Biblioteca de istorie a României

Adolf Armbruster

Romanitatea românilor

Istoria unei idei

editura enciclopedică

COLECȚIA „BIBLIOTECA DE ISTORIE A ROMÂNIEI”

Adolf Armbruster

Romanitatea românilor
Istoria unei idei

COLECȚIA „BIBLIOTECA DE ISTORIE A ROMÂNIEI”

Adolf Armbruster

Romanitatea românilor
Istoria unei idei

Ediția a II-a, revăzută şi adăugită

editura enciclopedică
București, 2012

Redactor: Marcel POPA
Tehnoredactor: Mihaela TUDOR
Coperta: Mariana MÎRZEA

EDITURA ENCICLOPEDICĂ
Str. Luigi Cazzavillan nr. 17, sector 1, Bucureşti, 010784
Tel.: 021.317.90.35; 0372.753.773; 0731.110.662;
Fax: 0378.105.781
e-mail: *difuzare@universenciclopedic.ro*
enciclopedica2006@yahoo.com
www.universenciclopedic.ro

Tiparul executat la Regia Autonomă „Monitorul Oficial"

Descrierea CIP a Bibliotecii Naţionale a României
ARMBRUSTER, ADOLF
Romanitatea românilor : istoria unei idei / Adolf Armbruster. – Ed. a 2-a, rev. - Bucureşti : Editura Enciclopedică, 2012

ISBN 978-973-45-0660-6

811.135.1:811.124
94(398.2:37)
94(498)

Actuala ediţie reproduce textul din 1993

CUPRINS

Cuvânt înainte 7

Prefață la Ediția a II-a 9

Cuvânt introductiv 11

CAPITOLUL I
AFIRMAREA INTERNAȚIONALĂ A ROMANITĂȚII ORIENTALE
(SEC. X–XIII) 15

§ 1. Apariția poporului român 15
§ 2. Primele mărturii asupra conștiinței romanității la români 20
§ 3. Pastores romanorum 31

CAPITOLUL II
DESCOPERIREA LATINITĂȚII LIMBII ROMÂNE(SEC. XIV–XV) 40

§ 1. Apariția statelor feudale române 40
§ 2. Umanismul şi romanitatea orientală la începutul expansiunii otomane 44
§ 3. Romanitatea moldovenilor în cadrul rivalității ungaro-polone din a doua jumătate a veacului alXV-lea 57

CAPITOLUL III
POLITIZAREA IDEII ROMANITĂȚII ROMÂNILOR (SEC. XVI) 67

§ 1. Roman şi Vlahata 67
§ 2. Reluarea ofensivei otomane la nord de Dunăre şi sfârşitul independenței Țărilor Române 70
§ 3.Țările Române sub dominație străină 81
§ 4. Cartea tipărită în limba națională 94
§ 5. Istoriografia umanismului polon şi contrareforma 98

CAPITOLUL IV
DOMNIA LUI MIHAI VITEAZUL ŞI UNIREA CELOR TREI
ȚĂRI ROMÂNE 122

§ 1. Lupta antiotomană a lui Mihai Viteazul 123
§ 2.Legătura lui Mihai 135

CAPITOLUL V
BAROCUL ŞI EPOCA DE AUR A CULTURII MEDIEVALE NAŢIONALE 139
§ 1. Barocul istoriografic european şi romanitatea românilor 140
§ 2. Romanitatea carpato-dunăreană şi rivalitatea austro-otomană din a doua jumătate a veacului al XVII-lea 151
§ 3. Istoriografia baroca săsească din a doua jumătate a veacului al XVII-lea 167
§ 4. Epoca de aur a culturii medievale româneşti 174

CAPITOLUL VI
POLITIZAREA NAŢIONALĂ A IDEII ROMANITĂŢII 203
§ 1 Ţările române sub regimuri de dominaţie străină 203
§ 2. Începutul luptei naţionale pentru emanciparea politică şi socială 224

CONCLUZII 229

ROMANITATEA ROMÂNILOR. ISTORIA UNEI TEZE DE DOCTORAT 239

BIBLIOGRAFIE 269

Indice 275

CUVÂNT ÎNAINTE

O idee forță a călăuzit întreaga istorie a românilor din vremea plămădirii lor ca entitate etnică în spațiul est-european şi până la închegarea statului care le-a statornicit destinul politic: ideea originii romane, a descendenței lor din ostaşii şi coloniştii împărăției care, în năvalnica ei expansiune în toate direcțiile, a cuprins şi părți însemnate din răsăritul continentului nostru.

Tema romanității românilor a fost componenta principală a conştiinței de sine a românilor, factor esențial al salvgardării identității lor colective în mijlocul mereu reînnoitelor vicisitudini istorice pe care au fost nevoiți să le îndure şi să le străbată. Ideea romanității a fost o convingere elementară care, mai mult poate decât oricare alt factor, explică „enigma şi miracolul istoric" al supraviețuirii poporului român. „Am rămas români – spunea Nicolae Iorga – pentru că nu ne-am putut despărți de amintirea Romei".

Mult timp s-a crezut, chiar de către unii dintre istoricii români cei mai iluştri, că descoperirea romanității poporului român şi a limbii sale aparține umaniştilor apuseni din vremea de tranziție de la evul mediu la epoca modernă. Teză eronată care a văduvit de înțelesul său corect una din realitățile constitutive ale istoriei şi ale conştiinței colective româneşti.

Restabilirea adevărului istoric în deplinătatea sa în această problemă capitală e una din marile realizări ale istoriografiei române din ultimele decenii. Meritul de a fi asumat investigarea acestei probleme complexe şi controversate şi de a fi dus cercetarea ei până la capăt îi revine lui Adolf Armbruster care a dedicat elucidării ei întregul elan creator al începutului său istoriografic.

Realizarea unei astfel de lucrări presupune competență, perseverență, spirit de metodă şi capacitate de integrare a puzderiei de fapte izolate, smulse cu tenacitate surselor celor mai variate, în liniile mari de evoluție cărora le aparțin. Cartea lui Adolf Armbruster, *Romanitatea românilor. Istoria unei idei* e rezultatul întâlnirii dintre o temă istorică majoră şi un istoric pe măsura însemnătății ei. Cartea a cărei nouă ediție apare acum în *Biblioteca enciclopedică de istorie a României* este şi va rămâne neîndoielnic o lucrare de temelie a istoriografiei române.

Şerban Papacostea

PREFAȚĂ LA EDIȚIA A II-A*

Habent sua fata libelli. Cât de nimerit este acest dicton antic pentru soarta cărții de față! Apărută pe ușa din dos acum mai bine de două decenii, ea a fost exclusă samavolnic de la un premiu al Academiei acordat de academicienii Secției de istorie în marea lor majoritate, premiu retras apoi peste noapte în adevăratul sens al cuvântului de atotputernicii din birourile Comitetului Central și ale Securității. În ciuda acestui ultim afront adus temei, tezei și cărții mele, am acceptat traducerea cărții în limba franceză. Această decizie a fost determinată de fapt de o scrisoare a lui Mircea Eliade către un scriitor român de la București (Paul Anghel). În această scrisoare, marele român din Chicago – pe care din păcate nu l-am cunoscut niciodată personal – aruncă o privire de ansamblu asupra realizărilor editoriale din România comunistă. Mircea Eliade este preocupat de publicațiile din țară, pe care se vede că le cunoștea foarte bine. El afirmă, la un moment dat, că între puținele publicații (patru la număr!) care ar merita și ar necesita să fie publicate și într-o limbă de circulație universală se află și „Romanitatea Românilor a lui Armbruster". Prefața semnată de Andrei Oțetea la ediția franceză au fost ultimele rânduri scrise și publicate de mentorul meu. În ziua apariției versiunii franceze, el se stingea la Paris. Rândurile sale și prefața mea la ediția franceză din anul 1977 își păstrează și astăzi valabilitatea și eu, personal, regret că nu le pot repeta și aici. Ediția franceză a fost premiată de Academie. Când am aflat această distincție m-am întristat gândindu-mă la Andrei Oțetea. Sper că m-am conformat firii sale când am refuzat premiul acesta, venit prea târziu pentru a putea repara cât de cât ravagiile provocate de terfelirea lucrării de către o Comisie guvernamentală.

Terminând ultima corectură a ediției franceze am avut senzația despărțirii definitive de „Romanitatea Românilor"; am încercat atunci un sentiment de rămas-bun de la o ființă dragă, iubită, credincioasă și recunoscătoare. Soarta m-a dus în curând după această experiență pe alte meleaguri; meseria mea m-a adus mereu în vecinătatea primei mele iubiri livreşti, istoriografice. Așa s-au născut cărțile mele din anii din urmă.

Ca un efect nesperat, secundar și întârziat al evenimentelor din Decembrie 1989, cartea aceasta poate să apară acum din nou acolo unde i-a fost leagănul, putând s-o dedic acum poporului și țării îndrăgite și scăpate de urgia roșie. Este o versiune îmbunătățită, îmbogățită și cruțată de cenzură. Îmbunătățirile țin de detalii care pe alocuri infirmă prima ediție, dar în ansamblu nu fac decât s-o confirme. De altfel, sunt sigur că și în viitor se vor da la iveală și se vor pune în circuitul științific noi mărturii privind romanitatea românilor și ale conștiinței lor despre aceasta; tot atât de sigur sunt că ele nu vor fi însă în măsură să infirme tezele mele expuse în această carte, ci vor contribui doar la sporirea cantitativă și calitativă a argumentării și a puterii de convingere. Aș ruga pe onorații mei cititori să nu interpreteze această afirmație drept o lipsă de modestie ci pur și simplu ca o convingere.

---

* Ediția de față reproduce textul din 1993.

Un capitol nou este consacrat istoricului acestei teze de doctorat, scris pe baza unor documente autentice şi care prinde pe alocuri alura de roman poliţist – din păcate însă nu este vorba de ficţiune ci de crudă şi pură realitate.

Am fost absent din România comunistă exact ultimul ei deceniu. Mulţumesc celor mulţi care au încercat să citeze din lucrările mele; opriţi fiind de cenzură, ei au renunţat resemnaţi. Mulţumesc şi celor care nu au renunţat, dar au citat dintr-un anonim, făcând compromisul eradicării numelui meu de autor; le mulţumesc pentru faptul că astăzi nu sunt jenat de a recunoaşte că am fost citat de istoriografi-hagiografi ai comunismului intrat în agonie, nebunie şi extaz.

Adevărata mea recunoştinţă se îndreaptă spre îndrumătorii mei din tinereţe, dintre care cel mai eficient a fost şi este desigur **Şerban Papacostea**. Noblețea sa sufletească, delicateţea şi fermitatea sa de caracter, iar mai presus de toate probitatea sa morală şi altruismul său profesional (esenţa tezei mele de doctorat este prefigurată de un articol al domniei sale din 1965) mi-au fost mereu un exemplu demn de urmat.

Editura Enciclopedică şi directorul ei **Marcel Popa** merită din plin gratitudinea mea. Înaintaşa ei, Editura Ştiinţifică şi Enciclopedică, devenise sub iscusita conducere (azi s-ar spune management) a lui **Mircea Mâciu** casa editorială cea mai prestigioasă din România antedecembristă, întrecând-o chiar şi pe cea a Academiei R.S.R., căzută şi decăzută în servilism şi lipsă de personalitate; de altfel, ea a fost complet dezinteresată într-o reeditare a cărţii de faţă în zilele noastre. **Marcel Popa** a făcut din editura pe care o conduce un model modern, capabil să concureze cu orice întreprindere similară din lume; în plus, domnia sa aduce acea omenie, acel spirit de adevărată fiinţă omenească pură, acea prietenie colaboratorilor săi care, din păcate, a cam pierit din redacţiile editurilor occidentale. Îi mulţumesc lui **Marcel Popa** pentru riscul editorial asumat odată cu invitaţia făcută de a publica această a treia ediţie a **Romanităţii Românilor** în seria sa de cărţi fundamentale ale istoriografiei româneşti din veacul nostru; simpla invitaţie de a figura aici mă onorează nespus de mult.

Dar, în ultimă instanţă, toate aceste îndemnuri şi încurajări spre o reactivare a **Romanităţii Românilor** ar fi rămas fără urmări practice din parte mea (căci prea mari şi adânci au fost durerile personale pricinuite de această carte) dacă o persoană nestemată mie, şi cu totul îndepărtată profesional de meseria mea de istoric, nu ar fi insistat permanent în ultimii zece ani şi nu ar fi stăruit, cum doar un capricorn este în stare, să reiau şi să republic această carte. Marea artistă şi română **Viorica Cortez** a stăruit atât de mult ca eu să repun în circulaţie şi actualitate **Romanitatea Românilor** încât în cele din urmă am cedat insistenţelor. Să-i mulţumesc pentru aceasta? Cititorii mă vor ajuta să apreciez dacă a fost bine sau nu să repun înaintea lor o carte care a fost scrisă şi concepută totuşi acum mai bine de două decenii.

München, 12 Februarie 1993 Autorul

CUVÂNT INTRODUCTIV

Romanitatea românilor – iată o temă care a reţinut atenţia oamenilor de ştiinţă români începând cu cronicarii veacului al XVII-lea şi ai celui de-al XVIII-lea. Constatarea cuprinde revelaţia unui prim adevăr: cei care s-au ocupat cel mai mult de această problemă au fost istoricii; lor li s-au adăugat în veacurile scurse, de la cronicari şi până în zilele noastre, filologi, jurişti, geografi, etnografi, marcând interesul crescând al românilor pentru elucidarea originii lor. Preocuparea pentru stăruinţa romană în Dacia părăsită de Aurelian, pentru etnogeneza românilor, pentru determinarea originii limbii române, pentru fixarea momentului apariţiei conştiinţei originii romane la români a fost o permanenţă dominantă în istoriografia şi filologia română, de la cronicari şi până astăzi. Nici o altă problemă nu a reţinut atât de mult şi stăruitor atenţia generaţiilor de istorici şi filologi, nici o altă problemă din trecutul românilor nu a suscitat atâtea controverse, polemici, teorii contradictorii – şi greşite.

Constatarea explică în egală măsură greutăţile întâmpinate de cel care se încumetă, în zilele noastre, să abordeze oricare din problemele acestei tematici vaste, şi rezervele care se impun concluziilor sale. Greutăţile provin din îndatorirea de a domina imensa bibliografie a temei (din care, în anexă, e citată selectiv doar cea de bază!). La rându-i, dificultatea de a aduce o contribuţie originală în tratarea unei teme de care s-au ocupat cei mai iluştri istorici şi filologi români din toate timpurile, precum şi o serie de savanţi străini de renume internaţional explică cu prisosinţă rezervele amintite.

Dacă totuşi ne-am încumetat să tratăm acest subiect, faptul se cere lămurit[1] pentru a arăta că există temeiuri serioase şi îndreptăţite pentru reluarea lui.

Scrutând cu atenţie istoria oricărei istoriografii se observă că anumite teme sunt tratate în mod ciclic, reluate deci la diferite intervale de timp; aceasta, pentru că fiecare generaţie are dreptul, dar şi obligaţia, să-şi facă imaginea proprie asupra trecutului, tocmai în funcţie de prezent; fiecare generaţie trebuie, sau ar trebui, să-şi formeze o viziune proprie asupra trecutului, în primul rând asupra tecutului naţional.

Pentru a realiza acest ţel, este desigur necesar să se cunoască şi imaginea pe care şi-au făcut-o generaţiile premergătoare asupra trecutului; aceasta însă nu trebuie s-o condiţioneze pe cea a generaţiei prezentului. Cunoscându-l şi folosindu-l cu spirit critic, creatorii unei noi viziuni preiau din patrimoniul ştiinţific al generaţiilor predecesoare ceea ce li se pare valabil şi valorificabil pentru propria imagine. Pe acest fond tradiţional se reazămă îmbogăţirea originală fie prin interpretări noi, fie prin desţeleniri documentare.

Pornind de la aceste considerente, ne-am socotit pe deplin îndreptăţiţi să luăm în cercetare un aspect din problema romanităţii românilor.

Lucrarea de faţă nu urmăreşte să dovedească originea romană a românilor; convişi fiind de ea, o acceptăm ca deplin dovedită; aceeaşi convingere o împărtăşim şi despre

[1] Într-un *Cuvânt introductiv*, autorul nu poate evita de a vorbi despre el însuşi, oricât de neplăcut i-ar fi şi oricât de mult s-ar eschiva de la această obligaţie profesională.

etnogeneza românilor, realizată în spațiul carpato-dunărean în veacurile ce s-au scurs de la retragerea legiunilor romane de către Aurelian și până la apariția românilor pe scena istoriei universale, în evul mediu, sub un etnicon propriu.

Obiectul analizei noastre este ideea despre romanitatea românilor, evoluția ei în cursul veacurilor.

Ce înțelegem prin ideea romanității românilor? Aceasta este în primul rând ideea despre descendența romană a românilor din coloniștii romani transplantați în Dacia traiană; de aci decurge logic o serie de idei înrudite și adiacente, dar care fac parte din ansamblul categoriei istorice de romanitate a românilor. Aceste idei complementare sunt: ideea stăruinței elementului roman în Dacia abandonată de Aurelian năvălirilor barbare; ideea unității de neam a românilor din întregul teritoriu locuit de ei; ideea latinității limbii române, ideea esenței romane a unor obiceiuri și datini populare.

Urmărirea cronologică și analiza mărturiilor asupra acestor idei a fost preocuparea noastră de bază. Ansamblul ei îl alcătuieste evoluția ideii romanității românești. Strâns legată de această urmărire cronologică s-a impus o constatare fundamentală a lucrării; ea se referă la momentul apariției conștiinței românilor despre originea lor romană; aceasta coincide cu cel al înscrierii românilor pe tabelul popoarelor cu nume propriu. Ideea romanității izvorăște și decurge din conștiința romanității la români, iar evoluția ei reflectă îmbogățirea calitativă, adâncirea și lărgirea acestei conștiințe românești.

Alegerea temei – evoluția ideii romanității la români – a impus și metoda de lucru. Trebuiau adunate la un loc toate mărturiile accesibile despre cunoștințele, în diferitele epoci istorice, asupra originii romane a românilor. Multe din aceste mărturii nu sunt puse acum pentru prima oară în circulație; ele erau cunoscute, dar trebuie să mărturisim că, până în prezent, cu toată bibliografia imensă a temei, nu s-a întreprins încă încercarea de a strânge la un loc toate mărturiile accesibile despre romanitatea românilor, în scopul reconstituirii imagologiei romanității române, adică a imaginii pe care și-au făcut-o atât românii înșiși cât și celelalte popoare despre originea neamului românesc. Și cu aceasta ajungem la problema chipului în care a fost tratat în trecut acest material imagologic imens. Opera cronicarilor români a inaugurat genul de lucrări privind romanitatea românilor scrise și concepute ca reacții și replici la lucrări puse în circulație în afara granițelor naționale. Inițiativa este lăudabilă și are semnificația unui act patriotic. Spre cinstea istoriografiei noastre se poate afirma că, la teoriile neștiințifice din lucrările tendențioase, românii au răspuns prin lucrări științifice; excepțiile de la această regulă sunt cu totul nesemnificative. Dar din aceste împrejurări ale genezei majorității lucrărilor privind romanitatea românilor decurg și lipsurile lor. Fiind mai mult ocazionale, prilejuite de un „challenge" străin, lucrările acestea nu și-au propus o analiză exhaustivă a mărturiilor; se alegeau și se prezentau, așadar, cele mai semnificative sau ceea ce se considerau a fi cele mai semnificative mărturii asupra romanității românilor. Concluziile trase, juste în general și, ca atare, valabile și până astăzi, nu aveau însă cea mai solidă bază documentară, care nu lipsea, dar care, din cauza selecției mărturiilor, era adesea neconvingătoare, și de aceea vulnerabilă. Se adăuga o mentalitate tradițională privind tratarea unor izvoare în care se constată o influență a unor autori mai vechi; prea ușor s-au lăsat la o parte, până acum, aceste izvoare. Or, cercetându-le cu atenție, se observă că foarte puțini autori copiază exact din premergători; aproape că nu există autor și izvor

care să nu aibă un aport original la cunoaşterea şi îmbogăţirea ideii romanităţii românilor; chiar şi în cazurile în care este vorba de o copiere fidelă se impune o remarcă, întrucât e vorba de o îmbogăţire – pur cantitativă – a ideii şi cunoştinţei romanităţii, mai întâi la un singur autor şi apoi la cercul cititorilor lucrării sale[2].

Ne-am îndepărtat de această mentalitate tradiţională pe care nu o considerăm greşită, dar care, pentru lucrarea noastră, nu putea fi decât dăunătoare; ea ar fi perpetuat o atitudine tradiţională privind ansamblul mărturiilor asupra romanităţii românilor. Lucrarea noastră îndeplineşte astfel şi rolul unui corpus al acestor mărturii, citate in extenso, pe cât era posibil în limba originală. Comentariile şi consideraţiile însoţitoare fac inutilă traducerea lor care ar fi lungit extrem de mult lucrarea.

Doar urmărind cu egală atenţie toate mărturiile accesibile s-a putut forma o imagine de ansamblu şi unitară asupra evoluţiei ideii de romanitate în raport cu românii şi asupra ceea ce a reprezentat concret această idee în istoria poporului român; detaliul nu va apare niciodată în deplina sa semnificaţie, dacă nu este plasat în cadrul său general şi evolutiv, adică în cel universal, dinăuntrul unei evoluţii; or, multe din concluziile eronate, îndeosebi privind conştiinţa romanităţii la români, s-au datorat şi se mai datorează întemeierii lor pe un număr restrâns şi selectiv de mărturii.

Fiind o temă atât de des tratată – e drept parţial – am fost nevoiţi să includem în lucrare – concepută ca o viziune de ansamblu asupra unei evoluţii – numeroase mărturii cunoscute de multă vreme; am considerat că nu le putem ocoli, preferând învinuirea de a repeta, pe alocuri, lucruri cunoscute decât pe aceea de a fi omis unele izvoare.

Mărturiile aduse spre ilustrarea evoluţiei acestei idei sunt rodul atât al cercetării bibliografiei principale privind romanitatea românilor cât şi al cercetărilor din bibliotecile şi arhivele din ţara noastră, întreprinse în scopul depistării de noi mărturii; acest din urmă efort a fost încununat de un neaşteptat succes. Într-adevăr, bibliotecile şi arhivele din ţara noastră, mai ales cele din Transilvania, depozitează numeroase tipărituri şi manuscrise care conţin dovezi despre circulaţia şi conştiinţa ideii de romanitate românească. Datorită amabilităţii conducerii unor biblioteci şi arhive străine am reuşit să procur câteva microfilme după manuscrise şi tipărituri vechi. O cercetare sistematică în marile biblioteci din afara hotarelor noastre ar spori considerabil numărul mărturiilor strânse în această lucrare. Explorările din arhivele şi bibliotecile româneşti, relativ sărace în fondurile lor de cărţi vechi, ne-au creat convingerea că marile biblioteci europene, bogate în tipărituri vechi, mai tăinuiesc mărturii, nedescoperite şi nevalorificate, asupra romanităţii românilor. De aceea nu am scăpat niciodată de impresia că lucrarea este imperfectă şi incompletă. Graţie existenţei romanităţii la români, ideea romanităţii a cunoscut o vehiculaţie nebănuit de largă şi de intensă. A trata, aşadar, această temă înseamnă a ataca un gen de lucrare, despre care J. W. Goethe spunea resemnat: „O astfel de lucrare nu se termină de fapt niciodată; ea trebuie declarată încheiată atunci când, în funcţie de timp şi împrejurări, s-a făcut tot ce era posibil" („So eine Arbeit wird eigentlich nie fertig; man muss sie fertig erklären, wenn man nach Zeit und Umständen das

[2] O altă îmbogăţire pur cantitativă a ideii romanităţii o reprezintă reeditările, uneori destul de numeroase, ale unor lucrări istoriografice în care se afirmă şi originea romană a românilor.

möglichste daran getan hat"). Conştient de acest adevăr am început totuşi elaborarea lucrării; căci atunci când se întreprind în mod conştiincios cercetări relativ cuprinzătoare în materialul documentar de bază, se creează convingerea, pe care o împărtăşim şi noi, că viitoarele cercetări vor aduce, fireşte, nenumărate îmbunătăţiri şi rectificări de detaliu, dar care, în ultimă instanţă, vor trebui să confirme constatările de bază; căci adevărul nu poate fi decât unul singur – în cazul nostru cel relatat, în esenţă, de toate izvoarele invocate în această lucrare: românii s-au considerat şi au fost consideraţi întotdeauna ca popor de obârşie romană.

Fireşte că interpretările noastre, fiind supuse legii subiectivismului inevitabil oricărui autor-exeget, noi nu avem pretenţia ultimului cuvânt, rezervat exclusiv textelor.

O ultimă lămurire priveşte delimitarea cronologică a analizei noastre, începutul ei nea fost impus de către izvoarele înseşi, legat fiind de prima menţiune documentară a românilor sub etniconul medieval de *valachus* care el însuşi redă esenţa romană a noii realităţi etnice. Analiza noastră urmăreşte de aci încolo evoluţia cronologică a ideii romanităţii românilor până la mijlocul veacului al XVIII-lea. Limita finală nu a fost aleasă întâmplător. Cumpăna veacului luminilor marchează în istoria ideii romanităţii românilor transformarea ei în armă spirituală eficientă de către românii care duceau lupta naţională pentru drepturile lor sociale şi politice. În etapa următoare a evoluţiei ideii de romanitate, aceasta va apare simptomatic în momentele-cheie ale făuririi României moderne. Politizarea naţională a ideii romanităţii va provoca reacţii violente din partea cercurilor ameninţate de revendicările justificate ale românilor, sprijinite şi argumentate şi cu originea lor romană. Reacţiile acestea au ţintit şi în ideea de romanitate şi în întregul complex de convingeri pe care le includea (stăruinţa, unitatea, latinitatea neamului). Încheiem cu speranţa că se va găsi în curând cineva care să preia ştafeta studiului romanităţii şi care să-şi consacre efortul acestei faze, destul de contradictorii şi controversate, din evoluţia ideii romanităţii româneşti.

*

Lucrarea de faţă a fost elaborată sub conducerea ştiinţifică a acad. Andrei Oţetea şi susţinută ca teză de doctorat în şedinţa publică din 13 martie 1971 la Institutul de Istorie „Nicolae Iorga" al Academiei de Ştiinţe Sociale şi Politice a R. S. România. Referatele comisiei prezidate de prof. Ştefan Ştefănescu, directorul Institutului de Istorie „Nicolae Iorga", îmi îndreaptă recunoştinţa spre prof. Mihail Berza, directorul Institutului de studii sud-est europene, acad. David Prodan şi dr. Şerban Papacostea, şeful Sectorului de istorie universală al Institutului „Nicolae Iorga", atât pentru aprecierile favorabile cât mai ales pentru observaţiile critice care mi-au fost de un inestimabil ajutor în definitivarea lucrării şi în clarificarea atâtor probleme spinoase care s-au ivit pe parcursul elaborării ei. Ca membru al Sectorului de istorie universală al Institutului „Nicolae Iorga" am plăcerea să mulţumesc colegilor de sector care au răspuns atât de amabil solicitărilor mele de informare bibliografică. Gratitudinea mea specială se cuvine şefului acestui sector, Şerban Papacostea, îndrumătorul atât de competent al acestei lucrări; calmul delicat şi tactul domniei sale mi-au fost un sprijin plin de învăţăminte şi un permanent îndemn nădăjduitor în dificila şi adesea descurajatoarea sarcină asumată odată cu alegerea temei.

CAPITOLUL I

AFIRMAREA INTERNAȚIONALĂ A ROMANITĂȚII ORIENTALE (SEC. X–XIII)

La cumpăna dintre primul şi cel de-al doilea mileniu al erei noastre, pe harta Europei sud-estice îşi face apariţia o nouă realitate etnică, poporul român, care încheie un proces secular, început cu pătrunderea Romei în acest spaţiu. Cucerirea lui Traian impusese populaţiei geto-dace o nouă direcţie de dezvoltare, de la care simbioza geto-daco-romană nu va putea fi abătută nici de evenimentele care păreau menite să condamne la dispariţie romanitatea nord-dunăreană: retragerea armatei şi administraţiei ocrotitoare şi, odată cu ele, a instrumentului de apărare a acestui crâmpei al Romaniei orientale de primejdia năvălirii popoarelor migratoare.

Acestea nu au întârziat să ocupe în valuri succesive terenul abandonat de Roma în urma retragerii impuse de Aurelian. Dar, dacă în restul Romaniei orientale, romanitatea a fost în cele din urmă sortită dispariţiei, în fosta Dacie traiană romanii şi dacii romanizaţi s-au menţinut, reuşind să se cristalizeze într-o nouă realitate: poporul român.

§ 1. APARIŢIA POPORULUI ROMÂN

În veacurile care s-au succedat după dispariţia puterii Romei în partea de răsărit a imperiului – adevărate veacuri întunecate, *dark ages* – se dă o luptă decisivă pentru existenţă între o serie de factori: elementul autohton roman sau romanizat; pluralitatea elementului migratoriu; elementul îndepărtat, dar cu o acţiune statornică: Bizanţul. Fiecare dintre aceşti factori a ieşit învingător într-o anumită zonă, păstrându-şi înainte de toate pecetea etnică, fără ca influenţa celorlalţi factori să dispară cu totul. Romanii s-au menţinut şi afirmat acolo unde au rezistat elementului migratoriu, înainte de toate slavilor, şi acolo unde Bizanţul, în ciuda unor eforturi aproape permanente, n-a reuşit să obţină decât rezultate efemere şi parţiale, anume în spaţiul nord-dunărean.

Apărat de centura Carpaţilor care include podişul Transilvaniei, leagănul Daciei preromane, „îmblănit" de câmpii înconjurătoare despărţite unele de altele de hotare naturale evidente, acest spaţiu geografic va deveni pentru un alt mileniu cadrul noii realităţi etnice care, în curând, avea să corespundă şi unei noi realităţi politice. Istoria romanităţii

orientale este de fapt un proces progresiv de contracție și deznaționalizare, la capătul căreia ea își va pierde toate pozițiile în afară de chintesența ei din spațiul carpato-dunărean[1].

Odată fixată asupra acestei poziții, romanitatea orientală – care de acum înainte se va identifica cu poporul român – s-a apărat în împrejurări externe permanent nefavorabile și, împotriva tuturor primejdiilor, a reușit să se păstreze, dovedindu-se o cetate inexpugnabilă.

Contemporanilor nu le-a scăpat acest proces dramatic din răsăritul Europei, care avea să ducă la o nouă sinteză etnică; pentru a o desemna, ei aveau, firește, nevoie de un termen corespunzător, care să-i exprime trăsăturile caracteristice.

Această nouă realitate etnică o surprindem documentar sub un nume propriu într-o scrisoare a împăratului bizantin Vasile al II-lea Macedoneanul din anul 980; următoarea apariție documentară a românilor datează din anul 1020, ea aflându-se de asemenea într-un act emis de același împărat[2] Numele sub care întâlnim poporul român în hrisovul imperial este cel de vlahi. După anul 1020 mențiunile asupra poporului român se înmulțesc în ritm accelerat, dovadă a prezenței noii realități în conștiința contemporaneității.

Să analizăm succint termenul de valah sub care apare poporul român în izvoarele medievale externe.

Încă din anul 1907, Dimitre Onciul scria că acest nume a fost prea puțin apreciat ca argument în favoarea afirmării originii romane a românilor[3] constatare care, cu anumite rezerve, se poate face și astăzi, în ciuda bogatei literaturi consacrate termenului[4].

---

[1] Menținerea unor „atoli" de azi ai Romaniei orientale în afara spațiului carpato-dunărean nu scade valoarea generală a acestei afirmații.

[2] Franz Dölger, *Regesten der Kaiserurkunden des oströmischen Reiches von 565–1453*, I. Teil: *Regesten von 565–1025*. München, Berlin, 1924, p. 98, 104 (nr. 766 și 807). Este eronată părerea unor istorici, după care cea mai veche menționare scrisă a valahilor ar fi din anul 976, căci ea se bazează pe mărturia unui istoric bizantin Kedrenos, din secolul al XI-lea care aplică un termen cunoscut de el unei epoci mai vechi; vezi această afirmație în recenta lucrare a lui P.P. Panaitescu, *Introducere la istoria culturii românești*, București, 1969, p. 122 și urm.

[3] D. Onciul, *Tradiția istorică în chestiunea originilor romane*, în *Scrieri istorice* (ed. critică îngrijită de A. Sacerdoțeanu), II, București, 1968, p. 196.

[4] Din care citām: D. Onciul, *Românii în evul mediu* (din *Enciclopedia Română*), în *Scrieri istorice*. I, București, 1968, p. 453; P. Hunfalvy, *Die Rumänen und ihre Ansprüche*, Wien, 1883, p. 76; N. Drăganu, *Limbă și istorie*, Sibiu, 1909, p. 5 și urm.; Matous Václavek, *O původu a jiném Valachů* (Despre originea și numele valahilor), în „Zbornik Musejni spolecnosti ve Valasskem Mezirici" part. II, 1893, p. 9–15 (tradus și comentat în „Arhiva Societății științifice și literare" X (1899), 1–2 p. 110–126 și XI (1920), 1–2 p. 76–84); J. W. Milkowicz, *Über die Volksnamen Wälsche. Walach, Wlach und Lach*, în Beilagen zur „Allgemeinen Zeitung", nr. 124–126, 1897; Ilie Gherghel, *Câteva contribuțiuni la cuprinsul noțiunii cuvîntului „Vlach"*, în „Convorbiri Literare", LII (1920), 5–6, p. 335–348; V. Bogrea, *Românii și vecinii*, în „Anuarul Institutului de istorie națională", III, 1924–1925, p. 493–499; M. Handelsmann, *Le rôle de la nationalité dans l'histoire du moyen-âge*, în „Bulletin of the International Commitee of Historical Sciences", I, 1928, p. 563; II. 1929, p. 237–238; L. Tamás, *Romains, Romans et Roumains dans l'histoire de la Dacie Trajane*, în „Archivum Europae Centro-Orientalis", I, 1935, p. 46–53; István Kniesza,

La originea denumirii de *vlah* se află numele unui trib celt (*volcae*) amintit încă de Caesar[5]. De aici, termenul a trecut la germani, desemnându-i în germana veche mai întâi pe vecinii din sud şi apus (*walh* = roman şi gal romanizat). Termenul cunoaşte apoi în limba germană o restrângere, referindu-se doar la locuitorii din Peninsula italică (= *Wälscher*) fără ca sensul general să se fi pierdut cu totul, nici în limba germană nici în limbile germanice (de ex. Waliser, Wales ş.a.)[6]. Ca urmare a contactelor dintre „Germania" şi „Romania", acest termen a fost preluat de către lumea slavă, în contact nemijlocit şi durabil cu lumea germană începând cu veacul al IX-lea; odată cu cunoştinţele despre lumea romanică, germanii au transmis slavilor şi termenul care se încetăţenise în vorbirea lor.

Chiar la începutul acestor contacte germano-slave permanente, biograful anonim al apostolului slavilor, Metodie aplică italienilor denumirea de wlach, primită, evident, prin filieră germană[7]. *Vlah* înseamnă, aşadar, un străin, un neslav de limbă romanică. Termenul cunoaşte apoi diferite variante: *vlah* la bizantini – produs subsidiar al raporturilor dintre două comunităţi etnico-spirituale, de data aceasta între slavi şi greci – şi la slavii meridionali, *voloh* la slavii de răsărit, *valachus* în lumea latino-catolică apuseană, *blach* la unguri unde se transformă repede în *oláh*, *Blôch* la saşii transilvani etc. Dar, oricât de largă şi variată ar fi seria formelor, fondul este acelaşi şi termenul desemnează aceeaşi realitate etnică: un popor de origine romană[8]. Acestu sens de bază al termenului i s-au

---

Ungarns Völkersrhaften im XI. Jahrhundert, ibidem, IV, 1938, p. 361–369; T. Hagi-Gogu, *Romanus şi Valachus sau Ce este Romanus, Roman, Român, Aromân, Valah şi Vlah*, Bucureşti, 1939; Gh.I. Brătianu, *O enigmă şi un miracol istoric: poporul român*, Bucureşti, 1940, p. 62 urm.; Francis P. Magoun jr., *Geographical and Ethnic Names in the Nibelungenlied*, în „Mediaeval Studies", VII, 1945, p. 129–130; P.P. Panaitescu, *Numele neamului şi al ţării noastre*, în *Interpretări româneşti*, Bucureşti, 1947, p. 81–106; M. Gyóni, *Les Volochs des Annales primitives de Kiev*, în „Études Slaves et Roumaines", II, 1949, p. 68–70; C. Tagliavini, *Origini delle lingue neolatine*, ed. IV, Bologna, 1964, p. 123–125; J. Matl, *Zur Bezeichnung und Wertung fremder Völker bei den Slaven*, în *Festschrift für Max Vasmer zum 70. Geburtstag, am 28. Februar 1956*, Berlin, 1956, p. 298–299; idem, *Hirtentum und Stammesverfassung als Kulturfaktor*, în *Völker und Kulturen Südosteuropas. Kulturhistorische Beiträge*, München, 1959, p. 109–113; D. Mandić, *Postanak Vlaha. Nova povjesna istraživanja* (Originea românilor. Noi cercetări istorice), în *Rasprave i prilozi iz stare hrvatske povijesti*, Roma, 1963, p. 515–567; T. Katsougiannes, Περι τῶν Βλάχων τῶν ἑλληνιχῶν χῶρων. Α' Σν βωολ ἠ ειζ τὴν ἔρευνα περι τῆζ χαταγωγῆζ τῶν Κουτσοβλάχων (Despre vlahii din regiunile greceşti. I Contribuţie la cercetarea privitoare la originea cuţovlahilor), Salonic, 1964; E. Werner, *Die Geburt einer Grossmacht – Die Osmanen (1300–1481); Ein Beitrag zur Genesis des türkischen Feudalismus*, Berlin, 1966, p. 192–198; idem, *Yürüken und Wlachen*, în „Wissenschaftliche Zeitschrift der Karl-Marx Universität Leipzig. Gesellschafts- und Sprachwisscnschaftliche Reihe", XV (1966), 3, p. 471–478. Vezi şi infra, cap. IV, § 2.

[5] *De bello Gallico*, II, VII, 7 şi 64.

[6] Cf. în special Leo Weisberger, *Walhisk. Die geschichtliche Leistung des Wortes Welsch*, în *Deutsch als Volksname, Ursprung und Bedeutung*, Darmstadt, 1953, şi W. Kętrzyński, *Volcae Tectosages a Włach, Włoch*, Cracovia, 1901 (extras).

[7] L. Tamás, *loc. cit.*, p. 46. G.D. Balasčev, *Die Mitteilungen der Nestorchronik*, Sofia, 1936, p. 22.

[8] Pentru popoarele romanice îndepărtate, denumirile corespunzătoare sunt înrudite cu cele pentru români, dar, de regulă totuşi întrucâtva diferite; uneori sunt însă şi identice; toate acestea confirmă încă o dată prezenţa caracterului roman al românilor în conştiinţa vecinilor.

adăugat cu timpul accepţii secundare, derivate din ocupaţii sau credinţă. Întemeindu-se pe aceste accepţii a căror valoare au absolutizat-o, unii cercetători au tras concluzia eronată potrivit căreia *vlah* ar fi echivalent cu păstor, cu creştin, cu raguzan etc.[9]. Asemenea interpretări uită însă să facă distincţia între fondul etnic acoperit de termenul *vlah* şi ocupaţia sau credinţa purtătorilor lui, care uneori pun în şi mai puternică evidenţă deosebirea dintre două comunităţi etnice; aceste accepţii subsidiare ale termenului *vlah*, *valachus* sunt infinit mai rare decât cele în care el îndeplineşte funcţia de etnicon şi, pe deasupra, ele aparţin unei epoci mult mai târzii decât primele menţiuni despre români sub denumirea de valahi.

Ce concluzii se desprind din analiza numelui dat poporului român de către vecinii săi? S-a afirmat recent că „*Vlach* fiind termenul generic aplicat de germani şi slavi popoarelor romanice", el nu poate fi folosit „pentru stabilirea momentului de încheiere a etnogenezei româneşti"[10]. De obicei, apariţia unui nume nou pe tabelul popoarelor marchează momentul desprinderii unui nou neam dintr-o comunitate mai mare. Originea denumirii date de vecini trebuie căutată întotdeauna în sânul poporului nou apărut; ea oglindeşte fie caracteristici ale spaţiului geografic şi ale cadrului istoric, fie trăsături psihico-spirituale ale poporului respectiv (limba vorbită, culoarea, credinţa, obiceiurile sau chiar numele cu care membrii acestui neam se desemnează pe ei înşişi)[11].

Valachus (vlah, voloh, oláh etc.) conţine două elemente înrudite; în sens mai larg, generic, el desemnează un popor romanic (conţinut ce e prezent şi în celelalte denumiri date de slavi popoarelor romanice); în sensul special, el se referă exclusiv la poporul român, conţinut ce se oglindeşte în cazul celorlalte popoare romanice prin forme asemănătoare lui *valachus*, dar totuşi diferite: polonii le zic românilor *woloszy*, iar italienilor wlochi; în limba maghiară, românii se numesc *oláhok* iar italienii *olaszok*.

Care este geneza termenului de *valachus*? Slavii cunoşteau din contactul cu germanii sensul general al cuvântului care şi-a făcut prima apariţie în scris, în evul mediu, în biografia lui Metodie. În contact cu românii, slavii şi-au dat seama de asemănarea limbii române cu latina, respectiv cu limbile romanice vorbite, la care se adăugau, poate, vagi cunoştinţe despre trecutul romano-dac al poporului român, dobândite din lectura autorilor antici[12] . Constatarea impune concluzia că doar o pătură cultă, capabilă să-şi dea seama atât de asemănările cât şi de deosebirile dintre aceste limbi, a putut aplica românilor denumirea de *vlah*, termen ce reflectă tocmai elementele romanice comune,

---

[9] Ultima oară J. Matl, *Zur Bezeichnung und Wertung fremder Völker bei den Slaven, loc. cit.*, p. 289–290.

[10] *Istoria poporului român*, sub red. acad. A. Oţetea, Bucureşti, 1970, p. 112.

[11] Pentru aceste probleme, vezi excelenta monografie a lui Arno Borst, *Der Turmbau von Babel. Geschichte der Meinungen über Ursprung und Vielfalt der Sprachen und Völker*, I–IV (= 6 vol.), Stuttgart, 1957–1963.

[12] Aşa se explică şi prezenţa „zeului Traian" în două scrieri apocrife medievale ale slavilor; cf. A. Vaillant, *Le dieu slave Trojan*, în „Prilozi za knijevnost, iezik, istorii i folklor", XXII (1956), 3–4. p. 188–192. Vezi şi A. Boldur, *Troian „Slova o polku Igoreve"*, în „Trudi drevnerusskoi literaturi", XV, 1958, p. 7–38.

dar şi cele specifice româneşti[13]. Sarcina le-a fost uşurată de românii înşişi, care nu s-au numit pe ei niciodată altfel decât *români* (rumâni); deci aceeaşi suprapunere de semnificaţii: sensul general care păstrează în amintire chiar numele Romei şi cel special care se referă exclusiv la ei. Numele şi l-au păstrat chiar şi când insulele romane dimprejur s-au scufundat în masa migratorilor; în limba acestora numele de roman, aplicat anterior întregii mase romanice, a sfârşit prin a desemna doar pe supravieţuitorii Romanităţii orientale.

Fără îndoială, termenul adoptat de slavi pentru desemnarea românilor cuprinde recunoaşterea romanităţii lor pe temeiul însuşi al conştiinţei acestora; totuşi, absenţa unui termen slav original relevă o anumită atitudine a masei slave faţă de enclava latină pe care o constituiau românii. Asupra semnificaţiei acestei atitudini vom reveni în finalul lucrării.

Valachus îndreaptă gândul spre o altă lume; el este o punte simbolică, dar trainică, spre patria antică a neamului, spre lumea occidentală latină, cea romană în primul rând dar şi cea germană, prin faptul că aceasta din urmă preluase moştenirea tradiţiei politice romane chiar în veacul de naştere a poporului român. Noul popor, singurul popor romanic din Romania orientală, se va bucura de cele mai multe atestări ale originii şi esenţei sale romane tocmai în această lume apuseană care, deşi despărţită de insula romană răsăriteană din pricina evenimentelor mult discutatului an 1000[14] i-a păstrat amintirea care va lua forme concrete ori de câte ori se va restabili nemijlocit contactul.

Reţinem deocamdată din denumirea de *valachus* următoarele: apariţia acestui nume, dat românilor de către străini în evul mediu, marchează sfârşitul etnogenezei române, el exprimă exact caracterul său romanic, conţinutul de bază al expresiei fiind cel etnic, la care, în mod excepţional şi mult mai târziu, se asociază şi alte semnificaţii, fie religioase, fie social-profesionale.

Primele ştiri scrise despre români se referă la populaţia românească din sudul Dunării. Faptul se datoreşte în primul rând situaţiei lor politice superioare – în primele veacuri de existenţă – în comparaţie cu cei din nordul Dunării. Totodată, în această perioadă romanitatea sud-dunăreană s-a aflat în contact mai direct cu marile realităţi ale politicii europene şi prin aceasta mai prezentă în conştiinţa şi scrierile epocii. Dar chiar şi în aceste împrejurări, ştirile privind originea romană a românilor îşi păstrează valoarea în egală măsură şi pentru românii din nordul Dunării. Explicaţia stă în numele comun ce oglindeşte originea şi limba comună. O teorie recent emisă de regretatul istoric român P.P. Panaitescu vine să fundamenteze această afirmaţie. P.P. Panaitescu emite teoria „pânzelor de populaţie", după care populaţia romanică devenită poporul român se întindea

[13] Două veacuri mai târziu, procesul s-a repetat în lumea saşilor, care, din noţiunea generală Wälscher = italian, adusă din Germania, a derivat – în contact cu românii din Transilvania – termenul de *Blôch = român*.

[14] Datorită catolicizării Poloniei şi Ungariei, Europa creştină a devenit o unitate, dar totodată şi o unitate catolică din care era exclusă Europa răsăriteană ortodoxă; această unitate a fost mai puternică decât cea general-creştină, mai mult simbolică decât efectivă; cf. G. Baraclough, *Die Einheit Europas im Mittelalter*, în „Die Welt als Geschichte", XI (1951), 2, p. 97–109.

din nordul Dunării până în Pind şi Salonic într-o simbioză cu o altă „pânză de populaţie", cea slavă. Dar, pe când populaţia romanică din nordul fluviului a reuşit să reziste tendinţei de asimilare slave, ba chiar să-i asimileze pe slavii din acest spaţiu, cea din sudul Dunării nu a reuşit să se impună în mijlocul populaţiei slave. Nu e vorba de un transfer de populaţie, ci de asimilare reciprocă „în cursul unui proces ce se întinde de-a lungul mai multor veacuri şi se termină abia în veacul al XIII-lea"[15]. Această teorie e confirmată de rezultatele cercetărilor arheologice: în (fapt, pânza de populaţie românească e atestată material prin cultura Dridu. „Romanică şi autohtonă în esenţa ei, cultura Dridu acoperă ... aproape întreg teritoriul românesc cât şi unele regiuni din sudul Dunării, fiind singura cultură materială locală atestată în spaţiul carpato-dunărean în sec. VIII–XI"[16] şi care aparţine, aşadar, pânzei neîntrerupte de populaţie românească.

Această constatare ne îndreptăţeşte să extindem ştirile despre originea poporului român care în primele veacuri de existenţă se referă *expressis verbis* doar la românii din sudul Dunării şi asupra celor din nordul fluviului.

Revenind la termenul de *valachus*, remarcăm că, din păcate, istoriografia românească nu dispune încă de un repertoriu exhaustiv al menţiunilor despre români în izvoarele epocii premergătoare întemeierii statelor feudale româneşti[17]. Nu ne propunem să urmărim aceste menţiuni de-a lungul veacurilor decât în măsura în care reprezintă, pentru tema noastră, un interes în plus faţă de cel arătat mai sus[18].

§ 2. PRIMELE MĂRTURII ASUPRA CONŞTIINŢEI ROMANITĂŢII LA ROMÂNI

Abandonând pe *valachus* – nume care sub un înveliş necesită o exegeză specială pentru a se valorifica semnificaţia semantică revelatoare pentru originea latină a poporului

---

[15] P.P. Panaitescu, *Introducere la istoria culturii româneşti,* p. 121; cf. şi E. Lozovan, *Byzance et la Romanité scythique*, în Fr. Altheim, *Geschichte der Hunnen*, II, Berlin, 1960, p. 197–224, şi idem, *Romains et barbares sur le Moyen-Danube, ibidem*, p. 225–244, în special, p. 230 şi urm.

[16] *Istoria poporului român,* p. 108.

[17] Informaţii preţioase şi bogate au cules K. Schünemann, *Ungarische Hilfsölker in der Literalur des deutschen Mittelalters*, în „Ungarische Jahrbucher", IV, 1924, p. 99–115; N. Drăganu, *Românii în veacurile IX– XIV pe baza toponimiei şi a onomasticei.* Bucureşti, 1933; A. Decei, *Românii din veacul al IX-lea până în al XIII-lea în lumina izvoarelor istorice armeneşti,* în „Anuarul Institutului de istorie naţională", VII, 1936–1938, p. 412–581; D. Găzdaru, *Les plus anciennes allusions aux Roumains dans la littérature provençale,* în *Actes et mémoires du Ier Congres International de Langue et Littérature du Midi de la France*, Avignon, 1957, p. 107–112; E. Lozovan, *loc. cit.*

[18] Atragem atenţia asupra unei menţiuni anglo-saxone din veacul IX–X (menţionarea ungurilor ar putea fi un element sigur de datare) a unei populaţii numite *Rumwalis*, expresie ce îmbină două denumiri (romanică şi germanică) pentru acelaşi neam de origine romană; cf. P.J. Schafarik, *Slawische Alterthümer,* II, Leipzig, 1844, p. 668.

român – ne îndreptăm privirea asupra scrierilor ce afirmă răspicat originea romană a poporului şi limbii române.

La începutul acestor mărturii se află împăratul bizantin Constantin al VII-lea Porfirogenetul (912–959). Pe la mijlocul veacului al X-lea, savantul împărat îşi redactează scrierile sale de bază *De cerimoniis*, *De thematibus* şi *De administrando imperio*. Ocupându-se, în treacăt, de aşezarea slavilor în Balcani şi de evenimentele şi procesele organice declanşate de aceasta, Constantin al VII-lea înfăţişează în *De administrando imperio* deosebit de bine întrepătrunderea lumii paleo-slave cu cea proto-românească, venind parcă să confirme teoria „pânzelor de populaţie". Vorbind de această populaţie – proto-românească pentru perioada narată, dar mai mult românească pentru momentul redactării scrierii – Constantin al VII-lea îi aplică un termen, surprinzător pentru un autor bizantin şi încă împărat, anume acela de *romani* (Ρω ᾶνοι), în vreme ce pentru bizantini el foloseşte denumirea de *romei* (Ρω αἶοι)[19]. Faptul e surprinzător pentru că din împrejurări anterioare (Carol cel Mare) şi ulterioare (Otto cel Mare) lui Constantin al VII-lea cunoaştem gravitatea implicaţiilor politice ale folosirii acestui termen pentru realităţi nebizantine. Evident, împăratul bizantin nu poate ignora pretenţia imperiului pe care îl conduce de a fi singurul moştenitor al Imperiului roman. Orice încercare din afara Bizanţului de a uzurpa această succesiune adoptând numele Romei nu putea fi tolerată şi n-a fost acceptată teoretic niciodată de către bizantini; concesiile făcute occidentalilor în această direcţie pun întotdeauna în evidenţă caracterul de inferioritate politică al titlurilor lor „romane" în raport cu poziţia eminentă a împăraţilor bizantini.

Şi totuşi Constantin al VII-lea îi numeşte *romani* pe aceşti coloni de origine romană. Din capul locului trebuie să facem o rectificare şi o precizare: Constantin al VII-lea afirmă că ei ar fi urmaşi ai unor locuitori colonizaţi de către împăraţii romani (îndeosebi Diocleţian): „ei se numesc romani şi acest nume l-au păstrat până astăzi"[20] . Aflăm deci că aceşti urmaşi ai colonizării romane îşi zic romani şi că li se mai zicea *romani* în vremea

[19] Constantinus Porphyrogenitus, *De administrando imperio*, §§ 29 sqq., ed. Bonn, p. 125 urm.

[20] Dată fiind importanţa afirmaţiilor împăratului bizantin reproducem pasajele de bază in traducerea lui V. Grecu: „Să se ştie că împăratului Diocletian tare i-a plăcut de ţara Dalmaţia; de aceea aducând de la Roma oameni mulţi cu familiile lor, i-a aşezat cu sălaşele lor pe aceştia în acea ţară a Dalmaţiei; acestora li s-a spus romani, pentru că de la Roma au fost mutaţi, şi aceasta denumire o poartă până în ziua de azi..." (§ 29). „Să se ştie că croaţii care locuiesc în părţile Dalmaţiei se trag din croaţii nebotezaţi... Aceşti croaţi s-au prezentat la împăratul romeilor Iraclie... pe timpul când arabii au izgonit cu război de acolo pe romanii pe care împăratul Diocletian, aducându-i de la Roma i-a colonizat acolo; de aceea s-au şi numit romani, pentru că ei de la Roma au fost strămutaţi..." (§ 31); Constantin Porfirogenetul, *Carte de învăţătură pentru fiul său Romanós.* trad. V. Grecu, Bucureşti, 1971, p. 41, 50 *(Scriptores Byzantini,* VII). Pentru aceşti *romani* vezi comentariile lui Gyula Moravcsik la ediţia sa a lui Constantin Porfirogenetul, *De administrando imperio*, Dumbarton Oaks, 1967, s.v.; vezi şi C. Jireček, *Die Wlachen und Maurowlachen in den Denkmälern von Ragusa*, Prag, 1879–1880 (extras din „Sitzungsberichte der königl. böhmischen Gesellschaft der Wissenschaften"); idem, *Die Romanen in den Städten Dalmaliens während des Mittelalters,* I–III, Wien, 1901–1904 (extras din „Denkschriften der Kaiserlichen Akademie der Wissenschaften", phil.-hist. Klasse).

lui Constantin al VII-lea; împăratul, deci, nu face altceva decât să reproducă cele spuse de ei sau despre ei. Din punctul de vedere al concepției imperiale romane privind hegemonia universală a Imperiului Bizantin, această afirmație e surprinzătoare în opera unui bizantin, dacă ținem seama de reacțiile violente stârnite la Bizanț de utilizarea termenului de *roman* de către occidentali. Dar există totuși o deosebire esențială între afirmația eruditului bizantin și cele ale occidentalilor. Pe când în Occident aceste afirmații erau mereu asociate cu pretențiile de hegemonie politică, elementul etnic, roman, fiind inexistent sau limitat la locuitorii Romei, în cazul romanilor lui Constantin al VII-lea raportul acesta este net inversat. Afirmația împăratului macedonean are evident conținut etnic; nici o pretenție politică nu era legată de afirmarea originii romane sau nu poate fi sesizată. Dealtminteri, din punctul de vedere al împăratului, acești „romani" erau locuitori ai Imperiului Bizantin. Acesta este aspectul bizantino-imperial al mărturiei lui Constantin al VII-lea. Dar să mai stăruim puțin asupra acestor *romani*. Credem că nu greșim când susținem că afirmația împăratului bizantin stă la cumpăna a două etape decisive din istoria psihicului poporului român: sfârșitul procesului de formare etnică și lingvistică a poporului român și totodată prima manifestare a conștiinței poporului nou constituit. Prima afirmație a noastră se bazează pe *Strategikonul* lui Maurikios[21], care menționează existența elementului roman la nord de Dunăre la începutul veacului al VIII-lea[22] și în *Acta s. Demetrii*[23], dovada persistenței elementului roman la nord și sud de Dunăre la sfârșitul secolului al VIII-lea și în a doua jumătate a celui următor. Prin ce se deosebesc aceste afirmații de cele ale lui Constantin al VII-lea Porfirogenetul? În primul rând, ele se situează în epoca de naștere a poporului român, referindu-se deci la o populație proto-românească, mai mult romană, încă, decât românească[24]. De aceea lipsește complet orice aluzie la o nouă conștiință colectivă. În *Acta s. Demetrii*, dimpotrivă, se surprinde o conștiință romană antică, orientată și legată exclusiv de trecut. La Constantin al VII-lea constatăm tocmai prezența acestei conștiințe elementare, decisive pentru afirmația noastră că avem de-a face cu un nou popor, de origine romană, dar nu romanic,

---

[21] Pus pentru ultima oară în lumină în deplina sa importanță pentru istoria românilor de P.P. Panaitescu, *Introducere la istoria culturii românești,* p. 87, 88, 93, 94, 111, 122, 147, 155, 175. Vezi acum Mauricius, *Arta militară,* ed. H. Mihăescu, București, 1970, p. 285 (*Scriptores Byzantini,* VI).

[22] Pentru această datare vezi Linn White jr., *Tecnica e società nel medioevo,* Milano, 1967, p. 34. Pentru identificarea autorului celui mai însemnat tratat militar bizantin vezi Alphonse Dain, *Urbicius ou Mauricius*, în „Revue des études byzantines", XXVI, 1968, p. 123–136.

[23] *Acta S. Demetrii, Miracula,* II, 195–196, în J.P. Migne, *Patrologiae cursus completus. Scries graeca,* tom. 116, col. 109, 531, 1 361 urm. Cf. și D. Onciul, *Despre controversata chestiune română,* în *Scrieri istorice*, I, p. 266–269, și G. Popa-Lisseanu, *Continuitatea românilor în Dacia. Dovezi nouă*, în „Analele Academiei Române", Mem. secț. ist. Seria III, tom. XXIII, 1940–1941, p. 188–191.

[24] Despre limba lor latină ne furnizează prețioase detalii Priscus, *Excerpta,* ed. Bonn, p. 190, 206; Theophylactus Simocatta, *Historiae*, II, 15, ed. Bonn, p. 99, și Theophanes, *Chronographia,* ed. Bonn, I, p. 398 (*torna, torna, fratre!*).

ci român. Şi faptul că împăratul „născut în purpură" îi aplică numele strămoşilor[25] şi nu cel pe care-l vom întâlni mai târziu în documentul lui Vasile al II-lea arată că acest nume încă nu-şi făcuse apariţia în lumea bizantină prin intermediul slavilor[26]; totodată el vine să confirme adevărul că românii nu s-au numit pe ei înşişi altfel decât după numele cetăţii-mame (Roma) şi că ideea care stă la originea termenului de *valachus* trebuie căutată la români, unde semnificaţia generală a numelui s-a transformat într-una specială.

Părăsim pe savantul împărat şi ne îndreptăm privirile spre noul popor a cărui prezenţă se lasă întrezărită în scrierile lui. Remarcasem faptul că un alt împărat bizantin semnalează pentru prima oară existenţa lui sub denumirea ce va deveni tradiţională. Două generaţii mai târziu, valahii sud-dunăreni vor cauza mari neplăceri Imperiului bizantin şi vor stârni mânia şi indignarea unui comandant de seamă al armatei imperiale: Katakalon Kekaumenos. În *Strategikonul* său[27], scris pe la mijlocul celei de a doua jumătăţi a veacului al XI-lea, Kekaumenos dă frâu liber resentimentelor provocate de „hainirea" valahilor. Trecând peste aspectul subiectiv, remarcăm următoarele cuvinte ale generalului bizantin despre români: „(valahii) nu ţin niciodată credinţă cuiva, cum nu au făcut-o nici vechilor împăraţi romani. Împăratul Traian a trebuit să se lupte cu ei şi i-a zdrobit făcându-i prizonieri. Aşa-zisul rege al lor, Decebal, a fost ucis şi capul său expus în mijlocul Romei pe o lance. E vorba aici de aşa-numiţii daci şi bessi. Mai înainte trăiau în apropierea Dunării şi pe Saos, pe care azi îl numim Sava, unde stau acum sârbii, în locuri inaccesibile şi greu accesibile..."; ei s-au răsculat împotriva bizantinilor, dar „romanii furioşi îi zdrobesc"silindu-i să se retragă spre sud, în Epir şi Macedonia, şi să se aşeze în Elada[28].

---

[25] Cu această afirmaţie, Constantin Porfirogenetul se situează mai degrabă la sfârşitul unei tradiţii decât la începutul uneia noi; după el nici un alt izvor extern nu îi va desemna pe români cu termenul de romani timp de câteva veacuri. În Occident, în timpul lui Constantin al VII-lea nici un alt popor de gintă latină nu se mai numea „roman", în afară de locuitorii Romei; cf. pentru această problemă G. Paris, *Romani, Romania, lingua Romana, Romanicum,* în „Romania", I, 1872, p. 1 urm.

[26] De aceea va trebui să se renunţe la căutarea numelui românilor în denumiri ca *Blachernae, Blachorechynoi;* ultima încercare de acest gen la E. Lozovan, *Romains et barbares sur le Moyen-Danube, loc. cit.,* p. 229 urm.

[27] În general s-a scris surprinzător de puţin despre opera lui Kekaumenos, în ceea ce priveşte conţinutul ei ca document pentru concepţiile politice bizantine din veacul al XI-lea; mai mult s-a scris despre forma ei şi cel mai mult despre paternitatea operei. Istoriografia cunoaşte o amplă discuţie privindu-l pe autorul operei; o ipoteză susţinută de Georgina Buckler şi apărată de G. Moravcsik îl identifică cu generalul Katakalon Kekaumenos, cealaltă teorie respinge această identificare fără să propună o altă identificare (N. Bănescu, N. Iorga, G. Ostrogorski, P. Lemerle). Din vasta bibliografie citäm: J. Karayannopulos, *Die Frage der Autorschaft am Strategikon des Kekaumenos,* în „Byzantinische Zeitschrift", 47, 1954, p 257–265; Paul Lemerle, *Prolégomènes à une édition critique et commentée des „Conseils et Récits" de Kekauménos,* Académie Royale de Belgique, Classe des Lettres et des Sciences Morales et Politiques, Mémoires, tom. LIV, fasc. I, Bruxelles, 1960.

[28] *Vademekum des byzantinischen Aristokraten*, Graz, 1956, cap. 187 (=Byzantinische Geschichtschreiber, V). *Strategikonul* a fost dat la iveală relativ recent; cf. B. Vasilievski, *Sovety i raskazy vizantiiskago bojarina XI vêka,* Petersburg, 1881; a doua ediţie apare tot la Petersburg sub titlul de *Cecaumeni Strategicon et incerti scriptoris de officiis regiis libellus,* ed. B. Wasilievski

Izvorul acesta, descoperit relativ târziu, a cunoscut diferite interpretări, dar cea mai aproape de realitate ni se pare a lui Dimitre Onciul pe care ne-o însuşim cu mici nuanţări şi rectificări. Ce putem deduce din acest pasaj referitor la tema pe care ne-am propus s-o urmărim? Elementul cel mai preţios furnizat de Kekaumenos este legătura pe care o face între aceşti valahi şi cucerirea Daciei de către Traian. Despre acest eveniment, autorul a putut lua cunoştinţă din izvoarele antice târzii şi bizantine[29], dar ceea ce nu putea afla din aceste izvoare e faptul că aceşti vlahi erau urmaşii romanilor din Dacia lui Traian[30]. Kekaumenos nu ezită să mute începuturile vlahilor chiar în epoca Daciei antice pentru a dovedi două lucruri: o permanenţă istorică constând într-o atitudine a vlahilor faţă de împăraţii romani (necredincioşi lui Traian la fel ca şi lui Constantin al X-lea Ducas în timpul căruia se răsculaseră) şi legitimitatea moştenirii romane a Bizanţului. De aceea generalul-strateg nu-i numeşte pe vlahi *romani* ci îi identifică cu două, popoare antice dacii şi bessi[31]. Ostilitatea lui Kekaumenos faţă de vlahi are nu numai motive personale, expuse pe larg în scrierea sa, ci rădăcini mult mai profunde; explicaţia noii atitudini bizantine trebuie căutată nu în schimbări survenite în mentalitatea şi programul politic imperial de la Constantin al VII-lea – care le mai acordase românilor titlul nobil de romani – la Constantin al X-lea Ducas, ci în transformările petrecute în societatea românească. Dacă în vremea lui Constantin al VII-lea Porfirogenetul, vlahii sud-dunăreni

---

et V. Jernstedt, Petropoli, 1896. De la apariţia ei, lucrarea s-a bucurat de o deosebită atenţie din partea istoricilor care s-au ocupat de începuturile românilor; cf. W. Tomaschek, *Zur Kunde der Haemus-Halbinsel,* în „Sitzungsberichte der Kaiserlichen Akademie der Wissenschaften", philosophisch-historische Classe, vol. 99, Wien, 1881–1882, p. 492–498; S. Mangiuka, *Die Vlachen des Kekavmenos,* în „Romänische Revue", V, 1889, p. 178–185; G. Murnu, *Când şi unde se ivesc românii întâia dată în istorie,* în „Convorbiri Literare", XXXIX, 1905, p. 97–112; idem, *Kekavmenos şi românii în veacul al XI-lea, ibidem,* p. 577–650 (ambele lucrări au fost reproduse în G. Murnu, *Istoria românilor din Pind, Vlahia Mare,* Bucureşti, 1913, p. 7–30; 33–158). Ultimul istoric român care s-a ocupat îndeaproape de pasajele din *Strategikon* privindu-i pe români este D. Onciul; cf. între altele *Teoria lui Roesler, loc. cit.,* I, p. 195 urm., vezi şi p. 326, n. 20; *Tradiţia istorică în chestiunea originilor române, loc. cit.,* II, p. 200 urm.; vezi şi p. 262. După D. Onciul aceste pasaje nu au mai fost supuse unei analize noi, istoricii români mulţumindu-se să-şi însuşească interpretările lui G. Murnu sau D. Onciul. Dar iată că de la Paris, prietenul Neagu Djuvara produce o adevărată revoluţie după revoluţie: *Sur un passage controversé de Kekaumenos. 1) De l'origine des Valaques de Grèce. 2) L'auteur n'est pas Katakalôn Kékauménos,* în „Revue Roumaine d'Histoire", XXX (1991), 1–2, p. 23–66.

[29] M. Gyóni, *L'œuvre de Kékauménos, source d'histoire roumaine,* în „Revue d'histoire comparée", III, 1945, p. 152–167 (capitolul *Les sources historiques de Kékauménos).*

[30] D. Onciul, *Teoria lui Roesler, loc. cit.,* p. 195: „...identificarea dacilor cu vlahii nu poate să aibă alt temei decât o tradiţie întunecată despre originea daco-românilor de la cucerirea acestei ţări de către romani... Ea este, după toată probabilitatea, tradiţie naţională, pe care Kekavmenos putea s-o cunoască prin contactul său şi al familiei sale cu românii şi bulgarii".

[31] D. Onciul caută să identifice pe dacii lui Kekaumenos cu românii nord-dunăreni, bessi reprezentând, după opinia istoricului, ramura sud-dunăreană a românilor (*loc. cit.,* p. 198 urm.). Fără a nega această posibilitate, credem că sub dacii autorului bizantin se ascund românii; când se vorbeşte de bessi, Kekaumenos se referă la elementul politic dominant în epoca la care se referă expunerea, fie că e vorba de pecenegi, fie că e vorba de elemente slave.

nu constituiau încă o forță politică ostilă Imperiului bizantin, constatarea nu mai este valabilă pentru epoca lui Kekaumenos. Într-un veac, societatea românească evoluase atât de mult din punct de vedere etnic și politic, încât se încumetase să înfrunte, de data aceasta însă zadarnic, puterea imperiului. Dar nesupunerii i se adăuga o altă „provocare": revendicarea titlului glorios de urmași ai romanilor, nu cu finalitate politică, ci cu motivări etnice, mai apropiate de realitate. Kekaumenos a avut fără îndoială cunoștință de această revendicare a românilor ca unul care a trăit în vecinătatea lor și care a întreținut puternice legături cu ei; el le refuză însă denumirea încă acordată de Constantin al VII-lea. În lumina noii situații politice, afirmarea originii romane nu mai putea lăsa indiferent statul bizantin, pentru care aceasta înceta de a mai fi o simplă curiozitate etnică. Teama comandantului bizantin era întemeiată, cum o vor dovedi evenimentele petrecute un veac mai târziu, când acțiunea politică a vlahilor se va îmbina din nou cu afirmarea originii lor romane.

Ce concluzii se degajă din citatul lui Kekaumenos? Pe lângă cele expuse mai sus, trebuie subliniat caracterul autohton românesc al acestei afirmații. Generalul bizantin a avut legături directe cu această lume post-romană, unde subsista, evident, în formă destul de vagă amintirea unui trecut glorios[32]. La acestea Kekaumenos adaugă cunoștințele sale dobândite din lectura izvoarelor antice și bizantine. Mai puțin informat pare să fie cu privire la localizarea evenimentelor narate și care s-au desfășurat cu veacuri înainte. Trecând peste aceste erori (expresia sa „pe Dunăre" s-ar putea referi la Dacia nord-dunăreană nu la regiunea Savei) reținem, în sfârșit, amintirea unei deplasări de populație românească de la nord la sud și nu invers, cum a căutat să dovedească o bună parte din istoriografia europeană până în zilele noastre.

Din aceeași vreme ne parvine o altă știre prețioasă despre originea poporului român, de data aceasta dintr-o lume neașteptată, anume din lumea arabo-persană. Între numeroasele izvoare musulmane pentru Europa orientală și sud-estică din veacurile IX–XIII se găsește și un tratat al geografului persan Gardīzī intitulat *Podoaba Istoriilor*, scris, după A. Decei, între 1049–1053[33], după V. Minorsky în 1094[34]. Gardīzī, descriind realitatea etnică și politică a Europei răsăritene așază între slavi (bulgari), ruși și unguri „un popor din Imperiul Roman (äz Rūm); și toți sunt creștini și pe ei îi numesc N-n-d-r. Și ei sunt

---

[32] Mărturii permanente ale prezenței romanilor în Dacia au fost pe lângă cele vii (românii) și vestigiile antice din fosta provincie imperială ca și Columna lui Traian. Ca și pe români, și mărturiile neînsuflețite le găsim menționate în veacul al X-lea. Mai întâi e însuși Constantin al VII-lea care nu uită să pomenească de urmele „podului lui Traian la capătul Turciei (=Ungariei)"; *De administrando imperio*, XL, ed. Bonn, p. 173–174; cf. și I. Nistor, *Ungurii în Dacia Carpatină*, în „Analele Academiei Române", Mem. secț. ist., Seria III, tom. XXIV, 1941–1942, p. 483. Spre sfârșitul veacului al X-lea aflăm de o reproducere a Columnei în Occident; cf. A. Bitay, *Columna Traiană inspirând un monument al artei germane medievale de pe la anul 1000,* în „Revista Istorică", XXIII, 1937, p. 10–11.

[33] A. Decei, *Asupra unui pasagiu din geograful persan Gardīzī (a. 1050),* București, 1936, p. 3 (extras din volumul *Omagiu fraților Alexandru și Ion I. Lapedatu).*

[34] V. Minorsky, *Hudud al Alam,* London, 1938 (Gibb Memorial Series); cf. și Gh. I. Brătianu, *Tradiția istorică despre voivodatele românești din Ardeal,* în „Analele Academiei Române", Mem. secț. ist., Seria III, tom. XXVII, 1944–1945, p. 108 urm.

mai mulţi decât maghiarii, dar sunt mai slabi"[35]. Pasajul a cunoscut câteva interpretări[36]. În analiza şi interpretarea acestui citat trebuie să pornim de la elementele clare furnizate de geograful persan: un popor creştin mai numeros decât ungurii, dar mai slab[37] – din punct de vedere al organizării politice, desigur – decât ei, şi de la elementul esenţial prin care ei se deosebesc de vecinii lor: originea romană, „din Imperiul roman"[38] . Ca aşezare geografică, Gardīzī fixează acest popor într-un spaţiu cuprins între Dunăre şi „un munte mare" care poate fi identificat cu Carpaţii[39].

Din aceste date rezultă că nu poate fi vorba de altă populaţie decât cea românească, acolo unde Gardīzī tratează despre N-n-d-r[40]. Cât priveşte numele acestui popor exprimat de acest grup de consoane s-a emis ipoteza, foarte verosimilă de altfel, că în el trebuie să bănuim numele propriu al unui conducător al acestui popor[41]. Demn de subliniat ni se pare faptul că geograful persan, străin mentalităţii politice bizantine, raportează acest popor la Imperiul Roman, înţeles în primul rând ca entitate etnico-lingvistică, ca Romania deci, şi nu ca organizaţie politică; altminteri, românii din opera lui Gardīzī ar intra în componenţa Bizanţului, căci Gardīzī cu greu se putea referi la Imperiul Roman (german) din Europa occidentală, condus în perioada redactării Podoabei Istoriilor de Henric al IV-lea.

Dar să revenim în imediata apropiere a românilor.

La un veac după mărturiile lui Kekaumenos, aflăm din alte două surse amănunte preţioase cu privire la originile poporului român. Anonimul prezbiter (preot) din Dioclea (episcopie în Muntenegru) scrie pe la 1160–1170[42] o cronică a slavilor. Cel mai vechi cronicar dalmatin, cum e considerat prezbiterul, înfăţişează în cronica sa o fază destul de avansată a procesului de asimilare a românilor sudici de către slavii balcanici, în unele regiuni ale Peninsulei Balcanice. Comentând venirea bulgarilor în peninsulă, preotul-cronicar scrie: „Bulgari...ceperunt...totam Provincialii Latinorum, qui illo

---

[35] A. Decei. *op. cit.,p.* 8; Gh. I. Brătianu, *op. cit.,* p. 108, traduce astfel acest pasaj: „un neam din Râm (ai cărui membri) sunt creştini; (sunt) numiţi N-n-d-r. Ei sunt mai numeroşi dar mai slabi decât ungurii".

[36] Cf. articolele lui A. Decei şi Gh. I. Brătianu.

[37] Notarul anonim al regelui Bela se referă în termeni similari la situaţia românilor; cf. *Gesta Hungarorum,* XXV, ed. G. Popa-Lisseanu, Bucureşti, 1934, p. 44 (= *Izvoarele istoriei Românilor, I).*

[38] A. Decei, *op. cit.*, p. 24, arată că persanii aveau cunoştinţe surprinzător de exacte despre Roma şi romani.

[39] A. Decei, *op. cit.,* p. 19.

[40] Aşa se exprimă A. Decei şi Gh. I. Brătianu; H. Grégoire crede că ar fi vorba de bizantini; cf. *L'habitat primitif des Magyars,* în „Byzantion". XIII, 1938, p. 267 urm. Împotriva lui A. Decei şi Gh. I. Brătianu ia poziţie A. Boldur, *V-n-n-t-r din scrisoarea cahanului Iosif şi N-dr-r al lui Gardīzī.* în „Studii şi cercetări istorice", XIX, 1946, p. 197; vezi şi C. Cihodaru, *Există ştiri despre români în operele unor scriitori afgani sau persani din secolele X–XI?,* în „Analele ştiinţifice ale Univ. Al. I. Cuza – Iaşi", seria III, istorie, tom. XV (1969), fasc. 2, p. 157–170.

[41] A. Decei, *op. cit.*, p. 25.

[42] Când rabinul Benjamin de Tudela călătorea prin Balcani, prezbiterul mai era în viaţă; cf. D. Găzdaru, *loc. cit.,* p. 108.

tempore Romani vocabantur, modo vero Morovlachi, hoc est nigri Latini vocantur"[43]. În alt loc, prezbiterul descrie efectele provocate de această invazie şi dislocarea acestei provincii latine[44]. Reţinând acest amănunt, scoatem în evidenţă apropierea pe care prezbiterul o face între această „provincia Latinorum", locuită de „romani", la venirea bulgarilor şi care, în timpul său, se transformase într-o „Valachia" – termen folosit prima oară de contemporanul prezbiterului, anume de Benjamin de Tudela – locuită de vlahi, care erau urmaşii romanilor. Prezbiterul stabileşte o corelaţie justă între aceşti „romani" şi „morovlachi", indicaţie preţioasă pentru înţelegerea procesului de dislocare a romanităţii sud-dunărene în fragmente bine conturate[45].

În timp ce românii sud-dunăreni se dizolvă în masa slavă, dispărând în cele din urmă, cu excepţia unor mici insule etnice, se afirmă şi se întăresc cei de la nord de Dunăre, lucru ce se poate observa şi în tot mai frecventa apariţie a lor în izvoarele medievale, dovadă a rolului şi importanţei lor istorice. Şi, fapt cu totul revelator pentru acest început de schimbare de poziţie, în vreme ce prezbiterul din Dioclea deplânge soarta unor români din sudul Dunării, un alt cronicar, de data aceasta bizantin, înfăţişează pe confraţii lor nord-dunăreni participând, alături de comandantul imperial Leon Vatatzes la o campanie antimaghiară, în anul 1167. Secretar al bazileului Manuel Comnenul, Kynnamos a fost foarte bine informat asupra acestei campanii, care, pornind de la Marea Neagră, a parcurs teritoriul românilor de la nord de Dunăre. Amintind participarea românilor la această campanie, Ioan Kynnamos adaugă observaţia despre vlahi: „se zice că sunt coloni veniţi de demult din Italia"[46].

Ne aflăm aici înaintea primei dovezi despre conştiinţa originii romane la românii nord-dunăreni; şi, lucru cu totul semnificativ, Kynnamos nu revendică pentru el paternitatea constatării, ci specifică amănuntul preţios că „se zice" (λέγονται)[47] că ei sunt urmaşi ai colonilor romani; constatarea fie că i-a parvenit istoricului bizantin prin mijlocirea unui participant la expediţie care a cunoscut direct populaţia românească din câmpia munteană[48], fie a făcut-o personal în cazul în care a participat la acţiunea militară bizantino-valahă.

---

[43] Presbyter Diocleatis, *Regnum Slavorum*, în I.G. Schwandtner. *Scriptores rerum Hungaricarum veteres ac genuini*, III, Viennae, 1748, p. 478; D. Găzdaru, *loc. cit.*, p. 108, urmăreşte influenţa exercitată de această cronică asupra istoriografiei medievale.

[44] I.G. Schwandtner, *op. cit.*, III, p. 479.

[45] Expuse pe larg acum de P. P. Panaitescu, *op. cit.*, p. 123 urm.

[46] Ioannes Cinnamus, Epitome rerum ab Ioanne et Alexio Comnenis gestarum, VI, ed. Bonn, p. 260 „οι τῶν ἐξ'Ιταλίας ἄποικοι πάλαι εἰναι λέγονται; <Valachi> qui Italorum coloni quondam fuisse perhibentur". D. Onciul a acordat în istoriografia românească cea mai mare atenţie acestui citat; vezi *Dragoş şi Bogdan, fundatorii principatului moldovenesc*, în *Scrieri istorice*, I, ed. cit., p. 104; *Teoria lui Roesler*, *ibidem*, p. 146, 161, 199; *Despre controversata chestiune română*, *ibidem*, p. 273; *Din istoria românilor din Maramureş*, *ibidem*, p. 326; *Originile principatului Ţării Româneşti*, *ibidem*. p. 597; *Tradiţia istorică în chestiunea originilor române*, *ibidem*, II, p. 202–203; *Ideea latinităţii şi a unităţii naţionale*, *ibidem*, p. 263.

[47] Vezi şi Ş. Papacostea, Les Roumains et la conscience de leur romanité au moyen-âge, în „Revue Roumaine d'Histoire", IV (1965), 1, p. 19.

[48] D. Onciul, *op. cit.*, I, p. 98 şi urm. şi 146 crede că partea cea mai numeroasă a acestor vlahi se află mai degrabă în Ţara Românească decât în Moldova; A.D. Xenopol, *Teoria lui Roesler. Studii asupra stăruinţei românilor în Dacia Traiană*, Iaşi, 1884, p. 117 urm., susţine că aşezările

Domnia lui Manuel I Comnenul (1143–1180) tindea să reia politica, e drept efemeră, de restaurare a Imperiului Roman după exemplul lui Iustinian. Dacă în răsărit, Manuel reuşise în bună parte în tentativele sale, el dădu greş în cele din urmă în Occident, fiind nevoit să bată în retragere în faţa lui Frederic I Barbarossa. În schimb, la Dunărea de Jos, Manuel I Comnenul obţinuse rezultate mai însemnate decât Iustinian; în adevăr, el reuşise să cuprindă în Imperiul Bizantin o mai mare parte din Dacia antică, în formă de semidependenţă. Dar moartea împăratului (1180) a pus capăt acestei domnii glorioase şi programului ei de reconquistă; totodată ea marchează începutul unei crize interne care va duce în cele din urmă la prima cădere a Constantinopolului (1204). Profitând de această stare şi nemaifiind dispusă să suporte exploatarea imperială, populaţia româno-bulgară de la sud de Dunăre – în cooperare şi cu sprijinul celei romano-cumane de la nord de fluviu – se răscoală în anul 1186 instaurând al doilea Imperiu Bulgar, în care elementul român a fost, cel puţin în perioada de început, cel dominant. Acest imperiu a cuprins, contrar unor teze mai vechi şi mai recente, şi părţi însemnate din stânga Dunării[49].

Apogeul Imperiului Vlaho-bulgar e marcat de domnia lui Ioniţă cel Frumos (1196–1207), personalitate politică de dimensiuni europene ce domină autoritar spaţiul sud-est european, bucurându-se de un remarcabil prestigiu pe întregul continent.

Sesizând această poziţie, papa Innocenţiu al III-lea – personalitate occidentală echivalentă cu cea sud-est europeană a lui Ioniţă – în politica sa ecumenică care cuprindea întreaga Europă creştină, intră în legătură cu Ioniţă pentru a-l atrage, atât bisericeşte cât şi politiceşte, de partea Romei pontificale.

Ni s-a păstrat o bună parte din corespondenţa purtată în acest scop între Innocenţiu al III-lea şi Ioniţă, în care, asemenea unui *leitmotiv*, revine ideea romanităţii românilor. Căruia dintre aceşti doi corespondenţi îi aparţine iniţiativa nu se poate stabili astăzi, întrucât

---

acestor români se aflau în Moldova. Recent. P. Ş. Năsturel, *Valaques, Coumans et Byzantins sous le regne de Manuel Comnène*, în „Byzantina", I, 1969, p. 169–186, reluând o teorie mai veche, crede că aceşti valahi erau de la sud de Dunăre.

[49] Cea mai convingătoare argumentare a acestei teze a dat-o D. Onciul, *Teoria lui Roesler*, în *Scrieri istorice*, I, p. 224–227; *Radul Negru şi originile Principatului Tării Româneşti, ibidem.* p. 410 urm.; *Originile principatului Ţării Româneşti, ibidem.* p. 488 n.. 499 urm. Bibliografie mai recentă: N. Bănescu, *O problemă de istorie medievală: crearea şi caracterul statului Asăneştilor (1185)*, în „Analele Academiei Române", Mem. secţ. ist.. Seria III, tom. XXV, 1942–1943, p. 543–590; Robert Lee Wolff, *The „Second Bulgarian Empire". Its Origin and History to 1204*, în „Saeculum", XXIV (1949), 2, p. 167–206; H. Grégoire, *Les Roumains dans la formation de l'Empire des Assénides*, în „Revue des études roumaines", VII–VIII, 1961, p. 94–95; Şt. Ştefanescu, *Româno-bolgarskie sveazi v IX–XIV vv. i stanovlenie rumânskoi gosudarstvennosti* (Relaţiile româno-bulgare în veacurile IX–XIV şi formarea statelor româneşti), în „Romanoslavica", IX, 1963, p. 531–542. Vezi acum studiul lui B. Primov despre *Sădzdavaneto na Vtorata bălgarska dărjava i uceastieto na vlasite* (Crearea celui de al doilea ţarat bulgar şi participarea vlahilor), în *Bălgaro-rumănski vrazki i otnoşenia prez vekovete* (Legaturi şi relaţii bulgaro-româneşti de-a lungul veacurilor), I, Sofia, 1965, p. 9–54; idem, *Mejdunarodno znacenie na Vtorata bălgarska dărjava v perioda na neinoto sădzdavane i utvărjdavane* (Însemnătatea internaţională a celui de al doilea stat bulgar în perioada creării şi afirmării sale), în „Istoriceski pregled", XXII] (1966), I, p. 22–46.

corespondența lasă să se întrevadă existența câtorva scrisori pierdute. Astfel, chiar în al doilea an al pontificatului său, papa, interesându-se asupra intențiilor țarului româno-bulgar față de biserica romană și rugându-l să primească pe legatul apostolic, scrie: „Nos autem audito, quod de nobili Urbis Romae prosapia progenitores lui originem traxerint, et tu ab eis et sanguinis generosilatem contraxeris..."[50]. Răspunsul lui Ioniță continuă partitura începută de Innocențiu al III-lea: „Unde multas egimus gratias omnipotenti Deo, qui visitavit nos... et reduxit nos ad memoriam sanguinis et patriae nostrae, a qua descendimus"[51]. Acest răspuns poartă data de 27 noiembrie 1202.

Exact aceeași dată poartă o altă scrisoare a papei către împăratul vlaho-bulgar în care Innocențiu al III-lea nu uită să invoce un șir de argumente în favoarea trecerii la catolicism a lui Ioniță și a poporului său: „Hoc igitur attendentes iam pridem nobilitatem tuam per nuntium et litteras nostras duximus visitandam, ut intellecto devotionis affectu, quem habes ad Romanam ecclesiam, matrem tuam, maiores ad te nuntios postmodum mitteremus, qui tam te, qui ex nobili Romanorum prosapia diceris descendisse, quam degentem sub te populum verbo pascerent et exemplo, et de benevolentia et gratia sedis apostolicae redderent certiorem...". În final, Innocențiu scrie: „Expedit enim tibi tam ad temporalem gloriam quam salutem aeternam, ut sicut genere sic sis etiam imitatione romanus et populus terrae tuae, qui de sanguine Romanorum se asserit descendisse, ecclesiae Romanae instituta sequatur, ut etiam in cultu Divino mores videantur patris redolere"[52].

Doi ani mai târziu (25 februarie 1204), într-o scrisoare către Ioniță, papa revine asupra originii romane a românilor: „Bulgarorum et Blachorum populis tanto nos reputamus specialius debitores, quanto non solum fidem catholicam per sedem apostolicam olim devotius receperunt, sed descenderunt etiam ex sanguine Romanorum, quorum sumus profectui et ministerio specialius deputati, qui tamquam peculiaris populus noster nobis tam in spiritualibus quam temporalibus nullo subiacent mediante. Ut igitur eius magisterium recognoscant, a quo sciunt se spiritualiter didicisse quod credunt, et quod sunt carnaliter accepisse, cum secundum carnem descenderint ex nobilibus Romanorum, nos ...eos confirmare volumus in fide catholica, et in devotione sedis apostolicae roborare..."[53].

Leitmotiv-ul reapare în corespondența papei cu Vasile, mitropolitul de Târnova. Acesta adăugase o epistolă la scrisoarea lui Ioniță către papă în care-i mulțumea pentru nunții papali și-i anunța trimiterea unui sol propriu fără a uita să adauge : „quia ipse (sc. dominus noster Imperator) ac totum Imperium eius bonam devotionem ad Ecclesiam Romanam habent, tamquam heredes descendentes a sanguine romano"[54]. În scrisorile către Vasile,

---

[50] *Acta Innocentii PP III (1198–1216).* E. Registris Vaticanis aliisque eruit, introductione auxit, notisque illustravit P. Teodosius Haluščynskj, Roma, 1944, p. 207 (*Pontificia Commissio ad redigendum codicem iuris canonici orientalis, Fontes,* series III, voi. II). La edițiile acestei corespondențe, inserate de editor înaintea fiecărei scrisori va trebui adăugată ediția din Eudoxiu de Hurmuzaki, *Documente privitoare la istoria românilor*, I/1, p. 1 urm. (citat în continuare Hurmuzaki).

[51] *Acta innocentii PP III,* p. 563. Scrisoarea a fost tradusă „de bulgarico in graecum et de graeco postea in latinum".

[52] *Ibidem*, p. 226 și 228.

[53] *Acta innocentii PP III,* p. 249.

[54] *Ibidem*, p. 564.

Innocenţiu al III-lea revine încă de două ori asupra romanităţii lui Ioniţă şi a poporului român: „...Bulgarorum et Blachorum ecclesiam, quae a Romanis etiam secundum carnem et sanguinem descendisse dicitur... ut qui a Romanis traxerunt originem, ecclesiae Romanae instituta sequantur"[55]. Şi peste un an, adică în 1203: „Nos autem iamdudum, ut de ipsius el subiectorum eius devotione ac statu terrae possemus effici certiores, cum non velimus simpliciter, sed obtemus etiam, ut sicut descendit ex nobili prosapia Romana, sic etiam ecclesiae Romanae instituta sequatur et ab ea magisterium catholicae fidei et honoris suis suscipiat incrementum..."[56].

Citatele acestea au semnificaţii şi implicaţii adânci. Trebuie să distingem mai întâi două aspecte, de care se vor lega tradiţii foarte importante: cel de provenienţă internă, românească, legat de persoana lui Ioniţă, român de origine; cel extern, legat de persoana papei ca exponent al unei politici de hegemonie universală. Să le analizăm pe scurt.

Din această corespondenţă rezultă clar că e vorba de o conştiinţă românească, autohtonă, pe care poporul român o avea despre originea sa „nobilă", romană. Surprindem aici pentru prima oară atât afirmarea legăturii dintre originea etnică şi Roma, aşadar, legătura directă dintre valahi şi romani, cât şi mândria românilor de a avea o asemenea descendenţă. Cu ea Ioniţă se făleşte înaintea papei Innocenţiu al III-lea. El putea s-o facă fără teama de a provoca mânia şi indignarea papei care, spre deosebire de împăraţii bizantini, nu avea pretenţii de hegemonie politică, ci, în primul rând, pe cea de hegemonie bisericească, în subordinea căreia trebuia să cadă în cele din urmă şi cea temporală, politică. Şi afirmaţia lui Ioniţă venea tocmai în întâmpinarea acestor pretenţii papale, deosebit de clar formulate în corespondenţa lui Innocenţiu al III-lea[57].

Şi Innocenţiu al III-lea s-a folosit din plin de acest argument în politica sa, inaugurând o tradiţie cu care ne vom întâlni de multe ori. Numai că interesele celor doi corespondenţi nu convergeau – chiar dacă se suprapuneau într-o zonă restrânsă, Ioniţă urmărea în primul rând scopuri politice, consacrarea imperială din partea urmaşului Sfântului Petru. În plină afirmare a politicii de reconstituire a unităţii lumii creştine sub hegemonia Romei, Innocenţiu al III-lea şi-a îndreptat privirile şi asupra bisericii

[55] *Ibidem*, p. 229.

[56] *Ibidem*, p. 242.

[57] În afara citatelor sus-menţionate, amintim un pasaj sugestiv dintr-o scrisoare a papei către patriarhul din Constantinopol, scrisă în anul 1199: „Dicitur enim universalis Ecclesia, quae de universis constat ecclesiis, quae graeco vocabulo „catholica" nominatur; et secundum hanc acceptionem vocabuli, Ecclesia Romana non est universalis Ecclesia, sed pars universalis Ecclesiae, prima videlicet et praecipua, veluti caput in corpore; quoniam in ea plenitudo potestatis existit, ad ceteras autem pars aliqua plenitudinis derivatur. Et dicitur universalis Ecclesia illa una, quae sub se continet ecclesias universas, et secundum hanc nominis rationem Romana tantum universalis Ecclesia nuncupatur, quoniam ipsa sola singularis privilegio dignitatis ceteris est praelata; sicut et Deus universalis Dominus appellatur, non quasi iam divisus in species aut specialissimas aut etiam subalternas, sed quoniam universa sub eius domino continentur"; *Acta Innocentii PP III*, p. 192. În acelaşi context terminologic vor trebui plasaţi şi acei Valachi respectiv *Cumani nigri* din veacul al XIV-lea semnalaţi de Sergiu Iosipescu, *La Colonia delli Romani negri che dicono Valachi. La romanité des Roumains dans la conscience européenne du XIVe siécle*, în „Revue Roumaine d'Histoire", XVIII (1979). 4, p. 673–685.

răsăritene; în cadrul acestei politici el a acordat o atenţie deosebită noii realităţi politice din Peninsula Balcanică, invocând ca argument spiritual şi politic originea romană a românilor. Fără să anticipăm asupra expunerii noastre, vom remarca acest început al unei tradiţii care a evoluat însă divergent; de la Ioniţă încoace, nici un alt domnitor român nu a mai invocat originea romană, tocmai pentru că ea putea constitui un argument în mâinile catolicismului şi o primejdie pentru credinţa lor ortodoxă care, în gândirea medievală, se identifica uneori cu fiinţa naţională; papalitatea, în schimb, odată aliată de la Ioniţă originea romană a poporului român, a folosit această nestemată politică în prozelitismul ei religios în ţările române.

Creaţia româno-bulgară cu centrul la sud de Dunăre a fost, însă, sub raport politic cântecul de lebădă al românismului sud-dunărean. După moartea lui Ioniţă, imperiul său a cunoscut o decădere rapidă, proces care s-a desfăşurat paralel cu asimilarea românilor balcanici de către slavii meridionali. Viitorul va fi al românilor nord-dunăreni, prezenţi activ în creaţia Asăneştilor şi care, în veacul următor, vor continua experienţa politică dobândită, e drept încă sub un înveliş cumano-tătar, de care, însă, se vor emancipa destul de repede. Tocmai din această pricină, părăsim romanitatea sud-dunăreană pentru a ne concentra atenţia asupra celei carpato-dunărene.

§ 3. PASTORES ROMANORUM

S-a arătat în paginile precedente, că istoricul Comnenilor, Ioan Kynnamos, afirma despre românii nord-dunăreni că „se spune" că ar fi vechi coloni italici. În chip surprinzător, la prima vedere, afirmaţia e confirmată dintr-o direcţie opusă cronografului bizantin: din lumea maghiară, împotriva căreia se îndreptase armata bizantină. Dar, la o analiză atentă surprinderea iniţială dispare pentru că afirmaţiile amintite pot fi reduse la un numitor comun, sursa lor originală fiind însuşi poporul român.

În contextul nostru nu prezintă interes major controversa asupra perioadei în care şi-a redactat opera anonimul „P. dictus magister quondam regis Bele notarius"[58]. Importante sunt cele spuse de Anonymus despre români (blachi).

[58] Bibliografia privind identificarea lui Anonymus este imensă. Dintre istoricii români citäm: A.D. Xenopol, *Teoria lui Roesler*, p. 96–110; D. Onciul, *Teoria lui Roesler*, în „Scrieri istorice", I, p. 176–192; N. Iorga, *Les plus anciennes chroniques hongroises et le passé des Roumains,* în „Bulletin de la Section Historique de l'Académie Roumaine", IX, 1921, p. 193–223; X, 1923, p. 1–21 (apărut şi în limba română în „Revista Istorică", VI, 1920, p. 193–201; VII, 1921, p. 1–22; VIII, 1922, p. 10–27); Ilie Gherghel, *Pascua Romanorum: Pabula Iulii Caesaris? – Un capitol din nomenclatura istorică română,* în „Revista Arhivelor", I (1926), 3, p. 383–397; I. Lupaş, *Realităţi istorice în voevodatul Transilvaniei din secolul XII–XVI,* în „Anuarul Institutului de istorie naţională", VII, 1936–1938, p. 1–85; Gh. I. Brătianu, *Tradiţia istorică despre voievodatele româneşti din Ardeal, loc. cit.,* p. 83–92. Dintre istorici străini, amintim: K. Schünemann, *Die Römer des anonymen Notars,* în „Ungarische Jahrbücher", VI, 1926, p. 448–457;

În înțelegerea și interpretarea știrilor furnizate de notarul anonim trebuie să ținem seama de două elemente: a) Cronica lui Anonymus se bazează pe o cronică internă, maghiară, de curte, *Gesta Ungarorum*, scrisă probabil în timpul lui Ladislau cel Sfânt[59]; b) în redactarea cronicii sale, Anonymus are permanent în vedere o situație actuală și compară realitățile contemporane cu cele ale trecutului.

Să analizăm mai întâi primul element. La cronica din care s-a inspirat pare să facă aluzie însuși notarul anonim în prologul său. Știri sigure despre ea ne furnizează cronicari apuseni. Primul care o face este Odo de Deogilo (Deuil) care, însoțindu-și regele (Ludovic al VII-lea) în cruciada a II-a (1147) a aflat de această cronică din care se inspiră la descrierea Ungariei. Între altele, cronicarul francez afirmă: „Terra hec in tantum pabulosa est, ut dicuntur in ea pabula Iulii Caesaris extitere"[60]. Aproape un veac mai târziu, în 1237, dominicanul Ricardus scria despre călătoria confratelui Iulian la tătari în raportul său *Ungaria Magna*: „Qui (sc. septem duces cum populis suis) cum multa regna pertransissent et destruxissent, tandem venerunt in terram, que nune Ungaria dicitur, tune vero dicebatur pascua Romanorum"[61]. Spre deosebire de Odo, Ricardus nu vorbește de „păşunile lui Caesar" ci

---

C.A. Macartney, „*Pascua Romanorum*", în „Századok", LXXIV (1940), 1–3, p. 1 –11; idem, *The Medieval Hungarian Historians. A Critical and Analytical Guide,* Cambridge, 1953. Istoriografia maghiară s-a ocupat cel mai mult de Anonymus, fără ca să ajungă la o *communis opinio.* Citām pentru lucrări mai vechi prezentarea lui V. Motogna, *„Anonymus" în istoriografia ungurească mai nouă*, în „Revista Istorică", XIII, 1927, p. 361–370. Din lucrări mai recente spicuim Szilágyi Loránd, *Az Anonymus-kérdés revizioja* (Revizuirea problemei lui Anonymus), în „Századok", LXXI, 1937, p. 1–54; 136–202; idem, *A 200 éves Anonymus-kérdés* (Problema lui Anonymus în (ultimii) 200 de ani), în „Magyar Könyvszemle", LXX, 1946, p. 5–24; György János, *Gesta rerum – gesta nobilium. Tanulmány Anonymus krónikájáról* (Gesta rerum – gesta nobilium. Studiu asupra cronicii lui Anonymus), Budapesta, 1948; Karsai Géza, *Az Anonymus-codex elsö levelei. Kutátási beszámoló* (Primele file ale Codicelui Anonymus. Dare de seamă asupra cercetărilor), în „Magyar Könyvszemle", LXXXIV (1968), 1, p. 42–51; cf. și L. Demény, *O contribuție valoroasă cu privire la identificarea lui Anonymus,* în „Revista arhivelor", XII (1969), 1, p. 316–317.

[59] Hóman Bálint, *A szent Lászlo-kori Cesta Ungarorum* (Gesta Ungarorum din epoca lui Ladislau cel Sfânt), Budapesta, 1925; idem, *La première période de l'historiographie hongroise,* în „Revue des études hongroises", III, 1925, p. 1–40 (extras).

[60] Odo de Deogilo, *De Ludovici VII profectione in Oriente,* în *Monumenta Germaniae Historica, Scriptores.* XXVI, p. 60, 62 (= J.P. Migne, *Patrologiae cursus completus. Series latina,* CLXXXV, col. 1213).

[61] *De facto Ungariae magne a fratre Riccardo invento tempore domini Gregorii pape noni*, I, 2, în Heinrich Dörrie, *Drei Texte zur Geschichte der Ungarn und Mongolen. Die Missionsreisen des fr. Iulianus O.P. ins Ural-Gebiet (1234/35) und nach Russland (1237) und der Bericht des Erzbischofs Peter über die Tartaren*, în „Nachrichten der Akademie der Wissenschaften in Göttingen", Phil.-hist. Klasse, 1956, nr. 6, p. 151. Ricardus își începe relația astfel (I, 1): „*Inventum fuit in Gestis Ungarorum Christianorum, quod...*", ceea ce a fost adus în legătură cu cronica lui Anonymus pentru a se dovedi că el nu putea fi notarul lui Bela al II-lea. Dar Ricardus se referă mai degrabă aci la cronica de curte a ungurilor, căci după ultimele cercetări ale lui Karsai Géza, loc. cit., p. 42–51, Anonymus pare să fie totuși „Pavsa dictus magister notar al lui Bela al IV-lea și Ricardus nu putea deci să-i cunoască cronica, Anonymus fiind contemporanul lui Ricardus. Referirea lui Ricardus dovedește o foarte largă răspândire a acestei cronici maghiare de curte, cunoscute anterior lui Odo de Deogilo și după el lui Thomas de Spalato.

despre „pascua Romanorum". Credem că Ricardus este mai aproape de originalul cronicii maghiare şi că Odo, în amintirea cuceririi Galiei de către Caesar, a înlocuit termenul vag cu unul care, în ochii francezilor, capătă un sens concret"[62]. Prima noastră ipoteză e confirmată de alt cronicar, Thomas de Spalato, arhidiacon la mijlocul veacului al XIII-lea: „Hec regio (sc. Ungaria) dicitur antiquitus fuisse pascua Romanorum"[63]. În anul 1240 a trecut prin Ungaria şi un călugăr cistercit, autorul unei cronici păstrate în mănăstirea cistercienilor din Stična (Slovenia). *Chronicon rhythmicum Sitticense* a fost scrisă după luna august 1245. Invazia tătarilor ocupă un loc central în fragmentul păstrat al cronicii. În strofa a patra, regatul ungurilor este numit „pascua Romanorum"[64]. Credem că la baza acestei identificări se află cronica maghiară pe care autorul lui *Chronicon rhythmicum Sitticense* a văzut-o cu ocazia vizitei sale la curtea regelui Bela al IV-lea.

Şi acum să ne îndreptăm privirea asupra cronisticii maghiare, la începutul căreia stă *Gesta Hungarorum* a lui Anonymus. Relatând venirea ungurilor în Pannonia, anonimul notar aminteşte faptul, cunoscut şi izvoarelor apusene amintite mai sus, că ungurii au dat de o populaţie numeroasă, alcătuită din mai multe neamuri[65]. Anonymus identifică aceste neamuri, între care apar şi românii, „adică păstorii romanilor": „...terram (Pannoniae) habitarent Sclaui, Bulgarii et Blachii ac pastores Romanorum"[66]. Iată deci,

---

[62] K. Schünemann, *loc. cit.*, p. 453, n. 3, crede că Odo a făcut o confuzie citând greşit un pasaj din Isidor de Sevilla; cu toată erudiţia istoricului german, el nu poate demonstra convingător evoluţia de la „Cereris horreum", la „pabula Julii Caesaris".

[63] Thomas Spalatensis Archidiaconus, *Historia Salonitana*, în *Monumenta spectantia historium Slavorum meridionalium*, XXVI (*Scriptores*, III), p. 42.

[64] „(14) Senum tradunt pagine,
codices maiorum,
exstitisse primitus
regnum Vngarorum,
Romanorum pascua
cultumque deorum,
leonum habitacula.
cubilia Pardorum". Cf. *Chronicon rhythmicum Sitticense,* în *Scriptores rerum Hungaricarum*, II, ed. Emericus Szentpétery, Budapestini, 1938, p. 606 (la p. 601–604 prefaţa lui M. Kos conţine date despre autorul cronicii).

[65] Primul care identifică între aceste neamuri şi pe români, *volohi*, este cronicarul rus Nestor (mort la 1112). Ştirea despre aceste neamuri o aflăm şi de la cronicarul englez Ranulphus Higden („monachus Cestrensis", cca 1280–cca 1363). În lucrarea sa *Polychronicon*, I, Londra, 1865, p. 172, descriind Pannonia cunoaşte acest amănunt precum şi faptul că aceşti locuitori au fost izgoniţi de noii veniţi. Ştirea ar putea proveni chiar de la Anonymus care-şi făcuse studiile în Occident şi avea legături strânse cu intelectualitatea engleză; cf. Fest Sándor, *Anonymus angol forrásai* (Izvoarele engleze ale lui Anonymus), în „Egyetemes Philologiai Közlöny", LIX (1935), 4–6, p. 162–179.

[66] Anonymus Bele regis notarius, *Gesta Hungarorumm*, IX, ed. G. Popa-Lisseanu, Bucureşti, 1934. p. 32 (*Izvoarele istoriei Românilor*, I); vezi şi ediţia din *Scriptores rerum Hungaricarum*, I, ed. Emericus Szentpétery, Budapestini, 1937. p. 45. Analiza conjuncţiei *ac* cu sens explicativ la I. Gherghel, *loc. cit.*, p. 387, şi Ernst Gamillscheg, *Blachi ac pastores Romanorum*, în *Omagiu lui Ioan Lupaş la împlinirea vârstei de 60 de ani – august 1940*, Bucureşti, 1943, p. 270–276. Vezi acum Stelian Brezeanu, *„Romani" şi „Blachi" la Anonymus. Istorie şi ideologie politică*, în „Revista de istorie", XXXIV (1981), 7, p. 1313–1340.

cum o vagă amintire despre păşunile romanilor, deci un amănunt impersonal, se transformă în concepţia lui Anonymus, tocmai pentru că avea în vedere o realitate etnică contemporană, într-o identificare a romanilor cu „blachii", ca descendenţi direcţi ai romanilor. Fără îndoială că Anonymus are cunoştinţă şi de „pascua Romanorum" şi de „pastores Romanorum"[67], dar el, primul, face legătura între acest fond comun al cronicii de curte şi al izvoarelor externe, cu „blachii", căci era mai aproape de aceste realităţi etnice noi. La aceasta se adaugă desigur şi cunoaşterea trecutului roman al Daciei antice, dobândit de Anonymus din „hystoriographi, qui gesta Romanorum scripserunt". Notarul regelui Bela arată că în spaţiul carpato-panonian a existat o continuitate romană permanentă şi că abia ungurii au izgonit pe români din Pannonia. Acelaşi lucru îl făcuse şi Attila, dar, după moartea acestuia, principii romani reveniseră şi-şi aşezaseră păstorii în acest spaţiu. Pe vlahi (*blachi*) îi numeşte întâia oară la nararea venirii ungurilor în Câmpia Tisei, deci într-o epocă în care într-adevăr etnogeneza românilor se alia pe punctul de a se încheia. Prin afirmaţia lui Anonymus – bun cunoscător al realităţilor majore contemporane din vecinătatea sa – surprindem faptul că el era convins de continuitatea elementului roman în spaţiul carpato-panonian şi de descendenţa românilor din romanii antici, ca ramură a României; în cadrul acesteia, Anonymus distinge pe lângă *blachi*, pe romanii antici, romanii din Roma, romanii din Alpi etc.[68]

Constatările lui Anonymus nu sunt izolate în vechea cronistică maghiară. La sfârşitul veacului al XIII-lea îşi scrie cronica Simon de Kéza, folosind ca sursă un alt tip de cronică internă, *Gesta Hungarorum*, compusă în vremea lui Ladislau Cumanul. Dar, ceea ce e mult mai important, în comparaţie cu notarul anonim, e faptul că Simon de Kéza a trăit în mijlocul românilor cunoscându-i de aproape. Aceasta explică şi precizările de valoare excepţională din pasajul despre români, expediate până acum în anexă la cele spuse de Anonymus, fără să se insiste asupra deosebirilor, aparent de detaliu, dar cu semnificaţie adâncă. Ambii cronicari au ca element comun ideea că românii sunt „păstorii romanilor": „Pannonie, Panfilie, Macedonie, Dalmacie et Frigie ciuitates, que crebris spoliis et obsidionibus per Hunos erant fatigate, natali solo derelicto in Apuliam per mare Adriaticum de Ethela licentia impetrata, transierunt, Blackis, qui ipsorum (Romanorum) fuere pastores et coloni, remanentibus sponte in Pannonia"[69].

Simon de Kéza surprinde aici în mod simbolic dispariţia tuturor ramurilor României orientale în afară de români. Desigur că nu putem da dreptate canonicului bihorean în privinţa procesului în sine astfel cum ni-l prezintă, dar înşirarea provinciilor deromanizate

---

[67] *Gesta Hungarorum*, IX, ed. G. Popa-Lisseanu, p. 32: „Quia post mortem Athile regis terram Pannonie Romani dicebant pascua esse eo, quod greges eorum in terra Pannonie pascebantur. Et iure terra Pannonie pascua Romanorum esse dicebatur, nam et modo Romani pascuntur de bonis Hungarie"; XI, p. 34: „... et mortuo illo (Athile rege) preoccupassent Romani principes terram Pannonie usque ad Danubium, ubi collocauissent pastores suos" (ed. Szentpétery, p. 46).

[68] Pentru diferitele accepţiuni ale „romanilor" lui Anonymus, vezi K. Schünemann, *loc. cit.*, p. 450 urm., şi I. Gherghel, *loc. cit.*, p. 385 urm.

[69] Simon de Kéza, *Gesta Hunnorum et Hungarorum*, IV, § 1, ed. G. Popa-Lisseanu, Bucureşti, 1935, p. 32 (*Izvoarele istoriei Românilor*, IV); vezi şi ediţia Szentpétery din *Scriptores rerum Hungaricarum*, I, p. 156–157.

după părerea lui de huni corespunde în linii mari dispariţiei romanităţii din aceste centre, în veacurile care au urmat căderii Romei. Simon de Kéza, spre deosebire de Anonymus, plasează începuturile „blackilor" în epoca de glorie a hunilor; eroarea conţine totuşi ideea continuităţii elementului roman, reprezentat în vremea cronicarului prin români (*blacki*). Tocmai această continuitate romană apare într-o lumină complet nouă la Simon de Kéza. După el, românii singuri au rămas locului, nu au cerut lui Attila să plece, ci, în calitatea lor de sedentari şi păstori romani („coloni" şi „pastores") au rămas de bună voie („sponte"). Simon de Kéza revine încă o dată asupra acestei idei: „Postquam autem filii Ethele in prelio Crumheld cum gente Scitica fere quasi deperissent, Pannonia exstitit X annis sine rege, Sclavis tantummodo, Grecis, Teutonicis, Messianis et Ulahis aduenis remanentibus in eadem, qui uiuente Ethela populari seruicio sibi seruiebant"[70].

Pasajul capătă o semnificaţie deosebită dacă examinăm mai atent aceste popoare „străine" care au rămas după pieirea hunilor, căci Simon de Kéza enumeră exact popoarele mari din Europa răsăriteană, dintre care singur românii (*Ulachi*) erau de origine romană.

Dacă cronica notarului anonim nu a fost folosită de cronicarii maghiari de mai târziu, nu acelaşi lucru putem afirma despre *Gesta* lui Simon de Kéza. Pasajele lui despre români le vom regăsi, cu mici excepţii, în Chronicon pictum (1358)[71], *Chronicon Posoniense*[72], *Chronicon Dubnicense*[73], *Chronicon Budense*[74], ultimele trei fiind din veacul al XV-lea.

Ultimul izvor care se încadrează în contextul creat de Anonymus şi Simon de Kéza este *Descriptio Europae Orientalis*, scrisă probabil în anul 1308 de un autor anonim francez[75] şi concepută ca instrument de informare pentru cele două personalităţi

---

[70] *Gesta Hunnorum et Hungarorum*, IV, § 7, ed. cit., p. 37 (= ed. Szentpétery, p. 163).

[71] Editat de G. Popa-Lisseanu, Bucureşti, 1937 (*Izvoarele istoriei Românilor*, XI), „... vlachis qui ipsorum coloni existere ac pastores remanentes sponte in Pannonia" (cap. VI, *Fugat nationes*, ed. cit., p. 12, vezi şi p. X, p. 17). Titlul capitolului revelă că autorul cronicii îi considera pe români ca o „natio". În această cronică se fac primele aluzii şi la vestigiile antice romane din Transilvania; cf. cap. XV, p. 21. Vezi şi ediţia Szentpétery, I, p. 269 urm., şi II, p. 62 (*Chronicon Monacense*). Cronica pictată a fost copiată de Ioan Thurocz, *Chronica Hungarorum* (I, 17, citatul despre români, ed. I.G. Schwandtner, *loc. cit.*, I, p. 71). Ea a fost tradusă şi de Heinrich von Mügeln, *Vngerisch Coronica* în a doua jumătate a veacului al XIV-lea; cf. cap. IX: „Do nu die stete sahen daz sie von den Hungern teglich verderbt warn, do namen sie urlaub von kunig Eczel und czugen hin gen Pullen. Do pliben di Wollochen in Panonia, die ir mair vnd ir hirten waren", ed. Szentpétery, II, p. 120 (vezi şi p. 126).

[72] Edit. M. Florianus, *Historiae Hungaricae fontes domestici*, IV, Budapestini, 1885, p. 15: „Vlachis qui ipsorum coloni erant, vel extitere ac pastores, remanentibus sponte in Pannonia"; cf. şi p. 21 (= ed. Szentpétery. II, p. 25, 30).

[73] Edit. M. Florianus, *op. cit.*, III, Lipsiae, 1884, p. 17: „Vlachis qui ipsorum coloni extitere remanentibus sponte in Pannonia"; vezi şi p. 23 (cu ordinea inversă a enumerărilor popoarelor).

[74] Edit. J. Podhradczky, Budae, 1838, p. 24: „Vlachis qui ipsorum coloni ac pastores remanentibus sponte in Pannonia"; cp. şi p. 32 (la fel cu *Chronicon Dubnicense*).

[75] Pentru aceasta, vezi introducerea lui O. Górka la ediţia princeps *Anonymi descriptio Europae Orientalis*, Cracovia, 1916, şi cea a lui G. Popa-Lisseanu, *Descriptio Eropae Orientalis*, Bucureşti, 1934 (*Izvoarele istoriei Românilor*, II).

franceze interesate în politica est şi sud-est europeană: Carol Robert de Anjou şi Carol de Valois, primul pretendent la coroana maghiară, cel de al doilea la coroana Imperiului latin de Constantinopol. Ca realitate componentă a spaţiului descris şi familiar autorului, românii apar în această descriere conform opiniei vremii, larg răspândite dealtfel, care în punctele ei esenţiale concordă cu cele din izvoarele maghiare: valahii sunt păstorii romanilor, deci descendenţi romani – popor de origine romană – care au continuat opera romană în spaţiul carpato-dunărean: „Notandum (est hic) quod inter machedoniam, achayam et thesalonicam est quidam populus ualde magnus et spatiosus qui uocantur blazi, qui et olim fuerunt romanorum pastores, ac in ungaria ubi erant pascua romanorum propter nimiam terre uiriditatem et fertilitatem olim morabantur. Sed tandem ab ungaris inde expulsi, ad partes illas fugierunt; habundant enim caseis optimis, lacte et carnibus super omnes nationes..."[76]. Cu uşurinţă se recunoaşte împrumutul din cronicile maghiare. Ceea ce însă în cronici apărea neclar, anume unde s-au refugiat „păstorii romani" din Pannonia la venirea hunilor, respectiv a ungurilor, ni se spune aci răspicat, fără a se susţine că e vorba de toţi romanii din Pannonia: citatul lasă loc liber interpretării că o parte din ei au rămas locului, deci la nord de Dunăre. Găsim deci o a doua aluzie (după cea a lui Kekaumenos) la o mişcare de populaţie romană de la nord de Dunăre la sud.

În afara izvoarelor citate până acum, în care românii apar ca păstori ai romanilor, întâlnim o tradiţie înrudită şi în alte izvoare externe; din aceste izvoare rezultă atenţia deosebită acordată românilor şi ocupaţiei lor de păstori, considerată ca un fel de specific naţional românesc, deosebită faţă de celelalte popoare vecine. Astfel trebuie înţelese aceste ştiri[77] şi nu ca o identificare exclusivă a valahilor cu păstori. Păstoritul a fost una din ocupaţiile străvechi ale românilor, moştenită, împreună cu fiinţa etnico-naţională, de la daco-romani; el va deveni cu timpul o parte integrantă a vieţii româneşti atât de specifice şi fundamental deosebite de cea a vecinilor. Nici un izvor însă nu stabileşte o identitate între români şi păstori. Această identificare este o „cucerire" a istoriografiei naţionaliste moderne, un apendice al teoriilor despre imigrarea românească târzie sau chiar al negării caracterului roman al poporului român.

Tot o influenţă a vechilor cronici maghiare va trebui să presupunem la autorul anonim al *Cântecului Nibelungilor*[78], amplă frescă a societăţii germane medievale, datorată unui trubadur din bazinul Dunării superioare şi contemporană cu Walther von der Vogelweide

---

[76] *Descriptio Europae Orientalis*. IV. eclit. O. Górka. p. 13; ed. G. Popa-Lisseanu, p. 17.

[77] Vezi de exemplu o ştire franciscană din 1326: „... Walachones schismatici quorum nonnulli in pascuis et tentatoriis habitant, animalia quibus abundant pascendo" (cf. „Revista Istorică", XIII, 1967. p. 86). Pasajul se referă la românii din Moldova. Ştirile asemănătoare despre românii din sudul Dunării sunt mai numeroase, vezi pentru aceasta S. Novaković, *Les problèmes sérbés*, în „Archiv für slavische Philologie", XXXIII, 1911, p. 456 urm. O confirmare a calităţii produselor lactate ale românilor sud-dunăreni puse în lumină de dominicanul francez, autor al *Descrierii Europei orientale*, întâlnim în documente raguzane din veacul al XIV-lea; vezi L. Şăineanu, *Istoria filologiei române. Studii critice*, Bucureşti, 1892, p. 271; Ph. Meyer, *Die Haupturkunden für die Geschichte der Athoskloster*, Leipzig, 1894. p. 40. n. 2; N. Iorga, Muntele Athos în legătură cu ţările noastre, în „Analele Academiei Române", Mem. secţ. ist., Seria II, tom. XXXVI, 1913–1914, p. 449.

[78] Vezi B. Hóman, *Geschichtliches im Niebelunigenlied*, în „Ungarische Jahrbücher", III. 1923. p. 135–156; 195–219.

şi Wolfram von Eschenbach. În *Nibelungenlied* apar şi românii ca popor bine conturat care se deosebeşte de celelalte popoare sud-est europene. Dar autorul poemului ştie şi de originea romană a acestor „vlahi", origine exprimată prin numele conducătorului, „ducelui" celor 700 de români ce vin la curtea regelui hunilor:

„Der herzoge Râmunc ûzer Vlâchen lant,
mit siben hundert mannen kom er für si gerannt."[79]

Discuţia în jurul citatului s-a purtat îndeosebi asupra localizării acestui „ducat" şi asupra personajului Ramunc, în care N. Iorga şi Gh. I. Brătianu văd un personaj real, Roman Mistislavici, principe al Haliciului şi Galiţiei de la începutul veacului al XIII-lea, pe când A. D. Xenopol, D. Onciul şi G. Popa-Lisseanu cred, cu mai mult temei, că avem de-a face cu un personaj fictiv, purtând numele poporului, aşa cum se numea el însuşi. Acest eponim stă, deci, ca un fel de *pars pro toto* şi ceea ce trebuie subliniat, este că el exprimă, pe lângă ideea originii romane a acestor „vlahi" şi cea a continuităţii lor din romanii antici, pentru că „vlahii" apar în vremea hunilor.

Dar versurile bardului german indică şi existenţa unei instituţii politice statale, locale încă, – Walachenland – care prefigurează Ţara Românească, constituită un veac mai târziu. Pregătirea acestei faze o surprindem în Cântecul Nibelungilor. Pe plan spiritual, versurile amintite confirmă relativ larga răspândire a cunoştinţelor despre români în Apus în plin ev mediu. Din numeroasele prezenţe româneşti în izvoarele medievale din veacul premergător întemeierii statelor româneşti, mai reţinem două ştiri care lasă să se întrezărească la autorii menţionaţi conştiinţa despre caracterul deosebit al românilor, în comparaţie cu popoarele vecine: Rudolf von Ems (mort cca 1254) şi Roderigo Jimenez (cca 1180–1247). Primul compune la mijlocul veacului al XIII-lea o cronică universală în 36 000 de versuri, în care apar şi românii:

---

[79] *Der Nibelunge nôt*, XII, 1 283–84, ed. K. Lachmann, Berlin, 1878, p. 174. Pentru acest personaj şi localizarea ducatului, vezi A. D. Xenopol, *Teoria lui Roesler*, p. 114–116; D. Onciul, *Teoria lui Roesler*, în *Scrieri istorice*, I, p. 146–147; idem, *Radul Negru şi originile Principatului Ţării Româneşti*, *ibidem*, p. 389–390, 410. 423; idem, *Românii în Dacia Traiană*, *ibidem*, II, p. 154–155; C. Lacea, Das Nibelungenlied und die Rumänen, în „Die Karpathen", I (1908), 16, p. 505–506; G. Popa-Lisseanu, *Românii în poezia medievală*, Iaşi, 1934 (*Izvoarele istoriei Românilor*, III), cf. la aceasta, recenzia lui N. Iorga în „Revista Istorică", XX, 1934, p. 385, şi anterior, *ibidem*, XIX, 1993, p. 114; Gh. I. Brătianu, *Roman şi Vlachata în tradiţia istorică a descălecatului Moldovei*, în „Analele Academiei Române", Mem. secţ. ist., Seria III, tom. XXVII, 1944–45, p. 40–43; Francis P. Magoun jr., *Geographical and Ethnic Names in the Nibelungenlied*, *loc. cit.*, p. 129–130; Fritz Schuster, *Herzog Ramunc aus dem Walachenland*, în „Südost-Forschungen", XI, 1946–1952, p. 284–290.

Ramunc mai apare o dată în *Cântecul Nibelungilor* anume la cântarea festivităţilor şi jocurilor de arme organizate cu ocazia vizitei burgunzilor la curtea lui Attila, vizită care se va sfârşi cu nimicirea Nibelungilor: „Schrûtân und Gibeke ûf den buhurt riten, / Râmunc und Hornboge, nâch Hiunischen siten" (XVII, 1818 urm., ed. cit., p. 240). „Ducele" Ramunc este un personaj bine cunoscut şi în partea a doua a acestui poem (*Die Klage*) ca şi în alte creaţii ale literaturii germane medievale. Problematica „ducelui" şi a românilor săi a fost reluată de A. Armbruster, *Nochmals „herzoge Râmunc ûzer Vlâchen lant"*, acum în vol. nostru *Auf den Spuren der eigenen Identität*, Bukarest, 1991, p. 75–93.

„Dien Ungirn sint gesezzin
inwendig ir Klûse tor
und ir lantmarchin davor
windeschir lande vil:
inrehalp in Kluse zil
Kotziler und Koltzil sint
und manege unkristenlichú Kint
in vromdin sundir sprachin
Valwen und wilde Vlachin
jensit des sneberges hant
sint lant dú si begant"[80].

Reţinem din aceste versuri faptul că Rudolf von Ems ştia că românii se deosebesc prin limba pe care o vorbesc de vecinii lor. Acelaşi lucru îl afirmă la 1243 şi spaniolul Roderigo Jimenez de Rada din Toledo în cronica Spaniei *Chronica Hispanie ab origine prima.* El compune prima listă medievală a popoarelor şi limbilor europene contemporane în care apar şi românii ca realitate etnică şi lingvistică bine conturată în Europa răsăriteană. Toate limbile romane din Occident le include în marea familie a limbii latine. Dintre limbile romanice, singură cea română apare separat, împreună cu bulgara, ceea ce se explică prin întrebuinţarea limbii slavone în biserică; îndată, însă, ce Roderigo Jimenez enumeră popoarele sud-est europene, românii, *Blaci*, apar independent de celelalte popoare din acest spaţiu[81].

La sfârşitul primului capitol, se impune o retrospectivă, sumară, cu scopul de a rezuma esenţialul din evoluţia ideii de romanitate a poporului român.

Evident că mărturii româneşti scrise nu avem în acest sens pentru că lipsesc încă, în această fază de existenţă românească, monumente literare originale. În schimb, toate mărturiile externe scrise indică drept sursă de informare însuşi poporul român care furnizează aceste ştiri autorilor citaţi, direct sau mijlocit, voit sau involuntar. Faptul este valabil în primul rând pentru masa slavilor în sânul căreia trebuie căutată iniţiativa denumirii românilor prin termenul de *vlahi*. Constatarea este valabilă însă şi pentru împăratul Constantin al VII-lea, pentru Kekaumenos, Gardīzī, Kynnamos, ca să nu mai vorbim de Innocenţiu al III-lea sau de cronicarii maghiari.

Formulate răspicat sau implicit, aceste mărturii dovedesc cunoştinţa despre o continuitate romană în spaţiul – încă vast şi puţin diferenţiat din punct de vedere politic românesc – cuprins între Carpaţi, Dunăre şi Balcani, cu prelungiri apusene până în Câmpia

[80] Rudolf von Ems, *Weltchronik*, v. 2553 şi urm., ed. Gustav Ehrismann, Berlin, 1915 (Deutsche Texte des Mittelalters 20). Cf. şi G. Popa-Lisseanu, *op. cit.*, p. 11–16, şi A. Borst, *op. cit.*, II/2. p. 776–777 cu o bogată bibliografie despre cronicile universale rimate din evul mediu.

[81] Vezi Arno Borst, *op. cit.*, p. 762–764, cu rectificarea din vol. IV, p. 2091. Istoricul german, nedându-şi seama de sensul acestei duble menţiuni a românilor, o dată printre bulgari, datorită slavonei bisericeşti, şi o dată ca popor independent, îşi exprimă a doua oară nedumerirea cu privire la aceşti *Blaci*.

panonică. Noua realitate etnică, contemporană acestor autori şi scrieri, dar totodată corespunzător romanităţii antice din acest spaţiu, este poporul român; la aceasta se adaugă vagi amintiri despre antecedentele glorioase ale acestui popor ce-şi cunoaşte trecutul, evocat dealtfel de scrieri antice şi atestat de vestigiile romane păstrate în spaţiul românesc. Un amănunt demn de reţinut este faptul că nici un autor, încă, nu aduce în sprijinul susţinerii tezei originii romane a poporului român limba sa vorbită. În schimb, nu lipsesc indicii asupra faptului că acest popor vorbeşte o limbă deosebită de cea a vecinilor, limbă care se adaugă la celelalte caracteristici ale sale.

Astfel de afirmaţii şi mărturiile asupra existenţei unor organisme politice statale româneşti deschid perspectiva unei noi etape în evoluţia ideii romanităţii românilor; în această nouă etapă, viaţa românească se va desfăşura în cadrul unor formaţii statale proprii şi conştiinţa romanităţii se va consolida, întemeindu-se, printre altele, şi pe latinitatea limbii române.

CAPITOLUL II

DESCOPERIREA LATINITĂȚII LIMBII ROMÂNE (SEC. XIV–XV)

Începând cu veacul al XIV-lea conștiința romanității carpato-dunărene se dezvoltă într-un cadru politic propriu, statele feudale Țara Românească și Moldova. Datorită unor împrejurări externe la solicitarea cărora țările române au reacționat, romanitatea orientală va intra în sfera unei întinse și complexe zone a conștiinței europene preocupate de pericolul expansiunii otomane. La cunoașterea romanității românilor dobândită în perioada precedentă se adaugă o aprofundare a conștiinței autohtone române despre originea romană a neamului, precum și argumentarea acestei origini prin caracterul latin al limbii române.

§ 1. APARIȚIA STATELOR FEUDALE ROMÂNE

La începutul celui de al treilea deceniu al secolului al XIV-lea, documentele atestă o nouă realitate politică în spațiul etnic românesc: Țara Românească, cu un domn propriu, liberă din punct de vedere politic, dar cu obligații feudale față de coroana maghiară. Nu ne propunem să reluăm în această lucrare problema, atât de controversată, a originilor și întemeierii statelor feudale române[1]. În fapt, la apariția lor au contribuit doi factori. Primul, de ordin intern, constă în dezvoltarea vieții economice, sociale și politice a societății române la începutul veacului al XIV-lea; stadiul de dezvoltare permitea, și impunea chiar, o formă superioară de organizare politică. Al doilea factor este de natură externă. El trebuie căutat în evoluția raporturilor internaționale în primele decenii ale

[1] Bibliografia mai recentă: P. P. Panaitescu, *Introducere la istoria culturii românești*, p. 293–323; D. Onciul, *Scrieri istorice*, II, p. 369–454 (*Comentarii* semnate de editor); A. Oțetea, *La formation des états féodaux roumains*, în *Nouvelles études d'histoire. Publiées á l'ocassion du XIIe Congrès des sciences historiques, Vienne, 1965*, București, 1965, p. 87–105; *Istoria României*, II, București, 1962. p. 140–174; *Istoria poporului român*, p. 125–129; Adolf Armbruster, *Românii în cronica lui Ottokar de Stiria: o nouă interpretare*, în „Studii". XXV (1972), 3, p. 463–483; *Constituirea statelor feudale românești*, București, 1980; Șerban Papacostea, *Geneza statului în evul mediu românesc. Studii critice*, Cluj-Napoca, 1988.

secolului al XIV-lea, şi în primul rând, în acţiunea puterilor care îşi disputau dominarea spaţiului carpato-dunărean, în primul rând Regatul maghiar şi Imperiul tătar. Or, în această perioadă ambele forţe cunosc o puternică eclipsă, iar controlul lor asupra spaţiului românesc a scăzut progresiv. Numai că în timp ce locul factorului tătar va fi luat de alte forţe politice, cel maghiar va reveni destul de repede, devenind o permanenţă istorică externă de care noile state române vor trebui să ţină seamă în veacurile următoare.

Din punct de vedere intern, constatăm că Ţara Românească s-a constituit prin contopirea mai multor formaţiuni politice. Acest proces a fost condus de un exponent al clasei dominante: domnul (voievodul) care se numea Basarab. Pentru acest fapt i s-a şi spus noii ţări de către unii Ţara lui Basarab (*Terra Bazarab*); alţii au numit-o *Terra Transalpina*, nume care arată direcţia în care trebuiesc căutate originile acestei denumiri. Dar numele adevărat şi predominant a fost cel de *Valachia*, *Terra Valachorum*, *Ţara Românească*. Primul element al denumirii, ţară (*terra*) – prezent în aproape toate denumirile date noului stat – reflectă simbolic procesul de constituire a Ţării Româneşti prin unificarea formaţiunilor politice locale, „ţările", acestea unindu-se într-o Ţară. Al doilea element al denumirii are un conţinut exclusiv naţional. Ambele părţi componente ale denumirii (întrunite la un loc în expresia *Valachia*) vin să confirme teoria lui Nicolae Iorga despre „romaniile populare"[2].

Ţara Românească, ca denumire oficială, are o delimitare precisă din punctul de vedere al realităţii politice pe care o acoperă. Dar ea conţine totodată, în egală măsură, un element teritorial (*ţara*) şi unul naţional (*românească*) care se precizează reciproc: Ţara este spaţiul geografic locuit de români; de aceea ea este Românească[3].

Şi denumirile externe date Ţării Româneşti redau cu fidelitate semnificaţiile pe care le implică această expresie la diferite nivele.

---

[2] N. Iorga observă că în evul mediu timpuriu au existat „romanii" în numeroase teritorii ale fostului Imperiu Roman părăsite de autorităţile imperiale. Ele reprezentau regiuni rurale, fără oraşe şi organizaţii politice superioare, fragmente deci ale Romaniei, care nu au intrat în formele statale ale popoarelor năvălitoare şi cuceritoare. Aceste „romaniae populares" au păstrat numele Romei. Şi românii au supravieţuit în astfel de „romanii spontane" de caracter popular la origine, dar cu mari posibilităţi de dezvoltare. Unificarea acestor romanii, a acestor „terrae", a dus la cristalizarea statelor feudale româneşti; cf. N. Iorga, *La „Romania" danubienne et les barbares au VIe siècle*, în „Revue belge de philologie et d'histoire", III, 1924, p. 35–50; idem, *Note asupra încă unui „Câmpulung" muntean: Chioajdele*, în „Codrul Cosminului", I, 1924, p. 99 urm. Pentru „ţară – terra" vezi A. Balotă, *Un témoignage historique: terra–ţară*, în *Le problème de la continuité. Contributions linguistiques*, Bucureşti, 1941, p. 13–25.

[3] Citäm din N. Iorga: „Ţara Românească însemna o concepţie absolut romană, pe de o parte, şi, pe de alta, absolut modernă, fiindcă epoca modernă ţine seama de dreptul naţional şi de configuraţia geografică, cu hotarele ei naturale. Poporul nostru s-a îndreptat după lucruri pe care alte popoare le-au neglijat. *El şi-a închipuit ţara lui totdeauna în legătură cu întreg trecutul şi tot pământul pe care l-au locuit ai lui.*

Deci, când în anumite documente ungureşti se întâlneşte pomenirea „ţării" sau a „pădurii Românilor", nu trebuie să ni le inchipuim cu caracter local, ci în legătură cu această concepţie populară, aşa de veche, aşa de vastă, aşa de dreaptă şi aşa de fecundă, care este a Ţării Româneşti de caracter naţional şi de configuraţie geografică naturală"; *Istoria românilor prin călători*, I, ed. a 2-a, Bucureşti, 1928, p. 9.

Ungrovlahia şi *Valachia Transalpina* conţin ideea creaţiei politice de esenţă romană, dar pun, deopotrivă, accent pe localizarea geografică, limitată la teritoriul dintre Dunăre şi Carpaţii Meridionali. Prin aceasta, ele nu redau concepţia populară despre unitatea teritoriului (a ţării) românesc. *Valachia*, dimpotrivă, este echivalentul *Ţării Româneşti* căreia îi redă cu exactitate toate semnificaţiile[4].

După trei decenii de la întemeierea Ţării Româneşti aflăm de constituirea celuilalt stat român: Moldova. Denumirea aceasta este pur geografică. Fundamentul etnic al statului a fost exprimat în evul mediu prin derivări de la numele poporului său, adică de la români, vlahi: *Moldovlahia*, *Maurovlahia*, *Valachia minor* (sau *maior*), *Rosovlahia*, sau, îndeosebi de către poloni, pur şi simplu *Valachia*. Fenomenul denumirilor deosebite pentru două sau mai multe state ale aceluiaşi popor nu este specific poporului român ci se întâlneşte în toată Europa medievală până la constituirea statelor moderne, unificate şi centralizate. Şi, ca şi în cazul Moldovei şi al Ţării Româneşti[5], există aceeaşi paralelă de denumiri politico-geografice şi etnice. Ceea ce s-a impus, însă, în cele din urmă a fost elementul comun şi unificator.

Viaţa românească se va desfăşura în veacurile următoare în acest cadru politic stabil. Pe plan extern, situaţia nu se prezintă însă la fel de statornic, ţările române fiind nevoile să înfrunte mereu primejdii noi: forţele ostile care în veacurile de existenţă medievală a românilor au încercat să-şi instituie stăpânirea asupra ţărilor române.

În faţa acestei situaţii, cele două ţări au desfăşurat un abil joc diplomatic care le-a îngăduit să aleagă soluţia cea mai compatibilă cu suveranitatea lor statală.

În primele două veacuri de existenţă ale celor două state române, cadrul politic extern e determinat de rivalitatea maghiaro-polonă, precum şi de începutul şi progresele expansiunii otomane. De aceasta se leagă la rândul său interesul puterilor apusene pentru spaţiul sud-est european în general, pentru cel român în special, ţările române rămânând singurele ţări încă nesupuse Porţii. Acest cadru politic ne indică şi direcţiile din care vor parveni în această perioadă mărturiile asupra originii romane a poporului român.

Prima mărturie de acest gen o surprindem, la scurt timp după întemeierea Ţării Româneşti, la papa Clement al VI-lea. La 17 octombrie 1345, papa anunţă de la Avignon

---

[4] Ele au fost puse recent în lumină de către Eugen Stănescu, *Unitatea teritoriului românesc în lumina menţiunilor externe, „Valachia" şi sensurile ei*, în „Studii", XXI (1968), 6, p. 1105–1119. O variantă a acestui studiu a apărut în limba franceză în „Revue Roumaine d'Histoire", VII (1968), 6, p. 877–898. Termenul de *Valachia* a fost adesea înlocuit cu cel de *Dacia*, care subliniază în concepţia cronicarilor medievali atât unitatea teritoriului românesc cât şi legătura organică între realitatea politică medievală şi trecutul daco-roman al acestui spaţiu; cf. A. Armbruster, *Evoluţia sensului denumirii de „Dacia". Încercare de analiză a raportului între terminologia politico-geografică şi gândirea politică*, în „Studii", XXII (1969), 3, p. 423–444; idem, *Terminologia politico-geografică şi etnică a ţărilor române în epoca constituirilor statale*, în vol. *Constituirea statelor feudale româneşti*, p. 251–259.

[5] P. P. Panaitescu a căutat să explice fenomenul dualismului politic românesc în evul mediu; cf. *De ce au fost Ţara Românească şi Moldova ţări separate?*, în *Interpretări româneşti*, p. 131–148; idem, *Introducere la istoria culturii româneşti*, p. 302–304. Nu suntem convinşi că în cazul dualismului politic românesc ne aflăm în faţa unui caz singular fără precedent şi asemănare în istorie.

lui Ludovic de Anjou că „Olachi Romani, commorantes in partibus Ungariae Transsilvanis, Ultralpinis et Sirmis" au primit credința catolică. Pentru a atrage și mai mulți „olachi" la catolicism, papa ar fi scris mai multe scrisori „tam nobilibus quam popularibus Olachis Romanis", dintre care Clement al VI-lea numește și pe Alexandru Basarab, fiul primului domn al Țării Românești[6].

Procesul de cristalizare a conștiinței originii romane a românilor e subliniat prin faptul că la denumirea dată românilor de către străini se adaugă cea pe care românii și-o dădeau ei înșiși. Această asociere se apropie așadar de cea din cronicile maghiare: „Blachi ac pastores Romanorum". Influența maghiară în denumirea *Olachi Romani* este evidentă, atât prin forma „olachi"cât și prin faptul că citatul are în vedere doar teritoriile românești vasale statului maghiar. Pe lângă afirmarea unității etnice a poporului român în spațiul carpato-dunărean[7], aflăm în scrisoarea papală cunoștința despre originea romană a poporului român. Originea numirii de *romani* a aceslor *olachi* trebuie căutată în însăși cancelaria papală. Regele maghiar sau alt corespondent din anturajul său cu greu ar fi putut să transmită curiei astfel de formule, întrucât contraveneau politicii urmate de statul maghiar medieval față de români. Am văzut în capitolul precendent că una din cele mai puternice afirmări ale originii romane a românilor vine din partea cronicarilor maghiari (Anonymus și Simon de Kéza). În aceste cronici, anterioare întemeierii țărilor române, nu se poate sesiza un ton de ostilitate față de români. În această perioadă, statul ungar nu suprimase încă autonomiile locale, iar românii din Transilvania au aceleași drepturi cu ungurii și sașii; se întrevede chiar începutul unei evoluții spre o „Universitas Olachorum"[8].

Situația se schimbă brusc o dată cu întemeierea statelor feudale române; ele reprezintă pe de o parte o stavilă în direcția politicii sud-est europene a Ungariei medievale iar pe de alta, ele exercită o puternică atracție pentru românii transilvani. Schimbarea de atitudine se produce destul de repede: Carol Robert reia o temă frecventă din cronicile medievale, dar îi dă o nuanță de dispreț și dușmănie. În 1330, în prima fază a campaniei sale împotriva lui Basarab, regele angevin răspunde solilor voievodului muntean: „Sic dicite Bazarad: Ipse est pastor ouium mearum; de suis latibulis per barbas suas extraham"[9]. În această atmosferă trebuie căutată explicația penuriei mărturiilor maghiare medievale asupra originii romane a poporului român.

---

[6] *Acta Clementis PP VI* (1342–1352). E. Regestis Vaticanis aliisque fontibus collegit Aloysius L. Tăutu, Roma, 1960, p. 100–101 (*Pontificia Commissio ad redigendum codicem iuris canonici orientalis. Fontes*, series III, vol. IX).

[7] De remarcat că primele două precizări se referă la spații politico-geografice statale (Transilvania și Țara Românească) din nordul Dunării; ultima are în vedere pe românii sud-dunăreni și ca atare le precizează cu ajutorul denumirii unui oraș (Sirmium).

[8] Julius Székfü, *Ungarn und seine Minderheiten im Mittelalter*, în „Südostdeutsche Forschungen", I, 1936, p. 16 – 26; A. Armbruster, Românii în cronica lui Ottokar de Stiria, *loc. cit.*, p. 479 urm.; J. Szücs, „Nationalität" und „Nationalbewusstsein" im Mittelaller Versuch einer einheillichen Begriffssprache, „Acta historica", XVIII, 1972. p. 1–38. 245–266.

[9] Chronicon pictum. CIII, ed. G. Popa-Lisseanu, p. 109 (ed. Szentpétery, p. 497).

Nu ne aflăm aici în fața unei parafrazări a cuvintelor apostolului Ioan (*Evangelium secundum Iohannem*, XXI, 17), atât de des întrebuințate de Innocențiu al III-lea în corespondența sa cu

Proveniența afirmațiilor papei Clement al VI-lea trebuie deci căutată în însăşi curia papală, care, începând cu Inocențiu al III-lea, luase cunoştință de originea romană a românilor. Propaganda catolică a considerat întotdeauna spațiul carpato-dunărean ca un teren predestinat desfăşurării activității sale. Ea prezenta această activitate ca un fel de reconquistă – recuperare a unui spațiu pierdut, care, potrivit unei puternice tradiții, aparținuse cândva credinței romane şi fusese uzurpat de ortodoxie. Tradiția îşi găsea argumentarea în existența insulei romane (reprezentată de români) în marea slavilor ortodocşi. Atâta timp cât propaganda catolică în această regiune s-a desfăşurat prin misionari unguri, fideli intereselor regatului apostolic maghiar, izvoarele lăsate de ea nu înregistrează decât foarte târziu romanitatea românilor; gândirea medievală, care justifica pretențiile politice prin vechimea şi originea nobilă a popoarelor, se reflectă în cazul special al acestor izvoare, prin îmbinarea politicii statului maghiar cu prozelitismul catolic. Or, afirmarea romanității românilor, evident, nu intra în vederile politicii maghiare. În schimb, pentru propaganda catolică venită de dincolo de statul maghiar, îndeosebi direct de la curia papală, această realitate constituia un argument fundamental. Aceasta este explicația denumirii de Olachi Romani. Romani are în scrisoarea lui Clement al VI-lea o nuanță de triumf; termenul, devenit un echivalent pentru *catholici*, subliniază „revenirea" românilor la catolicism. Românii trecuți la catolicism erau în primul rând de origine nobilă, şi de aceea expresia „tam nobilibus quam popularibus Olachis Romanis" nu se raportează – cum s-a susținut – doar „la populația românească de la țară, nenobilă"[10].

§ 2. UMANISMUL ŞI ROMANITATEA ORIENTALĂ LA ÎNCEPUTUL EXPANSIUNII OTOMANE

La mijlocul veacului al XIV-lea, turcii otomani au pus piciorul pe solul european, cucerind Gallipoli şi Adrianopol (1353–1357). La sfârşitul aceluiaşi secol, expansiunea otomană ajunsese până la Dunăre, revelând Europei gravitatea primejdiei. Catastrofa de la Nicopole (1396) dovedise că puterile europene nu erau în stare să stăvilească expansiunea acestei forțe păgâne, față de care lumea creştină părea acum dezarmată. Învingătoul de la Nicopole – dar şi învinsul lui Mircea la Rovine – Baiazid Ilderim va fi înfrânt la Ankara (1402) şi umilit de către Timur Lenk, conducătorul unei noi forțe

---

Ioniță. Carol Robert se referă în expresia sa „el e păstorul oilor mele" la raportul de vasalitate între domnul român şi regele maghiar. Campania lui Carol de Anjou era tocmai menită să suprime noul stat românesc încă la începuturile sale; vezi acum M. Holban, *Despre raporturile lui Basarab cu Ungaria Angevină şi despre reflectarea campaniei din 1330 în diplomele regale şi în „Cronica pictată"*, în „Studii", XX (1967), 1, p. 3–43, şi eadem, *Din cronica relațiilor româno-ungare în secolele XIII-XIV*, Bucureşti, 1981.

[10] Ioan Bogdan, *Originea voievodatului la români*, în *Scrieri alese*, ed. G. Mihăilă, Bucureşti, 1968, p. 170, n. 5.

de stepă. Nicopole şi Ankara au dat un puternic impuls încercărilor de închegare a unei coaliţii antiotomane. În acest context se situează activitatea diplomatică neobosită a arhiepiscopului Ioan de Sultanyeh. Instrument al acestei activităţi şi mijloc de informare destinat puterilor creştine care urmau să participe la o nouă coaliţie antiotomană, descrierea lumii, întocmită de călugărul dominican, insistă îndeosebi asupra Europei sud-estice şi a Asiei Mici, adică asupra spaţiului care se afla sub stăpânirea sau în vecinătatea turcilor.

După ce descrie „Servia" şi pe „Rassi", Ioan de Sultanyeh continuă: „Ultra ad aquilonem est Vulgaria sive Bulgaria et fuit bona patria, sed modo devastata per Turcos. Ipsi habent linguam propriam et quasi latinam et, ut fertur, ipsi exiverunt de Romanis, quia cum quidam imperator Romanus obtinuisset illas terras, scilicet Macedoniam, quaedam societas Romanorum videntes bonam patriam, recipientes uxores, remanserunt ibidem. Ideo vocantur Vulgari a lingua Vulgarica romana. Ipsi ideo jactant se esse Romanos et patet in linguam quia ipsi locuntur quasi Romani; et in spiritualibus sequerentur Latinos et (non) Grecos, nisi quia Grecos habent confines et cito convertuntur ad nos ut probavimus"[11].

Înainte de toate se impune analiza elementelor etnice la care se referă textul arhiepiscopului de Sultanyeh. Izvorul acesta – publicat relativ recent[12] şi evidenţiat de curând în deplina sa importanţă pentru istoria conştiinţei romanităţii la aromâni de către Şerban Papacostea[13] – a cunoscut îndeobşte următoarea interpretare: pasajul se referă la români şi nu la bulgari (*vulgari*), şi anume la românii sud-dunăreni, la aromâni, dar are aceeaşi importanţă pentru românii nord-dunăreni a căror ţară o descrie foarte amănunţit ca unul care a trecut prin ea[14]. Citind acest fragment, şi mai ales pasajul următor despre „Valaquia", cititorul rămâne surprins pe de o parte de exactitatea şi justeţea cu care Ioan de Sultanyeh descrie realităţile sud-est europene de la începutul veacului al XV-lea, iar pe de altă parte, de erorile grave în localizările şi precizările geografice (aşa de exemplu: la nord de Serbia se află Bulgaria, iar „Volaquia" este astfel delimitată: „Ista provincia habet ab oriente mare Magnum, ad meridiem Constantinopolim, ab occidente Albaniam, ab aquilone Russiam sive Litfaniam"). Se ridică astfel, pe bună dreptate, întrebarea: oare Ioan de Sultanyeh se bazează în descrierea sa din 1404 pe cunoaşterea personală a acestor meleaguri? În favoarea descrierii „de visu" s-a adus ca argument decisiv prezenţa lui Ioan la Braşov în vara anului 1409. Pentru anul 1404 nu avem dovezi documentare despre

---

[11] Ş. Papacostea, *Un călător în ţările române la începutul veacului al XV-lea*, în „Studii", XVIII (1965), 1, p. 173. Descrierea a fost reprodusă în traducere românească în *Călători străini despre ţările române*, I, Bucureşti, 1968, p. 38–40 (citat în continuare *Călători*, I).

[12] A. Kern, *Der „Libellus de Notitia Orbis" Johannes III. (de Galonifontibus?), O. P. Erzbischofs von Sultanyeh*, în „Archivum Fratrum Praedicatorum", VIII, 1938, p. 82–123.

[13] Ş. Papacostea, *Les Roumains et la conscience de leur romanité au moyen âge*, în „Revue Roumaine d'Histoire", IV (1965), 1, p. 15–24; vezi şi Anna-Dorothee von den Brincken, *Die „Nationes Christianorum Orientalium" im Verständnis der lateinischen Historiographie*, Köln, Wien, 1973, p. 140–141.

[14] Ş. Papacostea, *loc. cit.*, p. 17 şi n. 3, *Călători*, I, îl include pe Ioan de Sultanyeh în rândurile călătorilor cu acest *Libellus*, dar se observă (p. 36–37): „Trecerea prin Braşov a lui Ioan de Sultanyeh e atestată de un document din anul 1409, deci posterior redactării micului tratat".

prezența arhiepiscopului de Sultanyeh în țările române. Credem, așadar, că Ioan a avut unele știri precise despre acest spațiu de la vizitatori direcți, în primul rând de la confrați predicatori, asupra activității cărora în aceste locuri stăruie în mod deosebit[15]. Aceste știri au fost apoi încadrate de Ioan de Sultanyeh într-o *Notitia Orbis* tipic medievală în care limita dintre exactitatea geografică și fantezia autorului e deosebit de fluctuantă. Prin această perspectivă trebuiesc privite și afirmațiile sale despre *vulgari*; aceștia nu trebuie identificați neapărat cu bulgarii[16], căci în demonstrarea lui Ioan („ideo vocantur Vulgari a lingua Vulgarica romana") termenul nu are acoperire etnică, ci reprezintă o creație fantezistă a autorului, bazată pe un element lingvistic (limba română ca limbă romanică, vulgară) și unul fonetic (substituirea reciprocă destul de frecventă a consoanelor *v* și *b*, prezentă și în *blachi-vlachi*).

Pasajul despre *Volaquia* dovedește că Ioan de Sultanyeh tinde să cuprindă sub această denumire pe de o parte realitatea politică românească de la nord de Dunăre (Țara Românească) și din vecinătatea Lituaniei (Moldova) iar pe de altă parte toată comunitatea etnică-lingvistică românească din sud-estul european. În acest cadru trebuie plasat și citatul nostru: *Vulgari* nu sînt numai aromânii, ci ei cuprind toată romanitatea orientală.

Predominantă în spusele arhiepiscopului Ioan este afirmația că înșiși românii se consideră de spiță romană[17]. Pe lângă aceasta, mai surprindem, ca element inedit, argumentarea acestei origini prin limba română ca limbă cvasi-latină sau cvasi-romană[18], alt argument este amintirea – destul de vagă – a colonizării romane de către „un oarecare împărat roman". Ultima afirmație din citatul lui Ioan de Sultanyeh („et in spiritualibus sequerentur Latinos et (non) Grecos, nisi quia Grecos habent confines et cito convertuntur ad nos ut probavimus") merită o atenție deosebită. Ne putem afla și aci ca aiurea în fața unei erori. Dar nu trebuie să neglijăm faptul că prozelitismul catolic

---

[15] Ioan de Sultanyeh stăruie și el asupra activității lor în „Russia". Prin informarea lui Ioan de către un astfel de dominican s-ar putea explica și forma rusă a denumirii de *Valachia*, anume *Volaquia*.

[16] Gh. I. Brătianu, *Tradiția istorică despre întemeierea statelor românești*, București, 1945, p. 70. S-a văzut în capitolul precedent că Roderigo Jimenez inclusese pe bulgari și români într-o singură entitate lingvistică datorită limbii slavone bisericești comune. E posibil ca și Ioan de Sultanyeh să fi urmat acestui obicei, având însă în vedere limba românilor și nu cea a bulgarilor.

[17] Cf. Ș. Papacostea, *loc. cit.*, p. 17–18.

[18] Cu câțiva ani înaintea redactării tratatului de geografie al lui Ioan de Sultanyeh, călătorul german Johann Schiltberger a trecut prin țările române cu oastea lui Sigismund de Luxemburg, iar câțiva ani mai târziu a mai avut ocazia să-i cunoască pe români. El notează ca un lucru demn de reținut faptul că ei ar vorbi o limbă deosebită (*Călători*, I, p. 30). Faptul că el, mercenar de rând, nu observă latinitatea limbii române s-ar putea explica prin necunoașterea limbii latine. În schimb, în anul 1426 Rinaldo degli Albizzi („Ambasciatore Fiorentino presso la corte del Rè d'Ungheria") notează popoarele din „Sclavonia" (întregul spațiu slav, adică răsăritul european) care locuiesc în ținuturi proprii: „Lingue in Schiavonia, che hanno terre e ville di per se, et prima: Unghari, Tedeschi, Schiavi, Vallachi habent quasi Romanam linguam..." (V. Makuscev, *Monumenta historica Slavorum meridionalium vicinorumque populorum e tabulariis el bibliothecis Italicis*, I/1, Varsaviae, 1874, p. 530). Fără îndoială că diplomatul florentin a aflat la Buda de asemănarea limbii române cu cea „romană". Ordinea enumerărilor îndreptățește ipoteza că el se referă în afirmația sa, la românii transilvani în special sau la românii nord-dunăreni în general.

obţinuse oarecare succes în rândurile românilor în veacul al XIV-lea, după cum s-a constatat din scrisoarea mai sus analizată a lui Clement al VI-lea şi, în măsură şi mai mare, din corespondenţa papei Grigore al XI-lea[19]. În lumina acestei ofensive catolice, citatul lui Ioan de Sultanyeh pare să se refere înainte de toate la românii câştigaţi pentru catolicism; afirmaţiile arhiepiscopului Ioan se apropie, în această ipoteză, de cele ale papei Clement al VI-lea, subliniind, parcă recucerirea unei poziţii romane, pierdute vremelnic pentru credinţa romano-catolică.

Dar victoria lui Timur Lenk ca şi acţiunile occidentalilor pentru închegarea unei coaliţii antiotomane nu au avut efectul dorit. După o scurtă întrerupere, expansiunea otomană îşi reia cursul triumfal şi ameninţător pentru creştinătate, devenind un factor politic permanent, de care puterile europene vor trebui să ţină seama în veacurile următoare.

Reacţia e puternică şi imediată în toată Europa, mai ales la Roma. Curia papală îşi reia vechile planuri de unire cu biserica răsăriteană, condiţie prealabilă a unei coaliţii militare bizantino-occidentale. Din nou se trimit emisari la faţa locului pentru a informa Europa catolică, adunată succesiv la Basel, Ferrara şi Florenţa, cu privire la situaţia răsăritului ortodox. Printre aceşti vizitatori remarcăm pe un anonim care descrie la 1437 şi ţările române; în relatarea lui, descoperim, indirect, cunoştinţele sale despre caracterul deosebit al românilor[20].

Unirea celor două biserici rivale nu a dus la rezultatul aşteptat, partenerul răsăritean fiind prea slab, iar cel apusean, în realitate, insuficient interesat pentru a lua măsuri eficace. Iniţiativa luptei antiotomane trece astfel de partea ţărilor direct ameninţate de Semilună, înainte de toate de partea ţărilor române şi a Ungariei. Mai întâi se remarcă Iancu de Hunedoara care luptă cu succes împotriva forţei otomane. Dar, după înfrângerea de la Kosovo (Câmpia Mierlei, 1448), el sistează această luptă. În acelaşi timp, turcii otomani se pregătesc să dea ultimul asalt împotriva Bizanţului pentru a pune astfel şi simbolic capăt unei existenţe milenare. În acest moment se fac auzite, din nou, în Occident

---

[19] *Acta Gregorii PP XI* (1370–1378). E. Regestis Vaticanis aliisque fontibus collegit notisque adomavit Aloysius L. Tăutu, Roma, 1956 (*Pontificia Commissio ad redigendum codicem iuris canonici orientalis. Fontes*, series III, vol. XII). Dintr-o scrisoare a lui Grigore al XI-lea din 13 oct. 1374 aflăm că Antonius de Spalato O.F.M. a învăţat limba românilor („qui linguam dictae nationis scire asseritur") pentru a-i converti mai uşor pe români la catolicism (ed. cit., p. 224).

[20] „... Item ecclesia Constantinopolitana habet potestatem in spiritualibus apud duas Balachias, propriam linguam habentes; quae duo regna sunt et domini (ms = daño) duo per se naturales reges in metis Ungariae et Russiae omnes in obediencia ecclesiae Grecorum. Populus in maxima quantitate, ubi mittuntur Arciepiscopi quatuor...; propriam linguam loquentes (sc. Russi) tamen cum Balachis in litteris concordantes quas litteras greci ignorant..."; cf. V. Rose. Fr. Schillmann, *Verzeichnis der lateinischen Handschriften der Preussischen Staatsbibliothek zu Berlin*, II/3, Berlin, 1905, p. 1345, Ms. 909 (= miscelaneu alcătuit în prima jumătate a sec. XV de medicul bavarez Sigismund Gotzkircher), piesa XX (= relatarea unui trimis al Conciliului de la Basel în răsărit pentru a mijloci unirea; data: marţi, 30 iulie 1437). După câte ştim, acest manuscris încă nu a fost valorificat în istoriografia noastră. N. Iorga a editat această descriere de două ori (după un manuscris din München) în *Acte şi fragmente*, III, p. 7–8; *Notes et extraits pour servir à l'histoire des croisades au XVe siècle*, IV, Bucureşti, 1915, p. 33–34.

voci în favoarea cruciadei antiotomane; interpreți ai acestui nou interes pentru lupta împotriva puterii otomane, umaniștii italieni de la mijlocul veacului al XV-lea își argumentează chemarea la luptă, printre altele, prin necesitatea de a salva romanitatea orientală, amenințată de noul val ofensiv al islamului.

În afirmarea romanității românilor de către umaniștii veacului al XV-lea s-au îmbinat, așadar, două curente: unul, declanșat de ofensiva otomană, se manifestă în preocuparea contemporanilor de a o stăvili; al doilea, tipic umanist, pornește din preocuparea lor pentru antichitatea clasică și pentru tot ce a lăsat în urma ei, fie vestigii materiale, fie crâmpeie vii, populații și limbi de origine antică. Întâlnirea acestor două tendințe explică frecvența mărturiilor asupra romanității românilor în opera umaniștilor de la mijlocul veacului al XV-lea. Ea arată în același timp că originea acestor mărturii trebuie căutată la însuși poporul român, și nu cum s-a afirmat și cum mai afirmă încă un larg curent istoriografic cu privire la originea acestei idei[21] .

Primul umanist italian care afirmă originea romană a poporului român este Poggio Bracciolini (1380–1459). În lucrarea sa *Disceptationes convivales*, scrisă în anul 1451, umanistul florentin amintește și de români: „Apud superiores Sarmatas colonia est ab Traiano ut aiunt derelicta, quae nunc etiam inter tantam barbariem multa retinet latina vocabula, ab Italis, qui eo profecti sunt, notata. Oculum dicunt, digitum, manum, panem, multaque alia quibus apparet ab Latinis, qui coloni ibidem relicti fuerunt, manasse eamque coloniam fuisse latino sermone usam"[22]. Cu toate că Poggio Bracciolini n-a vizitat țările române, afirmațiile sale se bazează totuși pe mărturii rezultate din contactul direct cu populația română[23]. Din acest citat reținem afirmarea continuității elementului roman în țările române, locuite de o populație romană de la Traian încoace și care nu și-a pierdut uzul limbii latine, transformate în limba română. Pentru prima oară se argumentează latinitatea limbii române cu probe „notale" pe viu, în spațiul nostru, de cunoscători ai limbii latine[24].

Afirmarea originii romane a poporului român reapare la un contemporan al lui Poggio Bracciolini, anume la Flavio Biondo (1392–1463), secretar apostolic și renumit erudit

---

[21] Ș. Papacostea, *loc. cit.*, p. 15, n. 1, enumeră pe principalii susținători ai tezei descoperirii romanității române de către umanismul italian și ai importului acestei idei în mediul autohton, prin intermediul polon, de către cronicarii moldoveni. În ultimul timp reiau aceeași idee Werner Bahner, *Zur Romanität des Rumänischen in der Geschichte der romanischen Philologie vom 15. bis zur Mitte des 18. Jahrhunderts*, în „ Romanistisches Jahrbuch", VIII, 1957, p. 75–94; Mariano Baffi, *La romanità della Romania e gli umanisti ilaliani*, în „L'Osservatore Romano", nr. 256 (32633), 5 nov. 1967, p. 6; idem, *La Latinità dei romeni negli studi cinquecenteschi*, *ibidem*, nr. 282 (32659), 6 dec. 1967, p. 6.

[22] E. Walser, *Poggius Florentinus, Leben und Werke*, Leipzig, 1914, p. 261; cf. și R. Sabbadini, *Quando fu riconosciuta la latinità del rumeno*, în „Atene e Roma", XVIII (1915), 195–196, p. 82; Al. Marcu, *Riflessi di storia rumena in opere italiane dei secoli XIV e XV*, în „Ephemeris Dacoromana", I, 1923, p. 359–360; W. Bahner, *loc. cit.*, p. 76; Ș. Papacostea, *loc. cit.*, p. 19–20.

[23] Printre informatorii italieni „qui eo profecti sunt" era probabil și Ugolino Pisani – călător în 1437 prin toată Europa sud-estică – care și-a notat expresii maghiare și grecești; cf. R. Sabbadini, *Da Dante al Leopardi*, Milano, 1904, p. 288.

[24] Cf. E. Gamillscheg, *Zur Herkunftsfrage der Rumänen*, în „Südost-Forschungen", V, 1940, p. 11–12; idem, *Despre originea românilor*, în „Revista Fundațiilor Regale", VII (1940), 8, p. 251–252.

umanist. În jurul anului fatal al căderii Constantinopolului, Flavio Biondo face mari eforturi în vederea închegării unei coaliții antiotomane. El adresează numeroase apeluri în anii 1452 şi 1453 către diferite capete încoronate ale Europei, îndemnându-le la o acțiune comună. În două dintre aceste apeluri, el stăruie asupra romanității românilor. Ambele înfățişează progresele expansiunii otomane, evoluția luptei antiotomane, descriind îndeosebi sud-estul Europei ca spațiul creştin cel mai expus pericolului otoman; în acest cadru se situează şi descrierea țărilor române şi a românilor. Atenția deosebită acordată de Flavio Biondo românilor în raport cu celelalte popoare sud-est europene îşi are explicația în dublul interes, politic şi ştiințific-umanist, pe care ei îl înfățişau. Cedăm cuvântul cunoscutului umanist italian: „...Et qui e regione Danubio item adiacent Ripenses Daci, sive Valachi, originem, quam ad decus prae se ferunt praedicantque Romanam, loquela ostendunt, quos catholice christianos Roman quotannis et Apostolorum limina invisentes, aliquando gavisi sumus ita loquentes audiri, ut, quae vulgari communique gentis suae more dicunt, rusticam male grammaticam redoleant latinitatem"[25]. În alt discurs, Flavio Biondo enumeră popoarele care ar putea lupta în Balcani cu a jutorul occidentalilor împotriva lui „Maumettus Ottomanus": „Epirotas Macedonas Peloponnenses Graecos Moesos Ripenses et, ut nostris utar nostrae aetatis vocabulis, Albanenses Sclavones Bosnenses Graecos Morae incolae et Serviae Bulgaros ac Romano ortos sanguine Ulachos"[26]. Flavio Biondo dovedeşte, deci, originea romană a românilor în cele două discursuri în mod deosebit. În discursul către regele Alfons de Aragon, el susține romanitatea românilor cu argumente lingvistice; el însuşi i-a auzit poate pe vizitatorii români la Roma vorbind româneşte.

Dar umanistul italian care a contribuit cel mai mult la răspândirea teoriei despre originea romană a poporului român a fost Enea Silvio Piccolomini (1405–1464, între 1458–1464 papă sub numele de Pius al II-lea). Poziția sa în lumea apuseană, pregătirea sa umanistă, în cel mai complex sens al cuvântului, au asigurat opiniilor lui Pius al II-lea o autoritate excepțională, care nu a fost zdruncinată în fapt decât în veacul al XVIII-lea.

Toată activitatea lui Enea Silvio Piccolomini – Pius al II-lea – inclusiv cea literară a fost subordonată unui țel suprem: lupta împotriva Semilunei[27]. În legătură cu textele

---

[25] *Ad Alphonsum Aragonensem serenissimum regem de expeditione in Turchos Blondus Flavius Forliviensis*, în *Scritti inediti e rari di Biondo Flavio*, con introduzione di Bartolomeo Nogara, Roma, 1927, p. 45 (*Studi e testi*, 48), reprodus şi de Al. Marcu, *loc. cit.*, p. 362–363, cu alte referiri ale lui Flavio Biondo la români; vezi şi *F. Gilbert, Biondo, Sabellico and the beginnings of Venetian official historiography*, în *Florilegium historiale. Essays presented to Wallace K. Ferguson*, Toronto, 1971, p. 275–293.

[26] *Ad Petrum de Campo Fregoso illustrem Genuae ducem Blondus Flavius Forliviensis*, în *Scritti inediti e rari*, p. 70; cf. şi Al. Marcu, *loc. cit.*, p. 363; Ştefan Bârsănescu, *Conştiința latinității la români în lumina unui valoros document (sec. XV)*, în „Analele Ştiințifice ale Universității Al. I. Cuza", Filozofie, Economice, Juridice, XII, 1966, p. 85–91.

[27] Încă indispensabil şi nedepăşit G. Voigt, *Enea Silvio Piccolomini, als Papst Pius der Zweite und sein Zeitalter*, I–II, Berlin, 1856–1862; vezi şi Al. Marcu, *loc. cit.*, p. 364–373; *Călători* I, p. 469–470 cu bibliografie nouă.

referitoare la țările române din opera eruditului umanist amintim faptul că el și-a cules informațiile de la misionari dominicani și franciscani[28].

Prima afirmare a romanității românilor o surprindem în lucrarea sa geografică *Historia rerum ubique gestarum locorumque descriptio*, compilată în timpul pontificatului său[29] și care a cunoscut după ediția princeps (*In Europam*, Memmingen, 1489) numeroase alte ediții[30].

Bun cunoscător al izvoarelor antice, Pius al II-lea e familiarizat cu istoria veche a Daciei; el stăruie mai mult asupra Transilvaniei locuită de trei națiuni: *Teuthones*, *Siculi* și *Valachi*. Despre aceștia din urmă notează: „Valachi genus Italicum sunt, quemadmodum paulopost referemus". Și într-adevăr Pius al II-lea își ține făgăduiala; continuând expunerea despre români, el insistă asupra fazei romane a „Valachiei": „Postremo Romanis armis subacti ac deleti sunt. Et coloniam Romanorum quae duces coercet eo deducta, duce quodam Flacco, a quo *Flaccia* nuncupata. Exin longo temporis tractu corrupto, ut sit vocabulo *Valachia* dicta. Et pro Flaciis Valachi appellati. Sermo adhuc genti romanus est, quamuis, magna ex parte mutatus, et homini Italico uix intelligibilis"[31]. Pius al II-lea își expune încă o dată această opinie în cealaltă lucrare, scrisă de asemenea în perioada pontificatului său. De data aceasta e vorba de o lucrare de istorie contemporană presărată cu digresiuni savante, arheologice, istorice, filologice și geografice. În *Commentarium rerum memorabilium* Pius al II-lea insistă în mai multe rânduri asupra necesității cruciadei antiotomane și asupra rolului ce revine în această privință popoarelor balcanice. Între aceste popoare un loc deosebit este rezervat românilor: „Valachi lingua utuntur Italica, verum imperfecta, et admodum corrupta; sunt qui legiones Romanas eo missas olim censeant adversus Dacos, qui eas terras incolebant; legionibus Flaccum quendam praefuisse, a quo Flacci primum, deinde Valachi, mutatis litteris, sint appellati; quorum posteri (ut ante relatum est[32]) barbariores barbaris

---

[28] Marin Popescu-Spineni, *Geograful Sylvius Aeneas și țările românești*, Cluj, 1938, p. 4.

[29] În ciuda numeroaselor aluzii la români în scrierile sale anterioare anului 1458, Enea Silvio Piccolomini nu afirmă încă în aceste lucrări romanitatea românilor, ceea ce înseamnă că el nu aflase încă de ea sau, mai degrabă, că îi acordă o atenție deosebită abia în calitatea sa de papă; un imbold similar celui care se află la originea acestei constatări și recunoașteri în textele papei Innocențiu al III-lea și Clement al VI-lea, explică descoperirea romanității românilor de către Enea Silvio, după accesul său la pontificat.

[30] M. Popescu-Spineni, *op. cit.*, p. 4–5, enumeră edițiile.

[31] *Aeneae Sylvii Pii II Pontificis Maximi, in Europam sui temporis uarias continentali historias.* În Aeneas Sylvius Piccolomineus Senensis, qui post adeptum Pontificatum Pius eius nominis Secundus appellatus est, Opera quae extant onmia, Basileae, 1551, p. 391–393. (Această descriere e reprodusă și în Călători, 1, p. 471–474). Într-o altă lucrare a lui Enea Silvio Piccolomini (Supra Decades Blondi. ah inclinatione Imperii usque ad tempora Ioaniis uicesimi tertii Pontificis Maximi, Epitome) găsim următoarea observație: „Valachi gens olim Romana ultra Danubii ripam sita"; ed. cit., p. 232.

[32] Ocupându-se de pretinsa origine romană a burgunzilor, Pius al II-lea observă: „...Burgundio ferunt originem fuisse Romanam: nobis incomperta res est... Non imus inficias, multos ex Romanis barbaros, ac pariter ex barbaris Romanos fieri potuisse, quemadmodum Valachos ultra Danubium cernimus qui ex Italicis adversus Sarmathas missi, ut fines imperii defenderent, ipsis barbaris barbariores evasere; quamvis verbis quibusdam nostratibus utantur"; Pius Secundus Pontifex Maximus, *Commentarii rerum memorabilium quae temporibus suis contingerunt*, Romae, 1584, lib. IX, p. 408.

evasere"[33]. În concepția lui Enea Silvio Piccolomini despre originea românilor întâlnim pe de o parte elemente cunoscute şi aiurea (popor de origine romană, născut dintr-o colonie antică romano-imperială, vorbind o limbă apropiată de latină, respectiv italiana), iar pe de alta şi o latură complet nouă: încercarea unei exegeze etimologice a denumirii românilor: *Valachi* şi *Valachia* îşi află originea în numele generalului roman

Flaccus. Curând după Pius al II-lea şi până în zilele noastre s-a afirmat că eruditul papă s-ar fi referit la generalul roman Flaccus cântat de Ovidiu[34]. Fără a nega această posibilitate – ademenitoare prin faptul că Pius al II-lea era un excelent cunoscător al antichității clasice – remarcăm că învățatul papă nu îl pomeneşte nici pe Ovidiu şi nici nu face vreo aluzie la versurile poetului exilat. De fapt, originea lui Flaccus este mult mai complicată. Se poate anume constata că mult înaintea lui Enea Silvio Piccolomini apar în izvoarele medievale forme ca *Flaci* sau *Flaccia* pentru *vlahi*, *Valachia*. Fenomenul nu trebuie să surprindă, dacă ținem seama de valoarea fonetică identică a literelor *f* şi *v*. Primul la care putem observa acest fenomen este cronicarul cruciadei a III-a, Ansbertus: „Fredericus advocatus de Porge invasit regionem opulentam Flachiam dictam non multum a Thessalonica distantiam"[35]. În prima jumătate a veacului al XV-lea întâlnim în scrisorile lui Ciriaco d'Ancona expresii ca *Flacci, Flaccorum princeps, Flaccorum ager, Flaccia*[36].

---

[33] *Ibidem*. lib. X, p. 447. În cartea a XII-a Pius al II-lea reafirmă: „Valachi corrupto sermone Italico"... (ed.. cit. p. 598); cf. şi Al. Marcu, *loc. cit.*, p. 372.

[34] „Praefuit his, Graccine, locis modo Flaccus; el illo
Ripa ferox Istri sub duce tuta fuit.
Hic tenuit Mysas gentes in pace fideli:
Hic arcu fisos terruit ense Getas". (*Epistolae ex Ponto*, liber IV. eleg. IX). Cf. A. Sacerdoțeanu. *Considerații asupra istoriei românilor în evul mediu*, Bucureşti, 1936, p. 21, observă cu privire la Flaccus că Pius al II-lea i-ar fi dat „documentarea necesară citând un cunoscut pasaj din Ovidiu"; Claudio Isopescu, *Notizie intorno ai romeni nella letteratura geografica italiana del Cinquecento*, în „Bulletin de la Section Historique de l'Académie Roumaine", XVI, 1929, p. 5: „...in essa (la descrizione dell'Europa) si trova, oltre la descrizione della Transilvania, il noto passo intorno alla legendaria discendenza dei Romeni da un *Flaccus*, generale romano, dedotta dai sequenti versi d'Ovidio falsamente interpretati" (urmează versurile); cf. şi Al. Marcu, *loc. cit.*, p. 369, n. 1; Ramiro Ortiz, *Per la storia della cultura italiana in Rumania*, Bucureşti, 1916. p. 14 urm., şi I. C. Chițimia, *Bazele istorice şi izvoarele ideii originii latine a poporului şi a limbii române la Gr. Ureche şi M. Costin*, în „Analele Universității Bucureşti", seria ştiințe sociale, filologie, XIV, 1965, p. 38–39; idem, *Probleme de bază ale literaturii române vechi*, Bucureşti. 1972, p. 175, 180; mai vezi O. Schwencke, *Zur Ovid-Rezeption im Mittelalter*, „Zeitschrift für deutsche Philologie", LXXXIX, 1970, p. 336–346.

[35] *Historia de expeditione Friderici imperatoris*, în *MGH, SS*, n.s., V, p. 28, v. şi p. 33, 35, 56.

[36] Fr. Pall, *Ciriaco d'Ancona e la crociata contro i Turchi*, în „Bulletin de la Section Historique", XX, 1938, p. 35 n.; din expresia „Blado vayvode principive Flaccorum" nu se poate conclude însă: „Ciò significa che Pizzicolli (= Ciriaci d'Ancona) aveva fatto già nel 1444 il collegamente fra i Valacchi e il proconsole romano Flaccus... molto prima di Enea Silvio Piccolomini, nella sua «Europa»". În 1448 raguzanul Pasquale de Sorgo scrie sicilianului N. Ansalone o scrisoare în care îi numeşte pe români de asemenea „Flacci", cf. N. Iorga, *Du nouveau sur la campagne turque de Jean Hunyadi en 1448*, în „Revue historique de Sud-Est européen", III, 1926, p. 15–17; A. Decei, *Oastea lui Iancu Huniade înainte de bătălia de la Kosovo (1448)*, în „Revista Istorică Română",

E un lucru ştiut că una din inovaţiile renascentiste în exegeza tabelului popoarelor a fost tendinţa umaniştilor de a căuta etimologii etnice cu conţinut istoric real; chiar dacă se recurge la combinaţii ciudate şi fanteziste, aceste înlocuiri ale unor derivări mistice şi biblice prin explicaţii istorice este totuşi un fenomen care anunţă o nouă mentalitate în spiritul vremii[37]. La Enea Silvio Piccolomini constatăm tocmai această trăsătură generală a Umanismului într-o concretizare care interesează direct pe români. Flaccus se alătură astfel unor strămoşi eponimi ca Italus, Hispanus, Francus, Germanus, Danus (Dacus), Britannicus, Turcus etc.

Pius al II-lea a influenţat ca nici un alt istoric opiniile despre originile romane ale poporului român. Vom întâlni aslfel la numeroşi istorici şi geografi din veacurile XV–XVIII o copiere aidoma a citatului despre Flaccus. Nu e mai puţin adevărat, însă, că încă înaintea apariţiei de sub tipar a operelor piccolominiene[38] se pot surprinde teorii care-şi propun să combată etimologia lui Pius al II-lea. Opera savantului papă a ţinut aşadar trează, în dublu sens (ca text şi ca obiect de reflectare), opinia lumii savante despre romanitatea românilor timp de câteva veacuri.

XVI (1946), I, p. 40–44. Un izvor contemporan cu *Cosmografia* lui Pius al II-lea îl numeşte pe Vlad Ţepeş „*dominus Flake (Flak, Flac)*" evidentă confuzie între numele propriu şi etnicon; cf. William Wey, *Itinerarium*, în Eva Róna, *Early Travel-books and Mss. on Hungary 1450–1650*, în „Angol filológiai tanulmányok – Studies in English Philology", III, p. 38–40; E. D. Tappe, *Documents concerning Rumanian History* (1427–1601), London, 1964, p. 17–19. Vezi şi Fr. Pall, *Notes du pélerin William Wey à propos des opérations militaires des Turks en 1462*, în „Revue historique du Sud-Est européen", XXII, 1945, p. 264–266. O ştire documentară din 1431 privind oraşul Floci, în care apare expresia ψλοчєномђ (= flocenilor) nu poate fi adusă în sprijinul *flacilor* cum a încercat-o Al. T. Dumitrescu, *Despre oraşul Floci*, în „Revista pentru Istorie, Arheologie şi Filologie", XI (1910), 1, p. 419 urm.

[37] Vezi Arno Borst, *op. cit.*, passim.

[38] O prima influenţă o surprindem chiar la un contemporan al lui Pius al II-lea, L. Cribellius, *De expeditione Pii Papae II adversus Turcos*, a cura di Giulio C. Zimolo, în *Rerum Italicarum Scriptores*, nuova edizione, t. XXIII, parte V, Bologna (1942), p. 40: „Quibus tot tantisque victoriis invitatus, Valdizlaus arma et ipse induit, et cum Cesarino cardinali tertio anno novas copias adducens cis Danubium in castra se contulit, in quis quadraginta equitum peditumque armatorum milia numerabantur. Nec defuit initio succesus. Repulsis enim usque in Superiorem Mysiam Turcis (ea nunc regio Wlacchia a Flacco praetore quondam Romano, eam egregie administrante, corruptione primi elementi vocatur), Sophiam quoque urbem eius gentis primariam invadit, quam suae diffisus potentiae Turcus incensam deseruerat". Descrierea ţărilor române din Cosmografia lui Pius al II-lea a fost inclusă apoi şi în Cronica de la Nürnberg a lui Hartmann Schedel (1440–1514), apărută în 1493 în limba latină, *Liber Chronicarum* iar în versiunea sa germană în acelaşi an, *Buch der Chroniken*, Nürnberg, 23 dec. 1493 (dar vezi şi *Călători*, I, p. 475, unde se afirmă că ar fi apărut în 1494) este prima operă într-o limbă neclasică (lb. germană) în care se susţine fără echivoc originea romană a românilor. Cronica din Nürnberg a contribuit şi ea în mare măsură la răspândirea teoriei lui Pius al II-lea despre originea vlahilor. Cf. C. Karadja, *Incunabulele ce vorbesc despre ţara noastră*, în „Revista Istorică", XI, 1925, p. 13–15; idem, *Die ältesten gedruckten Quellen zur Geschichte der Rumänen*, Bucureşti, 1934, p. 136 (extras din „Gutenberg-Jahrbuch"). G.D. Teutsch, *Über die Anfänge der siebenbürgisch-sächsischen Geschiehtsschreibung*, în „Archiv des Vereins für siebenbürgische Landeskunde", XXI (1888), 3, p. 457, aduce dovezi documentare în favoarea afirmaţiei că Hartmann Schedel l-a copiat direct pe Enea Silvio Piccolomini.

Comentariile lui Pius al II-lea se întrerup cu anul 1463. În acelaşi an fu numit ca profesor de limbă greacă la universitatea din Padova atenianul Demetrie Chalcocondil (1424–1511), stabilit în Italia, împreună cu numeroşi alţi conaţionali ai săi, în preajma căderii Constantinopolului. Înaintea acestei numiri, Demetrie Chalcocondil a avut ocazia să treacă prin Ţara Românească în calitate de ambasador. La universitatea padovană, el şi-a împărtăşit impresiile de călătorie elevilor, iar unul dintre aceştia, Andrea Brenta, le-a păstrat în scris: „...Nam de ceteris quid mirabilius est, sed a praeceptore meo Demetrio Atheniensi puer audivi, qui legatus in Sauromatas Scythas profectus est, esse civitatem illic longe nobilissimam et potentissimam, in qua adhuc ita verba nostratia sonant, ut nihil suavius sit quam illos antiquo more romano loquentes audire?"[39].

Spre deosebire de Demetrie Chalcocondil, fratele sau vărul acestuia, Laonic Chalcocondil[40] dă ştiri mult mai ample despre români. Opera lui Laonic este o istorie contemporană consacrată creşterii puterii turceşti şi căderii împărăţiei Bizanţului. În cadrul acestei expuneri de ansamblu, românii sunt amintiţi în mai multe rânduri. Pe cei de la nord de Dunăre îi numeşte în mod consecvent daci, pe cei din sudul fluviului *vlahi*[41]; aceştia, însă, au venit din Dacia ca să locuiască pe muntele Pind[42].

---

[39] K. Müllner, *Reden und Briefe italienischer Humanisten. Ein Beitrag zur Geschichte der Pädagogik des Humanismus*, Wien, 1899, p. 73. Citatul se află inserat în discursul său inaugural: *In disciplinas et bonas artes oratio Romae initio gymnasii habita*, ţinut, după editorul său, probabil în anul 1480. Citatul trebuie privit prin prisma elogiului pe care A. Brenta îl face limbii latine, ca şi prin prisma mândriei pe care o simte şi exprimă A. Brenta ca *romanus*:"...similiter vobis in maxima laude ponendus est quod non barbari, sed Itali, non ex alia Italiae urbe, sed nobilis Romani nati etis" (K. Müllner, *op. cit.*, p. 74). Pentru Demetrie Chalcocondil vezi şi R. Sabbadini, *Quando fu riconosciuta la latinitá del rumeno*, *loc. cit.*, p. 83–84 (autorul identifică „civitatem" cu Târgovişte); O. Densusianu, *Histoire de la langue roumaine*, I, Paris, 1901, p. 214; Al. Marcu, *loc. cit.*, p. 373–374; F. R. Hausmann, *Demetrio Calcocondila, Demetrio Castreno, Pietro Demetrio, Demetrio Guazzelli?*, „Bibliothèque d'Humanisme et Renaissance", XXXII, 1970, p. 607–611. În vremea în care A. Brenta îşi ţinea discursul la Roma, un concetăţean, G. Pomponius Laetus (1425–1498), cutreiera Europa răsăriteană probabil din însărcinarea lui Sixt al IV-lea. Impresiile culese în această parte a Europei şi le-a aşternut pe marginea unor cărţi sau manuscrise pregătind probabil o relatare închegată. Între acele notiţe găsim şi câteva referitoare la români: „*Dacia*, provincia est citra et ultra Histrum, *nostro tempore dicitur Volochia, incolae Volochi appellantur. Volochia Italia, quia Daci Italice loquuntur" ..."Sunt qui credant hanc regionem eam esse quae hodie Volochia dicitur ultra citraque Histrum: et dicitur Italia: quum italica utatur lingua*"; cf. Al. Marcu, *loc. cit.*, p. 381; pentru forma *Volochia* (Volochi) vezi explicaţia dată de noi în *Evoluţia sensului denumirii de „Dacia"*, *loc. cit.*, p. 436, n. 75.

[40] Cf. pentru biografia sa şi gradul de rudenie cu Demetrie Chalcocondil, Al. Marcu, *loc. cit.*, p. 374 n., şi *Introducerea* la Laonic Chalcocondil, *Expuneri istorice*, în româneşte de Vasile Grecu, Bucureşti, 1958 (*Scriptores Byzantini*, II), p. 3–22.

[41] Făcând o numărătoare observăm că *vlahii*, adică românii sud-dunăreni apar în scrierea lui Laonic Chalcocondil doar de două ori, ambele dăţi în legătură cu *dacii*, românii nord-dunăreni. prezenţi în *Expunerile istorice* de peste 50 de ori.

[42] Ed. cit., p. 40; vezi .şi „vlahi locuiesc în el (muntele Pind), grăind aceeaşi limbă ca a dacilor şi sunt asemenea cu dacii de la Istru" (p. 190).

Observăm deci că Laonic Chalcocondil cunoştea originea comună a celor două ramuri ale românilor. Ca şi în izvoarele mai vechi constatăm şi la acest cronicar bizantin o vagă amintire a unei deplasări etnice de la nord la sud de Dunăre. Explicaţia poate rezida în mutarea administraţiei romane din Dacia traiană în cea aureliană. Dar, pe lângă acestea, Laonic Chalcocondil afirmă şi caracterul unitar al dacilor[43], cu toate că ei se află în trei unităţi politice: „Ardealul" sau „Peonodacia", „Bogdania" şi „Ţara de la Istru". Unitatea lor de neam rezidă în unitatea de limbă[44]. Acestei limbi Laonic îi acordă o atenţie specială: „Dacii însă au un grai asemănător cu al italienilor, dar stricat întru atâta şi deosebit, încât italienii cu greu înţeleg ceva, când vorbele nu sunt exprimate desluşit, încât să prindă înţelesul ce ar putea să spună. De unde deci cu acel grai şi având obiceiuri de ale romanilor au ajuns în această ţară şi s-au aşezat cu locuinţele, nici pe altul nu l-am auzit spunând ceva lămurit, nici eu însumi nu mă pot pronunţa, cum au fost aduşi cu locuinţele în aceste locuri. Se spune ce-i drept că în multe chipuri venind neamul acesta s-a aşezat cu locuinţele, fără însă să se aducă vreo dovadă ce ar fi vrednică oarecum de semnalat şi în istorie. Se aseamănă însă cu italienii şi în alte privinţi şi în întocmirea traiului de toate zilele şi se folosesc de aceleaşi arme şi de aceleaşi unelte încă şi acuma ca şi romanii"[45].

Importanţa acestui pasaj apare cu evidenţă dacă ne amintim că Laonic Chalcocondil este primul care, după veacuri de gândire tipic medievală, revine la teoria antică elină, care identifica limba cu neamul. În lumina acestei constatări[46], observăm o altă latură surprinzătoare. Laonic Chalcocondil nu mai trece cu vederea, ca majoritatea predecesorilor săi bizantini, romanitatea românilor; el face de altfel concesii largi occidentalilor, numindu-l

---

[43] Hans Ditten, *Bemerkungen zu Laonikos Chalkokondyles 'Nachrichten über die Länder und Völker an den europäischen Küsten des Schwarzen Meers*, în „Klio", 43–45, 1965, p. 185–246 pentru mania arhaizării denumirilor geografice şi etnografice, pentru ţările române îndeosebi p. 205–224 cu o literatură bogată despre denumiri etnice şi geografice arhaizante la alţi autori bizantini. Vezi şi idem, *Der Russland-Exkurs des Laonikos Chalkokondyles, interpretiert und mit Erläuterungen versehen*, Berlin, 1968 (Berliner Byzantinische Arbeiten, 39); idem, *Laonikos Chalkokondyles und die Sprache der Rumänen*, în *Aus der byzantinistischen Arbeit der D.D.R.*, I, Berlin, 1957, p. 93–105.

[44] Ed. cit., p. 63, 93.

[45] Ed. cit., p. 63. Observăm o asemănare intre aceste afirmaţii şi cele ale umaniştilor italieni după care italienii pot înţelege, e drept destul de greu, limba românilor. Aceasta dovedeşte faptul că izvorul unor astfel de afirmaţii trebuie căutat la vizitatori italieni. „Dovezile" pe care Laonic Chalcocondil nu le consideră vrednice „de semnalat în istorie" par să se refere la o conştiinţă populară larg răspândită şi bazată în unele privinţe pe elemente legendare. Această conştiinţă o vom surprinde în scris la începutul veacului al XVI-lea într-o cronică moldovenească. O îmbogăţire a argumentării romanităţii o aflăm prin afirmarea că şi „obiceiurile", „armele" şi „uneltele" (port, îmbrăcăminte, mobilier, vase etc.), „traiul de toate zilele", ale românilor, au rămas neschimbate de la romani, constatare deosebit de preţioasă întrucât pune în lumină o latură însemnată din viaţa populară românească pentru care foarte puţini istorici medievali vor manifesta vreun interes deosebit. Afirmarea „au obiceiul să nu rămână cu aceiaşi domni, ci mereu după interesul lor să-i schimbe" (ed. cit., p. 63) – pe lângă faptul că surprinde o caracteristică a vieţii politice feudale române – aminteşte de caracterizarea românilor de către Kekaumenos.

[46] A. Borst. *op. cit.*, II. p. 313.

pe Sigismund de Luxemburg „împărat al romanilor şi singur stăpânilor (autocrator)"[47]. Pe bizantini îi numeşte extrem de rar *romani* şi doar acolo unde se referă la trecutul îndepărtat. Pentru contemporanii săi conaţionali, Laonic Chalcocondil aplică consecvent termenul de *eleni*. Explicaţia acestei schimbări de atitudine trebuie căutată în transformările structurale intervenite în Bizanţ după prima cădere a Constantinopolului (1204). Acest eveniment marchează începutul decăderii politice ireversibile a Imperiului Bizantin. În această fază, exponenţii imperiului sunt conştienţi de situaţia precară a Bizanţului. Devenite anacronice, vechile pretenţii hegemonice sunt treptat părăsite. Programul politic care în trecut îşi găsise expresia în conservarea titlului de Imperiu roman devenise caduc. Mândria naţională bizantină se refugiază acum în afirmarea grecităţii, superiorităţii civilizaţiei eline faţă de barbaria occidentală, romatio-germană. Noţiunea de *eleni* devine un titlu de mândrie tipic pentru acest început de conştiinţă naţională bizantină (cu accent pe latura spirituală, de civilizaţie greacă, elementul politic fiind cu totul secundar), sugrumată în germeni de Mahomed la 29 mai 1453. Astfel se explică de ce Laonic Chalcocondil foloseşte exclusiv termenul de *eleni* pentru conaţionalii săi, în vreme ce pe „romanii" occidentali îi priveşte cu dispreţ şi ură, căci ei poartă vina căderii elenismului bizantin[48].

Laonic Chalcocondil nu a fost printre români; el şi-a scris opera la Atena[49]. Sursele pe care se bazează Laonic în aprecierile sale asupra românilor nu ne sunt cunoscute, dar trebuie să fi fost sigure, căci ştirile furnizate de cronicarul bizantin despre români se verifică în general[50].

Într-o situaţie asemănătoare se află, în această privinţă, opera unui alt erudit contemporan: Nicolaus Machinensis, episcop din Modrussa (Dalmaţia), legatul lui Pius al II-lea în Ungaria. El scrie de asemenea în vecinătatea spaţiului românesc şi pe baza unor informaţii primite de la martori oculari. În discuţiile purtate la Buda cu buni cunoscători ai realităţilor româneşti (între care se numără şi umanistul maghiar Ioan Vitéz, episcopul de Oradea) sau chiar cu români (cum ar fi de pildă Vlad Ţepeş, ţinut închis de Matei Corvin în capitala Ungariei[51]) Nicolaus Machinensis şi-a format o imagine

---

[47] Ed. cit., p. 59 şi în alte locuri.

[48] Vezi pentru redeşteptarea conştiinţei eline, K. Lechner, *Hellenen und Barbaren im Weltbild der Byzantiner. Die alten Bezeichnungen als Ausdruck eines neuen Kulturbewusstseins.*, München, 1955, p. 65 urm.; idem, *Byzanz und die Barbaren*, în „Saeculum", VI, 1955, p. 292–306; H. G. Beck, *Reichsidee und nationale Politik im Spätbyzanlinischen Staat*, în „Byzantinische Zeitschrift", LIII (1960), 1, p. 86–94.

[49] Laonic Chalcocondil pare să nu fi emigrat în Italia, vezi V. Grecu, *Introducere* la ed. cit., p. 6.

[50] În afară de citatul dat mai sus, în care se întrevede metoda sa de lucru, Laonic Chalcocondil revine încă o dată asupra acestui mod de a se informa: descriind lupta pentru succesiunea între fiii naturali ai lui Mircea cel Bătrân, el adaugă: „De unul, doi dintre aceştia, informându-mă, am aflat şi ştiu neamul lor şi cine le-a fost tatăl, ci nu-i voi scoate la ştirea mulţimii notându-le numele" (ed. cit., p. 158). Păcat că Laonic Chalcocondil e atât de discret, altfel am fi putut afla poate cine anume îi era omul de încredere, „specialist" în problemele româneşti şi care totuşi nu ştia să-i explice istoriceşte prezenţa românilor în *Dacia*.

[51] „Horum tyrannum Draculum nomine, quo ipsi Demonem appellant dum Pii secundi pontificis maximi apud Hunnorum regem legati essemus, captivum vidimus"; cf. Al. Marcu, *loc. cit.*, p. 375. Mai vezi şi R. Sabbadini, *loc. cit.*, p. 84–85, şi Ş. Papacostea, *loc. cit.*, p. 21–22.

amplă despre români pe care o inserează în lucrarea sa *De bellis Gothorum*[52], rămasă încă în manuscris în cea mai mare parte. Şi pe el îl preocupă lupta antiotomană, în care popoarelor balcanice le revine un rol decisiv. În acest cadru îi situează şi pe români, pe care-i cunoaşte surprinzător de bine: „Inferiora vero quaecumque Ister Boristenesque intercipit usque ad Ponti ripas Valacchi obtinent, romani quondam vel exules vel milites, a duce Flacco ita cognominati, nunc immutatione litterae Vlacchi appellati: quo vocabulo non modo ea gens sed omnes quoque finitimae nationes hodie Italos nominant. Valacchi originis suae illud praecipuum prae se ferunt argumentum quod, quamvis Mysorum lingua quae illyrica est omnes utantur, vemaculo tamen sermone, hoc est latino, haud prorsus obsoleto ab incunabulis loquuntur; et cum ignotis congressi, dum linguae explorant comertium, an *romane* loqui norint interrogant"[53].

Afirmaţiile acestea sunt dispuse într-o ordine corespunzătoare importanţei lor crescânde.

Prima observaţie care se impune după lectura acestui pasaj este aceea că şi episcopul de Modrussa aşază la originea numelui românilor pe „ducele Flaccus", adoptând aşadar teoria lui Enea Silvio Piccolomini[54]. Ca element nou faţă de predecesorul şi superiorul său, el arată posibilitatea descendenţei românilor „fie din exilaţi fie din soldaţi romani". Nicolaus Machinensis se situează prin această afirmaţie la începutul unei tradiţii care va înflori în veacul următor. Dar, mai importantă este observaţia care succede acestei teorii: „quo vocabulo (sc. Valacchi) non modo ea gens sed omnes quoque finitimae nationes hodie Italos nominant". După cunoştinţele noastre ne aflăm aci în faţa primei încercări de a-i include pe români în marea familie a popoarelor romanice (reprezentată aci doar de italieni). În argumentarea sa, Nicolaus Machinensis porneşte de la numele poporului român; după ce, poate din respect ierarhic, îşi arată erudiţia referindu-se la teoria lui Enea Silvio Piccolomini, episcopul dalmatin observă că *vlahi* e denumirea dată de popoarele vecine (deci slavii şi ungurii!) nu numai românilor, ci şi italienilor. Aceasta, deci, e prima încercare, poate întâmplătoare şi în orice caz indirectă, de a explica în mod just semantica etniconului de *vlah*; tocmai pentru că e indirectă, ea nu s-a observat până acum, dar rămâne totuşi prima încercare de a interpreta just termenul de *valachus*.

Dar importanţa majoră a textului lui Nicolaus Machinensis rezidă în distincţia pe care el o face între limba slavonă, folosită în slujba bisericească şi, încă, în scriere, şi limba română, cea vorbită de popor; aceasta este limba maternă, *vernaculus sermo*; ea e foarte apropiată de limba latină (română), fiind vorbită de români „ab incunabulis"[55]. Astfel,

---

[52] Despre data redactării operei (înainte de 1475) şi manuscrisele ei cf. R. Sabbadini, *loc. cit.*, (dar şi Ş. Papacostea, *loc. cit.*, p. 21, „redigé avant 1473").

[53] R. Sabbadini. *loc. cit.*, p. 84; Al. Marcu. *loc. cit.*, p. 375. Citatul după o altă ediţie la Ş. Papacostea, *loc. cit.*, p. 21.

[54] A. Sacerdoţeanu, *op. cit.*, p. 20, crede că Pius al II-lea ar fi reţinut de la N. Machinensis etimologizarea *vlahilor* din Flaccus, iar acesta ar fi auzit-o de la unguri. Dar episcopul dalmatin a scris *Istoria goţilor* după moartea lui Pius al II-lea ale cărui opere i-au fost fără îndoială cunoscute. Teoria despre Flaccus este o creaţie originală a lui Pius al II-lea şi nu putem presupune o filieră maghiară a acestei teorii, ignorată aproape complet de literatura istorică şi geografică maghiară.

[55] A. Sacerdoţeanu, *op. cit.*, p. 17, crede că prin „ab incunabulis" trebuie să înţelegem „cărţi vechi" (!); în realitate expresia se referă la începuturile românilor.

Nicolaus Machinensis relevă încă o dată conştiinţa originii romane a românilor şi nivelul atins, la mijlocul veacului al XV-lea, de conştiinţa lor etnică; textul episcopului dalmatin permite concluzia că ei aveau cunoştinţă despre raportul dintre funcţia limbii slavone şi cea a limbii materne[56].

§ 3. ROMANITATEA MOLDOVENILOR ÎN CADRUL RIVALITĂŢII UNGARO-POLONE DIN A DOUA JUMĂTATE A VEACULUI AL XV-LEA

Spre mijlocul celei de a doua jumătăţi a veacului al XV-lea se constată o scădere a preocupării umaniştilor europeni faţă de pericolul otoman, provocată în parte de dezinteresul cu care au fost întâmpinate apelurile lor de cei cărora le erau destinate. Izbânda lui Iancu de Hunedoara la Belgrad, în vara anului 1456, urmată de victoriile lui Vlad Ţepeş şi ale lui Ştefan cel Mare au oprit pentru câteva decenii ofensiva otomană, îndreptată acum în alte direcţii cu mai mult succes. Pe de altă parte, Umanismul italian ieşise din faza culminantă, iar cel nordic încă nu-şi atinsese maturitatea. Toate acestea explică rărirea referinţelor la romanitatea românilor în legătură cu expansiunea otomană. Pe prim plan apare acum Moldova. Prestigiul ei crescuse enorm datorită victoriilor lui Ştefan. Dar aceste victorii nu sunt însoţite de ştiri contemporane despre romanitatea românilor[57]. În schimb, cunoaştem o serie de astfel de ştiri legate de efortul Ungariei de a-şi restaura dominaţia asupra Moldovei. Citatul lui Nicolae de Modrussa ne introdusese în atmosfera curţii maghiare a lui Matei Corvin, adevărat mecen al umanismului din Europa de sud-est.

Între umaniştii iluştri de la curtea lui Matei Corvin întâlnim şi pe Janus Pannonius (1434–1472), cel mai de seamă umanist maghiar, nepot al lui Ioan Vitéz[58]. Între

---

[53] R. Sabbadini. *loc. cit.*, p. 84; Al. Marcu. *loc. cit.*, p. 375. Citatul după o altă ediţie la Ş. Papacostea, *loc. cit.*, p. 21.

[54] A. Sacerdoţeanu, *op. cit.*, p. 20, crede că Pius al II-lea ar fi reţinut de la N. Machinensis etimologizarea *vlahilor* din Flaccus, iar acesta ar fi auzit-o de la unguri. Dar episcopul dalmatin a scris *Istoria goţilor* după moartea lui Pius al II-lea ale cărui opere i-au fost fără îndoială cunoscute. Teoria despre Flaccus este o creaţie originală a lui Pius al II-lea şi nu putem presupune o filieră maghiară a acestei teorii, ignorată aproape complet de literatura istorică şi geografică maghiară.

[55] A. Sacerdoţeanu, *op. cit.*, p. 17, crede că prin „ab incunabulis" trebuie să înţelegem „cărţi vechi" (!); în realitate expresia se referă la începuturile românilor.

[56] Semnificaţia acestei distincţii e pusă în lumină de Ş. Papacostea, *loc. cit.*, p. 22.

[57] În schimb, se leagă o afirmare autohtonă a conştiinţei unităţii de neam la români; cf. scrisoarea lui Ştefan cel Mare din 8 mai 1478 către senatul veneţian: „...Et pero, io ho solicitado de cazar Basaraba vayvoda de *l'altra Valachia* (subl. n.) et de metter un altro signor christian, zoe el Drachula, per intenderse insieme...", cf. I. Bogdan, *Documentele lui Ştefan cel Mare*, II, Bucureşti, 1913, p. 344.

[58] Pentru Janus Pannonius vezi acum R. Gerézdi, *Janus Pannonius*, în *Italia ed Ungheria. Dieci secoli di rapporti letterari*, a cura di M. Horányi e T. Klaniczay, Budapest, 1967, p. 91–112; T. Kardos, Petrarca e la formazione dell'umanesimo ungherese, *ibidem*, p. 67–90.

numeroasele poezii dedicate regelui-protector se găsesc şi câteva care cântă pretinsa victorie a lui Matei Corvin asupra lui Ştefan cel Mare în anul 1467[59]. Într-una din aceste poezii intitulată *Conqueritur de mora regis Matthiae in Moldavia*, Ioannes Ungheretus aminteşte şi de romanitatea moldovenilor:

„Sarmatici montes et vos septemplicis Istri
Caerulea Euxinio cornua mixta Mari,
Ac tu Romanis olim possessa colonis
Sed iam corrupto, barbara terra, sono
Quid dominum lentis longe retinetis in armis?..."[60].

Citatul trebuie pus în legătură atât cu romanitatea moldovenilor cât şi cu cea a regelui maghiar însuşi.

Originea „romană" a lui Matei Corvin a fost cântată de un alt poet umanist, italian de origine, Alessandro Cortesi (1460–1491)[61], cunoscut mai ales pentru al său *De Mathiae Corvini regis Ungariae lavdibus bellicis carmen*[62]. Alexander Cortesius înfăţişează şi el campania în Moldova ca o victorie a lui Matei Corvin, amintind în acest loc şi de românii de origine romană:

„An procul expulsos Nomadas, serasque luentes
Pastores rupto Siculos pro foedere poenas?
Trinacriae Siculos quondam, Scythiaeque colonos,
Fortia magnanimos praebentes colla Valachos,
Qui referunt prisca Romanam ab origine gentem?"[63].

---

[59] Vezi Ş. Papacostea, *Un épisode de la rivalité polono-hongroise au XVe siècle: La campagne de Mathias Corvin en Moldavie (1467) à la lumière d'une source inédite*, în „Revue Roumaine d'Histoire", VIII (1969), 6, p. 967–979. În cronicile vremii scrise în Ungaria, expediţia de la Baia e înfăţişată drept o victorie a lui Matei Corvin; cf. Gh. I. Brătianu, *Lupta de la Baia (după izvoare ungureşti)*, în „Revista Istorică", V, 1919, p. 216–224; vezi şi excelenta monografie a lui Şerban Papacostea, *Etienne le Grand, prince de Moldavie* (1457–1504), Bucarest, 1975.

[60] S. Teleki, *Iani Pannonii Poemate quae uspiam reperiri potuerunt omnia*, I, Utrecht, 1784, p. 454. Aceste versuri au fost semnalate pentru prima oară în istoriografia noastră de V. Bogrea, *Un umanist ungur despre noi*, în „Revista Istorică", VI, 1920, p. 181.

[61] Alessandro Cortesi a rămas necunoscut istoriografiei române; amănunte despre el se găsesc la G. Tiraboschi, *Storia della letteratura italiana*, Milano, 1822–1826, vol. III, p. 1408–1411; VI/1, p. 446–455; F. Pintor, *Da lettere inedite di due fratelli umanisti (Alessandro e Paolo Cortesi)*, Perugia, 1907.

[62] Editat în anexă la A. Bonfinius, *Rerum Ungaricarum decades qvatvor cvm dimidia*, Basileae, 1568, p. 866–890. Din numeroasele aluzii la originea romană a regelui Matei Corvin spicuim:

„Romuleae decus Hunniadae memorabile gentis
Quo duce Pannonium pulsauit sidera nomen" (ed. cit., p. 868).

„Atque equidem, nasci Romano semine, multum est,
Mathia armipotens..." (*ibidem*). Recent, P. Iroaie, *Umanesimo romeno*, Trapani, 1967, p. 140–141, analizează poemul lui Cortesius (după o ediţie din 1608) punând accent pe afirmarea originii romano-valahe a Corvineştilor.

[63] Ed. cit., p. 888.

Dar originea romană a lui Matei Corvin a jucat un rol important la un nivel mult mai înalt. La observaţia dispreţuitoare a lui Frederic al III-lea despre Matei Corvin, „natus a Valacho Patre"[64], acesta îşi justifică pretenţiile asupra coroanei Sfântului Imperiu Roman – purtată de Frederic al III-lea – cu originea sa romană[65]. În acest scop se creează legenda descendenţei Corvineştilor dintr-o nobilă familie romană numită Corvina. Este evident că suportul real al originii romane a lui Matei Corvin a fost descendenţa sa din români. Dar, trebuie să remarcăm faptul că nici un autor contemporan care scrie despre originea romană a lui Matei Corvin nu o pune în legătură directă cu originea sa română, tocmai pentru că aceasta ar fi contravenit pretenţiilor sale asupra ţărilor române, din motivele arătate la începutul acestui capitol. După moartea lui Matei Corvin, Antonio Bonfini nu ezită să recunoască deopotrivă originea romană „corviniană" a lui Matei şi cea română, aceasta din urmă fiind o confirmare contemporană a celei antice[66]. Nici un alt istoric din veacul al XV-lea nu a dezvoltat atât de mult ideea originii romane a poporului român ca Antonio Bonfini (cca 1427–1502), umanist italian care şi-a trăit ultimii ani (1486–1502) la curtea maghiară[67]. În opera sa istorică, neterminată, el stăruie de mai multe ori asupra trecutului românesc, amintind în câteva locuri şi originea romană a neamului. Bonfini îşi începe *Decadele* cu o descriere a Europei sud-estice cu ample digresiuni în trecutul antic al acestei regiuni. Descriind Dacia antică[68], Bonfini aminteşte pe larg de cucerirea şi stăpânirea romană în Dacia; prezenţa romanilor e atestată atât de inscripţii şi ruine, cât şi de înşişi românii: „Deinde quum Daci iterum defecissent, eos Traianus in ditionem suam redegit: et quum assiduo bello res Daciae exhaustae forent, multas illuc colonias deduxit, in hodiernum usque diem Romanam linguam referentes"[69].

---

[64] Cf. I. Hurdubeţiu, *Die Deutschen über die Herkunft der Rumänen. Von Johann Thunmann bis Ernst Gamillscheg*, Breslau, 1944, p. 7.

[65] Pentru această descendenţă vezi şi P. Ransanus, *Epitome rerum Hungaricarum*, Budae, 1746, *Oratio authoris* (lipseşte în ediţia Schwandtner din acelaşi an), p. 12–13. P. Ransanus (1428–1492) (vezi despre el *Călători*, I., p. 435–436) se adresează lui Matei Corvin astfel: „Romanus itaque es genere. Romanus es origine. Romanum te ac latinum hominem nos Itali asserimus, affirmamus praedicamus". Cel mai mult a stăruit asupra acestei descendenţe A. Bonfini; pentru raporturile internaţionale din acest spaţiu şi timp vezi Karl Nehring, *Matthias Corvinus. Kaiser Friedrich III und das Reich. Zum hunyadischhabshurgischen Gegensatz im Donauraum*, München, 1975. În ciuda unor grave rezerve la adresa acestei cărţi, autorul a republicat-o neschimbată în anul 1989.

[66] Antonius Bonfinius, *Rerum Ungaricarum decades qvatvor cvm dimidia*, Basileae, 1568, decad. III, lib. IX, p. 538 urm.; vezi şi p. 448.

[67] Pentru viaţa şi opera sa vezi Giulio Amadio, *La vita e l'opera di Antonio Bonfini primo storico della nazione ungherese in generale e di Mattia Corvino in particolare*, Monalto Marche, 1930; idem, Antonio Bonfini e S. Giacomo della Marca, Monalto Marche, 1936; Cl. Isopescu, Notizie intorno ai *romeni nella letteratura geografica italiana del Cinquecento*, *loc. cit.*, p. 17–19; N. Iorga, *Cărţi reprezentative în viata omenirii*, III/9, în „Revista Istorica", XV, 1929, p. 304 – 310. Importanţa acestui izvor pentru trecutul românesc a fost subliniat îndeosebi de către D. Onciul, *Tradiţia istorică în chestiunea originilor române*, ed. cit., II, p. 205–206.

[68] Pentru îmbogăţirea sensului denumirii de *Dacia* de către Bonfini vezi A. Armbruster. *loc. cit.*, p. 437.

[69] Decad. I, lib. 1, ed. cit., p. 9.

Vorbind de cruciada a IV-a şi de intervenţia românilor în istoria politică a Imperiului latin, Bonfini continuă: „Valachi enim e Romanis oriundi, quod eorum lingua adhuc fatetur, quum inter tanta uarias Barbarorum gentes sita adhuc extirpari non potuerit, ulteriorem Istri plagam, quam Daci ac Getae quondam incoluere, habitarunt nam citeriorem Bulgari, qui e Sarmatia prodiere, deinde occuparunt. E legionibus enim, colonijs, a Traiano ac caeteris Romanorum Imperatoribus in Daciam deductis, Valachi promanarunt: quos Pius a Flacco pronunciatione Germanica Vlachos dici voluit: nos contra, ἀπὸ τοῦ βάλλειν, χαι ἀπὸ τῆς ἀξιδος dictos esse censuimus, quum sagittandi arte praepolleant. Nonnulli Valachiae, a Diocletiani filia nomen inditum censuere, quae illorum Principi nupsisse fertur"[70].

Antonio Bonfini revine asupra originii românilor când caută să demonstreze descendenţa romană, „corviniană", a regelui Matei. Despre Iancu de Hunedoara susţine: „Hic enim Valacho patre, matre uero Graeca natus... Pater namque inter Valachos, qui Getarum Dacorumque loca nunc incolunt, et ex Romanis superfuisse colonis (ueluti linguae similitudo testatur) sane creduntur, plurimum apud eam gentem potuisse dicitur"[71].

După el, la originea Corvineştilor se află Valerius Volusus, un roman al cărui neam e mai vechi decât Roma. Bonfini urmăreşte apoi arborele genealogic al acestui neam glorios până în vremea lui Diocletian şi a fiicei sale Valeria: „Quin et Valeriam Diocletiani filiam, e Dalmatia oriundi, Galieno imperatori desponsatam, a Valeriis quoque profluxisse credunt. Quam quum Dalmatae Valacham propria lingua dicant, hinc Valerium (ut aliqui putant) prouinciam suam Valachiam appellasse prodiderunt. Quanquam uariae Barbarorum eruptiones, Daciam populi Romani prouinciam et Getarum regionem, una cum Pannonijs inundassent: colonias tamen, legionesque Romanas, quae recenter extrauerant, non potuisse interire. Inter Barbaras obrutae, Romanam tandem linguam redolere uidentur: et ne omnino eam deserant, its reluctantur, ut non tantum pro uitae, quantum pro linguae incolumitate certasse uideantur. Quis enim assiduas Sarmatarum inundationes et Gothorum, iteni Vnnorum Vandalorum et Gepidarum eruptiones, Germanorum excursus et Longobardorum (si bene supputarit) non uehementer admiretur seruata adhuc inter Dacos el Getas Romanae linguae vestigia? Quos nunc Valachos, ab optima sagittandi disciplina, dicimus. Hic igitur per tot deinde tempora, sanguis Coruini sane delituit: in Coruino tandem pago repullulauit"[72].

Toate afirmaţiile lui Bonfini privind originea românilor au un element comun: românii sunt urmaşii coloniei şi ai legiunilor romane din Dacia; acest adevăr e dovedit de limba lor română, pentru care românii s-au luptat, ţinând la ea mai mult decât la propria lor fiinţă. În jurul acestui argument se aduc alte afirmaţii, menite să confirme romanitatea românilor: ruine şi inscripţii romane, toponimii romane, Corvineştii şi numele poporului român. Bonfini cunoaşte teoria lui Pius al II-lea despre derivarea numelui de *valachus*

[70] Decad. II, lib. 7, ed. cit., p. 304–305; de Flaccus şi teoria lui Pius II amintise Bonfini încă în Decad. I, lib. 1: „Getae vero, quos Valachis nunc dicimus, Pius Flaccos appellat..." (ed. cit., p. 7); vezi şi *Călători*, I, p. 482.

[71] Decad. III, lib. 4. ed. cit., p. 448: vezi şi Decad. III, lib. 9, ed. cit., p. 538.

[72] Decad. III, lib. 9, ed. cit., p. 542. Pasajul despre limba românilor se află tradus în *Călători*, I. p. 483.

din cel al generalului Flaccus în „virtutea unei pronunţii germane". Dar dacă această explicaţie e acceptată la începutul lucrării, în cursul expunerii intervin două schimbări: una aşază la originea lui *valachus* pe fiica lui Diocletian, Valeria, transformată în „Valachia" datorită pronunţiei „dalmatinilor"; alta porneşte de la caracterul războinic al românilor. Prima nu aparţine lui Bonfini, ci „unora". Dar aceşti „nonnulli" nu ne sunt cunoscuţi şi va trebui să-i căutăm probabil în cercul umaniştilor maghiari de la curtea din Buda. Poate că e vorba şi de o creaţie proprie, menită să sprijine descendenţa patriciană romană a Corvineştilor. Cea de-a doua etimologie „ab optima sagittandi disciplina" e revendicată de Bonfini *expressis verbis*; el o stabileşte recurgând la o asemănare fonetică. Etimologia e desigur fantezistă dar nu lipsită de interes[73].

Antonio Bonfini şi-a dobândit aceste cunoştinţe de la autori antici, de la umaniştii contemporani dar şi din surse mijlocit sau nemijlocit româneşti. Aceasta ne-o dovedeşte atât pasajul despre apărarea şi păstrarea limbii române de către vorbitorii ei cât şi dintr-un episod, aparent secundar: pentru a sublinia originea lui Iancu de Hunedoara, Bonfini susţine că acesta, auzind că Sigismund pleacă în Italia pentru a fi încoronat, s-ar fi dus cu el „ut Romanos progenitores ac rerum dominos inviseret"[74]. Aceasta dovedeşte încă o dată puternica conştiinţă de neam la români.

Faptul că în timpul domniei lui Matei Corvin originea romană a românilor era cunoscută la curtea regelui e dovedit şi de o scriere, rămasă până de curând inedită, a dominicanului Petrus Ransanus (Pietro Ransano, 1428–1492), sicilian de origine, care a avut de îndeplinit mai multe misiuni diplomatice la curtea regelui Matei Corvin. Acest umanist este autorul unei lucrări istorice intitulate *Annales omnium temporum*, din care au fost publicate cărţile 43 şi 44 sub titlul *Epitome rerum Hungaricarum.* Primul ei editor, Ioan Sambucus (umanist maghiar) a eliminat din acest fragment tocmai pasajul referitor la originea romană a românilor; anume capitolul intitulat *Ioannis Blanci patria, genus, virtus*: „Oriundus is fuit a regione quam appellant Valacchiam: quae parte quadam decursus Danubij a pannonijs disterminatur. Daciam eam nominavit antiquitas. Coeterum eius portio quae Danubij alveo propinqua est, a nonnullis Ripensis Dacia dicitur. Quos igitur vetustissimi terrarum descriptores Dacos nominavere eos hodie Valacchos nos vocitamus. Dicitur autem Vallachia corrupte a vulgo pronunciato vocabulo. Nanque a P. Flacco Romano homine qui colonias eo deduxit Flaccia primum dicta est: Progressu vero temporum: convenientibus illuc finitimis qui Romanorum lingua loqui nesciebant Valacchiam pro Flaccia pronunciavere. Vicit deinde ita vulgi obstinatio: ut etiam apud Romanorum posteros corruptum regionis nomen in hanc diem remanserit.

---

[73] Explicaţia trebuie căutată în primul rând în opinia generală europeană despre vitejia românilor: Enea Silvio Piccolomini: „Is Valachis fortissimis et bellicosissimis nationibus transdanubium, ut ante diximus late dominantibus bello attritis tributa gravia imperavit" (Al. Marcu, *loc. cit.*, p. 370) şi L. Chalcocondil: „Este acest neam, dacii, viteaz în ale războiului" (ed. cit., p. 63). Pe acest fond comun se grefează interpretarea lui Bonfini. Ea este oarecum prefigurată prin următoarea afirmaţie despre daci: „Nec desunt, qui Dacos et Dauos a δαΐ, hoc est pugna, quum bellicosissimi fuerint, nomen accepisse uelint: Getas uero a gesis (quum S in T more Graeco saepe mutetur) quae Romana pila sunt, appellauere. Gesus enim longus contus est...". Decad. I, lib. 1, ed. cit., p. 8.

[74] Decad. III, lib. 9, ed. cit., p. 538.

Valacchi igitur se italorum esse posteros affirmant. Idque hoc praecipue confirmant argumento quot ipsorum lingua permulta efferuntur quae sunt sermoni italorum affinia. Quo vero tempore italorum coloniae deductae in Daciam fuerint: ex quorundam graecorum scriptis ita proditum reperi. Transmigrans Flavius magnus Constantinus ab Italia in Thraciam ut conditam a se amplissimam urbem quam Romaneam id est Romam novam appellari voluit, claritudine incolarum redderet clariorem: ex Roma atque alijs multis praeclaris italiae civitatibus innumeros cuiusque ordinis viros secum adduxit: qui non modo novam urbem, verum etiam ipsius thraciae Greciaeque et aliarum quae inde haud procul absunt regionum loca incolerent. Nimium postea abundante italorum multitudine: delegit aliquot e suis romanis viros primarios quibus fidebat: quos ad provincias quarum erat suspecta fides, adducendas colonias misit. Ita alijs aliae, sed flacco Dacia decernitur. Ad eam regionem ipse una et alij complures e romana nobilitate viri profecti idoneis in locis colonias constituunt. Plena tunc erat Dacia italorum hominum, civium praesertim Romanorum. Quibus cum regio mire placuisset: italiae eos coepit oblivio. Igitur iunctis sibi matrimonio foeminis tum indigenarum tum finitimorum qui fuerant itali, daci seu Valacchi effecti sunt. Ab ea regione, cui Janco apud italos est cognomen, ex praeclaris natus maioribus, hoc est Romanorum posteris oriundus est. Genus namque suum refert in antiquissimam corvinorum familiam. Quam rem cum alijs tum vero maxime his ostendi ait (sicuti ego ex nonnullis hungaris accoepi) indiciis"[75]. Se remarcă, aşadar, afirmaţia caracterului autohton al conştiinţei romanităţii la români. P. Ransano acceptă teoria etimologică a lui Pius al II-lea, dar îl prezintă pe Flaccus ca pe o căpetenie a lui Constantin cel Mare, iar pe români ca descendenţi ai coloniştilor romani trimişi de Constantin în Dacia. Teoria colonizării constantiniene mijloceşte lui Ransano cheia de înţelegere pentru descendenţa corviniană a Huniazilor, expusă pe larg în continuare.

Mărturiile despre romanitatea moldovenilor nu vin numai din direcţia maghiară, ci în egală măsură şi de la al doilea concurent la suzeranitate asupra Moldovei, Polonia. La loc de frunte trebuie amintite scrierile italianului Filippo Buonaccorsi Callimaco (1438–1496), ajuns la curtea iagellonă principal consilier politic, atât în problemele interne cât şi mai ales în cele externe[76]. În activitatea sa neobişnuită a întreprins numeroase călătorii, printre care şi în Moldova[77]. În scrierile sale istorice, românii sunt menţionaţi

---

[75] Vezi P. Iroaie, *I romeni nell'opera di Ransano*, în „Il Veltro", XIII (1969), 1–2, p. 184–185; tot acolo expunerea vieţii şi operei lui Ransano (p. 165–180) precum şi un fragment în care dominicanul sicilian analizează sensurile expresiei de *Romania* (p. 183–184), premergând în acest domeniu cu un veac pe Löwenklau (Leunclavius).

[76] M. Baffi, *La romanitá della Romania e gli umanisti ilaliani*, *loc. cit.*, îl numeşte de-a dreptul „il Machiavelli polacco".

[77] I. Garbacik, *Materialy do dziejów diplomacjy Polskiej z lat 1486–1516 (Kodeks Zagrzebski)*, Varşovia, 1966, p. 12 urm. Între călătorii străini care au trecut prin Moldova lui Ştefan cel Mare ar trebui amintit şi grecul Marullo Tarcaniota; el evocă în elegiile sale amintiri aventuroase legate de spaţiul românesc, raportat adesea la Dacia antică. El a dus desigur în Italia noi informaţii despre romanitatea orientală, întregind astfel viziunea umaniştilor italieni despre latinitatea sud-est europeană; cf. Al. Marcu, *Umanistul Marullo Tarcaniota în părţile noastre către 1470–1480*, în „Studii Italiene", VI, 1939, p. 159–164.

de mai multe ori. În două lucrări e afirmată şi originea romană a poporului român, de fiecare dată însă în strânsă legătură cu politica polonă faţă de Moldova.

În cuvântarea redactată de Filippo Buonaccorsi cu scopul de a fi rostită la adunarea principilor convocaţi de Innocenţiu al VIII-lea la 25 martie 1490 la Roma – se pare că însuşi autorul şi-a citit discursul[78] – apar referinţe la români. Cuvântarea face istoricul luptelor antiotomane, în cadrul cărora e relevată în chip deosebit contribuţia lui Vlad Ţepeş şi a lui Ştefan cel Mare. Autorul arată apoi măsurile care trebuie luate pentru reluarea luptei împotriva turcilor, deosebit de importantă pentru ţările sud-est şi est-europene. Enumerând aceste popoare el observă că românii sunt singurul neam neslav. Totuşi şi ei trebuie să accepte conducerea Poloniei în cruciada plănuită căci, dacă în cazul celorlalte popoare această supremaţie a Poloniei se justifică prin comunitatea de neam, în cazul românilor justificarea este de ordin politic: suzeranitatea coroanei polone asupra „Valachiei"[79]. În acest context se situează şi observaţia cu privire la romanitatea românilor: „Sed utcunque immensus uel infinitus potius, eadem ubique lingua et praeter Romanorum coloniam Valachiam gentes omnes eadem primordia profitentes"[80]. Pe lângă aspectul naţional (afirmarea descendenţei romane atestate de limba română) citatul prezintă interes şi pentru înţelegerea opticii papale. Afirmaţia lui Callimachus în adunarea convocată de Innocenţiu al VIII-lea nu poate fi considerată gratuită sau menită doar să evidenţieze erudiţia oratorului. Ne aflăm probabil înaintea primei încercări de „politizare" a ideii romanităţii românilor, de utilizare a ei în slujba efortului de a determina papalitatea şi puterile occidentale să adopte măsuri eficiente în lupta antiotomană. Ceea ce în cazul discutat e încă nebulos, va deveni deosebit de clar şi concret în veacul următor.

Mult mai amănunţit se exprimă umanistul italian despre români într-una din lucrările sale biografice. În biografia cardinalului Zbigniew Olésnicki, episcop de Cracovia şi contemporan cu Philippus Callimachus[81]. El îşi începe lucrarea cu un amplu excurs în istoria antică a Europei răsăritene. Callimachus este foarte bine informat despre originile şi trecutul slavilor, a căror comunitate etnică o redă în mod just. Dar el îşi îndreaptă atenţia şi spre sciţi şi spre luptele lor cu romanii. Luptele acestea se sfârşesc prin trimiterea în „Mysia Inferior"[82] a unei legiuni însoţite de 2000 de cetăţeni romani. Callimachus continuă: „Fama nouae coloniae aliquamdiu motus Scythios compescuit. Deinde non solum propulsantibus, sed egregie etiam inferetibus bellum Romanis datae acceptaeque sunt utrinque paene innumerabiles clades, cum pleraque a caesaribus

[78] Ph. Callimachus, *Ad Innocentium VIII de bello Turcis inferendo Oratio*, ed. Irmina Lichońska, Varsoviae, 1964, p. 8; vezi şi N. Iorga, *Notes et extraits pour servir à l'histoire des croisades au XVe et XVIe siècle, 1453–1547*, V, Bucureşti, 1915, p. 176.

[79] Ed. cit., p. 50, 84 urm.

[80] Ed. cit., p. 86. Dintre ultimele lucrări despre Callimachus amintim pe lângă cele din ediţia citată, Ignacy Zarębski, *La corrente italiana nel primo Umanesimo polacco*, în vol. *Italia, Venezia e Polonia tra Umanesimo e Rinascimento*, Wrocław, Warszawa, Kraków, 1967, p. 35–37.

[81] Despre Zbigniew Oleśnicki vezi I. Zarębski, *loc. cit.*, p. 39 urm.

[82] „quae hodie Valachia nuncupatur"; cf. Ph. Callimachus, *Vita et mores Sbignei cardinalis*, ed. Irmina Lichońska, Varsoviae, 1962, p. 26.

supplementa et auxilia suis mitterentur. Ad extremum cum iam negligentius iuuari a suis ea colonia coepisset, attrita continuis Scytharum incursionibus facile in Polonorum ditionem ac ius concessit, a quibus postea strenue defendebatur, uerum cum imperio suorum nomen quoque immutauit. Nam Poloni, qui eos Italos scirent, lingua sua appellarunt eodem nomine, quo ceteros Italiae indigenas uocant, sed rudi admodum accentu. Mox ubi Latinaie litterae in Poloniam illatae sunt emollito paulatim uocabulo submitiori accentu Valachos dixerunt. Quod nomen ueluti quodam consensu ceterarum gentium ad haec usque tempora in illis perdurat"[83]. Din acest citat se desprinde cu claritate convingerea lui Buonaccorsi despre descendența românilor din coloniștii romani, precum și despre continuitatea așezărilor lor pe teritoriul fostei Dacii romane. De pretențiile coroanei polone asupra Moldovei, cărora le dă o vechime exagerată, se leagă interpretarea justă a etniconului *valachus* „căci polonii care îi știau pe aceștia ca fiind italici, i-au numit în limba lor cu același nume, cu care îi numeau pe ceilalți locuitori indigeni ai Italiei"[84]. Pretențiile Poloniei față de „Valachia" apar chiar în pasajul următor în care Callimachus înfățișează discutabila expediție în Moldova a lui Cazimir al III-lea cel Mare din anul 1359. De relatarea aceleiași expediții de către un alt umanist, de data aceasta polon de origine, se leagă o a doua încercare de a interpreta denumirea latină a românilor: este vorba de Jan Długosz (1415–1480): „(1359) *Stephano Moldaviae* Voievodae, apud *Valachos* mortuo, quorum maiores et aboriginarii de *Italiae* Regno pulsi (genus et natio *Volscorum* esse fuisseque creduntur) veteribus Dominis et colonis *Ruthenis*, primum subdole, deinde abundante in dies multitudine, per violentiam expulsis, illam occuparunt, in *Ruthenorumque* ritus et mores, quo facilior proveniret occupatio, a propriis degenerantes, transmigrarunt"[85].

S-a arătat în capitolul precedent că la originea lui *valachus* se află numele unui trib celt *volcae* amintit încă de Caesar. Jan Długosz pune la originea acestui etnicon numele unuia dintre cele mai vechi neamuri din Italia: „genus et natio Volscorum", cunoscut desigur, din autorii antici, familiari cronicarului polon[86]. Pe lângă aceasta pasajul mai conține și o explicație, evident falsă, a caracterului dublu al vieții culturale a românilor în evul mediu: fondul și esența romană într-o formă slavă[87]. Ca și Callimachus, Długosz

[83] Ed. cit., p. 28.

[84] Această știre a lui Callimachus a fost relevata în istoriografia noastră relativ târziu; vezi I. Nistor, *Lucius Aprovianus*, în „Analele Academiei Române", Mem. secț. ist., Seria III, tom. XXIII, 1940–1941, p. 133–176. Recent I. C. Chițimia, *Umanistul polonez (!) Filippo Buonaccorsi-Callimachus și originea latină a poporului român*, în „Romanoslavica", XV, 1967, p. 203–209, reia această temă fără să cunoască însă studiul lui Ion Nistor.

[85] Ioannes Długossus seu Longinus, Historiae Polonicae libri XII, I, Lipsiae, 1711, col. 1122.

[86] Jan Długosz a fost un excelent cunoscător al literaturii clasice, cf. I. Zarębski, *loc. cit.*, p. 40 urm.; W. Madyda, *Johannes Longinus Długosz als Vorläufer des Humanismus in Polen*, în vol. *Renaissance und Humanismus in Mittel- und Osteuropa*, II, Berlin, 1962, p. 185–191.

[87] D. Onciul crede că afirmația lui Długosz „se raportă în primul rând la întemeierea principatului Moldovei, de către românii descălecători din Maramureș" (*Din istoria Bucovinei*, în *Scrieri istorice*, I, p. 302, n. 50; aceeași interpretare în *Originile principatului Moldovei*, *ibidem*, p. 683, n. 8).

caută prin această interpretare să justifice istoriceşte pretenţiile polone asupra Moldovei. Ele şi-au găsit poate prima încercare concretă în anul 1359, cu ocazia pretinsei campanii polone în Moldova. Tocmai de acest eveniment se leagă la ambii istorici excursul în trecutul românilor şi discuţia asupra originii lor[88].

Se pune pe bună dreptate întrebarea dacă nu există cumva vreo influenţă a lui Długosz asupra lui Callimachus în privinţa teoriei lor despre originea numelui de valachus. Fără îndoială că umanistul italian l-a cunoscut şi pe Długosz şi opera sa[89]. Amândoi se ocupă de *valachus* şi de originea romană a românilor cu ocazia expunerii expediţiei din 1359 şi a faptelor eroice săvârşite cu această ocazie de Zbigniew Oleśnicki în nordul Moldovei. În această privinţă s-ar putea ca Filippo Buonaccorsi să-l fi urmat pe Długosz. Dar teoria lui Callimachus despre români poartă pecetea originalităţii şi nu se poate susţine că şi-a însuşit-o de la Długosz.

În cronica lui Jan Długosz, ca şi în lucrările lui Philippus Callimachus, nu putem constata în nici un loc vreo atitudine ostilă faţă de români. E drept că amândoi umaniştii nu au trăit momentul culminant al relaţiilor moldo-polone din vremea lui Ştefan cel Mare: expediţia lui Jan Olbracht şi eşecul suferit în Dumbrava Roşie (Codrul Cosminului, 1497). Expediţia – asemănătoare cu cea a lui Matei Corvin cu 30 de ani în urmă prin finalitatea sa – a avut acelaşi deznodământ cu cea maghiară din 1467: înfrângerea agresorului. Acest eşec polon va contribui, printre altele, la schimbarea atitudinii cronicarilor poloni din veacul următor faţă de români[90].

---

[88] De acest citat se leagă o indicaţie metodologică pentru cei care ar intenţiona să cerceteze exhaustiv vechile izvoare istorice (înainte de toate tipăriturile din secolele XVI–XVII) în vederea depistării mărturiilor asupra originii românilor. Acestea nu se găsesc de regulă la prima menţionare a românilor; autorul înfăţişează originea românilor de regulă într-un excurs la unul din evenimentele majore din istoria poporului român; astfel aceste mărturii se pot întâlni la începutul, la mijlocul sau în sfârşitul operei; de aci se impune necesitatea cercetării lor în mod amănunţit, fără a „uşura" munca consultând indicii lucrărilor, complet nesatisfăcătoare şi înşelătoare.

[89] Se pare că Ph. Callimachus este autorul biografiei lui Długosz, *Vita Ioannis Dlugosch Senioris canonici Cracoviensis* (ed. Miecislaus Brożek, Varsaviae, 1961; pentru paternitatea operei vezi prefaţa ediţiei citate, p. 7–22, îndeosebi p. 9–11).

[90] De la sfârşitul veacului al XV-lea reţine atenţia şi un mic tratat intitulat *De situ, moribus el diversitate Scythiacarum gentium*, scris în anul 1499 de către Nicolaus de Rosenberg „eques polonus, orator Regis Polonorum apud Sacrum Imperium". Tratatul acesta, editat târziu de Kollar în anexă la ediţia operelor lui N. Olahus, a trecut neobservat în istoriografia română. Vorbind despre migraţiile popoarelor barbare, Rosenberg aminteşte şi de teritoriul fostei Dacii şi de *Valachi* „gens olim Romana, a Traiano primum in Dacia deducta, pastoritiae prae ceteris dedita, temporumque progressu in gentem magnam aucta..." (apud N. Olahus, *Hungaria et Atila*, Vindobonae, 1763, p. 215–216; vezi şi p. 209); Posada (1330) şi Dumbrava Roşie (1497) au contribuit decisiv la revizuirea imaginii românului la unguri şi polonezi, vezi acum Adolf Armbruster, *Das Rumänenbild der Ungarn und Polen*, în vol. nostru *Auf den Spuren der eigenen Identität*, Bukarest, 1991,. p. 167–176; pentru bătălia din 1497 vezi acum Şerban Papacostea, *De la Colomeea la Codrul Cosminului. Poziţia internaţională a Moldovei la sfârşitul secolului al XV-lea*, în „Romanoslavica", XVII, 1970, p. 525–553; vezi şi Adolf Armbruster, *Der Donau-Karpaten-raum in den mittel- und westeuropäischen Quellen des 10.–16. Jahrhunderts. Eine historiographische Imagologie*, Köln, Wien, 1990.

Am urmărit evoluția ideii romanității orientale de-a lungul a două veacuri de existență statală românească proprie. Să recapitulăm principalele etape ale acestei evoluții: însuşi numele primului stat medieval român conține – asemănător cu cel al poporului – ideea originii romane a înfăptuitorilor Țării Româneşti. În veacurile XIV–XV, spațiul țărilor române iese din anonimatul internațional în care se află în veacurile premergătoare, fiind cuprins de marile curente ale realităților politice europene. Ca urmare a acestei schimbări de poziție, contactele externe se intensifică. Țările române intră astfel adânc în conştiința europeană, integrându-i-se prin ceea ce aveau distinctiv: locuitorii ei români de origine romană, dovedită acum în primul rând prin latinitatea limbii. Ca un *novum* ştiințific înregistrăm primele încercări de explicare etimologică a numelui românilor.

Două elemente pe care le surprindem în germene la sfârşitul acestei perioade se vor afirma pe deplin în veacul al XVI-lea, devenind pilonii noi pe care – pe lângă cele dobândite anterior – se va baza ideea originii romane a poporului român:

a) afirmarea limbii române scrise de către românii înşişi, impunerea acesteia în dauna celei slave pe care o eclipsează în importante sectoare ale vieții spirituale române;

b) politizarea ideii originii romane a poporului român. Constatasem un început în acest sens la Filippo Buonaccorsi. În veacul al XVI-lea ideea originii romane va deveni un instrument foarte des întrebuințat, al acelei *Machtpolitik* urmările de diferite forțe politice în țările noastre în veacul al XVI-lea.

CAPITOLUL III

POLITIZAREA IDEII ROMANITĂȚII ROMÂNILOR (SEC. XVI)

Veacul al XVI-lea marchează trecerea la un stadiu superior de dezvoltare pentru cea mai mare parte a societății europene. El a adus, în Europa occidentală, triumful statului modem şi adâncile transformări produse de cele mai de seamă procese ale vremii: apariția clasei burgheze, răspândirea Renaşterii şi a Umanismului, marile descoperiri geografice, Reforma şi Contrareforma[1]. Aceste procese nu au ocolit nici Europa răsăriteană şi sud-estică; dar în aceste părți ale continentului s-au resimțit mai puternic curentele occidentale care răspundeau realităților şi preocupărilor specifice, condiționate în primul rând de pericolul otoman; expansiunea otomană a continuat şi în veacul al XVI-lea să fie factorul extern cel mai însemnat în viața politică a țărilor române. Pe plan spiritual, principalele influențe externe au venit din parte Umanismului, a Reformei şi a Contrareformei.

Pe acest fond general va evolua în veacul al XVI-lea ideea romanității nord-dunărene. Imaginea dobândită anterior se îmbogățeşte cu două elemente componente noi: una legată de începutul scrisului în limba națională; cealaltă, de natură externă, se află în corelație cu politizarea ideii originii romane a poporului român.

§ 1. ROMAN ŞI VLAHATA

Proveniența autohtonă, românească, a principalelor mărturii asupra romanității românilor din veacul al XV-lea o aflăm confirmată într-unul din primele produse istoriografice naționale. Începuturile istoriografiei române nu sunt anterioare veacului al XV-lea. În letopisețele moldoveneşti scrise în timpul domniei lui Ştefan cel Mare nu se iveşte, evident, nici o ocazie pentru considerații privind originile popoarelor, dar ele pregătesc trecerea spre o fază istoriografică superioară: cea a cronicilor de la începutul veacului al XVI-lea[2]. Acestea sunt, însă, scrise în limba slavonă, dar trebuie privite ca

[1] Cf. G. Ritter, *Die Neugestaltung Deutschlands und Europas im 16. Jahrhundert*, Frankfurt a.M., Berlin, 1967; A. Oțetea, *Renaşterea şi Reforma*, Bucureşti, 1968.

[2] Vezi Al. Piru, Literatura română veche, Bucureşti, 1961; G. Ivaşcu, Istoria literaturii române, I, Bucureşti, 1969; G. Mihăilă, Istoriografia română veche (sec. XV-lea–începutul sec. al XVII-lea) în raport cu istoriografia bizantină şi slavă, în „Romanoslavica", XV, 1967, p. 157–202.

produse ale gândirii româneşti. Între aceste cronici se numără şi o cronică anonimă a Moldovei, scrisă imediat după moartea lui Ştefan cel Mare, adică în primii ani de domnie a lui Bogdan al III-lea cel Orb. Cronica aceasta, intitulată *Povestire pe scurt despre domnii Moldovei, de când s-a început Ţara Moldovei, în anul 6867 (1359)* s-a păstrat într-un letopiseţ rusesc şi a fost editată de slavistul Ioan Bogdan[3].

Această cronică anonimă reproduce o tradiţie internă, moldovenească, complexă, despre originea poporului român. Iată cum prezintă cronicarul anonim această tradiţie: „La anul 6867 (1359) pornit-au din cetatea Veneţiei doi fraţi, Roman şi Vlahata, ce erau de legea creştinească şi fugeau de goana ereticilor împotriva creştinilor, şi ajuns-au la locul ce se cheamă Vechiul Râm şi şi-au zidit sieşi cetate după numele lor Roman, şi şi-au trăit ei şi neamul lor până au trecut Formos papa de la pravoslavnic la lătinie.

Şi după despărţirea legii lui Christos şi-au zidit lătinii o nouă cetate şi i-au pus numele Noul Râm şi au chemat pe români la sine în lătinie, în Noul Râm, dar românenii n-au voit, ci au început luptă mare cu dânşii şi nu s-au despărţit de legea creştinească. Şi de atunci încoace au fost mereu în luptă unii cu alţii până la domnia lui Vladislav, craiul unguresc... Auzind Vladislav, craiul unguresc, de năvala tătarilor, trimise îndată la Râm, la împăratul şi la papa, să-i vie în ajutor; trimise la vechii râmleni şi la români. Atunci s-au unit noii râmleni cu vechii râmleni şi au venit la Ţara Ungurească spre ajutorul craiului Vladislav...". Râmlenii noi sfătuiesc în taină pe Vladislav să trimeată pe râmlenii vechi în prima linie de bătaie pentru a fi nimiciţi de tătari. Într-adevăr, cei care se bat primii cu tătarii sunt râmlenii vechi, urmaţi de unguri şi de râmlenii noi, „cei de legea latinească". Tătarii sunt înfrânţi, iar Vladislav, în marea sa bucurie, cinstindu-i pe râmlenii vechi le descoperă viclenia râmlenilor noi. Vladislav îi cheamă pe râmlenii vechi în ţară ca să nu se mai întoarcă la Râm şi să piară de mâna râmlenilor noi. Vladislav le concedează teritoriul dintre apele Mureşului şi Tisei, „locul ce se chiamă Criş; aşa s-au aşezat acolo râmlenii"[4].

Pasajul acesta se prezintă la prima lectură extrem de confuz pentru că anonimul cronicar e complet lipsit de simţ istoric şi critic; evenimente despărţite de intervale cronologice mari sunt alăturate după principiul simultaneităţii sau într-o succesiune cauzală ireală. Privite separat, afirmaţiile cronicarului moldovean au, în general, un fond istoric real depistat cu multă acribie de D. Onciul[5] şi Gh. I. Brătianu[6]. Ce se poate deduce din această tradiţie pentru

---

[3] I. Bogdan, *Vechile cronici moldoveneşti până la Ureche,* Bucureşti, 1891; studiile introductive au fost republicate în Ioan Bogdan, *Scrieri alese,* Bucureşti, 1968, p. 270–372. Cronicile au fost reeditate de P. P. Panaitescu, *Cronicile slavo-române din sec. XV–XVI publicate de Ion Bogdan, Bucureşti, 1959.* Vezi şi N. Iorga, *Câteva note despre cronicele şi tradiţia noastră istorică,* în *„Analele Academiei Române"*, Mem. secţ. ist., Seria II, tom. XXXIII, 1910–1911, p. 129–146; A. V. Boldur, *Cronica slavo-moldovenească din cuprinsul Letopisei ruse Voskresenski,* în „Studii", XVI (1963), 5, p. 1099–1121.

[4] Ioan Bogdan, *Vechile cronici moldoveneşti până la Ureche,* p. 185–188 (textul slav), p. 235–237 (traducerea românească) în ediţia lui P. P. Panaitescu, p. 154–157 (textul slav), p. 158–161 (traducerea lui Panaitescu).

[5] *Papa Formosus în tradiţia noastră istorică,* în *Scrieri istorice,* II, p. 5–18.

[6] *Roman şi Vlahata în tradiţia istorică a descălecatului Moldovei,* în vol. *Tradiţia istorică despre întemeierea statelor româneşti,* p. 149–165.

problema pe care ne-am propus s-o cercetăm? Se constată în primul rând amintirea Romei (atât a celei vechi cât şi a celei noi) în originile, geneza şi trecutul românilor. Acestei amintiri i se adaugă cea a unei „faze catolice" din trecutul românesc şi a politicii papale în lumea ortodoxă. Dar pentru vremea cronicarului, această „fază catolică" e depăşită. „Râmlenii" pot fi identificaţi cu ortodocşii, iar „lătinii" cu catolicii. Deosebirea dintre „râmlenii" vechi şi noi nu trebuie să se facă exclusiv după criteriul confesiunii: romanii antici pot fi în concepţia cronicarului „râmlenii vechi", pe când prin „râmlenii noi" putem înţelege toate popoarele romanice contemporane cronicarului. Admiţând această ipoteză se poate presupune, însă, că autorul cronicii anonime ştia că dintre toate popoarele romanice doar românii ţin de credinţa ortodoxă, el căutând să sublinieze această situaţie deosebită prin antinomia „vechi-nou". Deosebirea aceasta poate fi aplicată masei românilor, care cuprinde şi o pătură subţire de catolici. Se vede, aşadar, că afirmaţia aceasta lasă loc la mai multe interpretări; nu fără temei, se poate presupune că în concepţia cronicarului s-au contaminat cunoştinţele despre romanii antici şi popoarele romanice, şi cele despre catolici şi ortodocşi.

Tradiţia aceasta, pe care o întâlnim la cronicarul anonim, izbeşte în primul rând prin amintirea celor doi fraţi Roman şi Vlahata. Gh. I. Brătianu a căutat – ca şi în cazul ducelui Ramunc – să-i identifice pe aceşti doi fraţi cu două personaje istorice reale[7]. P. P. Panaitescu, la rândul său, pune la originea celor doi fraţi existenţa dualismului politic românesc în evul mediu, fraţii eponimi fiind meniţi să explice existenţa celor două principate. Ţara Românească şi Moldova[8].

Valoarea istorică a acestor fraţi eponimi nu trebuie căutată în existenţa lor reală, fizică. Amintirea lor e indiciul unei stări de spirit populare transpuse în cronică de către un autor anonim. Cu aceasta aflăm şi în societatea românească concretizarea unui fond legendar comun Europei antice şi medievale: aşezarea la originea popoarelor a doi fraţi[9] (două exemple celebre: Romulus şi Remus; Cech şi Lech). Originalitatea variantei româneşti a acestei teme generale rezultă din ingenioasa îmbinare, de către cronicar, a celor două denumiri ale românilor: cea internă *(ROMÂN)* şi cea externă *(vlah, valachus)*. Astfel, *Roman* şi *Vlahata*, pe lângă conştiinţa originii romane confirmă şi o altă tradiţie, pe care o constatasem la notarul anonim (*Blachi ac pastores Romanorum*) şi la papa Clement al VI-lea *(Olachi Romani)*[10].

---

[7] Gh.I. Brătianu, *loc. cit.*, p. 156 urm. Autorul îi identifică pe cei doi fraţi cu „voevozii ruteni" Roman şi Olaha (Aloha) amintiţi de Giovanni da Pian del Carpine (Plano Carpini). Identificarea a fost respinsă de A. Boldur, *Întemeierea Moldovei,* în „Studii şi cercetări istorice", XIX, 1946, p. 176 urm.

[8] P.P. Panaitescu, *De ce au fost Ţara Românească şi Moldova ţări separate?..., loc. cit.*, p. 143.

[9] Vezi A. Borst, *op. cit.*, Lajos Vargyas, Researches into the Mediaeval History of Folk Ballad, Budapesta, 1967; pentru legenda vânătorii de zimbri ef. M. Eliade, Dragos et la „chasse rituelle", în „Revue des etudes roumaines", XI–XII, 1969. p. 31–59.

[10] Din *Viaţa mitropolitului Maxim*, scrisă după anul 1516, aflăm de străduinţele fostului despot Gh. Brancovici (călugărit sub numele de Maxim) de a împăca pe Bogdan al III-lea cel Orb cu Radu cel Mare, „domnii ambelor Dacii". Grigore Ureche însoţeşte această intervenţie a mitropolitului muntean cu observaţia „pentru că sântu creştini şi o seminţie" (Grigore Ureche, *Letopiseţul ţării Moldovei*, ed. P. P. Panaitescu, Bucureşti. 1958. p. 138). Această afirmaţie, bazată probabil pe *Viaţa mitropolitului Maxim*, dovedeşte şi pentru Ţara Românească existenţa unei conştiinţe naţionale despre vechimea şi unitatea neamului (cf. A. Sacerdoţeanu. *op. cit.*, p. 67–68).

În cele ce urmează vom încerca să schiţăm cadrul spiritual în care s-a născut şi izvorul probabil al legendei celor doi fraţi. După cum se ştie, ea ni s-a păstrat într-un text rusesc. Or, la începutul veacului al XVI-lea în cercurile ruse culte capătă largă răspîndire teoria translaţiei „noului Râm" de la Constantinopol la Moscova. Teoria aceasta are în primul rând un sens politico-spiritual, cu accente evidente de exaltare naţională[11]. Aceasta este cadrul spiritual în care se integrează, la modul cel mai general, legenda despre Roman şi Vlahata. Izvorul care a putut sugera autorului cronicii anonime ideea despre râmlenii vechi şi noi este, probabil, istoria polonilor a lui Jan Długosz. Cronica istoricului polon, deşi editată târziu, a circulat în manuscris imediat după moartea autorului ei[12]. Nu este exclus, deci, ca autorul anonim al cronicii moldovene să o fi cunoscut, dat fiind faptul că Moldova întreţinea în această epocă întinse relaţii cu regatul polon. În cartea a doua a cronicii lui Długosz, anonimul moldovean a putut să afle legenda întemeierii oraşului Romove, nume care în evul mediu a slujit drept argument de bază pentru susţinerea pretinsei prezenţe a romanilor în Prusia, Livonia şi Lituania, prezenţă care ar fi dat naştere popoarelor „romanice" ale prusienilor, livonienilor şi lituanienilor. Potrivit legendei narate de Długosz, Romove a fost întemeiat de către cetăţeni romani plecaţi din Italia din cauza războaielor civile dintre Caesar şi Pompeius şi care şi-au numit „metropola" Romove în amintirea Romei părăsite în mod forţat[13].

Asemănarea dintre această legendă şi cea românească despre Roman şi Vlahata este izbitoare; ea se accentuează dacă ne gândim că „Roma nouă" şi „românenii" („Novâi Râm"; Romanovţii) şi „Romove" se apropie fonetic.

Nu ştim dacă anonimul moldovean s-a inspirat din cronica lui Długosz; aceasta rămâne o ipoteză. În schimb, legenda Romovei a fost pusă în legătură directă cu „colonia romanilor" din „Wallachia", în a doua jumătate a secolului al XVI-lea, de către un diplomat german, care, în Polonia şi Rusia, s-a inspirai dintr-un manuscris al cronicii lui Długosz[14].

§ 2. RELUAREA OFENSIVEI OTOMANE LA NORD DE DUNĂRE ŞI SFÂRŞITUL INDEPENDENŢEI ŢĂRILOR ROMÂNE

Odată cu trecerea pragului dintre veacurile XV–XVI, Renaşterea şi Umanismul se transformă din mişcări culturale şi spirituale italiene în curente general-europene. Desigur că şi în a doua jumătate a veacului al XV-lea au existat la nord de Alpi fenomene ce prevestesc (sau fac chiar parte din) Renaşterea sau Umanismul timpuriu, dar ele sunt cu totul eclipsate de cele din Italia. Situaţia se schimbă radical în veacul al XVI-lea.

---

[11] Vezi Hildegard Schaeder, *Moskau das Dritte Rom. Studien zur Geschichte der politischen Theorien in der slawischen Welt*, ed. a II-a, Bad Homburg, 1963, p. 65 urm.

[12] H. Zeissberg, *Die polnische Geschichtsschreibung des Mittelalters,* Leipzig, 1873, p. 264 urm.

[13] I. Długosz. *op. cit.,* ed. cit., I, col. 119.

[14] Este vorba de Daniel Prinz von Buchau, vezi mai jos. p. 111, n. 134.

Abia acum se poale vorbi de o europenizare a Umanismului şi a Renaşterii, ele devenind curente spirituale ale întregului continent.

Începutul veacului al XVI-lea aduce şi reluarea ofensivei otomane spre Europa centrală cu o pronunţată ameninţare pentru ţările române care îşi vor pierde în cele din urmă independenţa fiind mai temeinic integrate Imperiului Otoman.

Se repetă, aşadar, o situaţie întâlnită şi în veacul anterior: preocupările tipic umaniste se îmbină cu cele legate de expansiunea otomană, în centrul lor aflându-se romanitatea poporului român. Deosebirea fundamentală se află în faptul că de data aceasta nu mai e vorba numai de umanişti italieni. Umaniştii europeni afirmând romanitatea poporului român, ameninţat de turcii otomani, caută uneori să dea o coloratură politică acestei afirmaţii: ele vor deveni în curând principii fundamentale ale unor programe politice.

Primii umanişti care afirmă la începutul veacului al XVI-lea originea romană a poporului român sunt Marcantonio Coccio (cca 1436–1506), Felix Petancici (1445 – după 1517[15] şi Raffaello Maffei (1451 – 1522, zis şi Volterrano)[16].

Istoricul italian Marcantonio Coccio, zis şi Sabellico, a devenit cunoscut la vremea sa prin *Istoria Veneţiei* şi mai ales datorită *Enneadelor* sale, o istorie universală scrisă în 92 de cărţi şi care urmăreşte principalele evenimente ale istoriei lumii de la început şi până în anul 1504. Sabellico acordă o atenţie deosebită istoriei românilor. Expunerea războaielor daco-romane, bazată pe cunoaşterea izvoarelor antice (autorul studiase la „Academia Romană" a lui Pomponius Leto), este una din primele lucrări ştiinţifice ale Renaşterii despre trecutul daco-roman al românilor. Obârşia romană a românilor este analizată cu ocazia narării politicii orientale a lui Sigismund de Luxemburg: „Valachi italicum genus hominum: horum terram Daci olim tenuerunt: nunc Teutones, Siculi et Valachi tenent... Valachorum nobilissimi qui agriculturam et qui pecuariam exercent, quae res ipsius gentis arguit originem: pendunt tributum regi sed semel id cuique regum et confestim ab eius declaratione tum singule familie dant bovem tributi nomine. Sexaginta millia numero et amplius esse tradunt. Iussi ab bellum exire capitale est non paruisse. Est Valachia Transilvanie contermina... Gethica olim fuit tellus quae nunc Valachia est: quibus locis Darius Hidaspis filius pene periit; Gethe Romanis armis demum subacti sunt ac deleti: Coloniaque eo missa est Flacci ex quiritum gente: vt credere est deducta, vnde primum Flaccia dein corrupta voce Vallacia dicta. Astipulatur huic opinioni Romanus sermo qui adhuc in ea gente durat caeterum adeo ex omni parte corruptus vt vix Romano homini intelligatur. Romanorum litterarum vsus, elementorum forma aliquantenus inuersa: sacrorum ritus qui et Grecis: due Valachorum factiones: Dragule et Dani..."[17].

---

[15] Vezi Călători străini despre ţările române, I, p. 440–442.

[16] Cf. Cl. Isopescu, Notizie intorno ai romeni nella letteratura geografica italiana del Cinquecento. loc. cit., p. 7–8; Călători, I, p. 476–477.

[17] Marcus Antonius Coccius Sabellicus, *Rapsodie historiarum Enneadum. Ab orbe condito Ad annum Salutis Humane 1504,* Venundatur In Parrhisiorum Academia Ab Ioanne Parvo, Optatum cepit finem ex edibus Ascensianis Pridie Natalis dominici 1509, pars III, Enneadis X, Lib. II, fol. CXLIX; X, 4, fol. CLXVIII urm.: luptele lui Iancu de Hunedoara („Valachus genere cognomine Albus"); X, 6, fol. CLXXVIII: înfrângerea nocturnă a trupelor otomane de către Vlad Ţepeş („Vlad Droulas, Dacorum dux"); pars. II, VII, 4, fol. CLXXXVII urm.: războaiele daco-romane. Sabellicus discută

Se observă aşadar o adoptare a teoriei lui Pius al II-lea, îmbogăţită însă cu afirmarea că şi ocupaţia românilor le-ar trăda originea.

Raguzanul Felix Petancici a înfăţişat în anul 1502 regelui maghiar Vladislav al II-lea un proiect de cruciadă împotriva turcilor. El acordă o atenţie deosebită itinerariilor eventuale ale expediţiei cruciate. Printre aceste drumuri, Felix Petancici îl aminteşte pe cel care trece prin Transilvania şi Ţara Românească. Cu prilejul descrierii acestui drum, el nu uită să amintească despre Dacia şi despre „Târgovişte, capitala românilor" („Tragoviscus, metropolis Valachorum"): „Haec (sc. Valachia maior) est provincia Dacia dicta apud veteres, Romanorum colonia (unde eius aborigines hac etiam nostra tempestate) passim latino utuntur colloquio"[18].

Raffaello Maffei (Volterrano) nu a avut ocazia să treacă prin ţările române. A fost, în schimb, ca şi Felix Petancici, în Ungaria. Lucrarea sa de bază, *Commentarii Urbani* (publicată în 1506) conţine numeroase referiri la trecutul românilor, luate mai ales de la Pius al II-lea şi Bonfini. După ce stăruie îndelung asupra istoriei Daciei antice, Raffaello

---

în multe rânduri confuzia între *daci* şi *dani,* respectiv *Dania* şi *Dacia,* care este „nunc Valachia" (o dată plasează această identificare la expunerea unor evenimente din veacul IX; pars II, IX, 5. fol. CLXIX). Sabellicus a rămas necunoscut în istoriografia noastră; opera sa ar trebui trecută printre incunabulele în care se pomenesc românii căci prima ediţie a *Enneadelor* a apărut la Veneţia în anii 1498–1504; ediţia completă a operelor lui Sabellicus a apărut la Basel în anul 1538 (2 volume); vezi acum şi F. Gilbert, *loc. cit.*

[18] F. Petancici, *Via, quae ex Pannonia per Transylvaniam et Valachiam ducit versus Thraciam et Pontum,* în A. Veress, *Acta et Epistolae relationum Transylvaniae Hungariaeque cum Moldavia et Valachia*, I, Budapestini, 1914, p. 111 (greşit datat: „Wien, 1515"). Textul în traducerea românească în *Călători,* I, p. 443–444. Opusculul lui Petancici a fost publicat după moartea autorului de umanistul german Ioannes Cuspinianus (1473– 1529) sub titlul *Dissertatio de itineribus quibus aggrediendi sunt Turcam ad Vladislaum Hungariae et Bohemiae regem,* Viennae, 1522. Textul a fost retipărit de multe ori şi tradus în numeroase limbi (într-o traducere germană din veacul al XVI-lea, acest citat e astfel redat: „Dise Landtschafft haben die Alten Daciam genant, unnd ist von den Roemern mit Einwohnern besetzt worden. Deshalben die, so daselbst erzogen und geboren sind, brauchen noch zue unsern Zeitten allenthalben die lateinisch Sprach"; cf. N. Iorga, *Acte şi fragmente cu privire la istoria românilor*, III, Bucureşti, 1897, p. 60 n.). De aici s-a ajuns ca uneori să fie atribuit lui Cuspinianus (de exemplu T. G. Djuvara, *Cent projets de partage de la Turquie (1281–1913),* Paris, 1914, p. 73) pentru că în ediţiile vechi ale operelor umanistului german a fost inclusă şi scrierea lui Petancici. Dar şi I. Cuspinianus cunoaşte vag romanitatea şi vechimea românilor: „Flaccis ferocissimis, quos nos Valachos dicimus et bellicocissimis nationibus trans Danubium, mare versus Euxinum late dominantibus, bello prius et crebris excursionibus labefactatis atque attritis, tributa gravia imperavit" *(De Turcarum origine, Religione, ac immanissima eorum in Christianos tyrrannide,* Lugduni Batavorum, 1654, p. 72). Într-o *Oratio protreptica qua Christiani ad hellum Turcicum excitantur,* ţinută „nuper" după bătălia de la Mohács, Ioannes Cuspinianus scrie: „Qui deinceps per Transalpinam Vualachiam ob montes praecipites et in caelum usque vergentes, ut sic dicam, fit arctior: sed mirae profunditatis, vt Traianus Caesar, olim debellaturus Decibalum Regem in Persas proficiens occasionem sumens pontem supra Danubium mira arte et ingenio stravisse feratur: cuius fragmenta hodie adhuc extant, cum inscriptione: TRAIANI NERVAE FILII CAESARIS VERE PONTIFICIS, quod paucis etiam doctissimis notum est" (apud Ioachim Camerarius, *De rebus Turcicis comentarii duo accuratissimi.* Francofurti, 1598, p. 130). Scurt timp după bătălia de la Mohács, Ştefan Brodarics (1470–1539)

Maffei continuă: „In his hodie regionibus[19], eo quod Romanos, ut dixi, accepere colonos, pleraque uocabula loquuntur lingua semijtalica, argumento est nomen Valachiam enim appellant, quod Valach Italicum lingua ipsorum dicatur"[20]. Umanistul italian explică deci romanitatea românilor prin colonizarea romană a teritoriului românesc, prin „limba semi-italică" a românilor ca şi prin numele poporului şi al ţării. Prin această observaţie, Raffaello Maffei se numără şi el printre primii umanişti care părăsesc derivarea etniconului *valachus* din numele generalului Flaccus[21].

Începutul celui de-al doilea deceniu al veacului al XVI-lea aduce mari schimbări pe plan internaţional cu implicaţii asupra soailei ţărilor române, În Imperiul Otoman criza dinastică se sfârşeşte cu urcarea pe tron a lui Selim I (1512–1520). Noul sultan reia programul expansiunii otomane. Această nouă ameninţare determină în apus pe papa Leon al X-lea (1513–1521) să acorde o atenţie sporită închegării unei coaliţii ofensive antiotomane. Conciliul de la Lateran din primăvara anului 1514 era menit să dezbată această problemă. Din partea Poloniei participă la acest conciliu Jan Laski, arhiepiscopul de Gnezno. Ca şi Philippus Callimachus cu ani în urmă, prelatul polon expune un amplu plan de măsuri concrete în vederea stăvilirii ameninţătoarei ofensive otomane; el nu uită nici celălalt scop al conciliului: unirea celor două biserici, pentru care face de asemenea propuneri constructive. În

---

descrie şi el acest pod: între oraşele de pe Dunăre enumeră şi „...Severinum, ubi pontis olim *a Traiano imperatore extructi vestigia eciam nune apparent..." (cf. N.* Iorga. *op. cit.. I*, Bucureşti, 1895, p. 107–108; *Călători*, I. p. 447–448 redă în traducere doar descrierea Transilvaniei). În prima jumătate a veacului al XVI-lea episcopul de Modrussa Simun Kožičić afirmă „construi Traian pod de piatră pe Dunăre, peste care trecură romanii din ţara sârbească în Transilvania şi Morovlahia... Învingând Traian acea (ară (Dacia), o coloniza cu romani: din care pricină morovlahii afirmă şi acum că sunt romani": apud S. Dragomir, *Vlahii din nordul Peninsulei Balcanice în evul mediu*, Bucureşti, 1959, p. 146.

[19] Adică spaţiul dac, corespunzător Transilvaniei (septem Castra) şi „Valachiei", împărţite în două: „Prima Montana dicitur continua Metanastis: nunc Transylvanis inter Danubium et Carpatum montem altera cui Montauiae nomen est a flumine appellatae". R Maffei este primul care face legătura dintre răul Moldova şi principatul român cu acelaşi nume.

[20] R. Volterranus, *Commentariorum Urbanorum octo et triginta libri, accuratius quam antehac excusi*, Basileae, 1559, p. 184; alte ediţii ale operei la Cl. Isopescu, *loc. cit.*, p. 7, n. 2; *Călători*, I, p. 478–479, nu traduce decât un fragment din *Comentarii* „Despre dani şi draguli", împrumutat în bună parte de la Pius al II-lea. Toate referirile la români din această operă se găsesc la Cl. Isopescu. *loc. cit.*, p. 9–12. Contemporan cu Volterrano îşi scrie *Geografia* veneţianul Domenico Mario Negri (apare abia în 1557). Această descriere e foarte bogată în amănunte geografice (localităţi, râuri) atât antice cât şi moderne, dar e complet lipsită de ştiri istorice contemporane; autorul afirmă doar latinitatea limbii morlacilor; cf. Cl. Isopescu, *loc. cit.*, p. 19–27.

[21] Acelaşi lucru se poate spune despre un contemporan şi conaţional al lui R. Maffei, Benvenuto di S. Georgio. Descriind peripeţiile ducelui de Monferrato în cruciada a IV-a, Benvenuto di S. Georgio („Presidente del Senato dell'Illustrissimo Principe Signor Guglielmo Ottavo, Marchese di Monferrato") scrie: „...i Valachii, i quali si dicevano essere proceduti da'Romani, e possedevano la ulteriore parte del Danubio, congiunti colle genti della Bulgaria citeriore, sollicitati e pregati da' Greci, venivano con potentissimo esercito al soccorso di essa Cittá di Adrianopoli...", cf. *Historia Montis-Ferrati ah origine Marchionum illius tradus usque ad annum MCCCXC*, în L. A. Muratorius, *Rerum Italicarum Scriptores*, XXIII, Mediolani, 1733, col. 367.

expunerea sa, Jan Laski introduce un excurs amplu referitor la realităţile romaneşti: „Rutheni Walachii sunt feroces armigeri. Quadraginta millium communis populi constituunt exercitum vel circa. Incolunt propriam terram Moldaviam sive Mysiam. Idioma habent commune cum rutheno et italico vulgari. Nam dicunt se esse Romanorum quondam milites, ad praesidia Pannoniae contra Scythas missos. Unde est, quod iure pro magna parte idioma habent italicum, sed ritum ruthenicum"[22]. Vedem, aşadar, că arhiepiscopul de Gnezno atribuie însuşi românilor afirmarea romanităţii lor. Spre deosebire de Callimachus, Jan Laski nu mai susţine atât de categoric pretenţiile exclusive ale Poloniei asupra Moldovei; domnii români sunt prezentaţi ca fiind în fapt independenţi, căci ei prestează omagiul „când regelui Ungariei, când regelui Poloniei, când turcului".

Finalitatea politică a discursului lui Jan Laski este evidentă. Ea se reflectă cu claritate şi în pasajul despre români: aceşti coloni romani sunt capabili de a ridica o însemnată armată împotriva turcilor; în acelaşi timp, ei nu trebuie lăsaţi sub influenţa cneazului moscovit, de care-i apropia credinţa comună, dar îi separa originea complet diferită; toate acestea, dar mai ales originea lor, justifică „graţia Sfântului Scaun".

Dar domnia lui Selim I nu a concretizat temerile occidentalilor. El a consolidat frontierele afro-asiatice (Egiptul, Persia, Siria) ale vastului Imperiu Otoman, pregătind expansiunea europeană a urmaşului său.

În acest răstimp, menţiuni asupra romanităţii românilor – independente de problema expansiunii otomane – se întâlnesc la numeroşi umanişti europeni: Joachim Vadianus (Watt), Stephan Taurinus (Stieröchsel), Ioannes Boemus Aubanus, Ioannes Candidus, Franz Friedlieb (Franciscus Irenicus).

Umanistul elveţian Joachim Vadian (1484–1551) a editat în 1518 opera geografului antic Pomponius Mela. El a adăugat la tratatul de geografie comentarii în care se străduieşte să înfăţişeze comparat situaţia politică antică şi contemporană. La descrierea Daciei, Joachim Vadian adaugă: „Supra Cataractas Danubius, infra vero Ister dicitur, sunt autem hae maximae, intre montes Dacorum Straboni, eos hodie Iazigibus et Transiluanis subiunctos, Walachos nominant, vocabulo Boemis Sarmatisque uernaculo, quod inde natum uidetur, namque „ty Vlasschi" Italos nominant, quos ibi consedisse ex Pannonicis Sarmaticisque Romanorum bellis constat, cum ne hodie quidem eorum lingua ab Italica multum sit absona. Non ignoro Siluium Aeneam in Europae descriptione sentire aliter an vero bene sentiat, candidi lectoris iudicium esto: nam non Barbarum solum, sed recentissimus id uocabulum esse historiarum testatur fides. Esto Ouid. libro de Ponto quarto Flacci meminit, his uersibus: (urmează versurile citate)"[23].

---

[22] N. Iorga, *Dovezi despre conştiinţa originei românilor,* în „Analele Academiei Române", Mem. secţ. ist., Seria III, tom. XVII, 1936. p. 262. Acest text are o semnificaţie majoră pentru marele istoric român: el l-a convins asupra provenienţei autohtone a conştiinţei romanităţii la români. Până atunci N. Iorga susţinuse că românii ar fi aflat de la umaniştii italieni originea lor romană; pentru Jan Laski vezi şi Ş. Papacostea, *Les Roumains et la conscience de leur romanité au moyen-âge, loc. cit.,* p. 22–23.

[23] Pomponius Mela, *De orbis situ libri tres, succinta admodum locorum insignium, aut non nihil obscurorum, explanatione adjecta per Joachimum Vadianum, Helvetium poetam et medicum,* Viennae, 1518, f. 54. Vadian a rămas necunoscut în istoriografia noastră. El revine

Umanistul elveţian susţine aşadar romanitatea românilor bazându-se pe trecutul lor roman, pe limba ca şi pe numele dat lor de străini; acest nume este de origine slavă dar el îi desemnează în acelaşi timp şi pe italieni. Vadian nu combate dar nici nu admite teoria lui Enea Silvio Piccolomini. După cunoştinţele noastre Joachim Vadian este primul autor care face legătura dintre generalul Flaccus al lui Pius al II-lea şi cel din versurile lui Ovidiu.

Umanistul morav Stephan Taurinus (cca 1485–1519)[24] este unul dintre primii eruditi care acordă o atenţie specială vestigiilor romane din fosta provincie Dacia[25]. El a cules în Transilvania un număr însemnat de inscripţii pe care le-a publicat în *Index Abcedarius,* conceput ca postfaţă la poemul său *Stavromachia* (publicat în Viena în 1519). Acest „indice" este de fapt o descriere a Transilvaniei cu ample digresiuni în trecutul ei şi cu citate din autori antici dar mai ales din inscripţii romane. Taurinus „indexează" următoarele despre români: „Valachia vulgo Latinis Vlaccia dicitur, provintia Pannoniae Cisdanubianae contermina in pontum usque descendens cum Danubio, veteres inferiorem Moesiam dixere, vide superius loco suo. Inde Vlacci Vlacciae populi, quos vulgus Valachos appellat. Vlacci autem (ut in literas retulit Aeneas Syl.) ab Vlacco eorum duce, qui eos primus ex Italicis montibus in Moesiam deduxit, cognominari ceperunt"[26]. Aşadar o însuşire a teoriei lui

---

asupra Daciei antice şi a Valachiei într-o altă lucrare. După ce a înfăţişat istoria Daciei preromane şi traiane, Vadian descrie situaţia contemporană: „Hodie (tanta est in rebus mortalium uicissitudo), Daciae partem Vngari tenent, partem Turcae, Montana reliquiae, ut arbitrior Gotthorum et ueterum colonorum, quos vulgos Vualachos et tractum eorum Vualachiam nominant, quorum lingua etiamnum vestigia ueteris Romanae Prouincialis retinet. Summum magistratura pariter Vuayuuodam cognominant. Commendantur autem non a uirtute solum gerendorum bellorum, qua maxime praestant, sed et disciplina domestica et reipublicae prudentissima moderatione. Religionem Christianam agnoscunt, quanquam Pauli cuiusdam doginatis iactatis, quibus insunt quae nostris non admodum probantur. Huius gentis ornatissiman legationein ad Sigismundum regem aliquando in Sarmatia acceptam honorifice et liberaliter dimissam, uidimus, profecto in his paucis uiro indoles quaedam Romanae et Gotthicae virtutis elucere videbatur. Cultus illis per omnia Vngarico similis. Vltra Daciam aut ab amne qui Ierassus Ptolemaeo dicitur, Getarum quondam sedes fuit. Terram eam in Istrum et Pontum porrectam hodie finitimae gentes Moldauiam uocant, et sunt in littore urbes aliquot Graecorum coloniae, quarum libro LUI meminit Plinius"; cf. J. Vadianus, *Epitome trium terrae partium, Asiae, Africae et Evropae compendiariam locorum descriptionem continens*, Tigvri, 1534, p. 28.

În 1518 apare la Nürnberg lucrarea *Germaniae exegeseos volumina duodecim* a lui Franciscus Irenicus, în care se acceptă teoria etimologică a lui Pius al II-lea (Flaccus); ed. Hanoviae, 1728, p. 418.

[24] Cf. Fr. Babinger, *Der mährische Humanist Stephan Taurinus und sein Kreis*, în „Südost-Forschungen", XIII, 1954, p. 60–93 (între prietenii lui se numără şi Vadian); *Călători*, I, p. 155–157; B. Capesius, *Sie förderten den Lauf der Dinge. Deutsche Humanisten auf dem Boden Siebenbürgens*, Bucureşti, 1967, p. 81–91.

[25] Vezi M. Macrea, *Cercetările privind epoca romană în Transilvania de la început până în zilele noastre*, în „Acta Musei Napocensis", II, 1965, p. 141 –161, şi A. Pippidi, *Vechi epigrafişti şi anticari în ţările române*, în „Studii clasice", XI, 1969, p. 279–296.

[26] *Index (alphabeticus) Abcedarius in quinque Stauromachie libros*, în J. Ch. Engel, *Monumenta Ungrica*, Viennae, 1809, p. 468; traducerea în *Călători*, I, p. 161.

Pius al II-lea, lipsind însă argumentul lingvistic; în schimb Taurinus adaptează pe Flaccus formei clasice a denumirii românilor, transformându-1 pe „ducele" roman în „Vlaccus".

Umanistul german Johann Boemus (Beham?) a publicat în anul 1520 o lucrare consacrată obiceiurilor, legilor şi riturilor popoarelor, lucrare care timp de un veac a cunoscut numeroase reeditări şi traduceri, fiind una din lecturile preferate ale Europei culte în veacurile XVI–XVII. Astăzi, lucrarea are o deosebită valoare din punct de vedere al istoriei spirituale. În privinţa românilor, eruditul umanist după ce copiază din Enea Silvio Piccolomini şi din Sabellicus, adaugă şi unele opinii proprii[27].

Pericolul otoman redevine iminent pentru Europa creştină odată cu urcarea pe tron a sultanului Soliman al II-lea Magnificul (Legiuitorul, 1520–1566). În Occident se reînnoadă planurile de cruciadă antiotomană, care trebuie să găsească în Carol Quintul un comandant suprem de nădejde. Din numeroasa literatură de propagandă tipărită în acest scop[28], reţinem o scrisoare a raguzanului Michael Bocignoli (? - după 1534). El a avut ocazia să treacă prin ţările române, pe care le cunoaşte destul de bine[29]. În scrisoarea sa adresată unui secretar imperial (Gérard de Plaines), diplomatul raguzan stăruie asupra importanţei pentru lupta antiotomană a poziţiei politico-strategice a ţărilor române: numai o cooperare între Ţara Românească, Moldova şi Transilvania ar putea stăvili înaintarea turcilor, căci, susţine Bocignoli, dacă românii ar face defecţiune „s-ar sfârşi curând şi cu ungurii şi cu polonii". Acesta este de fapt şi scopul esenţial al epistolei: activizarea lumii creştine şi îndeosebi a tânărului împărat în vederea sprijinirii ţărilor române în lupta lor împotriva expansiunii otomane. În acest context se situează şi afirmaţia lui Michael Bocignoli despre români şi limba lor: „Lingua Itala, sed aliquanto contractiore utuntur"[30].

---

[27] „Sed ea Thraciae pars quae Gethica olim dicebat, vbi Darius Hidaspis filius pene perijt, hodie Valachia appellatur, a Flaccis quiritum gente, Rhomani enim Gethis superatis et deletis Flacci cuiusdam ductu eo Coloniam miserunt, vnde primum Flaccia, dein corrupta voce Vallacia dicta: astipulatur huic opinioni Rhomanus sermo, qui adhuc in ea gente durat: cetervm adeo ex omni parte corruptus, vt vix Rhomano homini intelligatur. Romanarum literarum vsus, elementorum forma aliquantenus inuersa, sacrorum ritus qui et Graecis. Daci postea eam terram occupauerunt, a quibus aliquandiu etiam Dacia dicta fuit. Nunc Teutones, Siculi et Valachi tenent"; Ioannes Boemus Aubanus, *Omnivm Gentivim mores, leges et ritvs,* Augustae Vindelicorum, 1520, f. 46; (tot acolo o afirmaţie preluată de la Sabellicus: „Agriculturae reique pecauriae Valachi vt plurimum student, quod originem gentis arguit"). O altă copiere a teoriei lui Pius al II-lea la Ioannes Candidus (Giovanni Candido, 1450–1528) în *Commentarior, Aquileiensivm, Libri octo,* Venetiis, 1521 Liber tertius, f. X, apud D. Găzdaru, *Menţiuni italiene şi dalmaţiene din secolul al XVI-lea despre limita şi poporul românesc,* în „Arhiva", XLVII, 1940, p. 123 urm. Trecutul dacic al ţărilor române face obiectul unui *Commentariolus* al umanistului Nicolaus Mareschalcus în anul 1521; cf. *Annalium Herulorum ac Vandalorum Libri septem,* în E. J. de Westphalen, *Monumenta inedita rerum Germanicarum,* I, Lipsiae, 1739, col. 323 şi 330.

[28] Vezi Carol Göllner, *Turcica. Die Türkendrucke des XVI. Jahrhunderts, I (1501–1550)*, Bucureşti, Berlin, 1961.

[29] *Călători,* I, p. 171 – 174.

[30] M. Bocignoli, *Descriptio Valachiae et eius incolarum. Quomodo Valachia in potestatem Turcorum venerit*, în A. Veress, *Acta et Epistolae*, 1, p. 129. Traducerea descrierii, făcută după originalul microfilmat, în *Călători*, I. p. 175–180. Această descriere (parte integrantă a scrisorii către Gérard de Plaines) arată că, în mintea lui Bocignoli, românii se conturează cu claritate ca o comunitate etnică închegată, cu trăsături specifice şi unitare.

Dar planurile lui Michael Bocignoli şi ale atâtor contemporani ai săi nu s-au realizat[31]. Conflictele dintre puterile occidentale au împiedicat încheierea coaliţiei preconizate; nici ţările direct ameninţate nu s-au unit în faţa pericolului comun. La originea dezastrului de la Mohács se află tocmai contradicţii de ordin intern şi extern[32].

Odată cu moartea regelui Ludovic al II-lea la Mohács, s-a deschis lupta pentru succesiunea la tronul Ungariei între Ferdinand de Habsburg şi voievodul Transilvaniei Ioan Zápolya. Prima fază a acestei lupte corespunde perioadei 1526–1541, adică duratei guvernării lui Ioan Zápolya şi perioadei în care Transilvania a continuat să facă parte din Ungaria, deşi devenise tributară turcilor. Este vremea supremaţiei lui Zápolya înfrânt apoi de Ferdinand, a intervenţiei domnilor români în Transilvania, a carierei strălucite, dar meteorice a aventurierului Aloisio Gritti, curmată la Mediaş în anul 1534. Perioada se încheie cu pacea de la Oradea (1538), cu moartea lui Ioan Zápolya (1540), cu transformarea Ungariei în paşalâc şi cu proclamarea Transilvaniei ca principat autonom (1541). Sfârşitul acestei perioade consfinţeşte instaurarea suzeranităţii otomane asupra celor trei ţări române.

În aceşti ani, ţările române au fost cutreierate de numeroşi călători şi soli ai ambelor tabere ostile. Mărturiile lor asupra romanităţii românilor au deci o valoare deosebită, atât datorită faptului că ele se bazează pe un contact nemijlocit cu românii cât şi pentru că sunt consemnate în scrieri destinate, în general, cercurilor conducătoare ale puterilor rivale; ele puteau astfel trezi ambiţii şi aspiraţii politice bazate tocmai pe afirmaţiile romanităţii nord-dunărene.

Un prim sol-diplomat care se referă la originea romană a poporului român este dalmatul Tranquillo Andronico (1490–1571)[33]. Partizan al lui Aloisio Gritti, el a descris scurt timp după uciderea acestuia ţările române amintind şi de originea poporului: „Cum imperium Romanum bellis civilibus in multas partes discerperetur, legatus Flaccus, a quo Valachi quasi Flacci nominati sunt, ut Aeneas Sylvius existimavit, et Turci quidem proprius ad nomen priscum accedunt, Valachum enim *Vlachum* dicunt sono propemodum eodem. Is

---

[31] Vezi Iosif Pataki, *Atitudinea lui Radu de la Afumaţi şi a lui Ioan Zápolya în ajunul luptei de la Mohács (1526)*, în „Studia Universitatis Babeş-Bolyai", series historica, fasc. 2, 1967, p. 13–28.

[32] Ţara Românească şi Moldova se aflau scurt timp înaintea bătăliei de la Mohács într-un conflict dinastic despre care relatează amănunţit Antonius Ioannes Burgius, însoţitorul legatului apostolic în Ungaria, Thomas de Vio. În scrisoarea sa către Iacobus Sadoletus (Iacopo Sadoleto, 1477–1547, fost secretar al papei Leon al X-lea), expediată din Buda la 9 martie 1526, Burgius nu uită să-i precizeze: „...Queste due provintie Moldauia e Transalpina son la Valachia, colonia di Romani..." (*Monumenta Vaticana Historiam Regni Hungariae Illustrantia,* seria II. tom. 1, p. 333). Destinatarul acestei scrisori deplânge peste câţiva ani soarta celor trei ţări române: „Turcae adsunt, impendent. irruunt, una hac et recente equitatus sui excursione Pannoniam utramque sibi subiecerunt, treis trans Danubium uno tempore, provincias Dacorumque illas gentes et nationes, quae in treis Tetrarchias erant distributae, in suam redegerunt potestatem: non quiescunt, non desistunt, non defatigantur, ardent cupiditate omnia corripiendi, terribiles sunt crudelitate, feroces uictoria. Itaque reliquis populis, orisque Italiae et Germaniae, exitium clademque minantur: nos ad cos arcendos et propulsandos propter intestinas nostras discordias, propterque illam infelicem et caecam dementiam, quae nobis ex ira Dei et ex peccatis nostris inuecta est, minime sumus idonei"; cf. I. Sadoletus, *De regno Ungariae ah hostibus Turcis oppresso et capto Homilia,* Lugduni. 1541, p. 22.

[33] Despre persoana şi activitatea lui Tranquillo Andronico vezi Călători, I, p. 242–245.

tum Flaccus Daciam provinciam cum duabus legionibus obtinebat: reliquos etiam Italici sanguinis ex finitimis provinciis ad se contraxit, expectaturus eventum rerum Romanarum, quae indies cum ruerent in peius, fixit in Dacia sedem et ex praefectura dynastiam fecit. Connubia iunxit cum provincialibus, ut hoc vinculo unam gentem ex duabus faceret, brevi quasi in unum corpus coaluerunt et nunc se Romanos vocant; sed nihil Romani habent, praeter linguam et ipsam quidem vehementer depravatam et aliquot barbaricis idiomatibus permixtam. Fortasse traxerunt etiam a Romanis civiles discordias et tyrrannicidia"[34].

Diplomatul dalmat acceptă, aşadar, teoria descendenţei românilor din Flaccus, pentru care găseşte o confirmare în denumirea turcă a Ţării Româneşti (desigur *Iflak).* Dar el vine cu o teorie nouă: Flaccus instituie în Dacia romană o cârmuire proprie, ruptă de Roma, şi, impunând căsătoriile între daci şi romani, a contopit astfel două popoare într-unul singur, cel român[35]. Afirmaţia cea mai preţioasă a lui Tranquillo Andronico este aceea că românii înşişi îşi zic *romani*[36], ceea ce dovedeşte încă o dată originea autohtonă a acestor idei şi conştiinţa românilor despre originea lor. Tocmai această conştiinţă de sine e confirmată în acelaşi an 1534 de un alt secretar al lui Aloisio Gritti, padovanul Francesco della Valle (mort după 1545)[37]. El a trecut de cel puţin două ori prin ţările române, având ocazie să stea de vorbă cu românii, despre care afirmă: „La lingua loro è poco diversa dalla nostra Italiana, si dimandano in lingua loro Romei perchè dicono esser venuti anticamente da Roma ad habitar in quel paese, et se alcuno dimanda se sanno parlare in la lor lingua valacca,. dicono a questo modo: Sti Rominest? che vol dire: Sai tu Romano, per esser corrotta la lingua...".

La Târgovişte are prilejul să se informeze de la călugări ortodocşi despre trecutul românilor; călugării de la mănăstirea Dealul îi povestesc „...tutta l'historia della venuta di quelli populi ad habitar in quel paese, che fu questa: che havendo Trajano Imperatore debellato et acquistato quel paese, lo divise a suoi soldati, et lo fece come Colonia de Romani; dove essendo questi discesi da quelli antichi, conservano il nome de Romani; ma, per il corso de tempi, hanno corrotto si il nome, et li costumi, che a pena s'intendono, però al presente si dimandon Romei, e questo è quanto da essi monacci potessimo esser instrutti..."[38] . Afirmaţiile lui Francesco della Valle sunt extrem de clare şi precise: românii înşişi i-au dezvăluit trecutul lor istoric şi originea lor romană, iar el nu face altceva decât să confirme cele spuse de români prin asemănarea limbii române cu limba sa maternă.

---

[34] Tranquillus Andronicus, *De rebus in Hungaria gestis ab Illustrissimo et Magnifica Ludovico Gritti deque eius obitu epistola*, în A. Veress, *Acta et Epistolae*, I, p. 243; o traducere (uneori rezumativă) în Călători, I, p. 246–255. Descrierea a fost analizată de N. Iorga, *Studii şi documente cu privire la istoria românilor*, III, Bucureşti, 1901, p. LXXV–LXXIX.

[35] Tranquillo Andronico susţine că: „priscis temporibus omnes Valachi sub uno principe degebant; postea divisi sunt..".

[36] Tonul ostil românilor se explică prin peripeţiile prin care a trecut autorul în călătoria sa; dar şi în trăsăturile negative ale vieţii politice a românilor (discordiile interne şi obişnuinţa de a-şi ucide voievozii), Tranquillo Andronico vede o confirmare a originii lor romane.

[37] Puţinele date biografice despre el în *Călători,* I, p. 317–320 (cu bogate indicaţii bibliografice).

[38] Textul italian la Cl. Isopescu, *loc. cit.,* p. 15. în *Călători,* I, p. 321–340 se traduce întreaga relaţie de călătorie. Vezi şi Ş. Papacostea, *op. cit.,* p. 24 şi n. 18.

Francesco della Valle este primul care reproduce o propoziţie în limba română („Ştii româneşte?"), aflată de la români şi înţeleasă de italian; e o propoziţie simplă, dar deosebit de sugestivă, căci ea redă de fapt numele pe care poporul român şi-1 dădea sieşi şi limbii sale. În afară de aceasta, mărturia lui della Valle dovedeşte că cel puţin o anumită pătură cultă avea cunoştinţe nebănuite despre trecutul poporului şi-şi explica realist şi cu deosebit simţ istoric prezenţa acestui element roman într-un mediu prin excelenţă neroman[39] .

Lupta dintre Ioan Zápolya şi Ferdinand de Habsburg a oferit domnului moldovean Petru Rareş ocazia de a interveni activ în această competiţie politică şi de a deveni de fapt un fel de arbitru al acestor lupte[40]. Dar această politică activă, de afirmare a independenţei politice a Moldovei[41], a avut ca rezultat expediţia lui Soliman al II-lea împotriva lui Petru Rareş şi pierderea independenţei moldovene în anul 1538. Evenimentul a impresionat foarte mult pe contemporani, îndeosebi puterile vecine, care aveau legături strânse cu Petru Rareş. Soarta Moldovei este comunicată curţilor europene interesate în toamna aceluiaşi an şi în primăvara lui 1539 de către regele polon Sigismund I într-o serie de scrisori, majoritatea încă nepublicate.

---

[39] Privite izolat, afirmaţiile lui Francesco della Valle surprind pe cititorul modern care ignoră evoluţia anterioară a ideii romanităţii poporului român; de aceea s-a susţinut că della Valle ar fi aflat aceste ştiri de la nişte călugări români „occidentalizaţi" prin franciscani care le-ar fi transmis teoriile emise de umaniştii italieni (vezi N. Iorga, *Istoria românilor prin călători,* I, p. 92; A. Sacerdoţeanu. *op. cit.,* p. 25; Cl. Isopescu, *loc. cit.,* p. 15). Această posibilitate nu este exclusă. Dar la o cercetare mai atentă vedem că doar latura istorică a romanităţii românilor i-a fost narată lui della Valle; în ceea ce priveşte conştiinţa naţională, della Valle o constată în contact cu românii de rând (prin limba lor). Pare cel puţin straniu ca un italian cult să afle în Ţara Românească teorii curente în patria sa. Della Valle nu face de fapt altceva decât să constate la faţa locului, ca şi mulţi călători înaintea lui, la români, conştiinţa originii lor romane.

[40] Pentru politica externă a lui P. Rareş e încă indispensabil I. Ursu, *Die auswärtige Politik des Peter Rareş, Fürst von Moldau (1527-1538),* Viena, 1908.

[41] Această politică s-a manifestat şi în raport cu Polonia. Printre numeroasele lucrări prin care coroana Poloniei anunţa întregii Europe înfrângerea oastei moldovene la Obertyn (1531) se numără şi o odă a lui Andrzej Krzycki (Cricius), episcop de Plock, scrisă în onoarea lui Jan Tarnowski; în această odă se află inserată şi o aluzie la originea romană a românilor:

„Illa ego Romanae memoranda colonia stirpis.
Ad Ponti deducta sinus, qua parte timenda
Semper erat Scythico nostrorum ex hoste ruina.
Hactenus hoc tutata solum, mirabile dictu.
Non virtute modo Latia, seci et arte Pelasga.
Inter tot populos, tot maxima regna, tot hostes.
Exiguo conclusa solo gens pauca peregi
Saecula multa: meo multa et discrimina Marte
Incolumis vici quae mater vincere Roma
Non potuit, toties Scythicis vastata catervis.
Parte alia effusis, totumque prementibus orbem".
(Hurmuzaki, Suplement, II/1, p. 41).

Pentru oda lui Andrzej Krzycki vezi Zdisław Spieralski, *Kampania Obertyńska 1531 roku,* Varşovia, 1962, p. 191–193.

Scrisorile au un fond comun: Soliman tiranul a subjugat Moldova, un principat vasal coroanei polone; de aceea regele suzeran cere principilor europeni concursul pentru recuperarea teritoriului moldovean. Comparând aceste scrisori observăm o deosebire fundamentală între cele adresate potentaților laici (Ioan Zápolya, Ferdinand, Joachim de Brandenburg, Albert de Prusia, Christian al III-lea, regele Danemarcei) şi cele două scrisori destinate papei Paul al III-lea şi legatului apostolic în Polonia; în acestea din urmă se adaugă la amintirea subjugării „Valachiei" evocarea faptului că ea a fost o colonie romană, care ar fi fost transformată acum într-una turcească[42].

Prin astfel de precizări, regele polon urmărea fără îndoială să demonstreze cu un argument în plus necesitatea ajutorului papal pentru recuperarea Moldovei (asemănător procedaseră Philippus Callimachus şi Jan Laski). Aducându-i aminte de „Colonia Romanilor", papalitatea urma să fie oarecum obligată, ca moştenitoare a Imperiului Roman şi ca reprezentantă a creştinătății, de a interveni pentru a smulge Moldova de la turci. Acesta e scopul introducerii „Coloniei Romanilor" în scrisoarea către papă şi legatul său. Aluzia are aşadar scop politic; ea nu este nici întâmplătoare şi nici nu a izvorât din vreo veleitate savantă. Afirmații de acest fel erau lipsite de interes pentru puterile laice, iar la adresa lui Ferdinand – pe care Sigismund I îl intitulează înainte de toate „rex Romanorum" – ele deveneau de-a dreptul riscante căci i-ar fi justificat intervenția în scopuri proprii; în vreme ce papa s-ar fi mulțumit cu dominarea spirituală, Ferdinand I ar fi prezentat în primul rând revendicări politice.

În afara acestor mărturii asupra romanității populației carpato-dunărene, legate de situația politică din cele trei țări române, cunoaştem din această perioadă o serie de scrieri umaniste fără implicații politice. Aşa e cazul, de exemplu, al cronicii lui Sebastian Franck (1499–1543). Acesta îşi însuşeşte teoria lui Pius al II-lea, dar susține extirparea totală a geto-dacilor de către romanii lui Flaccus, românii fiind de origine pur romană, iar limba lor „în mare parte romană": „In disem landt (Walachia) haben ettwan das volck Gethe gewonet, die gross krieg gebraucht haben, zu letst mit den Rhömischen waffen ernider gerruckt, abgetilckt vnd mit yhrem volck besetzt, vnder dem Rhömischen hauptmann Flacco, von dem sy Flaccia nachmals vnlang Walachia gnant worden ist, das sy also für Flacci Valacci oder Walachi heyssen. Das bezügt auch, das diss volcks spraach noch heüt her meysttheyl Rhömisch ist, doch also corrumpiert, daz sy einem Rhömer kaum verstendtlich seind"[43].

---

[42] „...ille Turcarum Tyrrannus... is Valachiam meae ditioni contiguam, suae iam ditionis fecit, ita quae fuit olim Romanorum, ea nunc facta est Turcarum colonia..." *(Sigismundus I rex Poloniae Summo Pontifici,* 29 aprilie 1539), în *Acta Tomiciana,* XVIII, la Biblioteka Narodowa din Varşovia, ms. nr. 2546, f. 224; publicat în Hurmuzaki. 11/4, p. 191; „...ille Turcorum Tyrrannus Valachiam Romanorum quondam coloniam, suam nunc fecit colonia..." *(Sigismundus primus rex Poloniae cardinali protectori regni Poloniae,* f.d.). *ibidem,* f. 225. Mulțumim şi pe această cale dr-ului Şerban Papacostea pentru amabilitatea cu care ne-a pus la dispoziție microfilmele corespondenței lui Sigismund I.

[43] Sebastian Franck, *Weltbuch Spiegel vnd bildtnisz dess gantzen erdtbodens*, Tübingen, 1534, f. 81; o traducere la A. A. Mureşianu, *O nouă contribuție la istoria românilor în evul mediu,* în „Țara Bârsei", VIII, 1936, p. 414. O copiere întocmai a pasajului piccolominian o întâlnim şi într-o ediție a lui Iulius Solinus Polyhistor (sec. III). *Rerum toto orbe memorabilium thesaurus locupletissimus*, Basileae, 1538, p. 38.

În schimb umanistul austriac Georg Rithaymer (mort în 1563) pare să nu-l fi cunoscut pe Enea Silvio Piccolomini. El descrie Dacia după graniţele ei antice şi adaugă despre români următoarea observaţie: „Valachi Italicum genus hominum in colonias huc missum, plane in mores Getarum abierunt, ita nihil antiquae originis suae retinent, praeter linguam quam barbare et corrupte sonant"[44].

Un umanist de faimă europeană care a descris mai amănunţit ţările române este Nicolaus Olahus (1493–1568)[45], el însuşi de origine română. În 1536, el afirmă despre români: „Lingua, ritu, religione eadem Moldavi utuntur, qua Transalpini; vestitu aliqua saltem ex parte differunt... Sermo eorum et aliorum Valachoruni fuit olim Romanus, vt qui sini coloniae Romanorum: nostra tempestate, maxime ab eo differt; praeterquam quod multa eorum vocabula, latinis sint intelligibilia... *Valachi,* Romanorum coloniae esse traduntur. Eius rei argumentum est, quod multa habeant communia cum idiomate Romano, cuius populi pleraque numismata, eo loci reperiuntur; haud dubie, magna vetustatis imperiique Romani istic indicia"[46]. Prin aceste afirmaţii, Nicolaus Olahus este primul care susţine unitatea de neam, limbă, obiceiuri şi religie a românilor; el se bazează în astfel de afirmaţii pe originea lor comună.

§ 3. ŢĂRILE ROMÂNE SUB DOMINAŢIE STRĂINĂ

Sfârşitul celui de al patrulea şi începutul celui de al cincilea deceniu al veacului al XVI-lea au marcat căderea ţărilor române sub dominaţie străină: 1538, Moldova, 1541, Transilvania, 1545, Ţara Românească (la sfârşitul domniei lui Radu Paisie). Aservirea lor faţă de Poarta otomană a prezentat grade deosebite de exploatare şi asuprire, dar ea a provocat grave prejudicii economice şi politice în toate cele trei ţări române. În cursul celei de-a doua jumătăţi a veacului al XVI-lea, acestea au constituit obiectul competiţiei şi rivalităţii marilor puteri vecine, fără ca ele să fie însă smulse de sub dominaţia Porţii. Încercările de eliberare s-au datorat unor iniţiative române; ele vor eşua succesiv până ce la sfârşitul veacului acţiunea lui Mihai Viteazul va realiza pentru scurt timp o primă

---

[44] Georgius Rithaytnerius, *De Orbis Terrarum situ compendium*, Norimbergae, 1538, p. 41.

[45] Fundamentală pentru acesta rămâne lucrarea lui Şt. Bezdechi, *Nicolaus Olahus - primul umanist de origine romană.* Aninoasa, Gorj, 1939); vezi şi *Călători.* I, p. 484–485 (tot aci şi traduceri din opera lui Olahus cu privire la ţările române, p. 486–500); G. Ivaşcu, *Istoria literaturii române,* I, p. 58–62; Julius Bielz, *Persönliche Beziehungen zwischen dem Graner Erzbischof Nikolaus Olahus und dem Sachsengrafen Albert Huet,* Sibiu, 1946 („Mitteilungen aus dem Baron Brukenthalischen Museum", XI). Recenta lucrare *Umanistul Nicolaus Olahus – texte alese.* Studiul introductiv şi notele semnate de I. S. Firu şi Corneliu Albu, Bucureşti, 1968, nu depăşeşte valoarea bibliografică.

[46] N. Olahus, *Hungaria sive de originibus gentis, regionis, situ, divisione, habitu atque opportunitatibus,* în M. Bél, *Adparatus ad Historiam Hungariae,* Posonii 1735, p. 25–26. O altă ediţie a lui A. F. Kollar, *Hungaria et Atila,* Vindobonae, 1763.

unire a acestor trei formațiuni statale, destinate în chip firesc să alcătuiască o singură putere politică.

În acest interval vom înregistra pe de o parte mărturii de caracter pur savant și umanist asupra originii românilor, rupte de aspirații politice, iar pe de altă parte mărturii legate nemijlocit de atitudinea politică a unor puteri străine față de romanitatea populației carpato-dunărene.

Le vom urmări, ca și până acum, în ordine cronologică.

Începem cu Johannes Lebel (cca 1490–1566), părintele istoriografiei săsești[47]. Cele două scrieri istorice ale lui Lebel, intitulate *Memorabilia Transsylvaniae* și *Volumen scriptorum in emolumentum Capituli Bistricensis,* care mai existau încă în manuscris la sfârșitul secolului al XVIII-lea[48], sunt astăzi considerate ca pierdute. O soartă mai bună a cunoscut cea de a treia lucrare a umanistului sas, anume „cântecul istoric" *De oppido Thalmus,* scris într-o primă redactare în anul 1542 (când Lebel era preot în Tălmaciu, unde a introdus confesiunea lutherană)[49], iar într-o altă redactare, în 1559; lucrarea a fost tipărită abia în 1779 de către Johann Seivert. În acest poem, autorul este preocupat să ofere o privire de ansamblu asupra istoriei orășelului Tălmaciu. Pe lângă unele erori de fapt și teorii istorice greșite, întâlnim însă și o serie de afirmații confirmate de cercetările ulterioare. Între acestea din urmă se numără și opiniile sale despre români. Lebel susține cu convingere teza continuității elementului autohton, daco-roman, în Transilvania. Pentru el, românii sunt urmașii coloniștilor italieni, aduși de Traian în Dacia învinsă. „După lupte grele", acești coloniști n-au părăsit Dacia, fiind încă în vremea sa locuitori ai țării. Lebel trece apoi la etimologia denumirii de *valachus.* Explicațiile sale sunt în general juste, mai ales dacă le comparăm cu unele teorii emise de umaniști străini și de călători anteriori lui Lebel sau contemporani cu el. După umanistul sas, etniconul *Vlachus* s-a transformat în *Valachus,* pe care îl traduce prin „italian roman". Lebel știe însă că aceasta este o denumire dată de străini românilor, care nu-și zic decât *Romuini,* dovadă a puternicei conștiințe pe care ei înșiși o aveau despre originea lor romană. Ca un bun cunoscător al românilor, Lebel a trebuit să fi cunoscut și limba lor[50], care pentru el nu este alta decât „limba romană"[51].

---

[47] Vezi B. Capesius, *op. cit.,* p. 211–216.

[48] Joh Seivert, editorul celei de-a treia lucrări a lui Lebel, *De oppido Thalmus,* remarcă în prefață (p. 4) că el ar fi văzut manuscrisul lucrării *Memorabilia Transsylvaniae* în care autorul ei s-ar ocupa de nomenclatura Transilvaniei, de fertilitatea Daciei (adică a Transilvaniei), de colonii romanilor din Dacia, de originea sașilor etc. Ca o curiozitate, Seivert arată că Lebel ar susține despre orașul Reghin următoarele: „oppidum Rhen seu Regen, romanae originis esse videtur, cui Tetrarcha Romanus, tanquam Regulus, nomen dedit". Din aceste știri sumare despre această lucrare pierdută putem deduce că Lebel rezervase romanilor și urmașilor lor, romanii, un loc aparte în opera sa.

[49] Vezi însemnările sale în arhiva parohiei Tălmaciu.

[50] După opinia cercetătorilor români și sași și în evul mediu se constată că numărul sașilor cunoscători ai limbii române depășea mult pe cel al românilor cunoscători ai limbii germane; cf. Adolf Schullerus, *Luthers Katechismus und Agende in romänischer Sprache,* în „Korrespondenzblatt des Vereins für siebenbürgische Landeskunde", 44, 1921, p. 59–61.

[51] Dată fiind raritatea tipăriturii sibiene din 1779 și deoarece concepțiile lui Lebel despre români sunt foarte puțin cunoscute, reproducem versurile-cheie în întregime:

„Dehinc post multas caedes, Decebalo victo, Trajanus

Teoria lui Lebel conţine în esenţă argumentele şi elementele principale ale latinităţii romanilor (descendenţa lor din colonia romană adusă de Traian în Dacia învinsă, continuitatea elementului roman în Dacia, limba şi numele românilor). De remarcat faptul că în opera lui Lebel nu constatăm vreo influenţă externă cu privire la teoria romanităţii românilor. Suntem astfel îndreptăţiţi să căutăm rădăcinile concepţiei lui Lebel în mediul înconjurător, el exprimând ca atare o teorie autohtonă, caracteristică mediului sas în care a luat naştere şi s-a dezvoltat această teorie în contact permanent cu populaţia română din Transilvania şi din cele două principate transcarpatice. Originală astfel prin împrejurările genezei ei, această concepţie nu apelează la nume de autori celebri care treceau, în ochii atâtor contemporani umanişti drept autorităţi de necontestat şi în domeniul originii poporului şi a limbii române. Unul dintre aceşti autori este contemporanul lui Johannes Lebel, umanistul german Sebastian Münster (1489–1552). El este compilatorul unei *Cosmographey*, apărute în anul 1544 în limba germană (în acelaşi an apare şi o traducere latină). Timp de un veac, compilaţia enciclopedică – foarte frumos ilustrată de altfel – a lui Sebastian Münster a fost, pe lângă *Biblie*, cea mai citită carte; ea a cunoscut aproape 50 de ediţii, tradusă fiind în limba latină, franceză[52], italiană[53], engleză şi cehă[54].

Induxit regno, Dacicum per regnum dispersos
Et Vlahos cum Italis, reliquiae quorum visuntur
In Vlahica hodie, quae adhuc superest, gente...
Hi post tam duras, iam quas superaverant pugnas
Mansere in Dacia et nunc sunt tellure Coloni
Ex *Vlachis, Valachi,* Romanenses Italiani.
Quorum reliquiae Romanensi lingva utuntur...
Solo Romanos nomine, sine re, repraesentantes.

Ideirco vulgariter *Romuini* sunt appellati"; cf. Ioannes Lebelius, *De oppido Thalmus. Carmen historicum,* edidit Ioannes Seivert, Cibinii, 1779, p. 11–12.

[52] Cu un an înaintea primei tipăriri a Cosmografiei lui Sebastian Münster, apărea la Paris un tratat de geografie al lui Pierre Sergent. În privinţa românilor, geograful parizian se bazează înainte de toate pe Enea Silvio Piccolomini. Sabellico şi pe J. Boemus Aubanus. După ce urmează îndeaproape textul piccolominian despre Flaccus, P. Sergent adaugă: Encore pour le present ilz usent du langage romain en cette contrée, combien qu'il soit si corrompu qu'á grand peine le peuvent lès Romains mesme entendre. Ilz ont usage de lettres Romaines, fors qu'il y a quelques lettres changèes..." (cf. A. Sandu. *O pagină despre România dintr-o geografie imprimată la Paris în 1543*, în „Revista Contimporană", I, 1873, p. 684–694; reprodus şi tradus în Th. Codrescu *Uricariul,* XII, Iaşi, 1889, p. 135–143; vezi şi M Popescu-Spineni, *loc. cit.,* p. 10 – dar greşit datat „1643"; D. Găzdaru, *Menţiuni italiene.* .. p. 127 cu alte indicaţii bibliografice). După cunoştinţele noastre, Pierre Sergent este primul autor francez care, în limba sa maternă, afirmă originea romană a românilor. P. Sergent şi-a dedicat opera lui Carol Quintul.

[53] În 1548 apare la Veneţia o primă traducere italiană comentată a *Geografiei* lui Ptolemeu, cu masive împrumuturi din S. Münster. Editorul şi traducătorul ei a fost Pietro Andrea Mattiolo. În privinţa românilor găsim o aluzie indirectă la originea lor romană, la descrierea Daciei, dar Mattiolo e mult mai aproape de Ptolemeu decât de S. Münster; cf. Cl. Isopescu, *Notizie intorno...,* p. 31.

[54] Cf. C. I. Karadja, *Despre cronica lui Sebastian Münster*, în „Arhivele Olteniei", V, 1926, p. 87–95; Karl Heinz Burmeister, *Sebastian Münster*, Basel, Stuttgart, 1963.

Sebastian Münster se bazează în opera sa pe cele mai cunoscute lucrări istorice şi geografice ale Umanismului european (el a utilizat între altele şi *Cosmographia* umanistului braşovean Johannes Honterus). Importanţa descrierii ţărilor române şi a românilor în opera lui Sebastian Münster nu stă în originalitatea ei (absentă în bună parte în această monumentală compilaţie), ci în extraordinara răspândire pe care informaţiile ei au cunoscut-o datorită *Cosmografiei* lui Sebastian Münster[55]; umanistul german a conferit acestor ştiri o autoritate puţin contestată timp de un veac.

Un alt umanist contemporan cu Sebastian Münster care şi-a îndreptat atenţia şi asupra românilor este elveţianul Theodor Bibliander (Buchmann, mort în 1564). El a publicat în anul 1548 la Zürich un tratat de lingvistică generală. Pasajul despre limba română se află într-un loc mai puţin aşteptat, anume în paragraful consacrat „literelor etrusce": „Post irruptiones Gothorum et Germanicarum gentium et Sclavinorum, atque lacerationem et ruinam, imperij, sermo provincialis degeneravit longius a sua origine, ut in provincia Daciae Vualachorum lingua, Vlasky enim Italum aut Walhen sonat Slavis. Idem accidit in Hispanijs, in Gallia, denique in ipsa Italia, in Latio, in urbe domina gentium et sede Romanae eloquentiae"[56] . Chiar dacă Bibliander nu încadrează direct limba română familiei limbilor romanice, el pregăteşte acest pas (făcut de un conaţional contemporan, Konrad Gessner) prin constatarea similitudinii condiţiilor în care s-au născut limbile romanice din Spania, Franţa, Italia.

Transformarea Transilvaniei în principat autonom nu a pus capăt pretenţiilor habsburgice de a o domina. Ferdinand I se baza în revendicările sale pe tratatul de la Oradea (1538) care-i asigura stăpânirea asupra Transilvaniei după moartea lui Ioan Zápolya, survenită de altfel doi ani mai târziu. Dar naşterea fiului său, Ioan Sigismund, susţinut de Poartă, complica lucrurile extrem de mult. Turcii au numit guvernator al Transilvaniei, până la majoratul lui Ioan Sigismund, pe Gheorghe Martinuzzi, care a avut de înfruntat, în interior, diferitele grupări nobiliare, iar în exterior atât pe Soliman al II-lea cât şi pe Ferdinand I. Un loc important în această conjunctură internaţională au ocupat cele două ţări române transcarpatice[57]. „Fratele" Gheorghe Martinuzzi a reuşit timp de un deceniu să desfăşoare un joc diplomatic extrem de abil care-i respecta propriile interese şi reuşea să înşele pe cei doi rivali puternici; dar acest joc l-a costat în cele din urmă viaţa. La 17 decembrie 1551, cardinalul Gheorghe Martinuzzi a fost ucis de către oamenii generalului Castaldo, comandantul trupelor imperiale din Transilvania. Crima de la Vinţul de Jos consfinţeşte prima dominaţie habsburgică asupra Transilvaniei.

---

[55] Vezi traducerea românească a pasajului despre români la C. I. Karadja, *loc. cit.*, p. 90–95, cu indicarea – incompletă – a împrumuturilor, şi în *Călători*, I. p. 502–506; textul latin, *ibidem*, p. 509–510, cel german, *ibidem*, p. 510–514.

[56] Th. Bibliander, *De ratione communi omnium linguarum et literarum commentarius*, Tigvri, 1548, p. 19.

[57] În aceste condiţii politice nefavorabile celor trei ţări române se constată o strângere a relaţiilor economice, politice şi culturale între ele. În timpul dominaţiei străine, politica externă a fiecăreia dintre cele trei ţări române se orienta îndeosebi în funcţie de atitudinea celorlalte două.

De această stăpânire se leagă o serie de mărturii asupra originii romane a poporului român, care nu era necunoscută nici chiar cercurilor celor mai înalte, adică lui Ferdinand I şi sfetnicilor săi politici.

Prima atestare a faptului că Ferdinand I avea cunoştinţă despre originea romană a românilor se află într-o diplomă imperială din 1538[58]. Zece ani mai târziu, el revine asupra acestei origini, de data aceasta referindu-se la românii nord-dunăreni. În diploma de înnobilare a lui Nicolaus Olahus, scrisă de Paul de Varda şi semnată de Ferdinand I la 23 noiembrie 1548, se acordă deosebită însemnătate originii „olahe" a lui Nicolaus Olahus; în cele din urmă această origine este invocată drept principalul motiv al înnobilării lui Olacus de către „regele romanilor": mai întâi, documentul exprimă convingerea că Nicolaus Olahus se trage „din cei mai vechi conducători ai neamului românesc", neam care nu are câtuşi de puţin „originea cea mai de pe urmă": „inter quas (gentes) Valachi, gentiles lui, minime postremas habent: ut quos ab ipsa rerum domina urbe Roma oriundos et in veteris illius Daciae opulentissima parte, cui nunc nomen est Transalpinae, ad arcendos hostium finitimorum in provincias Romanas incursiones, collocatos esse constat; unde nune quoque sua lingua Romani vocantur..."[59]. Se enumeră apoi strămoşii vestiţi ai lui Nicolaus Olahus, între care au excelat Iancu de Hunedoara şi Matei Corvin. Ne aflăm aci în faţa unei afirmaţii a romanităţii românilor pe baza unor argumente în acelaşi timp noi cât şi vechi; noi, pentru că în epoca Umanismului romanitatea românilor este în primul rând susţinută cu argumente lingvistice, vechi, pentru că în prima etapă a afirmării conştiinţei romanităţii, ea a fost susţinută exclusiv pe bază de dovezi istorice: urmaşi ai romanilor trimişi în părţile dace; diploma specifică şi scopul trimiterii lor în aceste meleaguri; spre a opri incursiunile barbarilor în provinciile romane „de aceea ei chiar şi acum se numesc romani pe limba lor". Stăruind asupra faptelor de arme ale lui Iancu de Hunedoara, diploma constată o permanenţă istorică românească: rolul ţărilor române în istoria universală ca apărătoare ale provinciilor romane antice, apoi, în evul mediu, ale celor creştine de invaziile vecinilor duşmani, barbarii în antichitate, turcii otomani în evul mediu[60]. Lupta antiotomană este de altfel şi singurul element comun

[58] E vorba de un *Privilegium pro Valachis*, acordat românilor din Croaţia; în trei rânduri, Ferdinand I afirmă că românii ar fi „vechii romani" (*antiqui Romani sive Valachi*). Privilegiul e publicat în revista „Spomenik", 49, 1923, p. 33–40, şi la A. Veress, *Documente privitoare la istoria Ardealului, Moldovei şi Ţării Româneşti*, I, Bucureşti, 1929, p. 15–17.

[59] Hurmuzaki, II/4, p. 441, colaţionat după ediţia lui Al. Tonk; Şt. Bezdechi, *Familia lui Nicolae Olahus*, în „Anuarul Institutului de istorie naţională", V, 1928–1930, p. 63–85, analizează amănunţit această diplomă (cf. şi idem, *Nicolaus Olahus – primul umanist de origine română*, p. 34–57). Diploma e tradusă - parţial - la I. S. Firu, Corneliu Albu, ed. cit., p. 86 urm., şi G. Ivaşcu, *op. cit.*, p. 60. Vezi acum Al. Tonk, *Diplomele de înnobilare ale lui Nicolaus Olahus. Unele probleme privind genealogia familiei Olahus*, în „Revista Arhivelor", XII (1969), I, p. 13–31. Pentru prima oară se publică aci şi o a doua diplomă, de întărire a nobilităţii lui Olahus, semnată de Împăratul Ferdinand I la 17 aprilie 1558. În această diplomă, se repetă exact formularea originii romane a românilor după diploma din anul 1548.

[60] Ideea aceasta a exprimat-o clar chiar Ferdinand I într-o scrisoare către Ştefan Rareş la 28 dec. 1551: „Cum vos erga nos regnumque nostrum ac Christianam Rempublicam et Religionem, cujus ah antiquo Majores semper vestri praecipua membra extiterunt, omni tempore optime affectos

„roman" dintre țările române și stăpânirile lui Ferdinand I. Argumentarea lingvistică a romanității românești nu-și găsea locul în sfera „romanității" habsburgice, exclusiv de natură politică. Legături între cele două romanități se țes și prin persoana lui Matei Corvin, fiul lui Iancu de Hunedoara, a cărui succesiune a trecut asupra lui Ferdinand I.

Se vede, așadar, că această diplomă exprimă destul de subtil și, sub învelișul unui caz singular, o întreagă doctrină politică a pretențiilor habsburgice; în mod periodic, ele se vor repeta cu aceeași argumentare până în veacul al XVIII-lea.

Alte mărturii asupra romanității populației carpato-dunărene aparțin unor persoane direct implicate în politica lui Ferdinand I față de țările române, fie că e vorba de diplomați fie de militari. Între diplomați, se impune atenției în primul rând secretarul regal Georg Reicherstorffer (cca 1495 – după 1554), originar din Biertan[61]. El 1-a slujii pe Ferdinand I în mai mulle rânduri ca ambasador în Transilvania și Moldova și îi cunoștea deci foarte bine pe români. Reicherstorffer este autorul a două descrieri, „corografii" a Moldovei (1541) și a Transilvaniei (1550). Cele două opere trebuie cercetate în funcție de cariera autorului și de destinația lor, ceea ce, din păcate, nu s-a făcut încă. Acest fapt explică înțelegerea greșită și aprecierea negativă de care „s-au bucurat" cele două lucrări ale lui Reicherstorffer[62]. Ambele „corografii" au fost destinate curții de la Viena și scrise cu scopul de a pune la îndemâna lui Ferdinand I două scrieri de informare rapidă și de propagandă (cerute de Ferdinand ?). Umanistul sas a căutat să se impună cu aceste scrieri cercului umaniștilor vienezi din jurul „regelui romanilor". Cunoașterea și folosirea literaturii umaniste despre cele două provincii ce urmau să fie descrise erau condiția necesară a succesului. Reicherstorffer a preferat deci să copieze fără nici un fel de rezerve operele umaniștilor vestiți decât să aducă o contribuție originală – care, probabil, nu i-ar fi asigurat aplauzele umaniștilor vienezi – procedeu frecvent folosit de umaniștii veacurilor XV–XVI, când plagiatul nu era condamnat, ci, dimpotrivă, constituia o dovadă a erudiției plagiatorului! În consecință, nu vom găsi la Reicherstorffer opinii noi, originale, nici în privința latinității românilor, cu toate că el cunoștea îndeaproape pe românii din Transilvania și Moldova. El îl copiază pe Enea Silvio Piccolomini în ceea ce privește derivarea numelui românilor din Flaccus[63], adăugând însă și explicația justă după care

---

fuisse, nobis perspectum sit, deque ista vestra pia în Religionem Christianam voluntate, propensoque in nos et regnum nostrum animo non vulgaria a vobis edita esse indicia, argumentaque nobis persuasum habemus"; („Archiva istorică a României", II, 1865, p. 43). De remarcat faptul că și G. Reicherstorffer, secretarul lui Ferdinand, susținuse că Moldova era „un adevărat zid de apărare al creștinătății" (cf. Al. Papiu-Ilarian, *Tesauru de Monumente istorice pentru România*, III, București, 1864, p. 129); alte dovezi contemporane despre unitatea celor trei țări române cf. Al. Papiu-Ilarian, *op. cit.*, I, București, 1863, p. 152; Hurmuzaki, II/4, p. 306–307; 459.

[61] Vezi acum B. Capesius, *op. cit.*, p. 111–118, și *Călători*, I. p. 181–186 cu substanțiale indicații bibliografice și cu urmărirea edițiilor operei lui Reicherstorffer.

[62] Vezi B. Capesius, *op. cit.*, p. 116–118, și îndeosebi *Călători*, I, p. 227–280. În mod special cp. M. Holban, *În jurul chorografiilor lui Reicherstorffer*, în „Studii", XVIII (1965), I, p. 147–170, și B. Capesius, *Der Hermannstädter Humanist Georg Reicherstorffer*, în „Forschungen zur Volks- und Landeskunde", X (1967), I, p. 35–62.

[63] Reicherstorffer este după cunoștințele noastre al doilea umanist care identifică pe Flaccus („un oarecare cetățean roman") cu cel cântat de Ovidiu.

originea lui *valachus* ar trebui căutată în limba „sarmaților" (slavilor). Ca argument nou în susținerea tezei romanității Reicherstorffer invocă datinile românilor care se aseamănă foarte mult cu cele ale străbunilor lor romani[64].

Un alt diplomat în slujba lui Ferdinand I a fost dalmatul Anton Verancsics (1504–1573), episcop de Alba Iulia, ajuns cardinal și vicerege sub urmașul lui Ferdinand I. El a descris țările române și a afirmat romanitatea romanilor, dar se baza pe observațiile sale proprii și mai puțin pe scrierile umaniștilor străini[65]. Faptul că descrierea Moldovei și a Țării Românești nu ne-a parvenit în forma ei definitivă[66] se vede și din numeroasele repetări ale afirmației că „valahii își zic romani"; de asemenea se constată că Verancsics combate de mai multe ori etimologia lui Flaccus, arătând originea slavă a denumirii de „valah" care înseamnă și italian. Pe lângă comunitatea de neam a românilor din cele trei țări române, Verancsics o constată și pe cea a românilor nord cu cei sud-dunăreni.

Verancsics deduce romanitatea românilor – combătând multe teorii greșite ale predecesorilor – din trecutul antic al Daciei romane, din limba românilor, precum și din numele poporului[67].

---

[64] G. Reicherstorffer, *Chorographia Transilvaniae quae Dacia olim appellata aliarumque provinciarum et regionum succinta descriptio el e.xplicatio*, Viennae, 1550, p. 5; o traducere a acestui pasaj în *Călători*, I, p. 210-211; vezi și G. Reicherstorffer, *Moldaviae chorographia*, Viennae, 1541, f. 26; *Călători*, I, p. 196.

[65] A. Verancsics a fost în corespondență și cu umaniștii sași C. Pomarius și V. Wagner, de la care a cerut informații asupra trecutului antic al Transilvaniei; Hurmuzaki, II/4, p. 403; 451–454 (cf. P. Binder, *Christian Pomarius - Kartograph. Beiträge zum Projekt der ersten Karte der Beschreibung der rumänischen Länder*, în „Revue Roumaine d'Histoire", VIII (1969), I, p. 171–175). Despre metoda sa de lucru, A. Verancsics afirmă: „Multa enim propriis oculis sum consequutus, utpote diu in Transsylvania versatus, plura indigenarum consuetudine ac relatu, data opera studui cognoscere"; cf. Antonius Wrancius Sibenicensis Dalmata, *De situ Transsylvaniae, Moldaviae et Transalpinae, în Monumenta Hungariae Historica, Scriptores*, II, Pesta, 1857, p. 120.

[66] Vezi pentru aceasta *Observații critice*, în *Călători*, I, p. 422–426.

[67] Iată cele mai semnificative pasaje: „...Valacchi, qui se Romanos nominant..." (ed. cit., p. 126); „Gens, quae ear terras (sc. Transsylvaniam, Moldaviam et Transalpinam) nostra actate incolit, Valacchi sunt, eaque a Romanis ducit originem, tametsi nomine longe alieno... Scribunt multi, et pene omnes neoterici, asseruntque, indubie Valacchos a Flacco quodam Romano viro, quo duce ad coercendos Dacos in eas regiones colonia Romanorum deducta fuerat, quasi Flaccos esse nuncupatos. Ajunt enim multa aetatum serie, et ex variarum gentium ac linguarum commercio esse factum, ut ex Flaccis corrupte Valacchorum. tamquam Flaccorum nomen formarent. Quod quidem ita evenisse facile credo, non tamen ab ipso Flacco, quemadmodum mox authorum veterum testimonio adnitar patefacere" (ed. cit., p. 130–131); si ea gens a victore quopiam nomen hoc sortiri debuisset, optimo sane et legitimo jure a Trajano debuerat..." (ed. cit., p. 133): „Sed ut excutiamus etiam plura, quo facilius ad veram hujus nominis etymologicam cognitionem pervenire possimus: si a Flacco, quicunque iile fuerit, Valacchi dicti sunt, quaeso, cur nulli Romanae historiae scriplores, loquor de posterioribus. et quidem de iis. qui ab eo tempore, quo Romani in ea parte Europae cocperunt imperium instituere, usi sint hoc nomine Valacchorum, quum alioqui in Getis, Dacisque, et in iis gentibus. quae reliquum orientis incoluerunt, versetur eorum historia?... Verum, ut id dubii certioribus argumentis liqueat, et Valachos a Romanis originem ducere, declaretur, duo referam, caeterum penes lectores, et qui plures linguas cognoverunt, erit judicium. Praeteritis

O subliniere specială merită justificarea teoriei sale cu ajutorul cronicilor maghiare, îndeosebi cu cea a lui Simon de Kéza. Exegeza sa este justă: dintre romani doar valahii („păstorii lor") au rămas locului la venirea hunilor[68].

La mijlocul anului 1551 îşi fac intrarea în Transilvania trupele habsburgice sub conducerea generalului napolitan J. B. Castaldo. Cu grosul armatei vine şi un număr sporit de secretari, diplomaţi, curteni etc. Între aceşti secretari regali se află şi Veit Gail, autor al unei relatări extrem de amănunţite asupra anilor (1551 –1552) petrecuţi în Transilvania[69].

---

igitur infinitis vocabulis, quae Valacchi cum lingua latina et Italorum vernacula eadem ac certe intelligibilia habent; interrogantes. quempiam, an sciret Valacchice: scisne, inquunt Romane? et an Valachus esset: num Romanus sit? quaerunt... apud omnes nationes Illyrico sermone utentes, ut apud Dalmatas, Croatos, Sclavos, Boznenses, Rascianos, Bulgaros, Stirios, Carinthios, Ruthenos, ac etiam Polonos et Bohemos, qui a Dalmatis sunt oriundi, Itali appellantur Wlahy seu Wlazy, qui quidem et Romanis et Hungaris, longe creduntur esse vetustissimi" (ed. cit., p. 134–135).

[68] „Nam quo tempore Hunni ex Scythia venerant, legimus in Hungarorum chronicis, quod Pannoniam variaegentes, illectae ejus soli fertilitate, Longobardi potissimus, et Itali Matrino quodam,.. Romanorum praefecto incolebant... Quare plussis ex ea Italis, et, quemadmodum eaedem chronicae testantur, permissi ab Hunnis libere Hadriatico mari in Apuliam trajicere, sponteque Valacchis, qui eorum erant pastores, *ibidem* remanentibus, Hungari in regnum succedentes, ab Illyriis Wlazorum sive Wlahorum nomen, quos ita vocari invenerant, accepere eosque Olazak appelarunt. Exinde postea mitescentes in dies a Scythica feritate, retinentesque asum Romanorum literarum apud se, ad latinam terminationem, et vocem leniorem Valacchos, quasi Wlahos vocaverunt" (ed. cit., p. 135–136). Despre munteni şi moldoveni se afirmă: „Sermo utrique nationi idem est, et fides, christiana, Graeci tamen sacrorum ritus..." (ed. cit., p. 136), iar despre moldoveni: „...Moldavi vestes mordicus observant, quique apud eos seu Turcicam, seu alterius nationes vel vestem, vel gladium, ed id genus quippiam assumpserit, eapite punitur" (ed. cit., p. 136–137). Aceste citate se găsesc, cu mici excepţii, traduse în *Călători*, I, p. 399–405.

[69] *Ein Kürtzer warhaffter begriff, wie Sich der Zeit des Aller Durchleüchtigstcn Grossmechtigsten Römischen und zue Hungern vnnd Böhaimb König Ferdinanden Regierung vom 51. biss zue ende dess 53. Jars Jnn Sibenbürgen alle Sachen verloffet. Durch Veitten Gail von pressburg derr Zeitt Kriegs* Secretarienn mit Sonderem Fleyss zue Samen In die allgemaine Teütsche Sprach Verfast worden (Bayerische Staatsbibliothek, München, Cgm 1216. În Österreichische Nationalbibliothek, secţia manuscrise, n. 7234, f. 71 –128, şi n. 7803, se află alte două copii identice cu Cgm 1216). Conform indicaţiilor primite de la aceste arhive e vorba de copii, originalul fiind pierdut; Cgm 1216 pare să fie totuşi anterior veacului al XVIII-lea, scrisul lui fiind cel al veacurilor XVI–XVII. Despre autorul acestei relaţii n-am putut afla alte amănunte decât ceea ce ne furnizează el însuşi. El a stat în Transilvania doi ani (1551 –1552), participând la principalele operaţii militare; dintr-o scrisoare păstrată la Nürnberg aflăm că Veit Gail trimitea în primăvara anului 1552 din Turnu Roşu „de pe graniţa valahă", ştiri din ţările române magistraturii nürmbergheze; cf. Nürnberger Briefbücher, nr. 146, f. 232–233; mulţumim şi pe această cale prof. Karl Reinerth pentru amabilitatea cu care ne-a pus la dispoziţie o copie a acestei scrisori. Veit Gail îşi începe raportul cu o descriere geografică a Transilvaniei urmată de o schiţă istorică a evenimentelor după 1526. Anii 1551 –1552 sunt foarte bogaţi în întâmplări, narate ca de un martor ocular. Secretarul militar al lui Ferdinand I şi-a scris raportul înaintea anului 1556 căci în ultima frază afirmă că Transilvania „mai ascultă şi e supusă Majestăţii sale romane regeşti: „Gleich woll Jst es (das landt Sibenbürgen) Jr Römischen Königlichen Mayestät noch bissher gehorsamb vnnd vnderthon"; Cgm, 1216, f. 112.

Descriind Transilvania, Veit Gail afirmă între altele: „Disse Zway völcker baider lander (moldaw vnnd wallachej) sein von ainem Römer herr Flacci genandt, den die Gottj darnach aus dem Landt verjagt vnnd demallen flacia, anjetzo die wallachen genendt werden, alls wir auch In den historien lessen, das sie der Zeitt Römer gewessen sein, vnnd dennocht biss anher Jr sprach nicht so gar Corrumpirt, das sie von den wälischen die etwas wenigs darauf mercken verstanden werden"[70].

Dar însuşi comandantul trupelor habsburgice şi autorul moral al uciderii lui Martinuzzi s-a pronunţat asupra originii romane a poporului român. Castaldo este un om tipic al Renaşterii; produs remarcabil al vremii, el îmbină interesele generale cu cele personale, de aventurier; de aceea visează să restaureze Dacia antică[71], iar într-o scrisoare din 22 iulie 1552, către omul său de încredere la curtea lui Ferdinand I, prezintă acţiunea sa ca o reeditare a cuceririi romane a Daciei[72]. În această minte atât de puternic alimentată de trecutul antic roman al Daciei (ţărilor române) trebuia să-şi găsească un ecou deosebit originea romană a românilor. Într-o altă scrisoare expediată din Cluj la 20 februarie 1552,

---

[70] Cgm. 1216, f. I–2. Raportul lui Veit Gail a rămas până astăzi inedit. În anul 1914, istoricul maghiar G. Székfü a publicat în revista „Századok", 48, p. 17–33 un studiu intitulat *Két historiographus Castaldo Erdélyi seregebén* (Doi istoriografi în armata lui Castaldo din Transilvania). Cei doi istoriografi sunt Veit Gail (sau Vitus Geilel) şi Ascanio Centorio. Istoricul maghiar a constatat că Ascanio Centorio degli Hortensii l-a folosit masiv pe secretarul de război Veit Gail în lucrarea sa *Commentarii della guerra di Transilvania*, Vinegia, 1566 (pasajul despre romanitatea românilor la pagina 71: „...la Valacchia, i cui habitatori chiamansi Valacchi, e furono anticamente Colonia de'Romani et addimandati Flacci, dalla famiglia de'Flacchi, che ui furono a conquistargli, da qu'ali poi la Prouincia prese il nome, che hora è corrotto in quello de'Valacchi, di cui anco la Moldauia ne e parte, la quale con questa unita si chiama tutta d'un nome Flaccia, ouero Valacchia... parlano lingua Italiana, ma tanto corrotta, che appena si puo intendere...") dedicată dealtfel lui Castaldo. În 1929 Cl. Isopescu, *loc. cit.*, p. 36–40, s-a ocupat de Ascanio Centorio, fără însă a cunoaşte articolul lui G. Székfü. Abia în 1931, C. Marinescu, *Ştiri despre Principatele Române într-un istoric francez din secolul al XVI-lea, în închinare lui Nicolae Iorga. Cu prilejul împlinirii vârstei de 60 de ani.* Cluj, 1931, p. 254–263, revine asupra acestui articol stabilind pe un al treilea istoric care s-a inspirat din Veit Gail, prin intermediul lui Ascanio Centorio; e vorba de M. Fumée „sieur de Genillé, chevalier de l'ordre du Roy", autorul lucrării *Histoire generalle des trovbles de Hongrie et Transilvanie*, apărută în 1594 şi care a cunoscut numeroase reeditări şi traduceri (cf. C. Marinescu, *loc. cit.*, p. 254–255; la acestea va trebui adăugată şi anonima *Description de la Hongrie el de la Transylvanie* (1595), publicată parţial de N. Iorga, în *Acte şi fragmente*, I, p. 42–43; o comparaţie cu textul lui Martin Fumée arată că ne aflăm în faţa aceleiaşi descrieri). M. Fumée traduce exact pasajul lui Ascanio Centorio. C. Marinescu (*loc. cit.*, p. 257) scrie: „Evident, ar fi interesant pentru noi să cunoaştem direct şi integral adevăratul izvor al lui Centorio, deci şi al lui Fumée adică manuscrisul lui Gailel. În lipsa lui, trebuie să ne mulţumim cu ceea ce găsim în cele două isterii tipărite, una în italieneşte, alta în franţuzeşte". Cu concursul Serviciului Naţional de schimb al Bibliotecii Centrale de Stat din Bucureşti şi al Direcţiei Bibliotecii Bavareze de Stat am reuşit să obţinem microfilmul textului integral al manuscrisului lui Veit Gail. Folosim şi această ocazie pentru a le exprima gratitudinea noastră.

[71] Vezi A. Armbruster, *Evoluţia sensului denumirii de* „Dacia", *loc. cit.*, p. 440.

[72] Regest publicat în „Törtenelmi Tár", VI, 1905, p. 360; cp. şi V. Motogna, *Relaţiunile dintre Moldova şi Ardeal în veacul al XVI-lea*, Dej, 1928, p. 151–152.

Castaldo expune nunțiului papal de la Viena, Girolamo Martinengo, pregătirile militare ale turcilor în vederea înlăturării stăpânirii habsburgice din Transilvania[73]. El caută să preîntâmpine participarea moldovenilor şi muntenilor la această campanie, scriindu-le în acest sens. Lui Girolamo Martinengo îi expune aceste demersuri adăugând o precizare despre aceşti „moldavi" şi „transalpini", „i quali fur colonie de Romani, di che fan testimonio infinite antiquitá et medaglie che si vedeno trovano preso di loro, ma più la loro lingua che si confà anchor tanto con la nostra, che se intendiamo insieme, unde, quando, vedeno di noi altri, si allegrano come di proprii fratelli – ponno mettere in campagna 20 000 homini et son boni cristiani. Pero bisogna defenderli con altra gente che con i regnicoli ch'è fola de romanzi a pensar in questo"[74] .

Este un lucru ştiut că orice dominație străină urmăreşte să organizeze exploatarea economică a teritoriului cucerit. Acelaşi lucru 1-a făcut şi Ferdinand I care a trimis numeroşi emisari şi specialişti în Transilvania ca să cerceteze la faţa locului toate resursele principatului. Operația sa era condusă de Castaldo. Între aceşti specialişti se găseşte şi mineralogul Georg Wernher. El a redactat, pe lângă rapoartele oficiale către Ferdinand[75], şi o lucrare despre apele minerale din Ungaria, dedicată lui Sigmund von Herberstein. În această lucrare, mineralogul constată şi originea romană a poporului român; descriind Transilvania şi pe locuitorii ei, Georg Wernher conchide: „Ut omittam peruetustas Romanorum reliquias Valachos, qui frequentes ibidem, uicos et pagos habent"[76].

Un izvor de bază pentru înțelegerea politicii habsburgice față de țările române până la cucerirea Transilvaniei de către Castaldo este tratatul de istorie al lui Paolo Giovio (1483–1552). Autorul îşi plasează observațiile despre originea romană a poporului român în cadrul narației despre evenimentele legate de cariera lui Aloisio Gritti în Transilvania şi de asedierea lui Ştelan Mailath la Făgăraş de către Petru Rareş: „Imprimis Valacchiae regulos antiquissimae stirpis ferunt, repetita origine a Flacco praeside Romano, qui illustri uirtutis argumento suum nomen prouinciae reliquerit; ab eo enim tempore Mysiam, quae ultra Istrum ad Scythicas gentes extenditur, Flacciam appellari coeptam constat, quam demun corrupta sensim uoce in Valacchiam abiisse perspicimus... Apud Valacchos enim non Romanae modo disciplinae certi mores et leges vigent, sed ipsa quoque Latinae linguae uocabula seruantur"[77].

---

[73] Pentru aceste pregătiri vezi şi corespondența din A. Veress, *op. cit.*, I, p. 62 urm.

[74] *Nuntiaturberichte aus Deutschland nebst ergänzenden Aktenstücken*, N.F., XVI *(Nuntiatur des Girolamo Martinengo. 1550-1554)*. Tübingen, 1965. p. 320. Întâlnim aici un caz asemănător cu corespondența regelui polon Sigismund I. Castaldo afirmă doar în scrisoarea către nunțiul papal romanitatea românilor, trecând-o sub tăcere în celelalte scrisori ale sale; explicația dată relativ la corespondența polonă din 1539 e valabilă şi pentru cea a lui Castaldo din 1551–1552.

[75] Vezi Hurmuzaki, II/4. p. 711–756, II/6. p. 1–2 (din anul 1552).

[76] Georgius Vuernherus, *De admirandis Hungariae aqvis Hypomnemateon*, în Sigmund Liber Baro in Herberstein, Neyberg et *Guettenhag, Rerum Moscoviticarum Commentarij*, Basileae, 1571, p. 178. *Hypomnemateon* a mai fost reeditat de J. Bongars, *Rerum Hungaricarum Scriptores varii historici geographici*, Francofurti, 1600, p. 590 urm.; şi în G.I. Schwandtner, *op. cit.*. I, p. 847 urm. Pentru G. Wernher, vezi *Călători străini despre țările române*, II (volum îngrijit de M. Holban), Bucureşti, 1970, p. 13–16.

[77] Paulus Iovius Novocomensis, *Hisioriarum sui temporis tomus II*, Florentine, 1552, lib. XXXX, p. 578 -580; vezi şi lib. XXXII. p. 198. Şi această operă a cunoscut numeroase ediții şi traduceri. Părțile relative la români au fost reproduse de B. P. Hasdeu în „Arhiva istorică a României".

Se remarcă, aşadar, că Paolo Giovio exemplifică romanitatea românilor nu numai prin latinitatea limbii ci şi prin anumite obiceiuri şi legi romane.

Politica răsăriteană a Habsburgilor nu s-a limitat doar la spaţiul românesc. Habsburgii au intrat în legătură şi cu alţi factori politici din estul şi sud-estul Europei. Relaţiile acestea, însă, nu au depăşit cadrul diplomatic. Printre solii trimişi să realizeze această politică se află numeroşi călători care au trecut şi prin ţările române. Unii dintre ei fac aluzie şi la originea romană a poporului român, considerând-o demnă de reţinut în relatarea despre solia lor[78].

Prima dominaţie habsburgică în Transilvania a fost efemeră. În anul 1556[79] armatele domnitorilor români Alexandru Lăpuşneanu şi Pătraşcu cel Bun, în cooperare cu cele ale lui Ioan Sigismund, izgonesc pe imperiali din Transilvania.

II, 1865, p. 26 urm. dar titlul operei e greşit indicat ca şi data primei ediţii a volumului al doilea, „1553" în loc de 1552 (primul volum apăruse în 1550).

[78] Astfel e cazul lui Hans Dernschwam (1494–1568). Între anii 1553–1555 el a întreprins o călătorie în Orient. În jurnalul său revine de multe ori asupra românilor, „păstorii şi haiducii romanilor"; cf. *Hans Dernschwams Tagebuch einer Reise nach Konstanlinopel und Kleinasien (1553–1555), nach der Urschrift im Fugger-Archiv.* Herausgegeben und erläutert von Fr. Babinger, München, Leipzig, 1923; vezi şi comentariul N. Iorga, Encore un voyageur en Turquie au XVIe siècle, in „Revue historique du Sud-Est européen", X, 1933, p. 144–155. Pentru H. Dernschwam şi raportul său despre salinele transilvane, scris în 1528, vezi *Călători*, I. p. 256–295; cf. Adolf Armbruster, Hans Dernschwams Beziehiungen zum Rumänentum, în „Revue Roumaine d'Histoire", XI (1972), 2. p. 239–249.

Un diplomat folosit încă de Maximilian I în politica sa est-europeană a fost baronul Sigmund von Herberstein. În 1549 apărea la Viena lucrarea sa *Rerum Moscoviticarum commentarii* (sau *Moscovia*) care a apărut până în veacul nostru în foarte multe reeditări, prelucrări şi traduceri. Baronul diplomat stăruie foarte mult asupra limbii „moscoviţilor", comună tuturor popoarelor slave şi românilor „care o utilizează în scris şi în biserică, dar vorbesc o cu totul altă limbă".

[79] Chiar în acest an apare o altă lucrare de propagandă habsburgică *Des Khunigreichs Hungern sampt seinen eingcleibten Landen grundliche vnnd Warhafftige Chorographica beschreybung*, Wienn, 1556 (autorul ei fiind probabil W. Lazius): „... Walachen von den Römern herkummende..." (p. A 4). Din al şaselea deceniu al veacului al XVI-lea mai reţinem câteva ştiri umaniste despre originea romană a poporului român. Umanistul german Konrad Gessner (1516–1565) este primul care pe baza afinităţii lingvistice încorporează în ordine alfabetică limba română marii familii de limbi romanice, bazându-se exclusiv pe citatul din Pius al II-lea; cf. *Milhridates. De differentiis lingvarum tvm veterum tum quae hodie apud diversas nationes in toto orbe terrarum in usu sunt*, Tigvrii, 1555, fol. 69–70; vezi şi fol. 12, 16 şi 31; cp. L. Şăineanu, *Istoria filologiei româneşti*, p. 6–8; H. Fischer, *Conrad Gessner* (1516-1565). *Leben und Werk, Zürich*, 1966. La răspândirea cunoştinţelor despre Dacia antică a contribuit în mare măsură monumentala lucrare a lui Onofrio Panvinio (1530–1568), *Imperium Romanum, Venetiis, 1558*. El a expus foarte clar războaiele daco-romane precum şi „impopularea" Daciei cu coloni şi legiuni romane. Cu toate că ştie că „Valachia" e o parte a Daciei, el totuşi nu depăşeşte cadrul etnic antic şi nu pomeneşte deci pe români. Un alt umanist care s-a ocupat stăruitor cu trecutul antic al Daciei a fost Wolfgang Lazius (1514–1566). În 1551 a apărut la Basel una din principalele sale opere: *Reipublicae Romanae in exteris provinciis, bello acquisitis, constitutae, commentariorum libri XII* (ed. a II-a, îmbunătăţită după manuscrisele autorului a apărut la Frankfurt pe Main în 1598). În opera medicului

Izgonirea imperialilor din Transilvania nu a pus capăt politicii româneşti a lui Ferdinand I. Ajuns împărat, el îşi reia vechile legături cu domnii celor două ţări române transcarpatice, căutând în acelaşi timp să reanime şi facţiunea politică prohabsburgică din Transilvania.

Această politică înregistrează un remarcabil succes odată cu instaurarea în domnia Moldovei a lui Iacob Heraclid, Despot-vodă. Acest aventurier a căutat în cei doi ani de domnie să satisfacă cele două forţe externe care-l sprijiniseră în ocuparea tronului Moldovei: protestanţii poloni şi germani pe de o parte şi imperialii catolici pe de alta. Pe cei dintâi, evident, nu-i putea favoriza pe plan extern, ei fiind lipsiţi de o organizaţie politică statală proprie; ataşamentul său s-a manifestat, aşadar, pe planul politicii interne, prin promulgarea unui edict de toleranţă religioasă, Despot-vodă sprijinind în mod deosebit pe protestanţii din Moldova şi pe cei care, prigoniţi în alte ţări, şi-ar fi căutat azil în principatul moldovean.

Faţă de imperiali, Despot-vodă şi-a manifestat gratitudinea prin iniţiativele sale antiotomane. El a plănuit o campanie de mare amploare împotriva lui Soliman al II-lea. Despot-vodă şi-a expus acest program într-o proclamaţie către moldoveni, prin care se

---

vienez, Dacia cu inscripţiile şi vestigiile sale romane ocupă un loc central. Despre originea romană a românilor aflăm în mai multe rânduri: ele sunt „reliquiae Romanorum provincialium" rămase în Transilvania, Moldova şi Ţara Românească (ed. Frankfurt, p. 924. 928, 933). Lazius este primul umanist care arată legătura dintre denumirea din graiul săsesc şi denumirea românilor dată de ei înşişi: „Ab illo vero munimento (Tr. Roşu) duorum pene milliarorum spacio vsque ad Cibinium, campi sunt cis Alutam quos Blechischfeld incolae nominant: vt non absurda conjectura sit, Palodam Ptolemaei his finibus sitam fuisse: siquidem et vltra Alutam pagi Walachici plures sunt, quos similiter Saxones a vetusto nimirum veteris municipii Romani nomine, Blechischdorffer appellant" (ed. cit., p. 928).

Stăruim, în sfârşit, puţin şi asupra a doi istorici maghiari: Székely István (mort după 1563) şi Ioan Sambucus. Székely aminteşte doar de prezenţa neamului românesc (olahoc) în timpul luptelor lui Carol cel Mare în răsăritul Europei; cf. Székely István, *Chronica es világnac yeles dolgairól*, Craccoba, 1559, p. 142 (vezi şi Josef Trostler, *Die Anfänge der ungarischen Geschichtsprosa, în „Ungarische Jahrbücher"*, XIV, 1934, p. I 16–134). Umanistul Ioan Sambucus (Zsamboki) i-a cunoscut pe români foarte bine atât din vasta sa lectură cât şi din activitatea sa de editor (cf. H. Gerstinger, *Aus dem Tagebuch des kaiserlichen Hofhistoriographen Johannes Sambucus (1531–1584)*, Graz, Wien, Köln, 1965 şi idem, *Die Briefe des Johannes Sambucus 1554–1584*, Graz, Köln, 1968). Într-o cuvântare funebră, Sambucus evocă trecutul antic al Daciei, colonizarea ei romană, dar nu face legătura cu românii; surprinde, în schimb, afirmarea originii române a lui N. Olahus: „Siquidem Mater Vrsula, vetustissima Vaiuodarum Mesiae inferioris et pene Flaccidij gentilium familia, soror Amplissimi Archiepiscopi Strigoniensis (N. Olahus) ... est profecta..."; cf. I. Sambucus, *Oratio in obitvm generosi ac magnifici adolescentis Georgii Bona Transylvani, Domini in Landseehr & Laknpach & c. Qui mortuus est VI. Septemb. anni 1559*, Patavii, 1560, p. 4–5. într-o altă lucrare, Ioan Sambucus scrie *(Reges Ungariae ab anno Christi CDI ad MCICLXVII*, apud A. Bonfini, *op. cit.*, ed. Basel, 1568, p. 894: *Carolus puer*):

Carolus interea Romano fulmine fretus
Invehitur regno, dat diadema Dacus...
Pacem Sarmatico, cum Boemo et regibus iile
Cum Bazaradque Daco fecit, honore potens.

angaja solemn să lupte „zi şi noapte împotriva necredincioşilor şi blestemaţilor turci", împreună „con voi valenti homeni et gente bellicosa discesi dali valorosi Romani, quali hano fatto tremer il mondo... Et á questo se faremo cognoscer á tutto il mondo li veri Romani el discesi da queli et il nome nostro sarà immortale et conergeremo l'imagine di noştri padri..."[80]. S-a susţinut că Despot-vodă, căruia „nimic din cunoştinţele umaniste ale timpului" nu i-ar fi fost străin, ar fi adus de aiurea în Moldova aceste idei, pe care nu le-ar fi găsit deci aici[81]. Dar ideea originii romane a poporului român a fost la mijlocul veacului al XVI-lea prea răspândită pentru ca să mai aibă o importanţă deosebită stabilirea provenienţei cunoaşterii ei de către Despot. Nu e totuşi mai puţin adevărat că izvorul acestor cunoştinţe de largă circulaţie europeană se află în mediul român. În afirmaţia lui Despot nu putem presupune un produs de import, căci, în acest caz, domnul aventurier ar fi transmis moldovenilor idei străine de mentalitatea colectivă românească a acelei vremi, idei care cu greu ar fi găsit aici vreun ecou. Or, prin evocarea romanităţii românilor, Despot a urmărit tocmai o finalitate politică precisă. Această teză nu e nouă[82]; inedit este contactul direct al acestui domnilor (străin) cu realitatea românească, a cărei conştiinţă colectivă el o cunoaşte foarte bine. Despot a intuit că această colectivitate avea să fie receptivă la afirmarea originii ei romane; evocarea romanităţii moldovenilor de către Iacob Heraclid este un fel de *captatio benevolentiae* menită să-i asigure acestuia adeziunea poporului român asupra căruia ajunsese să domnească.

Manifestul lui Despot conţine încă o idee nouă; încă de la primele afirmări ale originii romane a românilor, ideea aceasta o conţinea şi pe cea a originii comune a tuturor românilor, deci ideea unităţii naţionale. Astfel de constatări sunt locuri comune în veacul al XVI-lea. Despot, însă, a elaborat un plan de unire politică personală a celor trei ţări române, proiectul îmbinându-se cu lupta de eliberare antiotomană[83]. Se realizează aşadar pentru prima oară o asociere politică a ideii romanităţii românilor cu cea a unităţii naţionale[84].

De episodul Despot-vodă – căci această domnie rămâne totuşi doar un episod în istoria românească – se leagă şi alte afirmări ale romanităţii românilor; ne gândim în primul rând la cele două biografii ale lui Despot scrise scurt timp după moartea domnului. Una o datorăm lui Antonio Maria Graziani (1537–1611), cealaltă unui autor anonim. Graziani afirmă – în esenţă – ideile exprimate de Despot în proclamaţia sa din februarie

---

[80] Hurmuzaki, II/1, p. 416.

[81] A. Sacerdoţeanu, *op. cit.*, p. 31.

[82] Ş. Papacostea. *loc. cit.*, p. 23: „On retiendra aussi l'apparition, pour la première fois, de l'affirmation de la romanité en association avec un programme politique dont le but principal était de recouvrer l'indépendance perdue". Afirmaţia este după părerea noastră prea categorică; ideea romanităţii românilor începe să fie politizată cu mult înaintea lui Despot-vodă.

[83] Vezi A. Armbruster, *Jacobus Heraclides Despota und der Romanitäts-und Einheitsgedanke der Rumänen*, în „Revue Roumaine d'Histoire", X (1971). 2. p. 257–265.

[84] O dovadă că Despot şi-a dat seama de efectul evocării romanităţii romanilor abia în mediul moldovean este scrisoarea sa din 1560 în care-şi expune planul de unire a celor trei ţări române fără a face însă nici o aluzie la ideea originii romane a românilor; vezi textul „scrisorii la N. Iorga, *Dovezi despre conştiinţa originei românilor*, loc. cit., 257 urm. Pentru planurile „dacice" ale lui Despot; cf. A. Armbruster, *Evoluţia sensului denumirii de „Dacia"*, *loc. cit.*, p. 440.

1562[85]: romanitatea şi unitatea neamului românesc. El explică romanitatea atât prin colonizarea romană a Daciei, de unde se degajă concluzia continuităţii şi unităţii neamului românesc, cât şi prin latinitatea limbii. Unitatea etnică a românilor din cele trei ţări române o argumentează şi prin instituţiile politice, obiceiuri şi portul popular comune[86].

În biografia anonimă[87] a lui Despot, scrisă în vremea celei de-a doua domnii a lui Alexandru Lăpuşneanu (1564–1568) se găseşte inserat un pasaj despre români: „Haec nacio Valacorum appellatur Romana, et aiunt originem traxisse ab extoribus adactis in exilium à Romanis ex Italia. Lingua eorum est adulterina latinae et italicae linguae, ita quod facili negocio Italus intelligit Valachum..."[88]. Se afirmă aşadar că această „naţiune" se numeşte de fapt romană. Originea ei romană este explicată atât prin limba românilor cât şi prin descendenţa lor din romani: „exilaţii alungaţi de romani din Italia"[89].

§ 4. CARTEA TIPĂRITĂ ÎN LIMBA NAŢIONALĂ

Acţiunea Reformei s-a manifestat în mediul românesc înainte de toate prin iniţiativa cercurilor reformatoare de a traduce în limba românească principalele texte religioase considerate fundamentale de luterani şi calvini. Iniţiativa se produce atât în Moldova cât mai ales în Transilvania, unde a dus la rezultate concrete. Primele tipărituri în limba română se fac sub patronajul cercurilor săseşti luterane; dar românii transilvani nu au putut fi câştigaţi de Reformă; acest eşec al Reformei pe care-l înregistrează în ultimă instanţă Universitatea săsească nu a împiedicat pe unii membrii de vază ai ei să continue opera începută, în această nouă etapă se tipăresc în continuare lucrări bisericeşti în limba naţională, dar respectându-se dogma ortodoxă. Se ajunge astfel la o situaţie paradoxală: cercuri săseşti protestante patronează tipărirea unor cărţi care propagau o învăţătură

[85] Ioan Belsius, emisarul imperial pe lângă Despot, numeşte pe moldoveni în rapoartele sale din anul 1562, Flacci; cf. Hurmuzaki, II/I, p. 405. 407; vezi şi *Călători*, II. p. 126 urm.

[86] A. M. Graziani, *De Ioanne Heraclide Despota*, în E. Legrand, *Deux vies de Jacques Basilicos*, Paris, 1889, p. 169–171; „Lingua utuntur sua, eaque haud magnopere latinae dissimili. Latinorum enim coloniae post devictam a Trajano imperatore gentem eo deductae fuerunt, Verum, diuturnitate temporis et barbarorum permixtione depravato sermone, latinas voces vel mutatis litteris, vel sono ipso horridiore sic proferunt, ut a nostris hominibus primo, nonnisi adhibita attentione el diligentia, intelligantur; sed, ubi paulum assueverint, facile totam linguam assequuntur" (p. 171); vezi şi *Călători*, II. p. 377 urm. şi 620 urm.

[87] Se crede pe bună dreptate că autorul ei este Alessandro Guagnini (mort în 1614), care a trecut de două ori prin Moldova în vremea lui Despot-vodă; cf. C. Marinescu, *À propos d'une biographie de Jacques Basilicos l'Héraclide récemment découverte*, în „Mélanges d'histoire générale", publiés par C. Marinescu, Cluj, 1938, p. 381–397.

[88] *Vita despothi Principis Moldaviae*, în C. Marinescu, *loc. cit.*, p. 416; vezi şi ed. Constantin Radu. în „Diplomatarium Italicum", III, 1934, p. 41. Pentru Al. Guagnini vezi *Călători*, II, p. 291 urm.

[89] Acceptarea acestei teorii de provenienţă polonă arată că în mediul polon sau de influenţă polonă trebuie căutat autorul acestei *vieţi*; aceasta ar confirma paternitatea lui Al. Guagnini, autor al unei descrieri amănunţite a Poloniei şi al unor compilaţii de istorie polonă. Pentru teoria exilaţilor şi pentru Al. Guagnini vezi paragraful 5 al acestui capitol.

deosebită de dogma luterană. Faptul este un indiciu al spiritului de toleranţă religioasă care tindea să se instaureze în Transilvania în cea de-a doua jumătate a veacului al XVI-lea.

Prima tipăritură în limba română este *Catehismul luteran*, tipărit la Sibiu în 1544, evident, din iniţiativa patriciatului săsesc care aderase de curând la Reformă[90]. Până astăzi nu s-a putut găsi nici un exemplar din această tipăritură. Printre dovezile care atestă existenţa lui, merită o atenţie deosebită scrisoarea preotului bistriţean Adalbert Wurmlocher, din anul 1546, în care acesta descrie corespondentului său din Breslau (Wrocław) Joh. Hessus starea românilor şi deosebirile dintre ei şi saşi în privinţa limbii, religiei şi obiceiurilor. Chiar dacă această scrisoare nu înregistrează originea romană a românilor, ea redă totuşi cu deosebită claritate conştiinţa pe care o avea acest reprezentant al saşilor despre deosebirile esenţiale dintre propria comunitate şi cea a românilor[91].

Dar cea mai importantă activitate de tipărire a cărţii româneşti în veacul al XVI-lea se va desfăşura la Braşov sub conducerea diaconului Coresi[92] şi cu sprijinul patriciatului săsesc. De sub tiparniţa lui Coresi vor ieşi în cursul unui sfert de veac nouă cărţi în limba naţională[93]. În aceste tipărituri întâlnim dovezi incontestabile pentru existenţa conştiinţei colective a românilor despre originea lor romană. Astfel, încă în prima tipăritură coresiană în limba română, întrebare creştinească (1559, probabil o reimprimare a Catehismului sibian din 1544), constatăm cea dintâia utilizare într-un text scris în limba naţională a denumirii etnice proprii: „...după aceaia neşte creştini buni socotiră şi scoaseră cartea de în limba srăbească pre limba rumânească... să înţeleagă toţi oamenii cine-s rumâni creştini"[94].

În *Tâlcul Evangheliilor* (1564) citâm din epilog: „...dereptă ceaia am scos, de am tipărit, treteevanghelul, şi praxiul rumâneşte..."[95]. *În Psaltirea (1570)* Coresi justifică astfel tipărirea de cărţi româneşti: „Cu mila lui Dumnezeu, eu diaconul Coresi, dacă văzuiu că mai toate

---

[90] Pentru Reforma în mediul săsesc vezi mult controversata monografie a lui Erich Roth, *Die Reformation in Siebenbürger. Ihr Verhältnis zu Wittenberg und der Schweiz*, I–II, Köln, Graz, 1962, 1964.

[91] „Ich mus das auch nicht schweigen, Es ist umb uns ein Volck in Sprach und Sitten in der Religion von uns abgesondert, die wir die Walachen heissen, diese ob si wol Christum bekennen, sind sie doch Niemals der Römischen Kirchen unterworffen gewesen, in den Ceremonien sind sie gar nicht mit uns... Sie lesen S. Pauls Episteln und die Evangelia nicht in jrer sondern in einer frembden Sprach, welche auch jre ungelehrten nicht verstehen. Der Priester dohnetzsche in dan. Viel aus den unseren konnen die Sprach aus dermassen wol. Der Catechismus ist gebracht in walachische Sprach und zu Ceben, welches in den Sechzischen Städten die heuptstadt ist in Siebenburgen, gedruckt mit Retzischen buchstaben, die do gestalt sein wie die griechischen. Viel von den Priestern des orts haben das biichlein lieb als sei es Heyligthumh..."; H. Wittstock, *Beiträge zur Reformations-Geschichte des Nösnergaues, Bistritz*, 1858, p. 58; vezi şi A. Schullerus, *Luthers Katechismus und Agende in romänischer Sprache, loc. cit.*, p 57–61.

[92] Pentru Coresi vezi mai recent Petre Ştefan, *Tipograful Coresi, logofăt pământean*, în „Limbă şi literatură", 18, 1968, p. 13–25.

[93] Înregistrate la Şt. Ciobanu, *Istoria literaturii române vechi*, I, Bucureşti, 1947, p. 164, şi G. Ivaşcu, *op. cit.*, p. 102.

[94] *Bibliografia românească veche*, IV. Bucureşti, 1944, p. 6 (în continuare B.R.V.). În *Tetraevanghelul (1561)* citâm: „...şi am scris aceste sfente cărţi de învăţături, să fie popilor româneşti să înţeleagă, să înveţe rumânii cine-s creştini" (B.R.V., I, Bucureşti, 1903, p. 44).

[95] B.R.V., I, p. 51 (în acelaşi an apărea *Molitvelnic rumânesc*). În *Tâlcul Evangheliilor* (sau Cazania I) mai citâm: „Ce folos lor deacă popa grăiaşte în limbă striină rumânilor sărbeşte de nu înţeleg sau pre altă limbă ce nu vor înţeleage ascultătorii?... Derept aceaste patru lucrure merg

limbile au cuvântul lui Dumnezeu în limba lor nu mai noi rumânii n-avem..."[96]. Ultima tipăritură românească a lui Coresi este aşa-zisa „Cazanie a II-a" din anul 1581: *Carte cu învăţătură*; aci se reafirmă „scoaterea" ei „de în cartea sârbeasca pre limba rumânească..."[97].

Din aceste epiloguri ale tipăriturilor coresiene rezultă că traducătorii lor desemnau cu consecvenţă poporul român cu numele ce şi-l dădea el însuşi, „rumânii" apar pe acelaşi nivel cu alte „limbi"[98] ca sârbii, grecii, ungurii, nemţii, polonii; limba lor vorbită şi înţeleasă de toţi este cea „rumânească". Coresi cunoştea sensul precis al expresiilor de „rumân" şi „rumânesc", adică cel de *roman*, popor şi limbă de origine romană. Constatarea este confirmată de un citat din *Faptele Apostolilor (1563)*: „... Şi spunu năravurele ce nu ne se cade noao a le priimi şi a le face, Rumâni sântemu"[99]. Pentru a ne da seama cine sunt aceşti „rumâni" va trebui să apelăm la textele originale: cel slav, după care s-a făcut traducerea, are expresia „rimleanini" textul latin afirmă: „quum simus Romani" (*Acta s. Apostolorum*, XVI, 21; gr....)Ro aioi o u)sin). Aşadar, rumânii din *Faptele Apostolilor* sunt de fapt romani! În lumina acestei traduceri se degajă constatarea că pentru Coresi şi colaboratorii săi, pe de o parte, şi pe de alta pentru masa cititorilor şi credincioşilor români, cărora le era destinată această traducere[100], românii („rumânii") erau unii şi aceiaşi cu romanii. Ne aflăm aci înaintea unei alte mărturii, directe de data aceasta, asupra caracterului autohton al conştiinţei romanităţii la românii înşişi[101].

---

oamenii la beseareca: cari sânt unguri sau rumâni au sărbi au greci au neamţi au leaşi..." (cf. M. Gaster, *Chrestomaţie română. Texte tipărite şi manuscrise (sec. XVI–XIX), dialectale şi populare*, I, Bucureşti, 1891, p. 24–25 (greşit datat „1579–1580").

[96] B.R.V., I, 56. *Psaltirea din 1577* repetă acest epilog cu un adaus: „...Derept aceaia fraţii miei preuţilor scrisu v-am aceasta Psăltiri cu otveatu, de-am scos de în psaltirea srăbească pre limba românească, să vă fie de înţelegătură şi grămăticilor..." (B.R.V., I, p. 64).

[97] B.R.V., I, p. 91.

[98] „limbă" înseamnă la Coresi, conform unei accepţiuni general-europene (vezi A. Borst, *op. cit.*, passim) atât „popor" cât şi „limbă vorbită". Lucrarea lui Arthur Beyrer, *Bezeichnungen für „Volk" in der rumänischen Literatursprache 16.-17. Jh.). Eine onomasiologisch-semasiologische Untersuchung*. Leipzig, 1965, trebuie folosită cu simţ critic mai ales pentru partea de început, în care autorul emite teorii ciudate privind limba şi poporul român (la p. 27 urm. analiza „poporului" la Coresi).

[99] *Lucrul Apostolesc*, ed. I. Bianu, Bucureşti, 1930, p. 76.

[100] Tipăriturile coresiene s-au răspândit deopotrivă în cele trei ţări locuite de români în evul mediu. *Faptele Apostolilor* sunt înregistrate în averea pe care Petru Şchiopul a lăsat-o în Tirol la moartea sa (cf. Hurmuzaki, XI, p. 454–471); inventarul înregistrează doar „etlich griechische Püecher..." (p. 465). În schimb, în inventarul lucrurilor lui Ştefan-vodă (fiul lui Petru Şchiopul) date arhiducelui Maximilian găsim şi „*der Apostel Geschichte*: Ain Bucch, in quart, mit blüembten Atles yberzogen" (Hurmuzaki, XI, p. 555).

[101] G. Giuglea, *Coresi face cea dintâi apropiere între „Romani" şi „Rumâni"*, în „Biserica ortodoxă română". LIII (1935), 5–6, p. 226–228, a atras atenţia asupra acestei traduceri, dar, rupând-o de contextul şi evoluţia generală a cunoaşterii romanităţii, el susţine eronat că ar fi o „traducere întâmplătoare, iar nu o vagă credinţă despre originea noastră romană" condiţionat de cunoaşterea originalului latin, fie „o idee, oricât de vagă despre romani şi despre limba latină, prin contactul cu şcoala şi cultura saşilor. Astfel, prima atestare, prima licărire a ideii despre romanitatea noastră, trebuie socotită de aci înainte, ca venind din Ardeal, prin cartea bisericească de la 1563, chiar dacă ar fi să reducem problema numai la o spontană glosare, a traducătorului sau a tipografului, provocată de marea asemănare între „Romanus"şi „Rumân".

Cercetând cu atenție spiritul tipăriturilor coresiene se poate constata o evoluție de la o orientare pro-reformatoare, la una cu accente vădit anii-reformatoare[102], ortodoxe, ceea ce îngăduie concluzia că încercările saşilor de a-i câştiga pe români de partea Reformei[103] nu numai au eşuat, dar au dus chiar la o întărire a ortodoxiei românilor transilvani în fața amenințării ei de către Reforma luterană.

Dar încercări similare au fost întreprinse şi de către cercurile calviniste din Transilvania (în unele tipărituri coresiene influența calvină este de netăgăduit). Odată cu preluarea conducerii principatului de către Báthoreştii catolici încetează presiunea puternică a Reformei asupra ortodoxiei române care trece la organizarea ei ierarhică bazată pe o vădită întărire a legăturilor bisericeşti cu ortodoxia din cele două țări române transcarpatice.

Ultima inițiativă protestantă în materie de tipărituri româneşti[104] se leagă de persoana episcopului Mihai Tordaş care, cu sprijinul lui Sigismund Báthory, tipăreşte Vechiul Testament cunoscut sub denumirea de *Palia de la Orăştie* (1581–1582, tipărită de fiul diaconului Coresi, Şerban, şi de diaconul Marin)[105].

În prefața *Paliei*, întâlnim, ca şi în tipăriturile coresiene, denumirea etnică a românilor[106] (atât pentru neam cât şi pentru limbă): „...eu Tordaş Mihaiu, ales episcopul românilor în Ardeal... că vădzum cum toate limbile au şi înfloresc întru cuvintele slăvite a lui Domnedzeu numai noi românii pre limbă nu avem. Pentru aceaia cu mare muncă scoasem den limbă jidovească şi grecească şi sârbească pre limbă românească 5 cărți ale lui Moisi prorocul şi patru cărți... şi le dăruim voo fraților rumâni... şi le-au scris în cheltuiala multă... şi le-au dăruit voo fraților românilor... şi le-au scris voo fraților români..."[107].

Pe lângă o accentuare mai puternică a unității şi conştiinței de neam – *frați români!* – surprinde în acest prolog forma *român, românesc* (o singură dată şi *rumâni*)[108]. Şi asemănător cu *rumânii* (= romanii) din *Faptele Apostolilor* există şi pentru aceste afirmații din *Palia* corespondențe „romane". La 14 iulie 1582 (deci în ziua în care se termina tipărirea *Paliei*), Mihai Tordaş se adresează enoriaşilor săi printr-o „enciclică" în limba

[102] G. Ivaşcu, *op. cit.*, p. 105 urm., vorbeşte de o „Contra-Reformă ortodoxă" ca reacție la încercările Reformei de a-i câştiga pe români. Acest termen ni se pare impropriu; există, desigur, numeroase reforme şi contrareforme în istoria bisericii, dar o singură Reformă şi Contrareformă. Aceasta din urmă este în primul rând o reformă a bisericii catolice întreprinsă cu scopul de a combate Reforma şi a câştiga noi poziții în afara lumii catolice.

[103] Vezi mai recent P. Binder, A. Huttmann, *Românii din Braşov în epoca Reformei*, în „Studii şi articole de istorie", XIII, 1969, p. 79–93.

[104] Ultima tipăritură românească din veacul al XVI-lea este o *Psaltire slavonă şi românească* tipărită la Braşov în anul 1588; ea nu este altceva decât „o retipărire modificată a aceleia din 1577"; vezi I. A. Candrea, *Psaltirea Scheiană comparată cu celelalte psaltiri din sec. XVI şi XVII traduse din slavoneşte*, I, Bucureşti, 1916, p. LX –LXIII; cf. şi B.R.V., IV. p. 17.

[105] *Palia de la Orăştie 1581–1582*, Text-Facsimile-Indice. Ediție îngrijită de Viorica Pamfil, Bucureşti. 1968, *Introducere*, p. V –IX.

[106] Pe prima pagină a *Paliei* citim: „aceaste cărți creştineşti a să orânduite ... pentru întrămătura besearecei sfântă a românilor, poftind tot binele, ispăsenie creştinilor români..." (ed. cit., p I).

[107] *Palia de la Orăştie*, ed. cit., p. I–II.

[108] Dar de două ori „limba rumânească", ed. cit., p. 2 şi 4.

latină recomandându-le să citească *Palia* în limba română. „Encyclica episcopi Valachici în Transsilvania" nu este, de fapt, altceva decât versiunea latină a finalului prologului *Paliei*: „...ego Tordaş Mihaly electus in Transsilvania Romanorum Episcopus... in lingua Romana... in linguam Romanam vertimus, et eos vobis fratribus Romanis ita legendos donamus... confratribus Valachis... confratribus Romanis..."[109].

Constatăm, aşadar, şi prin intermediul acestui document latin, că între roman şi român există o concordanţă perfectă. Ca şi în cazul *Faptelor Apostolilor* (unde român însemna de fapt roman, iar în *Palia*, roman înseamnă român), aceşti „romani" au fost înţeleşi de toţi cititorii sau ascultătorii *Paliei*, ca fiind români; ne aflăm deci şi în cazul de faţă înaintea dovezii unei conştiinţe colective, în faţa unei expresii care conţine ea însăşi ideea originii romane a poporului român. Că nu este vorba aci de simpla traducere a termenului de *român* o dovedeşte un document latin din anul 1574 pentru care nu există corespondent român: la 6 iunie 1574, Ştefan Báthory confirmă pe vlădica Cristofor, urmaşul episcopului Eftimie. În acest document religia românilor, ortodoxă sau „greacă", este numită de trei ori *romană*[110].

Încercările Reformei de a se extinde şi asupra ortodoxiei românilor au eşuat. Ele au avut totuşi însemnătate atât pentru dezvoltarea limbii române literare şi unitare[111] cât şi pentru prima afirmare, în scrisul românesc, a conştiinţei autohtone despre originea romană a poporului şi a limbii române.

§ 5. ISTORIOGRAFIA UMANISMULUI POLON ŞI CONTRAREFORMA

Începând cu mijlocul veacului al XVI-lea, Renaşterea şi Umanismul triumfă şi în Polonia în forme naţionale. Cele două curente spirituale au avut reprezentanţi în Polonia şi în veacul anterior, dar aceştia erau eruditi sau artişti izolaţi şi mult prea influenţaţi de modelul italian pentru a da naştere unei calităţi specific polone. În timpul celor două domnii ale *epocii de aur* a Poloniei – cea a lui Sigismund August (1548–1572) şi cea a lui Ştefan Báthory (1575–1586) – se produce „polonizarea" Umanismului şi a Renaşterii. Devenite realitate dominantă în cultura polonă, cele două curente capătă un conţinut specific polon; este epoca umanismului polon şi a renaşterii polone.

---

[109] A. Veress, *Documente privitoare la istoria Ardealului, Moldovei şi Ţării Româneşti*, II, Bucureşti. 1930, p. 228–229; vezi şi nota!

[110] Hurmuzaki, XV/I, p. 659–660; vezi şi N. Iorga, *Istoria bisericii româneşti şi a vieţii religioase a românilor*, I, Bucureşti, 1929, p. 184.

[111] Citäm din Lucian Blaga, *Trilogia culturii. Orizont şi stil, spaţiul mioritic. Geneza metaforei şi sensul culturii*, ed. a II-a, Bucureşti, 1969, p. 150; „Singurul lucru încuviinţat primitor, ca rezultat al invitaţiilor pre-reformatoare şi reformatoare, a fost introducerea, ca la un obştesc semnal, a limbei româneşti în biserica ortodoxă, în locul slavonei sacre, care s-a menţinut atâta timp doar prin puterea tradiţiei".

Una din cele mai remarcabile realizări ale umanismului polon este istoriografia sa. Începând cu această epocă de aur şi până astăzi, îndeletnicirea istoriografică devine o componentă de bază a vieţii culturale polone. Istoriografia umanismului polon a acordat o atenţie deosebită ţărilor române, al căror trecut le oferea prilej de excursii savante în antichitatea clasică, clar şi pentru că Polonia a întreţinut strânse legături cu ele în tot cursul evului mediu.

Tipice pentru această istoriografie umanistă de la începutul epocii de aur a Poloniei sunt lucrările istoriografice scrise în limba latină, ale lui Stanislaw Orzechowski (Orichovius) şi Martin Cromer.

Stanislaw Orzechowski (1513–1566) reia tradiţia istoriografiei naţionale polone iniţiată de Długosz. El a dedicat *Analele* (1554) sale regelui Sigismund August; în calitatea sa de sfetnic al regelui, el s-a pronunţat pentru încheganea unei coaliţii antiotomane în colaborare cu Ferdinand I.

Despre români Stanislaw Orzechowski dă informaţii foarte numeroase, mai ales pentru mijlocul veacului al XVI-lea. Comentând evenimentele anului 1552, Stanislaw Orzechowski observă şi originea romană a românilor: „Hi (sc. Daci) erant ex Italis Romanisque procreati, qui *Duce Lucio Valerio Flacco* cum Daciani occupavissent, in hisque Regionibus uxores duxissent, ac consenuissent, hoc Dacos reliquerunt, qui eorum lingua *Romini* a *Romanis*, nostra *Walachi*, ab *Italis appellantur*. *Wloszy* enim Polonis idem est, quod *Itali* Latinis; quorum Regio Moldavia, quasi major Dacia vulgo nominatur. Hi natura, moribus ac lingua non multum a cultu Italiae absunt, suntque homines feri, magnaeque virtutis; neque alia gens est, quae pro gloria belii et fortitudine angustiores fines cum habeat, plures ex propinquitate hostes sustineat, quibus continentur aut bellum infert, aut illatum defendit... Tantae autem sunt virtutis, ut cum omnibus bis gentibus quorum fines attingunt, eodem tempore saepe proelio contenderint, victoresque fuerint"[112]. Orzechowski îi numeşte pe români (moldoveni) în mod consecvent *daci*. Aceştia, afirmă el, s-au născut din italici şi romani rămaşi în Dacia de pe vremea generalului Flaccus, căruia i se specifică şi prenumele. Ei înşişi se numesc în limba lor *romini*, de la romani; limba polonă subliniază şi ea originea lor latino-italiană. Dacii îşi dovedesc originea romană nu numai prin numele lor, ci şi prin firea, limba, felul de viaţă şi vitejia lor romană. Această însuşire s-a manifestat îndeosebi în luptele purtate cu vecinii lor mult mai puternici, dar în faţa cărora romanii victorioşi s-au impus[113]. În acest pasaj întâlnim una din cele mai frumoase şi complexe caracterizări medievale a românilor, datorată unui autor umanist de înaltă ţinută ştiinţifică.

Constatarea se aplică şi celui de al doilea istoric polon din prima perioadă a epocii de aur, Martin Cromer (1512–1589), autorul unei alte istorii naţionale, publicate în anul 1555. La nararea evenimentelor anilor 1358–1359 Cromer stăruie mai mult asupra trecutului românilor (deci la fel ca şi Długosz şi Callimachus). După ce expune, pe baza

---

[112] St. Orichovius, *Annales polonici ab excessu Sigismundi*, în I. Długossus, *Historiae polonicae libri XII*, ed. cit., II, col. 1555.

[113] Pentru Orzechowski vezi şi I. Minea, *Începutul domniei lui Alexandru Lăpuşneanu. Discutarea câtorva izvoare*, în „Cercetări Istorice", I, 1925, p. 100–113; A. Sacerdoţeanu, *op. cit.*, p. 33–34 (o traducere a citatului).

izvoarelor antice, vicisitudinile prin care a trecut Dacia, de la Traian (colonizarea masivă) până la Aurelian (asaltul barbarilor), Martin Cromer continuă: „Deinde Gothi eam sub Gratiano principe possederunt. Ita ex illa colluvie Romanorum et barbarorum, commerciis et connubiis commixtorum, Valachi orti... lingua nova ex veteri sua barbara et Romana confusa ac corrupta utentes. Unde vero et quando Valachi dici coeperint, non comperio. Vulgaris quidem est opinio, sed nullo veteri authore nixa, a Flacco quopiam, sive praefecto, sive domino, eos nomen boc accepisse, ut primuni Flacci, mox corrupto a finitimis barbaris vocabulo Vulassi et Valachi appellarentur. Polonoruni quidem atque Slavorum omnium lingua non modo hi populi, verum etiam omnes Italici generis Vulassi et Vulossi dicuntur, quod ipsum etiam argumento est, Italicam hanc gentem esse..."[114]. Martin Cromer afirmă, aşadar, romanitatea românilor pornind de la faza romană a Daciei (care pe vremea lui corespundea ansamblului celor trei ţări române, unitatea fiind păstrată prin valachi: „ea gens totam Daciam tenet"!); coloniştii romani s-au amestecat apoi cu popoarele năvălitoare dând naştere unui nou popor cu o limbă proprie care-i trădează originea romană[115]. O atenţie specială acordă Cromer denumirii etnice a poporului român. Dacă Orzechowski mai accepta pe Flaccus – dar fără să stăruie asupra lui – Cromer îşi exprima îndoiala cu privire la această etimologie înlocuind-o – ca şi Orzechowski – cu cea justă, în care vedea un argument în favoarea latinităţii românilor.

Pe linia lui Orzechowski şi Cromer au continuat în cea de-a doua parte a epocii de aur (domnia lui Ştefan Báthory) să scrie alţi istorici poloni în privinţa originii românilor[116].

---

[114] M. Cromer, *De origine et rebus Polonorum libri XXX*, Basileae, 1555, p. 312–313.

[115] Pentru alte implicaţii ale cunoştinţei pe care o avea M. Cromer despre latinitatea limbii romane vezi I. C. Chiţimia. *Cele mai vechi urme de limbă românească*, în „Românoslaviea", I (1948). I. p. 1 17–127. *O descriere anonimă a Poloniei,* probabil din anul 1557, se sfârşeşte cu o notiţă despre *Valachia*: „fuit et ipsa quondam in clientela regum Polonorum, ac nunc rursus est denuo, quamvis Turcarum imperatori trihutum pendat... gens Christiana est, Gracco ritu, lingua peculiari utens. plurimis Latinis verbis intermixtis, ita ut intelligi propemodum possit ab Italo": *Scriptores Rerum Polonicarum*, XV, p. 174; A. Veress. *Documente privitoare la istoria Ardealului, Moldovei şi Ţării Româneşti.* I, p. 23, n. 3.

[116] E vorba de L. Gorecki şi St. Sarnicki. Primul a scris o biografie a Lui Ioan-vodă, publicată la Frankfurt în anul 1578. El acceptă etimologizarea denumirii românilor din *Flaccus*. dar crede totuşi că *valachus* ar fi de provenienţă germană. Romanitatea românilor e dovedită de limba, numele, trecutul, precum şi de legile şi datinile romane păstrate de acest neam; cf. L. Gorecius, *Descriptio belli Ivoniae*, Francofurti, 1578, apud Al. Papiu-Ilarian, *Tesauru de monumente istorice*, III. p. 210. St. Sarnicki şi-a expus mai pe larg opinia despre români, asemănătoare în esenţă cu cea a lui Orzechowski şi Cromer (dar afirmă că înşişi românii şi-ar etimologiza etniconul de la Flaccus). Ca o noutate notăm faptul că el, după ce afirmă latinitatea limbii române „de la legiunile romane" şi după ce remarcă prezenţa slavonismelor în limba română, crede că limba latină s-a corupt în limba română datorită genovezilor de la gurile Dunării sau chiar din ţinuturile vlahilor: Sarnicki fundamentează această ipoteză prin trei „rationes": „...Primo, quod Valachi in sua lingua non tam Latinorum, quam Italorum sermonis corruptelas habent. Verba gratia: *Passa pro transeas, Curciani pro portegiani,* id est aulici et consimilia. Quorum omnium expers erat actas Traiani

Pe lângă aceste pagini obiective în esență cu privire la români, constatăm în istoriografia polonă, începând cu epoca de aur, un curent care propagă o cu totul altă teorie despre originea românilor; această teorie a fost pusă în circulație scurt timp înaintea afirmațiilor lui Orzechowski de către cronicarul Martin Bielski (cca 1495–1575, pe numele său adevărat Wolski). De credință luterană, Martin Bielski este autorul unei prime istorii universale scrise în limba polonă. Apărută într-o primă ediție în anul 1550 (sau 1551), *Kronika wszystkiego Świata* (Cronica lumii întregi) a cunoscut trei ediții întregite în timpul vieții autorului ei, care o completează pe ultima (din 1564) cu știri luate din *Analele* lui Martin Cromer. Fiul său Ioachim Bielski (mort în 1599) a dat o formă definitivă acestei cronici, publicând-o în anul 1597 sub titlul de *Kronika Polska*[117].

Martin Bielski afirmă și el originea romană a poporului român, dar pune în circulație o teorie cu totul nouă. Bielski discută părerea lui Enea Silvio Piccolomini despre originea termenului de *valachus* din numele generalului Flaccus, crezând că eruditul italian ar fi adoptat această explicație „nevrând să arunce ocară asupra neamului său italian"[118]. Adevărata origine a românilor este însă alta: „La Roma era obiceiul care este și până azi ca pe răufăcători să nu-i ucidă, ci-i trimiteau peste mare, dar mai ales aci unde este valul, căci aci a fost trimis și Ovidiu, ca să facă deosebite lucrări, slujbe și lupte. Ovidiu

---

quae adhuc incorruptam linguam habuit. Secundo, quod illae coloniae *Traiani* Romanorum, ab *Adriano*, et aliis reductae rursum fuerunt ex Dacia in Italiam. Tertio, quod si reliquiae essent exercitus Traiani, non obliti fuissent historiae Romanae scriptores cos vocare ex corrupto nomine Italicorum, Valachos seu Blachos. Sed nusquam per miile annos fit mentio Blachorum, nisi ab illo tempore, quando Genuensium coloniae Kiliam, quae Achylae etymon redolet, occuparunt"...; cf. St. Sarnicius, *Annales sive de origine el rebvs gestis Polonorvm el Litvanorvm libri VIII*, Cracoviae, 1587, apud I. Długosz, *op. cit.*, *ed. cit.*, II, col. 1082, *ibidem*, col. 918–920 la capitolul *De temporibus Traiani imperatoris* se află paragraful De Dacorum el Valachorum vera origine, în care expune opinia sa despre romanitatea românilor asemănătoare cu cea a lui Orzechowski și Cromer. Sarnicki l-a cunoscut foarte bine pe Despot-vodă (cf. N. Iorga, *Un „Héraclide" à Montpellier el un courtisan valaque de Henri III*, în „Bulletin de la Section Historique", XVII, 1930, p. 31 urm.; *idem, Tot despre Despot*, în „Revista Istorică", IV, 1918, p. 1–2). El și-a scris opera aproximativ zece ani după moartea lui Despot, Considerăm că în prima opinie despre români el copiază din Cromer și Orzechowski. „Teoria genoveză" este o creație proprie cu toată formularea introductivă („sed non desunt, qui potius a Genuensibus Italis, qui ad ostia Danubii consederant in vicinia vel in ipsa sede Valachorum, eorum linguam immutatam esse putant...").

Pentru o altă teorie a lui Sarnicki vezi mai jos. p. 133–134.

[117] P.P. Panaitescu, *Influența polonă în opera și personalitatea cronicarilor Grigore Ureche și Miron Costin*, în „Analele Academiei Române", Mem. secț. ist., Seria III, tom. IV, 1925 (extras), p. 20 urm. I. Bielski și-a scris opera împrumutând pe larg din cronicarul R. Heidenstein. În cronica sa (*Rerum Polonicarum ab excessu Sigismundi Augusti Libri XII*) Heidenstein descrie țările române cu ocazia narării luptelor lui Mihai (cartea a XII-a): „Valachia recens nomen est, antiquis pars erat Thomorum et Daciae velut alij censent Messiae, Getarum sedes Romani Imperij versus Septentriones fines, quorum defendorum causa junctus fuit a Trajano Imperatore ingenti ponte Danubius: demersi reliquiae cernuntur et continua *ibidem* Italici generis praesidia habita... Itala Slavicae confusa illi oratio, mores instituta religio, ex praeceptis hausta disciplinae, Graeci schismatici" (ed. Francofurti a. M., 1672, p. 359–360).

[118] P.P. Panaitescu, *loc. cit.*, p. 20.

a scris despre parţi, tătari şi sarmaţi care locuiau aci şi nu se temeau nici de Roma, nici de Dumnezeu. Iar când aceşti răufăcători s-au înmulţit au început a face deosebite slujbe romanilor, au păscut vitele şi turmele romane, au zidit un pod peste Dunăre şi au săpat un val la Nistru şi în alte locuri. Iar când s-au înmulţit şi-au ales un voievod şi au alungat pe geţi, daci, iazigi şi alte popoare şi ei înşişi s-au aşezat la Dunăre păstrând şi pînă azi obiceiurile şi limba italiană, însă puţin schimbate"[119].

Această teorie a fost rapid adoptată în istoriografia polonă a epocii; cronica lui Martin Bielski a fost tradusă în limba rusă şi maghiară[120]. O primă influenţă a lui Martin Bielski constatăm la Maciej Stryikowski (1547 – după 1582). Şi el şi-a scris opera istoriografică în limba polonă. În a sa *Kronika Litewska* (Königsberg, 1582) el afirmă: „Cei pedepsiţi la Roma erau trimişi în ţări străine, unde petreceau vreme îndelungată potrivit vinei lor. Astfel Scipio, Camillus etc. ... şi Naso la Pont, care nu s-a mai întors. Din aceştia s-au înmulţit ceilalţi italieni în Dacia. Dacia, ţara Moldovei"[121].

---

[119] *Ibidem*, p. 36, Ioachim Bielski descrie Moldova cu prilejul narării evenimentelor din 1359: „Această ţară s-a luptat multă vreme cu împăraţii romani şi a fost supusă de Traian, dar încă mai înainte de acesta, romanii trimiteau acolo pe răufăcători şi de la aceşti romani s-au păstrat în această ţară multe cuvinte latineşti care s-au amestecat apoi cu cuvinte ruseşti. Românii (*Woloszy*) se împart azi în două, au doi voievozi, cel muntenesc şi cel moldovenesc, dar înainte a fost unul singur care se numea sau muntenesc sau moldovenesc, căci nu era încă nici o deosebire"; cf. P.P. Panaitescu, *loc. cit.*, p. 134. Asemănător cu St. Sarnicki, I Bielski observă: „Multă vreme nu s-a auzit vorbindu-se de acest neam, pentru că stăteau în pace şi de aceea istoricii au scris puţin despre dânşii; numai Zonaras, istoric grec, îi aminteşte în câteva locuri... numindu-i în greceşte *Blachi...*" *ibidem*, p. 135). Vezi şi G. I. Năstase, *Istoria moldovenească din Kronika polska a lui Bielski*, în „Cercetări Istorice", I, 1925, p. 114–158.

[120] P. P. Panaitescu, *loc. cit.*, p. 21 şi n. 3, unde se specifică amănuntul că traducerea rusă a rămas în manuscris. O copiere aproape aidoma a citatului din M. Bielski constatăm într-un cronograf rusesc din a doua jumătate a veacului XVI; cf. *Polnoe sobranie russkih letopisei.* XXII/2, Petrograd, 1914, p. 234–235.

[121] P. P. Panaitescu, *loc. cit.*, p. 37. Pasajele din cronica lui Stryikowski au fost traduse de B. P. Hasdeu şi publicate în „Archiva istorică a României". II, p. 5–11, şi în „Columna lui Traian", II, 1871, p. 106–122. Stryikowski a trecut şi prin ţările române; cf. N. Iorga, *Istoria românilor prin călători*, I, p. 257. El a revendicat şi paternitatea cunoscutei *Sarmatiae Europeae descriptio a lui Alessandro Guagnini* (1538–1614); cf. P. P. Panaitescu, *loc. cit.*, p. 27; Cl. Isopescu. *loc. cit.*, p. 53, n. I; *Călători*, II, p. 446 urm. În anul 1611 apărea traducerea polonă a acestei descrieri sub denumirea de *Opisanie Sarmacyey Europcyskiey*: traducerea aparţine lui Martin Paszkowski care îi adaugă, între altele, şi pasajul lui M. Bielski despre originea românilor (cf. I, Minea, *O cronică leşească a Moldovei*, în „Ion Neculce", III. 1923, p. 188–192, şi P P. Panaitescu, *loc. cit.*, p. 26 urm.). Vezi şi *Călători*, II, p. 624 urm. Dar şi Al. Guagnini discută pe larg originea românilor. El a trăit foarte multă vreme în Polonia, redând ca atare atât opinia umaniştilor poloni, care au scris în limba latină, cât şi cea a autorilor de cronici scrise în limba polonă: „Valachi, qui olim Getae et Daci, post ab colonia Italorum, quos Wlochos vocamus, Valachi cognominati... Hodiernae gentis Valachicae originem quidam referunt ad Flaccum praesidem Romanum, a quo nomine leniter deflexo, et ipsa Valachia nuncupata esse videtur. Ab eo enim tempore quo Flaccus cum imperio Mysiae sive Daciae praefuit, quae ultra Istrum ad Scythicam gentem extenditur, Flacciam appelari constat, quam demum corrupta voce, sensim in Valachiam abiisse perspicimus.

O altă însuşire şi adaptare a teoriei lui Bielski o constatăm la Krzystoff Warszewiecki (Varsevicius, 1543–1603), rectorul colegiului iezuit din Lwów care a jucat un rol important în propaganda catolică în Moldova în timpul domniei lui Petru Şchiopul[122]. El a elaborat un amplu plan de cruciadă antiotomană în care rezervă românilor un loc important; în acest context le comentează şi originea: „Est Valachia provincia quae his olim Dacia, illis Valachia, nonnullis Cisalpina (Transalpina) dicitur Moldavia, ab ea, duce Valerio Flacco, gente condita quae olim veterum Romanorum nomine et semine censebatur, sive illi ob flagitia, quod magis fidem fecit, eiecti, sive per colonias deducti, sive etiam sponte sua eo fuerunt profecti, non novum enim est solum multis vertere et incognitas regiones visendi studio peragrare. A quo ipso loco Ovidium non procul exulasse et lacum quendam ovidianum, in quo perierit, hodie etiam conspici opinio est, qui etiam getice et sarmatice loqui didicisse se alicubi profitetur. Gens siquidem valachica ipsa non multum a cultu et ingenio disterminata est Italorum..."[123]. Varsevicius nu susţine, aşadar, cu fermitate o anume teorie; el enumera diferitele posibilităţi ale descendenţei romane a românilor din Valerius Flaccus: ori din exilaţi, ori din colonizaţi, ori veniţi de bună voie (*sponte)* în căutarea unor ogoare roditoare şi atraşi de farmecul locurilor necunoscute. Varsevicius înclină totuşi spre teoria exilaţilor, citindu-l pe Ovidiu şi lacul în care ar fi pierit nefericitul poet roman. Varsevicius găseşte o confirmare a originii romane a românilor, pe lîngă limba lor, în felul de viaţă şi firea lor foarte asemănătoare cu ale italicilor.

Teoria lui Martin Bielski nu surprinde atât prin afirmarea romanităţii cât mai ales prin derivarea ei istorică. Martin Bielski porneşte şi el în argumentarea originii romane a poporului român din colonizarea romană a Daciei, prezenţa romanilor în Dacia fiind permanent pusă în lumină de troienele, de valurile romane („brazdele"), îndeosebi cel cunoscut sub denumirea improprie de „valul lui Ovid". Prezenţa lui Ovidiu îi sugerează lui Martin Bielski „cheia" teoriei. Măsura de „asanare morală" impusă de Augustus

---

Apud Valachos enim non modo Romanae disciplinae mores certi, leges que vigent, sed ipsa quoque Latinae vocabula permulta servantur (împrumut din opera Lui P. Giovio). Unde Vulochorum et Valachorum nomen idem quidam esse volunt, quos Wlachos, id est Italos, etiam Germani lingua sua Welschen vocant, utraque gens Itala ideo commune nomen. Qua ratione autem eam regionem Flaccus occupavit. Aeneas Sylvius, qui post Roma pontifex fuit, sic tradit. Tempore Traiani imperatoris Daci seu Gothi, detrectantes Romani iugum imperii, missus est eo Flaccus cum triginta milibus hominum, quibus in coloniam deductis, *ibidem* ararent, commeatum Romano exercitui, qui *ibidem* semper in armis contra Scythas ac Sarmatas fuit. praeberent... Sed diversum alios scripsisse videmus, qui Sylvium, in laudem suorum propensum, falsa tradidisse affimiant. Post quem qui scripsere hisioriam eadem quidem de gentis origine, sed diversa ratione scribunt, qui hodiernorum Valachorum stirpem ad Romanos quidem referunt, sed ad exules, qui eo relegaţi erant..."; Al. Guagninus, *Rerum Polonicarum tomi tres*, Francofurti, 1584, III, p. 430 şi p. 453–454; vezi şi Miron Costin, *De neamul moldovenilor*, ed. C. Giurescu, Bucureşti, 1914, p. 32–33 n., tradus în A. Sacerdoţeanu, *op. cit.*, p. 36–37; *Călători*, II, p. 291 urm.

[122] Vezi Hurmuzaki, III/1, p. 108–123; XI. p. LXIII, n.

[123] N. Iorga, *Dovezi despre conştiinţa originei românilor*, *loc. cit.*, p. 264. Varsevicius remarcă şi latinitatea românilor, prilej pentru a aminti un raport inedit între Matei Corvin şi Ştefan cel Mare: „Idioma valachicum est corruptum, nec tamen latinitati admodum absimile; adeo ut rex Mathias Hungariae, cum legati valachici per interpretem apud eum verba facere sic incepissent: „Expone, inquit, domino nostro", se, si hac lingua uterentur, etiam sine interprete intelligere eos posse responderit" (*ibidem*, p. 265).

familiei imperiale a fost pusă, aşadar, la originea a două teorii referitoare la originea romană a poporului român: din opera lui Ovidiu a fost culeasă atestarea documentară a lui Flaccus; exilul poetului a constituit nucleul de informaţie extins de către Bielski asupra tuturor coloniştilor romani; istoricul polon explica colonizarea Daciei prin măsurile disciplinare adoptate de guvernul imperial, Dacia transformându-se, în concepţia lui Bielski, într-un fel de Nouă Caledonie a romanilor.

Teoria este vădit duşmănoasă românilor; ea abundă în calificative jignitoare la adresa lor[124]. Este un lucru ştiut că în literatura evului mediu abundă paginile de aversiune naţional-medievală; ceea ce se remarca cu predilecţie în privinţa celorlalte popoare nu erau calităţile lor, ci obiceiurile, legile, trăsăturile psihice negative, procedeu care în acelaşi timp permitea evidenţierea calităţilor propriului neam. Fenomenul este deosebit de accentuat când e vorba de popoarele învecinate. Paginile numeroşilor călători prin ţările noastre sunt mărturie elocventă pentru această mentalitate.

Teoria lui Bielski se încadrează în acest context general. Semnificativ e faptul că ea se întâlneşte la autori poloni care au scris în limba polonă şi nu în cea latină, care prin însuşi caracterul ei era în evul mediu o limbă supranaţională.

Teoria lui Bielski are însă şi trăsături lipic polone, În căutarea genezei ei trebuie să se pornească de la relaţiile moldo-polone şi mai ales de la evoluţia lor de la sfârşitul veacului al XV-lea până la mijlocul celui următor. Victoriile armatei moldovene şi desprinderea Moldovei de sub suzeranitatea polonă au creat în anumite cercuri umaniste polone un climat de ostilitate faţă de Moldova[125]. Acest climat se grefează pe un fond comun slav, în acelaşi timp incapabil de a recepta teza romanităţii românilor şi ostil acesteia. Teoria a găsit ecou şi în mediul maghiar, pentru a cărui gândire politică ea prezenta o soluţie comodă de a împăca realitatea istorică a originii romane a românilor cu pretenţiile politice ale regalităţii maghiare în spaţiul românesc.

Contemporane cu mărturiile polone asupra romanităţii populaţiei carpato-dunărene sunt şi numeroase alte ştiri umaniste europene despre originea poporului român.

Domnia lui Despot-vodă reprezintă nu numai momentul culminant al politicii habsburgice în ţările române în veacul al XVI-lea, ci şi perioada de maximă afirmare a acţiunii Reformei în Moldova[126]. Despot-vodă a întreţinut el însuşi legături cu cercurile

---

[124] Dar uneori nu poate trece sub tăcere vitejia românilor. M. Bielski a participat la lupta de la Obertyn şi cunoaşte deci modul de luptă al moldovenilor; cf. *Despre arta militară la popoarele moderne, descrisă de Martin Bielski, Sprawa rycerska, Cracovia, 1569*, în „Archiva istorică a României", I/2, 1865, p. 161–170.

[125] Într-un *Capitulum extractum* (care reglementează raporturile Poloniei cu Moldova) de la sfârşitul veacului al XVI-lea, moldovenii sunt prezentaţi ca fiind duşmani ai Poloniei. În acest context se plasează şi o aluzie la originea romană a românilor; cf. CI. Isopcscu, *Alcuni documenti inediti della fine del Cinquecento*, în „Diplomatarium Italicum", I, 1925. p. 423–426.

[126] Cf. Ş. Papacostea, *Moldova în epoca Reformei. Contribuţie la istoria societăţii moldoveneşti în veacul al XVI-lea*, în „Studii", XI (1958), 4, p. 64–72; idem, *Diaconul sârb Dimitrie şi penetraţia Reformei în Moldova*, în „Romanoslavica", XV, 1967, p. 211–218; idem, *Nochmals Wittenberg und Byzanz: Die Moldau zur Zeit der Reformation*, în „Archiv für Reformationsgeschichte", LXI (1970), 2, p. 248–262; A. Oţetea, *Wittenberg et la Moldavie*, în vol. *Renaissance und Humanismus in Mittel- und Osteuropa*, I, Berlin, 1962, p. 302–321.

reformatoare de la Wittenberg, înainte de toate cu Philipp Melanchthon (1497–1560) şi cu elevii lui. Eruditul protagonist al Reformei s-a pronunţat şi el cu privire la trecutul românilor. El este acela care în cunoscutul *Chronicon Carionis*[127] stăruie asupra istoriei antice a Daciei. Dar moartea l-a împiedicat pe Melanchthon să ducă până la capăt opera sa istoriografică. Ea a fost continuată în spiritul său de către Kaspar Peucer (1525–1602). În anul 1562, Peucer a editat partea a patra a noii cronici „a lui Carion", în care expune pe larg şi istoria Bizanţului. Când narează evenimentele din Imperiul Bizantin în timpul lui Isaac al II-lea Anghelos (1185–1195), Peucer aminteşte de răscoala vlahilor, prilej pentru a-şi expune opinia despre acest popor: „De origine ergo gentis mihi videtur non absimile esse vero, quod imperatores orientis post summotos inde parlim, partim excisos Gottos, agros illos veteri more distribuerint veteranis militibus et ut stipendia his exoluerunt et vt per eos a finibus imperij ex ea parte arceunt tumultuantes Sarmatas. Inter illos plurimos fuisse Romanos, lingua argumento est, quae ex latina est deprauata. Ab his Romanis profectum esse Walachorum nomen, vicinis in Transiluania Gottis authoribus, qui Italos Germanica consuetudine Wallios nominarunt, consentaneum est. Nam quod a Flacco quodam eorum praefecto nomen tractum esse nonnulli fingunt, fabulosum prorsus est[128].

Latuerunt autem Walachi quam diu quieti Constantinopolitanis imperatoribus paruerunt[129] et vicissim inclaruerunt, cum admixtione Sarmatarum aucti et ab iisdem incitati recusare imperium coeperunt. Eosdem Sarmatis ductoribus Lituaniam indeque Liuoniam et vicinam Borussiam nouis colonis mixtim compleuisse, testantur veteris linguae vestigia, quod latinitatem referunt.

---

[127] Cf. H. Ziegler, *Chronicon Carionis*, Halle, 1898. Umanistul german Johann Carion (1499–1537) a publicat *Chronica sa în anul 1532*. Cronica a cunoscut în deceniile următoare numeroase reeditări, adaptări şi completări. Ph. Melanchthon a dat de fapt o cronică universală nouă, dar a păstrat numele ei tradiţional. Ph. Melanchthon a editat în anii 1558 şi 1560 (până la Carol cel Mare) noua cronică în limba latină. Umanistul K. Peucer a continuat opera lui Melanchthon în anii 1562 şi 1566 (de la Carol cel Mare până la Carol al V-lea). În anul 1573 a apărut prima ediţie germană din *Chronicon Carionis* scrisă de Ph. Melanchthon şi K. Peucer.

[128] S-a afirmat recent (A. Oţetea, *loc. cit.*, p. 304, n. 3) că Melanchthon şi-ar fi manifestat interesul pentru români şi „par son intervention dans le probleme tres discuté aux 16e et 17e siecles de l'origine du nom „Vlach". II s'eleva contre l'etymologie d'Aeneas Silvius Piccolomini qui le faisait deriver du nom du pretendu général romain Flaccus. Bien que cette explication fût adoptée par presque tous les humanistes. Melanchthon le rejeta comme „fantaisiste" (cf. Georgius Hornius, Historia politica universalis 340–341)"; vezi şi Ş. Papacostea, *Les Roumains et la conscicnce de leur romanité au moyen-âge*, *loc. cit.*, p. 21. Istoricul german Georg Horn (1620–1670) scrie într-adevăr în *Historia sa* (apărută în 1665): „Unde nomen *Walachia* fluxerit incertum est, Graecis Blachi dicuntur. *Paulus Iovius XL et Munsterus à* Flacco Romano duce *Falacciam* dictam putant, quod *Melanchtoni* fabulosum videtur" (p. 340). G. Horn are aci în vedere pasajul din *Chronicon Carionis*; în realitate nu este partea scrisă de Melanchthon ci cea a lui K. Peucer.

[129] Aceeaşi idee o exprimă mai târziu şi St. Sarnicki, care în mod evident a copiat opinia lui K. Peucer. Asemănarea e pusă şi mai mult în lumină de afirmaţiile potrivit cărora grecii îi numesc pe români *blachi* şi de faptul că şi el leagă apariţia românilor în istorie de răscoala din timpul lui Isaac al II-lea Anghelos.

Posteriori tempore Wallachorum vna gens in duas est partes diuulsa, dominatu distincto; suntque qui ad orientem et septentrionem habitant, Podoliae finitimi Walachi antiquo nomine, caeteri ad meridiem et Transiluaniam Muldani nouo nomine appellati, etsi aliqui nomina permutantes, Walachos eos, Muldauos illos uocare malunt"[130].

Kaspar Peucer afirmă aşadar originea romană a românilor bazându-se pe următoarele elemente: colonizarea Daciei de către romani; se observă pentru prima dată că între aceşti colonişti au fost „şi romani" (deci se lasă loc opiniei că nu a fost o colonizare exclusiv cu elemente etnice romane, ceea ce se apropie de rezultatele cercetărilor moderne) de la care au preluat românii limba latină, elementul lingvistic fiind a doua dovadă a originii romane a românilor; în sfârşit, şi numele lor pune în evidenţă romanitatea „valahilor"; termenul e de origine „gotică" şi desemnează în general orice populaţie italică[131]. Peucer observă că despre existenţa acestui popor nu s-a aliat nimic atâta timp cât a rămas liniştit sub dominaţia împăraţilor romani de la Constantinopol. Românii au constituit la început o unitate etnico-politică, care s-a împărţit apoi în două formaţiuni statale: Moldova şi Ţara Românească.

Dar ceea ce surprinde cel mai mult în opera lui Kaspar Peucer este afirmaţia că romanii s-ar fi extins şi în Lituania, Livonia şi Prusia. Este un loc comun în cronografia veacurilor XV–XVI (îndeosebi în cea polonă, de exemplu la Długosz, Miechow, Wapowski, Cromer, Orzechowski şi alţii) afirmaţia că lituanienii, ruşii, livonienii, prusienii etc., ar fi de origine romană. Dar până la Peucer nici un alt istoric nu face legătura dintre aceste pseudo-romanităţi baltice şi romanitatea carpato-dunăreană. Kaspar Peucer se situează prin această afirmaţie la începutul unei tradiţii noi, necunoscute până acum în istoriografia noastră[132].

Prima aplicare la un caz concret a acestei teorii o aflăm la Joachim Cureus (1532–1573). În *Analele* sale, tipărite în 1571 şi care conţin numeroase şi preţioase informaţii cu privire la trecutul românilor, umanistul silezian susţine originea romană a prusienilor, derivată din romanitatea românilor: „Habitabant vero in Prussia olim populi et ibi adhuc sunt reliquiae illorum, qui lingua Henetae vel Sclavonicae plane dissimilis vtebantur, sicut et in locis aliquot Liuoniae, cui erant intermixta vocabula latina.

De origine gentis illius, neminem probabilius quid allerre vidi, quam D. Peucerum virum Clariss, qui putat eos in illas regiones Arctoas, desertas tunc a Slauis, qui sese in Germaniam et Poloniam infuderant, migrasse ex Valachia et fuisse olim colonos Italicos collocatos in Valachiam ab Imperatoribus Graecis ut arcerent Slauos ab imperio Constantinopolitano, sed superatos tandem multitudine et vi Sclavorum, patriam

---

[130] *Chronicon Carionis* expositvm et avctvm... a Philippo Melanthone et Casparo Peucero, pars tertia, liber quartus. Wittebergae, 1562, p. 237–238; ed. germană din anul 1573, p. 714–715.

[131] Traducerea germană din anul 1573 redă astfel acest citat (p. 715): „Demnach es vermutlich ist, das die benachbarten Gotten in Siebenbürgen, eben von diesem Römischen Kriegsvolck den namen Walachen gebraucht haben. Denn nach Deudscher art pfleget man die Italianer Walen oder Welschen zu nennen, daher ist vieleicht der namen Wallij und Walachi komen".

[132] Pasajul e preluat mecanic (atribuit pe deasupra lui Melanchthon) de doi istorici baltici din veacul al XVII-lea; Thomas Hiärne şi Moritz Brandis; cronicile lor au fost editate în *Monumenta Livoniae Antiquae*, I, Riga. 1835 (Th. Hiärne, p. 25–26), III, Riga, 1842 (M. Brandis, p. 4–5).

reliquisse"[133]. În aceeaşi vreme, polonul Stanislas Sarnicki constată: „Nec desunt, qui eiusdem generis Italos hac via in Litvvaniam ab ostiis Danubii per Valachiam transivisse affirmant, et tales parui faciunt illam narrationem de Libone, qui in Litvvaniam advenisse dicitur"[134]. Rezultă aşadar că doi contemporani ai lui Kaspar Peucer i-au preluat teoria aplicând-o la două cazuri concrete, în veacul următor livonienii la rândul lor îşi vor vedea derivată originea din romanitatea românilor.

În anii în care istoricii umanişti poloni acordau o atenţie sporită romanităţii nord-dunărene iar Peucer şi Cureus căutau aci leagănul „romanităţii" nord-europene, ţările române au fost vizitate de numeroşi umanişti, diplomaţi şi misionari care au furnizat şi ei mărturii asupra originii românilor.

Începem cu florentinul Giovanandrea Gromo (1518–?), căpitanul gărzii regale a lui Ioan Sigismund în anii 1564–1565[135]. El a descris Transilvania înaintea morţii regelui (1571), dar după ce părăsise ţara. Gromo începe tratatul său geografic cu ample incursiuni în trecutul daco-roman al Transilvaniei. Descriind „naţiunile" din Transilvania, Gromo după ce enumeră pe unguri şi pe saşi, adaugă: „La terza natione è la Valaccha quale è sparsa per tutte le parti di quel Regno (di Transilvania)... la lingua loro è aliena et uaria dall' Vngheria; ma si come fanno professione d'essere discesi da Colonia Romana, quindi prima condotte da Tiberio contro Decebalo Re; poi per guardia di quel paese da Adriano

---

[133] Ioachimus Cureus Freistadiensis, *Gentis Silesiae Annales*, Witebergae, 1571, p. 36; în anul 1585 a apărut la Wittenberg o versiune germană a acestei lucrări, purtând titlul de *Schlesische General Chronica* (la p. 65 citatul despre romanii din Prusia veniţi din „Walachey").

[134] St. Sarnicius, *loc. cit.*, col. 1082. Sarnicki aşază această opinie imediat după teoria descendenţei genoveze a românilor. Contemporan cu Sarnicki este şi emisarul imperial la Moscova. Daniel Prinz von Buchau (mort în 1608), autor al unei lucrări intitulate *Moscoviae ortus et progressus* (editată târziu în veacul al XVII-lea la 1681). Diplomatul lui Maximilian al II-lea şi al lui Rudolf al II- lea pretinde că manuscrisul *Analelor* lui Długosz ar exista la numeroase familii polone şi ruseşti. După ce citează din Długosz, el afirmă originea romană a românilor (din „colonie a romanilor") dar nu uită nici pe genovezii de la Caffa, aşezându-i alături de romani ca factor determinant în etnogeneza românilor; cf. *Scriptores rerum Livonicarum*, II, Riga, Leipzig, 1848, p. 691: „Sic Długossus, Polonicorum annalium scriptor, cujus opera manu scripta solummodo in quibusdam familiis extant, tradit civili bello, quod inter Caesarem et Pompejum gestum est, manum quandam Romanorum deserta Italia, ad littora Venedici sinus consedisse, ibique urbem a se conditam, Romone de Romae nomine dixisse, quae gentis ejus metropolis diu fuerat. Sic tota Wallachia Theodosia, item in Taurica, Chersoneso, quae nunc Capha appellatur, illa Romanorum. haec Genuensium Colonia est". O altă însuşire a teoriei lui Sarnicki despre originea românilor o constatăm la sfârşitul veacului al XVI-lea la călătorul olandez Joris van der Does (Georgius Dousa); cf. *De itinere svo Constantinopolitano Epistola.* Lugdunum Batavorum, 1599. p. 18 (ediţia olandeză a apărut în 1652). Van der Does a fost însoţit în călătoria sa de nobilul polon St. Golski (cf. N. Iorga, *Istoria românilor prin călători*, I, *ed. cit.*, p. 262) care a furnizat probabil umanistului olandez informaţia bibliografică din *Analele* lui Sarnicki.

[135] Vezi N. Iorga, *Încă o mărturie despre români*, în „Revista Istorică", I, 1915, p. 65–69; Marina Lupaş-Vlasiu, *Contribuţiuni documentare la relaţiunile dintre Italia şi Transilvania în secolul al XVI-lea*, în „Anuarul Institutului de istorie naţională", X, 1945, p. 334–343; CI. Isopescu, *Notizie intorno.... loc. cit.*, p. 40–47. Vezi şi Ş. Papacostea, *Les Roumains et la conscience de leur romanité au moyen-âge*, *loc. cit.*, p. 24; *Călători.* II, p. 312 urm.

iui lasciate, cosi ancora usano lingua assomigliante alia antica Romana; ma barbara si come fanno de costumi et uestimenti..."[136]. Gromo arată aşadar că românii înşişi pretind că se trag dintr-o colonie romană, lăsată în Transilvania de împăratul Hadrian, după ce a fost adusă aci de Tiberiu; aşadar date istorice complet schimbate faţă de cele tradiţionale şi corespunzătoare realităţii istorice[137]; romanitatea „valahilor" e dealtfel dovedită şi prin limba lor, „asemănătoare celei antice romane". Într-o altă relaţie, Gromo arată că această limbă se cheamă „romană" sau „românească" şi nu este altceva decât o „latină macaronică"[138].

Cam în vremea când Gromo dedica descrierea Transilvaniei lui Cosimo de Medici, un alt italian transmitea în patria sa ştiri despre originea românilor; este vorba de abatele Giulio Ruggiero, nunţiul apostolic al papei Pius al V-lea în Polonia. În 1568, Ruggiero trimitea lui Pius al V-lea un raport despre situaţia, îndeosebi religioasă a Poloniei, dar el socotea că pe papă îl puteau interesa şi ţările române şi românii înşişi: „...Sono questi Vallachi per antica origine Italiani, per esser colonia de'Romani, condotta da Flacco, la quale con vocabolo corrotto vogliono molti che siano detti Vallachi, ma io credo più presto che si chiamano cosi, per essere il medesimo comune în Polonia a tutti gl'Italiani, da quali essi hanno origine. Perciò tengono ancora in gran parte la lingua latina corrotta, e non al tutto dissimile alla nostra italiana, honche in quella, per la vicinanza e prattica delle barbari nationi si sia mescolata la religione lor de'Christiani in Greca..."[139].

Ruggiero afirmă aşadar romanitatea românilor pe baza a trei elemente: trecutul antic, de colonie romană, al românilor (prin „Datia antica" el exprimă unitatea etnică a românilor din cele trei ţări române), numele românilor (respinge etimologia piccolominiană, explicându-l pe *valachus* în mod just) şi limba latino-italiană a românilor. Coruperea latinei clasice la români este explicată de către abatele Ruggiero prin vecinătatea românilor

---

[136] Cl. Isopescu. *loc. cit.*, p. 43–44. Descrierea aceasta a fost redactată în anul 1567 şi dedicată lui Cosimo de Medici, ducele Florenţei şi Sienei. N. Iorga. *loc. cit.*, a tradus în limba română acest citat după o traducere germană. Cl. Isopescu nu a editat întreaga relaţie manuscrisă a lui G. Gromo; acest lucru l-a realizat abia în 1945 Aurel Decei. *Giovanandrea Gromo. Compendio di tutto il regno posseduto dal re Giovanni Transilvano ed di tutte le cose notabili d'esso regno (sec. XVI),* în „Apulum. Buletinul Muzeului regional Alba lulia" II, 1943-1945. p. 140–214 (p. 165–166 pasajul despre romanitatea românilor). G. Gromo cunoscuse încă in 1564 originea romană a românilor: ..La lingua loro si chiama Romanza o romanescha, et e quasi un Latino maccaronesco. Si tengono discesi da colonie Romane"; cf. A. Veress, *Documente...*, I, p. 253 (scrisoarea lui Gromo din 19 decembrie 1564 către un prelat roman).

[137] Gromo cunoaşte şi tradiţionala etimologie din numele lui Flaccus şi istoria luptelor lui Traian şi Decebal; cf. Cl. Isopescu, *loc. cit.*, p. 44–46; A. Decei. *loc. cit.*, p. 168 urm. şi 204.

[138] A. Veress, *Documente...*, I, p. 253. „Limba macaronica" înseamnă o limbă vulgară amestecată cu cuvinte latine.

[139] *Relatione copiosissima del Regno di Polonia, riferita dall'abbate Ruggiero a Pio IV (= V) ritornando nuntio al Re Sigismondo Augusto nell'anno del Signore MDLXVIII*, în N. Iorga. *Acte şi fragmente cu privire la istoria românilor*, I. Bucureşti, 1895, p. 14 (vezi şi *idem, Istoria românilor prin călători*, I. p. 216, 225). Relaţia a fost publicată de B. P. Hasdeu, înainte de N. Iorga în „Archiva istorică a României", I/2, 1865, p. 116–117 (diferă puţin de ediţia lui N. Iorga; Hasdeu se sprijină pe un manuscris madrilen iar Iorga pe unul parizian); *Călători*, II. p. 629 urm.

cu „grecii" adică cu lumea ortodoxă. Această teorie (asemănătoare cu opinia arhiepiscopului Ioan de Sultanyeh) conține în sine și ideea pretinsei apartenențe originare a românilor la aria catolicismului, idee deosebit de frecventă și propagată mereu de cercurile catolice în evul mediu.

Bazându-se de asemenea pe argumentul lingvistic, umanistul italian Giovanni Lorenzo d'Anania afirmă originea romană a românilor, al căror nume, însă, îl derivă din cel al generalului Flaccus[140], trimis de către senatul roman să suprime popoarele barbare: „...la Vallacchia, alla quale pose questo nome, che hoggi retiene corrotto. Flacco, mandatoui dal Senato con alcune colonie per reprimere le tante genti Barbare, doue dimoro, temendosi molto da questa parte... din natura (i Vallacchi) sono molto instabili, et sdegnosi, con l'idioma, che dimostra loro origine, essendo mezo Latino, hauendo anco il parlare Schiauone, che gli è quasi commune per tutte queste parti..."[141].

Un călător care i-a cunoscut nemijlocit pe români a fost juristul francez Pierre Lescalopier. Spirit umanist, Lescalopier se interesează foarte mult de trecutul daco-roman al locurilor pe care le-a străbătut în august 1574. Pe lângă vestigiile romane din Transilvania, Lescalopier remarcă și trecutul roman al poporului român: „Tout ce pays (la Walacchie) et Moldauie et la plus part de Transilvanie a esté peuplé des colonies romaines du temps de Traian l'empereur; le capitaine se nommoit Flaccus qui a donné ce nom nouueau au pays de Flacchi et par glissement de langue Wlacchie. Ceux du pays se disent vrays successeurs des Romains et nomment leur parler romanechte c'est a dire romain; la plus part de leurs parolles sont demies italiennes et demies lalines meslées de grec el de baragouin. Ilz ont en fort grande horreur le pape el l'Eglise romaine et honorent comme Dieu leurs vaïuodatz..."[142].

---

[140] Umanistul sas Christian Schesaeus (cca 1535–1585) afirmă și el că românii și-ar trage numele de la generalul Flaccus (*Ruinae Pannonicae*, Wittebergae, 1571, lib. X (= *De bello Pannonico Solymanni Imperatoris Turcorum*, lib II). Asemenea tradiții legendare convin de minune poetului umanist. Astfel, el adaugă la descrierea cetății Alba Iulia legende născute din războaiele romanilor cu dacii, legende pe care Schesaeus le-a cules și intercalat într-o frumoasă formă poetică în poemul său (*op. cit.*, lib. I). Surprinde totuși faptul că Schesaeus, cu toate că descrie destul de amănunțit populațiile Transilvaniei, inclusiv românii (cf. Șt. Bezdechi, *Christian Schaeseus despre români*, în „Anuarul Institutului de istorie națională", IV, 1926–1927, p. 448 urm.), nu a reținut în opera sa tocmai elementul de bază prin care aceștia se deosebeau de unguri, secui și sași, anume originea și limba lor romană (pentru autor vezi B. Capesius, *Sie förderten den Lauf der Dinge*, p. 233-241).

[141] Gio, Lorenzo d'Anania, *L 'Universale Fabrica del Mondo overo Cosmografia*, Veneția, 1582, p. 154–155. Prima ediție a acestei *Cosmografii* a apărut la Neapole în anul 1573 (cf. Cl. Isopescu, *loc. cit.*, p. 47–52, reproduce toate știrile din această geografie referitoare la români). Ediția din anul 1582 a fost cunoscută poetului Torquato Tasso care și-a făcut numeroase adnotări la pasajele privindu-i pe români, evidențiate de Cl. Isopescu, *loc. cit.*

[142] *Voyage fait par moy, Pierre Lescalopier l'an 1574 de Venise à Constantinopole*, fol. 48, apud Paul Cernovodeanu, *Călătoria lui Pierre Lescalopier în Țara Românească și Transilvania la 1574,* în „Studii și materiale de istorie medie", IV, 1960, p. 444; vezi și documentatul studiu introductiv și notele ample la ediția jurnalului; *Călători,* II, p. 418 urm.

Pierre Lescalopier explică, aşadar, prezenţa românilor în cele trei ţări române prin colonizarea romană a acestui spaţiu de către Traian. După ce admite etimologia din Flaccus, Lescalopier afirmă că românii înşişi se consideră adevăraţi urmaşi ai romanilor, iar limba lor o numesc „romaneşte". Limba lor pare călătorului francez un amestec egal între italiană şi latină, presărată cu grecisme şi cu un fel de păsărească. Afirmaţia lui Lescalopier despre ostilitatea românilor faţă de catolicism revelă o trăsătură generală şi permanentă a spiritualităţii româno-ortodoxe din evul mediu[143].

Odată cu preluarea pontificatului de către Grigore al XIII-lea (1572–1585), curia papală trece la organizarea ofensivei catolicismului în ţările în care până la acest papă curia neglijase oarecum să aplice hotărârile Conciliului de la Trident, menite să dea un puternic impuls luptei împotriva ereziilor. Este vorba în special de Europa de nord, de est şi sud-est. Desigur că atenţia principală era îndreptată spre Scandinavia protestantă, spre Polonia şi Transilvania puternic „infestate" de Reformă; dar papalitatea îmbină aceste eforturi cu politica de catolicizare a lumii ortodoxe, concentrându-şi eforturile asupra unor cercuri ruseşti şi asupra celor două ţări române ortodoxe. La începutul pontificatului său, noul

---

[143] Faţă de prospeţimea constatărilor lui P. Lescalopier, datorată în primul rând contactului direct cu românii, se dovedesc şi mai lipsite de interes afirmaţiile contemporane ale unor conaţionali ai lui Lescalopier, care nu ştiu să relateze nimic nou despre originea romană a românilor şi reproduc lucruri arhicunoscute (Flaccus, latinitatea limbii române etc.); e vorba de Blaise de Vigenère (1523–1595), *La Description du Royavme de Poloigne et pays adiacents*, Paris, 1573, p. XXXLVIII (vezi şi *Călători*, II. p. 637 urm.); *Avlae Turcicae Othomanniciquae Imperii Descriptio...*, primum ab Antonio Geufraeo Gallice edita: recens autem in Latinam linguam conuersa per Wilhelmvm Godelevaeum, Basileae, 1573, p. 56 (în acelaşi an apărea şi o ediţie germană făcută după traducerea latină a originalului francez); André Thevet, *La Cosmographie Universelle*, II, Paris, 1575, p. 896 (Thevet adaugă lui Flaccus „leur Chef' prenumele de „Val"; din „Val Flacce" ţara s-a numit apoi „Val Flaccie, et plus le nom se corrompant il (le païs) fut appelle Valaccie et enfin Valachie..."; François de Belleforest (1530–1538), *Harangues Militaires, et concions de princes, capitaines, embassadeurs et autres manians tant la guerre que les affaires d'estat,* II, Paris, 1575, col. 539: „Daces: ce sont ceux qu'à present on nomme Walaches, entre lesquels sont les Moldaves... et tient qu'ils sont discenduz des Romains" (apud P. Iroaie, *Umanesimo romeno*, Trapani, 1967, p. 166). Un alt francez care s-a pronunţat în a doua jumătate a veacului al XVI-lea despre originea românilor a fost contele Jacques-Auguste de Thou, *Historiarum sui temporis lib. LVIII* (ed. franceză, Basel, 1742, vol. V, p. 86: „Sa capitale (de la Valachie) est Tergwisch, bâtie, a ce que prétendent les naturels du païs, par un Flaccus Preteur Romain. Ils fondent leur opinion sur ce qu'encore de nos jours on s'y sert de beaucoup de termes, qui ne sont qu'un latin corrompu"). Reiese, aşadar, că în concepţia contelui istoriograf teoria cu Flaccus devine o creaţie românească. Pentru acest erudit vezi Samuel Kinser, *The Works of Jacques-Auguste de Thou*, The Hague, 1966. În anul 1576 a apărut la Roma opera spaniolului Alfonso Chacón (Ciaconius, Ciaconnus, 1540 sau 1542–1599), *Historia utriusque belli Daciei a Traiano Caesare gesti, ex simulachris quae in Columna eiusdem Romae visuntur collecta* (altă ediţie: Roma, 1616). Chacón descrie şi comentează fiecare cadru al Columnei; un loc important ocupă descrierea Daciei („cuprinzând astăzi provinciile Transilvania, Ţara Românească şi Moldova") şi a dacilor („numiţi astăzi transilvani, valahi şi munteni", ed. 1576, p. 7–8). Asupra importanţei lucrării lui Chacón. cf. M. Macrea, *Un disegno inedito del Rinascimento relativo alla Colonna Traiana*, în „Ephemeris Dacoromana", VII, 1937, p. 100 urm.

papă caută să se informeze asupra acestui spațiu. Legatul său Giovanni Francesco Commendone (1523–1584) prezintă lui Grigore al XIII-lea în anul 1572 o scurtă descriere a țărilor române purtând un titlu deosebit de sugestiv şi programatic: *Valachiae, olim Flacciae, Romanorum coloniae, brevis descriptio*. Commendone nu transmite lui Grigore al XIII-lea opinii originale despre originea românilor; țara lor e descrisă după tiparele devenite tradiționale: ea s-a numit odinioară Flaccia, după Flaccus, o căpetenie romană, acum ea se numeşte „Valahia adică Italia, căci polonii îi numesc *veloc* pe italieni, iar valahii păstrează până astăzi nu numai obiceiurile şi legile sigure ale disciplinei romane, ci au primit chiar şi cele mai multe cuvinte ale limbii latine în vorbirea lor, care este slavă..."[144]. Importanța descrierii lui Commendone trebuie căutată în finalitatea ei anunțată chiar în titlu. Autorul urmărea aşadar, prin această descriere, să arate papei Grigore al XIII-lea titlurile de drept ale papalității asupra acestei colonii romane. În încheiere, Commendone sugerează papei ideea de a-i atrage şi pe români la conciliul proiectat, în scopul refacerii unității credinței în lumea creştină pentru a putea înfrunta cu succes Semiluna[145].

Proiectul lui Grigore al XIII-lea eşuând, el a căutat să-i atragă prin alte mijloace pe români de partea Romei; dintre acestea, cel mai frecvent a devenit de la mijlocul veacului al XVI-lea trimiterea de iezuiți în lumea ortodoxă cu scopul de a converti la catolicism pe membrii cercurilor conducătoare. Unul din momentele cele mai însemnate ale acestui efort catolic îl constituie misiunea iezuitului Antonio Possevino (1533–1611) în Europa răsăriteană (între anii 1582-1585)[146]. Încă înainte de a ajunge în Transilvania, Possevino îi trimite papei la 12 aprilie 1583, din Olmütz, o descriere a Europei răsăritene; după ce descrie granițele şi obligațiile față de Poartă ale „Valachiei", observatorul iezuit adaugă: „El tutti queste reliquie dell'antiche colonie Romane, si come anco hoggidi ne serbano la lingua nostra corrotta, chiamano V-ra B-ne Padre el sono christiani secundo il rito Greco,... non havrebbono quella difficoltà in rendersi alia Chiesa cattolica..."[147]. Ajuns în mijlocul românilor, Possevino se va convinge că românii sunt totuşi de altă părere, ținând cu tenacitate la credința lor ortodoxă. Din Transilvania, Possevino intră în legătură

---

[144] N. Iorga, *Documente geografice*, I, Bucureşti, 1900, p. 14 („Cum Mysiae partem, que ultra Istrum versus Schytas porrigitur, a Flacco, preside romano, Flacciam olim esse appellatam constat, iam vero, mutato vocabulo, Valachia, id est Italia, vocatur: *veloc* enim Italum Sarmathae dicunt, nam Valochi non modo disciplinae romanae mores et leges ceras hactenus retinent, sed ipsa quoque latinae linguae vocabula plurima suo idiomate, quod illiricum est, admiserunt..."); vezi şi *Călători,* II, p. 372 urm.

[145] La mijlocul celei de a doua jumătăți a veacului al XVI-lea au apărut două lucrări geografice umaniste care vor cunoaşte numeroase reeditări îmbogățite, traduceri şi adaptări; e vorba de Gerhard Mercator (Kremer, 1512–1594), *Atlas* (1569), şi de Abraham Ortelius (1547–1598), *Theatrum orbis terrarum (1570)*. La Abraham Ortelius nu constatăm nici o referire la originea romană a românilor, în schimb Gerhard Mercator ține să aducă aminte de ea copiind în linii mari teoria lui Pius al II-lea.

[146] Vezi acum G. Stökl, *Posseviniana*, în „Jahrbücher für Geschichte Osteuropas", N. F., XI (1963), 2, p. 223–236; *Călători*, II, p. 527 urm.

[147] A. Veress, *Epistolae et acta Jesuitarum Transylvaniae temporibus principum Báthory (1571-1613)*, I, Budapest, 1911, p. 281.

cu domnii români[148]. Possevino a creat în Transilvania o bază solidă pentru propaganda Contrareformei, ai cărei agenți cei mai activi erau iezuiții. După plecarea sa din Transilvania (unde a stat 47 de zile), *Possevino* trimite (la începutul anului 1584) la Roma o operă, intitulată *Transilvania*, rămasă în manuscris până la începutul veacului nostru[149]. Lucrarea este una din cele mai competente şi ample descrieri ale Transilvaniei din veacul al XVI-lea. Possevino furnizează o imagine fidelă a românilor: virtuțile lor militare, ocupația, statutul politic inferior față de al ungurilor, saşilor şi secuilor, lipsa de drepturi, uimitoarea lor îndârjire – împreună cu românii din Țara Românească şi Moldova – în credința lor „schismatică" ortodoxă, refuzul lor categoric de a se converti la catolicism[150]. Pe lângă astfel de constatări, Possevino are ocazia să confirme cele scrise papei încă din Olmütz despre originea romană a poporului român. Antonio Possevino discută pe larg etimologia denumirii de „valachi", dar se mulțumeşte să reproducă teoria lui Enea Silvio Piccolomini (pe care o documentează şi el cu versurile lui Ovidiu) şi cea a lui Antonio Bonfini. După ce a arătat cu argumente istorice şi filologice (împrumutate) originea romană a românilor, Antonio Possevino furnizează şi argumentul lingvistic, dobândit în urma contactului direct cu românii pe care i-a auzit şi al căror grai l-a înțeles: „Et ancora quei, che si chiamano Valachi, habitanti nell'Istessa Transilvania, danno assai segno di discendere de quei, che di Italia vi andarono, havendo essi la litigua corroltissima dall'Italiano, o Latino; et mostrando dai sembiante di essere discesi da noi altri"[151].

---

[148] Vezi Ch. Karalevskij, *Proiectul misiunii lui Possevino în Moldova şi Țara Românească, 1583–1585,* în „Revista catolică", III, 1914, p. 521–539; idem, *Relațiunile dintre domnii români şi Sf. Scaun în a doua jumătate a veacului al XVI-lea. După documente inedite din Arhivele Vaticanului*, în „Revista catolică", II, 1913, p. 175–207; 411–427; p. 570–581; III, 1914, p. 46–60; 176–209. O altă scrisoare a lui Possevino din 13 iunie 1583 reține de asemenea romanitatea românilor: „Principi di Moldavia et Vallachia, poichè sono discesi da Romani, dei quali ancora ritengono il nome, et, come si spera, anco l'amore..." pentru credința romană. Din Roma se trimite la 9 iulie 1583 o scrisoare a lui Antonius Buccapadulius către Petru Şchiopul care se adresează voievodului astfel: „Diligimus et Nobilitatem Tuam privatim hoc nomine, quia Romanorum stirpe ortus es, quorum ut nomen retines sic charitatem quoque retinere Te speramus..." (cf. Ch. Karalevskij, *op. cit.*, în „Revista catolică", II, 1913, p. 187–188). Nunțiul Anibal de Capua se plânge că Petru Şchiopul nu-şi trimisese la Roma ambasadorii promişi pentru că întâmpina greutăți în catolicizarea Moldovei din cauză că moldovenii erau de rit ortodox, dar erau de origine romană, având o limbă cu multe latinisme (*ibidem*, p. 413). Rezultă aşadar că, asemănător cu Innocențiu al III-lea, Grigore al XIII-lea a căutat să-şi justifice pretențiile prin romanitatea românilor; totodată se vede şi aici că papalitatea cunoştea receptivitatea românilor la asemenea afirmații care devin şi în această împrejurare un mijloc de *captatio benevolentiae.*

[149] A. Veress a publicat relația lui Possevino în seria *Fontes Rerum Transilvanicarum,* III, Cluj, 1913, G. Bascapè reeditează *Transilvania* după un alt manuscris în *Le relazioni fra l'Italia e la Transilvania nel secolo XVI, Note e documenti*, Roma, 1935, p. 63–163.

[150] G. Bascapè, *op. cit.*, p. 90 urm.

[151] A. Possevinus S. J., *Transilvania* (1584). ed. A. Veress, p. 15–21; ed. G. Bascape, p. 66–69, vezi şi CI. Isopcscu, *loc. cit.*, p. 56–58. Un însoțitor anonim al lui Possevino a redactat în 1583 pentru Analele Societății Iezuite o descriere detaliată a misiunilor lui Possevino în Transilvania. În drum spre Oradea, cei doi iezuiți dau de un sat de români „vechiul neam al romanilor care

Un alt iezuit care a venit probabil cu Possevino în Transilvania şi care s-a pronunţat despre originea romană a românilor este napolitanul Ferrante Capeci (1549–1589), rector al Colegiului iezuit din Cluj, unde a şi murit de ciumă. Între numeroasele sale scrisori se remarcă cea din 24 februarie 1584 către Claudio Aquaviva (generalul ordinului între 1581 –1615): „È la Transilvania habitata da tre sorti di persone, et tutti hanno lingue distint. Valachi, i quali sono i più antichi habitatori e descendono da italiani e longobardi. Onde hanno lingua simile all'italiana moderna, tal che fra pochi mesi si potrebbe bene imparar la loro lingua; come essi anco facilmente imparano l'italiano. Anzi essi si chiamano romaneschi, e vogliono molti che erano mandati qui quei che erano dannati a cavar metalli, de'quali abonda questo regno..."[152]. Şi la Ferrante Capeci se constată o variantă a teoriei lui Martin Bielski; ca şi la însoţitorul lui Antonio Possevino, bogăţia de zăcăminte de metal din Transilvania şi cunoaşterea exploatării lor în antichitate au sugerat lui Capeci ideea exilaţilor romani în mine din care ar fi descins românii. Prezenţa acestei teorii în opera a doi autori contemporani, care au fost la curtea noului principe Ştefan Báthory (concomitent şi rege al Poloniei), dovedeşte existenţa unei influenţe polone în Transilvania cu privire la originea românilor. În continuare, Capeci arată şi el unitatea etnică a românilor (din cele trei ţări române), deopotrivă de refractari la încercările de a-i converti la catolicism sau protestantism; dar, afirmă el în continuare, dacă li s-ar explica doctrina catolică ar exista posibilitatea de a-i câştiga de partea Romei.

Această idee predomină şi în descrierea anonimă a Moldovei, făcută probabil de un iezuit italian, în anul 1587 cu scopul de a-l informa pe papa Sixt al V-lea (1585–1590) asupra Moldovei. Ca şi Grigore al XIII-lea, noul papă a urmărit la începutul pontificatului său închegarea unei coaliţii antiotomane în care trebuiau incluse şi ţările române; paralel, papalitatea a urmărit şi vechiul ţel de a-i atrage la catolicism pe români; această politică înregistrează rezultate pozitive în timpul domniei lui Petru Şchiopul, ceea ce rezultă din descrierea Moldovei din anul 1587; autorul anonim susţine: „Questa gente, se bene è di rito greco, è però amica del nome Romano, si per la lingua corotta de la latina si per l'opinione che hanno d'esser discesi da Romani et con nome de Romani si chiamano fra loro"[153].

Misionarul catolic pune şi el un puternic accent pe romanitatea românilor ca element hotărâtor în politica de catolicizare a românilor şi de atragere a lor la coaliţia antiolomană. Descrierea anonimă constată pe de o parte caracterul autohton al conştiinţei

---

îşi zic până astăzi romani şi care coboară fie din coloniile romanilor fie din acei care erau osândiţi la muncă în minele de metal. Limba lor dovedeşte de altfel această descendenţă romană. Ei locuiesc şi Ţara Românească şi Moldova" (cf. A. Veress, *Annuae Litterae Societatis Jesu de rebus Transyhlvanicis temporibus principum Báthory (1579–1613)*. Vesprimii 1921, p. 209). În afirmaţia iezuitului anonim constatăm aşadar un ecou al teoriei polone emise de M. Bielski; vezi şi *Călători*, II, p. 594 urm.

[152] L. Lukács S.J., *Documenta romana Historiae Societatis Jesu in regnis olim corona hungarica unitis*, III *(1581–1586)*, Romae, 1967, p. 403; editat şi de A. Veress, *Epistolae et acta Jesuitarum*, II, Budapest, 1913, p. 57.

[153] I.C. Filitti, *Din arhivele Vaticanului, II, Documente politice (1526–1788)*, Bucureşti, 1914, p. 45.

romanității la români, precum și unitatea etnică și psihică între moldoveni și munteni[154]. Această descriere arată că și moldovenii se numeau români, precum și înclinațiile afective ale românilor față de „romani", adică italieni.

În anul următor (1588), raportul generalului ordinului iezuit menționează o primă misiune a ordinului în Moldova[155]. Raportul acestei misiuni consemnează, între altele, și romanitatea moldovenilor: „Coloniam fuisse Romanorum ex vultu, sermone, moribus, opinio est; nec spes deest mansuri fructus: modo vocandi sacerdotes (nam adhuc extra nostros sunt nulli) imbuendis animis regendisque, nostrorum instituta persequantur"[156].

Acest raport înregistrează așadar o „opinie", după care chipul, limba și obiceiurile moldovenilor le-ar trăda descendența dintr-o colonie romană. Dorința și speranța iezuiților de a-l atrage la catolicism pe Petru Șchiopul se bazau îndeosebi pe politica lui B. Bruti, amintit și lăudat și în descrierea anonimă a Moldovei din anul 1587. La 25 februarie 1588, arhiepiscopul de Lemberg, Ioan Dimitrie Solikowski, anunță lui Sixt al V-lea excelenta primire a brevei papale de către Petru Șchiopul, subliniind meritele voievozilor români în lupta antiolomană, precum și cele ale lui B. Bruti, omul de încredere al lui Petru Șchiopul. Solikowski amintește și faptele de vitejie ale lui Ștefan cel Mare, „predecesor al lui Petru Șchiopul". Conform tradiționalei nomenclaturi polone, Moldova e numită Valachia, specificată într-un loc astfel: „id est Italica Colonia"[157]. Prin această precizare, arhiepiscopul Solikowski nu face altceva decât să continuie o tradiție a relațiilor polono-pontificale în care romanitatea românilor revine ca un *leitmotiv* cu aceeași finalitate: câștigarea românilor de partea Romei atât de a-i converti la catolicism cât și de a obține aderarea lor la planurile de cruciadă antiotomană inițiate de Sf. Scaun.

Acțiunea Contrareformei în țările române a recurs, în privința populației române, la încercări stăruitoare de a-i determina pe români să treacă de partea catolicismului. Propaganda catolică desfășurată în sprijinul „unirii" cu Roma se întemeia înainte de toate pe originea romană a populației românești din cele trei țări române. Propaganda aceasta, care trebuie să faciliteze colaborarea europeană sub conducerea papalității împotriva Imperiului otoman, evidențiază pe lângă romanitatea românilor și vitejia lor în lupta antiotomană.

Concomitent cu mărturiile asupra romanității carpato-dunărene aparținând unor agenți ai Contrareformei, există numeroase scrieri umaniste în care apare de asemenea puternic conturată originea românilor; ele provin cu precădere din mediul transilvan.

---

[154] „...da mezzogiorno vi è la Valachia, la quale ha un istessa lingua habiti, costumi e rito..." *(ibidem,* p. 46).

[155] Un iezuit care în cursul misiunilor sale în lumea ortodoxă (1583–1586) a trecut și prin țările române a fost Giulio Mancinelli (1537–1618). El a vizitat Țara Românească și Moldova în anul 1586 (cf. Cl. Isopescu, *loc. cit.*, p. 54–56); despre români el afirmă: „... et la lingua del paese de la Valacchia e mezza latina et volgara, imbastardita con qualche parola greca che vi hanno portato i caloyeri, li mercanti et li prencipi"; Hurmuzaki, XI, p. 117; *Călători*, II, p. 519 urm.

[156] *Annus 1588 missionis Moldavicae Socielalis Iesu*, în A. Veress, *Documente privitoare la istoria Ardealului, Moldovei și Țării Românești*, III, București, 1931, p. 157.

[157] Hurmuzaki, III/I, p. 103.

Astfel e cazul cu Gaspar Helth (Heltai Gáspár), umanist de origine săsească[158], stabilit la Cluj unde s-a maghiarizat. La Cluj, el a înfiinţat prima tipografie şi a desfăşurat o activitate rodnică până la moartea sa (cca 1579). Helth a scris şi tipărit la Cluj numeroase lucrări de istorie în limba maghiară cu toate că nu scria bine ungureşte[159]. Opera sa principală este Magyar Krónika apărută la Cluj în anul 1575. La începutul cronicii sale se află o descriere generală a Transilvaniei în care sunt enumerate şi popoarele care au stăpânit această ţară de-a lungul istoriei: Helth arată că înaintea venirii goţilor şi a hunilor, Transilvania a fost locuită de romani „de la care au rămas valahii (*az Oláhok*) în păduri şi în munţi şi care se numesc ei înşişi români (*Románusoky*)"[160]. Remarcăm mai ales această a doua observaţie a lui Helth precum şi ideea că primul popor străin care a ocupai Dacia antică – romanii – şi-a pus pecetea etnică pe această provincie.

Contemporan cu Gaspar Helth este umanistul sas Leonhard Uncius[161], devenit poetul curţii regelui polon Ştefan Báthory, care-i facilitează şi studiile universitare la Padova. Uncius a scris *Poematvm libri septem de Rebvs Vngaricis*, tipărite la Cracovia în anul 1579. Poemul acesta descrie în versuri faptele regilor Ungariei de la Attila până la Matei Corvin. O poezie apologetică dedicată lui Ştefan Báthory încheie acest poem. Leonhard Uncius s-a folosit la alcătuirea operei sale pe larg de *Decadele* lui Antonio Bonfini; ea rămâne totuşi creaţia originală a unui bun cunoscător al realităţilor din Transilvania, Moldova şi Ţara Românească. Uncius foloseşte adesea termenul de *Dacia* pentru aceste trei ţări române sau numai pentru una din ele. Până la întemeierea principalelor Moldova şi Ţara Românească, poetul cuprinde spaţiul de dincolo de Carpaţi în mod constant sub termenul de Dacia. Prima menţiune a *Valachiei* o constatăm în mod semnificativ în descrierea expediţiei lui Carol Robert de Anjou împotriva lui Basarab[162]. Originea nobilă a românilor este cântată de către poet cu ocazia descrierii luptelor purtate de Iancu de Hunedoara împotriva turcilor, în timpul lui „Vladislavs Polonvs". Uncius urmează îndeaproape pe Bonfini când afirmă că Iancu s-ar trage din nobila familie romană a Corvinilor. Dar el ştie şi faptul că părinţii săi au fost români, popor născut din daci (*geţi*) şi romani[163]. La dovezile originii romane a lui Matei Corvin, poetul adaugă mărturia prezenţei romanilor în Transilvania, furnizată de „pietre sculptate" cu „inscripţii vechi"[164]. Uncius repetă în versuri laudele aduse de Bonfini regelui protector, dar el încheie cântul dedicat lui Matei Corvin cu îndemnuri adresate principelui Transilvaniei şi regelui Poloniei, Ştefan Báthory. Uncius arată că Matei Corvin a căutat să-i întreacă pe eroii antici (dintre

[158] Vezi (Fr. Teutsch), *Gaspar Helths sächsische Abstammung*, în „Korrespondenzblatt des Vereins für Siebenbürgische Landeskunde", 37, 1914, p. 102–103; B. Capesius, *Neue Forschungen über Gaspar Helth (Heltai Gáspár)*, în „Forschungen zur Volks- und Landeskunde", VIII (1965), 2, p. 96–97.

[159] A. Veress, *Bibliografia română-ungară*, I, Bucureşti, 1931, p. 36.

[160] Heltai Gáspár, *Chronica az Magyarorknak dolgairol*, Claudiopoli, 1575, p. 6.

[161] Despre viaţa sa se cunosc foarte puţine date; vezi J. Trausch, *Schriftsteller-Lexikon oder biographisch-literärische Denk-Blätter der Siebenbürger Deutschen*, III, Braşov, 1871, p. 428–430. Ultimii ani ai vieţii sale i-a petrecut la Orăştie.

[162] Leonardus Uncius, *Poematvm libri septem de Rebvs Vngaricis*, Cracoviae, 1579, lib. V (fără paginaţie).

[163] *Ibidem*. lib. VI.

[164] *Ibidem*, lib. VII.

care mulţi se găsesc în genealogia regelui) şi să meargă pe urmele neamurilor sale ilustre: romanii şi hunii[165], unind deci Pannonia cu Dacia[166]. Leonhard Uncius este primul erudit sas care face loc în paginile unei lucrări literar-ştiinţifice, unor speculaţii politice, în slujba cărora el invocă argumente istorice, printre care şi originea romană a românilor.

Şi „poetul laureat" al curţii lui Ştefan Báthory redă un aspect al preocupărilor curţii princiare transilvane unde se discuta aşadar şi originea romană a românilor. Acest lucru e dovedit şi de către cancelarul lui Ştefan Báthory, Wolfgang Kowachoczy (Farkas Kovácsoczy, executat în anul 1594). Acest umanist a redactat o scriere de actualitate politică, un proiect de organizare a principatului ardelean. Lucrarea aceasta (tipărită la Cluj în anul 1584 şi care se păstrează astăzi într-un singur exemplar la Biblioteca Municipală S. Teleki din Tg. Mureş) este scrisă, conform obiceiului vremii şi a genului, în forma dialogului dintre persoane fictive, purtând numele de Philodacus şi Eubulus. Primul interlocutor se declară partizan al regimului centralizat cu puteri depline în mâinile principelui pe când Eubulus se pronunţă în spiritul autorului, pentru o conducere a principatului compusă din trei consilieri (Kowachoczy a fost de altfel executat tocmai pentru vina de a fi complotat împotriva principelui).

În cadrul discuţiilor purtate de cei doi corifei a două concepţii politice diferite se dezbate şi originea poporului român:

„*Philodacus*: Romanos homines his in locis aliquando habitasse minime dubium est. Quid enim? annon Valachi nostri, qui se nunc etiam Romanos vulgo venditant, eorum reliquiae sunt?

Eubulus: Non possum affirmare.

Philodacus: Cur? nonne tibi (idem facit satis luculentam sermo illorum vernaculus, qui plus ferme habet in se Romani et Latinitatis, quam praesens Italorum lingua?

Eubulus: Sed vita et mores eorum refragantur, quibus quis faedius, quid abiectius esse potest? Equidem, si quis nune ex priscis illis Romanis locorum istorum dominis ab inferis rediret, vere de istis Gryllis dicere posset:

Non generi nostro similes, in bruta videntur,
Degeneres animumque vomunt, corpusque sepulcro.

Philodacus: Sic itaque concludo Romanam etiam gentem, utpote praestantissimam (sunt enim gentium quoque labes) in tanto saeculorum decursu, degenerasse in vappas istos et nebulones.

Eubulus: Cave hoc illis in os dixeris: scis enim quam sint vindictae cupidi. Philodacus: Scio, atque adeo inteligo, ingens in istis, quodam vicissitudinis falo, vitiorum seminarium vigere..."[167].

---

[165] Uncius stabileşte o legătură directă între huni şi Hunyadi.

[166] *Ibidem*.

[167] W. Kowachoczy, *De administratione Transylvaniae Dialogus. Adiecta est ad Maximum et Victorem Poloniae Regein Gratulatio*, Claudiopoli Transilvanorum, 1584, 34 foi; cf. şi A. Veress, *Wolfgang Kowachoczy despre Români*, în „Revista Istorică", XIV, 1928, p. 33–36; idem, *Bibliografia română-ungară*, I, p. 46. Despre opera lui W. Kowachoczy în istoriografia noastră vezi A. Sacerdoţeanu, *op. cit.*, p. 40, n. 54 (*ibidem.* p. 39 o traducere a dialogului despre originea românilor).

Din acest dialog rezultă că Philodacus susține romanitatea românilor atât prin prezența romanilor în Transilvania cât și prin limba „valahilor" (ca descendenți direcți ai romanilor „care se fălesc și astăzi în mod public că sunt romani"), limbă ce e mai aproape de latină decât italiana. În replică, Eubulus caută să combată această teorie sprijinindu-se pe situația inferioară a românilor din Transilvania, dar dând acestei replici un ton de vădită ostilitate față de români, continuată, de altfel, și de Philodacus, amândoi știind însă bine că românii „ar fi setoși de răzbunare" pentru astfel de observații la adresa lor.

Reiese, așadar, din acest dialog că românii înșiși își făceau un titlu de glorie și de mândrie din originea lor romană, dar, în același timp, respingeau cu hotărâre orice aluzie defăimătoare la situația lor politică în Transilvania medievală. Pe de altă parte, constatăm la Wolfgang Kowachoczy o atitudine dublă față de români: prin Philodacus el dă glas atitudinii sale tipic umaniste în problema originii romane a românilor. Dar, el este în primul rând un exponent al politicii regatului maghiar medieval față de români; în calitatea aceasta, el își exprimă desconsiderarea față de români, dar și teama de ei. În replica finală, explicativă, a lui Philodacus consemnăm contopirea celor două atitudini: se recunoaște descendența strălucită romană a neamului românesc, schimbat față de poporul din care a derivat; dar această schimbare e prezentată net defavorabil românilor.

Un foarte bun cunoscător al românilor din această perioadă este și călătorul francez François de Pavie, seigneur de Fourquevaux (1563–1611). El a trecut în anul 1585 prin Moldova, remarcând în relația sa și romanitatea moldovenilor: „Ce peuple autres fois a esté colonie des Romains et en retient encore quelque chose de la langue, laquelle est composée d'italien, esclavon, grec, turcquesc el plusieurs autres"[168]. François de Pavie remarcă așadar originea romană a românilor în primul rând după limba pe care o vorbesc; ultima afirmație pare să surprindă o opinie a vremii larg răspândită înainte de toate în cercurile iezuite.

Din această epocă mai reținem și primul tratat umanist dedicat exclusiv originii romane a poporului român. E vorba de opusculul lui Petrus Albinius Nivemontius (1534–1598), *Commentativncvla de Walachia eivsqve partibus et synopsis rervm Walachicarum*[169]. Petrus Albinus rezumă de fapt principalele opinii emise de erudiții umaniști cu privire la originea românilor (îndeosebi Enea Silvio Piccolomini, Antonio Bonfini, Paolo Giovio, Martin Cromer, Kaspar Peucer). El observă pe bună dreptate: „De origine igitur Romana omnes consentiunt, etsi de nominis ratione inter se discrepant"[170]. Și într-adevăr el amintește pe scurt argumentul istoric (colonizarea romană a Daciei din care a rezultat

---

[168] *Relation de François de Pavie, seigneur de Forquevauls, d'un sien voyage fait l'an* MDLXXXV *aux terres du Turc et autres divers lieux de l'Europe*, în N. Iorga, *Arte și fragmente*, I, p. 38 (ca o curiozitate Fr. de Pavie notează faptul că moldovenii ar numi prepelița „perpelissa"); vezi și idem, *Istoria românilor prin călători*, I, p. 188–194; idem, *Les voyageurs français dans l'Orient européen*, Paris, 1928, p. 28–30; idem, *Histoire des relations entre la France et les Roumains*, Paris, 1918, p. 50–55.

[169] Apărut în anexă la Ioannes Sommer, *Vita Iacobi Despotae Moldavorum regvli*, Witebergae, 1587, p. 154–163.

[170] *Ibidem*, p. 157.

poporul român) şi lingvistic (latinitatea românilor) pentru a trece în revistă teoriile emise cu privire la originea numelui de *valachus*; pe Flaccus îl dovedeşte şi el cu versurile lui Ovidiu, dar nu-l acceptă; la fel procedează cu exegeza lui Bonfini. În cele din urmă, Petrus Albinus se decide pentru etimologia justă: „Atque inde etiam sine dubio nominis est origo a Germanis vicinis Dacis et Gothis, qui in hodierna Transyluania manserunt[171], vicinosque suos Italos Walen vel *Walchen* vnde Walachorum nomen haesit, quasi colonos Italicos diceres, nominauerunt"[172].

În anul în care umanistul german publica la Wittenberg prima lucrare dedicată originii romane a românilor, apărea la Bilbao o lucrare a umanistului spaniol Andrés de Poça în care limba română era inclusă în marea familie a limbilor romanice: „de la lengua latina han resultado las generales que agora se usan en Italia, España, Francia y Vvalachia"[173].

Un umanist german de faimă europeană a fost Johannes Löwenklau (Leunclavius, 1533–1593), excelent istoric al Imperiului Otoman, autor al unei istorii otomane, scrisă după izvoare orientale, în care autorul acordă o importanţă majoră luptelor voievozilor români împotriva expansiunii otomane. În *Pandecte*, Löwenklau a publicat note şi explicaţii etimologice la un şir de termeni din opera sa istorică *Analele sultanilor otomani*[174]. În aceste *Pandecte* se discută şi termenul *Valachia*. După ce arată diferitele denumiri date ţărilor române (Valachia maior, Valachia minor, Valachia Carabogdania,

---

[171] Prin această afirmaţie, P. Albinus devine adept al teoriei descendenţei dacice a saşilor transilvăneni (pentru această teorie vezi K.K. Klein, *Das „Rätsel der siebenbürgischen Sprachgeschichte". Die Goten-Geten-Daken Sachsengleichung in der Sprachentwicklung der Deutschen in Siebenbürgen*, în volumul *Transsylvanica*, München, 1963, p. 90–139).

[172] P. Albinus Nivemontius, *op. cit.*, p. 156. În acelaşi an 1587 apărea la Wittenberg o relaţie de călătorie a umanistului maghiar Ioan Czimor Decsi de Baranya (1560–1601). Descriindu-şi itinerarul prin Moldova. Decsi observă: „Valachia (ut paucis Moldaviam depingam) dicta esse videtur, non tamen a Flacco praeside romano, qui Mysiae sive Daciae praefuit, missus eo cum triginta milibus hominum a Traiano, qui in colonialii deducti ararent et commeatum romano exercitui, qui *ibidem* semper in armis contra Scytas ac Sarmatas fuit, praeberent, quam a voce Walach, quae germanico idiomate Italum significat. Valachi enim, veluti coloni Romanorum, et sectantur (religionem) a pontificia non multum differentem, et idiomate utuntur latino, licet ita iam corrupto et mutato, ut vix termia (!) priscae linguae vestigia ac rudera in eo appareant"; cf. Joh. Deczius, *Hodoeporicon*, Wittembergae, 1587, nepaginat (există într-un singur exemplar în România la Biblioteca Municipală S. Teleki), partea privitoare la români e reprodusă de V. Motogna, *Un călător în Moldova la 1587*, în „Revista Istorică", XI, 1925, p. 15–22.

[173] Andres de Poça, *De la antiqua lengua, poblaciónes, y comarcas de las Españas, en que de paso se tocan algunas cosas de la Cantabria*, Bilbao, 1587, fol. 13, apud W. Bahner, *Zur Romanität des Rumänischen, loc. cit.*, p. 78. Jacques Dalechamps (Jacobus Dalecampius) editează în 1587 la Leyden *Istoria naturală* a lui Pliniu şi preia etimologia *Valachiei* din Flaccus; cf. V. Bogrea, *Menţiuni umaniste despre noi*, în „Anuarul Institutului de istorie naţională", I, 1921–1922, p. 363.

[174] J. Löwenklau întreprinde o explicare ştiinţifică a *României* turceşti, termen ce desemnează în evul mediu atât o parte a Anatoliei cât mai ales Rumelia balcanică, confundată adeseori până în zilele noastre cu ... România! Explicaţia lui Löwenklau este cea ştiinţifică; cf. Ioannes Leunclavius, *Pandectes Historiae Tvrcicae, Liber singvlaris ad illvstrandos annales*, în *Annales Svltanorum othomanidarvm a Tvrcis sva lingva scripti*, Francofurti, 1588, p. 203–204.

Nigra Bogdania, Moldavia, Valachia Transalpina, Montana, Blachia, Iblach, Iflach ş.a.) Löwenklau continuă: „Nomen Valachorum non a Flaccis Romanis, origine fabulosa, quae pluribus tamen placuit, sed a Germanis nostris profectum arbitror... Germani vero plerique tam Italos quam Gallos (qui Germanis sunt Walli, sicut Gilimer nomen Gothicum est Wilmer. Et în Anglia quoque Wallorum nomen priscis incolis prouincialibus, ab Anglosaxonibus nostris inditum, manet) vocare solent Walchos et Walischos: quorum linguae prouinciali quum linguae Daciae, quae ipsa quoque Romanorum prouincia quondam fuit, adfinis esset: idem a nostris Walchorum nomen accepere, quod enuntiatione molliori mutatum in Walachos. Suffragatur huic opinioni meae vetus etiam Gallicae nomen, frequens in antiquis Vngariae regum titulis, quo Valachia significabatur, eadem cum Gallis et Italis vtens lingua, sicut et nunc adfinitatem aliquam cum eorum lingua provinciali retinet..."[175]

Löwenklau este primul umanist care acordă atenţie deosebită etimologiei germane a denumirii de „Welscher" cu toate implicaţiile ei. Cunoscând toate sensurile acestei denumiri, Löwenklau integrează, pornind tocmai de la etniconul românilor, poporul român în marea familie a popoarelor romanice; el arată că integrarea aceasta e confirmată de limba romanică pe care o vorbesc românii.

Latinitatea limbii române o afirmă şi călătorul Franco Sivori, secretarul lui Petru Cercel[176]: „La loro lingua è cosi quella della Moldavia, regno confinante. È parte meschia di laltino, parte ittaliana, parte greca e parte schiavona, che tutta insieme fa una lingua barbara..."[177]. Franco Sivori afirmă, aşadar, pe baza limbii comune, unitatea neamului românesc, confirmată de altfel şi de vitejia comună moldovenilor şi muntenilor, ceea

---

[175] I. Leunclavius, *loc. cit.*, p. 283–284. O însuşire a acestor teorii etimologice o constatăm la iezuitul boemian Iacobus Pontanus (1542–1626): în notele sale la ediţia latină a *Istoriilor* lui Ioan al VI-lea Cantacuzino (Ingolstadt, 1603), el a copiat opiniile principale ale lui Leunclavius; aceste note au fost apoi reproduse şi în ed. Paris (III, 1645, p. 1039. cf. şi C. Dima-Drăgan, M. Caratașu, *Les ouvrages d'histoire byzantine de la bibliothèque du prince Constantin Brancovan*, în „Revue des etudes Sud-Est européennes", V (1967), 3–4, p. 439–440 cu date incomplete şi inexacte despre I. Pontanus) şi Veneţia (1729, *Annotationes*, p. 66).

[176] Petru Cercel a servit lui Stefano Guazzo drept model de virtute cavalerească renascentistă. Multe calităţi ale principelui „della Valacchia maggiore" se identifică cu idealul „virtuţii romane". Fără a se afirma originea romană a lui Petru Cercel, găsim totuşi în aceste versuri aluzii la originea sa, confirmată prin virtuţile sale; cf. Stefano Guazzo, *Dialoghi piaceuoli*, Veneţia 1585, § II (alte ediţii, Milano, 1586; Veneţia, 1604); vezi şi R. Ortiz, *Per la storia della cultura italiana in Rumania*, p. 156 urm.

[177] *Memoriale delle cose occorse a me Franco Sivori del Signor Benedetto doppo della mia partenza di Genova l'anno 1581 per andar in Vallachia*, în Şt. Pascu, *Petru Cercel şi Ţara Românească la sfârşitul sec. XVI*, Sibiu, 1944, p. 182. Latinitatea limbii este afirmată în 1591 şi de Angelo Rocca în lucrarea sa dedicată papei Grigore al XIV-lea, *Commentario variarum artium*, Romae, 1591. Într-un *Appendix de dialectis, hoc est varijs linguarum generibus*, A. Rocca îşi însuşeşte de fapt opinia lui K. Gessner despre limba română („sermo Romanus"): cf. D. Găzdaru, *Menţiuni italiene şi dalmatine din secolul al XVI-lea,* despre limba şi poporul românesc, *loc. cit.*, p. 126–127.

ce le-a conferit o extraordinară încredere în sine: „credono non esser al mondo persone da più di loro..."[178].

În sfârşit o atenţie deosebită merită opera lui Giovanni Botero (1540–1617) intitulată *Relationi Universali* apărută în 1591; întregită şi reeditată apoi de numeroase ori, această lucrare reprezintă un tezaur nepreţuit de informaţii istorice, geografice şi etnografice pentru toate ţările şi popoarele vremii. Despre români, Giovanni Botero se dovedeşte excelent informat: „...I Vallacchi sono d'origine italiana... I Vallacchi mostrano di tirare origine da'Romani nel loro parlare; perche ritengono la lingua Latina: ma piu corrotta, che noi Italiani. Chiamano il cauallo, callo; l'acqua, apa; il pane, pa; le legne, lemne; l'occhio, occel; la donna, mugier; il uino, uin; la case, casa; l'huomo, huomen..."[179].

Care este aportul veacului al XVI-lea la cunoaşterea originii romane a poporului român? El trebuie căutat mai întîi în extraordinara răspândire a ideii romanităţii nord-dunărene; europenizându-se Umanismul, se europenizează şi cunoştinţele despre crâmpeiul roman din sud-estul Europei. Veacul al XVI-lea revelă Europei, începând din Peninsula Iberică şi până în Rusia, romanitatea românilor. Ceea ce apărea din veacul al XV-lea sporadic, devine acum un curent general european, exprimat prin cunoaşterea trecutului antic al Daciei, perpetuarea etnică a romanilor, limba şi numele românilor care sunt acum integraţi în familia popoarelor romanice; unor teorii umaniste greşite, dar fără

---

[178] *Memoriale*, p. 179. Unitatea neamului este exprimată şi de părerea consiliului ţărilor superioare austriace cu privire la oportunitatea aşezării lui Petru Şchiopul în părţile Tirolului: „Zu deme so ist dies Walachisch-Moldawisch ain grobs barbarisch Volckh, unnserm Thuen und Wesen gantz ungleich..."; Hurmuzaki, XI, p. 274 (documentul CCCCIX, din 31 august 1592). Între motivele arătate de Petru Şchiopul la 21 mai 1592, lui Jakob Schrenckh von Noczinck, secretarul şi consilierul arhiducelui Ferdinand, figurează pe prim plan: „Estlichen, di weill die walachische Sprach sich mit der wellischen Sprach vill vergleicht und derselben gar nahet ist, die teutsche Sprach aber innen gar schwär furkhumbt und vil Zungen si darzue nit lenden wellen..." (*ibidem*, p. 259, cf. şi p. 368). Petru Şchiopul e primul domnitor român care asociază limba română limbii italiene. La un domnitor român contemporan cu Petru Şchiopul constatăm de asemenea prezenţa conştiinţei originii romane a neamului. Mihnea Turcitul ridică în 1590 un altar în biserica Sf. Matei din Veneţia drept mulţumire pentru că primise a doua oară domnia Ţării Româneşti. Marioara Vallarga, mătuşa domnului a pus să se sape o inscripţie pe acest altar în care Ţara Românească apare ca „ţară de dincolo de Dunăre, în Dacia, colonie romană..."; cf. N. Iorga, *Contribuţiuni la istoria Munteniei*, în „Analele Academiei Române", Mem. secţ. ist., Seria II, tom. XVIII, 1896, p. 66–67; *idem,* Raguse el les Roumains, în „Bulletin de la Section Historique", X (1923), 4–6, p. 41. Vezi şi Pavel Chihaia, *Cine a fost „Negru Vodă", întemeietor de cetăţi şi ctitor de biserici*, în vol. *Pagini de veche artă românească. De la origini până la sfârşitul secolului al XVI-lea,* Bucureşti, 1970, p. 142 urm. Un alt român, cancelarul Ştefan Josika, apărea în 1592 florentinilor ca un „taliano"; cf. A. Pernice, *Un episodio del valore toscano nelle guerre di Valacchia alla fine del secolo XVI*, în „Archivio storico italiano", s. VII, t. III (1925), 2, p. 255.

[179] Apud Cl. Isopescu, *loc. cit.*, p. 61 (la p. 58–60 despre autor). G. Botero şi-a cules informaţiile de la foarte buni cunoscători ai românilor şi ai limbii lor. În comparaţie cu afirmaţiile lui Botero, cele transmise de contemporanul său Urbano Monte (1544–1613) par deosebit de palide şi generale (teoria lui Pius al II-lea), el neavând la dispoziţie afirmaţii de aceeaşi calitate ca cele ale lui Botero; cf. Cl. Isopescu. *loc. cit.*, p. 66–68.

intenţii osiile (de exemplu Pius al II-lea) li se adaugă acum o teorie vădit duşmănoasă la adresa românilor (Bielski); o teorie nouă face din romanitatea carpato-dunăreană leagănul unor pretinse romanităţi baltice.

Dar veacul al XVI-lea a îmbogăţit ideea romanităţii românilor cu două creaţii originale. în primul rând, el a politizat această idee. Izvorâtă mai întâi din problematica ridicată în faţa Europei de pericolul otoman, politizarea ideii romanităţii românilor se generalizează într-un timp destul de scurt. Romanitatea românilor devine un element component al unei anumite ideologii politice a vremii, fie că e vorba de cea a papalităţii fie de cea a unor potentaţi laici; toţi îşi susţin pretenţiile politico-spirituale şi prin romanitatea românilor; cei care se considerau moştenitori politici ai Romei (papa sau împăratul) pun accent pe apartenenţa antică a Daciei la Imperiul Roman, pretenţiile lor în ţările române fiind înfăţişate ca un fel de recucerire; cei care nu pot invoca acest argument fac apel la romanitatea românilor ştiind prea bine că la afirmarea ei românii erau deosebit de receptivi; argumentul propagandistic urmărea să câştige adeziunea românilor.

În al doilea rând, veacul al XVI-lea a produs o primă afirmare a limbii naţionale. Tipăriturile româneşti din a doua jumătate a veacului prilejuiesc o puternică afirmare a conştiinţei de neam şi de origine, cu toate că tipăriturile bisericeşti, prin însăşi natura lor, erau improprii pentru o astfel de afirmare. Dar ele enunţă climatul spiritual al veacului al XVII-lea, epoca de aur a culturii medievale româneşti. Legătura dintre veacul al XVI-lea şi cel următor o face domnia lui Mihai Viteazul, în timpul căreia se realizează pentru prima dată unirea celor trei ţări române.

CAPITOLUL IV

DOMNIA LUI MIHAI VITEAZUL ŞI UNIREA CELOR TREI ŢĂRI ROMÂNE

În timpul domniei lui Mihai Viteazul s-a realizat pentru prima oară în istoria poporului român unirea celor trei ţări române. Unirea a avut caracter personal, fiind înainte de toate produsul geniului militar şi politic al lui Mihai Viteazul; dispariţia domnului a consfinţit şi dizolvarea simbolică a unirii. Dar în ciuda duratei scurte, această unire a fost în istoria romanităţii nord-dunărene o realitate cu semnificaţii care depăşesc realizarea politică a lui Mihai Viteazul. Romanitatea carpato-dunăreană a eliminat pentru prima oară barierele politice medievale care fragmentau poporul român în trei formaţiuni statale distincte. Aceste formaţiuni se identificau, în mentalitatea vremii, în bună parte, cu instituţia domniei; de aceea, în cadrul acestei mentalităţi, întreita domnie a lui Mihai-vodă a căpătat funcţia de element unificator care a înlăturat barierele existente până atunci. Aceste bariere îşi găseau expresia cea mai puternică tocmai în domniile proprii fiecăreia din cele trei ţări pe care toate celelalte elemente ale vieţii sociale le legau puternic: prezenţa românilor în cele trei provincii, schimburile comerciale şi culturale, pendularea populaţiei, soarta politică externă comună. Toate aceste elemente creaseră de mult atât în mintea românilor cât şi în cea a străinilor convingerea că cele trei ţări erau destinate să alcătuiască o unitate politică. Unirea lui Mihai Viteazul a fost posibilă tocmai datorită acţiunii acestor factori – după cum eşecul ei se explică prin stadiul lor de dezvoltare, necorespunzător încă pentru a asigura viabilitatea unirii. Societatea românească purta încă prea evident amprenta particularismului medieval; ea nu era încă suficient de matură pentru a-l înlătura. De aceea, încercarea lui Mihai Viteazul nu reprezintă altceva decât o realizare personală şi efemeră, asemănătoare încercărilor premergătoare şi ulterioare care au eşuat. Dar, dincolo de această caracteristică, ea a intrat în conştiinţa neamului, adâncind-o şi îmbogăţind-o. Dacă până la domnia lui Mihai-vodă conştiinţa unităţii neamului avea caracter sporadic şi era mai mult virtuală, unirea personală a lui Mihai avea să creeze un precedent pe care orice încercare de unificare se putea rezema şi de la care-şi putea revendica legitimitatea. Mihai Viteazul a dovedit posibilitatea unirii reale a neamului. De aci înainte, afirmarea autohtonă a romanităţii se va accentua şi completa în mod conştient cu revendicarea unităţii neamului. Conştiinţa unităţii neamului, încolţită din originea comună, geneza neamului şi din limba poporului român va fi reactivată de acum înainte de conştiinţa posibilităţii unirii politice a românilor, conştiinţă care va deveni o permanenţă istorică

sancţionată prin două lupte majore din istoria modernă a românilor; eventul electoral din ianuarie 1859 şi proclamaţia din decembrie 1918.

§ 1. LUPTA ANTIOTOMANĂ A LUI MIHAI VITEAZUL

Bucurându-se de deplina încredere a Porţii, Mihai-vodă şi-a început domnia cu pregătiri diplomatice abile în vederea reluării luptei antiotomane a Ţării Româneşti. În întâmpinarea planului său venea coaliţia europeană antiotomană iniţiată de papalitate; dar această împrejurare favorabilă a fost mai mult de natură diplomatică şi morală decât efectivă, militară. Faptul că Mihai şi Ţara Românească au intrat în „Liga Sfântă" i-a asigurat domnului român de la început o prezenţă activă în diplomaţia europeană. Geniul militar al lui Mihai i-a adus apoi o faimă europeană. El începe să fie cunoscut şi apreciat din Spania până în Rusia moscovită, din Italia până în Scandinavia; literatura vremii (broşuri, gazete, foi volante, *avvisi*, *Newe Zeytungen* etc.) începe să-l identifice cu numele poporului. Pentru contemporani, *il Valacco* avea un sens precis: era însuşi Mihai-vodă[1].

Mai mult decât oricare domnitor român din evul mediu, Mihai Viteazul s-a bucurat de atenţia cercurilor celor mai largi din Europa. În extraodinar de bogata literatură a vremii, în care apare şi figura domnitorului român, găsim şi numeroase referiri la originea romană a poporului român.

Iniţiatorul noii ligi antiotomane, papa Clement al VIII-lea, îşi începe realizarea proiectului trimiţând numeroşi emisari în ţările care urmau să participe la „Liga Sfântă". La 10 noiembrie 1593, papa semnează instrucţiunile pentru Alexandru Komulović (1548–1608), misionar croat, bun cunoscător al Europei sud-estice[2]. Cu două zile înainte, la 8 noiembrie, papa semnase mai multe breve către domnii români, principele transilvan, regele polon, căpitanul cazacilor. Conţinutul lor este identic: se arată necesitatea luptei antiotomane, adresantul fiind invitat să se alăture ligii. Textul adresat domnului Ţării Româneşti conţine însă şi un element care lipseşte în celelalte breve: „De te autem audivimus, quod animo magno es, et de populo tuo accepimus, quod a

[1] Reproducem o mărturie deosebit de sugestivă din veacul al XVII-lea: „...in suo *Wallachus* nomine, nomen ac memoriam mortalibus refricabat coelestis castrorum Dusci, Archangeli Michaëlis..."; Joannes Bisselius S. J., *Aetatis nostrae gestorum eminentium Medulla historica*, Ambergae, 1675, p. 97; vezi şi A. Papiu-Ilarian, *Tesaurul de monumente istorice pentru România*, p. 137.

[2] Pentru aceste instrucţiuni vezi Hurmuzaki, III/2, p. 37 urm. Pentru Alex. Komulović (Comuleo), cf. P. O. Pierling, *Papes et Tsars, 1547–1597*, Paris, 1890, p. 443 urm.; idem, *La Russie et le Saint Siège*, II, Paris, 1897, p. 332–368; L. Pastor, *Geschichte der Päpste seit dem Ausgang des Mittelalters*, XI, ed. a VIII-a, Freiburg i. Br., p. 203 urm.; P.P. Panaitescu, *Mihai Viteazul*, Bucureşti, 1936, p. 38 urm.; N. Iorga, *Istoria lui Mihai Viteazul*, ed. N. Gheran şi V. Iova, Bucureşti, 1968, p. 116 urm.; A. Randa, *Pro Republica Christiana. Die Walachei im „langen" Türkenkrieg der katholischen Universalmächte (1593–1606)*, München, 1964, p. 83 urm.

Latinis atque Italis prognati estis, quo magis credendum est, vos gloriam maiorum vestrorum appetentes et avidos esse: sed illud magis vos excitare debet, quod Christianos vos esse, el salutiferae Crucis Vexillum vos sequi profitemini"[3]. Scopul acestei afirmații este cât se poate de clar: Clement al VIII-lea aflând[4] că românii sunt de obârşie latino-italică le aduce aminte imperativul care decurge din această origine: descendenții trebuie să se arate la înălțimea strămoşilor, la a căror glorie trebuie să râvnească; să se alăture, aşadar, creştinilor apuseni (catolicilor deci) în lupta împotriva turcilor. În instrucțiunile dale solului tainic (Komulović) papa indică: „să li se amintească (atât muntenilor cât şi moldovenilor) de faptul că ei sunt o colonie de italieni" şi deci nu pot lupta cu turcii împotriva „Ligii Sfinte", vărsând astfel „sângele propriilor lor rude"[5].

Ne întâlnim, aşadar, din nou cu un caz tipic în care papalitatea, pentru a obține aderarea românilor la un plan inițiat de ea, invocă, în negocierile cu ei, şi romanitatea lor. Dacă în cazul lui Aron-vodă, Roma era sigură de participarea Moldovei la „Liga Sfântă", nu acelaşi lucru se putea spune despre Țara Românească. Mihai îşi începe domnia ca om devotat, chipurile, Porții. Komulović a evitat de altfel, în 1594, să intre în Țara Românească[6]; tocmai pentru a-l smulge din presupusa fidelitate otomană, papa îi aminteşte domnitorului muntean datoria care decurge din originea sa şi a poporului său.

Mărturii asupra romanității nord-dunărene provin şi de la alți contemporani ai lui Mihai, care au jucat un rol în evenimentele sud-est europene de la sfârşitul veacului al XVI-lea.

La începutul anului 1595 sosiră din țările române numeroase ştiri care anunțau pregătirea celor trei conducători în vederea începerii campaniei împotriva turcilor. Între aceste scrisori, relații, *avvisi* etc. se numără şi *Lettera* lui Pietro Busto din Brescia, muzicianul de curte al lui Sigismund Báthory, adresată la 21 ianuarie 1595 din Alba Iulia fratelui său. Înainte de a-l informa asupra noutăților politico-militare, el îi descrie pe scurt Transilvania şi locuitorii ei: „...Valacchi... sono la feccia che rimasero de Romani,

---

[3] Hurmuzaki, III/1, p. 175. Această afirmație se găseşte numai în breva către domnul Țării Româneşti. P. P. Panaitescu, *op. cit.*, p. 38, şi Alex. Randa, *op. cit.*, p. 83, susțin, greşit, că papa s-ar fi adresat prin aceste cuvinte lui Aron-vodă al Moldovei.

[4] N. Iorga, *op. cit.*, p. 117, afirmă că papa ar fi aflat această descendență de la însuşi călugărul croat fără a indica, însă, baza documentară a acestei afirmații.

[5] Hurmuzaki, III/2, p. 38–39: „...riducendo loro anco a memoria, ch'essi sono colonna d'Italiani, e che non devono volontariamente entrare in guerra, ove possano spargere il sangue de'proprii parenti". Ideea aceasta pare să fi avut o largă circulație la sfârşitul veacului al XVI-lea. Într-un *avviso* roman din 1599 relatând o victorie a lui Mihai împotriva turcilor se afirmă: „...et se ben le sue genti (lui „valoroso Vaiuoda") erano stanche dal viaggio, et cariche di preda, non dubitò tutta uia di dar la battaglia et dopò hauerli essortati à portarsi valorosamente, si per l'honore di Christo, per il quale militauano, et si per la gloria della lor Natione, et di que'Romani, da cui faceuano professione di discendere..." (*ibidem*, p. 530).

[6] Din Iaşi, Komulović descrie papei Clement al VIII-lea frumusețile şi bogățiile Moldovei; el face următoarea observație: „moldovenii sunt oameni războinici, dar muntenii dimpotrivă"; cf. P.O. Pierling, Fr. Raćki, *Komulovica izvjestaji, listovi o poslanstvu njegovu u Tursku. Erdeli. Moldavansku i Poljsku*, în „Starine", XIV, 1882, p. 96.

scacciati da li Unni el tengono la fede greca; il parlar loro è un certo latino, corrotto di vocaboli barbareschi, quasi simile, ma molto peggio che el furlano"[7].

În august 1595, Mihai Viteazul obţinu la Călugăreni una dintre cele mai strălucite victorii din istoria luptelor antiotomane purtate de români. Această victorie i-a consacrat faima europeană. Din bogata literatură contemporană scrisă cu ocazia acestei victorii spicuim o interesantă însemnare: „Nota che nel monte Pindo sono Valacchi di lingua, come quei di Valachia et Moldavia, et senza fallo son'di quelli di Valacchia, ricondotte in quà le colonie romane da Aureliano Imperatore..."[8]. În timp ce Mihai se lupta la Călugăreni, în Moldova s-a petrecut o schimbare cu profunde implicaţii politice: Ştefan Răzvan a fost răsturnat din scaun şi înlocuit cu Ieremia Movilă, supus coroanei şi politicii polone, ostile ligii antiotomane[9]. Inspiratorul acestei politici era cancelarul Ioan Zamoyski[10]. La 27 august 1595, Zamoyski se adresează boierilor moldoveni expunând motivele intervenţiei sale în Moldova. Pe Ieremia Movilă îl prezintă ca pe un adevărat domn moldovean, adus pentru a pune capăt domniilor „străine" (Petru Şchiopul, muntean; Iancu Sasul şi Răzvan-vodă, ţigan): „...et non fictum quendam stirpis Palatinorum Valachiae (sicuti multi hactenus eiusmodi praetenderunt successionem) nec aliquem Romanorum sed gentis Valachiae nobilem, virtum probum, qui est sanguis de sanguine, Illustrem et Magnificum d. Hieremiam Mozilam vobis praeficeremus"[11]. Corespunzător obiceiului polon, Zamoyski îi numeşte pe moldoveni „valachi", Moldova fiind tot o „Valachia". Surprinde în schimb denumirea dată muntenilor: romani, adică însuşi numele propriu al românilor.

De aceeaşi inspiraţie polonă este o descriere anonimă a Moldovei. Scrisă pentru uzul papal, ea se distinge prin imparţialitatea ei şi prin tonul binevoitor românilor: „Sunt Daci ex Italis Romanisque procreati, qui duce Lucio Valerio Flacco cum Daciam occupavissent in hisque regionibus inveteravissent ac uxores duxissent, hos Dacos reliquerunt, qui eorum

---

[7] G. Bascapé, *op. cit.*, p. 169; vezi şi Hurmuzaki, XII, p. 28. În acelaşi an, Giuseppe Rosaccio îşi publica la Florenţa traducerea comentată a *Geografiei* lui Ptolemeu. În privinţa ţărilor române şi a originii limbii şi a poporului român, G. Rosaccio îl copiază pe G. Botero; cf. Cl. Isopescu, *Notizie intorno..., loc. cit.*, p. 83–84 (cunoaşte ediţia veneţiană din anul 1599); N. Iorga, *Ştiri noi despre sfârşitul secolului al XVI-lea românesc*, în „Analele Academiei Române", Mem. secţ. ist., Seria III, tom. XIX, 1937, p. 39–45.

[8] Hurmuzaki, XII, p. 94, n. I.

[9] Despre Ieremia Movilă, misionarul franciscan Bernardino Querini relatează între altele: „II detto Prencipe è tanto amico et affetionato alla chiesa latina, che non fa differenza alcuna tra gli suoi greci et latini... et per mostrare questa sua affettione maggiormente verso li italiani, mi ha promesso al mio ritorno di erigere un Seminario di giovanni latini, nella provincia che possano ben servire a tutte le chiese de'latini" (Hurmuzaki, III/l, p. 550); cf. şi Cl. Isopescu, *loc. cit.*, p. 87. R. Ortiz, *op. cit.*, p. 64 –65, subliniază importanţa acestei intenţii a lui Ieremia-vodă pentru răspândirea culturii italiene în Moldova.

[10] Pentru Ioan Zamoyski şi rolul său politic vezi P. P. Panaitescu, *loc. cit.*, passim; N. Iorga, *Istoria lui Mihai Viteazul*, ed. cit., passim.

[11] Hurmuzaki, XII, p. 99. N. Iorga, *op. cit.*, p. 191, crede că autorul acestui discurs ar fi Luca Stroici.

lingua Romani a Romanis, nostra Valasci, eodemque modo ab Italis appelantur. Valasci enim Polonis idem est, quod Itali Latinis. Quorum regio Moldavia quasi Minor Dacia vulgo appellatur. Hi natura, moribus et lingua non multum a vulgo Italiae absunt, suntque homines feri magneque virtutis, neque alia gens est, quae pro gloria belli et fortitudinis angustiores fines cum habeant, plures ex propinquitate hostes sustineat, quibus continenter aut bellum infert, aut illatum, defendit Valachiae situs"[12].

Victoria lui Mihai Viteazul a avut un foarte larg ecou în Europa[13]. Faptul că el era membru al „Ligii Sfinte" a asigurat numelui său o circulație în cele mai înalte cercuri ale Europei de la sfârșitul veacului al XVI-lea. Nu e mai puțin adevărat că adesea cercurile catolice îl așază pe prim plan pe principele transilvan, catolicul Sigismund Báthory, atribuind acestuia, pe nedrept, meritul principal în lupta antiotomană[14].

Descrierile țărilor române devin, în aceste condiții, cărțile cele mai căutate (adevărate *bestsellers*) ale literaturii istorico-politice și geografice ale vremii.

Tipică pentru acest gen de literatură este *Sybenbürgische Chronica und Kriegsshändel zu Wasser vnd Lande. Darinnen auch der Wallachen, Moldawern vnd Podolier Vrsprung und herkommen, Sitten, gewohnheiten, Herrschaften vnnd Reichthumern meldung geschicht*, Wallstadt, 1596. „Cronica" începe cu o descriere sumară a Daciei antice, a colonizării romane și a trecutului românilor până la Mihai; evenimentele anilor 1594–1596 ocupă de departe locul principal în astfel de descrieri. Importanța acestei cronici, ca și a altora de acest gen[15], trebuie căutată în notorietatea pe care o confereau originii românilor și faptelor lor de arme;

---

[12] Ignotus ad rei memoriam brevis historia Dacorum usque ad Stephanum III (voievodam Moldoviae), s.l., s.d., în *Elementa ad fontium editiones*, XXVII: *Res Polonicae ex archivo Mediceo Florentino*, II, ed. V. Meysztowicz și W. Wyhowska de Andreis, Romae, 1972, p. 18.

[13] Vezi C. Göllner, *Faima lui Mihai Viteazul. Broșuri contemporane*, în „Anuarul Institutului de istorie națională", VIII, 1939–1942, p. 123–296; M. P. Dan, *Știri privitoare la Mihai Viteazul în câteva broșuri germane contemporane*, *ibidem*. X, 1945, p. 259–290.

[14] Italianul Girolamo Frachetta propune lui Sigismund Báthory refacerea Imperiului Roman prin cucerirea Europei sud-estice și a posesiunilor turcești din Asia până în India, mergând deci pe urmele lui Alexandru cel Mare: „Il che forse significò d'Aquila, antica Insegna de i Rè de'Persi et poi de i Romani, de'quali è Colonia la Vallachia, che passò dall' essercito di Sinam et venne a posar sopra il padiglione di V. Altezza, che cosi rare cose non succedono senza misterio"; *Oratione Seconda al Sereniss. et invitiss. Sigismondo Battori prencipe di Transilvania, Vallachia & Moldauia &c.* Del S. Girolamo Frachetta, Roma, 1595, nepaginat; broșura se află la Biblioteca Academiei Române din București (cota II, 23969) și mi-a fost semnalată cu cunoscuta-i amabilitate de dr. Nicolae Stoicescu pentru care îi aduc și aici calde mulțumiri.

[15] Între acestea trebuie amintite edițiile și traducerile lucrării lui M. Fumée (cf. C. Marinescu, *Știri despre Principatele Române într-un istoric francez din secolul al XVI-lea*, loc. cit., p. 254–256) ca și Levinus Hulsius, *Chronologia Pannoniae*, Nürnberg, 1595 (cu o traducere latină din 1597). L. Hulsius adoptă etimologia lui *valachus* din Flaccus, afirmând însă romanitatea românilor pe baza argumentului lingvistic. Inaccesibilă ne-a rămas lucrarea lui Levinus Hulsius, *Beschreibung der Moldau, Walachey und Siebenbürgen*, Nürnberg, 1595 (tot acolo a apărut în același an și o traducere latină a acestei descrieri). Încercările noastre de a afla această tipăritură in bibliotecile străine au rămas zadarnice. Eugen Stănescu, *Unitatea teritoriului românesc...*, *loc. cit.*, p. 1122, n. 144, fără a indica locul unde se află, citează această lucrare. O altă cronică de acest gen este *Newe Sybenbürgische Victoria, zaghafte Flucht und Niderlag Synam Bassa*, Nürnberg, 1596; cp. și C. Göllner, *Turcica*, II, *(1551–1600)*, București, Baden-Baden, 1968, passim.

în privința originii, cronicile acestea se bazează pe literatura umanistă de specialitate: Pius al II-lea, Bonfini, Giovio, Gorecki (cronica din Wallstadt citează ca sursă și „compendiul" lui G. Rithaymer!); totuși, unele din aceste scrieri merită o atenție deosebită; acesta este cazul, înainte de toate, al operei geografice a lui Giovanni Antonio Magini (1555–1617), publicată la Veneția în 1596 și apărută în încă două ediții până la sfârșitul veacului (1597, 1598). Informațiile privitoare la țările române, Magini le-a dobândit de la un student sas de la Padova, Johannes Hertel[16]. La sfârșitul capitolului despre Transilvania, Magini notează: „De his omnibus Transiluaniae Tabellae, locis et natura accurate et fideliter fuimus eruditi a Ioanne Hortylio Transiluano, Viro doctissimo Patauij nunc studiorum causa commorante"[17]. Descrierea Transilvaniei la Magini-Hertel începe cu enumerarea popoarelor care au locuit cândva în Transilvania, dintre care au supraviețuit doar *Romani* (românii), *Scythae* (secuii), *Saxones* și *Hungari*. Remarcăm, așadar, o apropiere între Hertel și Helth în privința urmașilor popoarelor care au locuit în trecut Transilvania. După ce prezintă însușirile românilor, Magini-Hertel trec la etimologia denumirii de *valachus*. Pe lângă explicația dată de Pius al II-lea, de care, pe bună dreptate, se îndoiesc, găsim etimologia justă, valabilă până în zilele noastre: „(Valachi) dicuntur enim à Germanis Vualchen, q.d. Vuelchsin, quod Italos signant, ita enim et Poloni Italos Vuolsch appellant. Hungari Olach, Olhas Italos vocitant vnde colligi potest, quod ab Italis potiusque a Flaccho Valachos vocati sint"[18]. Tot de la Johannes Hertel, a aflat geograful italian și obiceiuri populare ale românilor în legătură cu nunțile și înmormântările, pe care le găsim descrise pentru prima oară la Magini. După Lebelius și cu oarecare rezerve Georg Reicherstorffer, Hertel este al treilea erudit sas care interpretează științific etniconul *valachus*[19].

---

[16] Vezi Cl. Isopescu, *loc. cit.*, p. 71; K.K. Klein, *Ein Siebenbürgischer Geograph des 16. Jahrhunderts*, în „Siebenbürgische Vierteljahrsschrift", 55, 1932, p. 377–380; Adolf Armbruster, *Die Romanität der Rumänen im Spiegel der sächsischen Geschichtsschreibung (16.–18. Jahrhundert),* în vol. nostru *Auf den Spuren der eigenen Identität*, p. 94 și urm.

[17] G.A. Maginus, *Geographia*, II, Venezia, 1596, f. 164.

[18] *Ibidem*, f. 162. Cl. Isopescu, *loc. cit.*, p. 69–83, reproduce toate pasajele referitoare la români din traducerea italiană a *Geografiei* (Veneția, 1597). Pentru Magini mai vezi Marin Popescu-Spineni, *Giovanni Antonio Magini și Țările Românești, sec. XVI*, București, 1939. Se pare că N. Iorga, *O descriere a țărilor noastre pe vremea lui Mihai Viteazul*, în „Revista Istorică", XI, 1925, p. 111–114, l-a folosit indirect pe „Gio. Ant. Magni", căci pasajele reproduse destul de lacunar nu sunt cele mai semnificative. Un contemporan al lui Magini care a stat la sfârșitul veacului șapte ani printre români, este călugărul franciscan Francesco Pastis din Candia. El și-a notat impresiile în *Informatione della Valachia* (pentru datarea ei în anul 1596 vezi A. Veress, *Campania creștinilor în contra lui Sinan paşa din 1595 (cu 12 relațiuni italiene),* în „Analele Academiei Române", Mem. secț. ist., Seria III, tom. IV, 1925, p. 146). După ce arată folosirea de către români a limbii slavone în biserici, Francesco Pastis remarcă„...et il parlar loro anticho era latino, ma hora l'hanno tanto corotto, che appena si discerne qualche vochabulo, ma ben tira al latino" (N. Iorga, *Studii și documente*, I–II, p. 416. N. Iorga datează această relație astfel: „înainte de 1600"; pe autor îl numește Francesco Pastis di Candia; o altă ediție a descrierii în Hurmuzaki, VIII, p. 403, datată „1622").

[19] În lumina celor înfățișate până acum, nu se mai poate susține despre Magini și teoria sa: „È la prima volta, che in un opera stampata di questo secolo si trovi la giusta spiegazione etimologica del nome *Valacco*, etimologia che venne generalmente accettata solo nel secolo XIX" (Cl. Isopescu, *loc. cit.*, p. 73).

O interpretare justă a etniconului *valachus* întâlnim şi la umanistul francez Jacques Bongars (1554–1612). El a avut ocazia să-i cunoască nemijlocit pe români în timpul călătoriilor sale prin Europa răsăriteană şi sud-estică[20]. Ca rezultat al acestor peregrinări ştiinţifice trebuie privite lucrările sale originale şi culegerile de cronici, inscripţii şi documente. În anul 1600 apărea la Frankfurt pe Main voluminoasa sa colecţie de izvoare geografice şi istorice privind istoria ungurilor. În anexa la această culegere, Bongars a tipărit inscripţii romane şi însemnări de cronici murale de pe biserici din Transilvania. Anexa este dedicată lui „Gvilielmus Lenormantius Trvnianus" (=Guillaume de Normandie). În această epistolă dedicatorie (scrisă la 1 martie 1597), Bongars îşi expune pe larg opiniile despre semnificaţiile expresiei *valachus*: „Mirabamur in illis, inter Regios titulos, *Galliciae* regnum: quod Wallachiae esse, tum primum cognouimus, cum superatis ad Brassouiam montibus, a quibus *Transalpinae* nomen, Walachiam ipsam intrauimus: et gentem, sane barbaram, Latinas plerasque omnes voces balbutientem, audiuimus. Subibat, Heluetiis *Walchos* eos esse, quos Germani *Welschas* dicunt, quo nomine Italos aliquando, quandoque et exteros omnes notant: quomodo Angli, Germanica natio, pulsos ad extrema Insulae Britannos, *Wallos* seu *Gallos* vocant. Vt iam Romanorum, qui Daciam praesidiis tenebant, reliquias, non a gentis auctore ementito Flacco, quod plerique fabulantur, sed a vicinis Germanis nomen accepisse constet: et *Galii*, *Walli*, *Walachi* (qui Graecis Blachi) atque etiam *Walones* idem omnes sint Germanis hominibus..."[21]. Se constată, aşadar, o reluare şi o amplificare a afirmaţiilor din jurnalul său de călătorie din vara anului 1585. După limba şi trecutul lor, românii sunt de origine romană; numele lor, însă, nu-şi are proveniența de la Flaccus, ci e dat de către germani care desemnau prin el pe vecinii lor romanici. De aci, Bongars îi trece, just, pe români în rândul popoarelor romanice: galii sau walii, românii (valahii sau blachii) şi valonii sunt în ochii germanilor unul şi acelaşi popor[22].

Deosebirea dintre prospeţimea şi originalitatea detaliilor la autorii care dau informaţii directe asupra românilor şi platitudinea şi lipsa de originalitate a compilatorilor rezultă clar din comparaţia dintre opera lui Magini şi cea a fraţilor Manuzio. Descrierea Transilvaniei a lui Pietro şi Paolo Manuzio din anul 1597 se bazează pe autori cunoscuţi

---

[20] Vezi H. Hagen, *Jacobus Bongarsius. Ein Beitrag zur Geschichte der gelehrten Studien des 16. und 17. Jahrhunderts*, Bern, 1874; W. Wattenbach, *Jakob Bongars Reise durch Siebenbürgen 1585*, în „Archiv des Vereins für Siebenbürgische Landeskunde", XII, 1874–1875, p. 354–367. Bongars a trecut din Ardeal în Ţara Românească. În descrierea acestei călătorii, Bongars remarcă: „Les Valaques usent aux actes publics el ecclesiastiques de lettres et langue serve. Les Transylvains les appellent Block et Blocksland. Je croy que ce soit le mesme que Welschen ou Wallen; autres disent à Flaccus, du quel parle Ovide de Ponte"; Hurmuzaki, XI, p. 192. Bongars cunoaşte, aşadar, denumirea românilor din graiul săsesc.

[21] Jacobus Bongarsius, *Rerum Hungaricarum Scriptores varii hisiorici geographici*, Francofurti, 1600, p. 619–620; vezi şi I. G. Schwandtner, *Scriptores rerum Hungaricarum*, III, p. 875 (dar îl numeşte pe Bongars „Ioannes"!).

[22] A. Sacerdoţeanu, interpretând greşit acest pasaj (ca de altfel şi pe cel despre valonii din Anglia) conchide: „E cea dintâi presupunere că Românii fac parte din neamurile germane" (*Consideraţii asupra istoriei românilor în evul mediu*, p. 47)

(Bonfini, Reicherstorffer, Domenico Negri, Botero ş.a.) şi nu prezintă nici o noutate în privinţa argumentării romanităţii[23]. Dacă la grupul de autori cu informaţii culese de la români se poate constata o unitate în diversitate (argumentarea originii romane şi a conştiinţei ei la români prin detalii semnificative), nu acelaşi lucru se poate afirma despre autori care scriu exclusiv pe baza unor lucrări umaniste, ca de pildă fraţii Manuzio; aceşti autori prezintă o unitate în generalitate (argumentarea romanităţii cu locuri comune, înainte de toate cu Flaccus).

De la cumpăna dintre veacul al XVI-lea şi al XVII-lea mai reţinem câteva mărturii asupra originii romane a poporului român, dovadă a faimei de care se bucura neamul românesc în timpul domniei lui Mihai Viteazul. E cazul lucrării lui Lazaro Soranzo, *L'Ottomanno*, apărută la Ferrara în 1598 şi dedicată lui Clement al VIII-lea[24]. El este foarte bine informat asupra realităţilor româneşti, îndeosebi asupra obligaţiilor ţărilor române faţă de Poarta Otomană[25]. El discută în contradictoriu cu Paolo Giovio diferitele denumiri ale ţărilor române (Valacchia, Moldauia, Transalpina, Islakia, Flaccia, Bogdania, Carabogdania), explicaţiile sale fiind în general acceptabile[26]. Atitudinea sa nefavorabilă românilor se reliefează cu ocazia expunerii luptelor lui Mihai-vodă. Deşi îi pomenise şi anterior în mod frecvent pe români, faptele de arme ale lui Mihai Viteazul îi prilejuiesc lui Lazaro Soranzo următoarea observaţie: „Sono senza dubbio i Transiluani stimati de'più bellicosi popoli d'Europa. Questi, insieme con i Moldaui el con i Valacchi sono gli antichi Daci, tanto temuti da'Romani, c'hauendo vinto gli esserciti di Domitiano furono sforzati essi Romani di pagar loro tributo sotto lo stesso Domitiano..."[27]. Pe lângă cunoaşterea trecutului antic al românilor – de unde Lazaro Soranzo deducea unitatea neamului, dar şi explicaţia vitejiei sale în lupta antiotomană – constatăm că istoricul italian le cunoştea şi originea romano-italiană datorită numelui: „Ma, perchè io ho fatto mentione di Murlacchi, non voglio restar di dir'anco, che questi siano. Murlacchi si chiamano in quelle parti tutti i Christiani habitatori di montagne, ma spetialmente quelli, c'habitano la montagna della Lica, ch'è tra Nouigrad e Segna. Hebbe origine la voce Schiauona Morala'chia nel principio, ch'i Barbari vennero in Italia, percioche passata c'habbero la Valacchia, chiamarono i popoli al Mar Adriatico con cotal voce, quasi dir volessero habitatori al mare. Che con la parola Vulachi o Vuloschi, comme i Turchi con quella di Franchi da Francesi, nominauano tutti gli Italiani"[28].

---

[23] Vezi Cl. Isopescu, *loc. cit.*, p. 84–86, îndeosebi p. 85. O copiere (mărturisită) a teoriei lui Pius al II-lea constatăm şi la Guido Pancirolli (1523–1599) în *Notitia utraque dignitatum cum Orientis tum Occidentis vltra Arcadii Honoriique* (ultima editio, auctior et correctior, Lugduni, 1608, p. 83–84).

[24] Pentru ediţiile operei (1598, 1599, 1600, 1601), vezi C. Göllner, *Turcica*, II, nr. 2342, 2405, 2406, 2452, 2453; A. Coba, Z. Prela, *Albanica*, Tirana, 1965, nr. 87, 88, 90 (vezi însă şi recenzia lui C. Göllner în „Revue des études Sud-Est européennes", V (1967), 1–2, p. 347.

[25] Lazaro Soranzo, *L'Ottomanno*, In Ferrara, 1599, p. 62.

[26] *Ibidem.* p. 155–156.

[27] Lazaro Soranzo, *L'Ottomanno*, In Ferrara, 1599, p. 147.

[28] L. Soranzo, *op. cit.*, p. 103. Pentru infonnaţiile lui Lazaro Soranzo despre români vezi *Ştiri dintr-o carte rară care ne interesează*, în „Cercetări Istorice", X –XII (1934–1936), 1, p. 341–343 (autorul însemnării, care e probabil I. Minea, discută versiunea latină a lui *L'Ottomanno*, apărută

Pasajul din Lazaro Soranzo, ca de altfel şi scurta notiţă din actele referitoare la Sinan paşa[29], permite constatarea că în vremea lui Mihai Viteazul romanitatea nord-dunăreană începe din nou să fie conectată cu cea balcanică – probabil ca manifestare secundară a ecoului puternic pe care l-au găsit victoriile lui Mihai-vodă la sud de Dunăre[30]. Constatarea pare a fi confirmată de trei cronicari ai vremii: friulanul Marcantonio Nicoletti şi raguzanii Pietro Luccari şi Mauro Orbini, „abbate Melitense"[31].

Istoricul friulan Marcantonio Nicoletti da Cividale (1536–1596) a rezervat într-una din paginile vastei sale opere – rămase în mare parte în manuscris – observaţii deosebit de preţioase pentru restabilirea adevărului privind originea conştiinţei romanităţii la români: „huomini pastorali, di bello aspetto, di corpo dritto et elevato, di pacienza bellicosa e di tanta alterezza, che cosi ignobili referiscono la lor prima origine alia Nobiltà Romana. Confondo colle schiave molte parole Romane ma traviate dalla vera pronuncia, e per non imprimer alcuna macchia nel sangue non cercano la conservatione de'Posteri con altri maritaggi che con le persone paesane"[32].

---

la Veneţia în anul 1600). Un alt izvor extern de bază pentru perioada lui Mihai Viteazul este lucrarea lui Ciro Spontoni, *Attioni de're dell'Vngaria*, In Bologna, 1602 (cf. G. Călinescu, Nicolae Bălcescu şi Ciro Spontoni, în „Viaţa Românească", XXIV (1932), 1, p. 22–26). Ciro Spontoni aminteşte şi de originea romană a Corvineştilor după scrierile lui P. Ranzanus şi A. Bonfini (C. Spontoni, *op. cit.*, p. 59). Ciro Spontoni este şi autorul unei istorii a luptelor lui Mihai cu Basta, întemeiată pe memoriile generalului imperial; cf. *Historia della Transilvania*, Veneţia, 1638. C. Spontoni aminteşte în această lucrare şi pe Giorgio Tomasi, secretar al lui Sigismund şi Andrei Báthory, prezent în Transilvania între anii 1595–1599 sau 1602 (cf. Ioan Domşa, *Referinţele lui Giorgio Tomasi despre Transilvania şi Ţările Române*, în „Anuarul Institutului de istorie naţională", X, 1945, p. 290–324). G. Tomasi a descris şi el evenimentele trăite în Transilvania: *Delle gverre et rivolgimenti del regno d'Vngaria e della Transiluania*, tipărită la Veneţia în anul 1621 (în 1609 îi apăruse lucrarea *La Battorea*, inaccesibilă). G. Tomasi se interesează îndeaproape de antichităţile romane din Transilvania. El remarcă şi romanitatea românilor ca şi caracterul lor unitar din cuprinsul celor trei ţări române (*op. cit.*, p. 70–75, îndeosebi p. 74: „L'idioma in particolare della Transalpina, oue pochi altri habitano che Valacchi, è il latino, et Italiano corrotto, Segni vero di essereci state Collonie de'Romani. Dicendo à Dio, Zieo, à Dominatio tua, Dominata, al Cauallo, Callo. Et l'habito Specialmente delle Donne è l'istesso con il conciero delle traccie largo, che vsauano le Romane antiche, vestendo gli huomini con veste doppia tallare defferenti dalli Vngari et con portatura in capo sopra la capigliatura, che con la barba nutriscono longa di cappelli alti et grandi Senza ali. Tengono per ignominia il nome di Valacco, non volendo essere appellati con altro vocabolo, che di Romanischi gloriandosi d'hauere origine da Romani..."). Romanitatea românilor se explică, deci, atât din trecutul antic al Daciei, cât şi din limba, îmbrăcămintea şi numele românilor. G. Tomasi arată că românii erau mândri de originea lor; observaţia cu privire la etniconul *valacco* surprinde o primă reacţie autohtonă la încercări contemporane, maghiare, de a-i batjocori pe români prin acest nume.

[29] Hurmuzaki, XII, p. 94. nr. 1, cf. mai sus p. 158.

[30] Vezi A. Iordan, *Mihai Viteazul în folclorul balcanic*, în „Revista Istorică Română", V–VI, 1935–1936, p. 361–381.

[31] Cf. N. Iorga, *Studii şi documente*, III, p. LIX–LXV.

[32] Apud D. Găzdaru, *Publicaţii rare sau necunoscute despre limba şi poporul românesc*, în „Cuget Românesc", VI, 1957–1958, p. 91 (37).

În anul 1601 apărea la Pesaro lucrarea lui Mauro Orbini, *Il Regno de gli Slavi*. Abatele maltez este, poate, primul campion al ideii panslaviste, în concepția sa, slavii alcătuiesc poporul cel mai nobil, mai viteaz şi mai vrednic de pe continentul european, din care s-au născut şi popoarele germanice („... li Gothi, Ostrogoti, Visigothi, Gepidi, Geti et essi Vandali furono di natione et lingua Slaua...; Alani sono Slaui..."[33]). Mauro Orbini ştie că şi românii se servesc de limba slavă, căci dacii „furono veri Slaui", dar Traian i-a învins, izgonit şi înlocuit cu romanii: „Et da qui viene, che al presente si parla nella Dacia con vna lingua, che pare sia fatta e composta di molte altri... Nondimeno si vede, che la lingua, che hora si troua in Dacia, hà molti vocabuli degli Slaui..."[34]. În panegiricul scris de Orbini „națiunii sale slave" („alla mia natione Slaua") nu găsim aşadar, exprimată cu claritate ideea originii romane a românilor. Aluzia la cucerirea şi colonizarea Daciei, ca şi afirmarea utilizării limbii slave de către români doar în actele publice şi biserică, atestă, indirect, că Mauro Orbini avea cunoştință de originea romană a poporului român; de altfel, între autorii citați de Mauro Orbini figurează majoritatea umaniştilor care s-au exprimat până la el despre romanitatea carpato-dunăreană.

Pietro Luccari („Gentilhuomo Rauseo") şi-a scris cronica în anul de apariție a istoriei lui Orbini, pe care o foloseşte de altfel pe larg. În privința originii romane a românilor, Pietro Luccari este mai clar decât contemporanul său Mauro Orbini: cu ocazia expunerii pretinsei misiuni a lui Niccolò Luccari la Vlaicu-vodă („Vulaico Rè di Valachia"), Pietro Luccari descrie pe scurt Țara Românească: „La Valachia è posta di là dal Danubio... hà animali grossi, e minuti, con i quali ne nutrisce tutta la Romania: la gente segue le ceremonie de'Greci, e parla con la lingua latina corrotta, e alterata da'vocabuli forestieri. Fù fatta de Traiano Imperadore prouincia del popolo Romano et vi mandò molte colonie de'suoi; i quali cacciato il parlare de'Gothi, introdussero il latino, che i barbari domandano Vulaco, onde nacque il nome alla prouincia..."[35].

Geniul personalității lui Mihai nu s-a manifestat doar pe câmpul de luptă. Domnitorul român urmărea un singur scop suprem: eliberarea de sub jugul otoman a Țării Româneşti şi consolidarea independenței cucerite. Atunci când sistemul de alianțe creat în vederea luptei antiotomane amenința realizarea acestui scop, abia atunci Mihai şi-a dat seama de necesitatea cuceririi celorlalte două țări române. În aceste acțiuni se va releva cu claritate personalitatea complexă – politică, militară şi diplomatică – a lui Mihai-vodă.

---

[33] Don Mavro Orbini Ravseo, *Il Regno de gli Slavi, hoggi corrottamente detti Schiavoni Historia*, In Pesaro, 1601, p. 102 urm.

[34] M. Orbini, *op. cit.*, p. 135; cf. şi p. 103. Despre „Scandinavia" afirmă că ea „fu l'antica patria de gli Slaui" (p. 5–6), dar şi Sarmația „fù già commune patria di tutte le genți, che hora chiamono Slaue, le quali sortirono diversi nomi" (p. 103).

[35] Giacomo di Pietro Lvccari, *Copioso ristretto de gli annali di Ravsa, libri qvattro*, In Veneția, 1605, p. 47. Pentru data redactării, cf. N. Iorga, *op. cit.*, p. LX. Pe frontispiciul cărții se află o stampă reprezentându-l pe Luccari: „Iacobvs Petri Luccari, Anno D.N. MDCI". Luccari a cunoscut (ca şi L. Soranzo), un letopiseț moldovenesc scris în limba română; cf. I. Minea, *Letopisețele moldoveneşti scrise slavoneşte*, în „Cercetări Istorice", I, 1925, p. 349–350; vezi şi o afirmație confuză a lui A. M. Nour, *Balaciu şi Bălăceni*, în „Revista Istorică", XVIII, 1932, p. 21 („pe la 1392, un istoric raguzan, Luccari, zice...").

Mobilul unirii[36] celor trei ţări române a fost de natură politică; unirea aceasta a avut înainte de toate un caracter personal, cu toate că nu putem nega existenţa unei conştiinţe româneşti colective, prezente în toate cele trei ţări române[37], dar încă dominată de particularismul politic medieval.

Mihai şi-a dat seama de importanţa capitală pe care o avea stăpânirea Ardealului în ansamblul celor trei ţări române[38], dovadă măsurile cuprinzătoare pe care le-a luat ca domnitor efectiv. Această politică se explică prin situaţia românilor din Transilvania; dar ea i-a atras ostilitatea nobilimii maghiare din Transilvania, reflectată puternic în izvoarele vremii. Această schimbare de atitudine a nobilimii maghiare se poale exemplifica cu un caz tipic, cel al lui Ştefan Szamosközy (cca 1565–1612)[39]. În timpul studiilor sale la Heidelberg şi Padova, Szamosközy manifestase preocupări tipic umaniste; un prim rezultat al acestor preocupări este lucrarea sa *Analecta lapidum vetustorum et nonnullarum in Dacia antiquitatum*, apărută în 1593 la Padova (ed. a II-a a apărut în 1598 la Frankfurt) şi dedicată protectorului său, cancelarul W. Kowachoczy. Capitolul al treilea este consacrat Daciei romane. Şt. Szamosközy se ocupă mai întâi de vestigiile romane din Dacia: inscripţii, ruine, şanţuri, conducte; dar, mai de mirare i se pare faptul că romanii au lăsat în „Dacia vetus" („hodie Transyluania, Transalpina et Moldauia est"), urme vii: colonia romanilor s-a transformat în neamul românilor. În comparaţie cu cele trei naţiuni privilegiate din Transilvania, românii se află într-o situaţie net inferioară. Dar, ei sunt urmaşii romanilor şi această descendenţă este atestată de limba lor care s-a desprins din limba latină, la fel ca şi limba italiană, spaniolă şi franceză. Ei înşişi se numesc „romani".

---

[36] Vezi Şt. Ştefănescu, *Michel le Brave „Restitutor Daciae"*, în „Revue Roumaine d'Histoire", VII (1968), 6, p. 899–913. De acţiunea lui Mihai se leagă nu numai o serie de mărturii asupra restituirii Daciei (cf. A. Armbruster, *Evoluţia sensului denumirii de „Dacia"*, *loc. cit.*, p. 440–441), ci şi anumite aluzii la legătura dintre romanitatea românilor şi Imperiul Habsburgic „romano-german"; vezi de exemplu N. Reusner, *Rerum memorabilium in Pannonia... narrationes illustres variorum et diversorum auctorum recensentes...*, Francofurti, 1603, p. 325 urm.; I. Decius Barovius, *Commentariorum de rebus Hungaricis ac Transilvanicis decas decima*, în M. G. Kovachich, *Scriptores rerum Hungaricarum minores inediti*, II, Budae, 1798, p. 237 urm.; cf. şi Hurmuzaki, III/l, p. 295 urm.; XII, p. 1227–1228; Al. Marcu, *Reflexe care ne privesc într-un Ariosto din 1603*, în „Studii Italiene", IX, 1942, p. 5–8. Lucrarea lui W. Dilich, *Kurtze Beschreibung und eigentliche Abrisse dero Länder vnd Festungen, so der Türcke bisz dahero in Europa, besonders aber in Vngarn, Sclavonia, Dacia, Dalmatia und Griechenlandt zum theil mit Krieg angefochten, zum theil aber gantz vnder sein Joch bracht, sampt der Vngarischen Chronica*, Cassel, 1609, conţine vagi aluzii la trecutul roman al românilor precum şi la unitatea teritoriului românesc (vol. I, p. 362 urm., vol.i II, f. I–II).

[37] Ea se constată astfel, chiar în vremea lui Mihai. Boierii ostili lui Mihai argumentau în 1598 cererea lor de a li se trimite domn pe Simion Movilă (fratele lui Ieremia), prin dorinţa de unire cu Moldova pentru că „noi suntem cu toţii de aceeaşi limbă şi de aceeaşi credinţă" cu moldovenii; cf. Hurmuzaki, Supliment, II/1, p. 488.

[38] O însemnare autografă a lui Mihai confirmă această afirmaţie: „Şi hotaru Ardealului pohta ce am pohtit, Moldova, Ţara Românească"; cf. N. Iorga, *Studii şi documente*, IV, p. 4; Şt. Nicolaescu, *Documente de la Mihai Vodă Viteazul ca domn al Ţării Româneşti, al Ardealului şi al Moldovei – 1600 –*, Bucureşti, 1916, p. 7.

[39] Date biografice şi bibliografice la I. Crăciun, *Cronicarul Szamosközy şi însemnările lui privitoare la români 1566–1608*, Cluj, 1928, p. 7 urm.

Denumirea lor nu derivă din „Flavus" cum pretinde Bonfini, ci din denumirea dată de către unguri strămoşilor românilor din Pannonia[40].

Umanistul maghiar a suferit mult în timpul stăpânirii lui Mihai în Transilvania. De aci se explică şi cuvintele aspre la adresa românilor în general şi la cea a lui Mihai în special[41]. La moartea lui Mihai Viteazul, Szamosközy compune un epitaf în care-l judecă aspru pe Mihai („Nero verus")[42]. Schimbarea de atitudine se manifestă şi în privinţa opiniei sale despre originea românilor: ei nu sunt înrudiţi cu romanii şi nu sunt urmaşi ai coloniei italice transplantate de Traian în Dacia. Galienus a mutat pe romanii din Dacia în sudul Dunării unde au rămas; dacii, romanizaţi sub jugul stăpânirii bicentenare a romanilor, au păstrat limba latină; aceasta s-a transformat apoi în limba română, proprie foştilor daci romanizaţi care au devenit români[43].

Reprezentanţii nobilimii maghiare din Transilvania l-au urât pe Mihai Viteazul şi poziţia lor s-a exprimat atât în actele oficiale ale vremii cât şi în istoriografia maghiară. Această constatare nu se poate însă generaliza; nu toţi reprezentanţii nobilimii maghiare de la sfârşitul veacului al XVI-lea şi începutul celui următor au fost ostili românilor. Se întâlnesc,

---

[40] „Ac alii quoque lapide manifeste ostendunt, Romanas colonias eam regionem inhabitasse, a quibus variis bellorum tempestatibus fortunaque loci dispersae, in eo tractu supersunt, Valachorum familiae, quae sane gens nunc soli nata servituti, nihil est aliud quam Dauorum Parmenorumque turba, vt non temere veterum Danorum regionem vna cum fortuna occupasse videantur... Nec eos quisquam colonas Romanas vnquam fuisse censeret nisi lingua originem proderet, quae licet tot seculorum spacio in catalectum quendam degenerauerit, non obscure tamen Latinus sermo in ea agnosci potest. Quin etiam sese adhuc Romanos appellant, cum tamen nihil Romanae indolis habeant. Vetus Latina lingua, in quatuor praecipuas, longeque discrepantes dispertita est dialectos, in Italicam, Gallicam, Hispanicam, Valachicam, in quarum singulis Latina linguae vestigia non dubiis indiciis elucent. Nec mirum fuit gentes, toto coelo terraque dissitas, ab origine suae linguae tam procul discessisse, nec enim mutuo commercio verborum, vti ob regionum interuallum potuerunt... Dicti sunt Valachi non a Flauo, vt Bonfinius et alii comminiscuntur, sed quia aborigines eorum a Pannonibus Olaz vocantur, hinc Olachi, ac additis literis tandem Valachi sunt dicti. Fit autem saepe vt in vernaculo indigenarum idiomate, peregrinas originationes imperiti linguarum confingant..." (Stephanus Zamosius, *Analecta lapidvm vestvstorum et nonvllarvm in Dacia antiqvitatvm*, Francofurti ad Moenvm, 1598, p. 12; A. Sacerdoţeanu, *op. cit.*, p. 41–43 traduce acest citat). În *Rerum Transylvanarum pentadis quintae, lib. V*, Szamosközy face o nouă aluzie la latinitatea limbii române: „Is Michaël Ban Italicae quoque linguae quae Valachorum congener dialectus est, non ignarus, supra omnes Boiëres eminebat, canicie iuxta ac opinione prudentiae inter suos spectabilis"; *Monumenta Hungariae Historica, Scriptores*, XXVIII, p. 285.

[41] Vezi I. Crăciun, *loc. cit.*, passim.

[42] I. Crăciun, *loc. cit.*, p. 159.

[43] Noua teorie a lui Szamosközy s-a păstrat graţie utilizării manuscrisului *De Originibus Hungaricis* (sau *Hungarorum*) de către L. Toppeltinus care reproduce întocmai teoria lui Szamosközy adăugând însă: „Sed ridicula magis est Samoissij consequentia quam vera" (L. Toppeltinus, *Origines et occasus Transsylvanorum*, Lugduni, 1667, p. 53); vezi I. Crăciun, *loc. cit.*, p. 10 urm.; I. Minea, *Despre două cărţi citate de Miron Costin*, în „Revista Istorică", XII, 1926, p. 332–335 (reprodus ca adaos la I. Minea, *Despre Dimitrie Cantemir. Omul – scriitorul – domnitorul*, Iaşi, 1926, p. 408–411; A. Sacerdoţeanu, *op. cit.*, p. 41–43). În noua teorie a lui Szamosközy, aşa cum ne-a transmis-o Toppeltinus, constatăm cu uşurinţă influenţe ale teoriei polone a lui Bielski precum şi anumite prelucrări şi adaptări ale propriei sale teorii expuse în

mai ales la autori maghiari din afara Transilvaniei, dar foarte buni cunoscători ai realităţilor româneşti, afirmaţii obiective, nealterate de teama că românii ar ameninţa cu ştirbirea privilegiilor tradiţionale ale „naţiunii" maghiare. Astfel e cazul episcopului Nicolae Istvánffy (1535 sau 1538–1615), istoric şi diplomat iscusit al lui Rudolf al II-lea care a vizitat în mai multe rânduri ţările române[44]. În opera sa istoriografică (publicată postum) Istvánffy îşi propune să continue *Decadele* lui Bonfini, adoptând totodată de la acesta spiritul umanist ce-i domină opera. Aserţiunea despre originea romană şi-o intercalează în cadrul narării războaielor purtate de Petru Rareş împotriva lui Soliman Magnificul: „Duas Valachias, quae hoc tempore Moldauiae et Transalpinae nomine censentur, simul cum Transiluania, veteres uno Daciae nomine appellabant: fuisseque in eam Romanorum colonias deductas, praeter innumera antiquitatis monimenta saxis et marmoribus incisa et adhuc extantia, illud etiam argumento et testimonio est, quod incolae Romana lingua quamquam corrupta, vtuntur, quae Hispanicae et Gallicae atque etiam Italicae adeo similis est, vt non magno labore ad mutuum sermonis commercium, intelligi queat..."[45].

Analecta lapidum. Cuvintele duşmănoase la adresa românilor nu se află izolate la Szamosközy; o seamă de cronicari maghiari ai vremii s-au exprimat în termeni asemănători, fără a stărui însă asupra originii românilor; cf. I. Crăciun, *Ştiri despre Mihai Viteazul la cronicarul transilvan Francisc Mikó*, în „Anuarul Institutului de istorie naţională", IX, 1943–1944, p. 498–508. Mai ponderat este episcopul D. Napragyi, pe care Mihai îl păstrase în guvernul ardelean în calitate de cancelar; vezi memoriul său *Status Transylvaniae* trimis în anul 1602 lui Rudolf II în *Monumenta Comitialia Regni Transsylvaniae*, V (1601–1607), p. 162–174; despre români face, între altele, următoarea afirmaţie: „Isti propter linguam peregrinam difficulter converti in fidem Catholicam possunt" (*ibidem*, p. 168; memoriul se află şi în manuscris la Arh. Stat. Sibiu, ms. DD 1–4, nr. 101).

[44] În 1598 îl aflăm la Târgovişte; descriind întâlnirea sa cu Mihai, el îi schiţează portretul fizic (Hurmuzaki, XII, p. 362). „Vaivoda est staturae procere, nigra coma barbaque, facie quoque subnigra, severa; sinister, reputativus, animosus".

[45] Nicolaus Isthvanfius Pannonius, *Historiarvm de rebvs Vngaricis libri XXIV*, Coloniae Agrippinae, 1622, p. 219. Descriind Transilvania, el combate teoria colonizării saşilor de către Carol cel Mare, arătând că ei au fost chemaţi de către Geysa II; continuă apoi: „Caeteras partes (Transsylvaniae) Valachi et Siculi inhabitant, illi Romana, Vngarica hi vtentes lingua..." (*ibidem*, p. 220). O poziţie intermediară între Szamosközy şi Istvánffy în ceea ce priveşte atitudinea faţă de români o ocupă iezuitul Ştefan Szánto, zis Arator (1540–1612), prezent spre sfârşitul veacului al XVI-lea în Transilvania, izgonit apoi şi refugiat la Olmütz. Arator a descris în anul 1600 Transilvania remarcând şi prezenţa românilor: „Valachi olim fuerunt coloniae Romanorum et loquuntur corrupta Italica lingua, sunt rudes et silvestres homines, sunt pastores ovium incolunt montes et silvas et nobilium Vngarorum sunt coloni..."; cf. *Brevis et succinta descriptio quo tempore et occasione haereses in Vngariam et Transylvaniam fuerint invectae, quem progressum habuerint et quis modus sit eas extirpandi*. Per Rev. Patrem Stephanum Aratorem S. Jesu, Anno Domini 1600, apud Fr. Müller, *Materialien zur Kirchengeschichte Siebenbürgens und Ungarns im siebzehnten Jahrhundert*, în „Archiv des Vereins für Siebenbürgische Landeskunde", XIX, 1884, p. 594. Pentru autor vezi A. Veress, *Epistolae et acta Jesuitarum Transylvaniae temporibus principum Báthory, II*, Budapesta, 1913, passim. Descrierea e reprodusă şi în A. Veress, *Annuae Litterae Societatis Jesu de rebus Transylvanicis temporibus principum Báthory (1579–1613)*, Vesprimii, 1921, anexă (p. 199–201); pentru autor vezi *Călători*, II, p. 486 urm.

Episcopul maghiar susţine aşadar atât caracterul unitar al celor trei ţări române cât şi originea romană a românilor, atestată înainte de toate de „limba romană", foarte asemănătoare cu spaniola, franceza, „ba chiar şi cu italiana"[46].

§ 2. LEGĂTURA LUI MIHAI

În timpul domniei lui Mihai Viteazul se generalizează şerbia (legarea de glie) în Ţara Românească. Măsura luată de către domnul muntean, cunoscută îndeobşte ca „legătura" (*tăcmăjenia*) lui Mihai, îl evidenţiază clar ca exponent al clasei domnitoare, ca produs tipic al vremii sale. Mihai Viteazul nu a introdus şerbia în Ţara Românească. Existenţa ei se poate constata mult timp înainte de domnia lui. Dar el a oficializat-o şi a generalizat-o printr-un aşezământ (nedescoperit încă) ce i-a conferit caracterul instituţional timp de un veac şi jumătate.

Nu ne propunem să analizăm instituţia medievală a şerbiei româneşti decât sub raportul terminologic. Şerbia s-a încetăţenit în Ţara Românească sub denumirea de *rumânie*, iar şerbii au fost desemnaţi în documentele vremii prin termenul de *rumâni*[47]. Pe bună dreptate se pune întrebarea: cum s-a ajuns la situaţia ca etniconul poporului român, numele naţional al unei colectivităţi întregi, să se aplice unei categorii sociale inferioare? Consideraţii preliminare vor uşura elucidarea acestei probleme. Aplicarea unei noţiuni cu conţinut etnic la realităţi sociale sau, invers, aplicarea unor expresii cu conţinut social la unele comunităţi etnice se pot constata şi în afara mediului românesc; e suficient să ne amintim raportul dintre slav-sclav; sârb-şerb; franc-frank (om liber); creştin-crestianin; polon-polianin etc.

După această constatare se impune încă una: este îndeobşte cunoscut faptul că, în urma aşezării unei populaţii migratoare peste cea autohtonă, se ajunge la o restructurare socială

---

[46] La începutul veacului al XVII-lea, nişte greci care-l vizitează pe Martin Crusius (1526–1607) îi comunică acestuia următoarele: „Lingvam latinam in Walachia didicerunt, Vaivodas hodie (Moldaviae Hieremias; Walachiae Radul)"; cf. E. Stănescu, *O scrisoare a umanistului Martin Crusius către Mihai Viteazul*, în „Studii", XVII (1964), 2, p. 326, n. 11.

[47] Lucrările de bază asupra *rumâniei* atât ca instituţie cât şi ca terminologie sunt: C. Giurescu, *Vechimea rumâniei în Ţara Românească şi legătura lui Mihai Viteazul* (1915); idem, *Despre rumâni* (1915), întrunite în *Studii de istorie socială*, Bucureşti. 1943; P. Cancel, *Despre „rumân" şi despre unele probleme lexicale vechi slavo-române*, Bucureşti, 1921; I.C. Filitti, *Oameni dependenţi şi cultivatori liberi în Principatele române în sec. XV–XVII*, în „Analele Academiei Române", Mem. secţ. ist., Seria III, tom. XIII, 1932–1933, p. 371–399; D.C. Arion, *Vlahii, clasă socială în voevodatele româneşti*, Bucureşti, 1940; P.P. Panaitescu, *Problema originii clasei boereşti*, în *Interpretări româneşti*, p. 33–80; Şt. Ştefănescu, *Consideraţiuni asupra termenilor „vlah" şi „rumân" pe baza documentelor interne ale Ţării Româneşti din veacurile XIV–XVII*, în „Studii şi materiale de istorie medie", IV, l960, p. 63–75; Fl. Constantiniu, Ş. Papacostea, *Aspecte ale rumâniei în ultimele decenii ale veacului al XVII-lea*, în „Revista Arhivelor", II, 1960, p. 226–247.

bazată înainte de toate pe regimul privilegiilor elementului străin, dominant, şi pe regimul obligaţiilor elementului autohton, dominat, faţă de cel străin. Restructurarea aceasta este la început bipolară, corespunzătoare celor două comunităţi etnice. Aci trebuie căutate rădăcinile alterării noţiunilor etnice în sens social[48]. Elementul străin a avut adesea şi un rol de catalizator al stratificării sociale incipiente în însăşi structura elementului autohton.

Revenind la realitatea română, se degajă următoarele ipoteze în lumina constatărilor precedente.

La venirea şi aşezarea popoarelor migratoare în spaţiul românesc, acestea au intrat în contact direct cu populaţia autohtonă, aplicându-i înainte de toate o denumire care-i reda esenţa, dar şi caracterul fundamental deosebit faţă de ele: romanitatea. *Vlah* (şi variantele sale) a avut iniţial un conţinut pur etnic, naţional în sens medieval. Conform cu evoluţia raporturilor dintre elementele străine, dominante sau influente (slavii înainte de toate) şi masa populaţiei autohtone pe de o parte, şi potrivit cu stratificarea socială în interiorul masei românilor pe de altă parte, se constată şi o stratificare naţională: *vlah* capătă un sens social, desemnând întreaga masă neprivilegiată a românilor. Pe măsura stratificării sociale a acestei mase în sensul unei aserviri progresive, oglindite în terminologia vremi[49] tinde să desemneze categorii sociale inferioare, nelibere, aservite. Procesul aservirii ţărănimii române era destul de avansat la finele veacului al XVI-lea. Legătura lui Mihai îl constată, îl legalizează şi-l încheie extinzându-l asupra întregului teritoriu al Ţării Româneşti.

Concomitent cu procesul de stratificare socială, societatea românească cunoaşte un alt proces, de esenţă culturală şi naţională, accentuat şi el la sfârşitul veacului al XVI-lea: înlocuirea limbii slavone cu cea română în tot mai numeroase sectoare ale vieţii. Între aceste două procese nu există raporturi esenţiale, în afară de unul singur: *român*, în sens social, este traducerea exactă a lui *vlah* cu conţinut social, ambele expresii desemnând în Ţara Românească categoria de ţărani şerbi, corespunzător vecinului moldovean şi iobagului transilvan[50]. Acesta este raportul real dintre *român* şi *vlah*[51].

---

[48] Vezi analiza schimbării sensurilor termenilor de *Romanus* şi *Francus* în epoca merovingilor la Gh. I. Brătianu, *O enigmă şi un miracol istoric: poporul român*, Bucureşti. 1940, p. 69–71.

[49] Cf. Şt. Ştefănescu, *Despre terminologia ţărănimii dependente din Ţara Românească în sec. XIV–XVI*, în „Studii", XV (1962), 5, p. 1155–1169.

[50] Ca o curiozitate notăm faptul că în diplomatica cancelariei maghiare de la începutul veacului XIII *jobbagio* desemna pe un înalt demnitar regal; cf. Fr. Schuster, *Romani-Rumoneis-român (iobag)–Român (Rumäne)*, în „Siebenbürgische Vierteljahrsschrift", 59, 1936, p. 312–315.

[51] E. Stănescu, *Premisele medievale ale conştiinţei naţionale româneşti. Mărturii interne. Român-românesc în textele româneşti din veacurile XV–XVII*, în „Studii", XVII (1964), 5, p. 991 urm., discută şi *Sensul de clasă socială*; mărturisim că nu putem fi totdeauna de acord cu concluziile autorului; bunăoară, când afirmă că *vlah* cu conţinut social ar fi un corespondent (o traducere) al lui *român*, ambele noţiuni având în acelaşi timp un conţinut etnic particular şi general, *român* fiind „o formă de protest şi chiar de luptă împotriva asupririi străine" (p. 996). În realitate, *român* nu este altceva decât un *terminus technicus* pentru „şerb". Or, expresia de „şerb" nu a cunoscut nicăieri în societatea medievală europeană o nuanţă etnică, naţională care să exprime un „protest" sau chiar o „luptă împotriva asupririi străine".

Desemnând, deci, sub raport social, mai întâi întreaga masă a românilor neprivilegiați, dar liberi, *vlah* a ajuns în cele din urmă să se refere exclusiv la șerb, *român* nefiind altceva decât traducerea fidelă a lui *vlah* care dispare pe măsură ce limba slavonă era înlocuită cu cea românească în cancelaria Țării Românești.

Dar, nu trebuie să uităm că sensul originar și permanent al lui *vlah* a fost cel etnic, național-românesc. Societatea medievală românească a fost conștientă de acest fapt, ea având o conștiință precisă a sensului noțiunilor. Astfel, nu trebuie să ne surprindă cazuri în care întâlnim în documentele veacurilor XVII-XVIII termenul de *român* cu trei sensuri deosebite: cel național („neam rumânesc", „limbă rumânească"), cel politic („Țara Rumânească") și cel social („rumân" = șerb).

Cu toate că, în documente, termenul social are o frecvență mult mai mare în raport cu cel național și politic, el a avut existența cea mai scurtă. Prin așezămintele (reforma) lui Constantin Mavrocordat (1746) s-a pus capăt „rumâniei". Dar termenul intrase prea adânc în conștiința vremii și în rutina cancelariilor ca să dispară o dată cu reforma domnitorului fanariot. *Rumânul* social mai trăiește documentar timp de aproximativ un veac după reforma lui Constantin Mavrocordat pentru a dispare definitiv în prima jumătate a veacului al XIX-lea[52]. În același veac, dar mai târziu, dispare și sensul politic medieval al lui „rumânesc" prin Unirea Țării Românești cu Moldova. Astfel, se restabilește, pe o treaptă calitativ superioară, corespunzătoare și noii epoci istorice, conținutul lui „rumânesc". Având inițial un conținut pur etnic-național, termenul s-a îmbogățit treptat cu un sens politic medieval (*Țara Românească*), la care s-a adăugat în cele din urmă o accepțiune socială („rumân" ca termen pur tehnic, fără nici un fel de implicații naționale). Dispariția accepțiunilor politice și sociale se produce în ordinea inversă față de apariția lor: termenul de *rumân* (pentru șerb) dispare primul, urmat la scurt timp de cel cu accepțiunea medievală. În cele din urmă rămâne expresia *român* cu conținut național în sens modern, transpus pe plan politic în termenul politic modern de *România*.

Domnia lui Mihai Viteazul marchează o epocă în istoria românilor, deci și în cea a ideii romanității carpato-dunărene. Grație victoriilor strălucite obținute de domnul român împotriva oștirilor turco-tătare, românii au devenit cunoscuți în întreaga Europă. Cunoașterea originii lor romane depășește cercul relativ restrâns al umaniștilor vremii, pentru a se difuza în cele mai largi cercuri ale societății europene.

Unirea celor trei țări române, înfăptuită pentru scurt timp de către Mihai Viteazul, a realizat pentru prima oară unitatea politică a neamului, el însuși unitar prin originea romană comună, limba unitară, legea ortodoxă, obiceiurile similare și destinul istoric comun. Unirea nu a fost viabilă din cauza caracterului încă predominant medieval al societății românești.

Oficializarea *rumâniei* de către Mihai Viteazul este o măsură impusă de vremea în care trăia și totodată un simbol al ei; expresia de *rumân* pentru șerb nu este altceva decât un *terminus technicus*; el a fost înțeles ca atare de către societatea medievală românească, care nu i-a atribuit niciodată un conținut național-etnic.

---

[52] Termenul de rumân apare în documente destul de frecvent și după reforma lui Constantin Mavrocordat. Pentru „rumânia" in a doua jumătate a veacului al XVIII-lea vezi Fl. Constantiniu, *Note de istorie agrară (secolul al XVIII-lea)*, în „Studii", XXIII (1970), 6, p. 1213–1219.

Domnia lui Mihai Viteazul încheie un îndelungat efort al ţărilor române de a scutura jugul otoman; lupta aceasta va fi reluată abia peste un veac. În acest interval, relativ liniştit în existenţa istorică românească, se va produce înflorirea maximă a culturii medievale româneşti în sens naţional.

CAPITOLUL V

BAROCUL ŞI EPOCA DE AUR A CULTURII MEDIEVALE NAŢIONALE

Veacul al XVII-lea reprezintă pe plan cultural-spiritual epoca de înflorire a barocului şi manierismului. Născut prin reacţie faţă de Renaştere şi Umanism, curentul şi-a pus amprenta şi asupra istoriografiei vremii. Faţă de prospeţimea şi claritatea operelor istoriografice ale Umanismului, cele ale barocului impresionează înainte de toate prin volumul şi prin spiritul lor predominant clerical şi fatalist. Aceste lucrări stufoase – şi prăfuite la scurt timp după apariţia lor – se impun atenţiei prin trăsăturile lor originale doar pe plan secundar. Cu greu se vor depista în astfel de lucrări opinii noi despre romanitatea românilor; chiar dacă titlurile, extrem de lungi, ale unor opere ale istoriografiei baroce anunţă o tratare specială a originilor românilor, cititorul se va vedea destul de repede dezamăgit; titlul promite de regulă mult mai mult decât oferă în realitate conţinutul lucrării.

Veacul al XVII-lea nu marchează, aşadar, un progres substanţial în cunoaşterea romanităţii carpato-dunărene de către lumea savantă europeană. Importanţa aportului acestui veac la cunoaşterea şi adâncirea ideii romanităţii românilor trebuie căutată în interiorul spaţiului românesc. Se constată, astfel, pentru prima oară, un fenomen ce se va repeta ulterior de mai multe ori: îndată ce spiritualitatea europeană manifestă o oarecare stagnare, o manieră, în privinţa prezentării romanităţii românilor, însăşi gândirea autohtonă dezvoltă cunoaşterea originii ei romane prin elemente noi care apoi vor fi însuşite de lumea savantă externă, asigurându-se astfel un progres continuu datorită schimbului permanent de idei şi opinii. În acest veac se constată şi o atenţie sporită şi un pronunţat simţ critic al gândirii româneşti faţă de opiniile externe eronate cu privire la originea românilor.

Cunoaşterea romanităţii poporului român va fi fecundată din interiorul spaţiului românesc din două direcţii convergente:

– istoriografia barocă săsească;

– cronistica naţională românească.

Istoriografia barocă a saşilor transilvani va relua o teorie a istoriografiei umaniste germane, dându-i o formă originală, în care începuturile românilor ocupă un loc important. Cronistica naţională românească a fost una dintre formele principale în care s-a exprimat epoca de aur a culturii medievale româneşti. Ea a prilejuit prima exprimare, amplă şi închegată, în scris, a conştiinţei autohtone a romanităţii neamului.

§ 1. BAROCUL ISTORIOGRAFIC EUROPEAN ŞI ROMANITATEA ROMÂNILOR

Produsul reprezentativ al istoriografiei epocii barocului este compilaţia monumentală orientată cu predilecţie spre tratarea istoriei universale şi a vârstelor ei, guvernate de forţe supranaturale. Astfel de compilaţii nu conţin decât în mod excepţional detalii originale despre originea poporului român; acestea vor trebui căutate la autori care i-au cunoscut nemijlocit pe români.

O sumă de cunoştinţe despre originea românilor, dobândite în veacul precedent, adună francezul Claude Duret (mort în 1611). După ce se ocupă în treacăt de „la Region des Vualachiens" autorul îşi îndreaptă atenţia către „la langue des Vualachiens", traducând de fapt citatul lui Laonic Chalcocondil („Nicolas Chalcocondile"!) despre „daci"; urmat de prezentarea românilor după Pius al II-lea, I. Boemus Aubanus, S. Münster, P. Giovio ş.a., Claude Duret nu a reuşit să închege din lecturile sale superficiale o imagine clară despre români; astfel el afirmă că ungurii ar fi... români, că românii ar vorbi o limbă latină, dar uită acest lucru la prezentarea limbilor romanice vulgare, revenind la o primă afirmaţie după care românii ar vorbi o limbă slavonă. Aceeaşi confuzie se constată la diferitele denumiri şi localizări ale ţărilor române[1].

Mai bine informat asupra românilor a fost Salomon Neugebauer (mort în 1614). Înainte de a înfăţişa luptele eroice ale lui Ioan-vodă, Neugebauer ţine să descrie ţările romane. După ce circumscrie Dacia după autorii antici, aminteşte de cucerirea şi colonizarea romană a provinciei, invadată şi cucerită apoi sub Galienus şi Aurelianus de către barbari; dar elementul roman nu dispare: „Ita ex illa coluvie Romanorum et barbarorum commerciis et connubiis commixtorum Valachi orti, lingua noua ex veteri sua barbara et Romana

---

[1] Claude Duret Bourbonnois, *Thresor de l'histoire des langues de cest univers. Contenant les Origines, Beautés, Perfections, Decadences, Mutations, Changemens, Conversions & Ruines des langues*, Cologny, 1613, p. 842–844, vezi şi p. 745, 769, 803, 833–834. L. Şăineanu, *Istoria filologiei româneşti, Studii critice,* Bucureşti, 1892, p. 9– II, şi Werner Bahner, *Zur Romanität des Rumänischen in der Geschichte der romanischen Philologie vom 15. bis zur Mitte des 18. Jhs., loc. cit.*, p. 78–79, analizează compilaţia lui Duret după ediţia a II-a din anul 1619 (apărută la Yverdon). La latinitatea limbii române pare să se refere şi călătorul scoţian William Lithgow (1582–1650) când afirmă „Aici (în Ardeal) am găsit o naţie deosebit de prietenoasă şi am auzit oameni de rând vorbind latineşte" (N. Iorga, *Studii şi documente*, XXIII, p. 461; N. Iorga reproduce relaţia de călătorie după ediţia olandeză din anul 1656; prima ediţie a apărut în anul 1614, iar cea completă în anul 1632, urmată fiind de numeroase reeditări; vezi şi N. Iorga, *Histoire des relations anglo-roumaines*, Iaşi, 1917, p. 33–34). Un contemporan englez al lui Duret şi Lithgow care s-a pronunţat şi el asupra originii românilor a fost Peter Heylyn (1600–1662): „Walachia called more properly Flaccia from Flaccus a Roman, who here planted an Italian or Roman Colonie... The people speake the Latin tongue, but so that it is much corrupted and can hardly by onderstood"; cf. ΜΙΚΡΟΚΟΣΜΟ. *A Little Description of the Great World.* The third Edition, Revised, Oxford, 1627, p. 372 (vezi p. 368–369 unde se susţine că Dacia antică s-a împărţit în evul mediu în Transilvania, Moldova, Ţara Românească, Serbia, „Rassia", Bulgaria şi Bosnia). *Eva Róna, Early Travel-books and Mss. on Hungary, loc. cit.*, p. 50–54, analizează amănuntele furnizate de Peter Heylyn despre Ungaria după ediţia din anul 1621.

confusa ac corrupta vtuntur. Permulta tamen retinent Latina: tametsi Russicam quoque et Slauicam in vsu habeant, siue propter vicinitatem et commercia, siue quod a Slauis ea quoque regio, quemadmodum caeterae in eodem tractu a Maeotide palude et Ponto vsque ad mare Adriaticum pertinentes subacta fuit...Vnde vero et quando Valachi dici coeperint, incompertum est. Vulgaris quidem opinio est, a Flacco quopiam siue Praefecto siue domino eos nomen hoc accepisse, vt primum Flacci mox corrupto a finitimis barbaris vocabulo Vulassi et Valachi appellarentur. Polonorum quidem atque Flauorum (= Slavorum) lingua non modo hi populi, verum etiam omnes, qui sunt Italici generis, Valassi et Vulossi dicuntur: quod ipsum etiam argumento est, Italicam hanc gentem esse"[2].

Un foarte bun cunoscător al românilor a fost Martin Opitz (1597–1639), „părintele literaturii moderne germane". Chemat la Alba Iulia ca profesor de către principele Gabriel Bethlen, el s-a împrietenit foarte repede cu românii din capitala Transilvaniei şi dimprejur, învăţându-le graiul[3]. În timpul scurt cât a stat în Transilvania (1622–1623) el şi-a manifestat deschis simpatia pentru românii transilvani lipsiţi de drepturi. Originii şi trecutului lor glorios le-a dedicat un poem scris în limba germană, dar purtând un titlu românesc: *Zlatna* (germ. *Schlatten*; ung. *Zalathna*) şi o lucrare ştiinţifică de dimensiuni apreciabile, intitulată Dacia Antiqua, care însă s-a pierdut[4].

Martin Opitz a schiţat una din cele mai frumoase icoane baroce ale spiritului şi sufletului românesc. Cunoştinţele sale despre români le-a dobândit în contact direct cu românii dimprejurul oraşului Alba Iulia[5]. Poemul *Zlatna* (scris în toamna anului 1622) se ocupă în prima parte de trecutul roman al oraşului şi de limba şi obiceiurile românilor. Romanii nu au putut fi extirpaţi, cu toate că barbarii au pustiit aceste locuri; romanii s-au păstrat cu mare puritate în populaţia românească:

„Doch ewre (der Römer) Sprache bleibt noch hier auff diesen Tag,
Darob man sich gewiss gar billich wundern mag.
Italien hat selbst nicht viel von seinem alten
Ingleichen Spanien vnd Gallia behalten:
Wie wenig diese nun den Römern ehnlich sein,
So nahe sind verwandt Walachisch und Latein"[6].

---

[2] Salomon Neugebauer, *Historia rerum Polonicarum ad Sigismundum III usque, libris X deducta,* Hanoviae, 1618, p. 633; citatul este influenţat de Cromer.

[3] Cf. K. K. Klein, *Beziehungen Martin Opitzens zum Rumänentum*, în „Korespondenzblatt des Vereins für Siebenbürgische Landeskunde", 50 (1927), 7–8, p. 96; vezi şi R. Gragger, *Martin Opitz und Siebenbürgen*, în „Ungarische Jahrbücher", VI, 1926, p. 313–320.

[4] K. K. Klein, *loc. cit.*, p. 103 – 116; W. Gose, *Dacia Antiqua. Ein verschollenes Hauptwerk von Martin Opitz*, în „Südostdeutsches Archiv", II (1959), 2, p. 127–144.

[5] M. Opitz arată că pe locul Zlatnei s-a dat bătălia decisivă dintre Traian şi Decebal, din care cauză, locuitorii numesc acest loc „Trajanus Wiesen, Prat de Traian, wie die Wallachen sagen"; alte ipoteze ştiinţifice (localizarea unor oraşe dacice menţionate de Ptolemeu) îi sunt confirmate de locuitorii români: „imnassen auch solches die Inwohner bestätigen"; cf. K. K. Klein, *loc. cit.*, p. 96-97.

[6] Martin Opitz, *Zlatna oder Von ruhe dess Gemüthes*, v. 99–104, apud K. K. Klein, *loc. cit.*, p. 98.

În susținerea romanității românilor, Martin Opitz se bazează în primul rând pe limba română. Limba românilor este, după el, cea mai aproape de latină, mult mai romanică deci decât italiana, franceza sau spaniola. Dar, romanitatea se vădește la români și în alte trăsături și obiceiuri:

„Es steckt manchs edles Blut in kleinen Bawrenhütten,
Das noch den alten brauch vnd der Vorfahren sitten
Nicht gäntzlich abgelegt. Wie dann jhr Tantz anzeigt,
In dem so wunderbar gebückt wird und geneigt,
Gesprungen in die höh', auff art der Capreolen,
Die meine Deutschen sonst auss Franckreich mussen holen,
Bald wird ein Kreiss gemacht, bald wiederumb zutrant,
Bald gehn die Menscher recht, bald auff der lincken hand,
Die Menscher, die noch jtzt fast Römisch muster tragen,
Zwar schlecht, doch witzig sein, viel dencken, wenig sagen"[7].

Martin Opitz găsește așadar o confirmare a originii romane a românilor în obiceiurile populare, dansuri (poetul german dă una din primele descrieri ale horei) și în portul popular feminin[8]. Din puținele informații despre lucrarea pierdută *Dacia Antiqua* (care a ars în anul 1639 cu toate lucrurile lui Martin Opitz, mort de ciumă) rezultă că el rezervase românilor un loc central ca descendenți ai romanilor (cercetările au evidențiat faptul că această lucrare era consacrată, în ciuda titlului, în primul rând istoriei medievale a Transilvaniei)[9].

Un scriitor, italian de data aceasta, care și-a îndreptat atenția și asupra țărilor române a fost Gio Niccolò Doglioni (1548–1629), autor al unor lucrări voluminoase de istorie și geografie. În al său *Anfiteatro di Evropa*, el rezumă conștiincios principalele cunoștințe ale vremii despre țările române și originea românilor[10]. Mai amănunțit și mai original s-a pronunțat despre români Giovanni Battista Montalbani (1596–1646), intrat la Constantinopol în slujba lui Gaspar Gratiani cu care vine în Moldova[11]. Din scrierile sale numeroase este de reținut *De moribus Turcarum commentarius* (Romae, 1625), pentru

---

[7] Vers 105–114; apud K. K. Klein. *loc. cit.*, p. 99. Aceste versuri au fost traduse în limba română de G. Coșbuc și publicate în revista „Tribuna", II, 1885, nr. 108, p. 318.

[8] *Menscher* înseamnă în germana veche Mädchen; cf. E. Wilke, *Deutsche Wortkunde*, ed. a V-a, Leipzig, 1913, p. 266; *schlecht* din ultimul vers nu înseamnă „prost" cum traduce L. Șăineanu, *op. cit.*, p. 29, ci înseamnă *schlicht* = „simplu"; cf. și K. K. Klein, *loc. cit.*, p. 103, n. 2. Se pare că M. Opitz a nutrit în Transilvania un adânc sentiment de dragoste pentru o româncă (K. K. Klein, *loc. cit.*, p. 100–103).

[9] Cf. K. K. Klein, *loc. cit.*; W. Gose, *loc. cit.*

[10] Gio Nicolò Doglioni, *Anfiteatro di Evropa...*, În Veneția, 1623, p. 1084–1090; apud Maria și Dim. Găzdaru, *Călători și geografi italieni în sec. XVII. Referințele lor despre Țările Românești*, în „Arhiva", XLVI, 1939, p. 189–204. Vezi și Pasquale Buonincontro, *Storici e geografici ilaliani del'600 sui principati romeni*, în „II Veltro", XIII (1969), 1–2, p. 193.

[11] Vezi N. Iorga, *Manuscripte din bibliotecile străine relative la istoria românilor,* în „Analele Academiei Române", Mem. secț. ist., Seria II, tom. XXI, 1898–1899, p. 27 urm.; idem, *Studii și documente,* XX, p. 55–57; idem, *Istoria românilor prin călători,* I, ed. a II-a, p. 297–298; Maria și Dim. Găzdaru, *loc. cit.,* p. 205 –208.

detaliile cu privire la țările române (obligațiile față de Poarta Otomană, luptele românilor cu turcii şi tătarii, caracterizarea vitejiei românilor ş.a.; ed. Roma, 1625, p. 68–70).

Montalbani remarcă şi romanitatea românilor, fără să se lase influențat în această privință de alți autori, el având ocazia să se convingă de ea *de visu*: „Vallachi Moldavique: Romanis ortus se praedicant, qui, declinante Imperio ab insurgentibus undique Barbaris petiti, in eas Provincias perpetua montium, saltuum, fluminumque corona circumseptas, e coloniis secessere, cuius rei, proprium idioma, e Latino parum declinans, Italoque non absimile, indicium velut ac testem adducunt"[12].

De la mijlocul primei jumătăți a veacului al XVII-lea datează şi o foarte rară tipăritură livoniană a lui Fridericus Menius, *Syntagma de origine Livonorum* (Dorpati, 1632). Autorul acestui opuscul se dovedeşte un spirit extrem de critic şi polemic în tratarea literaturii istorice privind „originea romană" a popoarelor baltice. Bun cunoscător şi al literaturii clasice, Menius combate toate teoriile emise cu privire la pretinsa origine romană a livonienilor, lituanienilor, prusienilor etc. Dar Menius nu combate originea romană a acestor popoare, ci dimpotrivă, o fundamentează pe o nouă teorie, potrivii căreia, aceste seminții baltice nu-şi trag originea de la romani veniți din Roma (în epoca lui Nero) ci de la romanii veniți din „Wallachia": Traian a creat în Dacia o puternică colonie romană care a rămas locului dând naştere unui popor de origine romană cu o limbă care este foarte aproape de limba latină. De aci, din fosta Dacie, s-a extins această populație romanică spre Marea Baltică în două etape: la năvălirea hunilor şi la cea a slavilor. Menius explică astfel prezența amintirii Romei în limba şi toponimia popoarelor baltice. Teoria aceasta, ale cărei rădăcini trebuie căutate în veacul al XVI-lea la Kaspar Peucer[13], Joachim Cureus şi St. Sarnicki a rămas complet necunocută în istoriografia noastră; ea revelă un aspect nou şi o funcție nouă a romanității carpato-dunărene; de aceea, ni se pare justificată reproducerea principalelor pasaje: „*Anno Christi 106*: Tempore Trajani, cum Gothi Daciam et Moesiam tenentes Romanam r(em)p(ublicam) non leviter affligerent, Flaccus Romani Exercitus Imperator

---

[12] Ioannes Baptista Montalbanus, *Rerum Turcicarum commentarius*, în vol. *Turcici Imperii status*, Lugduni Batavorum. Ex officina Elzeviriana, A. 1630, p. 91. De sub teascurile faimoasei tipografii a familiei Elzevir au ieşit numeroase lucrări cu referințe la români; în alte două dintre acestea întâlnim şi mărturii asupra originii romane a românilor: *Republica siue Status Regni Poloniae, Lituaniae, Prussiae, Livoniae etc. diuersorum auctorum*, Lugduni Batavorum. Ex officina Elzeviriana, 1627, p. 254–256 (*De Valachia*, ex Thuani Historiarum lib. LVIII: „Trans Transilvaniam Valachia, ac proinde Transalpina dicta, ortum vcrsus et septentrionem excurrit. Cujus regia hodie est Tergovista sive Tarnovisa, a Flacco quodam praetore Romano, ut indigenae volunt, ita appellata; fidemque opinioni vulgari adstruunt, quod multis ex lingua Romana detortis vocibus usque adhuc in ea regione utuntur"; p. 254); *Repvblica et Statvs Regni Hvngariae*, Lugduni Batavorum. Ex officina Elzeviriana, 1634, p. 14–15: „Hujus (Valachiae) nationis genus ex Italis profectum esse lingua arguit, nomen ex Sarmatis quibus alicubi etiam contennini sunt, adepti videntur, ipsamque quam inhabitant provinciam, Flacciam, à Flacco quodam Romano cive, quo duce eo sit deducta colonia, ad tuendas Moesias contra Dacos (quos Romanis nunquam fidos fuisse, Tacitus autor est) verum ut sit longa temporum scrie, quae nihil non vitiat, pro Flaccia Valachiam, proque Flaccis Valachos dici coeptos: Et citant hi de Flacco Nasonis versiculos...".

[13] O altă adaptare nordică, mărturisită, a teoriei lui Peucer, independentă de Fr. Menius o constatăm la Andreas Cellarius, *Regni Poloniae Magnique Ducatus Lituaniae Omniumque regionum juri Polonico Subjectorum Novissima Descriptio*, Amstelodami, 1659, p. 439.

profligatis Gothis, terram novis incolis distribuit, qui ex Romanis, Italis, Gothis, Hunnis et alijs gentibus fuere mixti, unde non tantum novus sermo, ex reliquis praedictis omnibus, unus exstitit, verum et nova regionis el populi appellatio, ita ut vel a Flacco Praeside, vel ab Italis seu Walis regio illa Walachia, et incolae Walachi in posterum dicerentur... Hi illi ipsi sunt, ut postea dicetur, qui latinae linguae fragmenta in Livoniam nostram sparserunt: Id quod l'also de Romanis Exulibus nonnulli prodiderunt... *Anno 430*: Cum Attila Hunnorum in Pannonia seu Hungaria Rex in vicinos mirum in modum soeviret, Wallachi praedicti ex Moesia el Dacia, quae hodie Wallachia, Bulgaria et Transyluania dicuntur, ejus tyrranidem fugientes, ulterius in vicinas regiones Budinorum, quas ipsi Hunni parlim olim possederant, quae hodie Moscovia, Russia Podolia et Polonia dicuntur, secesserunt... *Anno 594*: Tempore Mauricij Imperatoris, Slavi seu Antae vel Heneti, Istrum transgressi, Illyricum occuparunt: Pars totam Russiam seu Moscoviam, pars Duce Zecho Sauromatorum germanorum regionem Poloniam, pars Duce Lecho Bohemiam subjugavit... Hoc tempore dubio procul, facta est illa Wallachiorum cum Slavis et nostris gentibus Livonicis commixtio. Et hinc natus est quoque tertius error illorum (de duobus enim prioribus antea dictum est), qui Latinos seu Italos tempore Attilae, ejus tyrranidem fugientes, se in hasce Lithuaniae el Livoniae terras contulisse, ibidemque incolis ad servitutem redactis, nobilitati ortum dedisse, postea vero nomen suum cum idiomate deposuisse et incolarum linguam cum moribus acceptasse tradunt. Hujus rei indicia ferunt: primo, quod in memoriam suae patriae Italiae l'Italiam dixerint Lithuaniam; secundo, quod in memoriam urbis Romanae vicum quendam in Prussia extruxerint, Romove dictum, ubi sub sacra quercu Diis sacrificarunt. Tertio, quod Latinae, in hoc idiomate, linguae non pauca restent vestigia... Verum cum Wallachos, non Romanos, in hasce regiones venisse, certum sit... Credibile est, Lithuaniae et Lettorum nomen non a Romanis sed Wallachis profectum esse... ila quoque tunc temporis frequentem tubarum usum esse, quas ex arborum corticibus fabricare solent, et praedicti Wallachi more Romano lituos illos dicerent; a lituis illorum opifices et magistros Lithuanos appellarunt; unde postea etiam Lettorum et denique Lotavorum nomen descendit. In qua sententia, moderna etiam Polonorum et Russorum, a Wallachis mutuata, locutio, vehementer et egregie me confirmat, qui Litwin suo idiomate illos nominant.

Ab his ipsis Wallachis, Livonis quoque cis Dunensibus Effluorum nomen inditum esse nullus dubito, siquidem Poloni et Russi, qui multas Wallachicae linguae reliquias adhuc in suo habent idiomate, Livoniam non nisi Eiflandtskiczem appellitant. Secunda ratio, quod in memoriam Romae vicus Romove ab exulibus Romanis extructus sit, itidem nihil aut parum efficit, quamvis enim negari non possit, ejus nominis vicum aedificatum in Borussia fuisse, et quidem in memoriam Romae, quis tamen in ficias ibit, id potius a Wallachis, qui itidem a Romanis orti quodammodo fuerunt, quam aliis, qui unquam huc accessisse probari nequeunt, factum fuisse. Tertia de linguae latinae reliquiis ejusdem valoris est eademque responsione digna..."[14].

Desigur că teoria lui Menius este fantezistă, în primul rând pentru că autorul ei a căutat să dovedească un lucru fantezist: pretinsa origine romană a unor neamuri

[14] Fridericus Menius, *Syntagma de origine Livonorum*, în *Scriptores rerum Livonicarum*, II, Riga, Leipzig, 1848. p. 530–533.

neromanice. Dar, această teorie conține o puternică afirmare a romanității populației carpato-dunărene, a originii romane și a continuității românilor. Ideea extinderii elementului roman (din cauza grozăviilor hunilor) înspre miazănoapte unde ar fi dat naștere nobilimii locale, evidențiază și o concepție originală despre elementul roman rămas în Dacia după evacuarea administrației romane.

Un contemporan al lui Menius care s-a ocupat și el de romanitatea dunăreană a fost David Frölich (1595–1648), erudit de notorietate europeană, vizitator al meleagurilor noastre. În opiniile sale despre originea romană a românilor se îmbină observația directă a unui mare savant cu adoptarea unor teorii tradiționale: „Trajanus hat nach solchem Sieg in Daciam Römische Colonias eingesetzt, von denen noch zu vnsern zeiten die Walachen in Siebenbürgen vbrig sind, welche sich noch bisz dato der corrupten Römischen sprach gebrauchen thuen. Es refériren aber solche Walachen jhren Vrsprung her von Flacco, einern Römischen Praesidenten von dem das Land nachmahls Walachie genent worden. Denn von der zeit an alsz Flaccus vber die Walachey, so sich vber die Donaw bisz an Scythien erstrecket geherschet, weisz man vorgewisz, dasz sie Flaccia geheissen, welche hernachher mit corrumpirter sprach den Namen Walachiae bekommen. Denn die Walachey nicht nur allein die Römischen Statuta vnd Sitten, sondern auch wie vorn gedacht viei Lateinische wörter behalten: Daher etliche wöllen, dasz der Walocher vnd Walacher name eben so viel sey alsz ob man sie Volcos (welche in Latio vnd Welschland gewohnet) nennete. Man könte sie auch wol ehe von Wahlen oder Welschen her deriviren vnd nicht so weit jhre etyma suchen"[15].

În prima jumătate a veacului al XVII-lea s-a reactivat propaganda catolică în Moldova și Țara Românească. Misionari ai congregației *De propaganda fide* au cutreierat țările române depunând mari eforturi în convertirea populației ortodoxe sau organizarea celei catolice existente (alcătuită, în Moldova mai ales din maghiari și germani). Rapoartele acestor misionari constituie izvoare de bază pentru cunoașterea istoriei române din veacurile XVII–XVIII. Unii dintre misionari remarcă și romanitatea românilor.

Încă în anul 1623, papa Grigore al XV-lea, rugându-l pe Ștefan Tomșa să ocrotească pe călugării-misionari catolici trimiși în Moldova, afirmă următoarele: „In hac Orbis luce et nationum conventu non sunt ignotae laudes Nobililatis tuae. Quamvis enim tanta te locorum longiquitas a Romana Urbe seiungat, fama tamen fortitudinis tuae regiones nostras peragrat et tibi multorum voluntates conciliat..."[16]. Chiar dacă aceste cuvinte nu

---

[15] David Frölich, *Der Vralte Deutsch-Vngarische=Zipserische vnd=Siebenbürgische Landszmann. Dasz ist Vorlauffer der Newen Vngarischen Chronic,* Leutschaw, 1641, p. Diij, § XIII; traducerea latină a acestei lucrări la M. Bél, *Adparatus...*, p. 399–400. Vezi și alte două lucrări ale lui D. Frölich: *Medulla Geographiae practicae*, Bardijov (=Bartfa), 1639, p. 363–380; *Bibliothecae seu Cynosurae peregrinantium*, Liber tertius, Ulmae, 1643, p. 57–60.

[16] Hurmuzaki, VIII, p. 405. În anul 1630 călugărul Giovanni dalla Fratta atrăgea atenția asupra obligativității învățării limbii române de către misionarii cu rosturi în spațiul românesc, limba românilor se învață dealtfel ușor „per esser quasi tutta latina, corrotta, e serve anco per la Moldavia"; cf. *Omagiu profesorului D. Găzdaru. Miscellanea din studiile sale inedite sau rare.* I: *Studii istorico-filologice*, Freiburg i Br., 1974, p. 16, n. 26; vezi și Petru Tocănel, *Franciscanii Minori Conventuali și limba română*, în „Buna Vestire", XI (1972), 3, p. 9–43.

exprimă originea romană a poporului român, ele conţin totuşi o înaltă preţuire a domnului moldovean de către capul bisericii romane, care caută astfel să-i câştige bunăvoinţa pentru o întreprindere străină de interesele şi firea românilor ortodocşi. Misionarii catolici nu au înregistrat succese remarcabile în încercările lor de catolicizare a românilor; dar, cu mici excepţii, ei nu au fost împiedicaţi de domnie să-şi desfăşoare activitatea.

Un prim călugăr-misionar care a susţinut în relaţia sa originea romană a românilor a fost Niccolò Barsi. În timpul călătoriei sale în Orient (1632–1639), Barsi a trecut de două ori (1633 şi 1639) prin ţările noastre. Descrierea călătoriei şi a misiunii datează din anul 1640. O primă amintire, închipuită, a Romei o bănuieşte Barsi în numele oraşului Roman: „Si vede anco la città di Romano, cosi detta da Roma, essendo i primi fondatori di quella stati Romani..."[17]. Dar Barsi a remarcat şi asemănarea limbii române cu cea italiană. Într-o zi, stând de vorbă cu câţiva români, Barsi şi-a dat seama de această asemănare rugându-l pe interlocutorul său să-i explice acest fapt. Vicarul („il padre vicario") i-a răspuns „cortesissimamente": „Sappiate che essendo anticamente questa provincia dishabitata afatto e solo dalla parte del fiume Proth dimorandovi alcuni poci Russi, l'imperatori (Romani) volendo castigare li Romani, li mandavano in esilio in questa provincia; quelli, vedendo il paese assai fertile (con tutto che fusse poco habitato) comminciarono a seminare e posero tant'affetto a questo paese, che, essendo rivocati dall'esilio, non volero giamai più partirsi e ritornare in Italia et, havendo comercio con li Russi, con Tartari e con Transilvani, con Grechi e con Turchi et altra gente, che quivi capitava, guastorono la loro lingua italiana e ne composero una diversa, che è una quint'essenza di tutte le sopra nominale. E cosi vedete che hanno alcune parole turche, altre armene, altre greche et altre italiane, e da qui nasce che la prima che poi essi cominciorono unitamente aci habitare vi posero nome Romano, perche Romani furono quelli che principio à questa terra dierono, anzi che loro istessi godono d'esser chiamati Romani"[18]. În teoria pe care vicarul moldovean i-o înfăţişează călugărului italian constatăm, pe lângă o influenţă polonă, o teorie autohtonă complexă care se apropie foarte mult de realitate. Influenţa polonă se observă în amintirea exilaţilor; dar, pe când în teoria polonă accentul principal e pus pe elementul peiorativ (exilaţii) în jurul căreia se dispun afirmaţii corespunzătoare, în teoria moldovenească, amintirea exilaţilor nu conţine nici o nuanţă peiorativă, ci dimpotrivă: ei s-au statornicit aci prin muncă cinstită, dând naştere unui popor nou, cu o limbă care păstrează pecetea Romei, dar a suferit înrâuriri ale popoarelor vecine; ultima afirmaţie a călugărului moldovean redă miezul concepţiei autohtone despre propria etnogeneză: „romanii au fost aceia care au întemeiat această ţară, de aceea românii se bucură să fie numiţi Romani".

Alţi doi misionari care au reţinut în rapoartele lor din ţările române romanitatea românilor au fost Petru Bogdan Bakšić şi Paul Beke. Episcopul bulgar P. B. Bakšić (sau Pietro Deodato Baksici, cca 1603-1674) remarcă înrudirea limbii române cu cea italiană: „La lingua Valacca è di diverse lingue raccolta, ma italiana et slava sono le principali, parlano et pigliano diversi

[17] C. C. Giurescu, *Le voyage de Niccolò Barsi en Moldavie*, în „Mélanges de l'École Roumaine en France", III (1925), 1, p. 299; cp. şi studiul introductiv (p. 279–294).

[18] C. C. Giurescu, *loc. cit.*, p. 309–310.

vocabuli et spropiano le parole, et pure hanno fatto una lingua particolare". Bakšić constată însă şi o altă relaţie între români şi italieni: „Si vedono per le strade publiche le croci grandi di pietra e di legno fatte pulitissime et scritte delle lettere da capo a piedi, et queste croci fanno loro come in Italia fanno per le strade le capellette et pitture"[19].

Iezuitul maghiar Paul Beke remarcă şi el în anul 1644 asemănarea limbii române cu cea italiană, trăgând din această constatare câteva concluzii practice: „Aptissimus p.hac messe operarius, qui Valachicam, Ungaricam, Saxonicam seu Germanicam et Italicam nosset linguam. Necessaria enim est Italica propter quosdam magnae authoritatis Italos in aulâ Principis commorantes, qui Monachos de propagandâ fide intitulatos fovent, et à sacrâ Congregatione ob Italicae linguae peritiam habere volunt. Deinde Valachica est corrupta Italica, unde Italus, qui intendet, duobus niensibus comode Valachicam addiscit linguam: quà habitâ etiamsi alias ignoret, multum laborare potest"[20].

---

[19] Fr. P. B. Bakšić, *De statu ecclcsiae suae relatio accuratissima A. 1640* (*Visita della Valacchia*), în P. Fr. Eusebius Fermendzin, *Acta Bulgariae ecclesiastica*, Zagrabiae, 1887, p. 96–97 (*Monumenta spectantia historiam Slavorum meridionalium*, XVIII); alte rapoarte ale lui Bakšić din ţările române vezi în „Diplomatarium Italicum", II, 1930, p. 363–374; IV, 1939, p. 100–126.

[20] P. Paulus Beke S. J., *De Moldavia*, apud G. Călinescu, *Altre notizie sui missionari cattolici nei Paesi Romeni*, în „Diplomatarium Italicum", II, 1930, p. 359; vezi şi *ibidem*, I, 1925, p. 228–229. Câţiva ani mai târziu, un alt iezuit maghiar Ştefan Milley, descriindu-le situaţia religioasă, afirmă şi el că pentru a-i putea converti pe românii transilvani la catolicism ar fi necesar să se înveţe limba lor; el mai observă despre români: „Transylvania constat nationibus 4: Valachis, Saxonibus, Siculis, Ungaris. *Valachi* coloniae veterum Romanorum, quorum et linguam corruptam habent, sunt potiori parte agrestes: sequuntur ritum Graecum toleratum a regnicolis, etsi de libertate religionis conditi articuli seu leges eos non comprehendant..."; *Monumenta Comitialia Regni Transylvaniae*, XV, Budapestini, 1892, p. 492–493 (raport semnat la 16 octombrie 1649), cp. şi p. 537–553 (raport din 2 august 1651 cu aceleaşi observaţii despre români). Din această vreme mai reţinem unele mărturii asupra romanităţii românilor de la autori care nu au vizitat ţările noastre: Pierre d'Avity (1573– 1635), *Description generale de l'Evrope, qvatriesme partie dv monde. Avec tovs ses empires, rayavmes, estats et repvbliqves*, III, A Paris, 1643. p. 1034–1043 (Dacia şi subdiviziunile ei cu corespondentele actuale: „Mais aujourd'huy ce pays de Dace comprend la Transylvanie, Valaqvie et Moldavie et mesme partie de la Hongrie... La Valachie, ou Valaquie, fut selon quelques vns nommée Flaccie, puis par corruption Valachie, lors que Trajan ayant enuoyé Flaccus auec vne colonie de 30. mille hommes pour y labourer, afin de fournir des viures à l'armée que les Romains entretenoient ordinairement en ces lieux contre les Scythes et Sarmates, les Romains en chasserent à la fin les Getes. Les autres raportent bien l'origine des Valaques aux Romains, mais ils disent qu'ils estoient bannis et que se trouuans en grand nombre ils chasserent les anciens habitans... Les habitans se nomment Wolochi et leur pays Woloska Zemla, d'vn nom Sclauon, signifiant Terre Woloske. Les Polonois les appellent aussi Wlochi c'est à dire Italiens, qui sont aussi nommez Welchen par les Alemans... Ces Valaques et Moldaues sont penibles et guerriers mais jaloux à la mode des Italiens... La Transyluanie... eut encore pour ses habitans les Grecs et les Romains, dont les Valaques qui se tiennent en vn coin de cette Prouince, sont les restes, selon l'opinion de quelques-uns". Această lucrare pare să fie un extras amplificat din opera lui d'Avity, *Estats et Empires du monde* (1626 inaccesibil). Melchior Inchofer S.J. (1584–1648), *Annales Ecclesiastici Regni Hungariae,* I. Romae, 1644, p. XXIX („Alibi ostendimus, nulli quam Hungarorum nationi magis familiarem esse linguae Latinae vsum,

O altă teorie complexă despre originea romană a poporului român o constatăm la misionarul bosniac Marco Bandini (Bandulovici, mort în 1650 în Moldova[21]). Teoria sa se întemeiază în primul rând pe cunoaşterea directă a romanităţii carpato-dunărene; ea este rezultatul observaţiilor proprii ale misionarului catolic asupra Moldovei, ca şi al unor lecturi din autori umanişti, cu toată afirmaţia sa că nu a găsit nimic demn de reţinut şi adevărat în scrierile despre Moldova. Prima legătură cu Roma o stabileşte şi Bandini cu prilejul pomenirii oraşului Roman: „Quasi nova Roma à Colonis ex Italia in Daciam translatis appellata, quod nomen hucusque retinet"[22]; iar Iaşii priviţi de departe îi apar lui Bandini „quasi nova Roma" din cauza măreţiei pe care i-o conferă turnurile, templele şi mânăstirile[23]. Raportului său despre starea bisericilor catolice din Moldova, Bandini i-a anexat nişte *Annotationes Moldavicarum rerum*, izvor de primă mână pentru cunoaşterea istoriei Moldovei în prima jumătate a veacului al XVII-lea. Bandini îşi începe descrierea Moldovei cu un capitol consacrat denumirii ţării (*Unde Moldavia denominatur*). Amintind de Dacia antică, Bandini adaugă: „cujus (Daciae) Incolae erant armis potentes, Romanisque diu resisterunt, tandem Trajanus bello sub jugum misit, ac ut in officio illos retineret, Romă et ex Italiae regionibus Coloniam transtulit in Daciam, ubi Itali Gentibus immixti nomen et lingvam amiserunt, et qui ante a Italia nunc Valachi à Flacco Duce ipsorum audiunt, qui ante circumjacentibus gentibus imperabant nunc iniperata faciunt, solo hoc gaudent nomine, ut sua lingva Romani vocentur"[24].

Bandini prezintă, aşadar, colonizarea romană şi italică a Daciei drept o măsură luată de către Traian cu scopul de a-şi asigura provincia romană recent cucerită. Coloniştii romani s-au amestecat cu băştinaşii daci dând naştere unui neam nou care-şi zice în limba proprie *roman*.

Stăpânirea romană nu a cuprins, însă, după Bandini, şi teritoriul moldovean; totodată misionarul catolic constată prezenţa romanităţii în această ţară; el o explică destul de ingenios, îmbinând elementul legendar autohton (motivul vânătoarei zimbrului, al fraţilor eponimi ş.a.) – prezent şi în cronistica moldoveană – cu o viziune proprie asupra întemeierii Moldovei: „Trajanus in Transylvania et adjacentibus regionibus versus occidentem et Meridiem versatus, ad has non penetravit plagas, unde nec Coloniam ad has Sarmatiae et Scythiae partes ipse transmisit, sed successu temporis, cum Itali rerum Domini in Transylvania regnarent, accidit ut tres Itali Fratres primae nobilitatis cum

---

non qui illis natiuus sit, vt quidam inepte existimarunt. Vvlachos cum Hungaris confundentes. antiquam Romanorum Colonialii, quae hodieque Romanae, hoc est Latinae, quamvis corrupte sermonem edit, sed quem indolis propensione et animi voluptate in scholis in tenera aetate capit"); vezi şi p. CLIII–CLIV (raportul dintre numele ducelui maghiar Gyula şi Alba Iulia, respectiv familia romană Iulia).

[21] Date mai noi despre M. Bandini la A. Veress, *Scrisorile misionarului Bandini din Moldova (1644–1650),* în „Analele Academiei Române", Mem. secţ. ist., Seria III, tom. VI, 1927, p. 333–352; vezi şi V. A. Urechiă, *Codex Bandinus. Memoria asupra scrierii lui Bandinus de la 1646, ibidem*, seria II. tom. XVI, 1895, p. 4 urm.

[22] V.A. Urechiă, *loc. cit.*, p. 236.

[23] *Ibidem*, p. 258.

[24] *Ibidem.* p. 306.

decenti famulorum comitatu ex Transylvania ad Alpes venatum irent, quibus occurrit fera insolitae proceritatis Ursus seu taurus sylvestris, quem illi per valles et montes insecuti, fera quasi ludibunda ubique praecucurrit". Cei trei fraţi se numesc Domucus, Volcha (Volocha) şi Dragus; odihnindu-se fiecare lângă un râu îi conferă acestuia numele lor propriu, iar Molda, „Canicullus gracilissimus", înecându-se într-un al patrulea râu îşi dă numele acestuia şi întregii ţări: „Volchus tandem maximus Fratrum in Ducem eligitur, is non sanguine solum sed etiam virtute ac indole Romanus ex Alpibus prodiens longe latèque terram occupare coepit: quia verò à Moldava fluvio initium fecit; quicquid spatii postea adjecit, Moldavia nomine terra appellata est, gens verò valacha à Ducis Valchi sive Flacci virtute Valachus populus est intitulatus, quod nomen in Daciae quoque partibus manentes Itali Coloni, ob Volchi Ducis virtutem libenter admiserunt"[25].

Aşadar, o teorie cu totul nouă despre etimologia numelui de *vlah*. La început, coloniştii erau numiţi *itali* sau *romani*. Un nobil de-al lor (deci o variantă a motivului legendar „ducele Flaccus"!), datorită virtuţilor sale romane este ales „duce" al Moldovei, iar numele său a fost adoptat „libenter" de întregul „populus valachus" din cauza vitejiei ducelui „descălecător".

Bandini e însă conştient de caracterul legendar al teoriei sale; de aceea adaugă şi alte opinii („aliqui volunt") în care rezumă principalele explicaţii emise anterior, dar care toate afirmă originea romană a românilor: descendenţa din Flaccus; etimologia justă, de origine germanică, a lui *valachus*; teoria exilaţilor în care, însă, se alătură exilaţilor din Roma şi pescari de pe ţărmul mării, dând un exod italic compus din „homines scelestissimi, obsessores viarum, exules e patriis laribus", afirmaţii în care se vădeşte influenţa teoriei lui Bielski. Dar, Bandini găseşte o confirmare a acestei teorii (dar şi o reacţie împotriva ei) la înşişi românii: „Et quidem in sui exillii memoriam, multi plebeii circumradunt caput, quasi instar funis caput circumligantis: cujus circumrasionis rationem aliquoties inquirentes, cum suspirio nonnulli reffondere; ita Nos docuere Nostri majores, ut eorum posteri recordaremur, ex Romano Imperio à libera gente Romana originem trahere et ob Majorum crimina extorres à patria in aliena terra commorari. Istud sane nomen mordicus retinent ut Romani audiant, et quod ex Italis oriundi nemo in dubium vocal à quo autem Valachi denominentur, haec modò dixisse sufficiat"[26]. Nu se cunoaşte o altă interpretare similară a tunsorii moldovenilor[27]; ea este probabil o explicaţie originală a lui Bandini. Pasajul acesta însă surprinde o primă reacţie a românilor la teoria exilaţilor (reacţie prezentă în acelaşi timp şi la Grigore Ureche), dar şi o altă confirmare a autohtoniei conştiinţei romanităţii la înşişi românii (de data aceasta din Moldova).

---

[25] V.A. Urechiă, *loc. cit.*, p. 306–307.

[26] V.A. Urechiă, *loc. cit.*, p. 307. Teoria lui Bandini a fost curând adoptată de un misionar anonim italian care a alcătuit pe la 1659 o descriere a ţărilor române pe baza raporturilor lui Bakšić (pentru Ţara Românească) şi Bandini (pentru Moldova); cf. N. Iorga, *Călători, ambasadori şi misionari în ţările noastre şi asupra ţărilor noastre*, Bucureşti, 1899, p. 58–59, 69 (legenda lui *Valcho* e aplicată şi Ţării Româneşti).

[27] Apare, în schimb, la cronicarii români, fiind combătută cu vehemenţă.

Reînvierea teoriei exilaților de către Bandini nu se află izolată în lucrările scrise către sfârșitul primei jumătăți a veacului al XVII-lea[28]. Cronicarul polon Paul Piasecki (1578–1649) ține și el să afirme: „Vltra Tyram autem meridiem versus est Moldauia, Dacia antiquioribus dicta, exulum Romanorum quondam receptaculum, quos in summa frequentia ibi habitasse confirmat idioma incolarum illius Regionis hucusque Latinum, corruptum quidem, sed ita vt facile audiens dignoscere possit a Latinis fuisse profectum. Ista etiam est socialis Regno Poloniae, sed Turcae tributaria"[29]. Dar, spre deosebire de promotorii teoriei exilaților din veacul al XVI-lea, Piasecki (ca și Bandini de altfel) mută

[28] În același timp cu Bandini, învățatul grec Paisie Ligaridis (1609/10–1678) consemnează și el, la Iași, teoria exilaților; cf. Gh. I. Brătianu, *Tradiția istorică despre întemeierea statelor românești*, București, 1945, p. 241.

[29] Paulus Piasecius, *Chronica gestorum in Evropa singvlarivm*, Cracoviae, 1645, p. 52. Teoria răufăcătorilor romani exilați o constatăm și în relația de călătorie a englezului Robert Bargrave (1628–1659/70) trecut prin Moldova în toamna anului 1652 spre Polonia unde va fi aflat și de legenda exilaților. În jurnalul său, Bargrave observă: „This Country whilst it was under Rome and scarse inhabited, was layd out for Bandits (banished Malefactors) by which means theyr Language is now mixd, disgressing from Italian, as Italian does from Latine: easy to be learnd by him that understands either"; Franz Babinger, *Robert Burgrave, un voyageur anglais dans les pays roumains du temps de Basile Lupu (1652)*, în „Analele Academiei Române", Mem. secț. ist., Seria III, tom. XVII. 1935, p. 160. De la mijlocul veacului al XVII-lea mai reținem câteva mărturii asupra romanității românilor, lipsite însă de originalitate: Martin Zeiller (1589–1661), *Neue Beschreibung des Königreichs Ungarn und darzugehörigen Länder, Städte und vornehmlichsten Oerter*, Ulm, 1646, p. 23 (o repetare a celor expuse în lucrarea sa *Germania nov-antiqva. Das ist Reyssbuch durch Hoch vnd Nider Teutschland auch benachbarter Königreiche, Fürstenthumb und Länder, Ulm*, 1641, p. 608–613 (o primă ediție: Strasbourg, 1632), retipărit de numeroase ori. Această descriere a fost revizuită și completată de Andreas Stübel și publicată la Frankfurt, Leipzig în anul 1690 (p. 23–33 descrierea țărilor române). Georgius Fournier S. J. (1595–1652), *Geographica orbis notitia per litora maris et ripas fluviorum*, Parisiis, 1648 (*ibidem*, ediția a II-a, 1649), Lib. XI, cap. 22, *Valachia*, p. 607: „Incolae originem repetunt a 30. hominum millibus, quos Traianus post debellatos Getas huc misit ut terram colerent et necessaria sufficerent exercitibus, quos Romani hic tenebant contra Scythas et Sarmatas..." (descrierea țărilor române ca și datele furnizate cu privire la haraciul plătit Porții sunt remarcabile). Marcus Zuerius Boxhorn (1602 sau 1612–1653), *Historia Universalis sacra et profana. A Christo nato ad annum usque 1650*, Lugduni Batavorum, 1652, p. 179– 180 (expunând războaiele dacice ale lui Traian, istoricul german intercalează cu fidelitate pasajul lui Szamosközy despre români din *Analecta lapidum*). Maiolino Bisaccioni (1582–1663), *Historia delle guerre civile di questi ultimi tempi...* quinta editione, Veneția, 1654 (latinitatea limbii române se explică prin prezența romanilor în Dacia antică; cf. N. Iorga, *Maiolino Bisaccioni și „Războaiele civile din Moldova"*, în „Arhiva", III, 1892, p. 645–651; 704–726, îndeosebi p. 650; reproducând textul original, N. Iorga nu retipărește și pasajul despre limba română pe care-l remarcă însă în studiul introductiv). Jan Teodorus Springer, *Polonia Neo antiqua ex antiquis scriptoribus*, Francofurti a.M, 1656 (copiază din Guagnini și Neugebauer). Gio Battista Nicolosi (1610–1670), *Dell'Hercole. E Studio Geografico Di....* Roma, 1660 (apud Dim. și Maria Găzdaru, *Călători și geografi italieni în sec. XVII* în „Arhiva", XLVII (1940), 1–2, p. 78–81). Iohannes Nadanyi de Keres Nadanyi, *Florus Hungaricus sive Rerum Hungaricarum ab ipso exordio ad Ignatium Leopoldum deductarum Compendium*, Amstelodami, 1663 (deși se constată că Nadanyi se ocupă pe larg de trecutul românilor, el le remarcă originea abia în *Index Rerum*, anexat lucrării (p. 114: *Olachi* quod ex

accentul de pe elementul peiorativ pe afirmarea latinității românilor. Ultima frază („Moldova este aliata regatului polon, dar tributară turcului") ar putea furniza cheia pentru înțelegerea acestei schimbări de atitudine.

Observațiile martorilor oculari, care i-au cunoscut pe români direct și fără prejudecăți, sunt de regulă cele mai proaspete, pertinente, autentice și demne de încrederea noastră. Aceasta o demonstrează cu prisosință diplomatul suedez Claes Rålamb (1622–1698) care trece la 24 aprilie 1657 prin Rucăr în Țara Românească. Cu acest prilej el își trece observațiile despre români în jurnalul său: „Walacherne så wähl der som utj den förre, der iag igenom reste, undrade öfwar de Swänske dem de aldrig tillförende sedt, at de alle woro nä Vngdt och stork folck, men alle dhe som utj desse twänne Byar bodde, talade Latin både Män och Qwinfolck, dock war Accenten något Corrupt. Desse woro aflefwor af de gamble och veritable Romerskes Colonier. Men alle woro de så fägnande, al det icke är till at beskrifwa, sade sig än aldrig hafwa hafft den lyckan at höra någon tala deras Modersmåhl, wij wore icke mindre undersamme at höra Latin talas allmänt som egit modersmåhl komandes det oss före som hade wij warit i nägden af de förre Rommare"[30].

§ 2. ROMANITATEA CARPATO-DUNĂREANĂ ȘI RIVALITATEA AUSTRO-OTOMANĂ DIN A DOUA JUMĂTATE A VEACULUI AL XVII-LEA

Mărturiile asupra romanității carpato-dunărene analizate în paragraful precedent nu se află, cu mici excepții, în nici un raport cu situația politică internațională a țărilor române din prima jumătate a veacului al XVII-lea. Ele provin înainte de toate de la cărturari sau misionari străini care-și scriu impresiile despre români pe baza unor informații împrumutate de la umaniștii veacului al XVI-lea.

Situația se schimbă la începutul celei de a doua jumătăți a veacului al XVII-lea, odată cu începerea ofensivei antiotomane a Austriei, urmate de contraofensiva Porții, oprită și înfrântă la Viena (1683). Înfrângerea trupelor turcești la Viena deschide seria

---

Marino Sanuto Scriptore ejus temporis annotavimus est: pure Hungaricum Hungari Valachos Olahos nominant: qui in montibus Daciae habitant: Originem alii a Flaccis Romanis deducunt, Leunlajus a Germanis illud notum eorum linguam pure latinam esse, quamvis corruptam sic dai mi idem est quod da mihi, Kulegse colligere, culcitur culter et sic in infinitum"; reprodus cu greșeli și la A. Veress, *Bibliografia română-ungară*, I, p. 99–101). Vezi și însemnarea manuscrisă despre diferitele popoare ale lumii din ms. 129/IX. G6 din Muzeul național din Praga; cf. J. Vašica–J. Vajs, *Soupis staroslovanských rukopisů Národniho Musea v Praze*, Praha, 1957, p. 264–265 (o variantă a teoriei lui Bielski luată din letopisețul rusesc); vezi și o poezie despre românii din Moravia la V. Makuscev, *Monumenta historica Slavorum meridionalium vicinorumque populorum e tabulariis et bibliothecis italicis*, I/1, p. 271–272.

[30] Claes Rålamb, *Diarium under Resa till Konstantinopel, 1657–1658*, ed. Christian Callmer, Stockholm, 1963, p. 82–83.

victoriilor strălucite ale imperialilor, la capătul cărora Austria va anexa *de jure* mai întâi Ungaria şi Transilvania (1699) şi, mai târziu, Oltenia (1718).

În cadrul acestei rivalităţi austro-otomane – care marchează ridicarea Austriei la rangul unui factor politic decisiv în sud-estul Europei şi începutul declinului Imperiului Otoman – romanitatea carpato-dunăreană intră în conştiinţa contemporanilor ca forţă politică predestinată să joace rolul de aliat creştin antiotoman[31]. Mărturiile asupra romanităţii românilor din a doua jumătate a veacului al XVII-lea vor fi inserate în primul rând în lucrări consacrate luptelor austro-turce în care vremelnic va interveni şi Polonia. Pe lângă aceste mărturii, care poartă şi ele pecetea barocului, continuă să existe şi genul de mărturii amintit în paragraful anterior.

Caracteristică pentru acest gen de cronici este lucrarea anonimă *Neue Vngarische vnd Siebenbürgische Chronick*, în care se remarcă şi romanitatea românilor. După ce se arată că cele patru popoare ale Transilvaniei (români, saşi, secui şi maghiari) se deosebesc între ele „an altem Herkommen, Gebräuchen, Sitten vnd Sprach", se descriu Ţara Romanească şi Moldova: „...Dasz diese Nation jhren Anfang von den Italis genommen, weiset jhre Sprach ausz, massen sie sich der Römischen, wiewol sehr corrupt gebrauchen. Jhren Namen scheinen sie von den Sarmatis oder Tartarn erlanget zu haben, an welche sie auch grentzen. Die Provintz aber, welche sie bewohnen, ist anfänglich Flaccia, von einem Römischen Bürger Flacco genennet worden, welche dieselbe mit neuen Jnwohnern das Land Moesiam wider die Dacier zu beschiützen, solle besetzt haben, wo ausz hernach Valachia erwachsen"[32]. Singurul element original al acestei mărturii este ipotetica origine tătară a etniconului românilor.

Această cronică e urmată la un an de alte două cronici conţinând de asemenea mărturii asupra originii romane a românilor: „Dieser Nation Voelcker, nemblich die Walachen, dass sie ihren Anlang von den Italis genommen, weisset ihre Sprach auss, massen sie sich der roemischen Sprach, wiewol solche sehr corrupt ist gebrauchen, und kompt mit der spanischen, frantzösischen und italiänischen sehr nahe neberein, also dass man dieselbige mit geringer Muehe gegeneinander verstehen kan. Den Namen scheinen sie erlangt zu haben von den Sarmatis oder Tartaren, an welche sie auch graentzen. Die Provintz aber, welche sie bewohnen, ist anfaenglich Flaccia genennet worden, von Flacco, einem roemischen Buerger"[33]. Autorul acestor rânduri, Johannes Gradelehnus, s-a inspirat

---

[31] Vezi de ex. *Ucalegon Germaniae, Italiae et Poloniae, Hungarica Flamma Belli Turcici Ardens.* Productus á M. Thoma Joanne Pessina de Czechorod, Decano Litomislensi et Marchionatus Moraviae Historiographo, Pragae, 1663, arată progresele cuceririlor otomane până în anul 1660 enumerând apoi patru „motiva ad succurrendum Hungariae et capessendum universale contra Turcos bellum": *a necessario* (p. 118 – 152); *ab aequo et justo* (p. 153–165); *ab vtili* (p. 166–179: refacerea Imperiului Roman sub conducerea germană, cu capitala la Constantinopol implicând eliberarea ţărilor române de sub jugul otoman şi încorporarea lor în preconizatul „Imperiu Roman"); *a facili* (p. 179–197).

[32] *Neue Vngarische vnd Siebenbürgische Chronick oder Kurtz verfasste Historische Beschreibung dess Königreichs Vngarn, zugehöriger Ländern und Provintzen*, Franckfurt am Mayn, 1664, p. 22; 24.

[33] Johannes Gradelehnus, *Hungarische, sibenbürgische, moldau-wallach-tuerck-tartar-persian und venetianische Chronica*, Franckfurt-am-Mayn, jm Jahr 1665, p. 4; cf. şi N. Iorga, *Studii şi documente*, XX, p. 174.

pe larg din cronica anonimă din anul 1664, singura deosebire esențială dintre cele două cronici fiind afirmarea înrudirii limbii române cu franceza, spaniola și italiana, autorul susținând că aceste patru limbi se pot înțelege între ele cu ușurință. O afirmație contrară se află într-o altă cronică „turco-maghiară" din această perioadă. După ce descrie țările române și discută diferitele denumiri ale ei, cronica îl amintește pe Flaccus și afirmă despre români: „...(die Walachen) haben die Italianische Sprach gebraucht, so sich jetzt verkehrt, dass ein Italianer sie schwerlich verstehen solte"[34].

Cronicile menționate trebuie privite ca produse literare condiționate de atmosfera plină de speranțe creată în Europa de victoria imperialilor de la St. Gothard (1664). Dar pacea încheiată în același an (la Vasvár) amână cu două decenii confruntarea decisivă. Această sistare se poate sesiza și în privința orientării istoriografiei vremii, care reia modul de prezentare dezinteresat, în bună parte, desprins de viața politică internațională[35].

Această afirmație este valabilă înainte de toate pentru cronica lui Ioan Lucius (Lučić, 1604–1679)[36], *De regno Dalmatiae et Croatiae*, apărută la Amsterdam în anul 1666[37] și reeditată de numeroase ori. Lucius urmărește istoria Dalmației și a Croației până la începutul veacului al XV-lea, încheind-o cu considerații despre granițele celor două provincii în veacul al XVII-lea, despre moravurile dalmatinilor și ale croaților și despre semnificațiile etniconului *slavus*.

Ultimul capitol al lucrării se intitulează *De Vlahis* și este consacrat exclusiv discutării originii romane a poporului român.

Lucius se dovedește un spirit extrem de critic; el citează mai întâi principalele opinii emise cu privire la originea și istoria românilor și a denumirii lor etnice, acordând o atenție specială cronicarilor bizantini (Laonic Chalcocondil, Constantin al VII-lea, Kedrenos, Georgios Acropolitas, Zonaras, Ana Comnena, Kynnamos, Ioan Cantacuzino și mulți alții). Dintre istoricii „latini" se enumeră Liutprand; citează apoi cronicarii poloni, italieni (Paolo Giovio), sași (Reicherstorffer, i se atribuie documentarea lui Flaccus cu versurile din Ovidiu), prezbiterul din Dioclea și alții. Lucius nu rezumă doar aceste teorii, ci arată ceea ce este, după el, în ele „verum" și ceea ce este „fabulosum"[38]. După această introducere „bibliografică", Lucius își prezintă propria sa opinie: „Hos autem Valachos quamvis communiter scriptores teneant esse progeniem Romanorum a Trajano ibi deductorum, tamen cum apud auctores antiquos nulla eorum memoria reperiatur, sed

---

[34] *Türckische und Ungarische Chronica*, Nürnberg, 1665, p. 205. Vezi și C. Maurer, *Ungarische Chronika*, Nürnberg, 1664.

[35] Afirmația noastră are în vedere doar istoriografia asupra sud-estului european și îndeosebi asupra țărilor române și a romanității românilor.

[36] Vezi acum volumul comemorativ *Ivan Lucius-Lučić, De regno Dalmatiae el Croatiae, 1666-1966*, Trogir-Zagreb, 1966.

[37] În același an, în rapoartele sale din Transilvania misionarul Modesto (mort în 1687) amintește pe scurt de latinitatea limbii române: „...ch'è un italiano assai corrotto"; „...ch'è un'certo italiano tanto corrotto che non s'intende, se non qualche parola..." (Lajos Pásztor, *Relazioni del P. Modesto da Roma sulla Transilvania*, în „Antemurale", V, 1959, p. 49; 56).

[38] Ioannes Lucius, *De regno Dalmatiae et Croatiae*, lib. VI, cap. V (ed. Vindobonae, 1758, p. 271–274).

varia tantum nomina Barbarorum, qui Daciam per vices occuparunt quousque Bulgari haec eadem loca, quae Valachi tenent insederunt et transmisso Istro recentionem Daciam, Mysiam, Macedoniam partemque Thraciae Romanis eripientes, Bulgarico nomini addiderunt; probabilius igitur videtur tunc victores Bulgaros Romanorum populos captivos integros ex cisistrianis regionibus, in transistrianas simul cum lingua transtulisse et cum illis (si qui a tempore Aureliani reliqui erant) vel ab aliis barbaris prius ibidem translati fuerant, miscuisse, quam quod omnes ab antiquis Romanis ibidem a temporibus Aureliani relictis promanarint: qui cum ditionis Bulgaricae essent pro Bulgaris transistrianis habiti fuerunt, quoad ab eisdem disciscentes, Patzinacarum, deinde Vlahorum nomen sortiti sunt, et quamvis deinde Vlahorum nomen cum Bulgaris confusum reperiatur, tamen si quis reflectat ad originem el significatum nominis Vlah, id apud Slavos universos Romanum Latinum el Ilalum significare reperiet: cum igitur ipsi Slavi lllyricum occupaverint, Romanosque inibi incolentes in servitutem redegerint, inclitum illud nomen Romanum apuci Slavos servile evasit el Vlah servum significare, quod deinde ad ejusdem Slavicae quoque gentis pastoritiae, infimaeque conditionis homines extensum fuit. Vlahi igitur apud Slavos ex lingua homines Romanos, Latinos vel Italos significat, ex conditione pastores montana incolentes"[39].

---

[39] I. Lucius, *De regno Dalmatiae et Croatiae*, ed. cit., p. 274. O primă însuşire a teoriei romanităţii româneşti a lui Lucius se poate observa la Du Cange: de fapt, în ediţia sa a cronicii lui Ioan Kynnamos (Paris, 1670, reeditat la Veneţia în 1729) editorul francez introduce ample comentarii despre români şi originea lor romană şi anume exact acolo unde şi cronicarul bizantin afirmă şi el descendenţa valahilor din colonişti latini: „Vetus ea fuit et fere constans opinio: Blachos seu Ulachos a Romanis genus duxisse et a nescio quo ejusdem gentis Flacco sumpsisse originem et appellationem. Pius II. PP de Vlachis: „postremo Romanis subacti ac deleti sunt et Colonia Romanorum, quae Duces coerceret, eo deducta Duce quodam Flacco, a quo Flaccia nuncupata. Exin longo temporis tractu corrupto, ut fit, vocabulo, Valachia dicta et pro Flacciis, Valachi appellati". Sed licet hanc de Valachorum origine sententiam ut fabulis innixam respuat, damnetque Leunclavius, illud tamen in confesso esse debet, non extremis dumtaxat natam saeculis, sed jam Manuele ipso imperante invaluisse. Quod praeter Cinnamum docet satis superque Innocentius III, Papa lib. 2. Epistol. dum Joannitio Bulgarorum et Ulachorum Regi de stirpis origine quodammodo adblanditur: „Nos autem, inquit, audito quod de nobili Urbis Romae prosapia progenitores tui originem traxerint et tu ab eis et sanguinis generositatem contraxeris et sincerae devotionis affectum, quem ad Apostolicam Sedem geris, quasi haereditario jure, jampridem te proposuimus litteris et nunciis visitare". Quae quidem Pontificio verba, non ad solius dumtaxat Joannitii, verum ad totius Ulachorum gentis originem referenda alibi docuimus. Sed et Georgius a Reychersdoff Transylvanus in Chorographia Moldaviae annotat astipulari huic opinioni Romanum sermonem, qui adhuc in ea gente perdurat, licet adeo ex omni parte corruptum, ut vix ab homine Romano intelligatur. Sed de Ulachis, seu Ulahis copiose et erudite egit Joannes Lucius libro 6. de Regno Dalmat, et Croatiae cap. 5" (ed. Paris, p. 483–484; ed. Veneţia, p. 165). Cu 20 de ani mai devreme, un alt erudit francez, Pierre Poussin (Petrus Possinus S.J.) notează pe marginea *Alexiadei* Anei Comnena câteva reflexii privitoare la români, fără a le remarca în chip special romanitatea, pe care o recunoaşte totuşi (ed. Paris, 1651, fără paginaţie, reprodus în corpus-ul de la Veneţia din 1729, p. 406). Vezi şi C. Dima-Drăgan, *Biblioteci umaniste româneşti*, Bucureşti, 1971, p. 80 şi 114.

Bazându-se pe mult discutata tăcere a izvoarelor antice târzii despre persistența romanilor în Dacia abandonată de Aurelian[40], ca şi pe moda arhaizării denumirilor etnice la scriitorii bizantini, Ioan Lucius îşi exprimă anumite dubii şi rezerve cu privire la românii nord-dunăreni. Cu titlu ipotetic („probabilius") se arată aşadar, că bulgarii, după ce au ocupat fostele provincii romane sud-dunărene au strămutat în stânga Dunării captivii romani; în aceste regiuni, aceşti captivi s-au amestecat cu alte resturi etnice romane, lăsate acolo fie de către Aurelian, fie strămutate de popoare barbare înaintea venirii bulgarilor. Din acest amestec s-a născut poporul român având o limbă proprie. Etniconul *vlah* îi confirmă lui Lucius ipoteza: el este dat de către bulgari noului popor, dar desemnează la toți slavii pe romani, latini şi italieni. Lucius afirmă, aşadar, originea etnică romană a românilor. Dar el cunoaşte şi accepțiunea socio-profesională a termenului („supus" şi „păstor"). În explicarea ei, Lucius porneşte, just, de la luarea în stăpânire a fostelor provincii romane de către bulgari; aceştia, subjugându-i pe romani sau neamurile romanizate, numele dat acestor populații romanice (*Romani*) a început să desemneze în traducerea sa slavonă (*vlahi*) o populație adusă în stare de servitute, abia ulterior termenul a fost extins şi asupra unor păstori servili.

Ioan Lucius nu neagă, aşadar, continuitatea elementului roman în Dacia traiană, dar crede că el a fost sporit printr-o imigrare provocată de către bulgari de la sud la nord de Dunăre; elementele care au imigrat erau, după Lucius, captivi romani. Afirmația aceasta nu se inspiră din teoria lui Bielski, pe care Lucius nu o cunoaşte; dealtminteri, ea nu are nici o nuanță peiorativă, ci menirea să explice circulația termenului slav *vlah* într-o regiune (la nord de Dunăre) în care lipsesc slavii. Izvoarele acestei afirmații îi sunt furnizate lui Lucius de către scriitori antici, bizantini şi prezbiterul din Dioclea, care amintesc în mai multe rânduri de strămutări de captivi romani la sud de Dunăre în primele veacuri ale evului mediu timpuriu.

Teoria lui Lucius a trecut neobservată timp de un veac. Abia în a doua jumătate a secolului al XVIII-lea „s-a descoperit" valoarea ei documentară pentru susținerea unor teorii neştiințifice, dar care reprezentau arme ideologice în combaterea revendicărilor politice ale românilor. Istoricul J. Chr. Engel toarnă teoria lui Lucius în tipare noi, falsificând-o, însă, în bună parte prin eliminarea afirmării stăruinței elementului roman în Dacia post-aureliană, printr-o deplasare cronologică considerabilă a amintitei implantări romane din inițiativă bulgară, adăugându-i-se nuanța peiorativă din „teoria exilaților şi răufăcătorilor" lansată de istoriografia umanistă polonă.

Teoria lui Lucius a fost pe larg cunoscută istoriografiei române începând cu Petru Maior şi urmaşii săi până în zilele noastre. Dar, trebuie să recunoaştem că i s-a acordat

---

[40] Istoricul italian Alberto Vimina, contemporan cu Lucius, observă şi el această tăcere; după ce afirmă că Țara Românească şi Moldova au format cândva un singur stat, Vimina observă despre români: „Gli habitanti sono di costumi barbari, di quadratura di corpo grandi e di complessione robusta. Si crede che portino origine da qualche colonia Italiana, tutto che da memorie historiche non resti questo romore comprovato. II solo Idioma, che mostra qualche somiglianza all'Italiano lo persuade, e perciò da Pollachi vien detto il Paese Woloska Zemia, cioe terra Italiana, e gli Habitanti Woloski, che suona Italiani..." (A. Vimina, *Historia delle guerre civili di Polonia*, 1671, apud Dim. şi Maria Găzdaru, *Călători şi geografi italieni în sec. XVII*, în „Arhiva", XLVII (1940), 1–2, p. 84–85).

o atenţie exagerată, neglijându-se alte observaţii ale aceluiaşi istoric menite să confirme atât conştiinţa puternică pe care românii înşişi o aveau despre originea lor romană, cât şi sentimentul de mândrie al românilor izvorât tocmai din această origine: „Valachi autem hodierni quicunque lingua Valacha loquuntur seipsos non dicunt Vlachos aut Valachos sed *Rumenos* et a Romanis ortos gloriantur, Romanaque lingua loqui profitentur; quod sicut sermo ipsorum comprobat, ita mores quoque eorundem Italis, quam Slavis similiores convincunt, ut reiati auctores referunt, et qui cum eisdem versati sunt testantur, ex quorum progenie se ortum Ioannicius Rex Bulgariae et Blachiae ad Innocentium III scribens professus est; Ioannes quoque Hunniades inter Valachos Transilvaniae natus ex Corvina Romana familia ortum ducere gloriabatur"[41].

Pasajul acesta care atestă faptul că românii nu s-au numit niciodată altfel decât „români", că ei erau mândri de originea şi limba lor romană, este urmat de probe de limbă română aduse de Lucius tocmai în favoarea latinităţii limbii românilor. Aceste probe i-au fost furnizate cronicarului dalmatin de către călugărul bulgar Francisc Soimirovici, arhiepiscop de Ohrida, care a stat mult timp printre români, învăţându-le foarte bine limba[42]. În cuvintele şi locuţiunile reproduse, după Soimirovici, de către Lucius surprindem pe lângă ospitalitatea caracteristică românilor („*Valach*: Bine venit domnata – *Latin*: Bene veniat dominatio tua") remarcată şi de călătorii străini din evul mediu, alte dovezi ale conştiinţei puternice pe care o aveau românii despre originea lor romană: „Rumaneste – Romane" vine să confirme cele spuse de Lucius despre denumirea românilor de către ei înşişi, iar locuţiunile „Su noi sentem Rumeni – Eliam nos sumus Romani"; „Noi sentem di sânge Rumanae – Nos sumus de sanguine Romano" adaugă la această conştiinţă şi cea a mândriei apartenenţei la ginta latină[43].

Barocul veacului al XVII-lea s-a manifestat în primul rând prin puternica afirmare a catolicismului în toate sectoarele vieţii, această ofensivă reprezentând de fapt încununarea Contrareformei, aşa cum a fost ea definită la Conciliul tridentin. Una din caracteristicile acestei religiozităţi catolice a veacului al XVII-lea constă în reluarea sanctificărilor (sau încheierea unor procese seculare de sanctificare, cum ar fi de exemplu cel al lui Ioan de Capestrano) şi, condiţionată de ea, reînflorirea literaturii hagiografice. Între produsele de acest gen merită să fie menţionată şi viaţa Sf. Ieremia Românul (1556-1625)[44].

Francesco Severini scrie această *Viaţă* după tiparele tradiţionale ale genului. Ea se bazează, însă, în părţile ei reale, lipsite de elemente supranaturale, pe povestiri ale însuşi

---

[41] I. Lucius, *De regno Dalmatiae et Croatiae*, ed. cit., p. 274.

[42] Vezi pe lângă mărturisirea lui Lucius şi rapoartele sale în P. Fr. E. Fermendzin, *Acta Bulgariae ecclesiastica*, passim.

[43] I. Lucius, *op. cit.*, ed. cit., p. 275. Cp. şi „Rumi tot sventia acolo – Romae omnia sancta ibi". Cuvintele „Rumen Muntean – Romanus montanus" evidenţiază modul cum românii îşi priveau separatismul politic medieval: originea romană comună, dar din punct de vedere politic ei se împărţeau în munteni, moldoveni şi transilvani. Din W. Lazius, I. Lucius reproduce o altă expresie semnificativă („Stis Romane – Scis Romane").

[44] *Vita di Frà Gieremia Vallacco. Dell'Ordine de'Frati Minori detti Capuccini*. Scritta da Frà Francesco Severini Napolitano del Medesimo Ordine, în Napoli, 1670.

călugărului român[45]. Capucinul napolitan îşi începe hagiografia cu descrierea patriei confratelui său, amintind şi originea romană a neamului: „Fra le Prouincie Settentrionali d'Europa, ampissima è la Vallachia, che diuisa in maggiore e minore, delle quali Moldauia e detta l'vna de altri: et occupando parte dell'antica Dacia... Soggiata da Traiano, la Dacia e ridotta in Prouincia, data poi in gouerno a Flacco, fu prima da lui detta Flaccia; e poi con voce corrotta Vallachia. Et o dal Superiore Romano ò (come altri vogliono) da i molti che da tutto il Romano Imperio vi furno mandati a coltiuarne i campi abbandonati et habitarne le Città per le guerre passate restatene mezzo vote: auuenne, che presero, e ritengono ancora oltre a i costumi, le Leggi conformi all'Italiane e la lingua insieme. Benche, per essere stata sotto Galieno, prima e sotto Aureliano poi, occupata da'Barbari; e nel tempo di Gratiano posseduta da i Gothi; da cotale mescolanza sia restata di maniera corrotta la lingua, che da gl'Italiani con difficoltà puo intendersene parte"[46]. Francesco Severini afirmă deci romanitatea românilor atât pe baza etniconului (teoria lui Pius al II-lea), cât şi pe baza unor argumente furnizate probabil de însuşi călugărul român: colonizarea romană, continuitatea elementului roman în ciuda năvălirilor barbare prin Dacia, limba, portul, obiceiurile romane.

De la mijlocul celei de a doua jumătăţi a veacului al XVII-lea mai amintim câteva mărturii asupra romanităţii românilor; ele se află inserate în opere tipice barocului şi nu furnizează detalii originale cu privire la originea romană a românilor, chiar dacă reprezintă izvoare importante pentru cunoaşterea trecutului românesc.

O reluare a teoriei etimologice bazate pe numele generalului Flaccus o constatăm la iezuitul german Ioannes Bisselius (1601 –1677). El afirmă că Tiberius ar fi trimis în Dacia pe Pomponius Flaccus, lăudat de Tacitus şi Ovidiu. Provincia romană s-ar fi numit astfel Flaccia, iar cu trecerea timpului Falaccia–Falacchia–Vallachia–Walachia. După ce susţine continuitatea romană şi în perpetuarea instituţiilor politice, Bisselius descrie bogăţiile ţării; asupra locuitorilor stăruie destul de mult dar nu mai revine la originea lor[47].

---

[45] Cp. N. Iorga, *Câteva lămuriri nouă cu privire la istoria românilor*, III. *Un sfânt român în Italia, „San Geremia Valacco"*, în „Analele Academiei Române", Mem. secţ. ist., Seria II, tom. XXXVII, 1914–1915, p. 474–478 (apărut şi în „Bulletin de la Section Historique", III, 1915, p. 127–133); Ilie Dăianu, *Un român sfânt din Cinquecento italian: Fra Geremia Vallaco 1556–1625*, în „Convorbiri Literare", LXX, 1937, p. 362–366.

[46] Vita di Frà Gieremia Vallacco, p. 7–8. Latinitatea limbii române se afirmă şi într-o lucrare tipică barocului a lui G. Stiernhielm (1598–1672), apărută la Stockholm în anul 1671 şi consacrată traducerii Bibliei de către Ulfilas. G. Stiernhielm reproduce şi un „Tatăl Nostru" în limba română, încadrat fiind între probele lingvistice ale limbilor romanice; cf. A. Bitay, Un *„TatăI Nostru" românesc într-o carte suedeză din 1671*, în „Revista Istorică". XXI, 1935, p. 326–333. Mijlocitorul acestui text a fost Nicolae Milescu spătarul.

[47] Ioannes Bisselius S.J., *Aetatis nostrae gestorum eminentium Medulla historica per aliquot septennia digesta*, Ambergae, 1675, p. 54–55; cf. şi Al. Papiu-Ilarian, *Tesauru de monumente istorice pentru România*, I, p. 112–113; G. Hornius (*Arca Noae sive historia Imperiorum et Regnorum a condito orbe ad nostra tempora*, Gorinchemii, 1677, p. 340) ezită şi el în privinţa etimologiei *Valahiei*: „Unde nomen *Walachia* fluxerit incertum est, Graecis *Blachi* dicuntur. Paulus *Jovius* XL et *Munsterus* a Flacco Romano duce *Falacciam* dictam putant, quod *Melanchtoni* fabulosum videtur..." Pentru afirmaţia despre Melanchthon vezi capitolul III, § 5.

Numeroase dovezi despre larga circulație a cunoștințelor, e drept generale, despre originea romană a românilor se află în diferitele lexicoane și enciclopedii care au apărut într-un număr considerabil în a doua jumătate a veacului al XVII-lea[48].

O evoluție interesantă a cunoștințelor despre romanitatea românilor se constată la istoricul prusac Christoph Hartknoch (1644–1687). Ca adaus la ediția sa a cronicii lui Petru din Duisburg (Chronicon Prussiae), Hartknoch a editat câteva *Selectae Dissertationes historicae de variis rebus Prussicis.* Într-una din aceste disertații, Hartknoch se ocupă de teoriile mai vechi și de cele contemporane despre originea prusienilor, atenția sa îndreptându-se și asupra pretinsei origini romane a acestui neam. Între autorii citați se numără și Kaspar Peucer și Joachim Cureus cu teoria emigrării unor romani din fosta

---

Cunoștințe vagi despre trecutul antic al românilor constatăm și la călătorul francez De la Croix, secretarul ambasadorului francez de la Constantinopol, care a trecut de două ori prin părțile noastre (1672–1675); pasajele privitoare la țările române din *Journal du Sieur de la Croix* au fost reproduse de către N. Iorga, *Acte și fragmente*, II, p. 734–738 (vezi și Fr. Babinger, *O relațiune neobservată despre Moldova sub domnia lui Antonie-vodă Ruset*, în „Analele Academiei Române", Mem. secț. ist., Seria III, tom. XIX, 1937, p. 110–136; și V. Mihordea, *O descriere a Moldovei înainte de Cantemir*, în „Revista Istorică", XXIII, 1937, p. 122–147). În câteva versuri anonime despre ardeleni scrise în 1674, *Ad Valachos*, se afirmă continuitatea românilor pe teritoriul Daciei, cu tot tonul ostil românilor „pe care nici Traian nu i-a putut extirpa din Transilvania"; cf. *Imago veritatis*, în Apor Péter, *Verses művei es levelei*, ed. Szádeczky Lajos, Budapesta, 1903, p. 438.

[48] Cf. de ex. Johann Jacob Hofmann (1635–1706), *Lexicon universale historico-geographico-chronologico-poetico-philologicum*, II, Basileae, 1677, s.v. *Transsylvania, Valachia* (amintirea romanilor în trecutul țărilor române); D. de Juigné, *Dictionnaire théologique, historique, poétique, cosmographique et chronologique*, Lyon, 1679, s.v. *Transsylvanie* (descrie pe români după „Cosmografia" lui Münster); Valachie („Province située en cette partie de Thrace, qui etoit aneiennement apellee Getiqué: Elle se nommoit Flaccie, d'un certain Flaccus qui y amena une colonie de Romains, apres qu'il en eut chasse les Getes et pour ce sont ils quelques conformes en moeurs et langage aux Italiens..."); Louis Moreri (1643 –1680), *Le Grand Dictionnaire Historique*, ed. VII (îmbunătățită de Jean Leclerc), Amsterdam, 1691, vol. IV, s.v. Valachie ou Valaquie: „Les peuples sont inconstants et farouches. Leur Langue a quelque rapport avec la Latine, ce qui fait croire a quelques-uns qu'ils tirent leur origine des Romains. Dans les ceremonies de leur Religion, qui est celle de Grecs Schismatiques, ils se servent de la Langue Franque (?) qui est en usage presque dans tout l'Orient"; ediția intâi a acestui dicționar a apărut la Lyon în 1674. Timp de un veac el a cunoscut 20 de ediții și numeroase traduceri, ajungând la 10 volume (ultima ediție, 1754).

Tot ca un fel de enciclopedie se consideră și lucrarea eruditului iezuit Athanasius Kircher (1602–1680), *Turris Babel sive Archontologia*, Amstelodami, 1679. În capitolul *De linguae Germanicae origine, propagatione et corruptione*, Kircher descrie pe scurt populațiile Transilvaniei amintind și pe români (p. 214: „Nam eam (Transylvaniam) et Germani, quos appellant Saxones et Hungari et Hungarorum antiquissimi dicti Siculi, qui lingua sua sunt Zekheli et ad hujus imitationem a quibusdam vocantur Ceculi, incolunt, ut omittam pervetustas Romanorum reliquias Valachos, qui frequentes ibidem vicos et pagos habent"; Kircher nu cunoaște, în schimb, latinitatea limbii române, care nu apare menționată între limbile romanice, ea lipsind cu desăvârșire în catalogul lui Kircher; despre Kircher și teoria sa despre limbi și popoare vezi. A. Borst, *Der Turmbau von Babel*, III/l, p. 1 368–1 370).

Dacie în Prusia, Podolia şi Lituania[49]. Hartknoch nu acordă, încă, vreo importanţă deosebită acestei teorii, ci o inserează, fără să ia poziţie specială proprie, între multe altele.

Dar eruditul german a revenit asupra temei tratate în disertaţia sa într-o lucrare de proporţii care i-a asigurat o oarecare faimă: *Alt- und Neues Preussen*. Ca şi în disertaţia sa, Hartknoch discută teoriile emise cu privire la prezenţa romanilor în Prusia şi cu privire la „originea romană" a prusienilor, reproducând şi aci citatul din Joachim Cureus despre emigrarea unor romani înspre Prusia. De data aceasta, însă, Hartknoch se pronunţă în favoarea acestei ipoteze, respingând celelalte explicaţii pentru „romanitatea prusienilor" pe care o admite; dar, fapt curios, Hartknoch nu discută atât „romanitatea" prusienilor, pentru care nu găseşte alt argument decât numele localităţii Romove, cât mai ales cea a românilor, bazându-se pe Szamosközy şi Toppeltinus, dar şi pe informaţii personale. Pentru susţinerea latinităţii limbii române, Hartknoch reproduce textul unui „Tatăl nostru" procurat probabil de la un student sas[50]. Acelaşi anonim i-a comunicat lui Hartknoch şi faptul că „die Wallachier" nu se numesc altfel decât „Roemer"[51] („ob sie gleich ausser der Sprach nichts Roemisches an sich haben"). Hartknoch continuă: „Eben diese Hoffarth scheinet auch in den Littauen und Preussen gewesen zu seyn, dass, ob sie gleich lange Rom verlassen hatten, dennoch ihnen bey andern Voelkern einen Nahmen zu machen, sie eine Stadt allhie gebauet und sie nach der Stadt Rom genennet haben Romanova oder Romnove. Eben dieses bezeuget auch der Wallachier ihr Namen. Denn wie die Teutschen Italien in ihrer Sprache Welschland nennen, also nennens auch die Slavonischen Voelker *Wloska ziemia*. Weil nun diese Wallachier von den Welschen entsprossen, so wird ihr Land von den Pohlen und andern Slavonischen Voelkern genennet *Woloska ziemia*. So heisset auch bey den Pohlen ein Italiaener oder Welscher *Wloch*, ein Wallachier aber *Wolossin*"; Hartknoch combate apoi etimologia din *Flaccus* (considerată „un pas greşit" al „scriitorului ungur" Bonfini, chiar dacă numele acesta este atestat de Ovidiu) şi reproduce pasajul din Toppeltinus care dă etimologia justă a etniconului: „...Es mag auch wol seyn, dass unter den nachfolgenden den Roemischen Keysern dorthin auch einige *Colonien* verschickt seyn, wie es aus den alten Roemischen Muentzen die der Oerter offt ausgegraben werden, zu ersehen... Weil nun also gewiss ist, dass in der Nähe Italiaenische

---

[49] Christophor Hartknoch, *Selectae Dissertationes historicae de variis rebus Prussicis*, Jenae, 1679, p. 60–62 (Dissertatio III: *De originibus gentium Prussicarum*). Un rezumat fidel al principalelor teorii etimologice ale etniconului de *valachus* constatăm şi la un contemporan al lui Hartknoch: Johann Christoph Becman (1641–1717), *Historia orbis terrarum geographica et civilis de variis negotiis*, Francofurti ad Oderam, 1680, p. 229 urm. (lucrarea a cunoscut numeroase reeditări).

[50] Ion Muşlea, *Un „Tatăl nostru" necunoscut* (1684), în „Dacoromania", IV (1924–1926), I, p. 964–967. Ion Muşlea reproduce pasajul din exemplarul destul de deteriorat al operei lui Hartknoch aflat azi la Arh. Stat, din Braşov. Un exemplar foarte bine păstrat se află la Biblioteca Centrală Universitară din Cluj.

[51] Acest anonim ar putea să fie unul dintre tinerii studenţi saşi de la universităţile luterane din bazinul Mării Baltice care i-a dat lui Hartknoch probabil şi moneda romană găsită în Transilvania şi descrisă amănunţit de eruditul istoric german.

Voelcker gewohnet, so ists glaublich, dass von denenselben ein gut Theil in Littauen, und so fort in Preussen geruecket, und sich mit andern Voelckern vermischet haben"[52].

Hartknoch se bazează, aşadar, în susţinerea romanităţii românilor, atât pe etniconul lor – etimologizat în mod ştiinţific prin compararea denumirilor germane şi slavone date italienilor şi românilor – cât şi pe trecutul antic, roman, al Daciei. Dovedind deci prezenţa elementului roman în spaţiul carpato-dunărean, Hartknoch crede că a găsit şi explicaţia pretinselor romanităţi baltice: „o bună parte" dintre romanii Daciei antice s-a aşezat în Lituania şi apoi în Prusia, unde s-a amestecat cu alte popoare.

Teoria lui Hartknoch nu e izolată în contextul spiritual al vremii şi al spaţiului geografic în care s-a născut. Dacă în cazul lui Fr. Menius nu se poate stabili vreo influenţă exercitată de scrierea sa, situaţia este deosebită în ceea ce priveşte opera lui Hartknoch. Deosebirea dintre operele celor doi istorici – ambii campioni ai teoriei romanităţilor baltice născute din cea dacă, românească – se vede în frecvenţa citării lor de către istoricii de mai târziu. Pe când lucrarea lui Menius nu apare citată în nici un loc, cea a lui Christoph Hartknoch s-a bucurat de o largă circulaţie, fiind primită deosebit de favorabil; ca atare, şi teoria sa despre romanitatea prusienilor a fost însuşită scurt timp după apariţia „Prusiei vechi şi noi".

Astfel e cazul cu studentul suedez Gustav Adolf Humble care susţine la Universitatea din Dorpat, la 12 august 1697, o disertaţie despre originea livonienilor. Discutând teoria originii romane a livonienilor, pe care o acceptă, tânărul „alumnus" o deduce şi el din romanitatea Daciei antice perpetuată până în zilele sale prin poporul român. Ca şi Hartknoch (pe care îl copiază fidel), Humble nu susţine atât de mult romanitatea fictivă a livonienilor, prusienilor şi lituanienilor, cât mai ales pe cea reală a românilor, demonstrată pe larg prin triunghiul devenit clasic: etniconul românilor – trecutul lor roman antic (colonizarea şi stăpânirea romană a Daciei sunt prezentate pe baza izvoarelor antice) – limba lor latină[53].

Înfrângerea trupelor osmane sub zidurile Vienei, în septembrie 1683, marchează un moment crucial în istoria politică a sud-estului european. Ea deschide procesul

---

[52] Chr. Hartknoch, *Alt- und Neues Preussen*, Franckfurt, Leipzig, 1684, p. 68–70; vezi acum Jerzy Serczyk, *Krysztof Hartknoch (1644–1687), toruński historyk Pomorza* (Ch. H. istoric torunian din Pomerania), „Racznik Toruński", 3, 1969, p. 55–88.

[53] *Q. B. V. Origine Livonorum Dissertatio*, quam consensu amplissimi Collegii Philosophici, Sub Praesidio Olavi Hermelini, Profess. Eloqv. & Poës. Publico examini submittit S-ae R-ae M-tis Alumnus Gustavus Adolphus Humble Junecop. Svedus. In auditorio majori M.D.C. XCIII, d. XII mensies Augusti, Dorpati, Excudit Johannis Brendeken, Acad. Typograph., p. 35–39 (exemplar unic la Biblioteca Municipală S. Teleki, Tg. Mureş).

În volumul al doilea din colecţia *Scriptores rerum Livonicarum*, se retipăreşte o broşură, considerată extrem de rară, a lui Olavius Hermelinus, intitulată *De origine Livonorum* (Lipsiae, 1717). Această lucrare nu este altceva decât retipărirea disertaţiei lui Humble, susţinută în colegiul universităţii din Dorpat sub preşedinţia lui Olavius Hermelinus (în colecţia amintită, la p. 564–566 pasajul despre români; editorii ei nu cunosc broşura lui Humble din anul 1695). Întrucât această lucrare a apărut la un interval de zece ani sub semnătura a doi autori, nu putem stabili adevărata sa paternitate (deci şi pe cea a teoriei „romanităţii livonienilor" derivată din cea a românilor). Se pare că autorul acestei lucrări a fost totuşi Olavius Hermelinus, care a provocat în anul 1693 la Universitatea din Dorpat o discuţie publică asupra originii livonienilor; discuţia s-a purtat pe baza unei disertaţii scrise şi tipărite de Hermelinus la Dorpat (cf. introducerea la vol. II din *Scriptores rerum Livonicarum*, p. XVIII). Acest fapt nu explică însă suficient utilitatea disertaţiei lui Humble şi însuşirea ei ulterioară de către Hermelinus.

pătrunderii efective a Habsburgilor în acest spațiu pe care, până acum, Poarta îl dominase necontestat. Viena și-a concentrat mai întâi atenția asupra Ungariei, iar după anexarea fostului pașalâc de la Buda, asupra Transilvaniei; conducerea Imperiului habsburgic a ținut seama, însă, și de o eventuală pătrundere peste Munții Carpați, îndeosebi în Țara Românească, Moldova fiind revendicată de coroana Poloniei, care cunoaște o ultimă strălucire sub regele Ioan Sobieski, eroul despresurării Vienei. Intențiile lui Sobieski în privința Moldovei în anul 1684 se oglindesc cu fidelitate în rapoartele ambasadorului venețian în Polonia, Morosini. Într-unul din aceste rapoarte, diplomatul venețian descrie „Valacchia" afirmând și originea romană a locuitorilor ei indigeni: „...popoli anch'essi christiani scismatici, che si vantano tirare la loro origine de Italia, e perciò sino ad oggidi parlano (sebene corrottamente) la lingua italiana"[54]. Sobieski a căutat să-și realizeze planurile în anii următori prin organizarea unor expediții militare în Moldova[55], în cursul cărora a avut sprijin substanțial în rândurile facțiunii boierești ostile domnului Constantin Cantemir; acesta, la rându-i, a căutat să contracareze Polonia, apelând la Austria și Rusia, rivalele ei în politica sud-est europeană. Austria, după ce a alungat pe turci din regiunile învecinate cu țările române, își îndreaptă privirile asupra acestora cu intenția de a le anexa. În acest scop și pentru pregătirea terenului, Curtea din Viena a trimis reprezentanți, adesea misionari catolici, în Țara Românească și Moldova; aceștia aveau misiunea de a cerceta, la fața locului, meleagurile românești care urmau să intre în stăpânirea coroanei imperiale[56]. De pe urma acestor misiuni a rămas un număr

[54] N. Iorga, *Studii și documente*, XI, p. 151 n.

[55] De una din aceste expediții (probabil de cea din anul 1686) se leagă o foaie volantă de propagandă („gedruckt und zu finden bey Johann Jacob Schönig, Augspurg") intitulată *Die Fuerstl. Wallach. Residenz Jasy*. După o descriere sumară a Iașilor, autorul anonim continuă: „Dieses Land ward von dem Roemischen Feld-Herm Flacco in Roemische Devotion gebracht, und nach seinem Namen Flaccia genannt, welcher Nam von uns Teutschen Wallachi aussgesprochen wird, dero Sprach ihren Ursprung auss der Latinischen hat..." Fiul regelui Sobieski, Iacob (1667–1737) care urma să devină rege al ambelor țări române și-a notat în jurnalul său mersul campaniei moldovene; ca un lucru demn de reținut, Iacob Sobieski notează *valul lui Traian* (cf. Al. Lapedatu, *Jurnalul principelui Iacob Sobieski, fiul regelui Ioan, asupra campaniei polone în Moldova la 1686*, în „Analele Academiei Române", Mem. secț. ist., Seria III, tom. XIII, 1933, p. 300). Cumnatul lui Sobieski, François Gaston de Béthune (1638–1692) a participat și el la expediția moldoveană din 1686; și el remarcă acest amănunt (cf. Hurmuzaki, XVI, p. 116); mareșalul Poloniei pomenește și el în raportul său către nunțiul apostolic *valul lui Traian* (*ibidem*, V/I, p. 113); francezul Philippe Dupont (genist în armata lui Sobieski) amintește și el în memoriile sale *valul lui Traian*, tras de împăratul roman și pentru urmașii romanilor, pentru români deci (care vorbesc o limbă italiană), ca să nu treacă peste această graniță, atacându-i pe vitejii sarmați (poloni); cf. J. Janicki, *Mémoires pour servir à l'histoire de la vie et des actions de Jean Sobieski III du nom, roi de Pologne*, Varșovia, 1885, p. 184–207 (vezi și N. Iorga, *Istoria românilor prin călători*, II, p. 53–57); în 1700, solul polon Fr. Radzewski menționează și el *valul lui Traian* (cf. P.P. Panaitescu, *Călători poloni în țările române*, București, 1930, p. 99).

[56] În cadrul acestei politici imperiale se realizează și numirea lui Constantin Brâncoveanu ca principe al Sfântului Imperiu Roman de către Leopold I. În diplomele de înnobilare nu se uită amănuntul, extrem de binevenit pentru imperiali, că domnitorul român era de origine romană datorită descendenței nobile a întregului neam românesc din romanii antici; diplomele au fost publicate de N. Iorga, *Les diplômes impériaux de Constantin Brâncoveanu, prince de Valachie*, în „Revue historique du Sud-Est européen", XIV, 1937, p. 177–186 (îndeosebi, p. 179 și 182).

impresionant de relatări, descrieri, rapoarte către oficialităţile vieneze; multe din ele conţin şi referiri la originea romană a românilor. Tipică pentru acest gen de relaţii este o descriere anonimă a Moldovei, probabil din anii 1685–1687. Romanitatea moldovenilor este afirmată pe baza trecutului roman (colonizarea traiană), a limbii, a portului şi a obiceiurilor ca şi a denumirii lor proprii: „Sono i Moldavi colonie romane mandate da Trajano Imperadore in quelle frontiere per un propugnacolo alle scorrerie da'Sciti. Arguisce a questo e la lingua e i costumi. Vestono alla Pollaca, hanno la libertà christiana, alieni affatto di genio e della maniera di vivere da Greci, ed in tutti i loro tratti mostrano un non sò del procedere ed un cert'odore della maniera italiana. La loro lingua è un mescuglio di molte lingue, italiano, latino, spagnuolo, ruteno, greco, e qualche altro che pare sia del proprio, ma piu dai italiano e meno dai spagnuolo. Si chiamano in loro lingua Rumuni, che vuol dire Romani..."[57].

Ofensiva pornită de imperiali după eşecul turcilor la Viena a dat naştere unui număr considerabil de descrieri şi istorii ale locurilor care deveniseră subit teatru de război. Se poate afirma că producţia literară istorico-geografică din ultimele decenii ale veacului al XVII-lea european este predominant alcătuită din acest gen de descrieri ale sud-estului european. Pe de altă parte, aceste descrieri nu erau simple narări şi enumerări de localităţi şi fapte de arme; ele îndeplineau în acelaşi timp o funcţie informativă şi propagandistică pentru curtea imperială, căreia i se deschisese o nouă direcţie de afirmare internaţională. Astfel se constată că aceste descrieri completează relatările martorilor oculari scrise în acelaşi scop. Proporţională cu numărul acestor scrieri este şi afirmarea romanităţii românilor. Însuşi caracterul principal al acestor lucrări nu era de natură savantă; ca atare, nici afirmările originii romane a românilor nu depăşesc decâl arareori cadrul unor locuri comune: colonizarea Daciei de către Traian, trimiterea în Dacia, sub conducerea lui Flaccus, a unor romani, din care s-au născut românii, limba latină a acestora fiind mărturia originii lor romane[58].

---

[57] I. C. Filitti, *Un raport catolic despre Moldova la sfârşitul sec. al XVII-lea*, în „Revista Istorică", XII, 1926, p. 194 (*ibidem*, p. 193–194 discuţia asupra datei raportului, în notă se menţionează alte descrieri ale ţărilor române făcute în acelaşi scop). Acest raport continuă astfel: „...e parlano come nel seguente modo..." urmează o serie impresionantă de cuvinte româneşti cu traducerea lor italiană, ceea ce denotă că autorul anonim cunoştea foarte bine limba română.

[58] Cp. astfel *L'origine del Danubio*, Nürnberg, Bologna, 1685, p. 120 urm., această lucrare s-a bucurat de o deosebită favoare în istoriografia noastră; D. Olinescu, *O carte veche germană despre România, Nürnberg, 1688*, în „Revista pentru Istorie, Arheologie şi Filologie", XII (1911), I, p. 152–156 (în „Revista Istorică", XXVIII, 1942, p. 174–175 retipărirea pasajului dintr-o ediţie apărută tot la Nürnberg şi Bologna, dar din anul 1684); C.D.F. şi I.D., *O carte necunoscută despre români*, în „Arhivele Olteniei", XX, 1941, p. 289–308 (se analizează ediţia din Veneţia, 1685); se pare că la baza acestei lucrări se află tratatul lui Sigmund von Birken, *Der Donau–Strand*, Nürnberg, 1665; Paul-Conrad Balthasar Han, *Alt und Neu Pannonia*, Nürnberg, 1686, p. 57–76 (descrierea celor trei ţări române; autorul afirmă de trei ori originea romană şi unitatea de neam ale românilor); *Histoire de L'État present du Royaume de la Hongrie*, A Cologne, 1686, p. 98–116 (descrierea celor trei ţări române); M. Le Coq, *Le parfait geographe*, A Paris, 1687 (cf. I. Tanoviceanu, *Două specimene de geografie*, în „Arhiva", I, 1889–1890, p. 575–578); *Descriptio novissima Imperii Turcici*, Würzburg, 1687, p. 24–29 („*Von der Moldau und Wallachey*: Beede

Se întâlnesc, totuşi, uneori, şi argumente noi în favoarea originii romane a românilor, cum ar fi bunăoară la Georg Kreckwitz, probabil originar din Transilvania[59]. După ce afirmă romanitatea românilor pe baza limbii („Dieser Nation, nemlich die Walachen, dass sie ihren Anfang von den Italis genommen, weiset ihre Sprach aus: Massen sie sich der Römischen Sprach wiewol solche sehr corrupt ist, gebrauchen, und kommt mit der Spanischen, Frantzösischen und Italiänischen sehr nahe überein, also dass man dieselbige mit geringer Mühe gegen einander verstehen kann") şi a numelui (saşii îi numesc „Blooch", se acceptă etimologizarea din Flaccus, dar se afirmă: „Den Namen scheinen sie erlanget zu haben von den Sarmatis oder Tartarn, an vvelche sie auch gräntzen"), Georg Kreckwitz găseşte o confirmare a celor spuse în unele obiceiuri ale românilor: „Wenn sie eine hohe Person unterthänig begrüssen wollen, so entdecken sie das Haupt, nach dem Römer und unserm Brauch; die rechte Hand aber, so man ihnen reichet, drucken sie mit grosser Ehrerbietigkeit an den Mund zum Kuss und darnach an ihre Stirne; anstatt des Römischen Umdrehens und Niedersitzens, tretten sie mit unterthänigen Gebärden hinter sich"[60].

În ultimul deceniu al veacului al XVII-lea se înregistrează şi afirmaţii ale romanităţii românilor aparţinând unor cronicari secui şi maghiari: Lisznyai Kovács Pál şi iezuitul Martin Szentiványi (1633–1705), primul autor ungur care, după cronicarii din vremea lui Mihai Viteazul, susţine originea romană a românilor.

Länder sind von Alters unter dem Namen Dacia, nach dessen Ersten Bewohner Daco, welcher einer unter den 20. Fürsten oder Gefehrten des Ersten Teutschen Königs Ascenas oder Tuciscons gewesen, bekannt... Die Inwohner, Wallachen, reden eine Sprach, die von der Italiänischen herkommen soll"). *Korte, Beknopte, en Nette Beschryiving von der Konigryken Hungarien, Dalmatien.... Walachien, Moldawien...*, Amsterdam, 1687 (cf. „Revista Istorică", XI, 1925, p. 37–43; 251; „Spicuitor în ogor vecin", I, 1920, p. 129–132, după ediţia din 1688); această lucrare a apărut şi în traducerea spaniolă sub titlul *Breve y exacta descripcion de los Reynos de Hungria...*, Amberes, 1688, p. 12–14; 27–34 (informaţiile privind ţările noastre au fost publicate de I.I. Neacşu, *Date necunoscute privind ţările româneşti într-o tipăritură spaniolă din anul 1688*, în „Anuarul Institutului de Istorie din Cluj", IX, 1966, p. 253–255); E. W. Happel, *Thesaurus exoticorum oder eine mit aussländischen Raritaeten und Geschichten wohl versehene Schatz-Kammer*, Hamburg, 1688 (cf. „Revue historique du Sud-Est européen", II, 1925, p. 344–345); o altă ediţie a aceleiaşi lucrări: *Mundi Mirabilis tripartiti oder Wunderbaren Welt Jn einer kurtzen Cosmographia fürgestellt*, Ulm, 1708 (p. 702–706 descrierea ţărilor române); *Histoire et Description ancienne et moderne du Royaume de Hongrie el des autres états qui ont été ou qui sont encore ses Tributaires*, à Paris, 1699, p. 288–289; *Curiöse Beschreibung von der Moldau und Wallachey*, s. 1, 1699 (compilaţie conştiincioasă rezumând principalele teze ale romanităţii; colonizarea, Flaccus, limba italică, ruinele romane); mai vezi şi Tib. Morariu, *Note relative la Vlahii de pe Coasta dalmatină*, în „Revista Institutului Social Banat-Crişana", IX, 1941, p. 266–269.

[59] J. Trausch, *Schriftsteller-Lexicon*, II, p. 311–312.

[60] G. Kreckwitz, *Totius principatus Transylvaniae accurata descriptio*, Nürnberg u. Franckfurth, 1688. p. 27–30; în continuare se descrie portul popular românesc; încă în 1685 Kreckwitz afirmase că „românii se folosesc de limba şi veşmântul romanilor" (*Beschreibung des gantzen Königreichs Ungarn*, Franckfurth, 1685, apud, L. Şăineanu, *Istoria filologiei româneşti*, p. 53–54).

Lisznyai (de origine secui) revine în două rânduri asupra originii românilor. În *Cronica ungurilor* el afirmă că românii s-ar trage din coloniştii romani cu care Traian ar fi umplut Dacia lui Decebal, învins cu mare greutate în anul 118 (!); noul popor şi limba sa s-au născut din coloniştii romani şi băştinaşii daci. Flaccus reprezintă în concepţia lui Lisznyai un „domn roman" numit de Traian ca principe „de la care romanii din Moldova, din Muntenia şi din Transilvania s-au numit flaci, apoi în chip corupt vlaci, iar după aceea, după un timp, s-au numit valahi, pe care noi în limba noastră îi numim olahi"[61].

În cealaltă lucrare consacrată originii popoarelor şi ţărilor, Lisznyai revine asupra romanităţii românilor într-un capitol special intitulat *Valachia et Volachi* („qui Volachice vocantur Rumuny, latine Romani, Hungarice autem vocanlur Oláh et in plurali Oláhok"). Lisznyai tratează originea romană a românilor sub formă de răspuns la cinci întrebări: 1) De ce românii se chiamă în limba lor „Rumuny"? Pentru că sunt de origine romani sau italici, întrebuinţând o limbă italică amestecată cu cuvinte dace sau getice. 2) De ce românii se numesc şi geţi? Din cauza conlocuirii colonilor romani cu dacii sau geţii. 3) De ce se numesc şi „Volachi"? De la ducele roman Flaccus sub care s-au aşezat colonii romani în ţara geţilor. 4) Când şi cum au venit „volachi" din Italia şi Roma? După războiul pierdut de Domiţian, Traian a reuşit în anii 110–113 (!) să-1 învingă pe Decebal şi să întemeieze provincia Dacia. 5) De ce au corupt românii latina pură? Pentru că Traian nu a izgonit populaţiile băştinaşe ci le-a lăsat locului, aşa încât ele au putut influenţa limba latină a coloniştilor romani[62].

---

[61] Lisznyai K. Pál, *Magyarok Cronicaja, Melly be foglal MCXCVI Esztendöket avagy Christus születésének 268–1474*, Debreczenben, 1692, p. 28–29; vezi şi p. 84–85.

[62] Paulus K. Lisznyai, *Origo gentium et regnorum Post-diluvianorum...*, Debrecini, 1693, p. 97–98: „1) Quaeritur: Hi Volachi Volachica lingva quare vocantur Rumuny? R: Quia origine Romani seu Itali fuerant quod hinc quoque patet; quia hodie adhuc licet valdc corrupte et tamen latine loquuntur, quia lingvam Italicam, cum Dacica et Getica confuderunt. 2) Quaeritur: Hi Volachi quare vocantur hodie adhuc Getae? R: Quia quando Trajanus Imperator Daciam ibique Getarum Regnum Dacicum ceperat tunc Colonias Italicas eanimque Ducem Tracicum în Regnum Getarum introduxerat el collocaverat. Volachi ergo hi non fuerant Getae origine Daci Sclavi; sed successerant Getis et cohahitabant Getis et hac occasione Volachi ceperant vocari Getae. 3) Quaeritur: Hi Volachi Valachi quare vocantur Volachi? R: A Flacco Romano viro. Romanorum Coloniarum in regno Getarum collocaturam primo Duce seu Principe, a quo hi Volachi primo ceperant vocari Flacij et post tractu temporis corrupte Volachi. Valachi, uti et ex sequentibus constabit. 4) Quaeritur: Hi Volachi ex Italia et Roma quando et quomodo venerant in Getiam. Moldaviam et Transalpinam? 1. R: Anno Christi 96 Flavius Domitianus in Catalogo decimus Imperator Romanus contra Decebalum fortissimum Dacorum (origine Sclavorum) Regem, bis consequenter bellum moverat et pugnaverat, sed a Decebalo fortissimo et prudentissimo triplicis Daciae Rege semper victus fuerat. 2. R: Post anno Christi 110 Trajanus in Catalogo undecimus Imperator Romanus, contra eundem Decebalum et contra triplicem Daciam exercitus Romanos eduxerat, Decebalum devicerat, ipsi veniam vitae dederat et tributarium fecerat; sed, post Anno Christi 112, Decebalus a Trajano defecit, nec ei tributum pondere voluit, quo Trajanus Imperator audito Anno Christi 113, per Danubium fluvium ingentem pontem confecit. quem pontein Trajani

În teoria lui Lisznyai despre romanitatea românilor întâlnim, pe lângă o atitudine obiectivă faţă de români, câteva elemente noi: datarea cuceririi şi colonizării Daciei (evident eronate), identificarea Geţiei cu Transilvania, afirmarea originii slave a dacilor, de la care s-ar fi strecurat crâmpeiele slave în limba pur latină a primilor „volachi", adică a coloniştilor romani.

Contemporan cu secuiul Lisznyai este iezuitul maghiar Szentiványi. La el dispare atitudinea obiectivă faţă de români, îndeosebi românilor transilvani, referitor la care face unele observaţii jignitoare; nu le poate, totuşi, nega romanitatea (referindu-se doar la cei din principalele transcarpatice): ei au trăit cândva într-o singură „Valachie", împărţită mai târziu în două principate. Ei se trag din cei 30 de mii de latini trimişi de Traian ca să populeze teritoriul geţilor înfrânţi şi să producă cele necesare armatelor pe care romanii le ţineau în Dacia cu scopul apărării provinciei de barbari[63].

Scriitorii latini şi greci nu-i pomenesc înaintea anului 1300, latinii numindu-i pur şi simplu romani (? acelaşi lucru afirmă şi Lisznyai), iar ruşii... pecenegi! Românii din Moldova şi Ţara Românească se consideră de spiţă romană zicând *Şi noi suntem români; Noi suntem de sânge roman*. În privinţa etniconului Szentiványi se referă la Pius al II-lea, dar Flaccus e numit Flavus! Dar, mai probabil este că etniconul *vlah* e de proveniență slavă şi desemnează pe toţi italicii[64].

---

denominavit, post Decebalum profligavit, illum occidit. omnes ejus Thesauros sub quodam fluvio absconditos invenit et abstulit, his peractis ne Daci amplius a Romanis deficere possent Flaccum Italum magnum belii Ducem Principem Daciae creavit, ex Italia primo in Getiam et post in totam Volachiam et Transalpinam Colonias Italicas, Italice seu latine loquentes transplantavit, Daciam devictam a Flacco Capitaneo Flacciam denominavit, quam Poloni et Sclavi corrupte et ad genium suae lingvae non Flacciam sed Vulassiam, Hungari autem ceperant post vocare Olasziam, sed Volachum Poloni ceperunt vocare Vulas in plurali Vulassi, Volachi, Valachi, Hungari post Volachum ceperunt vocare Olasz mox Olah et in plurali Olassi corruptius Olachi post Olahok. 5) Quaeritur: Hi Volachi latinam lingvam quare tam valde corruperunt, ut a puro latino quoque vix et ne vix quidem intelligi queant? R: Quia Trajanus Dacos, Sclavos et Getas ex Dacia non expulerat, quare Volachi Itali Dacis cohahitabant ex Dacica ac latina lingva hanc hodiernam Volachicam lingvam conflaverant".

[63] P. Martinus Szent-Ivany S.J., *Curiosa et selectiora variarum scientiarum Miscellanea*, Decadis secundae, pars prima, Tyrnaviae, 1691, p. 159: „Incolunt etiam Transylvaniam passim Valachi, qui nullis pene legibus obsequentes, furtivo fere pecorum et equorum abiegatu se alunt, amicti vestibus pilosis, ex lana caprina contextis, gens plane aspera, bonarum artium atque disciplinarum expers, Religionis Graecae, nec oppida nec domos latericias habent"; p. 161: „Quae duae nunc Regiones Valachiae et Moldaviae nominibus distingvuntur, superiori aetate uno Valaehiae vocabulo censebantur, posterior aetas eam in majorem et minorem divisit... Incolae Originem petunt a 30 Latinorum millibus, quos Trajanus Imperator post debellatos Getas huc misit ut terram colerent et necessaria providerent exereitibus, quos Romani contra Scythas et Sarmatas hic tenebant... Incolae licet majori ex parte pastores sint, bellicocissimi tamen sunt, sed plerique dubiae fidei et ad res novas propensi".

[64] P. Martinus Szentiványi S. J., *Dissertatio Paralipomenica rerum memorabilium Hungariae.* Ex parte primo decadis tertiae, Curiosum et Selectiorum Variarum Scientiarum Miscellaneorum.

Szentiványi s-a inspirat deci pe larg din opera dalmatinului Lucius. Constatăm însă şi un început al unei tendinţe ce va deveni tipic maghiară: continuând o tradiţie maghiară mai veche (atitudine ostilă faţă de români), Szentiványi afirmă romanitatea, limitându-i însă aplicarea la românii din Moldova şi Ţara Românească; românii din Transilvania sunt caracterizaţi prin expresii jignitoare; de altfel, ei nu sunt băştinaşi, ci au venit „în cursul timpului" din cele două ţări române transcarpatice, aşezându-se în Transilvania şi în unele părţi ale Ungariei superioare[65]. Teoria aceasta stă în legătură cu începuturile mişcării de emancipare naţional-politică a românilor transilvani. În veacul următor, când această mişcare va căpăta o amploare ameninţătoare pentru „naţiunile" privilegiate, teoria imigrării va deveni un instrument politic de combatere a revendicărilor românilor[66].

Ab ipso Authore excerpta et separatim edita, Tyrnaviae, 1699, p. 39: „Noto igitur primo. Valachorum sive Vlachorum nomen ante Annum 1300 nec apud Latinos nec apud Graecos scriptores extitisse, sed a Latinis fuisse vocatos simpliciter Romanos, a Graecis vero mutuato vocabulo, a Russis Patzinacos, ac dein per decursum temporis Vlachos"; p. 40, nota 2: „Valachos, qui Moldaviam et Transalpinam incolunt, seipsos pro Romanorum progenie tenere, dicunt enim communi modo loquendi: *Sie noi sentem Rumeni*: etiam nos sumus Romani. Item: *Noi sentem di sange Rumena*: Nos sumus de sanguine Romano"; p. 40, nota 3: „Colonia Romana eo deducta Duce quodam *Flavo*, a quo Fia via nuncupata, exin longo temporis tractu corrupto ut fit, vocabulo: Vlachia dicta et pro Flacchis Vlachi appellati, sermo adhuc genţi Romanus est, quamvis magna ex parte mutatus et homini Italo vix intelligibilis" (vezi şi p. 235: „Valachi in partibus Superioris Hungariae, in Transylvania, Moldavia et Valachia utuntur corrupto Idiomate Latino"); p. 40, nota 4: „Vero similiorem tamen originem denominationis esse ex Sclavonico vocabulo Wlach, quo nomine a Slavis omnes Itali nuncupantur, ex quo dein a Latinis et Graecis dicti sunt Vlachi, ac tandem Valachi sic et Hungarice vocantur Olachi cum Olasz significet Italum in communi"; cf. şi notele 5–6. Alte ediţii ale acestei lucrări la A. Veress, *Bibliografia română-ungară*, 1, nr. 265–273. Un contemporan al lui Szentiványi şi Lisznyai, Fr. Foris Otrokocsi (1648–1718) derivă etniconul Oláh din *Alah* recurgând la ample digresiuni filologice (cf. Franciscus Foris Otrokocsi, *Origines Hungaricae*, pars secunda: *Expositio Philologica*, Franeqverae, 1693. p. 308–310).

[65] P. Martinus Szentiványi S.J., *Dissertatio Paralipomenica*, p. 40. nota 7: „Tractu temporis hos Valachos se diffudisse non solum in Transylvaniae partem aliquam, sed etiam in Hungariam circa Tibiscanas ejusdem partes"; vezi şi p. 235.

[66] Reţinem încă unele mărturii asupra romanităţii românilor transilvani de la sfârşitul veacului al XVII-lea: *Brevis Historiae Transylvaniae Notitia Juri Patriae publico praemissa* (1692 ?), Biblioteca Centrală Universitară, Cluj, ms. 1287, p. 1 urm. (românii s-au născut din „relicvele romanilor" şi din dacii rămaşi în provincia romană; *Quatuor Aetates Transylvaniae* („Datum Bistricii in Hybernia Statione Die prima Martii a.c. 1693"); românii „qui Romanorum sunt Reliquiae", Bibl. doc. S. Téléki, Tg. Mureş, Ms. Téléki 191, 4°, 1471. p. 19; Rudolf Bzensky S.J., *Transylvaniae Aetas Quarta continens Memorabilia De Principibus Transylvaniae et Varietate Religionum* (1694), Arh. Stat. Sibiu, Varia II/5, tom. VIII, p. 311 („Valachos autem, romanae militiae posteros, qui hasce Dacicas regiones incolebant, orthodoxae Graecorum religionis, quae romanae vnita fuerant, ritus ac dogmata edidicisse..."); Rudolf Bzensky S.J., *Dissertatio Historica*

§ 3. ISTORIOGRAFIA BAROCA SASEASCĂ DIN A DOUA JUMĂTATE A VEACULUI AL XVII-LEA

Ultimii umaniști saşi care s-au pronunțat asupra romanității românilor aparțin sfârşitului veacului al XVI-lea. Timp de şase decenii nu se mai cunosc mărturii săseşti asupra originii românilor. Explicația acestei tăceri trebuie căutată în agitația politică care a frământat Transilvania în acest răstimp (confruntări religioase, cucerirea lui Mihai-vodă şi luptele declanşate de rivalii săi după moartea lui, domnia sângeroasă a lui Gabriel Báthory, duşman declarat al privilegiilor saşilor; în deceniile următoare, Transilvania e implicată în marea politică europeană, ea aflându-se la intersecția marilor confruntări dintre Occident şi Orient, dintre Cruce şi Semilună).

În acest interval atât de agitat predomină în istoriografia săsească lucrări de „istorie contemporană", trăită de autori[67]. Evenimentele care s-au succedat cu o rapiditate uimitoare de la finele veacului al XVI-lea încoace, agitația permanentă care a cuprins principatul, instabilitatea vieții economice şi politice, toate acestea îşi pun amprenta pe istoriografia săsească a vremii în care lipsesc cu desăvârşire incursiunile lungi în trecutul Transilvaniei şi reflecțiile asupra realităților etnice ale provinciei. Abia în timpul îndelungatei domnii a lui Mihail Apaffy se instaurează în principat o linişte relativă, premergătoare evenimentelor de la sfârşitul veacului în urma cărora Transilvania avea

---

de Dacia Mediterranea (1699), Alba Iulia, Batthyáneum, ms. XI/123, f. 29 (valahii „qvi Romanorum sunt reliqviae"). Acest manuscris a fost cunoscut lui Josif Fessler (ed. I. Sabău, în „Analele Academiei Române", Mem. secț. ist., Seria III, tom. XXIV, 1941 – 1942, p. 638, 651); *Brevis elucidatio historico cronologica de Transylvania et in eadem fundato episcopatu Albae Juliae* (1696 ?), în Fr. Müller, *Materialien zur Kirchengeschichte Siebenbürgens und Ungarns im siebzehnten Jahrhundert*, *loc. cit.*, p. 681–792; *De origine, conditione, religione gentis Valachicae* (1697), în N. Nilles S.J., *Symbolae ad illustrandam historiam Ecclesiae Orientalis in terris Coronae S. Stephani*, I, Oeniponte, 1885, p. 141–144 („Natales et ortum a Romanis traxere. Hinc lingua nativa *Rumun*, quod idem est ac *Romanos* se nominant. Nec aliud sonat ipsum Valachi nomen, cum hodieque Italus audiat gothice Vulah, slavonice Valah, hungarice Olah, bohemice Wlach, germanice Wälsch"; se prezintă apoi colonizarea Daciei după izvoarele antice; plebea română nu a fost retrasă de către Galienus; limba latină a acestora se amestecă cu cea a dacilor dând naştere limbii române; românii au fost apoi subjugați de goți, huni şi unguri, turci şi tătari). Un comentariu pe marginea breviarului iliric al lui Rafael Levahović (din 1648) scris între 1698–1707 reține de asemenea romanitatea românilor: „La Valachia detta anco Dacia confinante della Russia, oltre il linguaggio della medesima è più barbara per la multiplicità de vocaboli Latini, che ritiene hoggidi doppo esser stata Colonia Romana; questi mescolati con la Slava hanno confuso il Breviario del 1648 à segno tale che il Dalmatini, quali soli sene servono sono sforzati celebrar li Divini Officij in queste linguescorrette e straniere"; *Omagiu profesorului D. Găzdaru*, p. 173.

[67] Vezi acum Adolf Armbruster, *Die Romanität der Rumänen im Spiegel der sächsischen Geschichtsschreibung*, *loc. cit.*, idem, *Lauda istoriografiei săseşti*, în „Buletinul Bibliotecii Române", X(XIV), 1983, p. 233–266; idem, *Dacoromano-Saxonica. Cronicari români despre saşi. Românii în cronistica săsească*, Bucureşti, 1980, passim.

să fie luată sub „aripa ocrotitoare" a vulturului imperial. În această perioadă apar o serie de lucrări care se ocupă şi de originea poporului român.

Încă în veacul al XVI-lea se răspândise în cercurile umaniste germane aşa-zisa teorie geto-daco-gotică a originii saşilor[68]. Saşii nu au reacţionat decât foarte târziu la această teorie. Albert Huet apelează la ea într-un discurs ţinut în anul 1591 în dietă în faţa principelui. Uitată aproape complet şi adesea criticată vehement în Germania, această teorie cunoaşte o înflorire nouă în a doua jumătate a veacului al XVII-lea, de data aceasta datorită unor eruditi saşi. Consecinţa firească a teoriei, tocmai datorită eliminării participării factorului dac la etnogeneza românilor, este faptul că noii campioni ai acestei teze susţin originea pur romană a poporului român şi, implicit, continuitatea romanilor pe teritoriul fostei provincii a Daciei, corespunzătoare ansamblului celor trei ţări române.

Primul istoric sas care îşi însuşeşte această teorie nu este, aşa cum au crezut toţi specialiştii problemei, Johann Tröster sau Laurentius Toppeltinus, ci David Hermann (mort în 1682). Într-o lucrare rămasă în manuscris *De origine Saxonum in Transsylvania*, care la rândul ei face parte din „Analele politico-eclesiastice", scrise de pastorul sas în 1655, găsim şi un fragment despre originea românilor. După ce discută împrejurările cuceririi şi stăpânirii Daciei de către romani, David Hermann conchide: „Reliquit vero Trajanus Romanas quasdam colonias in Dacia sub Praefecto Flacco, quibus moderni Wallachi tum Transalpini tum Transylvani originem suam et nomen, lingvam quoque Romanam sed valde corruptam, acceptam ferunt. A Flacco enim Flaccii, ab utroque Valachi et Valachia descendit"[69]. David Hermann prezintă just originea romană a românilor, precum şi unitatea neamului românesc. Pe de altă parte, pastorul „Vormlochensis" este ultimul erudit sas care acceptă, fără rezerve, etimologia denumirii românilor din enigmaticul Flaccus. Acelaşi autor îi prezintă pe saşi ca fiind descendenţii dacilor, provinciei Dacia corespunzându-i în timpurile moderne cele trei ţări române[70]. De remarcat faptul că între izvoarele citate de David Hermann nu întâlnim decât străini Carion, Melanchthon, Bonfini, Frölich şi alţii ceea ce arată că el e primul sas care acceptă teoria descendenţei dace a saşilor[71].

O amplificare considerabilă a acestei teorii o întreprinde sibianul Johann Tröster (mort în 1670) în lucrarea sa *Das Alt– und Neu–Teutsche Dacia*, apărută la Nürnberg în anul 1666[72]. Pentru el, moldovenii „sind Wallachen, der Römischen Colonien Übrige,

---

[68] K.K. Klein, *Das „Rätsel der Siebenbürgischen Sprachgeschichte", loc. cit.*, p. 90–139.

[69] Arh. Stat, Sibiu, ms. B I–5, nr. 48, p. 120 (vezi şi două copii ale acestei lucrări intitulate *Annales rerum ecclesiasticarum et politicarum in Transsylvania,* la Arh. Bis., Negre, Braşov, IV, F 303 şi Tq 102; citatul se află în primul capitol: *De origine Saxonum in Transylvania*).

[72] Cât de revelatoare pot să fie uneori obişnuitele dedicaţii sau alte scrieri introductive – frecvente în tipăriturile veacurilor XVI–XVIII – o dovedeşte chiar lucrarea lui Tröster. Citim astfel dintr-o *Zuschrift*: „Das vor Thracien liegende Land so von ihrer (?) Dacia, von uns aber Siebenbürgen, Wallachey und Moldau (als drey unterschiedliche Fürstenthümer) genennet wird". Profesorul nürnberghez C. Arnold îşi exprimă entuziasmul faţă de opera lui Tröster într-o poezie introductivă în care strecoară şi ideea romanităţii românilor:

„Du edle Hermannstadt, Du Burg der alten Römer,
Du Schloss in Dacien! wer tönte Dich bequemer...

nennen sich Romunos..."[73]. Despre români în general eruditul sas arată: „Aber ihrem Herkommen nach, sind sie der Edlen Römer damals sehr berühmte Grentz-Soldaten, so nach den Teutschen die ältesten Bewohner des Landes wären, als welche Keyser Trajanus ums Jahr Christi 100 zuerst dahin geführet..."[74]. Aşa cum Dacia constituia în antichitate o unitate etnică, tot aşa „aceşti urmaşi romani" locuiesc în zilele noastre în cele trei ţări: Moldova, Ţara Românească şi Transilvania[75], fapt care dă unitate celor trei ţări române; e amintită şi încercarea de refacere a acestei unităţi sub principele Gheorghe Rákóczi al II-lea[76] care a invocat în sprijinul efortului său de reconstituire a Daciei prezenţa unui factor unificator: poporul român. Tröster, bun cunoscător al realităţilor româneşti, ştie că românii din Moldova şi Ţara Românească au ţările lor „in ihrem Besitz und eigner Macht"[77] cu toate că plătesc tribut „monarhului trac"[78], pe când românii din Transilvania, cu toate că alcătuiesc o naţiune (*eine Nation*) nu au drepturi politice, rezervate exclusiv „naţiunilor de stări (*Ständ-Nationen*)"[79]. În continuare, Tröster combate cu argumente istorice şi filologice diferite etimologii ale denumirii românilor. El dovedeşte că în timpul împăratului Tiberius, romanii n-au ajuns în Dacia, iar generalul Flaccus n-a depăşit niciodată linia Dunării[80]. Ceva mai indulgent se manifestă laţă de etimologia propusă de Bonfini; cît priveşte încercarea de a deriva etniconul romanilor din numele fiicei împăratului Diocletian, Valeria, Tröster o respinge categoric, obiectând că atunci poporul român încă nu se formase, cu toate că romanii au continuat să locuiască în Dacia, abandonată forţat de împăratul Aurelian[81]. Dar toate aceste explicaţii sunt anihilate de românii înşişi: „Letzlich heissen sie sich in ihrer Sprach nicht Wallachen oder Bloch, sondern Rumunos oder Römer. Aus welchem Grund alle oberzehlte Meinungen widerleget werden, dass dieses Volck nicht vom Schiessen, Flacco, Diocletiani Tochter oder gar von den Tartaren, wie ein ander irret, sondern vom Römischen Volck, und Namen, soli und muss erörtert werden, darzu ihr Nam und Sprache einen jeden Liebhaber der Wahrheit leichtlich bereden werden"[82]. Dar Tröster încearcă şi el să interpreteze etimologic etniconul *Walache*, respectiv *Blôch* (din graiul săsesc) el fiind

---

Ihr Römer, trett beyseits von d'Trajanus'wiesen!
Der dapfre Hermannrich wird hoch, vor euch, gepriesen...
Du ringes Blösche-volks, Du römischer Schaafbauer!
Leg deinem Hut stets ab, Denn Du gehst in der Trauer:
Küss Teutschen nun die Hand,
in deiner Römer Land".

[73] Joh. Tröster, *Das Alt– und Neu–Teutsche Dacia. Das ist Neue Beschreibung des Landes Siebenbürgen*, Nürnberg, 1666, p. 71.

[74] *Ibidem*, p. 322–323.

[75] *Ibidem*, p. 323.

[76] *Ibidem*, p. 43.

[77] *Ibidem*, p. 323.

[78] *Ibidem*, p. 71.

[79] *Ibidem*, p. 322–323.

[80] *Ibidem*, p. 324–326.

[81] *Ibidem*, p. 327.

[82] *Ibidem*, p. 327–328.

primul care dă o explicație numelui românilor în dialectul sas. Nu putem urmări aci întreaga demonstrație, de proporții apreciabile, a lui Tröster. Ne mulțumim cu concluziile finale ale eruditului sibian. El observă că ambele denumiri nu sunt de origine românească. Numele de *Walache* el îl derivă fie din populația *Gallen* sau *Wallen*, fie din așezarea românilor în vecinătatea valurilor Dunării (*Wellen!*). Cel de *Blôch* îl derivă din cuvântul suedez *Bölja* care înseamnă potop, inundație, ceea ce se apropie de cea de a doua interpretare dată denumirii de *Walache*[83]. Cu argumente asemănătoare, apelând, plin de inventivitate de altfel, la autori antici, lui Tröster nu îi e greu să arate că și denumirea de Moldova, „cealaltă țară românească", și cea de moldoveni, își trag obârșia de la o țară între ape și plină de ape[84]. Cu tot caracterul artificial al acestor combinații (de altfel tipice istoriografiei baroce), reținem ideea de bază a lui Tröster, anume aceea că populația Moldovei este una și aceeași cu cea din Țara Românească. Dar Tröster combate și o ultimă posibilitate a explicării denumirii românilor, anume derivarea ei din ungurescul *Oláh*, arătând că etniconul românilor este mai vechi decât limba maghiară[85].

După ce a stăruit asupra originii romane a românilor și a denumirii lor, Tröster analizează vitejia, obiceiurile, îndeletnicirile, moravurile, dansurile, credințele, îmbrăcămintea și limba românilor, invocate toate ca dovezi grăitoare ale originii lor romane[86]. La nici un alt istoric sas medieval nu vom mai întâlni atâtea argumente aduse în sprijinul susținerii originii romane a românilor. Tröster stăruie mai mult asupra latinității limbii române pe care, după propria-i mărturisire, o cunoaște foarte bine ca unul care a trăit în mijlocul românilor, „von Jugend auf". Tröster atrage atenția asupra faptului că limba română s-a născut din limba latină arhaică și rustică (provincială) din prima „aetas Latinitatis" și că unele cuvinte românești care diferă de latina clasică ciceroniană nu trebuie trecute în mod pripit în categoria barbarismelor sau chiar a „tartarismelor", căci, în ultimă instanță, limba română e mult mai aproape de cea latină decât limbile italiană, spaniolă și franceză[87]. Dintre numeroasele cuvinte și expresii românești, citate de autor tocmai pentru a susține latinitatea limbii române, relevăm două expresii care dovedesc o puternică conștiință de neam la români (asemănător celor citate de Lucius în lucrarea sa apărută în același an 1666): „Assa greschte Rumunyi" (= așa grăiesc românii); „En mai mult zara nu sent Rumuny" (= în nici o altă țară nu se mai găsesc români)[88]. Tröster este primul istoric sas care reproduce cuvinte românești pentru a dovedi latinitatea limbii române. Johann Tröster își încheie capitolul consacrat romanității românilor cu o imagine poetică atrăgătoare: poporul român din Dacia, „ein kleines Latium" poate fi prezentat iubitorilor de antichități ca o poezie bucolică virgiliană[89].

---

[83] *Ibidem*, p. 328–333.

[84] *Ibidem*, p. 334–336.

[85] *Ibidem*, p. 337.

[86] Joh. Tröster, *op. cit.*, p. 338–358.

[87] *Ibidem*, p. 350–351.

[88] *Ibidem*, p. 357.

[89] *Ibidem*. p. 358. Pastorul german Conrad Jacob Hiltebrandt (1629–1679), care a cunoscut pe români din timpul călătoriilor sale (1656–1658), a folosit opera lui Tröster în redactarea

Contemporan cu Tröster, un alt erudit sas, medieşanul Lorenz Töppelt (Laurentius Toppeltinus, 1641 –1670), susţine şi el originea dacă a saşilor – în acest scop recurge chiar la falsificări de documente[90] – stăruind şi el asupra originii romane a românilor. Lucrarea sa *Origines et occasus Transsylvanorum* a apărut la Lyon în anul 1667 şi a cunoscut o largă răspândire şi faimă europeană, ea fiind tradusă parţial şi de cronicarul umanist moldovean Miron Costin[91]. Spre deosebire de Tröster, la care baza de informare ştiinţifică este mai restrânsă, Toppeltinus a adunat şi a prelucrat critic aproape întreaga bibliografie privind populaţiile transilvane accesibilă autorului[92]. Aceasta nu a permis, însă, tânărului erudit medieşan abundenţa şi prospeţimea aportului personal pe care le întâlnim la Tröster, mai sărac în informarea bibliografică, dar întemeiat mai nemijlocit în afirmaţiile sale pe contactul direct cu realităţile transilvane.

Toppeltinus se ocupă în trei capitole de originea românilor. În capitolul al VI-lea, *De Valachis sive Oleahis*, Toppeltinus înşiră mai întâi principalele opinii emise anterior cu privire la originea poporului şi a limbii românilor precum şi la etimologia cuvântului *valachus*. El afirmă în repetate rânduri originea romană a românilor, al căror nume provine, după el, din cuvântul *Valli*, prin care germanii ni i-ar desemna pe italieni[93]. După cucerirea Daciei, Traian a adus în noua provincie colonişti romani spre a cultiva terenurile agricole şi a popula oraşele. Toppeltinus continuă apoi: „Atque istorum Romanorum reliquias esse Valachos et Moldauos certum est"[94]. Pe bună dreptate Toppeltinus combate teoriile greşite ale lui Szamosközy cu privire la romanitatea românilor, pentru a încheia astfel: „Illud certo scio, quod etiamnum hodie nostri Valachi se vocitant *Rumuin*, id est Romanos"[95]. Cea mai grăitoare şi mai convingătoare dovadă a romanităţii românilor o găseşte şi Toppeltinus în limba românilor, căreia îi consacră un capitol special, *De lingua Valachorum et Literis*[96]. Limba românilor

---

jurnalului său împrumutând de la istoricul sas impresiile despre români. Interpolarea aceasta este prilejuită de amintirea unui sat de români, întâlnit în cursul itinerarului; fiind frig, solii regelui suedez intră într-o casă unde, spre surprinderea lor, aud nişte romînce bătrâne vorbind *römisch*: „Mamma face focu, frigu" (cf. Fr. Babinger, *Conrad Jacob Hiltebrandts dreifache schwedische Gesandtschaftsreise nach Siebenbürgen, der Ukraine und Constantinopel*, Leiden, 1937, p. 70 urm.).

[90] Este vorba de înlocuirea lui *vocati* cu *donati* din cunoscutul Andreanum (cf. acum K.K. Klein, *Vocati-donati. Zum Verständnis des „Goldenen Freibriefs" der Deutschen in Siebenbürgen*, în „Siebenbürgisch-Sächsischer Hauskalender", XIII, 1968, p. 49–56).

[91] M. Costin, *Opere,* ed. P.P. Panaitescu, Bucureşti, 1958, p. 277–314.

[92] Vezi manuscrisul lui Toppeltinus, *Excerpta e Scriptoribus rerum Hungaricarum et Transsylvanicarum*, Arh. Bis. Negre, Braşov, ms. Tq 154.

[93] L. Toppeltinus, Origines el occasus Transsytvartorum. Lvgdvni, 1667, p. 50–51.

[94] *Ibidem*, p. 52. În dorinţa sa de a dovedi cu izvoare antice că la retragerea aureliană n-au părăsit Dacia decât armatele, „provincialii" rămânând locului, Toppeltinus recurge la o a doua falsificare de izvor. Citând cunoscutul citat din Flavius Vopiscus, el omite intenţionat conjuncţia *et* („...sublato exercitu (et) Provincialibus reliquit...") ceea ce schimbă sensul frazei; *ibidem*, p. 53. Vezi şi G. Popa-Lisseanu, *Părăsirea Daciei* (*Izvoarele istoriei Românilor*, IX – X), Bucureşti, 1939, p. 41. n. 55; I. Hurdubeţiu, *Die Deutschen über die Herkunft der Rumänen*, Breslau, 1944, p. 8.

[95] *Ibidem*, p. 55. Şi el ştie că în dialectul sas („nostra lingua Dacica") românii sunt numiţi „d'Bloch" (*ibidem*, p. 49).

[96] *Ibidem*, p. 71–75.

este aceea a „vechilor romani" care, aşa cum remarcase de altfel şi Tröster, a suferit, însă, influenţe din partea diferitelor popoare cu care românii au venit în contact de-a lungul istoriei lor. În încheiere, Toppeltinus reţine un fapt care îi pare curios: cu toate că românii vorbesc o limbă romană, ei utilizează alfabetul chirilic, pe care autorul îl reproduce la sfârşitul acestui capitol.

În capitolul *De Habitu Valachorum in Transsylvania*, Toppeltinus remarcă asemănarea portului popular român cu veşmintele romanilor[97].

Lucrările, respectiv, teoriile lui Tröster şi Toppeltinus au cunoscut o largă circulaţie în primul rând în mediul săsesc, dar şi în toată Europa[98]. Teoriile lor şi-au făcut loc în curând şi în alte publicaţii ale unor eruditi saşi. Dacă între Tröster şi Toppeltinus nu se pot stabili influenţe reciproce, cei doi autori redactându-şi lucrările în acelaşi timp, dar şi în acelaşi climat intelectual, nu acelaşi lucru se poate spune despre alţi istorici saşi din a doua jumătate a secolului al XVII-lea, vădit influenţaţi de Tröster şi Toppeltinus, cum ar fi Miles, Kelp, Wolff, Scharsius şi Haner.

Mathias Miles (1639–1686), adversar declarat al lui Toppeltinus, a preluat teza originii dace a saşilor în cronica sa consacrată veacului al XVI-lea şi intitulată *Siebenbürgischer Würg-Engel*[99]. Despre români, Miles arată doar că ei îşi trag originea „în parte" din romanii aduşi de Traian în Dacia învinsă[100]. Martin Kelp din Hoghilag a susţinut în anul 1684 la Leipzig o disertaţie intitulată *Natales Saxonum Transsylvaniae* în care acceptă teza originii dace a saşilor. Aportul său personal este ca şi inexistent, el mulţumindu-se să rezume bogata bibliografie pe care a folosit-o. Ca atare, nici despre români nu vom găsi elemente noi, neîntâlnite la Tröster sau Toppeltinus: „Walachos, Romanorum reliqvias... *Rvmvinos* sane h.e. Romanos se appellant, lingva utuntur *Latina*, corrupta, mores eorum sunt Romani..."[101].

---

[97] *Ibidem*, p. 110–111. Recent G. Togan, *Zur Frage der Herkunft und Sprache der Rumänen bei Laurentius Toppeltinus* („Forschungen zur Volks- und Landeskunde", XI (1968), 2, p. 55–58), rezumă principalele pasaje din Toppeltinus privind originea românilor.

[98] Lucrarea lui David Hermann a rămas în manuscris şi în consecinţă nu a avut circulaţie, spre deosebire de operele tipărite ale lui Tröster şi Toppeltinus. Într-o lucrare intitulată *Articuli universorum Statuum et Ordinum* (Pottendorff, 1668) a fost inclus un capitol intitulat *Habitus Valachorum in Transsylvania*, luat din Toppeltinus (vezi A. Veress, *Bibliografia română-ungară*, I, nr. 205); pasajele din Toppeltinus referitoare la romani se găsesc şi în manuscrisul A 6-8, nr. 94 (Varia) din Arh. Stat. Sibiu, intitulat *Ervta Transsylvania* (f. 237–238).

[99] Subtitlul cronicii este: *Chronicalischer Anhang des 15. Seculi nach Christi Geburth.* Miles adoptă denumirea italiană a secolelor căci scrie cronica veacului XVI.

[100] M. Miles, *Siebenbürgischer Würg-Engel*, Hermanastadt, 1670, p. 2, 78. Vezi acum Mathias Miles, *Siebenbürgischer Würg-Engel*, mit einer Einführung von Adolf Armbruster, Köln, Wien, 1984, XVIII + 270 p.

[101] Martinus Kelpius, *Natales Saxonum Transsylvaniae*, Lipsiae, 1684, cap. II, § 14 (fără paginaţie). Această lucrare a declanşat un viu schimb de scrisori între Martin Ziegler (1650–1716) şi Martin Kelp; scrierile lui Ziegler fac de asemenea referiri la romanitatea românilor şi la continuitatea lor nord-dunăreană; vezi Arh. Stat, Sibiu, Varia, II/5, t. V, p. 787–799, îndeosebi p. 797. În alte lucrări preotul Bodului, învăţatul Martin Ziegler, vorbeşte de unitatea românilor, *Collectanea historica*, Arh. Stat. Braşov, Fond Biserica Neagră, IV, F 37, 1/8. p. 63–64; acelaşi afirmă originea romană a românilor în *Collectanea historica*, Arh. Bisericii Negre, Tq 180/1. p. 3–4; cf. A. Armbruster, *Dacoromano-Saxonica*, p. 120–121.

În anul susţinerii tezei academice de către Martin Kelp, un alt sas studia la Wittenberg: Daniel Wolff. Întors în patrie, el scrie în 1685 – deci foarte tânăr şi el, o lucrare consacrată „Daciei năpăstuite", titlul fiind împrumutat de traducerea germană a istoriilor lui Johannes Bethlen, pe care le publicase Tröster în anul 1662 la Nürnberg. În subtitlu, însă, Wolff îşi expune tema: o istorie a Transilvaniei care geme sub jugul turcesc, o prezentare a primilor ei locuitori, a bogăţiilor, a instituţiilor şi a principilor ei. Wolff se dovedeşte, în ciuda tinereţii sale, un excelent cunoscător al patriei sale. Adept declarat al lui Tröster, continuitatea şi romanitatea pură a românilor sunt pentru el adevăruri de la sine înţelese. Le demonstrează totuşi căci îi prilejuiesc o nouă ocazie de a-şi sublinia erudiţia. Şi la el, argumentul de bază al romanităţii şi continuităţii este limba românilor („eine etwas verkrüppelte Lateinische Sprache")[102].

Un alt sas care pomeneşte şi de romanitatea românilor într-o teză susţinută la o universitate germană este Thomas Scharsius în faţa unui alt sas braşovean, Johannes Francisci[103]. Th. Scharsius îşi susţine la 16 aprilie 1690 teza despre *Memorabilia aliqvot Transsylvaniae*. Şi el este bine informat în privinţa literaturii de specialitate. Ca atare, Scharsius furnizează amănunte despre Dacia romană, precum şi despre urmele lăsate de romani în Transilvania: pietre, monede, statui şi urme vii, adică românii: „Praeter muta istiusmodi lapidum monumenta, Romanas Colonias Daciam olim inhabitasse manifeste ostendentia, alij aduc ijque vivi qvasi testes supersunt Valachi, Romanorum reliqviae, siqvidem eorundem lingva, Latinum sermonem, haud obscure redolens origitiem Italicam facile prodit, qvin ipsimet etiam Valachi sese Rumuin, hoc est Romanos appellant"[104].

Ultimul susţinător sas din veacul al XVII-lea al tezei descendenţei dace a saşilor este Georg Haner (1672–1740)[105]. Ca student, el a scris o istorie bisericească a Transilvaniei, dedicată lui Valentin Franck von Franckenstein[106]. Bun cunoscător al literaturii de specialitate, Haner tratează mai întâi istoria antică a Transilvaniei; comentând retragerea aureliană, el observă: „Remanserant haud pauci ex eo deductis coloniis inferioris sortis

---

[102] Daniel Wolff, *Das bedrängte Dacia...*, Arh. Stat. Braşov, Fond Biserica Neagră, IV F 154/8 nepag. Vezi şi *Dacoromano-Saxonica*, p. 121.

[103] Acest fapt l-a derutat pe A. Sacerdoţeanu care a atribuit lui Francisci această teză (*Consideraţii asupra istoriei românilor în evul mediu*, p. 57). Braşoveanul Johannes Francisci a prezentat la 29 martie 1690 o teză succintă (3 pagini) despre *Dacia consularis* (Wittenbergae, 1690), comisia fiind prezidată de C.S. Schurzfleisch, acelaşi erudit german care l-a îndrumat pe Johann Kirchbach în elaborarea tezei sale, consacrată lui Ion-vodă (*Q.D.B.V. Ivonias*, praeside Conrado Samvele Schurzfleischio publice consideratus a Ioanne Havboldo Kirchbach, 15 mai, A.CICICCLXXII. In auditorio maiori, Lipsiae. 1672).

[104] Th. Scharsius, *Memorabilia aliqvot Transsylvaniae*, Wittebergae, 1690, § XIII (fără paginaţie).

[105] Acest autor a scăpat atenţiei specialiştilor care s-au ocupat de teza originii daco-getice a saşilor. Un amănunt demn de reţinut este faptul că Haner susţine că regii maghiari nu au adus colonişti noi, ci au catolicizat doar pe saşi, întorcându-i de la arianismul lor gotic.

[106] Ceea ce confirmă teza lui A. Scheiner şi după el a lui K.K. Klein că Valentin Franck von Franckenstein a fost la început un partizan al acestei teorii, el schimbându-şi poziţia abia scurt timp înaintea morţii sale; vezi cap. VI, § I.

homines, qvos Vallos nominabant, et successu temporis Valachi ab exteris dicti, nobis hodie de Bloch audiunt"[107].

Încercând să sintetizăm evoluţia cunoaşterii originii romane a poporului român în istoriografia barocă săsească din ultima jumătate de veac de existenţă a principatului autonom al Transilvaniei, constatăm, pe de o parte, o lărgire şi aprofundare a argumentelor aduse în sprijinul tezei romanităţii, iar pe de altă parte o repetare sau chiar înmulţire a unor teorii greşite, cum ar fi bunăoară persistenţa teoriei etimologizării etniconului *valachus* din Flaccus, la care se adaugă, ca o invenţie proprie epocii, apropierea arbitrară dintre *Walache* şi *Wellen* (respectiv *Blôch-Bölja*). Un produs tipic al acestei istoriografii rămâne opinia că românii ar fi descendenţi puri ai romanilor, elementul dac – rezervat etnogenezei saşilor – fiind eliminat din cea a românilor, în schimb, se admit alte contribuţii etnice post-romane la formarea poporului român.

Apreciind în general atitudinea saşilor faţă de români, se constată că, spre deosebire de epoca Umanismului, în care românii transcarpatici erau consideraţi aliaţi ai Semilunei, ceea ce-şi găseşte, de altfel, ecou în literatura umanistică săsească (Schesaeus), în epoca barocului, se manifestă o atitudine complet schimbată: ţările române vecine sunt salutate ca aliate creştine în lupta anhotomană[108].

§ 4. EPOCA DE AUR A CULTURII MEDIEVALE ROMÂNEŞTI

Veacul al XVII-lea marchează în istoria culturii medievale româneşti emanciparea ei definitivă din veşmântul slavon şi desprinderea ei hotărâtă din tiparele bizantino-ortodoxe. Veacul acesta aduce, aşadar, triumful culturii româneşti medievale, cu adevărat naţionale, produsele ei nemaiputându-se încadra ca până în veacul al XVI-lea – mergând uneori până la identificări cu alte produse culturale vecine – în larga comunitate cultural-spirituală a bizantinismului slavo-ortodox.

Această schimbare radicală în viaţa spirituală a românilor din toate cele trei ţări române se poate constata şi în evoluţia ideii de romanitate în însuşi mediul românesc.

În primele decenii ale veacului nu se poate încă sesiza această schimbare. Astfel, de exemplu, călugărul oltean Mihail Moxa (Moxalie), mergând pe linia diaconului Coresi,

---

[107] G. Haner, *Historia ecclesiarum Transylvanicarum*, Francofurti et Lipsiae, 1694, p. 50. Într-o altă lucrare rămasă în manuscris, intitulată *Delineationes Historiae Ecclesiarum Transylvanicarum* (o adevărată istorie a Transilvaniei, scrisă, după o notiţă a lui Michael von Heydendorff din 10 iulie 1820, de către Haner după ce ajunsese în Transilvania la înalte demnităţi bisericeşti), Georg Haner reia teza sa despre originea saşilor şi a romanităţii românilor, amplificând-o cu cunoştinţe noi dobândite din Lebel, Tröster, Toppeltinus, Lakatos ş.a. (cf. Arh. Bis. Evang. Mediaş, ms. 168, f. 124; 181–182; 188; f. 966– 967 notiţa lui Heydendorff).

[108] K.K. Klein, *Rumänisch-deutsche Literaturbeziehungen*, Heidelberg, 1929, p. 89 urm.

nu face nici o deosebire între romani şi români în *Cronograful* său[109] (1620), prima istorie universală scrisă în limba română, după ce în vremea lui Mihai Viteazul se alcătuise prima istorie naţională în limba română. Tot ca o prelungire a vechii concepţii din veacul al XVI-lea despre romanitatea românilor, trebuie privită încercarea Movileştilor de a-şi căuta descendenţa din familiile ilustre ale Romei antice[110]. Prin semnificaţia ei, această încercare se înscrie în şirul plăsmuirilor genealogice ale unui Iancu de Hunedoara, Ştefan Mailath[111] sau Mihnea Turcitul[112].

O deosebire calitativă în evoluţia ideii de romanitate în însuşi mediul românesc şi, strâns legată de aceasta, a conştiinţei colective despre unitatea neamului, o constatăm – în comparaţie cu veacul trecut – în domeniul tiparului românesc. Cărţile lui Coresi prilejuiseră o primă afirmare puternică a conştiinţei naţionale româneşti, a originii şi unităţii neamului. Continuând linia ascendentă a semnificaţiilor expresiilor de *român-românesc*, sesizată încă în tipăriturile coresiene, cărţile româneşti ieşite de sub teascurile tiparniţelor moldovene, muntene sau ardelene (înfiinţate cam în acelaşi timp) îmbogăţesc cantitativ şi calitativ expresiile-cheie (limba, neam, seminţia, patria românească) care atestă existenţa unei puternice conştiinţe etnice a neamului. Deosebirea faţă de veacul trecut nu se limitează la numărul mult mai mare de tipărituri şi la existenţa unor tiparniţe în cele trei ţări române[113]. Dincolo de această deosebire, mai mult cantitativă şi tehnică, se constată o deosebire fundamentală de ordin calitativ. Comparându-se limba traducerilor coresiene cu cea a traducerilor româneşti tipărite în epoca lui Matei Basarab şi Vasile Lupu, se constată o mare deosebire calitativă, datorită în bună parte traducerilor întreprinse de câţiva umanişti români de seamă (mitropolitul Varlaam, Udrişte Năsturel, Eustratie Logofătul şi alţii). Dacă limba traducerilor lui Coresi nu era încă complet emancipată de originalul slavon, cea a traducerilor veacului al XVII-lea se prezintă ca o limbă literară originală, puternic influenţată de limba populară şi cultivată de tălmăcitorii umanişti.

---

[109] *Hronograful lui Mihail Moxa*, ed. N. Simache şi T. Cristescu, Buzău, 1942, p. 89 (cap. *De începutul Râmleanilor* începe astfel: „Să începem a scrie de acum tăriia şi putearia Rumânilor, de unde s-au început şi au ţinut pământul tot şi ţări").

[110] S. Okolski, Orbis Polonus, II, Cracoviae, 1641, p. 226–232 (Movileştii se trag din ginta lui Mucius Scaevola!); legenda e cunoscută şi lui Dosoftei; cf. I. Bianu, *Însemnări autografe scrise într-o carte veche de Dosoftei mitropolitul Moldovei (1663–1683)*, în „Analele Academiei Române", Mem. secţ. literare, XXXVI, 1914, p. 159 (vezi şi „Revista Istorică", I, 1915, p. 184–186). Cf. şi A. Mesrobeanu, *Rolul politic al Movileştilor până la domnia lui Ieremia Vodă*, în „Cercetări Istorice", I. 1925, p. 180 urm.

[111] N. Olahus: „Vajdaque Majlathus referens ab origine gentis Romanae stirpem", apud Şt. Bezdechi, *Lucrările poetice ale lui Nicolaus Olahus*, în „Transilvania", LIX, 1928, p. 178.

[112] Mihnea revendica şi el o ascendenţă corviniană; Grigore al XV-lea i se adresează astfel: „Radulio Mihno Corvino Valachiae Principi" (P. Iroaie, *Umanesimo romeno*, p. 168-169); vezi şi N. Iorga, *Ospiti romeni in Venezia*, Bucureşti. 1932, p. 78.

[113] Cărţile, însă. continuă să circule în cele trei ţări, constatându-se uneori o colaborare în tipărirea unor cărţi; alteori, aceeaşi carte are un tiraj special destinat uneia dintre ţările surori sau este tipărită în două ţări româneşti; vezi excelenta analiză a umanismului românesc făcută de Alexandru Duţu, *Umanişti români şi cultura europeană*, Bucureşti, 1974.

Tipul umanistului român şi limba română cu stilul ei popular-cărturăresc sunt două caracteristici fundamentale ale epocii de aur a culturii medievale româneşti, care au exercitat o înrâurire decisivă asupra evoluţiei ideii de romanitate la români.

Urmărind cu atenţie „predosloviile" primelor tipărituri româneşti din veacul al XVII-lea, constatăm, pe de o parte repetarea motivelor invocate de Coresi pentru activitatea sa de editor de cărţi româneşti[114], iar pe de altă parte, accentuarea conştiinţei unităţii neamului[115].

Primul reprezentant de seamă al umanismului român din veacul al XVII-lea este Grigore Ureche (cca 1590–1647), tipul cărturarului român pe care-l vom reîntâlni de multe ori în această epocă: boier de vază, deţinând înalte dregătorii şi ocupând o importantă poziţie în viaţa politică a ţării, dotat cu o instrucţie solidă dobândită la unul din focarele culturii europene, cunoscător al mai multor limbi şi însufleţit de dragoste pentru trecutul neamului său.

Marele vornic Grigore Ureche este creatorul istoriografiei româneşti cu adevărat naţionale, fundamental deosebită de cea în haină slavonă, dar şi de însemnările analistice, pur evenimenţiale şi de istorie contemporană ale primei cronici scrise în limba română sub Mihai Viteazul.

Una din caracteristicile noii concepţii naţionale asupra istoriei ţării sale este atenţia pe care o acordă autorul începuturilor propriului său neam: „Vor unii Moldovei să-i zică că au chemat-o Sţitia, sau Schithia, pre limba slovenească. Ce Sţitia coprinde loc mult, nu numai al nostru, ce închide şi Ardealul şi Ţara Muntenească şi câmpii peste Nistru, de coprinde o parte mare şi de Ţara Leşască. Chiemat-o-au unii şi Flachia, ce scriu leatopiseţile latineşti, pre numele hatmanului râmlenescu ce l-au chiemat Flacus, carile au bătut războiu cu ştitii pre aceaste locuri şi schimbându-să şi schimonosindu-să numele, din Flachia i-au zis Vlahiia. Ce noi aceaste nume nu-l priimim, nici nu-l putem da ţării noastre Moldovei, ci Ţării Munteneşti, că ei nu vor să disparţă, să facă doao ţări, ci scriu

---

[114] *Pravila de la Govora*, 1640 este introdusă cu cuvinte luate de la Coresi; cf. B.R.V., I, p. 109.

[115] Aceasta se constată îndeosebi în traducerile lui Varlaam: „...Către creştinii din Ardeal,... iubiţi creştini şi cu noi de un niam români, pretutinderea tuturor ce se află în părţile Ardealului ce sînteţi cu noi într-o credinţă" (*Răspunsurile Mitropolitului Varlaam la Catechismul calvinesc*, B.R.V., I. p. 150–151; vezi şi N. Ghiţescu, *Trei sute de ani de la răspunsul lui Varlaam la Catechismul calvinesc 1645–1945)*, în „Biserica Ortodoxă Română", LXIII (1945), 11 – 12, p. 3–23). Această mărturie a unităţii de neam este exprimată la mitropolitul moldovean într-o tipăritură muntenească adresată românilor transilvani. La ea a colaborat şi Udrişte Năsturel Varlaam prezintă adesea traducerile sale ca „un dar al limbii româneşti" destinat „întregii seminţii româneşti" (*Cartea românească de învăţătură*, 1643; B.R.V., I, p. 137–143; vezi şi p. 156–158; *Cartea românească de învăţătură*, 1646 a lui Eustratie Logofăt). Varlaam întrebuinţează de preferinţă forma *românesc şi nu rumânesc*. O puternică afirmare a unităţii neamului, bazată pe limba comună românilor, o întâlnim în *Noul Testament*, Bălgrad (Alba Iulia), 1648; B.R.V., I, p. 165–170. Uneori surprinde prezenţa mândriei naţionale, exprimată în aceste tipărituri prin formula „rod românesc" (B.R.V., I, p. 158, *Carte românească*, Iaşi, 1648); „neamul nostru" (B.R.V.. I. p. 121, *Evanghelie învăţătoare*, Govora, 1642); „semenţiia romaneasci" (B.R.V., I, p. 139, *Carte românească*, Iaşi, 1643); „neamul Rumienesc", „neamul nostru", „sfîntul nostru neamu Creştinesc" (B.R.V., I, p. 204–206, Tărnosanie, Târgovişte, 1652).

că au fostu tot un loc şi o ţară şi noi aflăm că Moldova s-au discălicat mai pe urmă, iar munteanii mai dintâi, măcară că s-au tras de la un izvod..."[116]. Acest pasaj din *Preadosloviia descalicării a ţării Moldovei dinceputul ei* („Carea ieste însemnată de Ureache vornicul din leatopiseţul cel latinescu izvodită") nu conţine atât concepţia lui Ureche cât mai ales cea a cronicarilor şi istoricilor străini. Ureche redă aci ceea ce a citit în timpul studiilor sale din Polonia despre originile românilor (surprinde însă omiterea Daciei şi a lui Traian[117]). Aceste consideraţii etimologice, nefiind ancorate în conştiinţa populară ci un rezultat al lecturii operelor umaniştilor străini, nu fac parte din fondul autohton al conştiinţei romanităţii la români. Aceasta este totuşi atât de dezvoltată şi conturată încât a repudiat teoriile greşite; primele indicii ale acestei atitudini le constatăm la Grigore Ureche.

Reţinem din acest pasaj al cronicarului Ureche că umanistul moldovean nu reflectă conştiinţa românilor despre începuturile lor; teoria aceasta fiind de provenienţă externă poartă pecetea unei construcţii artificiale; cronicarul o acceptă doar cu mari rezerve. Dar, concepţia lui Ureche despre originile românilor nu se rezumă la acest pasaj. În primul capitol după *Preadosloviia*, intitulat *Pentru limba noastră moldovenească*, Grigore Ureche afirmă: „Aşijderea şi limba noastră din multe limbi ieste adunată şi ne ieste amestecat graiul nostru cu al vecinilor de prinprejur, măcară că de la Râm ne tragem, şi cu ale lor cuvinte ni-s amestecate. Cum spune şi la predosloviia leatopiseţului celui moldovenescu de toate pre rîndu: ce fiindu ţara mai de apoi ca la o slobozie, de prinprejur venindu şi discălicîndu, din limbile lor s-au amestecat a noastră: de la râmleani, ceale ce zicem latină, pîine, ei zic panis, carne, ei zic caro, găina, ei zicu galena, muieria, mulier, fămeaia, femina, părinte, pater, al nostru, noster, şi altile multe din limba latinească, că de ne-am socoti pre amăruntul, toate cuvinlile le-am înţelege. Aşijderea şi de la frînci, noi zicem cal, ei zic caval, de la greci straste, ei zic stafas, de la leaşi prag, ei zic prog, de la turci, m-am căsătorit, de la sîrbi, cracatiţă şi altile multe ca aceastea din toate limbile, carile nu le putem să le însemnăm toate[118].

Afirmarea şi demonstrarea latinităţii limbii române de către Grigore Ureche au la bază serioasa sa educaţie din colegiile din Polonia, unde învăţase limba latină. Ca şi numeroşii cronicari sau călători străini dinainte şi după Ureche, în contact cu românii cărora le ascultau graiul, şi umanistul moldovean observă latinitatea limbii române pe baza confruntării ei cu latina. Conştiinţa romanităţii nu s-a bazat, la românii de rând, pe latinitatea limbii lor, căci nu cunoşteau limba latină. Această conştiinţă populară se baza pe tradiţia descendenţei

---

[116] Grigore Ureche, *Letopiseţul Ţării Moldovei*, ediţie P.P. Panaitescu, Bucureşti, 1958, p. 65–66.

[117] Aceste denumiri se interpelează abia în a doua jumătate a veacului al XVII-lea de către Misail Călugărul: „Alţii zic că întâi totodatu s-au discălicat de Traian împărat şi amăndoao să chiama Daţia" (ed. cit., p. 66, n.; vezi şi p. 52). „Scriu alte istorii pentru ţara noastră a Moldovei, cum au stătut pustie 600 de ani, trecând împărăţiia slăvitului şi putearnicului Traian împărat, carele să cunoscu seamnele puterii lui pe unde au tras troian peste multe ţări şi preste această ţară, trecîndu oştile lui peste cîmpi şi preste ape..." (ed. cit., p. 66).

[118] Gr. Ureche, *Letopiseţul Ţării Moldovei*, ed. cit., p. 67.

„de la Râm", pe care o redă cu fidelitate Ureche. Această afirmație „că de la Râm ne tragem" este identică cu observațiile atâtor călători străini care remarcă faptul că românii înșiși susțin descendența lor romană. Grigore Ureche afirma acest lucru și într-un alt loc: „În țara Ardealului nu lăcuiesc numai unguri, ce și saşi peste samă de mulți și români peste tot locul, de mai multu-i țara lățită de români decâtu de unguri... Rumânii, cîți se află locuitori la Țara Ungurească și la Ardeal și la Maramoroşu, de la un loc sântu cu moldoveanii și toți de la Râm să trag"[119]. În comparație cu prima afirmare a obârșiei romane se constată că această a doua referire la Roma este completată de observația că toți romanii, indiferent de statul căruia îi aparțin, sunt de semințe romană (despre moldoveni și munteni, Grigore Ureche afirmă într-un alt loc: „...că sântu creştini și o semințe"[120]). Ureche redă aici cu fidelitate o stare de spirit general românească: conștiința romanității și a unității neamului, bazată pe tradiția amintirii prezenței Romei în acest spațiu, a continuității elementului roman în fosta provincie imperială; această conștiință condiționează la rândul ei pe cea a unității de neam; în ciuda separatismului politic medieval, la români a existat întotdeauna conștiința unității de neam.

În cronica lui Grigore Ureche trebuie să distingem, în ceea ce privește concepția despre romanitatea neamului, trei componente: 1) Teoriile umaniste, mijlocite lui Ureche de intermediari poloni[121], acceptate sau refuzate de cronicarul moldovean; acestea nu izvorăsc din conștiința românilor asupra romanității ci din preocupări tipic umaniste de a cerceta originile acestui crâmpei al României care este poporul român. Teoriile acestea apelează la literatura antică asupra Daciei, romanitatea românilor fiind explicată prin prezența romanilor în spațiul carpato-dunărean; ca o concluzie logică a acestor preocupări stă aducerea latinității limbii române în favoarea romanității românilor. 2) Afirmarea autohtonă a romanității românilor bazată pe etniconul propriu și pe tradiția descendenței romane care determină, la rândul ei, conștiința unității naționale. Această conștiință permanentă și populară în esență nu are nevoie de argumentări și explicații erudite, ele fiind obiect de cercetări erudite pur personale. 3) Fondul legendar popular despre începuturile românilor prezent în *Letopisețul* lui Ureche, dar mai ales în interpolările acestuia. Acest fond legendar nu este altceva decât o variantă a legendei despre Roman și Vlahata; el constă de fapt într-o stare de spirit colectivă, născută din dorința omului de rând de a-și explica descendenta de neam; ca atare, elemente istorice reale (prezența romanilor, persistența lor, urmele lăsate de ei ș.a.) se îmbină cu elemente legendare, fanteziste (vânătoarea, descălecarea) fără nici un simț istoric proporționat. Grigore Ureche

---

[119] Gr. Ureche, *Letopisețul Țării Moldovei*, ed. cit., p. 133–134.

[120] *Ibidem*, p. 138.

[121] Grigore Ureche a cunoscut cu siguranță și teoria polonă a lui Bielski despre colonizarea Daciei cu răufăcători romani exilați; el nu a inclus-o însă în *Letopisețul* său; acest lucru îl va face, ceva mai târziu, interpolatorul Simion Dascălul (ed. cit., p. 68–69) atrăgându-și ocara tuturor cronicarilor români care după Ureche s-au ocupat de originile neamului, dovada simțului critic izvorât, pe plan afectiv, din mândria și demnitatea națională care-i va determina pe acești cronicari să reacționeze împotriva tuturor teoriilor greșite, și adesea defăimătoare, despre începuturile românilor.

a preluat acest fond din analistica moldoveană slavonă dar şi din contactul cu contemporanii săi.

În aprecierea importanţei cronicarilor pentru evoluţia ideii de romanitate la români trebuie să ţinem seama de aceste elemente, căci numai aşa se poate elimina cu desăvârşire teoria importului cunoaşterii originii romane, chipurile inexistentă la românii înşişi până în veacul al XVII-lea; pe de altă parte, aşezând operele cronicarilor în şirul de mărturii asupra romanităţii românilor, putem distinge elementele străine mentalului românesc, produse ale unor cercuri umaniste, străine fondului pe care se rezema conştiinţa naţională a românilor în însuşi mediul naţional.

Aceste observaţii se aplică îndeosebi cronicarului moldovean care a continuat *Letopiseţul* lui Grigore Ureche; e vorba de marele logofăt Miron Costin (1633–1691), cărturar şi om politic, reprezentant ilustru al umanismului român din epoca de aur a culturii medievale naţionale. Dintre cronicarii veacului al XVII-lea şi începutul celui de al XVIII-lea, Miron Costin a acordat o atenţie deosebită originilor neamului[122]. O analiză atentă a operei lui Miron Costin dezvăluie evoluţia concepţiei lui despre romanitatea neamului său. Prima mărturie asupra originilor românilor ne-o furnizează Miron Costin în câteva stihuri incluse în Psaltirea în versuri a lui Dosoftei, tipărită la Uniev în anul 1673:

„Neamulu ţărâi Moldovii de unde dăradză?
Din ţara Italiei, lot omul să creadză.
Fliah întâi, apoi Traianu au adus pre acice
Pre strămoşii cestoru ţări de neamu cu ferice.
Răsădit-au ţarîloru hotarele toate.

[122] Din perioada, cuprinsă între redactarea cronicii lui Grigore Ureche şi cea a scrierilor lui Miron Costin, reţinem câteva mărturii autohtone asupra originii romane a românilor: Udrişte Năsturel (cca 1595–1657), traducătorul faimoasei *Imitatio Christi*, notează în traducerea aceasta, tipărită la Târgovişte în anul 1647, că el ar fi avut încă din tinereţe: „o mare şi înfocată dragoste pentru limba romană sau latină, fără nici o îndoială înrudită cu a noastră, întru atâta încât... noaptea şi ziua, fără încetare, eram aprins pentru limba latină şi pentru învăţătură"; P.P. Panaitescu, *L'influence de l'ceuvre de Pierre Mogila, archeveque de Kiev, dans Ies Principautés roumaines*, Paris, 1925, p. 83, vezi şi p. 46. într-o altă tipăritură, umanistul român stabileşte o legătură organică între Dacia şi Ţara Românească; *Antologhion Slavonesc*, Câmpulung, 1643; B.R.V., I, p. 133. Parohul Grigore Vlad scrie la 1655: „Să se ştie, cum că, la anul 1582 de la Hristos, biserica din Turdaş din Coastă, care, încă de la daci rămase românilor, a fost supt stăpânirea episcopului Alexă Turdaş..." (cf. „Revista Istorică", XXVI, 1940, p. 94); amintirea romanilor o constatăm şi într-o Geografie a Ardealului scrisă în limba română probabil între anii 1660–1680 (cf. M. Gaster, *Chrestomaţie română*, I, p. 175–178); în anul 1661 spătarul Nicolae Milescu adaugă la o traducere română din limba greacă (*Carte cu multe întrebări foarte de folos pentru multe trebi ale credinţei noastre*) o observaţie despre latinitatea limbii române: „Dumnezeu se zice în limba greacă theos, iar pe limba latinească deus, iară rumâneşte se chiamă Dumnezeu, care nume iaste luat de la letinie, în ce chip şi mai jumătate de limbă românească luat de la latini" (cf. C.C. Giurescu, *Nicolae Milescu Spătarul. Contribuţiuni la opera sa literară*, în „Analele Academiei Române", Mem. secţ. ist., Seria III, tom. VII, 1927, p. 253; P. V. Haneş, *Un tricentenar Milescu: Cartea cu multe întrebări (1661 – 1961)*, în „Glasul Bisericii", 1962, 1–2, p. 74–96; V. Cândea, *Nicolae Milescu şi începuturile traducerilor umaniste în limba română*, în „Limbă şi literatură", VII, 1963, p. 29–79).

Pre semne ce stau în veaci a să vedea poate.
Elu cu viţa cestui neamu Ţara Rumânească
Împlut-au, Ardealul totu şi Moldovenească.
Seamnele stau de să văd de dînsulu făcute:
Turnulu Severinului să custe-n vremi multe
Stremoşii Moldovei adus-au în ţară,
Pre gheţîi cu sabiia scoţînd din hotară.
Stau seamnele podului cu praguri cădzute
Şi Turnulu Severinului de Seviru făcute.
Podulu preste Dunăre-n Ţara Rumânească
Le-au trecutu-şi oştile-n Ţara Ungurească.
Pre cela pod au trecutu Moldoavei stremoşii,
Bătînd război cu dachii, a sasiloru moşii"[123].

Ca şi în pasajele din cronica lui Ureche privitoare la originea românilor, constatăm şi în stihurile lui Miron Costin întrepătrunderea elementului autohton din conştiinţa romanităţii cu cel legendar-popular şi cu cel savant, de erudiţie umanistă (Flaccus, teoria descendenţei dace a saşilor). Semnificativ e faptul că şi la Miron Costin, încă din prima sa scriere consacrată originilor românilor, afirmarea romanităţii se întregeşte prin cea a unităţii neamului.

Miron Costin revine în versuri asupra romanităţii neamului în cea mai importantă operă istoriografică a sa: Letopiseţul Ţării Moldovei (1675), cronică ce continuă pe cea a lui Grigore Ureche. în Preadoslovie adecă voroava către cititoriul, Miron Costin afirmă că primul descălecat al Moldovei „au fostu de Traian împăratu", eliminându-l complet pe Flaccus. Voroava se încheie cu următoarele *Stihuri de descălecatul ţărâi*:

„Neamul ţarâi Moldovei de unde să trăgănează?
Din ţărâle Ramului tot omul să creadză.
Traian întîiu, împăratul supuindu pre dahii
Dragoş apoi în moldoveani premenindu pre vlahi
Martor este Troianul, şanţul în ţara noastră
Şi Turnul Săverinul, munteani, în ţara voastră"[124].

---

[123] *Compunerea lui Miron, preacinstitul mare vornic de Ţara de Jos*, în Miron Costin, Opere, cd. P.P. Panaitescu, Bucureşti, 1958, p. 326 (toate trimiterile se vor face la această ediţie). Aceste versuri au fost supuse unei analize minuţioase de CI. Isopescu, *La nostalgie de Rome et Miron Costin*, în „La Revue de l'Universite Laval (Québec)", V (1951), 5, p. 398–415.

[124] *Leatopiseţulu Ţărâi Moldovei de la Aaron Vodă încoace, de unde este părăsiu de Ureache vornicul de Ţara de Giosu, scosu de Miron Costin vornicul de Ţara de Giosu în laşi...*, în *Opere*, p. 42. Interesante sunt şi adnotările lui Miron Costin la aceste stihuri menite să explice câţiva termeni folosiţi în poezia sa. *Pe dahii* îi explică astfel: „Dahii şi dachii tot unii sînt" (*Ibidem*, n. 5), iar pe vlahi: „Moldoveanii mainte de Dragoş vodă să chema vlahi sau rumâni de la Râm" (n. 6). *Turnul Săverinului* este astfel precizat: „Turnul Săverinului este în Ţara Muntenească, unde au fost şi pod de piatră peste Dunăre, de Traian împăratul făcut atunci când au descălecat aceste 2 ţări cu râmleanii" (n. 7).

Următoarele două scrieri ale lui Miron Costin în care umanistul moldovean stăruie în mod deosebit asupra originilor neamului său sunt scrise în limba polonă: *Chronika ziem mołdawskich y multanskich* („Cronica ţărilor Moldovei şi Munteniei", pe scurt *Cronica polonă*) redactată probabil în anul 1677[125]; *Historya polskimi rytmami o Wołoskiey Ziemi i Moltanskiey* („Istoria în versuri polone despre Moldova şi Ţara Românească", pe scurt *Poema polonă*) scrisă în anul 1684, pe când Miron Costin se afla în exil[126]. Aceste două scrieri trebuie privite în contextul poziţiei internaţionale a Moldovei după căderea Cameniţei (1672) când Polonia a căutat să transforme principatul moldovean înlr-o puternică bază de pornire a ofensivei antiotomane. Ele trebuie privite, însă, în egală măsură, ca scrieri ale unui mare boier român umanist şi om politic de frunte, izvorâte din dorinţa de a pune la dispoziţia polonilor un material informativ practic şi util, cerut de înşişi conducătorii politici poloni. Dar, ar fi o greşeală dacă s-ar limita numai la atât scopul acestor scrieri; acesta a fost, de fapt, mult mai complex. Întocmirea celor două scrieri în limba polonă nu este rodul întâmplării. Politica polonă faţă de Moldova, polonofilia lui Miron Costin, instrucţia şi educaţia sa polonă nu explică ele singure raţiunea redactării acestora într-o limbă pe care autorul lor o stăpânea perfect. Pentru a avea o explicaţie completă şi veridică a redactării lor în limba polonă, va trebui să avem în vedere, pe de o parte faptul că în mediul polon s-a născut legenda exilaţilor romani ca strămoşi ai romanilor, iar pe de alta poziţia Poloniei în cadrul civilizaţiei europene, avantpost răsăritean dominant al spiritualităţii romano-catolice.

Cele două scrieri polone ale lui Miron Costin sunt produsul unei reacţii autohtone, româneşti, la o tendinţă a istoriografiei vremii care căuta să încetăţenească definitiv o anumită concepţie despre originile românilor. Miron Costin a cunoscut aproape întreaga literatură asupra romanităţii românilor, graţie eruditului sas Toppeltinus ale cărui *Origines et occasus Transsylvanorum* le-a studiat cu atenţie şi spirit critic. Această lectură, ca şi cea a cronicilor polone, i-au arătat lui Miron Costin că un curent însemnat al istoriografiei vremii se complăcea în a repeta stereotip anumite locuri comune despre romanitatea românilor (fără a întreprinde vreun efort suplimentar în a adânci sau îmbogăţi acest bagaj tradiţional), sau că anumiţi istorici (poloni sau unguri) susţineau teorii vădit duşmănoase despre începutul românilor. Cronicarul moldovean a răspuns aşadar prin scrierile sale polone unei tendinţe generale ale istoriografiei vremii, exprimând punctul de vedere cel mai autorizat în materia originii românilor, anume cel autohton, românesc, şi combătând aşadar cu vehemenţă şi adesea cu ironia eruditului superior, toate teoriile greşite, dar acceptând totodată cele ştiinţifice, juste. Acestea le întăreşte prin dovezi izvorâte din însăşi conştiinţa naţională a neamului, nealimentată de teorii savante, fie şi ştiinţifice.

Dar, în ultimă instanţă, prin *Cronica şi Poema polonă*, Miron Costin a urmărit încă un scop, relevat de regretatul P.P. Panaitescu: „Stăruinţa cu care el (Miron Costin) vrea să dovedească polonilor originea romană a românilor, legată de speranţele pe care şi le punea în salvarea ţării sale de către poloni de sub jugul turcesc, indică tendinţa cu care

[125] M. Costin, *Opere*, p. 372–374.
[126] Ibidem, p. 381–382.

a scris aceste cărți pentru a dovedi polonilor – și apusenilor în general – că se cuvine ca poporul român să fie ajutat să iasă de sub robia turcească; că nu se cuvine ca urmașul civilizației romane, al Imperiului roman, să rămână sub barbaria turcească; că cei ce se înclină amintirii clasicismului sunt datori să sprijine pe urmașii romanilor"[127].

În esență, concepția lui Miron Costin despre originea românilor, așa cum se reflectă în cele două scrieri polone, este următoarea: istoria românilor începe cu cea a dacilor antici, cuceriți și supuși de romanii lui Traian, care devine deci primul „descălecător" al românilor. La retragerea romanilor din Dacia nu au plecat toți romanii, ci mulți au rămas locului, rezistând năvălirilor barbarilor. Din aceste elemente romane s-a născut poporul român; originea sa romană este atestată atât de numele pe care și-l dau înșiși românii din toate ținuturile românești (Moldova, Transilvania, Maramureș, Muntenia, Țara Olteniei) cât și de numele dat românilor de către străini. Romanitatea românilor, de care ei sunt conștienți, este dovedită, pe de o parte de latinitatea limbii lor (cronicarul reproduce o listă impresionantă de cuvinte românești și latine), iar pe de alta de urmele lăsate de către romani în fosta Dacie: valuri, șanțuri, pietre sculptate, ruine, poduri, monede ș.a.[128].

Originea neamului său a fost preocuparea de căpetenie a cronicarului moldovean; elucidarea ei l-a frământat permanent pe Miron Costin. El a intenționat să scrie atât o istorie completă (de la origini până în vremea sa) a românilor moldoveni cât și un tratat special consacrat originii tuturor românilor.

Prima intenție nu a realizat-o; în schimb, la bătrânețe[129], Miron Costin a reușit să redacteze scrierea despre originea neamului său, scriere ce-l preocupase încă de la începutul carierei sale literare și care-și anunță înfăptuirea în haine naționale, românești, în cele două scrieri polone ale cronicarului.

De neamul moldovenilor reprezintă în istoria literaturii române, ca și în cea a ideii romanității la români, primul tratat savant consacrat exclusiv analizei originii neamului. În această scriere se îmbină – datorită erudiției lui Miron Costin, dar și datorită apartenenței la comunitatea etnică a românilor, a cărei conștiință națională o cunoștea ca pe o stare sufletească proprie – prezentarea savantă și critică a literaturii culte umaniste despre originea romană a românilor cu înrâurirea decisivă și corectivă a conștiinței autohtone a romanității și unității neamului.

Semnificative pentru întreaga operă consacrată originii neamului sunt gândurile exprimate de Miron Costin în *Predoslovie*: „Începutul țărilor acestora și neamului moldovenescu și muntenescu și câți sunt și în țările ungurești cu acest nume, români și până astăzi, de unde sântu și de ce seminție, de când și cum au descălecat aceaste părți de pământu, a scrie, multă vreame la cumpănă au stătut sunetul nostru. Să înceapă

---

[127] M. Costin, *Opere*, p. 17. Când solia polonă condusă de Rafael Leszcynski a trecut prin Iași (1700) unul din membrii soliei a primit un manuscris al *Poemei polone* pentru a se informa asupra Moldovei; cf. P.P. Panaitescu, *Călători poloni în țările române*, p. 86 urm.

[128] Vezi cele două scrieri (în traducere), în *Opere*, p. 202–240. Reproducerea aidoma a diatelor de bază devine superfluă întrucât ele sunt identice în fond cu cele din *De neamul moldovenilor*; deosebirile de ordinul cunoștințelor istorice dintre cele două scrieri polone și *De neamul moldovenilor* sunt semnalate de P.P. Panaitescu (Opere, p. 29–32; 407).

[129] Pentru datarea lucrării *De neamul moldovenilor*, vezi *Opere*, p. 403–408.

osteneala aceasta, după atâta veaci de la discălecatul ţărâlor cel dintâi de Traian, împăratul Râmului, cu câteva sute de ani peste mie trecute, să sparie gândul. A lasă iarăş nescris, cu mare ocară înfundat neamul acesta de o seamă de scriitori, ieste inimii dureare. Biruit-au gândul să mă apucu de această trudă, să scoţ lumii la vedeare felul neamului, din ce izvor şi seminţie sîntu lăcuitorii ţărâi noastre, Moldovei şi Ţărâi Munteneşti şi românii din ţările ungureşti, cum s-au pomenit mai sus, că toţi un neam şi o dată discălecaţi sântu, de unde săntu veniţi strămoşii loru pre aceaste locuri, supt ce nume au fostu întâi la discălecatul lor şi de cându s-au osebit şi au luat numele cest de acum, moldovean şi muntean, în ce parte de lume ieste Moldova, hotarăle ei păn unde au fostu întâi, ce limbă ţin şi păn acum, cine au lăcuit mai nainte de noi pe acestu pământu şi supt ce nume, scot la ştirea tuturoru, carii voru vrea să ştie neamul ţărilor acestora"[130]. După câteva consideraţii privind raportul dintre scrierea istorică şi evenimentul istoric cufundat în uitarea timpului, Miron Costin trece în revistă principalii autori care au scris despre originea romană a românilor: Grigore Ureche, interpolatorii săi Simion Dascălul şi Misail Călugărul (aspru criticaţi din cauza „basnililor loru"; aceleaşi „basne" sunt refutate la autorii „leşăşti Bielschii şi Martin Poşcovschii"), Enea Silvio Piccolomini, Szamosközy („Jane Zamovschii", greşit identificat cu cancelarul polon Zamoyski), Carion, Bonfini, Toppeltinus şi alţii. Resemnat, Miron Costin scrie: „Eu, iubite cetitoriule, nicăirea n-am aflatu nici un istoric, nici latin, nici leah, nici ungur, şi viiaţa mea, Dumnezeu ştie, cu ce dragoste pururea la istorii, iată şi până la această vârstă, acum şi slăbită. De aceste basne să dea seama ei şi de această ocară. Nici ieste şagă a scrie ocară veacinică unui neam, că scrisoarea ieste un lucru veacinicu. Cându ocărăsc într-o zi pre cineva, iesle greu a răbda; dară în veaci? Eu voi da seama de ale meale, câte scriu"[131].

Lucrarea propriu-zisă se deschide cu un capitol consacrat descrierii Italiei (*De Italia*), motivându-se această alegere astfel: „Toate lucrurile, dacă să încep a spune din ceputul său, mai lesne să înţeleg. Şi neamul moldoveanilor fiindu dintru o ţară care să chiamă Italiia, de Italiia şi de Impărăţiia Râmului, a căriia împărăţii scaunul, oraşul Râmul, în dricul Italiei ieste, a pomeni întâi ne trage rândul"[132]. După o descriere a Italiei într-o pitorească limbă română, Miron Costin revine la subiectul tratat, anume originea românilor. Discutând denumirile Italiei, cronicarul moldovean constată identitatea denumirii Italiei şi a italienilor cu cele ale românilor, identitate care implică afirmarea originii romane a neamului: „Neamţii italiianului zic valios şi noao, moldoveanilor şi munteanilor, iar aşa valios, franţozii italiianului valaşhos, noao şi muntenilor valaşhos, leaşii italianului vloh, iară noao voloşin, iară munteanilor acum s-au luat leaşii după apa Oltului şi au mai adaos tiparnicii lor o slovă: M, de le zicu molteani, adecă olleanu, ungurii italianului: olaşu, iară moldoveanului şi munteanului olah. Şi ţării Italiei leaşii zic Vlosca Zemlea, adecă Ţara Vlohului, iară ţării noastre: Volosca Zemlea.

[130] Miron Costin, *De neamul moldovenilor, din ce ţară au ieşit strămoşii lor*, în *Opere*, p. 241 (Predoslovie, adecă cuvintare dintâi de descălecatul tării cel dintâi şi a neamului moldovenescu).

[131] Miron Costin, *De neamul moldoveanilor*, ed. cit., p. 243.

[132] *Ibidem*, p. 244–245.

Caută-te dară acum, cetitoriule, ca într-o oglindă şi te priveaşte de unde eşti, lepădându de la tine toate celelalte basne, câte unii au însemnatu de tine din neştiinţă rătăciţi, alţii din zavistie, care din lume între neamuri n-au lipsitu niciodată, alţii de buiguite scripturi şi deşarte.

Iară nu numai numele acesta, precum ai înţeles că ieste tot unul, la toate ţările şi al tău şi Italiei, precum vei înţeleage şi mai pre largu, de la capul deosebi de numele acestor ţări, că şi turcii şi grecii ne zic vlah, ce şi dintr-altele te vei cunoaşte: obiceaiuri, hire, graiul şi până astăzi, că eşti dreptu vloh, adecă ilaliian şi râmlean.

Multe obiceaiuri într-acest neam trăiesc a italiianilor, până astăzi: aşa de oaspeţi la casile lor, nemăreţi şi libovnici (nu ştiu din ce munteani, o samă, s-au abătut puţintel din aceasta hire), aşa la petrecănii, la întrebare unul pre altul de viiaţă, lirea, clălirea. Cine au fost la Ilaliia, să vază pre italiiani, să ia aminte, nu-i va trebui mai mare dovadă, să crează că un neam sântu cu moldoveanii"[133].

În continuare, Miron Costin aminteşte de o „voroavă" pe care a avut-o „în casa noastră... în Iaşi" cu un episcop italian (acest „vlădică" e probabil misionarul catolic Vito Piluzio[134]). Felul cum înfăţişează Miron Costin această discuţie arată un caz tipic care se va fi petrecut de nenumărate ori înainte cât şi după el: discuţia dintre un occidental, sau un membru al lumii latino-catolice, şi un reprezentant cult al societăţii române stă la baza cunoştinţelor europene despre romanitatea românilor; imaginea ştiinţifică asupra originii romane a românilor a avut două izvoare deosebite: cel dintâi, mediul românesc, de unde porneşte cunoaşterea faptului în sine: originea romană; cel de al doilea, în mediul cult occidental, în care se realizează argumentarea ştiinţifică a acestui fapt, prin cunoaşterea romanizării Daciei din izvoarele antice, prin latinitatea limbii române, prin identificarea unor obiceiuri populare româneşti cu obiceiuri romano-italiene. Cronicarii români (şi în general oamenii culţi români) au luat cunoştinţă despre această argumentare a romanităţii lor fie din discuţii purtate cu reprezentanţi ai culturii occidentale, latine, fie din lectura umaniştilor care trataseră în mod ştiinţific problema romanităţii. Un caz tipic pentru acest gen de relaţii cu implicaţii directe asupra evoluţiei ideii romanităţii îl reprezintă Miroti Costin şi în special afirmaţiile sale despre lectura autorilor folosiţi şi despre „voroava" sa cu un „vlădică italian". Această „voroavă" este revelatoare şi din alt punct de vedere; ea arată, pe de o parte, curiozitatea şi surpriza occidentalilor (confirmată în veacurile anterioare) de a descoperi în răsăritul îndepărtat un crâmpei de romanitate, iar pe de alta, atât plăcerea şi mândria românilor de a se întreţine despre originea lor nobilă, cât şi setea de cunoştinţe şi de argumente ştiinţifice a unei anumite părţi a societăţii române, dornice să alle adevărul despre trecutul ei şi originea sa romană. Dată fiind importanţa capitală a acestui pasaj, care furnizează cheia pentru înţelegerea şi interpretarea întregii origini a cunoştinţelor despre romanitatea românilor,

---

[133] Miron Costin, *De neamul moldoveanilor*, ed. cit., p. 246–247.

[134] Vezi R. Ortiz, *Per la storia della cultura italiana in Rumania*, p. 78–85; R. Cândea, *Der Katholizismus in den Donaufürstentümern. Sein Verhältnis zum Staat und zur Gesellschaft*, Leipzig, 1916, p. 76–80; G. Călinescu, *Alcuni missionari cattolici italiani...*, în „Diplomatarium Italicum", *Curente literare la români în perioada slavonismului cultural*, Bucureşti, 1928, p. 138.

îl reproducem în întregime: „În casa noastră au fostu această voroavă, în Iaşi cu un episcop italian, care între altele foarte pre voia gândului mieu, mi-au zis cuvinte de aceaste neamuri, dzicând aşa, şi era om de înţeles: „Mie nu-m trebuieşte să mai citescu la istorii de moldoveani, cine sântu; pre o samă de obiceiuri, foarte bine îi cunoscu de unde sântu, aşa liubovnici la oaspeţi, aşa femeile loru să ferescu de vedearea streiniloru şi să dau în laturi, aşa să nu treacă femeaia pe dinaintea bărbatului pe drum sau pe cărare, aşa toată viiaţa, în mâncare cu dulceaţa curechiului, numai aceştea sărat, atâta osăbire, aceaia şi iarna şi vara tot vearde, nemurat. Toate aceastea atocma cu italiienii sânt şi a vedere să mărturiseaşte o fire. Cum multă mirare am stătut de mărturia acelui vlădică, de mare agiutoriu istorii meale"[135].

Originea italică a românilor este confirmată şi de limba lor. Constatând că „în graiul nostru până astăzi sânt cuvintele, utiile letineşti, iar altele italieneşti", Miron Costin citează un fragment din dialogul dintre Eubulus şi Philodacus din opusculul unui „historic anume Cavaţie" (=Kowachoczy)[136]. Dar, excursul despre limba română este conceput, în acest loc, doar ca o anexă doveditoare a asemănării dintre italieni şi români, sugerată de identitatea denumirilor etnice. Ca atare, Miron Costin revine asupra denumirii naţionale a românilor, discutând pe larg teoria lui Enea Silvio Piccolomini. Cronicarul moldovean este primul român a cărui pregătire umanistă şi cultură generală îi permit o discuţie de nivel european privind diversitatea şi denumirile popoarelor. Spre deosebire de stihurile din 1673, Miron Costin nu-l mai acceptă pe Flaccus („un anume Fleacu").

Atribuind şi el, în mod eronat, documentarea ovidiană[137] a lui Flaccus lui Enea Silvio Piccolomini, Miron Costin îl combate pe eruditul papă („şi după dânsul şi alţii... intre aceia allu şi eu pre Ureache, săracul...") atât cu argumente luate de la alţi istorici (Carion, Toppeltinus) cât şi cu propriile sale convingeri şi cunoştinţe: „Eu încă cei partea mea cu dânşii, cu aceşti doi (Carion şi Toppeltinus) ţin pentru aceaste doveade, care deşchis ţi-am scris, cum toată lumea zice italianului aşa cu un nume şi noao până astăzi. Şi acel Fleac, de au bătut războaie cu tătarii pre Dunăre, iară la discălicatul ţărâlor acestora, nici o treabă nu are, care sântu târziu după Fleac discălicate, de Traian împăratul Râmului din ţările Vlohului, adecă a Italiei, fără numai va zice că italianii acestu nume vlah au dobândit după Flac, care lucru n-am cititu nici la o istorie a Râmului şi de Italiia. Alte chipuri şi capete au avut Italiia mai vestite şi mai vechi decât acela Fleacu; cum ar fi luat Italiia nume de la acela"[138].

---

[135] Miron Costin, *De neamul moldoveanilor*, ed. cit., p. 247.

[136] *Ibidem*, p. 247–248. Vezi şi Ilie Minea, *Despre două cărţi citate de Miron Costin*, în „Revista Istorică", XII, 1926, p. 332–337; cele două cărţi sunt lucrări pe care Miron Costin le-a aflat la Toppeltinus, anume cele ale lui Şt. Szamosközy şi W. Kowachoczy.

[137] Miron Costin este primul autor român care traduce versuri latine antice în limba maternă. Un contemporan sas al cronicarului moldovean traduce şi el versuri din Ovidiu atât în limba germană cât şi în cea română; e vorba de sibianul Valentin Franck von Franckenstein; cf. N. Lascu, *Ovidiu în România*, în vol. *Publius Ovidius Naso, XLIII i.e.n. – MCMLVII e.n.*, Bucureşti, 1957, p. 374 urm.

[138] Miron Costin, *De neamul moldoveanilor*, ed. cit., p. 249.

Fidel concepției sale privind începuturile neamului, Miron Costin își continuă expunerea cu un capitol consacrat Imperiului Roman (*Pentru Impărăţiia Râmului*)[139] scris cu o vădită admirație pentru măreția Romei, cu care autorul se căleşte ca de o calitate a trecutului propriului neam.

Şi următoarele două capitole se înscriu în aceeaşi concepție; ca atare, Miron Costin tratează trecutul Daciei antice ca şi viața şi faptele de arme ale lui Traian ca două etape din istoria națională. În *De Dachiia*, Miron Costin afirmă atât romanitatea cât şi unitatea neamului: „Dacă s-au început de Italiia a zice, de unde ieste venit neamul acestor țări şi de Împărăţiia Râmului, de care împărăție sântu discălicate ceaste țări cu râmleani, vine rândul acum şi locului acestuia, la ce loc au venitu acestu neam din locurile ceale dintâi.

Locul dară acesta, unde ieste acum Moldova şi Țara Muntenească ieste dreptu Dachia, cum şi tot Ardealul cu Maramoroşul şi cu Țara Oltului"[140]. Miron Costin nu uită să amintească de gloria şi măreția Daciei pretraiane.

„Capul" cel mai lung al tratatului său despre obârşia neamului îl rezervă Miron Costin lui Traian (*De Traian împăratul*)[141]; cronicarul moldovean expune mai întâi războaiele dace ale „marilui şi vestitului împărat" după Dio Cassius, a cărui operă o cunoaşte foarte bine; aminteşte şi de podul lui Traian, văzut de el „cându am mersu cu Dabija-vodă cu oştile la Uivar", dar nu-şi poate explica schimbarea numelui în Turnu Severin, mai ales că şanțurilor li se zice „până astăzi" Troianul („Iară turnul acela şi podul peste Dunăre, nimenea altul, ci Traianu împăratul, ca şi şanțul Troianul, l-au făcut; nu vei afla din sute de istorici într-alt chip"[142]).

În continuare, Miron Costin aminteşte pe scurt de înfrângerea „dachilor" şi de sinuciderea „craiului Dechebal" pentru a-şi expune părerea cu privire la primul descălecat al țării: „Şi aşa au purces, după acel războiu pierdut şi perirea craiului lor, totu neamul dachilor în răsipă de pe aceaste țări, unde ieste acum Țara Muntenească şi țara noastră, Moldova. Câtă țară au şi rămas pre loc, prostime, țărani, toată o au scos-o Traian de pe aceaste locuri peste munții care desparte Țara Ungurească dispre noi. Iară aicea, îmbe aceaste țări şi Țara Muntenească şi țara Moldovei, de la Dunăre până suptu munți şi până în Marea Neagră şi de la apa Nistrului până iară supt munți, tot cu râmleani şi căsaşi au aşedzat şi mai mulți oşteani, precum zicu ei: colonia romana, adecă discălicarea Râmului. Şi aşa ieste discălecatul cel dintâi acestor țări cu râmleani...

Măcară că capetile dachilor, domnii cu toate casile lor, s-au tras toți peste munți în Ardeal şi de acolo s-au închinatu cu toții lui Traian împăratul, totu nu i-au crezul, ce şi peste munți pentre dachi au discălicatu râmleani, pentru să nu mai poată a-şi rădica capul dachii împotriva împărății, carii vedem şi până astăzi în tot Ardealul şi în țările de sus ceale ungureşti mai în jumătate cu ungurii, români, adecă râmleani, sântu lăcuitori până astăzi"[143]. Pasajul este urmat de considerații privind acțiunile de colonizare romană în

[139] *Ibidem,* p. 249–253.
[140] *Ibidem,* p. 294.
[141] *Ibidem,* p. 255–265.
[142] Miron Costin, *De neamul moldoveanilor,* ed. cit., p. 257.
[143] *Ibidem,* p. 257–258. Se remarcă identificarea romani=râmleni=români=rumâni.

general (Miron Costin acceptă teoria, de origine polonă, a romanității lituanienilor). În legătură cu colonizarea Daciei, Miron Costin revine asupra „basnelor" unor cronicari moldoveni care au adoptat teoria lui Bielski, pe care o respinse cu argumente teoretice: „De ar hi acum Istratie logofătul şi fiiu-său un Simion Dascalul şi nepotu său, un Misail Călugărul, cum s-ar apuca de aceasta poveaste cu basnile lor, ceale ce au scris cu rădăcina acestui neam, carele ieste acum pre aceaste locuri din temnițile Râmului ieste? Că Traian împăratul adevărat că de la Râm au adus şi căsaşi, adică de la Italia şi aşa ieste: şi căsaşi au adus, iară nu din temnițile Râmului, ci oroşani căsaşi, săteani, tot din slujitori aşezați. Şi casă de domni au aşezatu aicea pre la cetăți...

Din temnițe cu sutele de mii de oameni cum s-ar afla? Şi apoi fămei, iară atâta tălhărițe? Deci, unde ieste şi cât vac ieste de când au venit Traian pre aicea şi când s-au bătut Laslo craiul unguresc cu tătarii? Între Traian şi între Laslo craiul 800 de ani sânt. Şi au scris ei, aceşti istorici, Istratie logofătul şi Simion Dascalul şi Misail Călugărul, că acest Laslo au cerşut de la Râm oameni. Şi neamul românilor acum trăia cu domnii săi în Maramoroş, ceşti dincoace, iar cei dincolo, dispre munteani, pe apa Oltului. Nu să prinde dară, cum zic aicea: manno, țigăneaşte"[144]. După acest excurs critic, Miron Costin revine la expunerea măsurilor luate de Traian în Dacia, arătând împărțirea ei administrativă în „Dachiia de Jos" (= Moldova şi Țara Românească) şi în „Dachiia de Sus" (= Transilvania). Miron Costin continuă cu un pasaj de excepțională valoare şi semnificație pentru tema noastră: „Şi suptu acel nume (al Daciei) au trăitu aceaste țări, până la al doilea discălicatu cu Dragoş-vodă. Şi acum mulți ne zic noao, țării noastre şi Țării Munteneşti, streinii, Dațiia, însă norodul, neamul lăcuitorilor, nu şi-au schimbatu numele său, ci tot *romanus*, apoi cu vreame şi îndelungate vacuri romani, apoi rumâni până astăzi. Şi țările megiiaşii, ştiind de unde au ieşitu neamul acesta, că de la Italia, cării țări îi zicu streinii vlah, vloh, unii zic valios, ungurii olaş, de pe vloh, adecă italian, au zis vlah şi munteanii Valahiia, mai târziu"[145].

Acest capitol-cheie al lucrării lui Miron Costin *De neomul moldoveanilor* se sfârşeşte cu considerații privind şanțul lui Traian („Troianul"), săpat, după cronicarul moldovean „în veacinica pomenire şi veaste" a împăratului roman. Ultima frază recapitulează esența capitolului: „Iară acesta împărat Traianu pre aici au venitu şi au încunjuratu aceasta parte de lume, cum s-au pomenitu, şi iel au discălicat neamul, seminția care trăieşte până acum în Moldova şi în Țara Muntenească şi cât norod ieste în Ardeal cu acestu nume: român"[146].

Următorul capitol este consacrat cetăților din „Țara Muntenească (Românească)" şi din Moldova. Se remarcă din nou interesul deosebit al cronicarului moldovean pentru antichitățile daco-romane[147].

---

[144] Miron Costin, *De neamul moldoveanilor,* ed. cit., p. 260–261.

[145] *Ibidem,* p. 261.

[146] *Ibidem,* p. 265.

[147] *Ibidem*, p. 265–267. Miron Costin traduce două inscripții romane; interesante sunt expresiile explicative: „latineşte": *Traiani aeterna columna*, pe românîia: A lui Traian, vecinicul stîlpul; „latineşte: *Severus imperator romanorum*, iar româneşte: Sever a Râmului împărat".

Penultimul capilol, al şaselea, recapitulează şi dezvoltă argumentele originii romane a neamului: *De numerile neamului acestor ţări şi de port şi de limba graiului, de unde au luat, aşijderea şi de tunsura, cărei să află şi acmu la prostime pe supt munte, lăcuitorii ce sântu şi de leage creştinească, de unde au luat.* Atrag atenţia mai întâi consideraţiile preliminare: „Mare dovadă neamurilor, din ce rădăcină şi izvor sântu, numile care au şi în de sine şi la alte ţări streine şi măcară că nici un neam nu ieste în toată lumea să aibă numai un nume, ci unile dispre capetile ceale dintăi a vreunui norod stăpânitoare, alte nume sântu di pre locuri, de unde sântu începute, multe di pre cetăţi mari, multe de pre ape vestite"[148]. Miron Costin enumeră apoi diferite popoare şi familii de neamuri cu un scop bine determinat: „Şi acestea nu toate numerile, numai unile dintr-însile ţi le-am însemnatu, pentru înţelesul numerilor, mai lesne neamului acestor ţări, Moldovei şi Ţării Munteneşti şi românilor din Ardeal.

Aşa şi neamul acesta, de carele scriem, al ţărilor acestora, numele vechiu şi mai direptu ieste rumân, adecă râmlean de la Roma. Acest anume de la discălicatul lor de Traian şi cât au trăit, până la pustiirea lor di pre aceaste locuri şi cât au trăitu în munţi, în Maramoroş şi pe Olt, tot acest nume au ţinut şi ţin până astăzi şi încă mai bine munteanii decât moldoveanii, că ei şi acum zic şi scriu ţara sa „rumânească", ca şi românii cei din Ardeal"[149].

După ce aminteşte din nou de etniconul *valah* şi de implicaţiile acestuia, Miron Costin încheie: „Măcară dară că şi la istorii şi la graiul şi streinilor şi în de sine cu vreame, cu vacuri, cu primeneale au şi dobândescu şi alte numere, iară acela carile ieste vechiu nume stă întemeiat şi înrădăcinat: rumân. Cum vedem că, măcară că ne răspundem acum moldoveani, iară nu întrebăm: „ştii moldoveneaşte?", ce „ştii româneaşte"?, adecă râmleneaşte, puţin nu zicem: „stis romaniţe?" pre limba latinească. Stă dară numele cel vechiu ca un temeai neclătit, deşi adaog ori vreamile îndelungate, ori streinii adaog şi alte numere, iară cela din rădăcină nu să mută. Şi aşa ieste, acestor ţări şi ţărâi noastre, Moldovei şi Ţărâi Munteneşti numite cel direptu de moşie, ieste rumân, cum să răspundu şi acum toţi aceia din ţările ungureşti lăcuitori şi munteani ţara lor şi scriu şi răspundu cu graiul : Ţara Românească"[150].

În privinţa portului, Miron Costin preferă să apeleze la capitolul respectiv din Toppeltinus; în acest paragraf combate şi teoria lui Eustratie Logofătul, Simion Dascălul şi Misail Călugărul privind tunsura românilor (descrisă şi de Bandini) care ar confirma descendenţa lor din răufăcători şi tâlhari; Miron Costin arată că, dimpotrivă, această tunsură „ieste de la râmleni", aşa cum o afirmă acelaşi Toppeltinus, iar afirmaţiile cronicarilor amintiţi se dovedesc din nou a fi „basne"[151]. Între acest pasaj şi cel consacrat obiceiurilor romane păstrate de români (pasaj cu care se încheie acest capitol şi care este de asemenea puternic influenţat de Toppeltinus), Miron Costin intercalează un excurs despre latinitatea limbii române, despre care afirmă, după Kowachoczy şi Toppeltinus

[148] Miron Costin, *De neamul moldoveanilor,* ed. cit., p. 267–268.
[149] *Ibidem,* p. 268.
[150] *Ibidem,* p. 269.
[151] Miron Costin, *De neamul moldoveanilor,* ed. cit., p. 271.

că ar fi mai aproape de limba latină decât italiana. Spre deosebire de *Cronica polonă*, lista cuvintelor româno-latine e mult mai scurtă decât în scrierea polonă. În schimb, ultimul capitol consacrat persistenței elementului roman după retragerea romanilor și până la cel de-al doilea descălecat (Dragoș) este identic, în fond și întindere cu capitolele destinate aceleiași probleme din cele două scrieri polone. După Toppeltinus, Miron Costin afirmă abandonarea Daciei de către Galienus, pentru a continua astfel: „Și aşe românii din Țara Muntenească au trecut munții, aşedzându-se la Olt, la Herțeg și pe la Făgăraș. Iar ceștealalții, unde sântem acmu noi, mai târdziu, după ce n-au putut mai mult a sta prin cetăți și pre supt munți, pentru lipsa hrănii, au trecut munții la Maramorăș, aşedzându-se pe la Giurgiu și pe la Ciucu.

Iar după ce s-au pustiitu de la Atila și cum amu dzis mai sus că unii mutați peste Dunăre, la Dobrogea, unii peste munți asupra Oltului, cei din Țara Muntenească cestilalți la Maramorăşu, păn la vremea lui Laslău, craiul creștin ungurescu, la a cărui vreme s-au descălecat al doilea rându de Dragoș vodă țara noastră și de Negrul vodă Țara Muntenească.

Ia dară aminte, atâta vac ce au trăit lăcuitori romani pen Maramorăşu și pe la Olt, megiiași cu alte limbi atâta vreme, au n-au putut să să schimbe și graiul celu chiar românescu? Și acesta ieste pricina de s-au străcat lăcuitorii acestor țări graiul acmu la a doo descălecătură, cu graiul strămutat și schimbat cu ungurescu, cu sârbescu, cu dățăscu, cu slovenescu i proci veniți pe aceste locuri”[152]. Remarcabilă pentru întreaga activitate istoriografică a lui Miron Costin este încheierea scrierii *De neamul moldoveanilor*, încheiere ce conține atât recunoașterea propriilor limite dar și reproșul adresat predecesorilor săi, învinuiți de a nu fi avut preocupări asemănătoare: „Și aceste câte s-au putut afla de descălecatul cel dintâiu pe largu s-au scris; mai multe ce lipsăscu să nu fie de mirare, câte veacuri de omeni s-au petrecut. Pentru aceia, ce nu s-au putut plini, crede, iubite cetitorule, uitându-te la atâta vacu, că nu s-au pomenit păn la acesta anu nimic de descălecatul țărilor acestora”[153].

În opera lui Miron Costin descoperim realizarea primei sinteze naționale a elementelor conștiinței romanității la români: cel autohton, cu al tradiției orale, constând în amintirea Romei și în conștiința descendenței din romanii Daciei traiane, și cel cărturăresc, de proveniență externă – dar condiționat și generat de cel autohton – constând în „documentarea” istoriografică a trecutului roman și în latinitatea limbii române. Nu mai puțin importantă este latura polemică, de replică, a operei cronicarului moldovean, prin care Miron Costin își propune să combată orice teorie defăimătoare despre începuturile propriului său neam.

Opera istoriografică a lui Miron Costin cu preocupările sale pentru trecutul antic și obârșia românilor nu stă izolată în marea și ampla producție literară ce marchează epoca de aur a culturii medievale românești. Gândirea românească a acestei vremi a dat încă un titan moldovean (dar și european) al prezentării romanității române: Dimitrie Cantemir. Dar, între Miron Costin și savantul domnitor al Moldovei se află, în ceea ce

[152] *Ibidem*, p. 273–274.
[153] *Ibidem*, p. 274.

privește Moldova, opera monumentală a lui Nicolae Costin (cca 1660–1712), fiul logofătului-cronicar și care, în ciuda făgăduielii din *Predoslovie*, include aidoma cele spuse de tatăl său cu privire la originile neamului; nou e doar locul și geneza românilor în viziunea sa biblică asupra popoarelor lumii[154].

Grigore Ureche, Miron Costin, Nicolae Costin și Dimitrie Cantemir reprezintă, fără îndoială, culmi în relieful culturii naționale românești; dar ei nu se încadrează, din punct de vedere al culturii moldovene, într-un „Kulturkörper" unitar; această integrare se realizează abia pe planul culturii național-românești; cu totul altfel e situația în Țara Românească; grație celor două domnii, remarcabile din toate punctele de vedere, ale lui Șerban Cantacuzino (1678–1688) și Constantin Brâncoveanu (1688–1714) s-a realizat acel climat generator al unei categorii estetice în cea mai generală și complexă accepțiune: „stilul brâncovenesc", afirmat în toate sectoarele vieții cultural-spirituale, marcând o zonă culturală („Kulturlandschaft") ce depășește granițele geografice ale Țării Românești și cele cronologice ale celor două domnii.

Această categorie estetică își pune amprenta și pe producția scrisă. Din numeroasele tipărituri din care răzbate o puternică conștiință și mândrie de neam reținem două realizări bucureștene remarcabile: *Liturghia* din 1680 și *Biblia* din 1688[155].

Și producția istoriografică a epocii brâncovenești e superioară celei moldovene contemporane, chiar dacă nu atinge în ansamblu calitatea operei lui Miron Costin. Figura dominantă a istoriografiei muntene din epoca de aur este fără îndoială cea a stolnicului Constantin Cantacuzino (cca 1640–1716), personalitate complexă, om politic, diplomat și erudit; el se aseamănă în mai multe privințe cu Miron Costin: poziția socială, rolul politic, pregătirea umanistă, sfârșitul tragic. Paralelele se pot trage și în privința concepției lor despre originea românilor: romanitatea neamului se afirmă de pe fondul autohton al conștiinței colective despre originea comună romană a tuturor românilor; argumentarea științifică e preluată critic din lectura umaniștilor și din convorbiri cu călători occidentali; ambii erudiți simt necesitatea de a combate teoriile defăimătoare la adresa românilor.

Stolnicul și-a redactat *Istoria Țării Românești* în aceeași vreme cu scrierea lucrării *De neamul moldoveanilor* a lui Miron Costin. Ca și cronicarul moldovean, stolnicul își începe *Istoria* cu câteva considerații privind greutatea scrierii trecutului național din cauza lipsei predecesorilor; o aspră critică este îndreptată împotriva ignoranței contemporanilor:

---

[154] Vezi Nicolae Costin, *Letopisețul Țării Moldovei. De la zidirea Lumii până la 1601*, ed. Ioan Șt. Petre, București, 1942, p. 35–45 (predoslovie), p. 90–165 (cap. VI–XIV). O altă influență a lui M. Costin o constatăm într-o *Alexandrie* din veacul al XVIII-lea; cf. N. Cartojan, *Alexandria în literatura românească. Noi contribuții. Studiu și text.* București, 1922, p. 23–24.

[155] B.R.V., I, p. 230–237 (*Liturghia*, dedicația conține o notă marginală semnificativă: „Între rumâni ce zice cuprindem și pre moldoveani, că tot dintr-o fântână cură"; *ibidem*, p. 234); B.R.V., I. p. 281–291 (*Biblia*, atrage atenția afirmarea vechimii românilor: „Stravon scriitoriul de pământ vredniciia și mărirea rumânilor scriind, numai pre ostașii vremii aceiia care era asupra vrăjmașilor țării îi număra"; *ibidem*. p. 290). În predosloviile tipăriturilor „brâncoveniene", expresii ca „neamul nostru rumânesc", „rodul nostru cestu românesc", „limba (țara) noastră rumânească" ș.a. sunt locuri *Premisele medievale ale conștiinței naționale românești,* comune (vezi B.R.V.. I, passim); alte exemple la Eugen Stănescu, *loc. cit.*

„nu numai de râsul altora şi de ocară sântem, ci şi orbi, muţi, surzi sântem de lucrurile şi faptele celor mai de mult ce într-acest pământ s-au întâmplat şi s-au făcut, cari de nevoie încă le era şi ne iasle a le şti pentru ca să putem şi traiul vieţii noastre a tocmi"[156]. Acest pasaj redă surprinzătoarea conştiinţă a stolnicului despre menirea sa ca istoric, dar şi despre cea a istoriei ca *magistra vitae* în general. Revenind la greutăţile scrierii trecutului neamului din cauza lipsei izvoarelor narative interne, Constantin Cantacuzino recunoaşte existenţa unei tradiţii orale care cere însă o valorificare critică; eruditul stolnic (care-şi făcuse studiile la universitatea din Padova) este dezamăgit de sărăcia informativă a hrisoavelor vechi (dar şi dezarmat de numărul lor copleşitor); sursele sale de bază rămân, aşadar, cele externe „pe la greci, pe la leaşi, pe la unguri şi pe la alţii voi umbla a ceare şi a mă îndatori..."[157]. Dar, stolnicul recunoaşte caracterul întâmplător şi incomplet al acestor informaţii. Ca şi Miron Costin, cronicarul muntean simte îndatorirea faţă de propriul neam de a răspunde în numele acestuia defăimărilor unor istorici străini: „...voitori de rău unii, nu adevărul scriu, ci-i (ţării) micşorează lucrurile, şi pe lăcuitorii ei rău îi defaimă, şi multe hule le găsesc"[158]. Situându-se cu o superioritate intelectuală deasupra acestor „streini" („Lăsăm, dară, fieştecăruia a zice cum va vrea şi a râde cum va pofti, de vreame ce nici le iaste sfiială, nici ruşine de ruşinile lor, nici nu gândesc, că toate lumeştile supuse sânt mutărilor..."[159]), stolnicul Cantacuzino trece la expunerea pe larg a începuturilor ţării sale şi ale neamului său.

Primele capitole ale *Istoriei* sale sunt revelatoare pentru concepţia lui Constantin Cantacuzino privind leagănul neamului său: după izvoare antice şi umaniste, stolnicul descrie şi discută Dacia antică şi pe locuitorii ei „dachii"; vitejia şi faima acestora îl impresionează. Dar, aceste calităţi i-au adus pe daci în conflict cu „împăraţii romani poftitori de lăţimea împărăţiei lor fiind, precum toate împărăţiile puternice sânt lacome de a supune pre alţii şi a-şi lăţi şi mări hotarăle împărăţiei lor..."[160]. O atenţie specială o acordă stolnicul, ca şi Miron Costin, războaielor daco-romane. El priveşte ambele părţi beligerante cu mare simpatie şi comprehensiune. Expunerea sa se bazează pe lectura izvoarelor antice; faptele de arme narate de acestea îi sânt confirmate stolnicului de urmele romane lăsate de cuceritorii imperiali (ruinele podului, inscripţii pe pietre şi pe monede, şanţul lui Traian, „troianuri le zicem, rămâind de atuncea din om în om acel nume, carele să trage şi până astăzi..."[161]). După ce a înfăţişat înfrângerea lui Decebal (amintind şi legenda tezaurului dac), Constantin Cantacuzino explică măsurile de colonizare romană ale lui Traian: „Aşa deci Traian supuind şi desăvârşit domolind toată Dachia, şi socotind ca să o tocmească

---

[156] *Istoriia Ţării Rumâneşti întru care să cuprinde numele ci cel dintîi şi cine au fost lăcuitorii ei atunci şi apoi cine o au mai descălecat şi o au stăpînit pînă şi în vremile de acum, cum s-au tras şi stă,* în *Cronicari munteni*, ed. M. Gregorian, I, Bucureşti, 1961, p. 5.

[157] *Ibidem*, p. 9.

[158] *Istoriia Ţării Rumâneşti întru care să cuprinde numele ei cel dintîi şi cine au fost lăcuitorii ei atunci şi apoi cine o au mai descălecat şi o au stăpînit pînă şi în vremile de acum, cum s-au tras şi stă*, în *Cronicari munteni*, ed. M. Gregorian. I, Bucureşti, 1961.

[159] *Ibidem*, p. 8.

[160] *Ibidem*, p. 12.

[161] *Ibidem*, p. 14.

într-acelaşi chip, de la care să nu mai aibă alte tulburări, nici să le mai vie alte griji, au poruncit du prenprejurele biruinţelor sale de au adus romani lăcuitori de i-au aşezat aici, şi şi dintr-a sa oaste au lăsat câţi au trebuit de a-i lăsa, ca să se aşeze aici, rămâind lăcuitori acestor ţări, carii şi până astăzi să trag, cum vom arăta, dintr-aceia.

Însă nu că doară den dachi nici unul n-au mai rămas, cât pustiindu-se tot, şi nemairămâind nimeni cine a lăcui aceaste pământuri, au pus Traian şi au aşezat romani, ci numai a lor crăie să nu mai fie, nici capele dintr-înşii poruncitori să nu rămâie[162], nice al lor nume de stăpânire să nu să auză, ci numai de romanu"[163]. Pasajul acesla este extrem de concludent; Constantin Cantacuzino aşază la originea etnogenezei românilor elementele de bază, dacii şi romanii, numele sintezei etnice fiind adoptat după (actorul dominant, romanii, ceea ce se apropie foarte mult de interpretările ştiinţifice din zilele noastre.

Într-un scurt capitol, stolnicul revine asupra Daciei arătând *„cât au fost de mare şi cu ce părţi s-au hotărât"*[164]. Combătând diferite teorii greşite despre întinderea Daciei, autorul arată că Moldova, Ţara Românească şi Ardealul corespund Daciei antice: discutând nomenclatura ţărilor române la autorii umanişti, Constantin Cantacuzino constată: „că Rumânească numai lăcuitorii ei (a Munteniei) o chiamă, şi doar unii den ardeleanii rumâni, pentru că şi aceia şi ceştea numai când să întreabă ce iaste? Ei răspund: rumâni; iar moldoveanii să osebesc de să răspund: moldovani, săvai că şi ei sânt un neam şi de un rod cu ceştea..."[165]. Fidel concepţiei sale despre începuturile neamului, umanistul muntean, după ce a expus cadrul geografic antic al obârşiei românilor, înfăţişează pe larg faptele de arme ale lui Traian ca pe acelea ale unui domnitor din propria istorie. Revenind la romanii antici, stolnicul acceptă şi el o teorie larg vehiculată în cercurile umaniste după care românii din Haţeg ar fi romani puri[166]: originea acestei teorii trebuie căutată în faptul că în această regiune se afla reşedinţa administrativă a romanilor, ei preluând-o de fapt de la daci (Sarmizegetusa, Ulpia Traiana). Capitolul cel mai consistent este, fără îndoială, cel despre *Vlahii de unde să zic vlahi, sau alt nume iar mai tot aşa, căruia scriitoriu cum i-au plăcut puindu-le numele şi mai ales de unde se trag ei*[167]. Constantin Cantacuzino discută problema pe baza unor izvoare de prima mână: Bonfini, Carion (= Peucer), Cromer, Toppeltinus[168] ş.a. el remarcă la fiecare autor atât aspectele

---

[162] Stolnicul sc află aici într-o uşoară contradicţie cu o afirmaţie anterioară. Arătând „nestâmpărările" şi „hicleşugurile" lui Decebal în răstimpul dintre cele două războaie cu Traian, Constantin Cantacuzino afirmă despre împăratul roman: „au mers asupra lui şi au jurat, zic, că până nu va dezrădăcina şi pe el şi pe tot acel rod de oameni, nu va lăsa, cum în cea de apoi au şi făcut", temându-se, evident, de o eventuală răscoală a dacilor într-un moment în care „ar începe a scădea şi a să mai pleca împărăţiia" romanilor (*ibidem*, p. 18).

[163] *Ibidem*, p. 21.

[164] *Ibidem*, p. 23 (în titlu).

[165] *Cronicari munteni, I, p. 24.*

[166] *Ibidem*, p. 29.

[167] *Ibidem*, p. 30–54.

[168] La Toppeltinus, stolnicul aminteşte de „Enia Sulven" cu teoria sa despre „Flac" luat din „stihurile lui Ovidie Nason". C. Cantacuzino este primul erudit, după ştiinţa noastră, care traduce în proză „poslania" a „foarte bătrînului poet" (*ibidem*, p. 36).

pozitive, elementele ştiinţifice cu privire la etimologia etniconului de *valah* şi la originea românilor în general, cât şi cele neştiinţifice; acestea din urmă suni combătute critic, adesea cu o uşoară nuanţă de ironie şi sarcasm.

Ca rezultat parţial al analizei unor izvoare, confruntate cu propriile convingeri, cronicarul muntean notează: „Ci dară, s-au zis, acest pământ Dachia chemându-se, şi cum dachii îl stăpâniia cu craii lor până la Decheval, cel mai de pre urmă craiul lor, şi cum că Traian Ulpie, împărat al romanilor, într-a doaoa oştire-i spre ia desăvârşit o au luat şi o au supus, den crăie, ţinut mai mic, cu voievozii făcând-o, aceastea din ceale mai de sus zise am cunoscut; şi cum că apoi Traian mulţime de romani du pretutindenea den biruinţele lui au adus aicea de au aşezat lăcuitori şi paznici acestor ţâra, den carii şi până astăzi să trag aceşti rumâni ce le zicem noi, iară grecii şi latinii, vlahi şi volahi le zic, încă ne-am adeverit den istoricii cei mai de credinţă şi mai numeiţi ce sânt"[169].

Revenind la polemica cu autorii străini care au scris „basne" despre români, stolnicul îl atacă cu vehemenţă pe „Ioann Zamoski" (Szamosközy), a cărui teorie o cunoştea prin mijlocirea lui Toppeltinus. Această polemică îi prilejuieşte lui Constantin Cantacuzino o interesantă digresiune în istoria Bizanţului şi a ideilor politice bizantine despre *translatio imperii* şi pretenţia bizantinilor la titlul de „romani"[170]. Constantin Cantacuzino creionează, însă, şi decăderea grecilor („dăscălia au pierdut, stăpânirile au răpus, cinstele s-au stins şi de toate câte mai întâi au avut slave, s-au dezbrăcat"[171]) precum şi continuarea spiritului elin în forma emigraţiei. Antigrec declarat, stolnicul aminteşte de venirea grecilor „prin mijlocul turcilor" în cele două ţări române; „vrând să stăpânească şi ei şi să se arate poruncitori", grecii se dedau la „tiranii", „crudătăţi" şi alte „raotăţi"[172]. Revenind la *valah*, Constantin Cantacuzino polemizează cu Szamosközy care susţinuse evacuarea completă a Daciei de către Galienus. Mai întâi se îndoieşte de posibilitatea executării practice a unei atari strămutări[173]. Argumentul principal împotriva golirii Daciei este uimitor prin logica sa: „Şi aceasta încă iaste au doară şi acelor voievozi şi oameni mari, carii, cum s-au zis, că moşteani să făcuse aici, nu mai lesne de era şi ei a face cum şi alţii mulţi au făcut; şi ei mai pe urmă încă aceaia au urmat, de s-au despărţit când au început Împărăţia Romană a să pleca şi a să mai îngusta, unul într-o parte de supt ascultarea ei trăgându-se, domni lor puindu-şi şi volnici făcându-se; alţii într-altă parte să dezlupiia, până s-au rupt şi s-au împărţit toată în crăii, în domnii şi într-alte politii...

Deci dară, au nu mai lesne era şi acelora ce era oblăduitori acestor locuri, să nu asculte decât moştenirile lor înţelenite de atîţea ai, să le lase şi să meargă de a să aşeza pentr-alte locuri mai aspre şi mai seci?"[174]. Totuşi, Constantin Cantacuzino nu exclude

---

[169] *Ibidem*.
[170] *Cronicari munteni, I, p. 39.*
[171] *Ibidem*, p. 41.
[172] *Ibidem*, p. 41–42.
[173] *Ibidem*, p. 43.
[174] *Cronicari munteni, I, p. 44.*

posibilitatea retragerii unor ostaşi romani din Dacia la sud de Dunăre; urmaşii acestora sânt cuţovlahii, descrişi pe larg şi cu mare simpatie ca nişte fraţi adevăraţi („de crezut dară iaste că şi acei coţovlahi, dintr-aceşti rumâni sânt şi să trag..."[175]. Doar grecii îi hulesc numindu-i hoţi; combătându-i aspru pe aceştia, stolnicul Cantacuzino aminteşte şi de acel necunoscut care în merituosul letopiseţ al lui Ureche a avut „îndrăzneala" şi „neruşinarea" să introducă „băbeşti basne şi nesărate vorbe" despre tâlharii şi hoţii Romei trimişi pe meleagurile româneşti[176]. Teoria aceasta este combătută de către Constantin Cantacuzino la („el ca şi de către Miron Costin prin argumente istorice şi ale raţiunii sănătoase[177].

Ca rezultat final al acestui capitol, stolnicul Cantacuzino scrie: „Iară noi într-alt chip de ai noştri şi de toţi câţi sânt rumâni, ţinem şi creadem, adeverindu-ne den mai aleşii şi mai adeveriţii bătrâni istorici şi de alţii mai încoace, că valahii, cum le zic ei, iară noi, rumânii, sântem adevăraţi romani şi aleşi romani în credinţă şi în bărbăţie, den carii Ulpie Traian i-au aşezat aici în urma lui Decheval, dupre ce de tot l-au supus şi l-au pierdut, şi apoi şi alalt tot şireagul împăraţilor aşa i-au ţinut şi i-au lăsat aşezaţi aici şi dintr-acelora rămăşiţă să trag până astăzi rumânii aceştea.

Însă rumânii înţeleg nu numai ceştea de aici, ce şi den Ardeal, carii încă mai neaoşi sânt, şi moldoveanii, şi toţi câţi şi într-altă parte să află şi au această limbă, măcară fie şi cevaşi mai osebită în nişte cuvinte den amestecarea altor limbi, cum s-au zis mai sus, tot romani îi ţinem, că toţi aceştea dintr-o fântână au izvorât şi cură"[178].

Ne aflăm aici în faţa exprimării celei mai clare şi concise a întregii probleme a conştiinţei romanităţii la români; ei, românii, ţin şi cred că sunt urmaşi ai romanilor, origine ce e adeverită de nenumăraţi istorici străini; dar românii se şi fălesc cu această descendenţă glorioasă; conştiinţa unei atari înrudiri le creează românilor convingerea permanenţei etnice pe solul dac cât şi cea a unităţii neamului de pe acest sol.

Ultimele două capitole ale *Istoriei sale*, stolnicul Cantacuzino le consacră soartei romano-dacilor după retragerea administraţiei romane din „Dachia". Surprinde în primul rând viziunea boierului muntean asupra statorniciei elementului roman şi a realizării *sintezei* daco-romane: „Aşa deci rămâind romanii în toată Dachia păzitori şi moşteani pen cetăţi şi pen ţinuturi, împărţindu-şi pământuri şi locuri, având voievozii lor, câtăvaşi vreme s-au tras aşa şi au stătut. Însă nici urmele lor într-alt feliu să mai mutase şi să mai schimbase, să le zică vlahi sau într-alt chip, ci oastea romană când să vorbiia de dânsa, iar cându nu, dachi să chiema; şi tot dachi încă multă vreame încoace şi de mulţi să numiia, pentru că şi din dachi şi gheti era încă mulţi rămaşi, cum şi mai sus s-au zis, că nu s-au putut stinge toţi oamenii dintr-o ţară, cum nice să poate, ci tot au rămas...

---

[175] *Ibidem*, p. 46.

[176] *Ibidem*, p. 48–50.

[177] *Ibidem*, p. 50–52.

[178] *Ibidem*, p. 52. Nu trebuie trasă concluzia că eruditul boier ar pretinde aci că românii ar fi urmaşii puri ai romanilor; atât înaintea acestui pasaj cât şi după el se afirmă sinteza daco-roinană ca punct de plecare în etnogeneza românilor; expresiile de „adevăraţi romani şi aleşi romani" sunt o reacţie spontană împotriva „basnelor" şi „vorbelor nesărate" ale lui Simion Dascălul.

Măcară şi acei dachi, măcară şi acei romani, carii apoi de multă vreame prent-atâtea ani tot într-un loc trăind şi lăcuind, şi bine unii cu alţii amestecându-se pen rudenie, unul luund fata altuia, altul feciorul altuia, atâta s-au amestecat şi s-au unit, cât mai pe urmă împreună tuturor dachi le zicea, până când grecii scriitorii întâi, zic toţi, că le-au schimbat numele de le-au zis vlahi. Avem şi acest semnu, că atâta să unise acei romani de aici cu acei dachi, cât nu s-au mai despărţit apoi între dânşii nici când s-au rupt den Împărăţiia Romană şi au intrai pentru dânşii alte limbi, ci tot într-una s-au ţinut şi au rămas şi până astăzi.

Însă romanii, carii era tot mai varvari, îi ţinea pe dachi, cum şi era şi să veade, căci când să mâniia şi să certa între dânşii, în loc de ocară cum s-ar zice, romanul zicea celora: dac, adecăte „înţeleage, varvare". Care cuvânt şi până acume să aude de câte vreun rumân de cei bătrîni, la carii au mai rămas doară câte o urmă de acei mai bătrîni, den om în om păzindu-se, carii ca aceştia ţin şi au şi câte un cuvânt de acealea. Că iată, când vor să cearte sau să zică în loc de ocară vreunul om ce-l veade moale, căscăund şi blestemat, îi zic: dac, care va să semneaze aceata ce zicea pe atuncea"[179].

După o digresiune destul de amplă asupra „urcării (adăogerii) stării şi pogorârii (plecării) lucrurilor politice", stolnicul Constantin Cantacuzino enumeră popoarele migratorii care au trecut prin Dacia. „Rumânii daci" însă n-au putut fi supuşi şi deci influenţaţi determinant de nici o „limbă sau neam" străin, ci, dimpotrivă, ei s-au constituit şi s-au socotit „moşteani vechi şi întemeiaţi acestor pământuri"[180] păstrându-şi chiar şi limba lor romană „săvai stricată, cum şi alte limbi toate ale lor ceale neaoşă şi de moşie-şi le-au stricat"[181]. Între popoarele migratoare se acordă o atenţie specială hunilor („den carii şi până astăzi să trag ungurii") pentru vecinătatea lor cu românii şi datorită faptului că românii „cu dânşii mare amestecare ... au avut"[182].

Discuţia asupra originii hunilor[183], cât şi asupra primelor lor acţiuni militare în Europa, închide sau mai bine zis întrerupe *Istoria Ţării Româneşti* a lui Constantin Cantacuzino stolnicul. Deşi el nu a reuşit să-şi încheie opera istorică, se poate afirma că ceea ce avea de spus despre originea şi începuturile neamului a înfăţişat în acest fragment al unei lucrări concepute să fie mult mai cuprinzătoare. Pasajele citate mai sus redau cu claritate şi exactitate concepţia boierului erudit despre romanitatea românilor, aşa încât, o repetare sau rezumare a acesteia devine inutilă.

---

[179] *Cronicari munteni, I, p. 54–55.*

[180] *Cronicari munteni, I, p. 67.*

[181] *Ibidem*, p. 69.

[182] *Ibidem*, p. 70–71.

[183] La pag. 73 din ediţia citată, stolnicul aminteşte de o conversaţie cu Gheorghe Brancovici (1645–1711) „den Ardeal, om de cinste şi cu cunoştinţă şi şi iubitoriu de a şti multe". Învăţatul transilvan de origine sârb (frate cu mitropolitul Sava Brancovici) s-a exprimat şi el despre originea românilor în *Cronica* sa: „Despre aceaia în zilele împăratului Traian au venit de la Italiia şi rumânii, cari dupre oraşul Roma s-au numit rumâni şi s-au aşezat rumânii între sloveanii cei dupre lângă Dunăre, luând pre sine şi botezul pravoslavnicesc, aşa şi vulturul dupre sfântul botez cu sfânta cruce în gură luară, ca să le fie semnul ţării lor, închipuind vulturul cel mare al Romii, pentru ca să se ştie că de la Roma au venit rumânii cu semnul împărăţiei..." („Revista Istorică", III, 1917, p. 86).

De persoana stolnicului Cantacuzino se leagă încă o observaţie concludentă. S-a văzut până acum chipul în care străinii, în contact cu populaţia românească, au luat cunoştinţă despre romanitatea lor pe care apoi au lundamental-o cu argumente ştiinţifice. Acest fundament ştiinţific a fost mijlocit cronicarilor noştri prin lectura operelor umaniste sau prin discuţii purtate cu umanişti străini; ultimul exemplu grăitor în acest sens îl constituie Miron Costin. Şi Constantin Cantacuzino îşi elaborează teoria pe baza conştiinţei autohtone generale a originii romane şi pe cea a argumentării ei livreşti, umaniste; dar el nu are nevoie să recurgă la discuţii şi informaţii orale culese de la străini (în schimb, „rumânii bătrîni" îi furnizează detalii şi legende istorice pe care le-a valorificat din plin) ci dimpotrivă, a atins un grad atât de înalt în cunoaşterea originii şi a trecutului neamului său şi al ţării sale, încât a dobândit o faimă ce trece graniţele naţionale; ca urmare, străinii i se adresează lui Constantin Cantacuzino pentru a obţine informaţii suplimentare privind originea neamului românesc[184].

---

[184] E vorba în primul rând de contele Luigi Ferdinando Marsili (1658–1730); acesta îşi completează informaţiile sale despre romanitatea românilor, culese din opera umaniştilor, cu elemente luate din conştiinţa colectivă românească, elementele acestea fiindu-i furnizate de către stolnicul C. Cantacuzino; vezi R. Ortiz, *Per la storia della cultura italiana în Rumania*, p. 187–194; G. Bruzzo, *Luigi Ferdinando Marsili. Nuovi studi sulla vita*, Bologna, 1921; M.E. Amaldi, La *Transilvania attraverso i documenti del conte Luigi Ferdinando Marsili*, în „L"Europa Orientale", VII, 1927, p. 295–318; 483–496; VIII, 1928. p. 46–61, 250–274; IX, 1929, p. 262–284; N. Iorga, *Manuscripte din biblioteci străine relative la istoria românilor*, *loc. cit.*, p. 67–102; idem, *Operele lui Constantin Cantacuzino*, Bucureşti, 1902, p. 41 –59 („Răspunsul lui Constantin Cantacuzino stolnicul la întrebările generalului Marsigli"); Al. Marcu, *Date ce ne privesc din autobiografia contelui Marsili, în Închinare lui Nicolae Iorga cu prilejul împlinirii vârstei de 60 de ani*, Cluj, 1931, p. 247–253. Albert Gianola semnalează în revista „Erdelyi Müzeum", 36, 1931, p. 156 şi urm. o lucrare a lui Marsili consacrată popoarelor din Ardeal în care romanitatea românilor este amplu tratată; vezi şi „Revista Arhivelor", L (1973), vol. XXXV, I, p. III, n. 4. O relatare iezuită din anul 1717 susţine că mulţi boieri români vorbeau curent italieneşte, ceea ce ar putea facilita contactarea lor de către biserica romană, cf. *Historica relatio de initio et progressu missionis Coronensis Societatis Jesu în Transilvania, în Quellen zur Geschichte der Stadt Brassó*, VII, Braşov, 1918, p. 525.

Şi epigrafistul englez Edmund Chishull (1671 –1733) care a trecut prin ţările române în anul 1702 a cunoscut opinia lui C. Cantacuzino despre originea romană a românilor pe care savantul englez şi-o însuşeşte în întregime; vezi *Travels in Turkey and back to England*, London, 1747, p. 77–95. (Iată pasajul care atestă conştiinţa romanităţii la români: „The natives ordinarily call themselves *Romans, and their province Tzerra Romanesca, being persuaded that they are descended of that original. And in favour of this opinion they may allege their language, which îs a broken mixture of Latin and Italian, into which have been accidentally adopted some few Turkish and Sclavonic words"; ibidem, p. 85;* Chishull a cunoscut şi opusculul lui Valentin Franck von Franckenstein despre „naţiunile" din Transilvania; vezi mai jos). Relatarea călătoriei prin ţările române a fost tradusă de Ec. Piteşteanu în „Buletinul Societăţii ... române de geografie", XLI, 1922, p. 198–214; pentru autor vezi M. Beza, *Papers on the Rumanian People and Literature*, London, 1920; N. Iorga, *Istoria românilor prin călători*, II, ed. II, Bucureşti, 1928, p. 72–77. Vezi acum P. Cernovodeanu, *Contacte de ordin ştiinţific şi cultural între intelectualitatea engleză*

Istoria lui Constantin Cantacuzino este o operă unică în felul ei în ansamblul producției istoriografice muntene a epocii brâncovenești. Afirmația aceasta nu se bazează atât pe erudiția autorului și pe impresionanta documentare a lucrării, cât mai ales pe subiectul ei; opera aceasta este în fond o lucrare consacrată exclusiv începuturilor și originii neamului (autorul a intenționat însă s-o ducă până în zilele sale). Celelalte cronici muntene sunt în primul rând lucrări de istorie contemporană, trăită, scrise de autori lipsiți de pregătirea și erudiția unui Miron Costin, Nicolae Costin, Constantin Cantacuzino sau Dimitrie Cantemir, dar care erau conștienți că trăiesc sub Constantin-vodă Brâncoveanu o epocă de glorie a neamului. Și totuși și în aceste lucrări putem constata prezența conștiinței romanității la români în forma ei cea mai pură, populară și tocmai de aceea permanentă la poporul român. Autorii acestor cronici, care încep istoriile lor cu incursiuni în trecutul îndepărtat al neamului nu cunosc literatura umanistă asupra romanității; ei redau pur și simplu conștiința autohtonilor așa cum s-a conservat aceasta în toate epocile și care se baza pe amintirea Romei: românii sunt de origine romană, descendenți ai romanilor lui Traian. O atare conștiință nu are nevoie de explicații savante despre etniconul *valachus*, despre procesul colonizării romane, despre latinitatea limbii ș.a.; cel mult se țes legende în jurul acestor strămoși atât de îndepărtați, dar care au lăsat suficiente urme perceptibile pe solul natal („troienele"!)[185].

Astfel trebuie privite afirmațiile lui Stoica Ludescu și ale lui Radu Popescu (paternitatea ambilor autori e contestată, mai ales în ceea ce privește părțile de început ale cronicilor); ele au o importanță majoră tocmai pentru că redau conștiința romanității în forma ei populară, tradițională: „însă dintâi izvodindu-se de rumânii carii s-au despărțit de la romani și au pribegit spre miiazănoapte. Deci trecând apa Dunării, au descălecat la Turnul Severinului; alții în Țara Ungurească, pre apa Oltului și pre apa Morășului și pre apa Tisei ajungând și până la Maramureș.

Iar cei ce au descălecat la Turnul Severinului s-au tins pre supt poalele muntelui până în apa Oltului; alții s-au pogorât pre Dunăre în jos. Și așa umplându-se tot locul de ei, au venit până în marginea Nicopoei"[186].

„Când au fost cursul anilor de la Adam 6798, Radul vodă Negrul, care avea scaunul său la Făgăraș de la moșii strămoși rumânilor, carii venise de la Roma, în zilele lui Traian împăratul Romii, s-au socotit..."[187].

și cărturari din Țara Românească și Moldova în a doua jumătate a secolului al XVII-lea și primele decenii ale celui de-al XVIII-lea, în „Studii", XXIII (1970), 4, p. 718, 722.

[185] Această tradiție populară și-a găsit expresia în prezentarea lui Traian pe o placă de sobă muntenească de la finele veacului al XVII; cf. Barbu Slătineanu, *Plăci de ceramică românească din sec. al XVII-lea*, în „Revista Istorică Română", VIII, 1938, p. 56–57.

[186] *Istoria Țării Românești de când au descălecat pravoslavnicii creștini (= Istoria Țării Românești 1290–1690. Letopisețul Cantacuzinesc)*, ed. critică întocmită de C. Grecescu și D. Simonescu, București, 1960, p. I (vezi și aparatul critic și introducerea).

[187] Radu Popescu vornicul, *Istoriile domnilor Țării Românești*, introducere și ed. critică întocmite de C. Grecescu, București, 1963, p. 3–4 (vezi și aparatul critic).

La sfârşitul epocii de aur a culturii române medievale se află Dimitrie Cantemir (1673–1723), care marchează totodată şi apogeul ei[188]. El este tipul umanistului medieval român: exponent al clasei dominante, reprezentant al unei puternice şi bine conturate orientări politice, erudit de seamă cu o pregătire ştiinţifică de nivel european, istoric în primul rând. Din vasta sa operă ne oprim doar asupra a două lucrări de bază în care fostul domnitor moldovean tratează şi problema descendenţei neamului. Ambele lucrări sunt scrise în timpul şederii sale în Rusia, după eşecul acţiunei de eliberare din anul 1711. Aceste două lucrări sunt: *Descriptio antiqui et hodierni status Moldaviae* (terminată în 1716) şi *Hronicul romano-moldo-vlahilor* (1719–1722), ambele comandate de Academia din Berlin, destinate deci lumii savante europene (Hronicul a fost redactat într-o formă rezumativă în limba latină în anul 1717 sub titlul Historia Moldo-Vlahica; ea se afla la Arhiva Principală din Moscova; Biblioteca Academiei posedă un microfilm complet după acest manuscris latin)[189].

Se constată deci un fenomen semnificativ: dacă până la Dimitrie Cantemir lumea savantă românească apela la producţia ştiinţifică externă pentru argumentarea şi demonstrarea ştiinţifică a originii romane a românilor, destinate deopotrivă cititorilor români, începând cu Dimitrie Cantemir acest raport se inversează: lumea savantă europeană apelează la savanţi români pentru a afla argumentarea şi dovezile romanităţii (inversarea acestui raport este anticipată de cele două lucrări polone ale lui Miron Costin şi de raporturile lui Constantin Cantacuzino cu Marsili). Aceasta nu înseamnă că savanţii români solicitaţi nu apelează la rezultatele istoriografiei ştiinţifice străine, necesare documentării lor; dar, şi în acest punct intervin două schimbări radicale: ştiinţa europeană interesată în elucidarea adevărului despre români refuză să accepte opiniile devenite stereotipe şi convenţionale ale propriilor ei reprezentanţi; ea îşi dă seama că un progres în cunoaşterea acestei probleme se poate realiza doar din direcţia românească. Cealaltă schimbare se constată de partea românească; eruditii români intervin activ pe plan european în dirijarea şi orientarea cercetării originii românilor şi a problemei conştiinţei romanităţii la români.

Aceste schimbări se constată cu claritate în cele două opere sus amintite. După Dimitrie Cantemir va veni rândul istoricilor „Şcolii Ardelene" şi apoi al celor din veacul al XIX-lea şi al XX-lea să răspundă acestei duble solicitări şi sarcini.

Descrierea Moldovei este o primă prezentare sintetică românească a Moldovei din punct de vedere geografic, istoric, politic, instituţional, social, administrativ, etnografic, religios şi cultural. Evident că, în această lucrare, Dimitrie Cantemir atinge doar în treacăt,

---

[188] Lucrările de bază pentru D. Cantemir, atât ca domnitor cât şi ca om de ştiinţă rămân I. Minea, *Despre Dimitrie Cantemir. Omul – scriitorul – domnitorul*, Iaşi, 1926; P.P. Panaitescu, *Dimitrie Cantemir. Viaţa şi opera,* Bucureşti, 1958 (cu o bibliografie excelentă).

[189] Vezi Adolf Armbruster, *Dimitrie Cantemir şi romanitatea românilor*, în vol. *300 de ani de la naşterea lui Dimitrie Cantemir*, Bucureşti, 1974, p. 77–84, şi idem, *Demeter Cantemirs Ansichten über Romanität und Kontinuität der Rumänen*, în vol. *Auf den Spuren der eigenen Identität*, p. 142–153.

dar esenţial, romanitatea românilor; în plin proces de redactare a *Descrierii*, el lucra deja la cea a *Hronicului*, destinat exclusiv acestei probleme.

Descrierea afirmă, aşadar, lapidar pietrele unghiulare ale romanităţii: colonizarea romană, descendenţa românilor din romanii Daciei, deci continuitatea şi unitatea neamului, latinitatea limbii, romanitatea unor instituţii juridice[190].

Hronicul romano-moldo-vlahilor reia aceste idei amplificându-le şi tratându-le într-o lucrare de dimensiuni impresionante (varianta scurtă, latină, numără 96 foi manuscrise, pe când cea românească 343). Varianta latină a fost destinată Academiei din Berlin (al cărei membru a fost ales Dimitrie Cantemir), având deci, ca şi *Descrierea*, un scop informativ, pe când cea românească a fost concepută pentru conaţionalii autorului: „Însă acestea toate fiind de noi în limba latinească scrise şi alcătuite, socotit-am că cu strâmbătate, încă şi cu păcat va fi, de lucrurile noastre deciia înainte mai multe streinii decât ai noştri să ştie. De care lucru acmu de iznoavă ostenită luând, din limba latinească iarăşi pre cea a noastră românească le prefacem. Slujască-să dară cu osteninţăle noastre niamul moldovenesc şi ca-ntr-o oglindă curată chipul şi statul, bătrâneaţele şi cinstea neamului său privindu-şi, îl sfătuiesc"[191].

Erudiţia de care dă dovadă în alcătuirea *Hronicului* este uimitoare pentru oricare savant al vremii. Lista sa bibliografică impresionează, iar metoda citării lucrărilor folosite este riguroasă şi conştiincioasă[192].

Şi în ceea ce priveşte concepţia istorică despre români se observă o schimbare radicală faţă de cronicarii anteriori sau contemporani: Dimitrie Cantemir inaugurează prestigiosul efort al istoriografiei române de a determina şi fixa „locul românilor în istoria universală".

Întreaga teorie şi expunere a lui Cantemir asupra romanităţii românilor se situează în acest cadru.

Întrucât o reproducere a citatelor din *Hronicul* în care se relevă concepţia lui Cantemir despre începuturile şi originea românilor ar lungi peste măsură acest capitol, ne vedem obligaţi să abandonăm formula aplicată până acum, rezumând tezele eruditului domnilor moldovean asupra continuităţii şi romanităţii. Un studiu special ar putea scoate la lumină excepţionala valoare a acestor citate, de o prospeţime şi de un suflu modern surprinzător pentru epoca noastră.

Cantemir îşi începe *Hronicul* cu o *Pridoslovie* în care-şi trădează intenţia: „... iară a romano-moldo-vlahilor niam, de vom vrea să creadem adeverinţii, carea în hronice

---

[190] Ultima ediţie valabilă a textului latin este cea publicată de Academia Română în anul 1973: *Descrierea Moldovei. Descriptio Moldaviae*, ed. Maria Holban ş.a. Descrierea a fost de multe ori tradusă atât în limba română cât şi în limbi de circulaţie europeană.

[191] D. Cantemir, *Hronicul vechimei a romano-moldo-vlahilor*, în *Operele principelui Dimitrie Cantemir*, publicate de Academia Română, VIII, Bucureşti, 1901, p. 180.

[192] Următoarele fraze se situează desigur la începutul metodologiei istorice româneşti: „...toate părticealele hronicului nostru, din istorii şi istorici ca aciia să le alcătuim, pentru a căror credinţă nu iaste cine să să îndoiască..., pre a cărora numere, în catastivul ce urmează şi pre la marginile cărţii, unde mărturiia lor trebuiaşte, cu slove mai mărunte însămnate le veţi videa" (ed. cit., p. 52).

mărturiseaşte, de-i vom căuta cea mai de pre urmă vârstă (de când adecă Traian împăratul din Roma înpărătiasa cetăţilor, alegând cetăţeani romani, în Dachia i-au trecut)..."[193]. „Deciia vor mărturisi, precum poporul romano-moldo-vlahilor, nu din glogozala a naşterii de strânsura să fie scornit, ce din cetăţeani romani, din ostaşi veterani şi din mari familii să să fie ales. Apoi din buni şi tari romano-moldo-vlahii, din buni şi tari părinţi romani născându-să, a sângelui curăţenie, şi a niamului evghenie, nestricată şi nebetejită să fie ferit, precum şi până astăzi tot aşea o feresc..."[194]. De altfel, întreaga *Pridoslovie* este o icoană a locului românilor în cadrul istoriei generale.

Una din concepţiile de bază ale lui Dimitrie Cantemir o găsim enunţată chiar în titlul primei cărţi: „Hronicon a toată Ţara Românească (carea apoi s-au înpărţit în Moldova, Munteniască şi Ardealul) din descălecatul ei de la Traian împăratul Râmului. Aşijderea pentru numerele carele au avut o dată şi carele are acmu. Şi pentru romanii carii de atuncea într-însa aşezîndu-să, într-aceaiaşi şi până acum necontenit lăcuiesc"[195].

Leagănul etnogenezei românilor e Dacia, spaţiu geografic ce corespunde în zilele lui Cantemir ansamblului celor trei ţări române. Ca atare, eruditul domnitor moldovean exilat analizează pe larg izvoarele antice şi umaniste despre Dacia: întinderea ei geografică, locuitorii ei, soarta ei politică. Dacii au fost înfrânţi de către Traian în două războaie succesive. Cum „romano-moldo-vlahii" pornesc de la romanii lui Traian („săditorul şi răsăditorul nostru"), Dimitrie Cantemir aşază la obârşia românilor pe cea a romanilor antici, integrând în trecutul îndepărtat al românilor legendele şi miturile Romei antice şi ale romanilor şi grecilor (Troia şi Eneas!).

Revenind la Traian, Dimitrie Cantemir susţine extirparea totală a dacilor din provincia cucerită şi supusă. Ca atare, era necesară colonizarea completă a provinciei cu romani. Autorul *Hronicului* crede că Traian ar fi adus colonişti numai din Italia, chiar numai din Roma, printre ei numărându-se foarte mulţi nobili şi orăşeni de vază. Scopul acestei prezentări a actului de colonizare romană a Daciei este limpede: Cantemir dovedeşte astfel că românii se trag numai din romani, anticipând prin aceasta una din ideile de bază ale „Şcolii Ardelene".

O atenţie specială acordă Dimitrie Cantemir perioadei Daciei romane, epoca înţelenirii noii plantaţii etnice. Dar discuţia şi polemica principală a operei lui Cantemir e dusă în jurul problemei retragerii aureliene şi a dăinuirii elementului roman în Dacia. Dimitrie Cantemir întreprinde prima analiză ştiinţifică a izvoarelor antice despre părăsirea Daciei de Aurelian şi strămutarea provincialilor în sudul Dunării pe care o interpretează în sensul unei retrageri parţiale şi temporare, asemănătoare cu nenumăratele bejenii din calea turcilor. Cu numeroase ştiri din izvoare (unele forţat interpretate) şi argumente raţionale se susţine stăruinţa romanilor în Dacia. Soarta lor este urmărită până în ajunul întemeierii ţărilor române

---

[193] Ed. cit., p. 13.

[194] Ed. cit., p. 25. *Pridoslovia* este urmată de un cuvânt adresat „fraţilor romano-moldo- vlahilor" în care D. Cantemir li se adresează astfel: „...numele şi niamul Dumniavoastră caria de demult s-au descălecat şi de atuncea până acmu necurmat lăcuieşte în Dachiia (adecă în Moldova, în Ţara Munteniască şi în Ardial), din tyranniia vechii uitări dezbătindu-l precum adevăraţi romani, de Roma cetăţeani, şi din toţi a Italii lăcuitori aleşi ostaşi să fiţi..." (ed. cit., p. 50–51).

[195] Ed. cit., p. 57.

în veacul al XIV-lea; în acest interval romanii au rămas „înfipți și nezmulți" în hotarele Daciei, din care „niciodată piciorul ... afară nu s-au scos". Primul lucru ce atestează această continuitate este „numele de moșie" (*romani-români*), întărit fiind de „limba părințască" („carea din românească sau latinească iaste"). Acest nume și această limbă „nebiruit martur iaste" pentru unitatea neamului „romano-moldo-vlah", cuprins cândva într-o unitate politică: Dacia romană sau „Țara Românească". În legătură cu denumirea poporului și a țării sale, Dimitrie Cantemir poartă o amplă discuție polemică despre Flaccus *valachus, voloh.* Denunțând „basnele" lui Enea Silvio Piccolomini (căruia, greșit, îi atribuie identificarea generalului Flaccus cu cel din versurile lui Ovidiu, pe care Dimitrie Cantemir le traduce de asemenea), Dimitrie Cantemir revine și asupra teoriei tâlharilor adoptată de Simion Dascălul. Atacul polemic lansat împotriva acestor teorii răuvoitoare și calomnioase despre originea românilor este unul din cele mai aspre pasaje din *Hronicul romano-moldo-vlahilor*.

Acestea sunt doar elementele de bază ale concepției lui Cantemir despre originea românilor: descendență pur romană, stăruința neîntreruptă a romano-moldo-vlahilor în „Țara Românească", adică în Dacia romană, unitatea acestora în spațiul carpato-dunărean.

Argumentarea lui Cantemir e plină de detalii menite să susțină aceste idei de bază. Fundamentarea științifică a celor susținute de eruditul moldovean cuprinde o bibliografie impresionantă. *Hronicul* lui Cantemir rămâne și astăzi cea mai întinsă lucrate istorică consacrată originilor românilor. Ea a fost depășită în detaliu, dar în ansamblul ei nu încă. Numeroase izvoare (adesea inedite) utilizate de Cantemir au fost „descoperite" (= redescoperite) în zilele noastre pentru că nu se obișnuiește o lectură atentă și completă a *Hronicului*. Desigur că domnitorul moldovean greșește în unele aspecte ale problemei; nu e mai puțin adevărat că nu puține opinii emise de el se verifică și se continuă astăzi.

Hronicul se află la sfârșitul istoriografiei române a epocii de aur în ceea ce privește interesul umaniștilor români pentru obârșia neamului.

În scrierile cronicarilor români se realizează pentru prima dată sinteza dintre fondul conștiinței autohtone a romanității și argumentarea științifică, livrescă, a originii romane a românilor. Prima componentă a sintezei este de origine general românească prezentă la toți românii prin însuși numele ce-l purtau și care le atestă descendența; acestui element de bază i se adaugă un fond legendar izvorât în primul rând din curiozitatea explicării vestigiilor romane.

A doua componentă este condiționată de cunoașterea umaniștilor străini și a teoriilor lor despre romanitatea românilor. Ea nu se întâlnește pentru prima oară la cronicari ci mai înainte (referirile lui Francesco della Valle și Niccolò Barsi sunt sugestive în acest sens), dar a fost întotdeauna legată de o anumită pătură socială, subțire la început, dar apoi în continuă creștere, cunoscătoare a acestor opere umaniste. Faptul că există o cunoaștere a acestor argumetări înaintea cronicarilor explică de ce cronicarii – care se află tocmai într-o etapă avansată a unei evoluții – nu îmbrățișează toate teoriile lecturilor lor. Simțul critic și de discernământ cu care cronicarii români triază știrile umaniștilor străini dovedește că problema aceasta frământa o anumită pătură a societății românești; tocmai din sânul acestei pături (o elită social-culturală) au ieșit cronicarii români.

Radu Popescu și Stoica Ludescu nu cunosc literatura umanistă; ei nici nu înregistrează argumentarea romanității ci pur și simplu descendența romană. Ei nu realizează sinteza sus-amintită, ci se opresc la nivelul primei componente a ei.

Pe fondul acestei componente se grefează la Ureche, Costineşti, Cantacuzino, Cantemir, cunoaşterea şi prelucrarea critică a „bibliografiei de specialitate" mai mult sau mai puţin bogată (ordinea ar fi următoarea: Grigore Ureche, Miron Costin, Nicolae Costin, Constantin Cantacuzino, Dimitrie Cantemir; în privinţa valorii ordinea nu se ghidează exact după vastitatea lecturilor!). Din întâlnirea şi contopirea acestor doi factori a rezultat sinteza romanităţii românilor la cronicarii noştri: începutul istoriei românilor este marcat de contactul dacilor cu romanii; învingătorii romani au supus (sau exterminat) pe daci; convieţuirea daco-romană reprezintă actul de naştere al poporului român; daco-romanii sau (romanii) nu au părăsit niciodată spaţiul geografic al etnogenezei lor; din stăruinţa lor romană se explică unitatea românilor (li se adaugă chiar şi cei sud-dunăreni); descendenţa romană şi unitatea de neam sunt dovedite de numele poporului precum şi de limba vorbită; vestigiile antice confirmă această obârşie; românii se fălesc cu această descendenţă nobilă; de aceea trebuie combătută, cu toată vehemenţa, orice teorie calomnioasă la adresa originii românilor; acestea nu sunt izvorâte din necunoaştere (deşi nu se exclude această circumstanţă atenuantă) ci în primul rând din resentimente de ordin politic; motive personale nu sunt excluse.

Aceasta este sinteza realizată în mod nuanţat şi gradat de către cronicarii români în ceea ce priveşte elucidarea problemei romanităţii propriului neam. Realizarea ei cu scopul de a-şi informa conaţionalii, dar şi de a înfrunta ofensiva şi avalanşa teoriilor greşite, reprezintă un merit de bază al cronicarilor; cu ei se inaugurează seria misionarilor naţionali ai romanităţii românilor; acţiunea lor cultural-patriotică se desfăşoară în două direcţii: în sânul propriului neam şi în afara cadrului politico-geografic românesc.

Veacul al XVII-lea reprezintă în evoluţia ideii romanităţii românilor o etapă însemnată. Literatura ştiinţifică a Europei barocului nu îmbogăţeşte esenţial cunoştinţele despre originea romană a românilor; repetându-le la infinit şi cu puţin simţ critic ea le transformă într-o manieră literar-ştiinţifică. Nouă e doar adaptarea unor teorii umaniste generale la cazuri concrete (Menius, Hermelinus); nu trebuie totuşi neglijat aportul veacului al XVII-lea la răspândirea ideii romanităţii românilor graţie numărului impresionant de lucrări scrise în limbile vulgare, mai numeroase decât cele în limba latină.

Dar importanţa majoră a veacului al XVII-lea pentru ideea romanităţii rezidă în activizarea ei dinăuntrul mediului românesc datorită istoriografiei săseşti şi mai ales scrierilor cronicarilor români.

Saşii din a doua jumătate a veacului au adoptat o teorie umanistă germană cu scopul de a demonstra presupusa lor origine dacă; corolarul necesar al acestei ipoteze a fost afirmarea de către ei a originii pur romane a românilor.

Cronicarii români au realizat la nivelul culturii naţionale din epoca de aur a spiritualităţii medievale româneşti sinteza dintre fondul conştiinţei autohtone a romanităţii şi cercetarea ştiinţifică umanistă străină asupra începuturilor românilor. Sinteza aceasta originală pregăteşte răspândirea – în mediul românesc – a argumentării ştiinţifice a romanităţii neamului, sădită pe fondul general românesc al conştiinţei romanităţii, prezent prin amintirea Romei în însăşi denumirea naţională. Dar această sinteză mai îndeplineşte o funcţie activă, reacţie a mediului românesc împotriva unor teorii greşite despre originea neamului.

Realizarea acestei sinteze cu cele două funcţii ale ei constituie cucerirea principală a ideii romanităţii la români; de acum ea va deveni o permanenţă a ei.

CAPITOLUL VI

POLITIZAREA NAȚIONALĂ A IDEII ROMANITĂȚII

Evoluția ideii de romanitate în prima jumătate a veacului al XVIII-lea a fost marcată şi influențată de două procese de însemnătate majoră în istoria poporului român:

– Instaurarea dominației străine, de esență absolutistă, în cele trei țări române.

– Lupta românilor din Transilvania pentru emancipare politică şi socială.

Majoritatea teoriilor cu privire la originea romană a românilor din prima jumătate a veacului al XVIII-lea se află în legătură cu aceste două evenimente. Pe de altă parte nu trebuie neglijat un fapt semnificativ: prima jumătate a veacului XVIII-lea este perioada imediat premergătoare epocii luminilor.

În literatura ştiințifică europeană, această perioadă de tranziție e marcată printr-o primă îndepărtare de la canoanele barocului, printr-o orientare spre o anumită libertate de spirit şi raționalism. Această schimbare de mentalitate care anticipează luminismul cultural se poale constata şi într-o serie de lucrări istorico-geografice în care se susține originea romană a poporului român.

§ 1 ȚĂRILE ROMÂNE SUB REGIMURI DE DOMINAȚIE STRĂINĂ

Începutul celui de al doilea deceniu al veacului al XVIII-lea a adus sfârşitul domniilor pământene şi instaurarea regimului turco-fanariot în Moldova şi Țara Românească, măsură prin care Poarta suzerană a răspuns la intețirea luptei de emancipare politică a țărilor române în timpul domniilor lui Şerban Cantacuzino, Constantin Brâncoveanu şi Dimitrie Cantemir. Regimul turco-fanariot reprezintă în istoria poporului român o perioadă de maximă exploatare şi asuprire străină cu profunde prejudicii aduse vieții politice, economice şi culturale.

Şi cea de a treia țară locuită de români, Transilvania, a cunoscut în această perioadă înlocuirea regimului autonom şi autohton cu o formulă de guvernare absolutistă străină. Ca rezultat al ofensivei răsăritene a Austriei, Imperiul Habsburgic şi-a încorporat prin acțiuni diplomatico-militare succesive şi progresive principatul transilvan.

Deşi diferite ca aplicare, formulele de guvernare străină, atât cea habsburgică cât şi cea turco-fanariotă, au înseninat pentru cele trei țări române o piedică în evoluția lor economică, politică şi culturală, piedică mult mai pronunțată în prima jumătate a veacului al XVIII-lea.

Regresul cultural se manifestă, în ceea ce priveşte problema originii şi a conştiinţei neamului, prin dispariţia completă a preocupărilor cronicarilor pentru elucidarea ştiinţifică a originii neamului[1] şi printr-o împuţinare a tipăriturilor în limba română în care apar expresii semnificative ca „neam, rod românesc", „limba, ţara românească" ş.a. Prin aceste două fenomene se adevereşte încă o dată un adevăr general valabil după care orice dominaţie străină stânjeneşte evoluţia culturii naţionale; cultura română în epoca fanariotă este dominată de învăţaţi greci sau grecizaţi şi prin aceasta străină şi uneori ostilă celei naţionale[2].

Schimbarea statutului politic şi juridic al Transilvaniei a influenţat de asemenea negativ viaţa culturală autohtonă îndeosebi cea a comunităţii săseşti, în Transilvania autonomă, saşii ca „starea a treia" reprezentaseră o forţă economică şi culturală de prim ordin. Inclusă în vastul Imperiu Habsburgic, restrânsa comunitate săsească îşi pierde fizionomia tradiţională şi atât de caracteristică, de care cabinetul de la Viena n-a ţinut seamă. Rezultatul acestei politici a fost un regres economic, spiritual şi cultural care a cuprins Universitatea săsească în secolul al XVIII-lea[3].

Aceste transformări s-au reflectat şi pe plan istoriografic. Cu o singură excepţie, toate lucrările istoriografice săseşti scrise în prima jumătate de veac de stăpânire austriacă în Transilvania au rămas în manuscris[4].

În legătură cu instaurarea stăpânirii austriace în Transilvania trebuie privită şi brusca schimbare de atitudine a unuia dintre conducătorii politici ai saşilor în privinţa descendenţei dace a saşilor. Dacă această teorie putea oferi argumente istorice în susţinerea unor revendicări politice în timpul principatului, ea îşi pierde această utilitate sub noii stăpâni ai Transilvaniei. În noile condiţii, vechimea populaţiei în acest colţ al Imperiului Habsburgic nu mai impresionează pe conducătorii de la Viena. Dar dacă, dimpotrivă, se afirma că saşii au venit de fapt din teritoriile ereditare ale Imperiului German nu se putea aştepta ca Viena să-i privească cu alţi ochi, favorizându-i faţă de celelalte „naţiuni" ale Transilvaniei, dobândirea căreia putea să pară ca un fel de recucerire legitimă? A. Scheiner şi K.K. Klein au susţinut că schimbarea atitudinii lui Franck este un rezultat exclusiv al evoluţiei sale ştiinţifice[5]. Noi credem că această trecere pe o poziţie diametral opusă a comitetului sas nu este străină de unele preocupări şi aspiraţii politice.

---

[1] În schimb, asemenea preocupări se constată la domnitorii fanarioţi, înainte de toţi la Constantin Mavrocordat, vezi mai jos pag. 254 şi îndeosebi nota 61.

[2] Cronicarul grec Alexandru Amiras (?) descrie o hotărnicire în timpul lui Mihai Racoviţă în termenii următori: „au mersu de au îmblat scriind hotarul Moldovii, care să începe de la hindichiul lui Traian, împăratul Râmului şi miarge până în Nistru cum să veade şi astădzi", *Cronica anonimă a Moldovei 1661–1729 (Pseudo-Amiras)*, ed. Dan Simonescu, Bucureşti, 1975, p. 97.

[3] Dar, chiar în a doua jumătate a veacului ea trecuse de punctul critic, redresându-se în procesul de trecere de la stadiul medieval la o comunitate etnică modernă, care a cunoscut în veacul al XIX-lea o înflorire economică şi culturală impresionantă.

[4] Făcând această afirmaţie nu luăm în consideraţie lucrările unor autori saşi tipărite în afara graniţelor Transilvaniei.

[5] A. Scheiner, *Das Hohelied Salomonis in der siebenbürgisch-sächsischen Sprache. Beitrag zu einer Geschichte siebenbürgisch-deutschen Sprachgefühls*, în „Archiv des Vereins für siebenbürgische Landeskunde", XLV (1930), 3, p. 47 urm.; K.K. Klein, *Das „Rätsel der siebenbürgischen Sprachgeschichte". Die Gothen-Geten-Daken Sachsengleichung*, în vol. *Transsylvanica*, p. 126 urm.

După cum la demonstrarea tezei originii dace a saşilor, autorii acesteia se opriseră şi asupra originii românilor, tot aşa şi oponenţii ei se vor ocupa de romanitatea românilor.

Groparul teoriei geto-daco-gotice este considerat pe bună dreptate a fi comitele saşilor Valentin Franck von Franckenstein (1643–1697). În lucrarea sa *Breviculus originum nationum et praecipue Saxonicae in Transylvania* (apărută la Sibiu în anul 1696, în acelaşi an a fost editată şi o versiune germană, ediţia a II-a apărând la Cluj în 1697), înaltul demnitar sas combate cu hotărâre teza originii dace a saşilor, arătând că aceştia au emigrat din Germania în Transilvania în veacul al XII-lea. După ce analizează situaţia celor trei naţiuni privilegiate, Valentin Franck von Franckenstein continuă: „Extra praedictas principales Transilvaniae Nationes, de quibus hactenus actum, vetustiores sunt Valachi, quos aliquando latine Romanos[6], hungarice Olá denominatione ab Italia petita (Hungaris enim Italus, Olasz, Italia autem Olasz Orzság dicitur), nuncupamus: pure Germanice, Valachus est Walach, Saxonico-Germanice, Bloch, unde Blaccorum nomen ortum. Iidem vero Valachi, seipsos Romun, id est Romanum, vocant"[7].

În continuare, autorul arată că este foarte îndoielnic că românii şi-ar trage originea de la *Flacciani* (după Flaccus) sau de la *Volgachi* (după Volga): „Existimamus tamen, veriorem esse illam sententiam, qua statuitur, e colonis eos Romanis, Trajani Imperatoris, quibus, facto per Danubium pilis lapideis ponte, miro artificio Regem Gottorum[8] Decebalum, magnis cladibus attritum vicerat, supermansisse"[9]. Pentru aceste bătălii şi cuceriri încă mai stau mărturie Columna lui Traian la Roma precum şi nenumăratele inscripţii, statui şi monede romane din Transilvania[10]. Eruditul comite caută apoi să explice prezenţa urmelor slave în limba română (scrierea chirilică), confesia ortodoxă adoptată de români precum şi – cel dintâi dintre istoricii saşi – existenţa ramurilor sud-dunărene ale românilor: „Quod vero successu temporis, Leges, Mores, Scripturam et Religionem ipsam mutaverint, sine omni dubio, inde factum: quod superioribus seculis, Russiae Albae populus, sedes novas quaesiturus et domicilium mutaturus collectis vasis, non tantum Bulgariam sed utramque insimul Danubii ripam impleverit, ac versus meridiem quidem, populos Illirios, in partibus vero cis-Danubianis, in quibus Valachia, Moldaviaque sita est, Romanas invenerit colonias: Facta deinde Nationum diversarum, partim per connubia, partim per varia commerciorum genera coalitione, lingvae etiam commixtae sunt. Ac in Bulgaria quidem, Mysia et vicinitate proxima, Ruthenica cum Illyrica in Valachia vero et Moldavia, eadem Ruthenica cum latina confusa est, uti ex idiomate Valachico clare et aperte constat. Hinc est, quod praedictae coloniae non lingvam tantum, sed Scripturam quoque et Religionem Ruthenicam, quae a Graeca nihil dissidet, communem habeant, Sacraque sua, Ruthenica..."[11].

---

[6] Frank este singurul autor sas care afirmă că românii sunt numiţi *Romani* în limba latină.

[7] Valentin Franck von Franckenstein, *Breviculus originum nationum et praecipue Saxonicae in Transylvania*, Cibinii Transylvanorum, 1696, p. 26.

[8] Toţi adversarii originii daco-geticc a saşilor continuă, însă, să identifice pe daci cu goţii.

[9] V. Franck von Franckenstein, *op. cit.*, p. 27.

[10] *Ibidem*. p. 28.

[11] *Ibidem*, p. 29–31. Pasajele acestea au fost traduse în limba română de Aurel A. Mureşianu, *O nouă contribuţie la istoria românilor în evul mediu*, în „Ţara Bârsei", VIII, 1936, p. 409–410.

Opusculul lui Franck a cunoscut o circulație foarte largă; el a fost apreciat de contemporanii săi, între care cel mai ilustru a fost Gottfried Wilhelm Leibniz[12].

Demn de reținut mai e și faptul că Franck este primul sas care a scris versuri în limba română (traduceri libere din Ovidiu), apărute la Sibiu în anul 1679[13].

În urma ofensivei declanșate de Franck împotriva teoriei dace, aceasta intră într-o criză prelungită și dispare în cursul veacului al XVIII-lea. Un alt sas transilvan de amplă respirație spirituală și de o erudiție excepțională este Marcus Fronius (1659–1713), originar din Brașov, orașul căruia i-a consacrat foarte multe scrieri. Jurnalele sale acordă o mare importanță răscoalei „curuților" sub Francisc Rákóczi. Consemnând intervenția armată a românilor în 1705, Fronius scrie următoarele, ce denotă o capacitate extraordinară de anticipație: „si desueta semel arma induat Romanorum ista progenies viresque noscat suas, verendum est, ne iugo excusso imperium Transylvaniae affectet"[14].

Dar afirmarea romanității românilor nu se întâlnește numai în lucrări săseşti consacrate „națiunilor" din Transilvania; o scriere iezuită de la începutul veacului al XVIII-lea despre secui conține următoarea digresiune în trecutul Transilvaniei: „Terram hanc siculicae nationis, ante aduentum eorum, possidebant primum Gelae, Daci, postea Gothi, et mixta ex Gelis, Dacis Gothisque Gepidae dicti, eo quod Getarum fuerint sedes. Deinde Romanorum posteri, Valachi, dicti Saliani et Alutani, et quidem Saliani ex eo, quod tradus salsorum montium ingentium, ibi sit, unde et aliis salem copiosa distrahunt, et ipsi adnutum eo utuntur. Alutani autem a fluvio Aluta, in cuius tractu per longum habitabant... Et tam pura, sine mixtionibus cum aliis gentibus haec natio siculica sola permansit, ut licet proximos et vicinos habeat magna ex parte Saxones et eorum pagos ac aliqua ex

---

[12] K.K. Klein, *loc. cit.*, p. 127–128. Celebrul filozof german G.W. Leibniz (1646–1716) avea cunoștință de latinitatea românilor, dobândită probabil din opusculul comitelui sibian (cf. Egon Hajek, *Die Hecatombe Sententiarum Ovidianarum des Valentin Franck von Franckenstein*, Hermanastadt-Sibiu, 1923, p. 34–37). Între numeroasele sale studii asupra limbilor, se numără și un memoriu din 1712 către Petru cel Mare în care se afirmă: „II y a encore d'autres langues, fort peu étendues, comme le valaque, qui dérive en grande partie du latin, reste d'une colonie romaine..." (cf. „Revista Istorică", XXVIII, 1942, p. 158–159). În celebrul *Otium Hanoveranum*, Leibniz notează „De Walachis vel Blachis omnes consentiunt lingvam plurimum habere latini" (cf. E. Hajek, *loc. cit.*, p. 35–36 n., vezi și G. Bonfante, *Leibniz e la lingua romena*, în „Cahiers Sextil Puşcariu", II (1953), 1, p. 60–62; M. Baffi, *Un problema sempre attuale: La romanità dei romeni*, în „Studi Romani" III, 1955, p. 556–558). Un alt mare filozof din prima jumătate a veacului al XVIII-lea care și-a îndreptat atenția și asupra trecutului țărilor române și având cunoștințe despre romanitatea românilor a fost G. Vico (1668–1744); cf. N. Iorga, *Un mare gânditor italian despre luptele din sud-estul Europei. Giambattista Vico,* în „Analele Academiei Române", Mem. secț. ist., Seria III, tom. XIX, 1937, p. 331–344 (îndeosebi p. 338).

[13] Vezi E. Hajek, *loc. cit.*, K.K. Klein, *Rumänisch-deutsche Literaturbeziehungen*, p. 94–101.

[14] *Aus den Tagebüchern des M. Fronius*, în *Quellen zur Geschichte der Stadt Brassó*, VII, Brașov, 1918, p. 335, vezi și p. 324: „Si nunc animos a latrociniis ad iustum bellum revocent ac arma tractare distant, magnopere metuendum, ne redeunte in praecordia virtute Romana de imperio Transsilvaniae dimicentur (!) habituri auxiliatrices manus Moldavas pariter et Transalpinas".

parte Valachos ad orientem quidem Moldauos, et aliqua ex parte Transalpinos, qui omnes Valachi, Romanorum posteri..."[15].

Se remarcă, aşadar, că în această laudă adusă secuilor se găseşte şi prilej de a afirma în două rânduri că toţi românii din cele trei ţări române nu sunt alţii decât „urmaşii romanilor" (*posteri Romanorum*).

Cea de-a doua luare în stăpânire habsburgică a Transilvaniei (după cea de la mijlocul veacului al XVI-lea) este marcată de asemenea printr-o bogată literatură informativă asupra noii achiziţii teritoriale, menită să lămurească cercurile guvernamentale vieneze despre acest colţ îndepărtat al imperiului.

Printre lucrările de acest gen merită să fie menţionat un *Additamentum*, scris probabil de un militar (judecând după sens şi fond). Amintind de colonizarea Daciei de către Traian, anonimul austriac continuă: „Eben von diesen Römern sind so vielle dörfer in der Wallachischen Sprachen und in Siebenbürgen selber so viele Inscriptiones und andere Fusstaphen des Römischen Alterthumbs Zurücke geblieben... Die Wallachen und Moldauer diese werden auff Ungarisch Ola, aufs Sächsisch Bloch und in der Wallachischen selber Romun genandt. Sie sind die ällesten und Häuffigsten, werden fast Wie Leibeigene gehalten und bekommen die Unfruchtbareste Gegenden. Ihre Sprach ist ein Mischmasch von verdorbenen Lateinischen Wörtern, welches eine Anzeigung ist, dass sie aus den alten Römmern herstammen..."[16].

Anonimul observator al stărilor de fapt din Transilvania constată deci la faţa locului caracterul roman al românilor, confirmat atât prin vestigiile antice cât şi prin limba românilor, care constituie populaţia cea mai veche şi cea mai numeroasă dar lipsită de drepturi politice – remarcă deosebit de sugestivă arătând existenţa acestor constatări şi asocieri de idei în însuşi mediul românesc. Acest anonim găseşte însă prin analogie, chiar în situaţia inferioară a românilor transilvani o confirmare a originii lor romane: „Dieses kan man noch beyläuffig mercken, dass es Zu verwundern, in was vor Verachtung mit der Zeit die Römer gerathen sind, denn eben als auch als Galien von den Franken war eingenommen worden, so hiess man die daselbst noch übrige Lateinische Sprache Lingvam Rusticam, die bauren Sprache, weil diejenige, so sie redeten wie Sclaven gehalten worden"[17].

Intensificarea politicii Austriei în sud-estul european şi pătrunderea ei efectivă în acest spaţiu a avut drept consecinţă, printre altele, sporirea interesului pentru acest spaţiu al rivalilor Imperiului Habsburgic, înainte de toate al Franţei lui Ludovic al XIV-lea. În acest cadru de relaţii internaţionale se situează un mijloc de informare asupra ţărilor române, cerut de conducătorii politicii franceze; interesul acestora pentru ţările române

---

[15] *SICVLIA adcuratius quam hactenus delineata et descripta.* In lucem data et dedicata A.C. MDCCII. A.R.P. Andreae Lencrovicz e Soc. Jesu, Residentiae Vdvarhelyien. Superiori Patri multum venerando ab A.R.P. Stephano Lakatos de Oppido Vdvarhely Parocho Kozmasiensi, die 30-mo Octobris, la Arh. Stat. Sibiu, Varia, II/5, tom. II, p. 8–9.

[16] *Additamentum P. W. Einige Zugaben und Ammerkungen über den Siebenbürgischen Staat A. 1708*, la Arh. Stat. Sibiu, ms. B 1–5. nr. 92, f. 81–89.

[17] *Additamentum*, *loc. cit.*, f. 90.

sporise şi din cauza încercărilor lor de ieşire de sub suzeranitatea Porţii. Acest mijloc de informare se compune din numeroase întrebări privitoare la starea Moldovei şi Ţării Româneşti din toate punctele de vedere. Natura răspunsurilor, îndeosebi cele referitoare la problema originii românilor, arată o influenţă polonă; ele au fost probabil redactate în Polonia[18]: „Les Polonais, qui ont de l'érudition nomment ces deux provinces comme il vient d'être marqué. Il est vrai que, sans les confondre, ils semblent cependant confondre les peuples qui les habitent en nommant indifféremment les uns et les autres *Wlochy* ou *Wolochy*, et c'est apparemment la conformité qu'il y a dans ces deux noms qui a donné lieu à l'erreur qu'on attribue aux Polonais de donner à chaqune de ces deux provinces le nom de l'autre; mais on trouvera que, pourvu qu'on distingue les terres, à cause de leur langage qui est pre(s)que semblable, *Wlochy* signifie en polonais l'Italie et *Wolochy* la Valachie; *Wloch* un Italien et *Woloch* un Valaque; *Wlochovie* les Italiens et *Wolochovie* les Valaques. Et quoique ce nom soit en usage parmi les Polonais en parlant de ces peuples, ce n'est pas cependant le véritable nom qu'ils leur donnent ni celui que ces peuples se donnent eux mêmes: il fait seulement connaître leur véritable origine, qu'une constante tradition générale reçue sans aucune contéstalion fait venir des exilés du temps de l'Europe des Romains qui ont peuplé ces deux provinces qui étaient auparavant désertes ou peu habitées... La langue qu'on parle dans la Moldavie et dans la Valachie est composée de latin et d'italien corrompus, et ceux qui ont quelque connaissance de ces deux dernières langues trouvent dans les autres quelques mots entiers de celle-ci et quelques autres qui y ont du rapport. Il semble que cette seule raison suffirait pour persuader que ces peuples viennent effectivement des exilés des Romains, quand même on voudrait douter de la tradition..."[19].

Autorul anonim al acestei descrieri a ţărilor române (considerată a fi cea mai amănunţită descriere franceză până la începutul veacului al XVIII-lea) afirmă atât unitatea de neam a românilor cât şi descendenţa lor romană şi latinitatea limbii lor. Totuşi se constată anumite rezerve în aceste afirmaţii, explicabile prin poziţia autorului, influenţată

---

[18] Pentru datarea (între 1711–1714, probabil 1712), autorul şi împrejurările redactării descrierii, vezi C.C. Giurescu, *Une enquête française sur les Principautés roumaines au commencement du XVIIIe siècle*, în „Mélanges de l'École Roumaine en France", II, 1924, p. 39–63; A. Sacerdoţeanu, *Du nouveau concernant une enquête française sur les Principautés roumaines au commencement du XVIIIe siècle*, în „Revue historique du Sud-Est européen", VI, 1929, p. 55 urm. (datează scrierea cu anul 1714).

[19] Hurmuzaki, Supliment, I/1, p. 417–418, 422. Acest „chestionar" a mai fost publicat o dată de Al. Odobescu în Supliment, I/3, p. 5–11, comentat apoi de C.C. Giurescu, *loc. cit.*, şi de A. Sacerdoţeanu. *loc. cit.* (la p. 62 pasajul despre latinitatea limbii: „Dans le commerce ordinaire on parle la langue moldave dont le fond est un latin et un esclavon corrompu, auquel on a ajouté du grec, du turc, du polonois et du moscovite..."). În rest, diferitele ediţii nu se deosebesc mult. Tot la începutul veacului, un anonim călător din slujba lui Carol al XII-lea observă că foarte multe cuvinte din limba română se potrivesc cu cele latine; el mai afirmă că această limbă se vorbea deopotrivă în cele trei ţări române, exemplificând-o cu unele expresii; cf. *Reisebeschreibung von Pultawa durch das Desert Dzike Pole nach Bender und durch die Wallachey und Moldau nach Deutschland*, s.l., 1714, p. 193–194, 220.

vădit de modul polon de prezentare a originii românilor; autorul anonim nu poate însă nega existența unei tradiții autohtone a romanității, opusă teoriei exilaților[20].

Scurt timp după moartea lui Valentin Franck von Franckenstein, preocuparea față de romanitatea românilor redevine actuală la autori saşi care scriu despre originea lor după concepția comitelui sibian. Argumentele acestuia au fost reluate şi amplificate de urmaşii săi. Cel dintâi dintre aceştia a fost un alt fruntaş al saşilor, Andreas Teutsch (1669–1730) „judex regius Cibiniensis". Lucrarea sa rămasă în manuscris *Historia Regni sive Principatus Transylvaniae* este dedicată chiar lui Valentin Franck von Franckenstein şi scrisă în al doilea deceniu al secolului al XVIII-lea[21]. Teutsch combate teoria geto-daco-gotică, arătând că saşii au fost aduşi în Transilvania pe timpul regelui Geyza al II-lea. El începe istoria Transilvaniei, „parte a vechiului regat dac", cu cucerirea romană şi supunerea dacilor pentru care stă şi astăzi mărturie Columna lui Traian. Teutsch continuă apoi: „In diesem Servilen Zustande verblieben die Dacier bey nahe 200 jahre bis selber unter unter (!) dem Kayser Gallieno sich ermunterten und wieder ihre Beherscher die Römer die Waffen engriffen, auch sehr glücklich waren Ihr Joch abschüttelten und endlich unter Aureliano sich in ihre wöllige Freyheit setzten, wobey sie denn und denienigen Röhmern unter ihnen zu leben verstatteten, welche ihrer Herschalt sich gutwillig unterworfen. Diese seyen *die heutigen Walachen*, welche sich in ihrer Sprach *Rumuin* nennen, die andern wurden wieder alle in Welschland verjagt"[22]. Dominației dace i-a pus capăt abia invazia hunilor, dacii dispărând, după Teutsch, complet de pe scena istoriei. Teutsch arată în continuare că, pe lângă „națiunile" privilegiate, în Transilvania se găsesc numeroase alte națiuni: români, sârbi, bulgari, evrei, greci, armeni, anabaptişti (!), țigani. Despre români, eruditul sas susține: „Die Walachen sind an der Zahl die stärksten und halten alle Siebenbürgische Scribenten davon, dass dieselben von den Römischen Colonien, als Kayser Trajanus der Gothen König Deceballum uberwunden und ganz Dacien sich unterhänig gemacht, allhier in Siebenbürgen blieben"[23]. Remarcăm, deci,

[20] Aceeaşi teorie o susține şi ofițerul suedez Erasmus Schneider von Weismantel (1688–1749) în jurnalul său, descriind şederea sa în Moldova (1710–1714) în timpul domniei lui Nicolae Mavrocordat. El afirmă descendența romană a românilor şi latinitatea limbii lor. Dar el are o atitudine net ostilă moldovenilor; de aceea susține că „chiar după mărturia lor" li s-ar trage originea din exilați romani, ceea ce ar fi influențat firea şi moravurile lor; vezi C. I. Karadja, *Ziarul lui Weismantel*, în „Revista Istorică", XV, 1929, p. 149 –151; N. Iorga, *O nouă descriere a Moldovei în secolul al XVIII-lea, de un Suedes*, *ibidem*, XVI, 1930, p. 1–28; 85–102. Un călător contemporan, francezul Aubray de la Motraye (1674–1743) constată în Dobrogea supraviețuirea amintirii lui Ovidiu (*Voyages du Sr. A. de la Motraye en Europe, Asie et Afrique*, I, Haye, 1727, p. 9; vezi şi p. 203–217); vezi şi John Bell of Antermony (1691–1780), *Travels from St. Petersburg in Russia to diverse parts of Asia (1737–1738),* Glasgow, 1765, apud Th. Codrescu, *Uricariul*, XXIV. p. 215 urm.

[21] Catalogul manuscriselor Brukenthal de la Arhivele de Stat Sibiu indică greşit anul redactării tratatului lui Teutsch ca fiind .,1696". Această dată este de fapt anul tipăririi lucrării lui Franck, titlul căreia se află înscris la sfârşitul manuscrisului lui Teutsch. Ultima dată istorică pe care o întâlnim în *Istoria* lui Teutsch este „1717".

[22] Andreas Teutsch, *Historia Regni sive Principatus Transylvaniae,* la Arh. Stat. Sibiu, ms. A 1–5, nr. 83, f. 2.

[23] *Ibidem*, f. 9. Alto copii ale lui Teutsch; *ibidem*. ms. FF 1–4, nr. 20, şi ms. B 1–5, nr. 92.

că şi Teutsch consideră pe români urmaşi direcţi şi puri ai romanilor care, în limba lor, se numeau „români" şi care erau din punct de vedere numeric cea mai puternică „naţiune" din Transilvania[24].

Un foarte bun cunoscător al românilor a fost Anton-Maria del Chiaro (mijlocul veacului al XVII-lea – după 1718), care a stat mai bine de şase ani în Ţara Românească în calitate de secretar domnesc al lui Constantin Brâncoveanu, Ştefan Cantacuzino şi Nicolae Mavrocordat[25]. Scurt timp după plecarea sa din ţară, el şi-a scris opera principală intitulată *Istoria delle moderne rivoluzioni della Vallachia*, apărută la Veneţia în 1718. Părţile cele mai valoroase ale acestei lucrări în ceea ce priveşte romanitatea românilor nu sunt cele în care del Chiaro rezumă conştiincios opiniile altor autori (Pius al II-lea, Bonfini ş.a.), ci acelea în care ne comunică propriile sale observaţii: românii îşi zic lor, ţării şi limbii lor, *romuni*, *rumaneasca*. Romanitatea lor este adeverită prin limba lor (care „nu este altceva decât pur şi simplu o schimonosire a limbii latine"), prin uzanţe penale, obiceiuri şi jocuri populare[26].

După mai puţin de trei decenii de stăpânire habsburgică asupra Transilvaniei, cunoştinţele despre noua achiziţie şi despre realităţile ei etnice se generalizează în foarte mare măsură; lucrul acesta se poate vedea din înmulţirea lucrărilor generale care conţin referiri cu privire la romanitatea românilor; astfel este cazul cu scrierea lui Mihail

---

[24] Asemănător se exprima în 1716 sasul din Bistriţa Daniel Körner, *Tractatus Epistolaris de Statu Ecclesiae Saxonum in Transsilvania*, Biblioteca Filialei Academiei, Cluj, Arhiva istorică, col. Kémeny, col. minor, tom. XXX, nr. 4, copie, nepag.); observând prezenţa românilor pe întregul cuprins al Transilvaniei, dar şi lipsa lor de drepturi politice, Körner exprimă un deziderat surprinzător de democratic, cerând deplina egalitate între toate „naţiunile" transilvane; în privinţa originii românilor, Körner face o referire la Toppeltinus.

[25] Vezi C. Boroiana, *Anton Maria del Chiaro*, în „Studia bibliologica", III, 1969, p. 115–132.

[26] *Istoria delle moderne rivoluzioni della Vallachia con la descrizione del paese, natura, costumi, riti e religione degli abitanti*. Composta da Anton-Maria del Chiaro. Nuova edizione per cura di N. Iorga, Bucureşti, 1914. Atrage atenţia în primul rând mărturisirea lui del Chiaro: „Appoggerò la mia narazione sopra la fede, e di quanto hò veduto, e di quanto mi hanno affidato persone che ci ebbero parte..." (p. 19). Descrie apoi firea românilor: „Non già che i Valachi sieno privi di buon ingegno e di coraggio, e segno di potere star a confronto di qualsisia bellicosa nazione, ma le continue esorbitanti gravezze e tributi... gli hà talmente avviliti, che dell'antico romano valore non è restato loro altro che'l nome. Chiamansi adunque in lingua loro *Romuni*, e la patria loro, cioè la Valachia, la chiamano *Tzara Rumaneàsca*, la loro lingua: *limba rumaneàsca*, ed infatti, se mai vi fosse chi dubitasse che la nazione valaca moderna traga la sua origine da'Romani che vi si stabilirono per colonia, consideri attentamente il loro linguaggio e conoscerà non esser altro la valaca favella senon una pura e mera corruttela del latino idioma (p. 24; la p. 30 uzanţe penale romane la români, la p. 55 jocuri şi obiceiuri populare „che usavansi presso gli antichi Romani..."). Pasajul despre limba română se află şi la L.A. Muratori (1672–1750), *Antiquitates Italicae*, II, 89 cu adăugirea: „Ciò che fecero i Valachi, corrompendo alla lor maniera la lingua latina, si osserva fatto anche da i Sardi" (cf. „Revista Istorică", XVII, 1931, p. 247). Altă informaţie despre Muratori şi români la Al. Marcu, *Romanticii italieni şi românii*, în „Analele Academiei Române", Mem. secţ. lit., Seria III, tom. II, 1925, p. 26.

Bombardus, *Topographia Magni regni Hungariae* sau cu cunoscutele lexicoane ale dascălului german Johannes Hübner[27].

În urma păcii de la Passarowitz (1718) Imperiul Habsburgic şi-a sporit anexiunile teritoriale din sud-estul european înglobând în graniţele sale şi Oltenia. Cele cinci judeţe de peste Olt, devenite acum „Valachia imperială" vor sta timp de două decenii sub autoritatea imperială şi supuse unui nou regim administrativ[28]. Din numeroasele rapoarte şi descrieri ale noilor stăpâni ai Olteniei reţine atenţia – dincolo de interesul pentru latura atât de captivantă a experimentului imperial de guvernare absolutist-preluministă – revenirea frecventă, asemenea unui leitmotiv, asupra trecutului roman al Olteniei, a tradiţiei populare despre acest trecut şi a descendenţei romane a românilor olteni; aceste rapoarte fiind scrise în general de militari sau ingineri – deci de persoane puţin informate asupra romanităţii românilor aşa cum era prezentată aceasta de către literatura umanistă şi barocă – redau adesea laturi noi, dar deosebit de revelatoare, ale conştiinţei romanităţii la români.

Cea mai amănunţită descriere a Olteniei se datoreşte inginerului Friederich Schwanz von Springfels (mort în 1728). În anexă la harta Olteniei, încheiată în 1723, se află o

---

[27] M. Bombardus rezumă din I. Lucius, Szamosközy, Pius al II-lea, Laonic Chalcocondil, Bonfini, Cromer ş.a. (vezi Michaelus Bombardus, *Topographia Magni regni Hungariae...*, Viennae Augustae, 1718, p. 16–17; 20, 21, 29; 361–363, 367; el este amintit de A. Sacerdoţeanu, *Consideraţii asupra istoriei românilor în evul mediu*, p. 58; I. Minea, *Din trecutul Iaşilor*, în „Cercetări Istorice", XIII–XVI (1940), 1–2, p. 670–676; B. Daicoviciu, *Mărturii apusene despre latinitatea şi continuitatea românilor*, în „Acta Musei Napocensis", V, 1968, p. 212). Pedagogul german J. Hübner (1668–1731) şi-a câştigat o deosebită faimă datorită numeroaselor sale lucrări dedicate instrucţiei elevilor. În manualele şi lexicoanele sale, reeditate de nenumărate ori, se constată că până în anii 1718–1719 nu apare ideea romanităţii românilor, cu toate că el descrie ţările române; începând cu anii 1718–1719 Hübner include şi un excurs despre originea romană a românilor; cf. *Kurtze Fragen Aus der Neuen und Alten Geographie Biss auf gegenwärtige Zeit continuiret*, Leipzig, cap. VIII: *Von der Wallachey* (începând cu ediţia 1718 se afirmă romanitatea); *Reales Staats-, Zeitungs- und Conversation-Lexicon*, Leipzig, 1719, ed. IX, col. 1958 (afirmarea romanităţii; ed. XIV, Leipzig, 1732, col. 2062 mai adaugă următoarele despre români: „bey ihren Gottes-Dienst bedienen sie sich der Russischen und Syrischen (!) sprache. Der Nahme *Wallachey* bedeutet ein Land, so hinter oder unter dem Gebürge hiegt (!)". Mai vezi şi alte enciclopedii şi lexicoane istorice: Samuel Pitiscus, *Lexicon Antiquitatum Romanorum*, I, Leovardiae, 1713, s.v. *Dacia*, p. 625; altă ediţie: Venetiis, 1719, vol. II, p. 4 urm. (copiază fidel din Pius al II-lea); *Allgemeines Historisches Lexikon*, IV, Leipzig, 1722, p. 708–709 (*Wallachey, lat. Valachia*): „...Was die einwohner betrifft, so sind sie ohnstreitig Römischer herkunfft und reliquen der Römischen Colonien, welche zur zeit des Kaysers Trajani bey dem damahligen kriege und eroberung des Königreichs Dacia in diese gegenden gekommen, daher sie sich bis auf diese stunde noch *Romunx*, das ist *Romanos* nennen, auch ihre sprache nichts als ein mischmasch verdorbener Lateinischer sprache ist"; citând bibliografia, autorul anonim al acestei prezentări indică printre alte lucrări: „Hulsii, *descr. Valachiae...*, Lasicius, *de rebus Valachicis* (= W. Lazius?), Opitius, *Dacia* (ceea ce ar atesta existenţa lucrării pierdute *Dacia Antiqua?*)..., Igazfalvi, *beschreib. von Siebenbürgen* (?)"; mai vezi şi p. 341–345 (*Siebenbürgen*) şi p. 469–470 din vol. III, Leipzig, 1722 (*Moldau*).

[28] Vezi Şerban Papacostea, *Der Absolutismus in den Randgebieten der Habsburgermonarchie. Die Kleine Walachei unter österreichischer Verwaltung (1718–1739)*, „Mitteilungen des Österreichischen Staatsarchivs", 23, 1970, p. 36–63.

descriere surprinzător de exactă a Olteniei; harta şi descrierea au fost cerute de generalul Stainville[29]. După ce arată că numele *Valachia* şi *valachi* derivă din slavoneşte, Schwanz remarcă faptul că românii înşişi îşi zic „romun", adică romani. În continuare se aminteşte denumirea românilor în graiul săsesc („Blôch"), combătându-se teoria lui Enea Silvio Piccolomini despre Flaccus-Flacciana. Dovadă a romanităţii românilor stau limba lor latină (coruptă) şi moravurile lor romane. Revenind la amănunte care-l interesau din punct de vedere profesional, Schwanz arată că romanii încercaseră mult înaintea lui tăierea unui drum prin defileul Oltului; urmele lăsate de romanii lui Traian sunt numite de locuitorii băştinaşi „lucrarea împăratului Traian"; „Calea Trojanului", iar ruinele porţii romane de la Câineni „Poarta Romanilor"[30]. Afirmaţiile acestea dovedesc persistenţa unei adânci şi populare tradiţii despre trecutul roman al Olteniei[31]. Asemănător cu Schwanz se exprimă generalul Carol de Tige într-un raport către Consiliul Imperial de Război din anul 1727; el afirmă, aşadar, că locuitorii se trag din romanii lui Traian, ei lăudându-se până în zilele sale cu numele glorioşilor romani; şi baronul de Tige constată urmele romanilor în Oltenia şi uimitoarele cunoştinţe ale românilor despre acestea[32]. Istoria antică a Daciei şi mai ales cucerirea ei de către împăratul Traian declanşează cam în aceeaşi epocă zelul istoriografic al lui Caspar Abel (1676–1763). Culegerea sa de „Antichităţi germane şi saxone" (şi azi încă folositoare pentru epoca contemporană lui

---

[29] Medicul grec al generalului Stainville, Michael Schendos Vanderbech descrie şi el Oltenia (1720) remarcând antichităţile romane; cf. *Historica-physico-topographica Valachiae Avstriacae svbterranea descriptio*, apud S. Köleseri, *Avraria Romano-Dacica*, ed. J. Seivert, Posonii, 1780. Lucrarea lui S. Köleseri (născut în 1663) apăruse la Sibiu în 1717 consacrată fiind mineritului transilvan; ea conţine numeroase referiri la vestigiile romane din fosta Dacie (la p. 35, ed. cit., perpetuarea unor practici penale la români; pasajul se aseamănă în fond cu o afirmaţie a lui del Chiaro). Vezi şi C.D. Fortunescu, *Auraria romano-dacica*, în „Arhivele Olteniei", XVI, 1937, p. 263–276.

[30] Vezi Hurmuzaki, IX/l, p. 620–645 (despre autor vezi însemnările din „Arhivele Olteniei", III, 1924, p. 111 – 118; 233–238; IV, 1925, p. 207–209; V, 1926, p. 341–352). Această ediţie trebuie confruntată şi întregită cu copia de la Biblioteca Academiei, ms. germ. 10; vezi alte două copii la Arh. Stat. Sibiu, ms. Qq 275, f. 24–39; f. 42 –64.

[31] Existenţa acesteia este confirmată de o altă relaţie austriacă despre Oltenia în care autorul anonim specifică de numeroase ori că cele inserate despre ruinele romane şi urmele lăsate de Traian le-a aflat „din spusele locuitorilor"; cf. N. Docan, *Explorațiuni austriace pe Dunăre la sfârşitul veacului al XVIII-lea*, în „Analele Academiei Române". Mem. secţ. ist., Seria II, tom. XXXVI, 1913–1914; p. 545–546.

[32] C. Giurescu, *Material pentru istoria Olteniei supt austriaci*, II, Bucureşti, 1944, p. 210–211, 213–215 (p. 215: la Polovragi există o pădure numită de români „die Romaner" pentru că există credinţa că ar fi fost sădită de către romani). Se pare că Tige şi-a luat o parte din cunoştinţele sale despre romanitatea românilor din raportul trimis lui de către Nicolae de Porta la 18 mai 1726; cf. C. Giurescu, *loc. cit.*, p. 42–43; ştirile sunt luate din Cromer şi Georgius Fournier S.J., se mai citează „Status Hungariae Authoris anonimi lib. I fol. 15". Ultima lucrare nu este cunoscută, dar ştirile despre originea romană nu sunt originale (Flaccus). Alte ştiri despre ruinele romane şi amintirea Romei printre românii Olteniei, provenite de la autori austriaci din timpul ocupaţiei imperiale a celor cinci judeţe, vezi la C. Giurescu, *op. cit.*, I, Bucureşti, 1913, p. 381; Hurmuzaki, VI, p. 465, 503; „Arhivele Olteniei", VIII, 1929, p. 213–214, 320–327; IX, 1930, p. 176–178, 208–210.

Abel!) expune pe larg confruntarea dintre Traian şi „preaputernicul rege Decebal al Daciei". Ca şi Schwanz von Springfels, Abel descrie podul peste Dunăre şi „drumul de piatră" de-a lungul Oltului şi străbătând munţii, ambele construcţii permiţând lui Traian cucerirea Daciei, pe care o transformă în provincie romană, „weshalben noch so viel Römische Denckmahlc darinnen sind und die Wallachen sich in ihrer Sprache Romunos nennen, als wenn sie von den Römern abgestammet wären"[33].

Un alt erudit sas din prima jumătate a veacului al XVIII-lea care furnizează numeroase şi preţioase informaţii despre poporul român în general şi, în special, despre originea sa latină, este Georg Soterius (mort în 1728). Opera sa vastă, cuprinzând peste 10 tomuri de dimensiuni impresionante, a rămas în manuscris şi necunoscută specialiştilor români.

Înaintea elaborării marilor lucrări de sinteză, Soterius şi-a alcătuit numeroase instrumente de lucru: bibliografii, indici, nomenclaturi, cronologii, lexicoane, liste de domnitori[34], de principi şi de regi etc.

Concepţiile sale, amplificate în marile monografii istorice, le surprindem lapidar mai întâi în aceste instrumente de lucru. Ideea de bază a lui Soterius în privinţa descendenţei românilor este aceea că ei reprezintă un popor de origine romană, unitar pe întreg cuprinsul celor trei ţări române.

Într-un astfel de *Nomenclator* (din 1714) găsim s.v. *Wallachen*: „sind diejenige Europäische Völcker, welche nicht nur allein die Wallachey und Moldau besitzen sondern auch in Siebenbürgen fast an allen Orthen anzutreffen seyen, daselbst gantze Dorfschaften aus machen, ja auch jenseits der Donau sich bis in Griechenland und Dalmatiein vormahls erstrecket, da Lodovicus Tubero von ihnen meldet, dass sie Morovlahi genennet würden und die Griechen sie βλαχγσ genennet, woher has lateinische Blachi oder Valachi und das Sächsische Bloch konimen. Sie selbsten nennen sich Rumuin oder Romanos, daher die Meinung ist, dass sie von den Römeni solten herstammen, welches nur so weit wahr ist, dass die Römische Colonien mit den Scythischen und Dacischen Völckern sich nach Aureliani Zeiten vermenget, und von diesen unsern Wallachen herkommen, wie denn ihre Sprach halb lateinisch halb sclavonisch ist"[35].

Într-alt instrument de lucru, Soterius a strâns la un loc toate referirile din vasta bibliografie despre originea românilor[36], lista sa bibliografică fiind pentru perioada sa aproape exhaustivă. Într-un alt paragraf al aceleiaşi lucrări, Soterius se ocupă de *Valachorum origo*, combătând etimologia din Flaccus şi dând explicaţia justă a originii

---

[33] Caspar Abel, *Teutsche und Sächsiche Alterthümer*, I, Braunschweig, 1729, p. 147.

[34] Credem că facem un act de dreptate restituind lui Soterius lucrarea *Moldavorum reguli (1357–1607)*, atribuită de editorii *Repertoriului manuscriselor de cronici interne privind istoria României*, Bucureşti, 1963, p. 373, lui Johann Filstich. O confruntare mai atentă a acestei lucrări cu manuscrisul lui Soterius, *De ducibus Valtachiae (1330–1722)* arată că avem înaintea noastră două lucrări ale aceluiaşi autor.

[35] Georgius Soterius, *Transilvania Celebris seu Nomenclator Nationum, Familiarum et Personarum ut et Locorum in Transilvania in Regionibusque eidem conterminis tam anquitus quam etiam hodierno tempore celebratorum*, la Arh., Stat, Sibiu, ms. A I-5, nr. 17, p. 296.

[36] G. Soterius, *Collectanea ad Historiam patriam pertinentia cum indice*, la Arh. Stat. Sibiu, ms. A I–5, nr. 130, p. 65–67; 1596–1605; 1654.

denumirii de *Walache*, înrudit cu termenul german pentru italian (*Welscher*)[37]. Daciei îi corespund cele trei ţări române[38], iar *Valachia* a fost mai întâi o singură ţară, care s-a despărţit mai târziu în Valachia mare (Moldova) şi în Valachia mică care şi-a păstrat de altfel numele[39]. Această puternică conştiinţă a unităţii româneşti este reafirmată şi extinsă apoi de către Soterius, când explică proveniența toponimicilor latini din cele trei ţări române tocmai prin permanenţa şi stăruinţa elementului roman în Dacia[40]. Originea romană a românilor e dovedită nu numai prin numele şi limba lor, ci şi prin obiceiurile şi credinţele romane păstrate la români[41].

Concepţia lui Soterius despre originea limbii şi a poporului român o găsim expusă mai pe larg în cele două lucrări consacrate istoriei antice a Transilvaniei: *De Rebus Geticis el Dacicis* şi *De Rebus Romanorum în Dacia*, care alcătuiesc de fapt cele două părţi ale monumentalei lucrări intitulate *Historia Daciae antiquae*.

După ce a urmărit istoria geto-dacilor până la cucerirea Daciei[42] de către romani, Soterius analizează în continuarea primei părţi a lucrării sale urmele lăsate de daci (*De Dacorum reliquiis*). Întrucât romanii nu i-au exterminat pe daci, ci i-au supus doar, dacii s-au amestecat cu colonii romani aduşi de Traian. La retragerea aureliană, dacii şi romanii, precum şi familiile amestecate deja, nu au părăsit cu toţii Dacia, ci o parte din ei a rămas locului. Această coabitare a dat naştere poporului român; din romanii plecaţi în sudul Dunării au ieşit românii din Balcani. Caracterul „daco-roman" (= slavo-roman) al limbii şi poporului român se vede în aceea că, pe lângă urmele evidente şi predominante ale romanilor – rezultate din faptul că romanii au fost cei care i-au supus şi dominat pe daci – se găsesc şi resturi dace în limbă, moravuri şi mai ales în scrierea românilor. Pentru a demonstra urmele latine şi slave („russica") în limba română, Soterius alătură acestui capitol o listă impresionantă de cuvinte româneşti cu corespondenţele lor în limbile latină şi slavonă[43].

În partea a doua a lucrării, Soterius tratează pe larg stăpânirea romană în Dacia. El îşi încheie lucrarea cu un capitol intitulat *De reliquiis Romanorum in Dacia*: românii sunt în concepţia autorului cele mai importante vestigii lăsate de romani în Dacia (pe lângă inscripţii, pietre funerare, sculpturi, ruine, şosele, canaluri, mine, vii ş.a.) Soterius expune mai pe larg diferitele opinii emise cu privire la etimologia etniconului românilor. Toate denumirile date de străini, cu toate că multe au argumentări şubrede, desemnează în ultimă instanţă un popor latin. Românii înşişi nu se numesc altfel decât... Români: „Ipsimet Valachi se ipsos Romuin et Rumuin, id est Romanos, vocant"[44]. Soterius repetă teza sa cu privire la etnogeneza românilor ca rezultat al contopirii dacilor cu romanii.

---

[37] *Ibidem*. p. 150–151.

[38] *Ibidem*. p. 174–175.

[39] G. Soterius, *Collectanea ad Historiam patriam pertinentia cum indice*, la Arh. Stat, Sibiu, ms. A I–5, nr. 130, p. 176–177.

[40] *Ibidem*. p. 696–697.

[41] *Ibidem*, p. 1322-1325.

[42] Soterius îi consideră pe geţi şi daci strămoşii slavilor, Dacia devenind leagănul limbilor şi popoarelor slave; *Historia Daciae antiquae*, la Arh. Stat, Sibiu, ms. A 1–5, nr. 133, f. 38–43.

[43] *Ibidem*. f. 91–96.

[44] *Historia Daciae antiquae*, la Arh. Stat, Sibiu, ms. A 1–5, nr. 133, f. 250.

La retragerea aureliană, coloniştii romani au rămas în bună parte în Dacia, ei fiind supuşi de către popoarele vecine şi migratoare. În această stare s-au aflat ei de-a lungul istoriei medievale[45]. Soterius explică deci situaţia precară a românilor din Transilvania pornind de la împrejurările vitrege în care au trăit strămoşii românilor în primele veacuri după apusul gloriei romane.

Într-un *Commentariolus* despre stăpânirea romană în Dacia, Soterius reia tezele sale despre „urmele romanilor în Dacia". În sprijinul continuităţii elementului roman şi al latinităţii românilor, Soterius citează limba românilor, moravurile, ca şi numeroşi toponimici de origine latină[46].

Istoricul sas care a contribuit, poate, cel mai mult la răspândirea, în afara mediului românesc, a teoriei originii romane a românilor a fost braşoveanul[47] Martin Schmeitzel (1679–1747). El a fost chemat de regele Prusiei la universitatea din Halle ca profesor de istorie şi ştiinţe politice. Schmeitzel a predat aici ani de-a rândul un curs despre istoria Transilvaniei[48]. În capitolul consacrat locuitorilor Transilvaniei[49], Schmeitzel arată că, după retragerea aureliană, coloniile romane au rămas în Dacia şi că din acestea îşi trag obârşia românii din Moldova, Ţara Românească şi Transilvania[50]. Urmaşii coloniştilor

---

[45] *Ibidem*, vezi şi f. 148–156.

[46] G. Soterius, *Commentariolus de Rebus Romanorum* în *Dacia*, la Arh. Stat, Sibiu, varia II/5, tom V, p. 378 – 379. Opera lui Soterius a cunoscut o largă circulaţie, în manuscris, în veacul al XVIII-lea. Arhivele din oraşele transilvane posedă numeroase copii de pe principalele lucrări ale învăţatului pastor din Criţ.

[47] Un alt istoric braşovean, membru al unei adevărate dinastii de istorici, Thomas Tartler, aminteşte şi el în cronica sa *Collectanea zu einer Particulär-Historie von Cronstadt aus unterschiedlichen Documentèn zusammen gebracht*, Anno 1741, de romanitatea românilor, referindu-se la : „Franc. Ant. de Simeonibus schreibt von diesen 7-bürger Wallachen in seinem Bello Transsilvanico p. 48 ad A. 1658 Valachi, quos a Romanis originem ducere lingva demonstrat, sic dicti a Flacco...", Arh. Bis. Negre, Braşov, Ms. Tq 100, p. 386 (alte copii: Ibidem, IV, F 8, II, fără paginaţie; IV, F 161, p. 279). Autorul citat de Thomas Tartler este Franciscus Antonius de Simeonibus, *De Bello Transylvanico et Pannonico libri sex.* Ad Sanctissimum Patrein Clementem undecimum Pontificem Maximum, Romae, 1713, p. 48: „Sunt praeterea ibi Valachi, quos ab Romanis originem ducere lingua demonstrat. Sic dicti a Flacco quodam, qui coloniam deduxit. Barbara lingua Valachia pro Flaccia, Valachique pro Flacciis appellantur. Hi neque urbes incolunt, neque domos habent, sed in saltibus degunt. Genus hominum immite, ab nullis legibus obstrictum furtivo pecore vivit, atque vestitus praeter pelles non habet. Servorum loco ab Saxonibus, Hungarisque habentur. Haruspices in honore habent, Jovem Mercuriumque Sanctos vocant, licet Christianam Religionem Graeco ritu profitentur".

[48] Cursul acesta nu a fost tipărit, dar la arhivele din Sibiu, Braşov, Mediaş se păstrează numeroase copii, făcute de studenţi saşi care i-au audiat la Halle cursul. Istoria politică a Transilvaniei din prima jumătate a veacului al XVIII-lea a constituit de asemenea obiect de prezentare pentru Schmeitzel; cf. I. Lupaş, *Ştiri privitoare la români, culese din manuscrisul lui Martin Schmeitzel*, în „Anuarul Institutului de istorie naţională", V, 1928–1930, p. 463–468.

[49] A. Scheiner şi după el K.K. Klein afirmă că Schmeitzel ar fi un „Trösterianer". Or, cercetând cu atenţie cursul lui Schmeitzel constatăm că el combate teoriile greşite despre originea saşilor emise de Tröster şi Toppeltinus, dezvăluind şi falsificarea acestuia din urmă (*donati-vocati*).

[50] M. Schmeitzel, *De rebus Transilvnnicis historicum absolutem* (curs scris de studentul Joh. Stoltz în anul 1727), la Arh. Stat, Sibiu, ms. L 5– 1, nr. 331, p. 93.

lui Traian se numesc pe ei înşişi *Rumunyos*, ceea ce arată că ei se simt romani, lucru confirmat şi de limba, moravurile şi credinţele lor[51].

Într-o altă copie a cursului găsim, pe lângă diferitele denumiri date românilor de către străini, care toate desemnează de fapt un popor latin, o idee deosebit de preţioasă. Schmeitzel arată că există unii care cred că românii ar fi imigrat mai târziu în Transilvania, şi că nu ar fi sigură descendenţa lor romană. Schmeitzel observă la aceste obiecţii că românii au rămas în Transilvania din timpul lui Traian, păstrând limba, obiceiurile şi instituţiile romanilor. El admite că în timpurile mai recente au avut loc treceri de populaţii între cele trei ţări romane[52].

Martin Schmeitzel şi-a difuzat opiniile despre romanitatea românilor şi prin lucrări tipărite peste hotarele transilvane[53].

Contemporan cu Schmeitzel, un alt sas braşovean Johann Filstich (1684–1743)[54] s-a ocupat foarte mult cu istoria românilor şi a principatelor româneşti. El şi-a procurat informaţiile despre români de la preoţi şi negustori români, precum şi din cronici româneşti manuscrise, pe care le-a tradus în parte în limba germană sau latină.

În toate lucrările sale, Filstich afirmă categoric continuitatea elementului roman pe teritoriul Daciei antice – care corespunde în timpurile modeme celor trei ţări locuite de români – precum şi latinitatea limbii şi a poporului român, într-o scurtă descriere a Transilvaniei din 1737, Filstich observă: „Nebst den Gothen haben auch die Wallachen das Land Siebenbürgen sehr lang bewohnet, welche von den Römischen Colonien, da sie nach der Trajanischen Eroberung herein gesandt worden sind, herstammen und Wallachen genennet worden...". Filstich trece apoi în revistă diferitele opinii cu privire la denumirea românilor: „...obgleich die ralio nominis bey den Wallachen sehr obscur

---

[51] *Ibidem*, p. 145–146.

[52] M. Schmeitzel, *Collegium in res Transilvanicas praelectum*, la Arh. Stat, Sibiu, ms. E I, 1–6, nr. 9, p. 100–101: Schmeitzel aminteşte aci şi de rezultatele unui recensământ austriac al românilor transilvani din anul 1733, după care existau 85827 contribuabili şi 2758 preoţi (2268 uniţi + 490 neuniţi); vezi şi ms. Z 1–7, nr. 196 şi Varia, II/5, I.

[53] Vezi *De Statu Ecclesiae Lutheranorum in Transilvania*, dissertatio epistolica, Jenae, 1722, p. 20, n. 65 („Wallachi, Romanorum posteri"); p. 21, n. 4 („Wallachi reliquiae sunt et fragmina ex coloniis Romanorum, tempore Trajani post devictos Dacos, hue introductis, ceu ex linguae tenore, nomine que domestico clarissime adparet, quo se ipsos Rumunyos, h.e. Romanos vocitant"; în continuare Schmeitzel face referire la o disertaţie a sa intitulată *De Valachis Romanorum reliquiis*, care e pierdută astăzi); *Versuch einer Historie der Gelehrtheit*, Jena, 1728, p. 382–383; „Die Wallachische und Moldauische (Sprache) ist corrupt Römisch, wie denn diese Nationes sich in ihrer Sprache noch zur Zeit Romunyos nennen tind sind ein ohnfehlbares Überbleibsel von denen Römischen Colonien so zur Zeit Trajani in diese Gegenden transportiret worden..."; se retipăreşte şi un *Tatăl nostru românesc*. O trimitere la această lucrare o face Schmeitzel într-un manuscris târziu: *Belehrung der Unwissenden und irrenden von den unterschiedlichen frembden Völkern, die sich gegenwärtig hei denen streitenden Heerschaaren auf deutsch und Wälschem Grund und Boden hefinden*, la Arh Bis. Negre, IV, F 8, I–II, nepag.

[54] Cu toate că Filstich s-a ocupat aproape exclusiv de români, el nu s-a bucurat până acum, ca de altfel nici Soterius, de o apreciere cuvenită; ocazional e amintit în diferite ediţii ale cronicilor muntene sau în tratate de istorie a României.

ist, so kan man das dennoch klährlich sehen, dass sie von den Römem herstammen, wie sie solches bekennen, in dem sie sich nennen *Romunos seu Romanos* bis auf unsere Zeit, ob sie gleich nach der Zeit mit Russen, Bulgaren, Rasciern und andern Volckern Vermenget worden. Auch aus ihrer Sprache kan man solches erkennen sintemahl lingva valachica nichts anders ist als eine corrupta lingva latina..."[55].

Aceleaşi idei le regăsim într-o altă lucrare a lui Filstich, din anul 1742: *Oratio de Historia Valachorum Annalibus Transilwanensibus avctissimum ob nexum haud inutiliter jungenda*[56]. Faţă de descrierea Transilvaniei, în „Cuvântare" găsim elemente[57] şi argumente în plus în ceea ce priveşte romanitatea românilor. Ideea de bază care se degajă din Oratio este aceea că istoria Ţării Româneşti, a Moldovei şi Transilvaniei se află în interdependenţă, datorită tocmai elementului românesc comun celor trei ţări, legate astfel între ele chiar din antichitate[58]. Această concepţie predomină dealtfel întreaga „Cuvântare", Filstich reţinând din istoria românilor tocmai acele momente care ilustrează cât mai fidel întrepătrunderea soartei istorice a celor trei ţări române[59]. Dar „Cuvântarea" conţine şi o explicaţie originală a variantei săseşti a denumirii date românilor de către străini (*Blôch*), teorie dezvoltată apoi în ultima lucrare a lui Filstich, singura, dealtfel, care a fost tipărită: *Schediasma historicum de Valachorum historia*. Lucrarea este de fapt o prelucrare a „Cuvântării". Reţinem doar explicaţia dată cuvântului Blôch: „Cur vero Valachi a Saxonibus nostris dicantur die *Bloch*, similiter Historici disceptant. Sunt,

---

[55] Johann Filstich, *Kurtze Historische, Geographische, Politische Anmerckungen von Sieben Bürgert*, la Arh. Stat, Sibiu, ms. A I–5, nr. 102, f. 44–45 (ins. autograf; copii: Ibidem, ms. BB 1–4. nr. 39 şi B 6–8. nr. 155 şi 156). La Arh. Bis. Negre, ms. IV. F 188 se păstrează alt original al lui J. Filstich, *Siebenhürgische Historie*, scrisă în anul 1735; la p. 106–108 se găseşte exact pasajul citat despre romanitatea românilor; o altă referinţă la descendenţa romană a românilor o întâlnim în lucrarea *Historia Ecclesiastica totius Transylvaniae (1743)* la Arh. Stat. Braşov, Fond Honterus, ms. 310, nepag. § 11–12.

[56] Arh. Stat. Sibiu, ms. A 1–5, nr. 102, f. 127–134.

[57] Iată de pildă cum explică Filstich disensiunile boiereşti din timpul lui Constantin Brâncoveanu: boierii români „nepoţii străvechilor romani" se opun îndepărtării din funcţiile lor de către boierii greci, pornind de la aversiunea milenară dintre latini şi greci (*ibidem*, f. 133). Filstich a fost un foarte bun cunoscător al Ţării Româneşti din timpul lui Constantin Brâncoveanu, el traducând cronica lui Radu Greceanu; cf. Arh. Bis. Negre. ms. IV, F. 124).

[58] Arh. Stat. Sibiu, ms. A 1–5, nr. 102, f. 128–129.

[59] Concepţia aceasta străbate şi alte lucrări ale lui Filstich: *Excerpta Patriae vicinarumque Regionnum Historiam concernentia*, la Arh. Bis. Negre, ms. IV. F 125; *Tentamen Historiae Valachicae, ibidem*. I. F 20 (una din cele mai complete prezentări săseşti istorico-geografice a ţărilor române din toate timpurile). După Filstich, istoria antică a românilor începe cu perşii şi dacii, cea medie cu Traian iar cea „recentă" cu Basarab şi „Rudolf" (= Radu Negru); vezi acum Johann Filstich. *Încercare de istorie românească: Tentamen historiae Vallachicae*. Studiu introductiv, ediţia textului şi note: Adolf Armbruster. Traducere: Radu Constantinescu, Bucureşti, 1979; Johann Filstich, *Rumänische Chroniken*. Aus dem Manuskript herausgegeben, eingeleitet, mit Anmerkungen und einem Glossar von Adolf Armbruster, Bukarest, 1984. Vezi şi studiile noastre: *Johann Filstich und Südosteuropa,* în „Revue des études Sud-Est européennes", XVIII (1980), I, p. 47–61, şi *Johann Filstichs Beziehungen zum Rumänentum,* în „Buletinul Bibliotecii Române", IX (XIII), 1982, p. 135–144.

qui illos a *Blachis* populis antiquis, alii vero aliunde, sed nulla certitudine deriuant; nobis et hic non improbabile videtur, quod Gothi siue Daci nostri ideo Valachos *die Bloch* nominauerint, quod viderent eosdem a patrum suorum Romanorum moribus multum degenerasse, et longe ineptiores factos esse, ad capiendas tractandasque artes, et scientias, ideoque per iocum eosdem nuncupasse *die Bloch*, metaphora a stipite et trunco desumta. Quod respectu et hodie Transiluani, hominem ineptum, rudem rusticitatique deditum, prouerbialiter nominare solent"[60]. Explicația acestei interpretări fantastice date de Filstich expresiei de *Blôch* trebuie căutată în situația grea în care se afla majoritatea românilor transilvani în prima jumătate a veacului al XVIII-lea. Tröster şi Filstich sunt singurii care dau o interpretare originală dar falsă – rod, însă, al unei gândiri demne de luat în seamă – a expresiei *Blôch*.

În cursul documentării ultimei mele lucrări apărute în România înaintea plecării mele definitive în Germania (este vorba de *Dacoromano-Saxonica*) am avut norocul să descopăr la Braşov (Biserica Neagră) nişte manuscrise care pun în lumină o altă latură a acestui mare savant sas, în care romanitatea românilor joacă de asemenea un rol mare. În anii 1742–1743, domnitorul Constantin Mavrocordat solicită eruditului sas de la Braşov precizări privind începuturile românilor şi apoi a istoriei lor din evul mediu timpuriu. Răspunsurile lui Filstich la chestionarul voievodal exprimă cât se poate de clar opiniile sale privind romanitatea, latinitatea şi continuitatea românilor la nord de Dunăre după retragerea aureliană[61].

Cam în aceeaşi vreme cu Filstich, un alt sas, Laurentius Weidenfelder (1693–1755), preot la Cisnădioara, se ocupă şi el de trecutul Transilvaniei. Din cele patru tomuri de manuscrise rămase de la el reține atenția una din puținele lucrări originale, scrisă în 1744: *Problema historico-criticum in Daciae Veteris et Romanae Inscripţionem lapidariam M. VLP. Nerv. Traiani olim nostrae provinciae domitoris fere primi*[62]. Weidenfelder se ocupă în această lucrare şi de mineritul din Dacia romană[63]. După ce expune procedeele folosite de către exploatatorii minelor în timpul stăpânirii romane în Dacia, Weidenfelder afirmă că în Valahia s-ar fi păstrat obiceiurile romanilor în exploatarea salinelor şi în extracția

---

[60] J. Filstich, *Schediasma historicum de Valachorum historia*, Jenae, 1743, p. 11.

[61] Adolf Armbruster, *Historiographische Beziehungen zwischen der Moldau und Kronstadt zur Zeit des Fürsten Constantin Mavrocordato (1742-1743)*, în „Revue des études Sud-Est européennes", XIII (1975), I, p. 51–72; 2. p. 209 – 229: vezi şi *Dacoromano-Saxonica*, passim. Această colaborare fanarioto-săsească reprezintă de fapt încununarea unor raporturi de decenii care i-au legat pe savanții braşoveni de curtea Mavrocordaților de la Bucureşti şi Iaşi. Însuşi Johann Filstich predase elevilor săi de la gimnaziul braşovean lecții despre cultura Mavrocordaților şi despre romanitatea românilor. Un poet anonim (italian?) a scris şi el o *Nicolai Maurocordati Laudatio (1726 ?)* în care se cântă şi romanitatea moldovenilor, urmaşi ai coloniştilor aduşi în Moldova de Traian în persoană, vezi *Généalogie des Mavrocordato de Constantinople et autres documents concernant cette famille*, publiées par Emile Legrand, Paris, 1886, p. 39.

[62] Bibl. Muz. Brukenthal, ms. V 1–5, nr. 54.

[63] El se afla în corespondență cu Samuel Köleseri a cărui influență asupra operei lui Weidenfelder e evidentă; lui Köleseri i-a dedicat Weidenfelder şi lucrarea sa *Imago Valachiae subterraneae* (1748), la Arh. Bis. Negre, ms. Tn 211.

metalelor[64]. Găsim aci un argument în plus pentru susținerea continuității elementului roman în Dacia și a romanității românilor. Într-o altă lucrare, Weidenfelder copiază din Soterius, dar introduce și un capitol original *De moribus et ritibus immo et superstitione coloniarum Romano-Dacico-Valachicorum in Transilvania*[65]. Însuși titlul acestui „caput VI" trădează concepția lui Weidenfelder despre originea românilor: ei au rezultat din sinteza daco-romană. Bun cunoscător al românilor, Weidenfelder înșiră o sumedenie de credințe funerare, obiceiuri, superstiții precum și diferite expresii românești legate de acestea, care toate vin să-i întărească convingerea descendenței romane a românilor.

Surprindem deci la Weidenfelder, de altfel destul de modest în lucrările sale, câteva aspecte originale și prețioase ale discuției cu privire la romanitatea românilor.

Dar erudiții sași nu au fost singurii care s-au interesat în această perioadă de originea romană a poporului român. Concomitent cu ei se constată o curiozitate științifică sporită la unii istorici și geografi, mai ales iezuiți, pentru țările române. Astfel e cazul lui Fr. Csernovics care, în cadrul elogiului adus Ungariei în apărarea creștinității de-a lungul veacurilor, descrie și țările române, afirmând romanitatea românilor (pretinzându-se că sunt originari din Latium!) și latinitatea lor: „Corrupto Latij utuntur idiomate Valachi, quorum primores e Latio oriundi, missi fuerant a Trajano ad excolendam terram et fruges exercitui Romano parandas, quem Caesares perpetuum ibi alebant contra erumpentes e Sarmatia reliquoque septentrione nationes"[66]. Alți doi iezuiți care au scris despre români în această perioadă sunt Fr. Fasching și A. Illia. Primul a consacrat Daciei (Transilvaniei) o lucrare amplă în care îi analizează atât istoria antică cât și cea modernă. Vorbind de „vetus Dacorum idioma", Fasching combate teoria descendenței românilor din romani aduși în Dacia în timpul lui Ovidiu; românii își trag obârșia din cei aduși de Traian (amintirea acestuia dăinuie în numele „câmpiei lui Traian" la Turda sau „Prat de la Trajan"). Românii s-au numit „olim" *Bubaci* (!), strămoșii lor (30000) au fost trimiși în Dacia pentru apărarea granițelor[67]; ei se numesc de atunci „romani" susținând că „sie noi sentem rumeni; noi sentem di sange Romuna". Din Transilvania numeroși români au emigrat în Sudul Dunării (Thesalia, Pind, Bosnia). Fasching discută apoi diferite opinii emise despre originea etniconului *valachus*[68].

---

[64] Bibl. Muz. Brukenthal, ms. V 1–5, nr. 54, f. 9.

[65] L. Weidenfelder, *Noctes Michaelis Montanae*, *ibidem*, nr. 60, f. 239–240.

[66] Franciscus Csernovics S.J.. *Propugnaculum Reipublicae Christianae religione conditum Hungarorum fortitudine V saeculis defensum*, Tyrnaviae, 1724, p. 162 (elogiul principal îl aduce Csernovics lui Matei Corvin, de origine antică, dar nu română!).

[67] Același lucru afirmă și *Epitome Geographiae Cluverianae Nova*, ed. VII, Nürnberg, 1727, p. 482; despre români mai afirmă după Szentiványi (?) că ar fi „zur Neuerung geneigt" (!). În schimb, *Geographia globi terraquei synopsis*, Utini, 1732, adaugă despre români: „qui se *Rumenos* seu *Romanos* appellant" (p. 207; o altă ediție a acestei „Geografii" a apărut la Cluj în 1737). Enciclopedistul italian Scipione Maffei (1675–1755), *Verona illustrata*, Verona, 1732, p. 538, amintind de celebra expresie *torna, torna fratre* introduce un excurs despre latinitatea limbii române, pe care o explică din latina „plebeo e scorretto" a miliției romane trimise în Dacia spre apărarea granițelor imperiului; cf. Al. Marcu, *Romanticii italieni și românii*, *loc. cit.*, p. 34.

[68] R.P. Franciscus Fasching S. J., *Vetus Dacia ex Probatis Scriptoribus deprompta ac Antiquitatum Cultoribus*, Claudiopoli, 1725, p. 15; 23–24; 91; Franciscus Fasching S. J., *Nova Dacia ex probatis Scriptoribus Deprompta*, Claudiopoli, 1743, p. 17–20.

Asemănător se exprimă şi A. Illia despre români, urmaşi ai coloniştilor romani „quorum posteros sese hodiedum Valachi, deducta a Romanis nomenclatione *Rumun sive Romun* fatentur". Ei sunt ortodocşi schismatici, dar la origine au fost catolici, unirea cu biserica de la Roma de la sfârşitul veacului al XVII-lea echivalând unei regăsiri confesionale peste secole[69].

În această perioadă nu lipseşte nici o reluare a teoriei lui Bielski despre descendenţa românilor din răufăcători, exilaţi. De data aceasta, ea este afirmată de către un călător polon prin Moldova (1731), rămas necunoscut în istoriografia noastră: „Valachorum origo ab Italia profluxit, qui cum semper seditiones, latrocinia, sacrilegia perpetrarent, Imperatores vt hanc postem longe eliminarent a suis finibus ad ista loca deserta et silvestra eosdem ablegarunt"[70].

Un foarte bun cunoscător al românilor a fost iezuitul slovac Samuel Timon (1673–1736). În lucrarea sa istorică consacrată Ungariei, Timon rezervă un spaţiu apreciabil Daciei antice amintind, cu ocazia expunerii luptelor daco-romane, de „câmpul

---

[69] R.P. Andrea Illia S.J., *Ortus et progressus variarum in Dacia gentium ac Religionum cum principibus ejusdem*, Claudiopoli, 1730, p. 4–13. Bazându-se pe această lucrare, dar utilizând şi manuscrisele lui Soterius şi opusculele lui Toppeltinus şi Franck, un autor anonim a compus în 1735 o descriere detaliată a Transilvaniei: *Neue Historische, Geographische und Topographische Beschreibung Daciae Meditarraneae oder des Heutigen Fürstenthums Siehenbürgen*, la Arh. Stat, Sibiu, ms. A 1–5, nr. 17 (vezi îndeosebi p 23 – 28; 143). Între manuscrisele fondului austro-ungar al arhivelor din Stuttgart se află şi o copie a acestei descrieri; cf. A. Sch., *Ein Beitrag zur siebenbürgischen Litteratur*, în „Korrespondenzblatt des Vereins für siebenbürgische Landeskunde", 7, 1884, p. 78–80.

[70] Thomas Stanislaus Wolski, *Jllustris peregrinatio Ierosolimitana latius protracta per tres insigniores mundi partes*, Leopoli, 1737, p. 272. Întrucât relaţia este foarte interesantă pentru cunoaşterea stării Moldovei o reproducem aci: „Reliquimus urbem Galaci et vix in via aliquot passus progressi fuimus, cum statim unus Surus cujusdam mercatoris in praeceps fuit actus cum insigni rotarum fractura, pro qua restauranda coacti fuimus dormire in campo. Post aliquot dies pervenimus in civitatem Iasi, caput Valachiae in qua idem Princeps sedem habet; ista provincia Valachiae spectat ad dicionem Turcarum. Princeps tamen qui illam gubernat, juxta pact a debet esse Christianus Schismaticus, qui tamen consensu Sultani eligitur et qui majores pecunias offert certius eligitur et praeter pecunias illas erogatas tenetur etiam annuum tributum solvere Sultano.

Tota provincia latissima est, pratis, silvis dentissimis in suo circuitu occupata praeruptis montibus inaccensa. Tanta erat inopia aquae (ei călătoresc vara) in itinere quod per Turciam habuimus, ut vix puteum invenerimus aqua plenum, quam cum haurire unusquisque nostrum studeret, ego cum etiam equum quo vehebar reficere eadem aqua voluissem, disturbavit me nequissimus Turca educto cultro me sauciare conabatur. Jn hac civitae Jasi sunt multae Ecclesiae Valachorum Schismaticorum, excepta una parva tabulis constructa, quam Franciscanus Missionarius custodit.

Paucis ab hinc annis fuerant conbustae Jasi aliquae domus et supradictus princeps Valachiae vana ostentatione elatus scripsit ad principes et urbes Europae mendacia in epistolis, cumulans nimirum, quod Jasi multa millia domorum una cum palacijs fuerunt cremata, cum tamen pateat omnibus Geographis et praecipue illis qui ibi fuerunt, quod miserae domus ligneae et tuguria tantum reperiantur... (urmează pasajul despre originea românilor). Observavimus per viam plurima loca, in quibus Poloni cum Turcis et Tartaris atrocissima praelia commiserunt" (p. 271–272).

lui Traian" („Traditur, pugnatum fuisse collatis signis in Campo Cruciato (Keresztes-Mezö) quod Pratum Trajani Valachi vocant"). Timon prezintă apoi una din cele mai complete şi competente vederi de ansamblu asupra teoriilor savante privitoare la etniconul *valachus*[71].

Opinii cu totul inedite despre originea românilor emite maramureşeanul Andrei Huszti (mort în 1755) într-o lucrare tipărită abia la sfârşitul veacului al XVIII-lea, dar care a cunoscut o largă circulaţie în manuscris. Huszti porneşte în explicarea originii românilor de la colonizarea romană a celor trei Dacii (Moldova, Ţara Românească şi Transilvania) şi de la limba vorbită de români. Huszti susţine că românii vorbesc limba cea mai aproape de „limba diecilor" (adică latina). Numele adevărat al poporului este *rumuny* „adică din Roma (roman) sau romanus, nu pentru că pe ei i-ar fi strămutat aici din oraşul Roma ci pentru că ei s-au adunat din Imperiul roman şi că de aici s-au strămutat în Dacia". Huszti întreprinde apoi o amplă discuţie etimologică asupra etniconului, „din limba cultă", *valachus*. Cu simţ critic se combat toate teoriile chiar şi cele juste. Observând deci că nici o derivaţie nu este satisfăcătoare, Huszti continuă: „Se pune problema de unde îşi trag originea aceste două cuvinte (*Oláh*, *Valachus*)? La această întrebare se pot da două răspunsuri. În primul rând: în limba sciţilor *Ola, Vîa, Gola* înseamnă ceea ce noi numim *munte, deal,* ceea ce, aplicat la Olosz şi Oláh înseamnă oameni care locuiesc între munţi, sub munţi sau în locuri păduroase. În al doilea rând: în limba turcă *Olán* sau *Ulán* înseamnă pe ungureşte *slugă*; de aceea Oláh înseamnă slugă aşa ca şi cum ar fi cei pe care ungurii i-au învins cu armele şi pe care poporul nostru i-a cucerit cu armele, ei devenind slugile supuse stăpânirii noastre"[72]. Explicaţia aceasta este, evident, greşită, dar ea este o încercare

---

[71] S. Timon S. J., *Imago antiquae Hungariae*, Viennae Austriae, 1754, p. 67–74; *Imago novae Hungariae*, Viennae Austriae, 1754, p. 87–III (îndeosebi p. 87–89). Pasajele din Timon sunt semnalate de A.A. Mureşianu, *loc. cit.*, p. 410. Contemporanul şi conaţionalul lui Timon, Mathias Bel (1684–1749) şi-a câştigat merite în răspândirea ideii romanităţii românilor datorită tipăririi unor colecţii de izvoare şi scrieri de bază despre originea românilor; unele pasaje despre ea le însoţeşte cu observaţii critice şi întregiri din alţi autori (de ex. *Prodromosul* lui D. Frölich în *Adparatus ad historiam Hungariae*, p. 399 urm., note). Amintind de merituoasa colecţie de izvoare a lui I. G. Schwandtner atragem atenţia asupra unei alte culegeri de izvoare cu preţioase informaţii despre români: Şt. Kaprinai, *Hungaria Diplomatica temporibus Mathiae de Hunyad, regis Hungariae*, I–II, Vindobonae, 1767, 1771. Kaprinai exemplifică romanitatea românilor cu pasaje din S. Timon şi Ioan Szegedius; dar vezi şi nota proprie la II, p. 235, n. 20.

[72] Huszti András, *Ó es Újj Dácia az az Erdélynek regi és mostani állapotjáról vald Historia*, Betsben, 1791, p. 135–137. Arhivele clujene posedă numeroase copii după această lucrare din anii 1740–1790; la Arh. Stat, Sibiu (Varia II/5, tom. V) şi la Bibl. Municipală Sighişoara (ms. 358), se păstrează o copie latină intitulată *Dacia mediterranea seu Transilvania vetus et nova*, Claudiopoli, 1740; Arh. Stat. Braşov (fondul Honterus, ms. 244), posedă o copie românească: *Dacia Veche şi Nouă, adică istoria situaţiei vechi şi actuale a Ardealului până la 1699, cu tabele completate de Huszti András în 1736 şi de Nagy Iosef 1772, scrisă în Colegiul din Aiud.* Lucrarea lui Huszti e amintită de A. A. Mureşianu, *loc. cit.*, p. 411–412, şi de C.C. Giurescu, *Transilvania în istoria poporului român*, Bucureşti, 1967, p. 36 (dar îl crede pe Huszti în 1791 încă în viaţă!).

originală de a concilia trecutul istoric cu situaţia românilor din epoca autorului care cunoştea probabil şi accepţiunea socio-profesională a termenului *valachus* (rumân)[73].

Romanitatea românilor o constată în al cincilea deceniu şi câţiva călători. Astfel este cazul cu un funcţionar turc, foarte bun cunoscător al Moldovei („Boglidan, se numea mai întâi Dacia") şi Ţării Româneşti. În relaţia sa din anul 1740, anonimul secretar turc observă că *Eflack-ul* (Valahia) forma la început o singură ţară. Teritoriul a fost colonizat de „Traian Krali" cu 30 000 de colonişti agricoli, înlocuiţi de „un alt împărat cu o colonie militară". Limba românilor îi pare acestui turc a fi „un amestec de slavonă şi rusească"[74]. În schimb, în anul 1745, franciscanul Onofrie di Leopoli, trecând prin Moldova, constată: „Idioma Moldavorum videtur ex Italico originem habere, sed propter ejus nimiam corrumptionem et plurimorum vocabulorum ab alijs quoque nationibus mutuationem et usum, singulare, et ipsis tantum Moldavis et Valachis proprium, evasit"[75].

Un alt prelat străin, ortodox de data aceasta, ajuns la înalte demnităţi în Ţara Românească, care a descris realităţile române este Neofit din Creta (mitropolitul Ungrovlahiei între 1738–1753). Acest grec cult a vizitat în anii 1746–1747 mănăstirile româneşti relatând amănunţit despre această călătorie canonică. Neofit s-a interesat în mod deosebit de trecutul românilor, depunând de altfel eforturi serioase pentru generalizarea slujbei religioase în limba română. Ceea ce surprinde în jurnalul lui Neofit esle faptul că, asemenea militarilor şi inginerilor austrieci, prelatul grec constată existenţa unei vii şi larg răspândite tradiţii popular-româneşti despre trecutul romanilor pe teritoriul românesc. Neofit nu uită să arate că „tradiţia spune" sau „locuitorii povestesc" despre încercările lui Traian fie de a tăia un drum, fie de a construi cutare castel sau cetate[76].

---

[73] Pe lângă acest pasaj obiectiv despre români, lipsit de invective, surprinde caracterizarea aspră a românilor făcută de iezuitul Francisc Kazi, *Historia Regni Hungariae*, II Tyrnaviae, 1741, p. 251. Kazi nici nu recunoaşte românilor ascendenţa romană; tonul său este asemănător cu cel al lui Szamosközy şi al altor istorici maghiari de după el.

[74] Marcelle C. Karadja, *Principatele Române văzute de un funcţionar turc din veacul al XVIII-lea,* în „Arhivele Olteniei", XII, 1933, p. 263–274, îndeosebi p. 264–266. După cunoştinţele noastre, aceasta e prima afirmaţie turcă a romanităţii românilor; textul relatării în limba rusă la M. Guboglu, *Turetkii istocinik 1740 g. o Valachii, Moldavii i Ukraine,* Moscova, 1964 (extras din *Fontes Orientales ad historiam popularum Europae meridie-orientalis atque centralis pertinente,* Moscova, 1964, p. 131–161).

[75] Cf. Francisc Pall, *Raportul călugărului Onufrie din Liov despre misiunile catolice din Moldova,* Bucureşti, 1936, p. 19 (extras din volumul omagial pentru fraţii Alexandru şi Ioan I. Lapedatu). Alt raport catolic din 1743 înregistrează de asemenea descendenţa romană a românilor: *Ex relatione de missionibus Dacicis S. J. anno 1743*, apud N. Nilles S. J., *Symbolae ad illustrandam historiam Ecclesiae Orientalis in terris Coronae S. Stephani*, II, Oeniponte, 1885, p. 1023–1029; vezi şi N. Iorga, *Francisc Rákóczy al II-lea, învietorul conştiinţei naţionale ungureşti şi românii*, în „Analele Academiei Române", Mem. secţ. ist., Seria II, tom. XXXIII, 1910–1911, p. 1–33.

[76] Jurnalul a fost editat de Ghenadie Enăceanu în „Biserica Ortodoxă Română", II, 1875–1876, p. 314-327, 632–640, 737–744; III, 1876–1877, p. 6–22, 175–183; XIV, 1890–1891, p. 718–724. Pentru Neofit şi jurnalul său vezi acum Petre Ş. Năsturel, *Le journal des visites canoniques du Métropolite de Hongro-vlachie Néophyte le Crétois*, Atena, 1969 (extras).

Din acest deceniu mai reținem câteva ştiri mărunte despre romanitatea românilor culese din lucrări generale, tipărite sau rămase în manuscris[77].

Ultimul istoric de care intenționăm să ne ocupăm, pe scurt, este Martin Felmer (1720–1767), cel mai valoros istoric sas din veacul al XVIII-lea[78], alături de I.C. Eder (1760–1810). Martin Felmer a scris un tratat despre originea românilor, publicat exact 100 de ani după moartea autorului, dar rămas ca şi necunoscut, întrucât chiar un bun cunoscător al lui Felmer scria în 1935 că acest tratat ar fi rămas în manuscris[79]. Teoriile lui Felmer despre continuitatea romanilor, etnogeneza românilor, ca şi argumentele aduse

---

[77] *Merckwürdige Historische Nachrichten von denen bey den jetzigen Kriegen von denen hekannt gewordenen Völckern*, Jena, 1743 (cap. IV: *Von denen Wallachen*); Johann Brukner (1712–1765). *Historia Universalis Politica et Ecclesiastica (1745)*, la Biblioteca Centrală Universitară, Cluj, ms. 913, p. 77–84 (românii sunt urmaşii coloniştilor romani „Stylo hujus aevi Blochi dicti quasi a suis deserti"!); *Relation der Beschaffenheit des Fürstenthums Siebenbürgen (1747)* la Arh. Stat, Sibiu, ms. A I–5, nr. 194: „Die nunmehrige Einwohner in Siebenbürgen bestehen in drey Haupt Nationen; Als da sind die Zeckler und Hungarn, die Sachsen und die Wallachen", (f. 6–7); „Es mag daran seyn, was ihm wolle, so sind die Dacier glücklicher gewesen als ihre Überwinder, die Römer in diesem Lande waren; indem selbe bis auf dem letzten Mann vor ihr Vatterland und Freyheit gestritten, so dass schier Niemand von ihnen übrig geblieben, wie Man auch von der Zeit an von keinem Dacier in 7-bürgen oder da herum mehr gehöret. Dahingegen die hieher transferirte Römmer, welche die heütige Wallachen, die sowohl in der Wallachey als in der Moldau, im Bannat und in 7-bürgen wohnen und schier alle ein Mühseliges Armes Leben führen, von denen Hunnen und andern Nationen unterhänig gemacht worden sind" (f. 6); „Was die Wallachen Anbelangt, so sind solche nicht alleine Unterthanen sondern auch Leibeigene von denen Herrschaften. Sie haben noch ihre Römische Mine und Lebhaftigkeit, (sind) auch sehr geschickt... Sie haben auch bis Dato ihre alte Sprach behalten, die in vielen mit der Welschcn übereinkommt... Wie nun diese Leuthe zur Zeit Trajani in 7-bürgen gekommen sind, wie billig zu schliessen ist, so muss damahlen die Lateinische Sprache unter dem gemeinen Manne schon sehr corrumpiret gewesen *seyn*" (f. 8–9); *Compendiosa Descriptio Principatus Transilvaniae et Partium Regni Hungariae eidem incorporatorum*, la Arh. Stat, Sibiu, ms. A I–5, nr. 132, f. 12: „Valachi luquuntur lingvam Valachicam ex italica uti videtur corruptam"; *Historia Universalis* (scrisă între 1744–1748), la Alba Iulia, Batthyaneum, ms. IX, nr. 117, p. 688–690 (colonizarea Daciei cu romani din care se trag românii); *Historia Transilvaniae antiquae*, la Arh. Bis. Negre, ms. IV, F 34, p. 17–68 (la p. 48 latinitatea limbii române); Joh. Georg Hager, *Ausführliche Geographie*, III, Chemnitz, 1747, p. 306–331 (continuitatea şi romanitatea românilor); Josephus Innocentius Desericius, *De initiis ac majoribus Hungarorum Coimnentaria*, Budae, 1748, p. 21–25 (amplă analiza a romanității românilor, obiectivă dar lipsită de originalitate); *Staat von Siebenbürgen, Wallachey und Moldau*, f. a., f. I., lucrare inițiată probabil de către Heinrich Ludwig Gude, mort în 1709 (romanitatea şi latinitatea românilor pe baza trecutului, colonizării, continuității, etniconului străin şi autohton; dintre toate populațiile Transilvaniei românii „*sind die ältesten und häuffigsten*"; p. 17). Lucrarea este descrisă de Alex. Apponyi, *Hungarica, Ungarn betreffende, im Auslande gedruckte Bücher und Flugschriften*, IV, München, 1927, nr. 2509, p. 379. Un pamflet din 1747 adresat împotriva habsburgilor va suscita o mare neliniște la Sibiu. Un sas anonim redactează acest pamflet sub un titlu foarte sugestiv: *Die Verlassenheit eines Christlichen Wanderers*; pamfletul demască persecuțiile confesionale declanşate de imperiali, cărora nu au scăpat nici „națiunea romană sau valahă", Arh. Stat. Sibiu, ms. L 6–8, nr. 176, II, p. 40.

[78] Vezi acum Martin Felmer, *Schriften*. Herausgegeben, eingeleitet und mit Anmerkungen versehen von Adolf Armbruster, Bukarest, 1974, p. 6–32; idem, *Dacoromano-Saxonica*, passim.

[79] G. Brandsch, *Die Martin Felmer-Handschrift. Eine Darstellung der Geschichte und Volkskunde der Siebenbürger Sachsen aus dem Jahre 1764*, Berlin, Leipzig, 1935, p. V–XXII; Th. Bălan, *Valachia maior et minor*, Bucureşti, 1968, p. 28, repetă aceeaşi greşeală.

de el în favoarea susținerii romanității poporului român, toate acestea ar merita o analiză deosebită din cauza vederilor juste și progresiste pentru vremea sa. Întrucât opera depășește limita cronologică pe care și-a impus-o lucrarea noastră vom reține un singur aspect, deosebit de însemnat.

O teză larg răspândită în istoriografia noastră atribuie lui Daniel Philippide prima mențiune a „României" pentru cele două principate dunărene, în lucrarea sa apărută în 1816[80]. Or, cercetând cu atenție tratatul lui Felmer, constatăm într-un loc preocuparea autorului de a exprima printr-o singură expresie realitățile contemporane lui, corespunzătoare Daciei antice, așa cum a fost ea circumscrisă de autorii antici. Singurul element comun în acest spațiu era poporul român. Ca atare, Martin Felmer aplică acestui spațiu denumirea de *Rumanien*[81].

§ 2. ÎNCEPUTUL LUPTEI NAȚIONALE PENTRU EMANCIPAREA POLITICĂ ȘI SOCIALĂ

Alipirea Transilvaniei la Imperiul Habsburgic adăugase la stăpânirile teritoriale ale acestuia încă o provincie, complet deosebită de celelalte pe care le deținea coroana imperială. Conglomeratul habsburgic de teritorii și popoare a sporit astfel cu o achiziție care nici în interiorul ei nu se prezenta ca o unitate politică, națională și confesională. Dar, acest mozaic local, odată înglobat în vastul imperiu, a fost învăluit de politica absolutismului dinastiei vieneze, de puterea militară și administrativă a noilor stăpâni. Formula ideologică și politică chemată să suplinească lipsa de unitate națională a Imperiului

---

[80] P.P. Panaitescu, *Numele neamului și al țării noastre*, în *Interpretări românești*, p. 82; mai recent, Victor Popa, *Câteva date în legătură cu adoptarea numelui de „ România" (1838–1862)*, în „Studia Universitatis Babeș-Bolyai", series Historia, IV (1959), fasc. I, p. 81–90; Eugen Stănescu, *Geneza noțiunii de „România". Evoluția conștiinței de unitate teritorială în lumina denumirilor interne*, în vol. *Unitate și continuitate în istoria poporului român*, București, 1968, p. 237–254. Studiul a mai fost publicat sub titlul: „ *Roumanie*": *Histoire d'un mot. Développement de la conscience d'unité territoriale chez les Roumains aux XVIIe–XIXe siècles* (sic! în tabla materiilor în schimb: *„aux XXIe-XIXe siècles"*), în „Balkan Studies", X (1969), I, p. 69–94).

[81] M Felmer, *Kurzgefasste Historische Nachricht von der Wallachischen Völkerschaft überhaupt und derjenigen insonderheit der heut zu Tage in dem Kayserlichen Königlichen Erb-Fürstenthum Siebenbürgen anzutreffen ist*, în „Archiv des Vereins für siebenbürgische Landeskunde", VII, 1867, p. 419. Studiul „genezei noțiunii de „România" nu ar trebui să ocolească încă două mențiuni premergătoare *Istoriei* lui Philippide: Ioannes Tomka Szaszky, *Introductio in Orbis hodierni Geographiam*, Posonii, 1748, p. 554 („Valachia Transalpina seu Montana, Valachey ab Vlachis incolis, id est Italis, denominata et a suis *Romvlia*..."); A.F. Büsching, *Neue Erdbeschreibung*, I/2, Hamburg (1754–1816), p. 1841 („Den Namen Walachely hat dieses Land nach seinen Einwohnem, den Wlachen bekominen... sie selbst ader sollen es *Romulien*... nennen"); cf. Adolf Armbruster, *Sinn und Bedeutung des Begriffs „România" im rumänischen Mittelalter*, în vol. nostru *Auf den Spuren der eigenen Identität*, p. 154–163.

Habsburgic a fost catolicismul, instrument spiritual-cultural şi politic mânuit cu abilitate de iezuiţii austrieci în noile cuceriri teritoriale necatolice sau slab catolicizate. Rostul preponderent politic al catolicizării imperiale se vădeşte clar în Transilvania. Această politică viza în primul rând populaţia românească. Atragerea acesteia la „Unirea cu Roma" însemna slăbirea considerabilă a poziţiilor naţiunilor politice privilegiate şi religiilor lor recepte – necatolice – din Transilvania, ceea ce nu putea decât să slăbească opoziţia constituţională, local transilvană, faţă de politica absolutismului imperial.

Aceasta este latura austriacă, imperială, a actului Unirii: instrument politic necesar Vienei în stăpânirea Transilvaniei[82].

Dar, mult mai importantă este latura naţional-românească a Unirii: ea nu s-a făcut din considerente confesionale (Unirea fiind destul de formală din punct de vedere dogmatic); ea era pentru populaţia românească din Transilvania un act politic, un prilej oferit, neintenţionat, de austrieci, care trebuia folosit pentru încetarea stării precare de *tolerati* a românilor transilvani şi pentru intrarea lor în rândurile naţiunilor politice şi a confesiunii lor între religiile recepte[83].

Lupta aceasta de ridicare social-politică şi de emancipare naţională, pusă în mişcare de actul Unirii cu Roma, cunoaşte diferite faze[84]. După o fază latentă, în care realizatorii Unirii încă nu-şi dau pe deplin seama de posibilităţile reale pe care le oferă complexul politic al Unirii, lupta se activează graţie iniţiativelor luate de Inochentie Micu (1692–1768), episcop între 1728–1751.

Episcopul Inochentie Micu îşi începe lupta încă de la Viena, înaintea instaurării sale în scaunul episcopal din Transilvania, închegând-o progresiv într-un amplu program de emancipare naţională, politică şi socială a românilor transilvani.

Ca bază de pornire a luptei naţionale, Inochentie Micu îşi alege cea de a doua diplomă leopoldină care, mai ales datorită punctului 3, oferea perspectiva recunoaşterii românilor în toată masa lor (deci, a întregii naţiuni române), a drepturilor politice egale cu cele trei naţiuni constituţionale din Transilvania.

Dar lupta lui Inochentie Micu nu se întemeiază doar pe acest act imperial, in numeroasele sale memorii, Inochentie Micu a elaborat un ansamblu de argumente politice şi istorice ale programului de revendicări menite să ridice condiţia socială şi politică a întregii naţiuni române din Transilvania până la egalitatea cu celelalte trei naţiuni politice.

Revendicările acestea, deşi invocă în primul rând diploma leopoldină (prima, dar mai ales cea de a doua), apelează cu timpul şi la alte argumente şi temeiuri. Astfel este de exemplu justificarea cererilor sale cu numărul românilor, mult mai mare decât cel al

---

[82] Într-o lucrare rămasă inedită şi intitulată *De Unione Ecclesiae Valachorum* (1801) şi scrisă cu mare probabilitate de cineva aproape cercurilor guvernamentale vieneze, romanitatea românilor este implicit pomenită ca argument în favoarea unirii bisericeşti. Manuscrisul a fost donat Institutului „Nicolae Iorga" de către istoricul ceh Josef Macůrek.

[83] Vezi Radu R. Florescu, *The Uniate Church: Catalyst of Rumanian National consciousness*, in „The Slavonic and East European Review", XLV, 1967, p. 324–342; M. Bernath, *Habsburg und die Anfänge der rumänischen Nationsbildung*, Leiden, 1972.

[84] Lucrarea de bază pentru această luptă de amploare naţională este D. Prodan, *Supplex Libellus Valachorum*, Bucureşti, 1967, p. 114 urm.

celor trei naţiuni politice privilegiate; românii poartă cele mai grele şi numeroase sarcini publice; în virtutea acestei realităţi, Inochentie Micu invocă „justiţia distributivă" şi consecinţa firească în spiritul dreptului natural: „qui sentit onus, sentiat et commodum" („cine poartă sarcina să beneficieze şi de avantaj").

Dar revendicările românilor sunt îndreptăţite şi în virtutea vechimii şi a vieţuirii moştene, neîntrerupte, a naţiunii române pe solul băştinaş al Transilvaniei. Românii s-au statornicii pe acest sol pe timpul împăratului Traian. Această argumentare istorică apare ca un *leimotiv* în „gravaminele" (revendicările) naţiunii române formulate şi exprimate de Inochentie Micu în numeroasele memorii, petiţii, plângeri înaintate cabinetului de la Viena, îndeosebi după înscăunarea pe tronul imperial a Mariei Tereza[85]. În titlurile şi cuprinsul acestor memorii apar expresii ca: „Romano-Valachi", „populus Romano-Valachicus", „natio Romano-Valachica". Românо-valahii sunt pe deplin îndreptăţiţi să fie primiţi cu drepturi egale în rândurile naţiunilor de stări din Transilvania căci ei sunt înainte de toate cea mai veche naţiune din Transilvania, locuind-o neîncetat din timpul lui Traian, deşi ea a fost nevoită să îndure o soartă istorică vitregă care a aruncat-o într-o situaţie inferioară din punct de vedere social şi politic. Dar românii trebuie să-şi redobândească antica libertate şi podoabă romană.

Argumentele acestea istorice nu sunt izolate în scrierile lui Inochentie Micu. Încă în timpul episcopatului său, clericii români din Transilvania prezintă revendicări similare, cu argumentări identice: numărul, vechimea şi originea nobilă a românilor; deci, atât cantitativ cât şi calitativ, românii nu sunt cu nimic inferiori naţiunilor privilegiate, ci dimpotrivă. Nobilimii sociale i se opune nobilimea de neam.

Inochentie Micu a fost primul care a elaborat un program complex de emancipare politică şi socială a naţiunii române din Transilvania. Pentru înfăptuirea acestui program, episcopul român a dus o luptă dârză, impresionantă prin consecvenţa, ardoarea şi convingerea ei, prin spiritul eroic al luptătorului. În cursul acestei lupte, Inochentie Micu a închegat progresiv un ansamblu de argumente istorice şi politice care vor intra în arsenalul luptelor programatice ale românilor din veacurile XVIII–XIX.

Între aceste argumente – arme de luptă – un loc important îl ocupă romanitatea neamului, vechimea şi continuitatea românilor, deci noţiuni şi categorii istorice luate din conştiinţa colectivă a românilor[86] şi politizate activ de Inochentie Micu. Începând

---

[85] D. Prodan, *op. cit.*, p. 149 urm.

[86] Acad. D. Prodan acordă o mare importanţă achiziţionării de către Inochentie Micu la Viena a unei copii a *Hronicului* lui Dimitrie Cantemir, din care episcopul român s-ar fi inspirat în mod hotărâtor pentru argumentările sale istorice (*op. cit., p. 141 şi 198; Istoria României*, III, Bucureşti, 1964, p. 496). Posibilitatea nu este exclusă; dar Inochentie Micu nu avea nevoie pentru argumentele sale să apeleze la Dimitrie Cantemir; formulările sale nu amintesc de opera domnitorului moldovean; ele provin din propriile cunoştinţe, din tradiţia locală; termenul de *român* era în Transilvania deosebit de răspândit; chiar in vremea lui Inochentie, Leopold I numeşte în edictele sale scrise în limba română şi cu litere latine pe românii ortodocşi cu adevăratul lor nume *Romeni* (cf. Ioan Ursu, *Un manifest românesc tipărit cu litere latine al împăratului Leopold I din anul 1701*, în „Analele Academiei Române", Mem. secţ. ist., Seria II, tom. XXXIV, 1911–1912, p. 1049–1063); vezi şi A. Veress, *Bibliografia româno-ungară*, I, p. 147–149), iar poetul Mihail Halici (1643–1712),

cu Inochentie Micu, ideea romanității românilor (care include și cea a vechimii, stăruinței și unității neamului) se transformă dintr-o stare latentă a conștiinței colective într-o idee-forță politică, mânuită și activizată de însăși românii, după ce cu veacuri înainte străinii își dăduseră seama de importanța ideii romanității ca forță politică.

Lupta inițiată de Inochentie Micu, continuată și extinsă de urmașii săi, provoacă o violentă reacție din partea reprezentanților națiunilor constituționale, care se văd amenințate în privilegiile lor tradiționale. La argumentele științifice și îndreptățite invocate de campionii luptei românilor, ei răspund cu contraargumente și contradovezi, dintre care unele vizează argumentele istorice ale lui Inochentie Micu. Trecând peste tonul vehement care aminteşte de cel al contemporanilor maghiari ai lui Iancu de Hunedoara și Mihai Viteazul, observăm că adversarii românilor nu știu să opună vechimii și priorității istorice a românilor, a originii lor romane, decât teorii neștiințifice, tendențioase, menite să „dovedească" caducitatea unor realități și argumente luate din conștiința românilor și ancorate aci de veacuri. Acum se nasc primele teorii tendențioase despre originea neromană a românilor, despre prezența lor recentă în Transilvania ca urmare a unei imigrări târzii. Pe de altă parte se reactivează acum teorii mai vechi, umaniste, despre pretinsa vechime antică a ungurilor sau sașilor.

Momentul luptei lui Inochentie Micu și mai ales argumentele istorice ale acesteia marchează așadar un punct crucial în istoria ideii romanității românilor.

Această idee se transformă acum în conștiința românilor într-un factor politic dinamic și ofensiv, capabil să fie utilizat în lupta pentru emanciparea românilor și așezarea lor într-o situație politică și socială egală cu cea a națiunilor politice, îndreptățiți fiind la această situație de numărul și de vechimea lor.

Aceste titluri de drept, invocate conștient și activ de români, provoacă la națiunile amenințate în privilegiile lor sentimentul de neputință, de recunoaștere tacită a îndreptățitelor lor cereri; dar, pentru a-și salva situația ele reacționează vehement, atitudine ce-și găsește expresia, în ceea ce privește ideea romanității românilor, în negarea originii lor romane. Se ajunge, astfel, la prima negare conștient tendențioasă a originii romane

---

român de origine, se numește *Rumanus Apollo, Nobilis Romanus*, iar limba română *Lingua Romano-Rumana*; cf. N. Drăganu, *Mihail Halici iunior (Contribuție la istoria culturală românească din sec. XVII)*, în „Dacoromania", IV (1924/1926), I. p. 77–168; V. Bologa, *Traducerea latină a versurilor lui Halici către Papai*, în „Revista Istorică", XIII, 1927, p. 22–23; Musnai László, Dani Iános, Engel K., *Date noi privitoare la Mihail Halici*, în *Studii de istorie literară și folclor*, *Institutul lingvistic, filiala Cluj*, București, 1964, p. 87–106. În 1746, Gherontie G. Cotore scrie: „...și cunosc cum că n-am avia ocă a ne despărți de Bisiarecă Rămului fiind și noi sânge adevărat a Râmleanilor cu cât strămoșii noștri în vriamia împăratului Traian deacolo s-ar fi prelins în părțile aceștia..." (cf. N. Comșa, *Manuscrisele românești din Biblioteca Centrală de la Blaj*, Blaj, 1944, p. 96; vezi și D. Prodan, *op. cit.*, p. 229, descifrarea diferă – în loc de „prelins" se citește „trimis"). Mai vezi și observațiile unor capelani catolici din anul 1757; Hurmuzaki, XV, 2, p. 1827; vezi și D, Prodan, *op. cit.* În sfârșit, merită să invocăm și *Supplex Libellus Valachorum*, în care romanitatea românilor este atestată atât prin „fide historica" cât și printr-o „traditione nunquam interrupta" (D. Prodan, *op. cit.*, p. 475).

a românilor, a stăruinței lor în Dacia. La astfel de reacții, românii vor răspunde prin noi argumente istorice, uneori ajungând la exagerări („școala latinistă").

Argumentarea istorică a revendicărilor naționale ale românilor de către Inochentie Micu nu este rodul izolat al unei minți izolate. Ea este luată din conștiința colectivă a românilor și ea se adresează acestei conștiințe. Ajunsă la un stadiu avansat de evoluție, această conștiință se dovedește extrem de receptivă la politizarea națională a ideii romanității, devenită armă națională într-o luptă națională.

Următoarea fază în evoluția ideii romanității românilor – faza epocii moderne – este cea a ideii folosite de români ca armă politică în revendicările lor naționale. O constatăm ca atare în a doua jumătate a veacului al XVIII-lea la moștenitorii și continuatorii luptei lui Inochentie Micu, dar o constatăm și în Moldova și Țara Românească în memoriile unor boieri[87]. În veacul al XIX-lea ea va apare simptomatic în momentele-cheie ale luptei românilor pentru țelurile naționale: emanciparea socială și politică, unitatea și independența națională[88]. În aceste momente hotărâtoare în făurirea României moderne se relevă forța politică extraordinară a ideii de romanitate a românilor ajunsă la maturitatea ei.

Această fază în evoluția ideii romanității naționale nu intră în preocupările noastre; dar ea reclamă cu stăruință analiza pe care o merită[89].

---

[87] Cf. Vlad Georgescu, *Mémoires et projets de réforme dans les Principautés roumaines. 1769-1830*, București, 1970.

[88] Romanitatea românilor va juca un mare rol în diplomația europeană în vremea lui Cuza-vodă, vezi Paul Henry, *L'abdication du Prince Couza et l'avènement de la dynastie Hohenzollern au trône de Roumanie*, Paris, 1930, p. 135–136, și îndeosebi M.D. Sturdza, *La Russie et la désunion des Principautés Roumaines, 1864–1866*, în „Cahiers du monde russe et sovietique", XII, 1971, p. 247–285, îndeosebi p. 261.

[89] O orientare bună a trasat C. Bodea, *L'idée d'unité et de continuité dans la conscience du peuple roumain*, în „Revue Roumaine d'Histoire", VII (1968), 6, p. 859–876; eadem, *Lupta românilor pentru unitatea națională, 1834–1849*, București, 1967, versiunea engleză: *The Romanians Struggle for Unification, 1834–1849,* Bucharest, 1970.

CONCLUZII

Am urmărit, aşadar, evoluţia ideii romanităţii româneşti de la încheierea procesului de formare a poporului român şi până la mijlocul veacului al XVIII-lea. La capătul analizei noastre se impun, cu necesitate, câteva concluzii.

Începutul ideii romanităţii româneşti corespunde sfârşitului etnogenezei românilor, încheierii sintezei daco-romane în spaţiul carpato-dunărean, moment din istoria poporului român marcat prin înmatricularea noii realităţi etnice în tabelul medieval al popoarelor cu un nume propriu (*valachus*). Acest etnicon conţine calitatea fundamentală a noului popor: originea sa romană.

Prima etapă distinctivă din evoluţia ideii de romanitate a românilor corespunde existenţei prestatale româneşti; e perioada cuprinsă între veacurile X–XIV, când „pânza de populaţie" românească nu se diferenţiase, încă, în mod hotărâtor, la nord şi sud de Dunăre în sensul asimilării slavilor de către românii nord-dunăreni, respectiv a românilor de către slavii sud-dunăreni. Ştirile referitoare la romanitatea românilor sud-dunăreni îşi păstrează, aşadar, intactă valoarea documentară şi pentru cei de la nord de fluviu. Momentul culminant în evoluţia ideii de romanitate a românilor înăuntrul acestei etape este legat de afirmarea internaţională a daco-românismului din cadrul ţaratului vlaho-bulgar.

Ştirile scrise, atestând în această perioadă cunoaşterea romanităţii românilor conţin în primul rând afirmarea originii romane a românilor, cu care românii înşişi se făleau. Autorii acestor scrieri încă nu întreprind nici o încercare sistematică şi serioasă de a argumenta şi explica din punct de vedere istoric această origine a românilor. La foarte puţini autori constatăm cunoştinţe vagi despre trecutul antic al poporului român.

Începând cu veacul al XIV-lea, romanitatea carpato-dunăreană evoluează într-un cadrul politic propriu, statele feudale Ţara Românească şi Moldova. În noua fază din evoluţia ideii romanităţii se constată pe de o parte o lărgire a cunoştinţelor despre romanitatea românilor în lumea savantă contemporană, datorită în primul rând ameninţării acestui crâmpei al României orientale de către expansiunea otomană, dar şi datorită rivalităţii maghiaro-polone pentru dominarea Moldovei; pe de altă parte se constată o aprofundare a acestor cunoştinţe datorită încercărilor unor umanişti italieni de a explica istoriceşte existenţa, de esenţă romană, a românilor în spaţiul carpato-dunărean. Se aduc, aşadar, în sprijinul romanităţii

românilor argumente istorice şi filologice: cucerirea şi colonizarea romană a Daciei, limba vorbită de români, limbă de origine latină care confirmă descendenţa romană a românilor; acum se întreprind şi primele încercări de a etimologiza etniconul *valachus*.

Ideea romanităţii românilor va evolua în cea de a treia etapă, corespunzând veacului al XVI-lea, pe orbitele trasate în faza precedentă. Veacul al XVI-lea marchează europenizarea cunoştinţelor despre originea romană a poporului român, argumentată în această etapă printr-un complex de raţiuni şi explicaţii istorice şi lingvistice, complex ce-şi află rădăcinile, totuşi, în încercările similare ale umaniştilor veacului al XV-lea. Aportul veacului al XVI-lea la îmbogăţirea ideii de romanitate constă – pe lângă larga răspândire a cunoştinţelor despre originea romană a românilor – în politizarea ideii descendenţei nobile romane a poporului român şi în afirmarea limbii române scrise de către românii înşişi.

Izvorâtă mai întâi din problematica impusă Europei creştine de pericolul otoman, politizarea ideii romanităţii româneşti se generalizează într-un timp destul de scurt. Romanitatea românilor devine un element component al unei anumite ideologii politice a vremii, fie că e vorba de cea a papalităţii, fie de cea a unor potentaţi laici, care îşi susţin pretenţiile politico-spirituale şi prin romanitatea românilor; cei care se considerau moştenitori direcţi ai Romei pun accent pe apartenenţa antică a Daciei la Imperiul Roman; cei care nu pot invoca acest argument fac apel la romanitatea românilor ştiind prea bine că afirmarea ei le asigura adeziunea acestora.

Pe lângă politizarea ideii romanităţii româneşti, veacul al XVI-lea a însemnat, însă, în evoluţia acestei idei, şi prima afirmare a limbii naţionale. Tiparul românesc din a doua jumătate a veacului al XVI-lea a prilejuit o puternică afirmare a conştiinţei de neam şi de origine în tipăriturile bisericeşti, cu toate că, prin însăşi natura lor, ele erau improprii unei astfel de afirmări. Dar ele vestesc climatul spiritual al veacului al XVII-lea, epoca de aur a culturii medievale româneşti. Legătura dintre veacul al XVI-lea şi cel următor o face domnia lui Mihai Viteazul, în timpul căreia se realizează pentru prima dată unirea celor trei ţări locuite de români (Ţara Românească, Moldova şi Transilvania).

Domnia lui Mihai Viteazul profilează o epocă în istoria românilor, deci şi în cea a ideii romanităţii carpato-dunărene. Graţie victoriilor strălucite obţinute de domnul muntean, românii au devenit cunoscuţi în întreaga Europă; cunoaşterea originilor lor romane nu se mai limitează de acum înainte la cercul relativ restrâns al umaniştilor vremii, ci începe să se difuzeze în pături tot mai largi ale societăţii europene.

Unirea celor trei ţări române, înfăptuită pentru scurt timp de către Mihai-vodă, a realizat pentru prima oară unitatea politică a neamului, el însuşi unitar prin originea romană comună, limba unitară, religia ortodoxă, obiceiurile similare şi destinul istoric comun. Unirea nu a fost viabilă din cauza caracterului încă precumpănitor medieval al societăţii româneşti.

Oficializarea *rumâniei* de către Mihai Viteazul este o măsură impusă de vremea în care trăia şi totodată un simbol al ei; expresia de *rumân* pentru şerb nu este

altceva decât un termen tehnic, înţeles ca atare de către societatea medievală română, care nu i-a atribuit niciodată un conţinut naţional etnic.

Veacul al XVII-lea reprezintă în evoluţia ideii romanităţii românilor o etapă importantă. Literatura ştiinţifică a Europei barocului nu îmbogăţeşte substanţial cunoştinţele despre originea romană a poporului român[1]; repetându-le la infinit şi cu puţin simţ critic, ea le transformă într-o manieră literar–ştiinţifică; nu trebuie să căutăm, însă, în această direcţie însemnătatea majoră a veacului al XVII-lea în evoluţia ideii romanităţii, chiar dacă, tocmai datorită acestui gen de literatură, ideea de romanitate a căpătat o răspândire extraordinară mai ales prin lucrări scrise în limbile vulgare, depăşind numeric, începând cu acest veac, pe cele redactate în limba latină.

Importanţa primordială a veacului al XVII-lea pentru ideea romanităţii rezidă în activizarea ei dinăuntrul mediului românesc datorită istoriografiei săseşti şi mai ales scrierilor cronicarilor români.

Învăţaţii saşi din a doua jumătate a veacului al XVII-lea au adoptat o teorie umanistă germană cu scopul de a demonstra presupusa lor origine dacă; corolarul necesar al acestei ipoteze a fost afirmarea de către ei a originii pur romane a românilor.

Cronicarii români au realizat la nivelul culturii naţionale din epoca de aur a spiritualităţii medievale româneşti sinteza dintre fondul conştiinţei autohtone a romanităţii şi cercetarea ştiinţifică umanistă străină asupra începuturilor românilor. Această sinteză originală pregăteşte răspândirea în mediul românesc a argumentării ştiinţifice a romanităţii neamului, sădită pe fondul general românesc al conştiinţei romanităţii, prezentă prin amintirea Romei în însăşi denumirea naţională. Dar, această sinteză mai îndeplineşte o funcţie activă, ca reacţie a mediului românesc împotriva unor teorii greşite despre originea neamului.

Realizarea acestei sinteze cu cele două funcţii ale ei constituie cucerirea principală a ideii romanităţii la români; de atunci, ea a devenit o permanenţă a acestei idei.

În prima jumătate a veacului al XVIII-lea, ultima etapă din istoria ideii romanităţii românilor de care ne-am ocupat, evoluţia acestei idei este marcată şi influenţată de două procese de însemnătate majoră în istoria poporului român: de instaurarea dominaţiei străine de esenţă absolutistă în cele trei ţări române pe de o parte, iar pe de alta de lupta românilor din Transilvania pentru emanciparea lor politică şi socială.

Primul eveniment s-a răsfrânt negativ asupra culturii medievale naţional-româneşti ducând printre altele la sistarea preocupărilor cronicarilor pentru elucidarea trecutului şi originii lor naţionale. Literatura ştiinţifică europeană repetă în bună parte teoriile despre descendenţa şi obârşia romană a românilor, teorii emise încă în veacurile anterioare. Comparate, însă, cu spiritul lucrărilor barocului, se constată o primă îndepărtare de la canoanele manierismului, o primă orientare spre o anumită

[1] În acest sens, veacul al XVI-lea reprezintă un apogeu, depăşit abia de către cuceririle filologiei şi istoriografiei moderne.

libertate de spirit: această schimbare de mentalitate care anticipează luminismul cultural din a doua jumătate a veacului al XVIII-lea se poate constata şi într-o serie de lucrări istorico-geografice în care se susţine originea romană a poporului român.

Mult mai important pentru evoluţia ideii de romanitate este cel de al doilea proces din prima jumătate a veacului al XVIII-lea, şi anume lupta românilor transilvani pentru emanciparea lor socială şi politică pe scară naţională. Conducătorii acestei lupte, înainte de toţi Inochentie Micu, au invocat în sprijinul revendicărilor lor vechimea neîntreruptă şi descendenţa nobilă romană a românilor din fosta Dacie imperială, transformând astfel romanitatea lor într-un instrument politic, mânuit în mod conştient în lupta lor naţională pentru drepturi politice şi emancipare socială.

Politizarea naţională a romanităţii va deveni de acum înainte o permanenţă politică activă a daco-românismului, apărând simptomatic în momentele cruciale pentru naţiunea întreagă: 1821, 1848, 1859, 1877, 1918. În aceste momente hotărâtoare în făurirea României moderne se revelă forţa politică extraordinară a ideii mature a romanităţii românilor.

Aceasta este, în linii mari, evoluţia în timp a ideii romanităţii românilor aşa cum se reflectă ea în lucrarea de faţă. Dar, urmărind cu atenţie diferitele mărturii scrise asupra romanităţii românilor se constată cu uşurinţă existenţa unor deosebite tradiţii privind ideea de romanitate carpato-dunăreană.

Tradiţia cea mai veche şi cu cea mai lungă durată este cea *autohtonă, românească*, ce corespunde conştiinţei neamului românesc despre originea sa romană. Existenţa şi autohtonia acestei conştiinţe au fost mult timp negate; dar nu e mai puţin adevărat că majoritatea istoricilor care adoptaseră acest punct de vedere s-au convins mai devreme sau mai târziu de netemeinicia acestui punct de vedere negativ; ei au adus valoroase şi noi dovezi privind natura autohtonă a acestei conştiinţe româneşti[2].

În faza finală a documentării tezei de doctorat, istoriografia română contemporană înregistra o piruetă cel puţin bizară şi ciudată, oricum singulară, (făcută de unul din cei mai cunoscuţi specialişti în materie de continuitate. Este vorba de Constantin Daicoviciu. După ce Nestor-ul de la Cluj argumentase şi răspândise ani întregi teza conştiinţei romanităţii la români, pe care o credea ca fiind fost prezentă dintotdeauna atât la oamenii de rând cât şi la cei cu carte[3], punctul său de vedere pare să fi suferit din senin o corectură fundamentală. De azi pe mâine, Constantin Daicoviciu contestează paternitatea acestei conştiinţe,

---

[2] Un observator străin remarcă la 1788 că ţăranul român e mult mai semeţ de îndată ce-şi aduce aminte de obârşia sa romană, Hurmuzaki, Supl. I, vol. III, p. 79.

[3] *Accente* semnate de C. Daicoviciu în „Tribuna", XIV (1970), nr. 27(701) din 2 iulie şi până la nr. 35 (709) din 27 august. O primă replică a lui Şerban Papacostea a apărut în nr. 31(705) din 30 iulie, după care academicianul samavolnic a interzis orice replică la adresa serialului său. Ca atare noile preţiozităţi ştiinţifice autorizate de numele Daicoviciu au fost repede salutate şi îmbrăţişate la sud de Dunăre şi la vest de Ardeal.

romanitatea devenind pentru el un sentiment străin mentalului colectiv românesc. Cel puţin aceasta străbate din seria articolelor sale din săptămânalul clujean „Tribuna"; comparându-le cu afirmaţiile anterioare, cititorul rămâne deconcertat înaintea unei atari gimnastici şi jonglerii[4].

Constantin Daicoviciu presupune unul din argumentele fundamentale ale noii sale optici, în ignoranţa românilor medievali premergători cronicarilor atunci când şi-ar fi pus problema descendenţei lor. Această ignoranţă colectivă cuprindea, după savantul de la Cluj, şi necunoaşterea semnificaţiei etniconului propriu. Constantin Daicoviciu trece aici cu suveranitate peste toate observaţiile călătorilor străini care la primul contact cu românii nu uită să adauge că românii ştiau semnificaţia denumirii lor, ei fiind mândri de această descendenţă. În optica lui Constantin Daicoviciu, românii se făleau aşadar cu un nume a cărei semnificaţie le scăpa cu desăvârşire.

Tradiţia autohtonă a ideii şi conştiinţei romanităţii la români se bazează înainte de toate pe numele propriu purtat de români, etnicon ce se regăseşte atât în denumirile externe aplicate românilor cât şi în numeroase nume de persoane şi a toponimiei prezente pe întregul teritoriu locuit de români.

Conştiinţa autohtonilor, aşa cum s-a conservat în toate epocile, se baza pe amintirea Romei: românii sunt de origine romană, descendenţi ai romanilor din Dacia. „Sigiliul Romei" fiind evident şi permanent, o atare conştiinţă nu reclamă explicaţii la românii de rând; etimologizările etniconului *valachus*, elucidarea procesului de cucerire şi colonizare romană, de formare a poporului român, apropierea limbii române de limba latină şi includerea ei în marea familie a limbilor romanice sunt preocupări tipic savante, străine de mentalul colectiv medieval al românilor; relevante pentru acest mental sunt încercările de a se explica descendenţa prin legende şi tradiţii orale, care, însă, atestă la nivelul caracteristic oricăror legende şi tradiţii orale perpetuarea şi prezenţa puternică a trecutului daco-roman, evocat şi de vestigiile antice romane răspândite pe întregul teritoriu românesc; în această valoare revelatoare trebuie căutată importanţa legendelor Dochiei, a pratului, brazdei, şanţului lui Traian.

Cronicarii români realizează pentru prima dată sinteza dintre fondul conştiinţei autohtone a romanităţii românilor şi argumentarea ştiinţifică, livrescă, a originii romane a poporului român.

Cunoaşterea originii lor romane de către românii înşişi stă la baza tuturor *tradiţiilor externe* ale romanităţii românilor. Principalele mărturii asupra cunoaşterii originii romane a românilor provin de la autori care au întreţinut un contact nemijlocit cu românii. Îmbinarea acestor cunoştinţe cu gândirea şi

[4] *Istoria României*, I, Bucureşti, 1960, p. 798, unde se poate citi sub semnătura lui C. Daicoviciu: „Într-adevăr, în sânul poporului român, conştiinţa despre romanitatea limbii şi despre originea lor romană nu s-a stins, în realitate, niciodată. Că s-a păstrat prin însuşi faptul că toţi membrii acestui popor n-au încetat în cursul veacurilor să se numească *români*".

aspirațiile diferiților autori a dat naștere unor tradiții bine conturate ale romanității românilor.

Aceasta fiind geneza tradițiilor externe ale romanității carpato-dunărene, rezultă ca un lucru firesc, ca cele mai puternice dintre aceste tradiții să le presupunem la acele comunități care au întreținut cele mai strânse și mai îndelungate relații cu românii.

Ipoteza aceasta se verifică în ceea ce-i privește pe sașii transilvani, în contact neîntrerupt cu populația autohtonă românească începând chiar din faza colonizării sașilor în sudul și sud-estul Transilvaniei. Într-adevăr, numărul de mărturii săsești asupra romanității românilor impresionează, alcătuind o puternică *tradiție săsească* a romanității carpato-dunărene.

Istoricii sași care s-au ocupat în scrierile lor de originea românilor nu le-au contestat romanitatea. Cei mai mulți dintre ei se bazează în afirmațiile lor în primul rând pe continuitatea elementului roman în Dacia. Românii sunt pentru sașii transilvani urmașii direcți ai coloniștilor romani aduși de Traian în Dacia învinsă. Ei și-au păstrat limba lor latină, datinile, obiceiurile, credințele, porturile, ba chiar anumite trăsături psihice și îndeletniciri romane. Majoritatea acestor erudiți sași arată că românii înșiși aveau despre ei o puternică conștiință de neam, nenumindu-se altfel decât *români*; celelalte denumiri sunt de proveniență străină, dar, în ultimă instanță, nu redau altceva decât esența romană a poporului român. Puțini dintre istoricii sași l-au acceptat pe legendarul Flaccus; alții au încercat să dea explicații termenului de *Blôch* din graiul săsesc. Contactul zilnic cu românii furnizează sașilor constatările fundamentale cu privire la originea lor romană. Logica simplă trebuia să-i conducă la o altă constatare importantă, anume aceea a caracterului unitar al românilor de pe întregul cuprins al fostei Dacii antice, constatare exprimată lapidar de către Felmer prin acea expresie, atât de surprinzătoare pentru vremea sa: *Romanien*.

Ca o dovadă a puternicei convingeri câștigate de sași despre originea romană a românilor precum și despre unitatea și continuitatea lor etnică, se constată și încercări de a se combate unele teorii greșite despre originea și numele poporului român. Învățații sași au fost familiarizați cu toate frământările vieții românilor, înregistrându-le cu promptitudine; ei vor fi astfel și receptivi la trezirea activă a conștiinței naționale a românilor transilvani. Activizarea acestei conștiințe se exteriorizează, printre altele, prin argumente naționale aduse în favoarea susținerii unor revendicări politice. Între asemenea argumente se află și afirmarea vechimii naționale și a superiorității numerice a românilor în comparație cu celelalte „națiuni" din Transilvania. Or, ambele afirmații se întâlnesc în scrierile unor istorici sași din prima jumătate a veacului al XVIII-lea.

În contact direct și permanent cu românii transilvani, dar și cu cei de dincolo de Carpați, nu s-au aflat numai sașii ci și *secuii* și *ungurii transilvani*; mărturii secuiești asupra romanității românilor nu există suficient de multe pentru ca să se distingă, la nivelul actual al cunoștințelor, *o tradiție secuiască* propriu-zisă privind romanitatea românilor.

Numărul populației maghiare din Transilvania a fost în toate timpurile mai mare decât al saşilor; cu toate că şi producția lor istoriografică o depăşeşte pe cea a saşilor, nu se constată decât arareori afirmații similare cu cele privind originea romană a românilor din lucrările săseşti. Explicația, credem, trebuie căutată nu în ignorarea realității cât mai cu seamă în faptul că statul medieval maghiar revendica dreptul de a domina, din punct de vedere politic, pe români, şi că exponenții acestui stat şi cei care se identificau cu politica sa nu puteau afirma romanitatea românilor fără să prejudicieze pretențiile politice bazate, în gândirea medievală, în bună parte pe vechimea şi originea nobilă a popoarelor; de aci s-a născut o mentalitate devenită tradițională şi care continua să existe şi după dispariția motivelor genezei ei.

Între primele dovezi pentru cunoaşterea originii romane a românilor se numără cele din cronicile maghiare ale epocii Arpadienilor, epocă ce corespunde, în istoria poporului român, perioadei premergătoare întemeierii statelor feudale româneşti. Acest *început de tradiție* este întrerupt de schimbarea bruscă a atitudinii exponenților politicii maghiare, determinată de întemeierea statelor feudale româneşti care reprezentau o stavilă în direcția expansiunii politicii sud-est europene a Ungariei medievale, exercitând, pe deasupra, o puternică atracție pentru românii transilvani. De acum încolo până în veacul al XVIII-lea ceea ce caracterizează *tradiția maghiară* privind originea românilor este penuria mărturiilor asupra romanității românilor, tonul ostil față de unii dintre conducătorii de oşti români (Iancu de Hunedoara) sau față de unii domnitori români (Mihai Viteazul) – ton extins apoi de la cazul singular asupra întregului neam – şi, începând cu mijlocul veacului al XVIII-lea, elaborarea unor teorii tendențioase despre originea neromană a românilor, despre imigrarea lor târzie etc.

Relațiile românilor cu *lumea slavilor* au fost şi mai durabile şi extinse decât cu ungurii, românii reprezintă din punct de vedere etnic o adevărată enclavă în lumea slavă din estul european, zonă rezervată înainte de toate popoarelor slave; din punct de vedere confesional, românii se integrează chiar lumii bizantino-slavo-ortodoxe. Toate acestea reprezintă premise importante pentru geneza unei *tradiții slavone* despre romanitatea românilor. Şi totuşi, cu toată abundența scrierilor slavone referitoare şi la români, o asemenea tradiție nu există. Se constată, astfel, în lumea slavă, o reținere şi ezitare permanentă în ceea ce priveşte originea romană a românilor. Această atitudine se constată la slavi chiar în aplicarea unui nume românilor (*vlah*). Acest etnicon, care redă esența latină a românilor, nu este o creație slavonă, ci o preluare mecanică a unui nume generic şi aplicarea sa la un caz concret. Această translație de nume este una din puținele realizări slavone din istoria ideii romanității româneşti; timp de câteva veacuri se constată la slavi o tăcere absolută despre romanitatea românilor; abia în veacul al XVI-lea gândirea slavonă va elabora teoria exilaților, răspândită apoi cu iuțeală în lumea slavă, preluată şi de cea maghiară.

Explicația acestei atitudini a mentalului colectiv slavon față de o realitate evidentă şi de care nu se poate să nu aibă cunoştință este greu de fixat. La aceste

rezerve vor fi contribuit la început raţiuni de ordin confesional; românilor ortodocşi nu li se putea recunoaşte romanitatea fără a deschide astfel o breşă în zidul ortodoxiei slavone atât de asaltate de propaganda catolică, dusă în primul rând de papalitate. Acestor rezerve li s-au adăugat ulterior preluarea din tradiţia bizantină a unor motive, iniţial politice, de nerecunoaştere a romanităţii românilor, dar care, în mediul slav, îşi pierdeau latura politică. În sfârşit, teoria exilaţilor s-a născut în mediul polon în vremea înfruntării politice şi militare moldo-polone. Faptul că această teorie s-a bucurat de o largă răspândire în mediul slavon dovedeşte că acesta, ca de altfel şi cel maghiar, nu era favorabil ideii romanităţii românilor.

Mărturii importante asupra originii romane a românilor ale unor autori de origine slavonă din veacurile XV–XVIII nu se încadrează într-o tradiţie naţională ci, ca şi în cazul unor autori maghiari, se află în tradiţiile ştiinţifice, fie ale Umanismului, fie ale barocului.

O cotitură asemănătoare cu cea din tradiţia maghiară (provocată de întemeierea statelor feudale româneşti) se poate constata şi în *tradiţia bizantină* privind romanitatea românilor. Printre primele mărturii asupra descendenţei romane a românilor se numără importante izvoare bizantine. Aceste mărturii se întrerup brusc odată cu încercarea vlaho-bulgară de a întemeia, în dauna Bizanţului, un stat propriu; schimbarea atitudinii bizantine în sensul negării romanităţii românilor din considerente politice (moştenirea romană şi ideologia politică din jurul purtării numelui glorios de *romani*) fusese anticipată de poziţia ambiguă a lui Kekaumenos faţă de români. Reînnodarea tradiţiei bizantine se va face abia în veacul de declin final al Bizanţului, când se depreciase complet termenul de *romani*, revendicat cu atâta înverşunare şi exclusivitate de bizantini timp de un mileniu, abandonat apoi în schimbul redescoperirii valorii cultural-spirituale a termenului de *elini*. Renaşterea sentimentului naţional greco-bizantin se oglindeşte în ceea ce priveşte istoria ideii romanităţii prin afirmarea categorică a originii romane a românilor de către autori bizantini. Căderea Bizanţului pune capăt acestui sentiment naţional bizantin şi prin aceasta şi tradiţiei bizantine asupra romanităţii românilor.

Două tradiţii vădit politice cu privire la romanitatea românilor care se pot urmări de-a lungul mai multor veacuri sunt cea *papală* şi cea *imperială*.

Ambele tradiţii se înrudesc atât prin geneza cât şi prin finalitatea lor generală. Ele pornesc de la moştenirea Imperiului roman şi a ideii romane a hegemoniei universale. Chiar dacă această confruntare îşi găsise soluţia de compromis în zonele de contact direct şi permanent între cei doi moştenitori rivali – papa şi împăratul –, în îndepărtata zonă a fostei Dacii imperiale pretenţiile lor îşi păstrează un surprinzător paralelism tolerat de ambii competitori pentru că fiecare caută, cu mici excepţii, să-şi revendice şi aci moştenirea în sensul dorit şi care nu leza interesele celuilalt: papa voia să încorporeze această fostă provincie romană în zona sa de influenţă spirituală, catolicizând-o, iar împăratul s-o integreze politiceşte, într-un fel sau altul, vastului său imperiu. Momentele culminante ale acestei competiţii fără rivalitate sunt marcate de afirmarea romanităţii românilor

ca o justificare vie a unor pretenţii ce-şi revendicau obârşia din trecutul antic, perpetuat din punct de vedere etnic de poporul român, iar din punct de vedere instituţional şi politico-spiritual de imperiul apusean şi papalitate.

Afirmarea romanităţii românilor de către cercurile papale sau imperiale are, aşadar, un pronunţat mobil politic, menit să justifice pretenţii de dominare.

Pe lângă aceste tradiţii cu implicaţii politice, naţionale sau confesionale se pol distinge şi *câteva tradiţii* la care predomină în primul rând latura savantă, ştiinţifică (adesea, însă, mărturii din aceste tradiţii îşi află deopotrivă locul şi în prima grupă de tradiţii).

O primă tradiţie de acest fel este cea compusă din mărturiile asupra *romanităţii românilor de la sud de Dunăre* în primele veacuri de existenţă etnică românească. Aproape concomitent cu această tradiţie există, în ceea ce-i priveşte pe românii din nordul Dunării, tradiţia exprimată prin termenii-cheie *pastores (pascua) Romanorum*. Trăsătura comună a acestor două tradiţii coexistente este afirmarea romanităţii românilor fără argumentarea ei lingvistică sau istorică; cel mult se întâlnesc vagi amintiri despre trecutul antic al românilor.

Veacurile XV–XVI marchează naşterea – mai întâi în Italia şi apoi răspândirea ei europeană – *a tradiţiei umaniste* a romanităţii românilor. Afirmarea originii romane a poporului român de către umanişti se bazează în primul rând pe numele propriu al românilor, pe latinitatea limbii române, pe trecutul roman al Daciei şi pe continuarea elementului roman în această provincie, pe etimologizarea etniconului de *valachus* ş.a. Această tradiţie umanistă latină se prelungeşte sub haina limbilor vulgare şi în veacurile al XVII-lea şi al XVIII-lea. În epoca barocului (secolul al XVII-lea) se desprinde din tradiţia umanistă o tradiţie originală, anume cea a romanităţii baltice fictive născute din cea carpato-dunăreană reală; această *tradiţie baltică* îşi reclamă geneza din opera unor umanişti din a doua jumătate a veacului al XVI-lea. O altă *tradiţie*, tipic barocă, este cea a *iezuiţilor*, inaugurată la finele veacului al XVI-lea de către Possevino. În afirmarea romanităţii românilor de către membrii ordinului iezuit se împletesc preocupări propagandistice (aflate fie în interesul papalităţii fie în cel al imperiului) cu cele de natură ştiinţifică.

Desigur că stabilirea acestor tradiţii nu este absolută şi rigidă; unele mărturii se integrează mai multor tradiţii, aşa cum nu este exclus ca cercetări ulterioare să dea la iveală existenţa altor tradiţii, în cadrul cărora îşi vor găsi probabil locul şi câteva mărturii amintite în lucrarea de faţă.

Să ne fie îngăduită o încheiere metaforică. În fond, ideea romanităţii românilor în viziunea ei evolutivă ni se prezintă la sfârşitul acestei lucrări ca un arbore gigantic al cărui trunchi îl constituie tradiţia autohtonă a romanităţii, conştiinţa poporului român despre romanitate. Ramurile sale reprezintă, desigur, tradiţiile înfăţişate mai sus, rămurelele şi frunzele fiind diferitele mărturii asupra romanităţii românilor. Din arborele romanităţii românilor cunoaştem cel mai bine trunchiul; nu este exclus ca cercetări viitoare să descopere existenţa unor noi ramuri; cu siguranţă putem afirma că numeroase frunze ale acestui arbore ne-au rămas necunoscute.

ROMANITATEA ROMÂNILOR
ISTORIA UNEI TEZE DE DOCTORAT

Anul nostru de facultate l-a scos la pensie pe unul dintre cei mai mari istorici români contemporani: Acad. Andrei Oţetea. La cursul special se pare că m-a remarcat ca fiind un posibil bun cercetător, lucrarea mea de diplomă întărindu-l şi mai mult în această părere. Aşa se face că încă înaintea examenului de stat, academicianul m-a chemat la Institutul de Istorie, al cărui director mai era pe atunci, şi mi-a propus angajarea ca cercetător în acel lăcaş al istoriografiei. Realizarea dorinţei academicianului şi a visului meu profesional s-a amânat cu câteva luni bune datorită mai întâi lui Ştefan Pascu, preşedintele comisiei de repartizare, care a dejucat opţiunea profesorului Oţetea pentru mine printr-o formalitate, anume lipsa buletinului de Capitală. Viitorul mentor al doctorandei Elena Bărbulescu (n. Ceauşescu) m-a sfătuit să accept orice repartizare, adăugând maliţios: „Dacă profesorul Oţetea ţine aşa de mult ca dumneata să lucrezi la Institutul de Istorie din Bucureşti, nu-i va fi greu să te scoată din orice fundătură a ţării". Postul rezervat mie, preşedintele Pascu l-a repartizat unui alt candidat. La o lună după această repartizare ratată mi s-a înrăutăţit şi dosarul personal prin plecarea frauduloasă a unui frate în Germania. În pofida acestor greutăţi, prof. Oţetea a reuşit ca începând cu 1 ianuarie 1966 să fiu angajat ca documentarist, post transformat la prima ocazie într-unul de cercetător ştiinţific stagiar.

În chiar prima mea zi de lucru, directorul m-a chemat şi mi-a spus să mă gândesc la o temă de cercetare cu care să-mi trec doctoratul sub nemijlocita sa conducere. Când i-am prezentat peste câteva zile temele mele romantice şi de pură istorie universală mi-a zâmbit cu proverbiala sa bunăvoinţă, tandreţe şi voioşie propunându-mi la rându-i o temă, dragă lui de ani buni şi bucuros că a aflat în fine, chipurile, pe cineva care s-o trateze aşa cum se cuvine după exigenţele sale mărturisite. Tema propusă de academicianul Andrei Oţetea într-una din zilele geroase ale lui ianuarie 1966 a fost **Romanitatea românilor. Istoria unei idei.** El mi-a înscris tema în următorul cincinal de cercetare şi eu m-am apucat voinicește de treabă.

În toamna anului 1970, când lucrarea era deja practic încheiată, mă aflam la Cluj într-o călătorie de documentare. Drumul m-a dus şi la Institutul de Istorie şi Arheologie. Într-o după-amiază sunt anunţat că directorul lăcaşului vrea să mă vadă. A fost prima şi ultima întrevedere cu Constantin Daicoviciu. M-a primit foarte amabil, prietenos chiar, şi interesat

de mine şi de lucrările mele. În chip inevitabil a venit vorba şi de tema tezei mele de doctorat. Reproduc din memorie dialogul nostru:

„Dragul meu, după cum ştii, eu nu mai pot împărtăşi necondiţionat continuitatea şi romanitatea poporului ăsta".

„Ce v-a determinat schimbarea aceasta şi virulenţa atacurilor Dvs. din «Tribuna»? Sunteţi cumva în posesia unor descoperiri şi dovezi noi justificative?"

„Cine-ţi este conducătorul ştiinţific?"

„Academicianul Andrei Oţetea".

„La cine te-ai gândit că ai dori să-i ai ca referenţi oficiali?"

„M-aş simţi onorat dacă cei mai mari trei medievişti români în viaţă ar accepta să-mi fie referenţi, anume prof. Mihail Berza, dr. Şerban Papacostea şi îndeosebi acad. David Prodan, despre care ştiu că de mai bine de două decenii refuză să facă parte din vreo comisie de doctorat".

„Artileria aceasta ar fi prea grea pentru eventualele mele rezerve. Dar te asigur, dacă vei argumenta convingător, nimeni, nici măcar eu, nu-ţi va pune bețe în roate şi-ţi doresc mult succes".

„Mulţumesc şi sper că nimeni şi nimic nu va fi vreodată în stare să mă determine să-mi schimb opiniile şi simpatiile precum cameleonul culorile".

La această obrăznicie şi aluzie străvezie, academicianul tuciuriu s-a întunecat şi mai mult, dar s-a prins imediat, a schimbat tema conversaţiei şi ne-am despărţit în termeni civilizaţi, el asigurându-mă că este un mare admirator al neamului din care fac parte.

Între timp dădusem şi toate examenele orale şi în scris (proba de dosar încă nu exista din fericire pe atunci!) şi aşa s-a putut trece la susţinerea publică a tezei de doctorat. După referatele scurte ale conducătorului ştiinţific al lucrării (Andrei Oţetea) şi ale conducătorului Institutului de Istorie (devenit între timp „Nicolae Iorga") au urmat citirea referatelor oficiale; aprecierile şi criticile s-au rostit atunci, la 13 martie 1971, în următoarea ordine: David Prodan, Mihail Berza, Şerban Papacostea.

Având în vedere ceea ce va urma, cred că este oportună reproducerea acestor referate, nu în exclusivitate favorabile mie, dar foarte instructive şi folositoare:

REFERAT

la teza de doctorat a lui A. Armbruster,
Romanitatea românilor, istoria unei idei.

Remarc de la început ca un merit deosebit subiectul pe care şi l-a luat asupra sa candidatul. Nu e un subiect oarecare, de detaliu istoric, ci unul din cele mai întinse şi mai dificile, un subiect major, aş zice, al istoriografiei româneşti. Un subiect care cere nu numai curaj, ci şi un cerc larg de cunoştinţe, o maturitate în judecăţi istorice.

Dar subiectul mai e în acelaşi timp şi unul din cele mai binevenite sau pe care le reclamă cu mai multă acuitate ştiinţa noastră istorică. Ideea a însoţit poporul român în

întreaga lui istorie, iar în timpurile mai noi a jucat un rol capital în transformarea lui din popor în națiune.

Ea este urmărită de veacuri și de noi și de străini, a dat naștere la o vastă bibliografie. Dar la o bibliografie atât de împrăștiată, încât nimeni din noi nu o mai poate cuprinde. Este absolut necesară o lucrare de ansamblu, care să strângă totul la un loc, să integreze, organic, toate aceste informații dispersate în procesul de dezvoltare istorică. Pe toți ne preocupă această idee capitală, toți ne lovim la fiecare pas de ea în lucrările noastre, dar mereu spicuim informațiile, le rupem din contextul lor istoric și, firește, răzlețe rămân mereu discutabile, mereu ne îndoim de judecățile pe care le improvizăm pe marginea lor. Cât de multe ni se par acum strânse la un loc, cât de mult se schimbă peisajul punându-le într-o ordine istorică, integrându-le într-un proces de dezvoltare, urmându-le determinarea, semnificația istorică. Informațiile sunt atât de multe, încât ele trebuie să fie neapărat și mai multe, prin cercetări în continuare să se înmulțească mereu.

Lucrarea concretizează treapta pe care ne găsim, înlesnind considerabil cercetările viitoare.

Dar meritul tezei nu e numai de a fi întrunit într-o lucrare de ansamblu o întinsă informație dispersată, ci și de a veni cu o serie de informații noi, necunoscute sau nevalorificate până acum de istoriografie, culese din tipărituri străine, din manuscrise autohtone, îmbogățind evident cunoștințele noastre de până acum. Chiar dacă ele reproduc, repetă adesea afirmații anterioare, îmbogățesc imaginea circulației ideii. Mai mult, lucrarea încearcă integrarea istorică și a unora și a altora, demonstrând clar o continuitate, o evoluție, justificând istoric această evoluție. Pe plan extern evoluția ideii e urmărită pe națiuni, desprinzând adevărate tradiții în funcție de interesele politice ale fiecăreia. În ansamblu însă lucrarea demonstrează o permanență, o largă circulație a ideii, nicicând eclipsată, mobilizează o masă de informații în textele lor originale, informații care dacă sunt interpretabile în parte, în ansamblu nu mai lasă îndoială asupra conștiinței romanității poporului român, într-o formă sau alta, populară sau cultă, autohtonă sau europeană. Concluziile pot fi discutabile (în știința noastră din păcate nu prea des ne putem mândri cu rezultate definitive!), dar și în acest caz ele pot fi puncte de plecare pentru noi discuții, pentru noi precizări. Un lucru însă e definitiv câștigat. În fața acestei mase nu se va mai putea spune că numai românii nu știu ceea ce toată lumea știe despre ei.

Judecățile, tratarea, expunerea sunt clare, candidatul afirmă sau infirmă cu curaj, nu ocolește afirmația sau negația, mai curând e, uneori, prea categoric. Lucrarea o socotesc deosebit de merituoasă, consider că ea trebuie pusă în rândul celor mai merituoase lucrări de doctorat care spre mulțumirea noastră se înmulțesc mereu.

Fac câteva observații doar cu gândul de a contribui la îmbunătățirea lucrării.

În „Cuvântul introductiv". Definirea ideii romanității: „Aceasta este în primul rând ideea despre descendența romană a românilor din coloniștii romani transplantați în Dacia traiană". Ar fi de completat aici că romanitatea implică și pe coloniștii romani din sudul Dunării și populația romanizată în timp, în sens larg toată romanitatea de răsărit.

Urmărind circulația istorică a ideii de romanitate și de conștiință a romanității, ar fi bine ca chiar de la început, în același „Cuvânt introductiv" să se precizeze și înțelesul

noțiunii de conștiință, ce forme poate să ia (populară, intelectuală, livrească, savantă, autohtonă sau europeană sau oricum va crede autorul), să se facă anumite distincții, de referință, să se stabilească trepte ale conștiinței, la care să se poată raporta informațiile istorice ori de câte ori e nevoie. Cea mai cuprinzătoare e desigur romanitatea implicată în numele poporului, de român, ea cuprinde întreg poporul român și permanent de la un capăt la altul al istoriei sale. Ea însă nu implică numaidecât și o conștiință istorică în cunoștință de cauză, istoria în tradiția populară cu timpul se pierde sau se confundă în legendă. Până unde poate să se întindă istoric această conștiință, în ce măsură se mai putea păstra în amintirea populară descendența romană, poporul roman însuși, e mai greu de sesizat fără dovezi directe. Trebuie păstrată și rezerva care se face la traducerea latinescului *romanus cu roman sau român*, trebuie admis echivocul.

Ar trebui, cred, să se numească această conștiință de bază mai curând o conștiință latentă, sau virtuală, ori altfel, ea constituind solul solid de totdeauna pe care se putea planta, care putea fi fertilizat oricând de o conștiință majoră, istorică, de circulație intelectuală sau livrească, a ideii romanității. Desigur, trebuie făcută aceeași distincție pe care o facem de pildă între cultura populară și cultura majoră. Ele se întrepătrund, dar nu se acopăr întocmai. Cât poate coborî o cultură majoră în mase, până unde poate ajunge în adâncime, e totdeauna problema deschisă cât timp nu se sprijină pe documentație directă.

S-a discutat mereu dacă poporul român a avut sau nu conștiința romanității sale. S-a discutat în contradictoriu mai ales pentru că nu se preciza noțiunea de conștiință, nu s-au făcut totdeauna distincțiile necesare.

Aș zice, prin urmare, că unele distincții care se fac în această privință în partea ultimă a lucrării e bine să fie enunțate încă în „Cuvântul introductiv".

P. 5. La numirile săsești ale românilor se poate adăuga și cel de *Bleesch* (Blesćhdörfer se numesc Săcelele, *Septem villae volachales*).

E mai corect ca regatul să se numească Regatul ungar, termenul fiind mai cuprinzător și mai adecvat decât cel maghiar.

P. 56. Documentul din 1357 e într-adevăr prea susceptibil de a fi un fals târziu, recomand să nu ne întemeiem pe el.

P. 101. Cap. III. Politizarea ideii romanității românilor (secolul al XVI-lea). Titlul ar trebui formulat mai curând: Ideea romanității etc., politizarea trecând-o în subtitlu, căci nu toate informațiile asupra ideii politizează.

Motivația pentru ce unirea celor trei țări de către Mihai Viteazul n-a putut fi durabilă cu „particularismul politic medieval" sau cu „caracterul precumpănitor medieval al societății românești", o socotesc prea vagă. Peste caracterul medieval al societății românești sau particularismul politic medieval, motive grave mai concrete, interne și externe, condamnau la efemer o asemenea alcătuire, altfel din tot atât de grave motive indicate.

Discuția, ce-i drept, nu ține de subiect, nu obligă, dar dacă afirmăm e bine să concretizăm într-un fel sau altul, cum va crede autorul.

Cultura slavă a avut o înrâurire negativă asupra conştiinţei romanităţii, e adevărat. Dar ortodoxia bizantin-slavă pentru români a însemnat mereu şi o distincţie, o separaţie netă de popoarele catolice sau protestante, unul din titlurile sub care au fost respinşi de ele, ea a rămas o „lege românească" întărind o conştiinţă românească, întemeiată în ultimă analiză pe aceeaşi romanitate virtual exprimată în noţiunea de român, pe aceeaşi romanitate originală a creştinismului românesc însuşi.

Foarte interesantă puritatea originilor romane a poporului român susţinută de istoricii saşi şi motivaţia ei politic-istorică. Ea putea fi foarte ispititoare pentru români, care se puteau mândri astfel cu cele mai pur nobile origini. Nu putea fi însă decât în parte ispititoare cât timp ea avea drept revers descendenţa saşilor din daci, geţi, din care se puteau deduce drepturi mai vechi ale saşilor asupra Daciei, în care românii contemplau propria lor ţară şi în care ei se socoteau cei mai vechi locuitori din actuali.

Istoriografia săsească însăşi revine la sfârşitul secolului al XVII-lea la adevărata origine a saşilor din coloniile germane.

Să evităm expresiile: stăpânire habsburgică, Imperiu Habsburgic etc. Un imperiu nu e creaţia numai a unei dinastii, trebuie să aibă justificări mai adânci istorice. Să se zică consecvent stăpânirea austriacă, Imperiu Austriac.

P. 425: Unde se află: „etnicon ce se regăseşte atât în denumirile externe aplicate românilor, cât şi în numeroase nume de persoane şi a toponimiei prezente pe întreg teritoriul locuit de români" să se afirme cu rezervă existenţa numelor de persoană care perpetuează romanitatea, tot aşa şi continuitatea directă a toponimei daco-romane faţă de care studiile filologice în stadiul lor actual arată îndoieli.

În încheierea lucrării, saltul pe care-l face ideea romanităţii cu Inochentie Micu ar trebui numai enunţat, ca deschizător al unei noi epoci în evoluţia ideii romanităţii. Să nu se lase impresia că Inochentie Micu încheie o epocă. El e deschizător de epoci, în care ideea va fi pusă în serviciul luptei naţionale şi va prezida la prefacerea poporului în naţiune. De altfel în pragul noii epoci se încheie şi aportul original al lucrării.

Discuţiile din urmă asupra conştiinţei romanităţii din presă socotesc că e mai bine să fie trimise în note, evitând pe cât posibil tonul polemic.

În ce priveşte masa textelor străine citate în lucrare totuşi trebuie găsită o modalitate de a le reda şi în româneşte, cu riscul de a lungi mult lucrarea. Un asemenea subiect sunt sigur că interesează un cerc mult mai larg de cititori decât cel al specialiştilor.

Având convingerea că lucrarea îndeplineşte pe deplin condiţiile unei bune teze de doctorat, felicit pe candidat pentru efortul făcut şi rezultatele sale, precum şi pe conducătorul ştiinţific pentru a fi indicat şi regizat o asemenea realizare.

Cluj, 5 III 1971 D. Prodan

REFERAT

asupra lucrării *Romanitatea românilor: istoria unui idei*, prezentată de Adolf Armbruster, cercetător în Institutul de istorie „Nicolae Iorga", ca teză de doctorat.

Adolf Armbruster, unul din elementele valoroase ale tinerei generații de cercetători în domeniul istoriei, şi-a propus să urmărească în teza sa de doctorat dezvoltarea formelor de cunoaştere a originilor romane ale poporului român de la primele manifestări în această direcție şi până la mijlocul veacului al XVIII-lea. Subiect deosebit de important, atât prin legăturile sale cu faimoasa problemă a „continuității" – pe care, evident, nu o poate dezlega, dar la înțelegerea căreia aduce în orice caz o simțitoare contribuție – cât şi în ce priveşte variatele sale implicații în domeniul istoriei cunoştințelor, al stărilor de conştiință şi, în genere, al culturii, mai departe, în cel al atitudinilor şi intereselor politice. Desigur că tocmai acest interes complex al subiectului a atras de multă vreme atenția asupra lui şi a determinat o continuă îmbogățire a dosarului de mărturii – îndeosebi de proveniență străină– cu privire la romanitatea românilor. În această din urmă privință, deosebit de substanțiale au fost contribuțiile lui Alexandru Marcu, CI. Isopescu, Dim. şi Maria Găzdaru, pentru a mă limita la câteva nume. În ultimul timp, în afara adăugării unor noi piese la acest voluminos dosar, cercetarea a insistat pe aspectul intern al tradiției originii romane – şi aici stă principalul merit al studiului publicat de Ş. Papacostea – eliminându-se definitiv ideea care a stăruit atâta vreme, a unei descoperiri a ei pentru români, de către cronicarii veacului al XVII-lea. Conştiința romanității se leagă de altminteri de cea a unității etnice româneşti, în luminarea căreia perspective noi au fost deschise de cercetările lui Eugen Stănescu.

Ceea ce distinge lucrarea lui Adolf Armbruster de eforturile depuse până acum este mai întâi încercarea de a strânge la un loc, în cadrul unei cercetări unitare, ansamblul ştirilor referitoare la romanitatea românilor. Ea face astfel, după cum şi-a propus de altfel autorul, şi funcția, într-un anumit sens, de *corpus* al unor atari ştiri. Meritul acesta este sporit de faptul că D-sa nu s-a mulțumit cu strângerea informației introduse până în momentul de față în circuitul istoriografiv, ci a şi îmbogățit-o prin minuțioase cercetări în bibliotecile şi arhivele din țară – care l-au dus la interesante descoperiri, în primul rând privitoare la producția istorică săsească – ca şi prin apelul, ale cărui dificultăți le cunoaştem, la depozite din străinătate,

Tendinței spre exhaustiv i s-a adăugat străduința – pe care numai împlinirea primei condiții o putea îngădui – de a marca anumite linii în dezvoltarea cunoştințelor despre romanitatea românilor şi în difuzarea lor, de a determina etape cronologice şi centre de iradiere şi de a lega aceste etape şi centre de anumite tendințe culturale şi mai ales politice ale vremii. Operația este făcută de altminteri cu prudență, fără aplicarea rigidă a unor tipare în care întregul material să fie silit a intra şi de aceea mi se pare în ansamblu reuşită, chiar dacă ea prezintă pe alocuri şi aspecte susceptibile de discuție. Asistăm astfel la desfăşurarea unui proces istoriografic care e şi unul istoric, ceea ce face ca o anumită monotonie a lecturii izvorâtă din transmiterea de atâtea ori stereotipă a ştirilor – nu lipsită ea însăşi de interes pentru difuziunea unor anumite lecturi sau filiația surselor de informație

– să fie larg compensată de spectacolul unei evoluții organice, în cadrul căreia sunt urmărite apariția și persistența unor anumite teze, diversificarea explicațiilor și atitudinilor, îmbogățirea cunoștințelor și sursele ei. Astfel este cazul, de pildă, al explicației numelui Vlahilor prin Flaccus, și al combaterii ei, al faimoaselor „basme" cu privire la deportații romani și al difuzării lor, al teoriei originilor dacice ale sașilor sau al aportului adus de interesul arheologic la fundamentarea teoriei romanității românilor, acesta din urmă poate nu încă suficient pus în valoare de autor.

În sfârșit, ultimul și nu cel din urmă merit al tezei lui Adolf Armbruster este acela de a trata la un loc, în acest larg cadru, aspectul intern autohton, al dezvoltării conștiinței unei origini romane, și cel extern, al cunoștințelor acumulate și răspândite de străini, cu relațiile dintre acești doi factori și interacțiunea lor.

Am însă impresia că autorul pornește în cercetarea sa de la un postulat pe care-l exprimă în „Cuvântul" său „introductiv", considerându-l, e drept, ca pe o „constatare" fundamentală a lucrării, și anume că „ideea romanității izvorăște și decurge din conștiința romanității la români, iar evoluția ei reflectă îmbogățirea calitativă, adâncirea și lărgirea acestei conștiințe românești" (p. III). Avem a face aici, dacă înțeleg bine, cu completa răsturnare a opiniei curente altădată, în dublul sens al priorității românilor în posesiunea acestei idei și al unei permanente înrâuriri exercitate dinlăuntru spre înafară, de la români spre istoriografia europeană, pe care ar fi determinat-o în evoluția ei. Prima afirmație se citea, după cum se știe, încă din 1960 în volumul I din „Istoria României" (p. 798): Într-adevăr în sânul poporului român, conștiința despre romanitatea limbii și despre originea lor romană nu s-a stins, în realitate, „niciodată". Se știe deopotrivă că unul din semnatarii acestor rânduri, acad. C. Daicoviciu, a repudiat între timp ideea exprimată în acest pasaj. A fost ea dovedită de A. Armbruster? Cu tot efortul său de demonstrație, încă mi se pare că nu, și voi reveni asupra acestui lucru. Cât despre cea de a doua teză, fără a nega un anumit rol pe care l-a putut juca, la un moment dat, conștiința românească despre originea romană în dezvoltarea istoriografică, pe plan general, a ideii romanității românilor, a găsi în ea factorul care determină întreaga evoluție, mi se pare încă mai mult proiectarea unei dorințe, pe care, sentimental, nu putem decât s-o împărtășim, decât rezultatul unei demonstrații.

În ceea ce privește „momentul apariției conștiinței românilor despre originea lor romană", autorul afirmă categoric în „Cuvântul introductiv" (p. III) că „aceasta coincide cu cel al înscrierii românilor pe tabelul popoarelor cu un nume propriu". Afirmația este reluată în „Concluzii": „Începutul ideii romanității românești corespunde sfârșitului etnogenezei românilor, încheierii sintezei daco-romane în spațiul carpato-dunărean, moment din istoria poporului român marcat prin înmatricularea noii realități etnice în tabelul medieval al popoarelor cu un nume propriu (*valachus*). Acest etnicon conține calitatea fundamentală a noului popor: originea sa romană". Mi se par a se afla aici două inconsecvențe ale autorului cu propriile sale opinii. Cea dintâi este o conștiință a românilor despre romanitatea lor, dacă o considerăm de origine autohtonă, nu poate apărea la un moment dat, nu e susceptibilă de a avea un început. Ea nu poate fi decât rezultatul unei transmisiuni neîntrerupte, ar intra, ca element ideologic, în însăși plămada poporului român și, ca atare, i-ar preexista într-un anumit sens. În al doilea rând, A. Armbruster

pomeneşte în concluzii de „sfârşitul etnogenezei românilor" ca egal cu încheierea sintezei daco-romane în spaţiul carpato-dunărean (p. 418), după cum în „Cuvântul introductiv" face profesiunea împărtăşirii convingerii „despre etnogeneza românilor realizată în spaţiul carpato-dunărean în veacurile ce s-au scurs de la retragerea legiunilor romane de către Aurelian şi până la apariţia românilor pe scena istoriei universale, în evul mediu, şi al unui etnicon propriu" (p. II–III). Or, pentru D-sa, Vlahii sud-dunăreni sunt pur şi simplu români, în cadrul ţaratului vlaho-bulgar se petrece o „afirmare internaţională a românismului", ştirile privitoare la Vlahii din sud sunt valabile şi pentru cei din nord etc. De ce, atunci, se mai leagă de „spaţiul carpato-dunărean" în atât de disputata problemă a spaţiului etnogenezei româneşti? În schimb, o oarecare simetrie simplificatoare intervine în aprecierile sale asupra sorţii avute de romanitatea orientală în nordul şi în sudul Dunării. Supravieţuirea ei este redusă la simpli „atoli", ceea ce e departe de realitate pentru evul mediu – cum se vede şi din textele folosite în teză – şi începe să devină un adevăr abia în vremurile noastre de rapidă deznaţionalizare, combinată cu mistificările statistice.

În capitolul I, sub titlul uşor impropriu de „Afirmarea internaţională a Romanităţii orientale", sunt examinate ştirile despre vlahi de la sfârşitul veacului al X-lea până în epoca constituirii statelor româneşti. Primul text invocat pentru atestarea existenţei unei conştiinţe a romanităţii la români aparţine lui Constantin al VII-lea Porfirogenetul. Dar toată lunga discuţie pe care o prilejuieşte acest text mi se pare inutilă, căci „romanii" din oraşele Dalmaţiei nu sunt români, iar limba lor, dalmata, e o limbă romanică deosebită de română. Natural că în felul acesta cad şi multe din consideraţiile făcute în legătură cu textul lui Kekaumenos. Cât despre menţiunea lui Mauricius, prudenţa se impune în folosirea ei. Nu poate fi acceptată nici afirmaţia categorică privitoare la pasajul din Kynnamos: „Ne aflăm aici înaintea primei dovezi despre conştiinţa originii romane la românii nord-dunăreni" (p. 25), şi aceasta pentru că e vorba, mai probabil de români de dincolo de Dunăre, iar în al doilea rând, deoarece acel „se zice" nu înseamnă că ei ar spune-o. Rămâne o întrebare şi dacă Manuel Comnenul va fi obţinut, dincoace de Dunăre „rezultate mai însemnate decât Justinian" (ibid.). Tot atât de îndoielnică mi se pare şi cuprinderea unor „părţi însemnate din stânga Dunării" în imperiul Asăneştilor. Cât despre Innocenţiu al III-lea şi Ioniţă, oricât de însemnată ar fi fost personalitatea celui din urmă, a stabili o „echivalenţă" între aceste două personaje (p. 27) mi se pare imprudent. Se mai poate adăuga în treacăt, revenind cronologic în urmă, că tradiţia romană preluată de Imperiul Carolingian, câtă va fi fost, nu ajungea până la români (p. 8) şi că nu trebuie exagerate urmările „evenimentelor mult discutatului an 1000" (p. 9) pentru despărţirea noastră de Apus.

Cu Ioniţă – de care ne-am depărtat o clipă – ajungem la cele mai vechi texte care să se refere la existenţa unei cunoaşteri a originii romane la vlahii sud-dunăreni, deşi şi aici, din cuprinsul cel puţin al scrisorilor păstrate, „partitura" – ca să folosesc termenul lui Ad. Armbruster – a fost „începută de Innocenţiu III" (p. 27). Evident că papalitatea a speculat asupra noţiunilor „origină romană" şi „biserică romană" în folosul tendinţelor sale de prozelitism şi aici nu putem decât urma pe autor. Dar nu e mai puţin greu să-l credem când afirmă că „de la Ioniţă încoace, nici un alt domnitor român – admiţând că Ioniţă ar fi fost un domnilor român – nu a mai invocat originea romană, tocmai pentru

că ea putea constitui un argument în mâinile catolicismului". Ar fi fost o prudență desigur excesivă!

În ce privește romanitatea nord-dunăreană, continuitatea de conștiință a unei origini romane nu mi se pare posibilă date fiind condițiile de existență vreme de veacuri a acesteia. O societate rurală, cum se arăta până acum a fi fost vreme de veacuri cea daco-romană, devenită protoromânească și apoi românească, nu poate păstra amintirile istorice decât sub formă de mituri. În acest sens, firește, s-au putut conserva anumite amintiri care, din păcate, sunt foarte greu de surprins. O „idee", o cunoștință sau o stare de conștiință sunt altceva și pe acestea nu le găsim afirmate de izvoare până în veacul al XV-lea. Că românii se numeau români este neîndoielnic, dar nu și că știau să explice originea acestui nume (v. și p. 424). Ceea ce consemnează izvoarele veacului al XV-lea este un lucru cu totul diferit și presupune cunoștințe istorice, fie ele oricât de vagi, și judecăți de valoare. A te afirma roman de origine și a te mândri cu aceasta înseamnă a ști ce a fost Imperiul Roman și civilizația lui. Cum afirmația este repetată de numeroși autori trebuie să acceptăm că, alături de ceea ce poate fi considerat ca un loc comun – și tot ce arată Ad. Armbruster în legătură cu circulația unor formule este foarte instructiv în acest sens a existat și o informație directă, provenind din mediul românesc. Cât erau de răspândite în societatea românească asemenea idei în veacurile XV-XVI, rămâne o problemă. Cât de vechi erau ele – adică momentul trecerii de la o eventuală cunoaștere mitică la cea reală – este o altă problemă. Care e originea noilor idei – care se leagă oricum de lumea cărții și de un anumit orizont de cultură – și care au fost condițiile apariției lor în societatea românească ar fi a treia problemă. Faptul de a fi câștigat 2–3 veacuri, în raport cu cronicarii, de istorie a tradiției românești privind originea romană mi se pare deja un progres remarcabil. Dacă se va putea mai mult, va fi cu atât mai bine. Până atunci, rămân permise ipotezele, prezentate ca atare și însoțite de o cât mai atentă nuanțare. Nu avea de demonstrat nici o teză, ci de constatat, cu metode riguros științifice, realități. Problema continuității nu depinde de problema romanității și romanitatea nu depinde de conștiința ei. Cât despre drepturile noastre asupra pământului românesc, ele nu depind de nici unul din acești trei factori, ci de alții, pe care-i știm toți.

Trec acum la unele observații de amănunt, sugerate de lectura capitolelor următoare.

E greu de bănuit un efect atât de rapid și de categoric al întemeierii statelor feudale românești asupra atitudinii regalității maghiare față de români, cu răsfrângere asupra considerării originii lor, ca cel presupus de autor, care crede că formule ca *Olachi Romani* nu puteau fi transmise cancelariei papale de nimeni din anturajul regelui „întrucât contraveneau politicii urmate de statul maghiar medieval față de români" (p. 54).

În mențiunea din 1356, aflată în actul din 1557, Ad. Armbruster vede „o dovadă concludentă privind vechimea lor istorică (a românilor din Transilvania) despre vechimea lor neîntreruptă pe solul român" (p. 56) și consideră că „acest act dovedește că românii aveau o cunoștință surprinzător de exactă asupra vechimii lor, precum și asupra naturii raporturilor dintre elementul autohton și cel străin (migratorul) așezat în țară în epoca de formare a poporului român" (p. 57). Dacă ar fi așa țăranii din Sân-Petru ar face de rușine toate Universitățile. Tot ce se poate accepta este intervenția unui cărturar din 1577, ceea ce, evident, rămâne încă remarcabil.

Baiazid, în 1402, nu mai era conducătorul unei „forțe de stepă" (p. 58).

Gheorghe Brătianu nu a identificat, la Ioan de Sultanyeh, pe Vulgari cu Bulgarii, ci remarcă, pe drept cuvânt, că sub numele de *Vulgari*, care voia totuşi să spună Bulgari, se cuprindea „confuzia între numele Bulgarilor şi Aromâni, singurii cari arată prin limba lor o origine latină" (p. 70). A cuprinde, cu autorul sub *Vulgari* „toată romanitatea orientală" este, mi se pare, a forţa textul, care oricât de confuz e în ansamblu, spune limpede: Vulgaria sive Bulgaria.

În textul lui Rinaldo degli Albizzi, „habent quasi Romanam linguam" pare a fi o glosă, deoarece restul textului e în italieneşte. Ar fi interesant de văzut originea ei.

În consideraţiile de la p. 78, cred că nu e vorba de o „conştiinţă naţională bizantină", ceea ce e o contradicţie în termenii ei de începuturile unei conştiinţe naţionale greceşti sau neoelenice.

Curtea lui Matias Corvinul, ca centru umanist, este o realitate; dar se poate vorbi de acest rege ca de un „adevărat mecena al umanismului sud-est european" (p. 83)? Exista un atare umanism în veacul al XV-lea?

În foarte bogatul capitol închinat veacului al XVI-lea, un paragraf este rezervat „Cărţii tipărite în limba română..." Aici se revine asupra folosirii „denumirii etnice proprii" – român – românesc – care nu constituie în nici un fel „dovezi incontestabile pentru existenţa conştiinţei colective a românilor despre originea lor romană", ci poate avea interes, cum s-a văzut, în legătură cu dezvoltarea conştiinţei de neam. Rămâne, desigur, faimoasa traducere *romanus – român*, semnalată de Giuglea, pe care nu am de gând s-o contest, dar asupra prezenţei căreia s-ar mai putea insista. Partea cea mai curioasă rămâne faptul că traducătorul avea la dispoziţie termenul de râmleni, adaptare din limba originalului său slavon şi pe care-l va folosi încă un Miron Costin. Cum a renunţat el la această formă, acceptată încă de teoretizatorul originilor romane, pentru a introduce identitatea *romanus – român?* Totuşi, e prea mult să afirmi de aici atât de categoric că „pentru Coresi şi colaboratorii săi pe de o parte şi pe de alta pentru masa cititorilor şi credincioşilor români cărora le era destinată această traducere, românii (rumânii) erau una şi aceeaşi cu romanii".

Răspândirea ideii romanităţii românilor în cercurile imperiale ale veacului al XVI-lea nu poate avea aceeaşi semnificaţie ca în ce priveşte papalitatea „pretenţiile lor în ţările române fiind înfăţişate ca un fel de recucerire" (p. 210). Chiar şi pentru papalitate, aşa cum se vede şi din expunerea autorului, alături de interesele de prozelitism erau cele ale luptei creştine; pentru tendinţele de expansiune ale Habsburgilor, legitimarea era greu să fie căutată în ideea romană, în timp ce moştenirea coroanei Sf. Ştefan putea fi mult mai uşor, în ideile vremii, exploatată (v. şi p. 431).

În introducerea la capitolul privind domnia lui Mihai Viteazul, alături de idei juste, găsim mai întâi opinii ce par contradictorii, cel puţin în forma în care sunt exprimate. Pe de o parte se spune că „toate aceste elemente (de unitate) creaseră de mult, atât în mintea românilor cât şi în cea a străinilor convingerea că cele trei ţări erau destinate să alcătuiască o unitate politică", iar pe de alta se constată că, cu toată această veche şi unanimă convingere, eşecul unirii se explică „prin stadiul de dezvoltare necorespunzător" al factorilor de unitate (p. 211). Câteva rânduri mai departe, citim cu surprindere că „până la Mihai Viteazul conştiinţa unităţii neamului avea caracter sporadic şi era mai mult

virtuală" (?) în timp ce, după acesta, afirmarea autohtonă a romanității se va accentua şi completa în mod conştient cu revendicarea unității neamului. Dacă revendicarea înseamnă „afirmarea", cred că ordinea e inversă, conştiința unității fiind mai veche; dacă înseamnă „a cere", „a urmări", atunci e prea devreme. Se mai vorbeşte de „conştiința posibilității unirii politice a românilor", pentru ca, într-un „raccourci" cam ameţitor, la capătul frazei să ajungem la unirile din 1859 şi din 1918.

„Il furlano" din textul lui Pietro Busto bănuiesc că e dialectul din Friul, aşa că nu poate fi vorba de asemănarea dintre două limbi ale României orientale (p. 216 şi n. I).

Oricât interes a stârnit acțiunea românească sub Mihai, pentru a afirma că descrierile țărilor române devin cărțile cele mai căutate... ale literaturii istorico-politice şi geografice a vremii ar trebui un studiu statistic (număr proporțional, ediții, tiraje etc.) care, firește, nu ar fi lipsit de interes.

Capitolul V se intitulează „Barocul şi epoca de aur a culturii medievale naționale". De acord cu „veacul de aur". Dar epitetul de baroc pentru istoriografia veacului al XVII-lea este el necesar? În ce mă priveşte, aş urma sfatul lui Ernst Robert Curtius, în cartea a cărei remarcabilă ediție românească ne-a dat-o Ad. Armbruster, deşi învățatul german se referă la altă epocă „acest cuvânt (barocul) a generat însă atâtea confuzii, încât mai bine îl lăsăm deoparte" (p. 314). Aş spune să-l lăsăm expresiei artistice.

Personajul din scrisoarea lui Grigore al XV-lea citat la p. 257 nu numai că, aşa cum observă autorul, nu exprimă originea poporului român, dar mai este şi o simplă formulă de flaterie.

Interlocutorul lui Nicolae Barsi este un călugăr dominican care vorbeşte de romani la persoana a III-a plural. Aceasta nu înseamnă desigur că expunerea sa nu e plină de înțeles. În ce priveşte tunsoarea moldovenilor, invocată de Bandini, autorul spune că avem de-a face probabil cu „o explicație originară a lui Bandini", fără a se pronunța asupra legăturilor posibile cu textul lui Simeon Dascălul care pleacă de la letopiseţul cel unguresc şi la care se va referi ocupându-se de combaterea lui de către Miron Costin (p. 339). Dar, în orice caz, de ce să mai căutăm aici o altă confirmare a autohtoniei romanității la însăşi românii (p. 265)?

La pag. 312–313, se spunea că Moxa, mergând pe linia diaconului Coresi, nu face nici o deosebire între romani şi români cu trimitere la pag. 48–190 din ediția Simache-Cristescu. Nu am găsit nimic în aceste pagini; am întâlnit însă Râmul şi Râmleni şi spre surprinderea mea, am constatat că la domnia lui Traian se spune că „pleacă cerbicia Ehipteanilor şi birui trufia Turcilor" dar de Dacia nu se pomeneşte nimic.

Îmi pare rău că nu sunt de acord cu Ad. Armbruster nici asupra unei judecăți de valoare privind personalități şi opere ale culturii româneşti. E greu să vezi în Miron Costin – un titan aş ezita şi pentru Cantemir – şi în scrierile lui Nicolae Costin o operă monumentală (p. 347).

Nu înțeleg bine cum vine, la pag. 346, că stolnicul Cantacuzino „combătând diferite teorii greşite despre întinderea Daciei, arată că Moldova, Țara Românească şi Ardealul, corespund Daciei antice". Toate izvoarele stolnicului, enumerate ca „de primă mână" (p. 347), sunt de fapt de mâna a doua (sec. XV–XVII). Merită un comentariu etimologia adjectivului „dac" propusă de stolnic. Cuvântul însuşi se mai întâlneşte şi în altă parte,

sau îi aparţine cumva stolnicului? E păcat, totodată, că nu se precizează care au fost elementele luate din conştiinţa colectivă românească pe care stolnicul le-a furnizat lui Marsigli (p. 354, n. 1).

Nu pot fi în nici un fel de acord cu Ad. Armbruster în privinţa opiniilor sale despre cultura românească în veacul al XVIII-lea. Nu este exact că ar fi avut loc o „împuţinare a tipăriturilor în limba română" şi mai puţin poate fi împărtăşită ideea că cultura românească în epoca fanariotă este dominată de forma şi fondul grec (p. 369).

„Lucrarea împăratului Traian", „Calea Trojanului" (?) şi „Poarta romanilor" amintite de Schwanz, ca şi celelalte mărturii din rapoarte austriece, ar merita o cercetare mai aproape, spre a se vedea ce se ascunde sub „persistenţa unei adânci şi populare tradiţii despre trecutul roman al Olteniei" (p. 389). La fel şi cu „pratul", „brazda", „şanţul" lui Traian (p. 425 şi în alte locuri) a căror vechime şi formă originară trebuie fixate cu precizie.

Dacă referatul meu a devenit atât de lung, este că suntem datori a da „à tout seigneur tout honneur". Lucrarea lui Ad. Armbruster este prea serioasă pentru a nu o lua în serios. În ansamblu şi lăsând la o parte observaţiile de amănunt care i se pot cere şi sunt fireşti totdeauna, ceea ce i se poate reproşa este că s-a lăsat prins de ispita unei demonstraţii, ispită explicabilă la cine a parcurs un număr impresionant de texte vorbind de romanitatea românilor şi din care atât de multe afirmă credinţa acestora în descendenţa romană şi mândria lor că „de la Râm se trag".

Făcând abstracţie de ceea ce e o ipoteză nedovedită – poate, cine ştie, nedovedită încă – teza supusă judecăţii juriului constituie un pas însemnat înainte de cunoaşterea acestei pasionante istorii a unei idei. Ar fi necesar un al doilea referat pentru a marca tot ce aduce ea nou. Niciodată, în istoriografia românească, nu s-a dispus până acum de o atât de amplă perspectivă asupra evoluţiei istorice a romanităţii româneşti. Ne apare, astfel, acolo unde avem cunoştinţe, compartimente şi fragmente, un tablou organic, în care se detaşează curente şi tendinţe, o vastă geografie în mişcare, cu salturi în cunoaştere şi interes, cu prelucrări şi transmisiuni, cu interpretări noi menite să devină adevărate contra-curente, cum e ideea deportaţiunilor romani şi cu neaşteptate mlădiţe care înfloresc dintr-o dală, ca aceea a romanităţii baltice de origine valahă. Pe lângă tot ce a reuşit Ad. Armbruster să stabilească ca legături – ceea ce e foarte mult – altele noi vor fi descifrate din lectura textului alăturat de dânsul. De aceea cred că, pe lângă ceea ce aduce ca bun câştigat, lucrarea sa va avea şi meritul de a uşura calea unor noi cercetări, de a sugera chiar de multe ori.

Avem, astfel, a face nu numai cu rezultatul unei munci de erudiţie duse cu o străduinţă exemplară ci şi cu un efort remarcabil de a domina acest vast material, de a-l interpreta în sensul legăturilor sale interioare, de a-l reorganiza în filiaţiile sale ideologice istorice, de a-i reda în acest chip viaţa pe care a avut-o cândva ca idee în mers.

Lucrarea se încheie acum cu o bibliografie selectivă de cca 100 de lucrări. Cred că la publicare ea va trebui întregită şi mai ales însoţită de două instrumente de lucru care mi se par necesare: un indice al autorilor analizaţi şi, recunosc că nu uşor de realizat, un indice de noţiuni în care să fie grupate temele istoriografice.

Aş adăuga încă o sugestie. Mi se pare absolut necesar ca autorul, care în momentul de faţă se dovedeşte a fi cel mai bun cunoscător al problemei romanităţii româneşti, să

fie folosit în vederea unei anchete sistematice în marile biblioteci, pentru întregirea informației noastre cu tot ce se mai poate găsi în texte neexplorate încă sau prea puțin cunoscute.

Este, cred, inutil, să mai spun că consider lucrarea prezentată de Ad. Armbruster ca o valoroasă contribuție științifică și de aceea sunt cu totul pentru acceptarea ei ca teză de doctorat.

București, martie 1971 Prof. M. Berza

REFERAT

asupra tezei de doctorat a lui Adolf Armbruster,
Romanitatea românilor. Istoria unei idei.

O nouă teză de doctorat este susținută astăzi în cadrul Institutului de istorie N. Iorga și, o spunem dintru început, ea face cinste instituției noastre și titlului care – nu ne îndoim – va încununa efortul de patru ani a lui Adolf Armbruster. Lucrarea discutată astăzi este o realizare științifică în deplina putere a cuvântului, ea corespunde, așadar, condiției esențiale a probei doctoratului care, în formulă ideală cel puțin, trebuie să constituie pragul de selecționare a cadrelor de cercetare științifică. Pasiunea cercetării care îl caracterizează pe autorul lucrării, spiritul de metodă care se vădește atât în clasificarea materialului cât și prin precizia citatelor și trimiterilor și, în sfârșit proba cea mai grea pentru cercetător, capacitatea sa de a domina masa materialului pe care propria-i investigație a dat-o la iveală, se dovedesc însușirile de bază puse de candidat în slujba efortului de pătrundere și înțelegere a unei dintre cele mai de seamă realități ale istoriei noastre spirituale. Bogăția materialului pe care se reazămă studiul lui Armbruster este rodul unui efort perseverent, împins până la limitele posibilului, de culegere a materialului din bibliotecile și arhivele noastre. Nu o singură dată, autorul a făcut apel la lucrări și manuscrise care nu se află în țară, sporind și pe această cale informația documentară și altminteri extrem de bogat cuprinsă în paginile tezei sale.

Romanitatea românilor. Istoria unei idei. În ce constă însemnătatea temei? Și ce rezultate se desprind din cercetarea care a fost supusă astăzi verdictului unei comisii de doctorat?

„Ideea" a cărei devenire timp de opt veacuri o urmărește A. Armbruster în lucrarea sa nu a fost o realizare banală; ea a însoțit istoria noastră, din vremea alcătuirii poporului român, îndeplinind o funcție esențială. Într-un anumit fel și într-o anumită măsură ea sintetizează și explică ceea ce a fost „enigma și miracolul istoric" al continuității romanice în Europa răsăriteană, la nordul și la sudul Dunării.

Când barajul militar roman de la Dunărea de Jos s-a prăbușit la sfârșitul sec. III, sub presiunea asaltului mereu reînnoit al popoarelor puse în mișcare de convulsiunile stepei euroasiatice, când Roma și-a retras administrația și legiunile din Dacia, ea a lăsat aici

pradă unei condiții istorice aspre masa de populație romană, romanizată sau în proces de romanizare alcătuită din scurtul răstimp al stăpânirii sale pe aceste meleaguri. Contactul cu imperiul prezent de-a lungul Dunării s-a menținut încă o vreme, până când și această linie de apărare a cedat. Așezarea popoarelor migratoare în Peninsula Balcanică și la Adriatica a rupt definitiv romanitatea răsăriteană de comunitatea etnică și spirituală căreia îi aparține și, pe deasupra, a fărâmițat-o în mai multe fragmente. Imperiul de răsărit, care prelungise câteva veacuri structura și tiparele de organizare ale lumii romane, își schimbă la rându-i în sec. VII esența și veșmântul, devenind o realitate exclusiv greacă. În aceste condiții de loială izolare de masa romanității apusene și de fragmentare în câteva mari unități, separate de migratorii slavi și turanici, și-a desfășurat existența romanitatea răsăriteană; ea avea să-și întemeieze în mare parte efortul pe supraviețuire cu etnitatea proprie de conștiința apartenenței la comunitatea popoarelor romanice. De aici funcția deosebită pe care conștiința originii a îndeplinit-o în lumea romanității răsăritene și care au făcut, din ideea a cărei istorii a reconstituit-o cu atât spirit de seriozitate A. Armbruster, expresia unei îndârjite voințe colective de a fi; în formă embrionară la început, dezvoltată și fundamentată științific mai târziu, conștiința originii romane a îndeplinit așadar o funcție istorică însemnată pe care azi, în lumina unui bogat material documentar, o putem întrevedea limpede. „Am rămas români – spunea N. Iorga – pentru că nu ne-am putut despărți de amintirea Romei".

A urmări această idee în toate etapele dezvoltării ei, treptata ei îmbogățire și ridicare de la un fapt elementar de conștiință la nivelul unei ideologii politice rezemate pe argumentele științei, înseamnă a face istoria uneia dintre cele mai de seamă realități ale istoriei noastre de-a lungul îndelungatului interval care separă sfârșitul stăpânirii romane în Dacia de apariția statului român modern în veacul al XIX-lea.

În veacul al X-lea în plină desfășurare încă a marilor deplasări ale populațiilor care timp de un mileniu au dominat istoria spațiului nostru, o realitate etnică distinctă este înregistrată de izvoarele istorice: vlahii. Apariția acestui nume în izvoarele vremii, indiciu al emersiunii românilor din valurile succesive care îi acoperiseră până atunci, e în același timp actul de naștere sau de botez al poporului nostru. Dar ea mai poartă în sine indiciul conștiinței – la străinii care au venit în contact cu această populație romanică, și la românii înșiși, care niciodată nu s-au numit altminteri decât români – a originii lor. Simpla constatare a acestui fapt, al cunoașterii și recunoașterii prin nume a originii romane a românilor de către toate popoarele cu care au venit în contact – bizantini, slavi, germani și unguri – dovedește imposibilitatea tezei celor care contestă românilor înșiși această conștiință. Ciudat caz de amnezie colectivă ar fi acela al unui întreg popor care timp de mai bine de un mileniu – până în vremea cronicarilor – ar fi uitat și ignorat o realitate cunoscută în tot acest răstimp de toți vecinii săi. Cum postulatul e imposibil, teza însăși care se reazămă pe el e destinată să eșueze în receptacolul aberațiilor istoriografice.

„Romnâni" încă, în opera lui Constantin Porfirogenetul, cel puțin în ceea ce privește romanitatea dalmată, care păstrează fermă amintirea sălașului originar, romanicii răsăriteni devin valahi și tranziția e foarte pertinent surprinsă de autor în scrisorile lui Kekaumenos și mai ales ale Prezbiterului din Diocleea. Din veacul al XII-lea apar însă și primele senine ale conștiinței originii la români, care însoțesc manifestările lor politice.

Trecerea de la referirile implicite sau indirecte la afirmarea răspicată a conştiinţei originii se realizează odată cu cea mai de seamă afirmare politică a romanităţii sud-dunărene: întemeierea, în colaborare cu bulgarii, a unui stat independent, ţâşnind din răscoala împotriva Bizanţului. Acum, în lupta pentru afirmare pe plan internaţional, în efortul de a smulge papalităţii un titlu pe care doar legitimitatea romană îl putea justifica, îşi invocă obârşia conducătorii noului stat cu veleităţi imperiale. Acum, conştiinţa originii romane apare pentru prima dată *legată de un program politic*, de o revendicare şi aceasta, firește, în primul rând din partea celor care revendicau, nu a papalităţii care nu era dispusă să cedeze decât în parte faţă de o cerere atât de îndrăzneaţă.

„Imperiul româno-bulgar" era destinat unei existenţe relativ scurte, în cursul căreia, de altminteri, şi-a modificat caracterul. Revenea romanităţii nord-dunărene sarcina de a crea un nou cadru statal care să asigure continuitatea etnică şi politică sau mai exact şirul de evenimente, care au condus la alcătuirea ţărilor române în veacul al XIV-lea, ce a avut o însemnătate decisivă în istoria noastră şi autorul a subliniat îndeajuns semnificaţia lui. Spontan, cea dintâi dintre aceste ţări şi-a luat numele de Ţara Românească, ceea ce e o nouă atestare a romanităţii şi a conştiinţei locuitorilor ei; tot atât de remarcabil e faptul, din păcate neevidenţiat de autor, că cea de a doua creaţie politică a românilor nord-dunăreni şi-a luat şi ea, deîndată ce şi-a desăvârşit unitatea, numele de „Ţara Românească". Atunci când Roman Muşat a încheiat procesul de constituire a statului românesc de la răsărit de Carpaţi, acesta şi-a luat acelaşi nume de Ţara Românească.

Pentru străini, Moldova a fost întotdeauna o altă *Valahie sau Valahia Minor*. Noile state s-au văzut, la scurt timp după întemeierea lor, ameninţate de expansiunea otomană; lupta împotriva acestei primejdii care i-a încadrat pe români într-un larg efort de îndiguire a valului expansiv al islamului în Europa, în chip convenţional denumit cruciada târzie, a conferit ţărilor române cea mai însemnată funcţie internaţională a întregii lor istorii medievale. În legătură directă cu această afirmare pe plan internaţional, ţările române intră în obiectivul cercurilor politice şi intelectuale ale Europei Centrale şi Apusene. Sub acest dublu titlu, politic şi erudit în vremea în care umanismul culegea cu grijă toate amintirile lumii antice – românii alcătuiesc obiect de interes pentru ceea ce era atunci opinia publică europeană. Acum începe erudiţia europeană să îmbrace în explicaţii savante, uneori eronate, elementele culese din conştiinţa autohtonă, a cărei prioritate o recunoaşte cel mai adesea: Poggio Bracciolini, Flavio Biondo, Enea Silvio Piccolomini, Niccolò de Modrussa, Jan Długosz, Antonio Bontini, Filippo Buonacorsi Callimachus, sunt cele mai ilustre dintre numele de savanţi care au dat largă circulaţie, în veacul al XV-lea, ideii de romanitate a românilor, unii dintre ei atestând chiar autohtonia ei.

Veacul al XVI-lea a extins şi a adâncit elementele preluate de la erudiţia umanistă a veacului anterior. Lupta antiotomană şi integrarea ţărilor române în aria de activitate a diplomaţiei habsburgice prilejuieşte noi afirmaţii ale romanităţii atât în mediul românesc, cât şi în afara lui. Constatările lui Francesco della Valle în Ţara Românească, corespondenţa regelui Sigismund al Poloniei cu papa, în legătură cu ocuparea Moldovei de către turci, în 1538, stăpânirea de scurtă durată a Habsburgilor în Transilvania, la mijlocul secolului al XVI-lea, căreia i se datorează descrierea inedită a principatului de

către Veit Gail, a cărei ediție pregătită de către Adolf Armbruster va aduce un însemnat spor de cunoaștere a istoriei țării – informațiile atât de însemnate legate de episodul Despot în Moldova, sunt tot atâtea momente importante ale difuzării ideii de romanitate a românilor.

Din aceeași vreme, lucrarea săsească a produs una din cele mai de seamă atestări ale romanității românilor, acea a lui Johannes Lebel din Tălmaciu. Scrierea sa, necontaminată de teoriile umanismului apusean, aduce o afirmare, din mediul autohton, a ideii de romanitate a românilor.

Vremea în care își publică Lebelius lucrarea e aceea în care scrisul în limba română începe să se afirme tot mai hotărât în legătură incontestabilă cu progresele Reformei în Europa central-răsăriteană; și acum, pentru prima oară, în traducerea românească a unui text bisericesc, datorită lui Coresi, apare incontestabilă echivalența pe care cărturarul nostru a stabilit-o între *romanus* din *Faptele Apostolilor* și rumân (= român).

Numeroase și variate, referirile interne și exterioare spațiului românesc converg în atestarea caracterului autohton al ideii romanității; scrierile lui Lebelius, Coresi, Gromo, Lescalopier, Kowachoczy sunt doar câteva din cele mai remarcabile dovezi istorice ale acestei realități.

Prin contactul cu erudiția europeană a veacului al XV–XVI, ideea de romanitate a revenit îmbogățită în mediul românesc, care i-a asigurat un loc deosebit în creația sa spirituală în cadrul a ceea ce cu drept cuvânt autorul numește *Epoca de aur a culturii medievale naționale*. Pentru prima oară în istoriografia noastră este cuprinsă într-o vedere de ansamblu sistematică contribuția eminenților români ai veacului XVII și XVIII la cunoașterea originii naționale.

Provocată de contestația din ce în ce mai insistentă venită dintr-un mediu străin ostil și care a reușit să-și infiltreze teza denigratoare în însuși istoriografia moldoveana, cultura românească a acestei vremi s-a aplecat cu deosebită insistență asupra originii neamului. În opera lui Grigore Ureche, Miron Costin, Dimitrie Cantemir și Constantin Cantacuzino s-a realizat sinteza între cunoștința autohtonă și contribuția savantă a umanismului european. Ideea de romanitate, îmbinată cu cea de umanitate a poporului român, capătă acum circulație largă în societatea românească; mai mult decât atât, spulberând „basmele" defăimătoare izvorâte din preocupările care nu erau cele ale științei, cărturarii români ai veacurilor XVII și XVIII și-au îndeplinit menirea de istorici ai poporului nostru. Constituția latentă a originilor care a întovărășit existența poporului român de-a lungul tuturor vicisitudinilor sale istorice capătă acum, cu opera cronicarilor, caracter de adevăr științific, stabilit de exigențele vremii. În activitatea luptătorilor transilvăneni ai veacului al XVIII-lea ideea a devenit o forță militantă, în toiul luptei pentru emanciparea social-politică a poporului român de peste munți.

Cu această convertire a ideii romanității în program politic militant se încheie cercetarea autorului. Realitatea însă pe care a cercetat-o și-a continuat exigența odată cu funcția istorică până când, la mijlocul sec. XIX, ea se desăvârșește în actul ireversibil al fundării statului român modern. Membrele separate din punct de vedere politic ale poporului român începeau acum să-și dea unitatea, iar înfăptuitorii au adoptat firesc și spontan, pentru noua realitate, numele ce încorpora și exprima *ideea originii*, care păstrase, de-a

lungul veacurilor virtualitatea marelui act al creației statului unitar. România apăruse pe harta Europei, ideea de romanitate își îndeplinise funcția istorică.

Este meritul deosebit al lui Adolf Armbruster de a fi cercetat în *spirit de probitate și seriozitate științifică* această realitate de prim plan a istoriei românești, care a generat în trecut, într-un sens și celălalt, o serie de teze aberante. Prin acest studiu de erudiție sigură și de înțelegere temeinică problema atât de însemnată pentru istoria noastră, a oglindirii originii naționale în conștiința autohtonă și străină și-a găsit o fundamentare și interpretare cu adevărat științifică.

*

* *

A constata meritele deosebite ale lucrării nu înseamnă însă a nu vedea și lipsurile ei. Unele țin de structura dată de autorul lucrării. Nu în toate cazurile titlurile capitolelor și paragrafelor aderă perfect la cuprinsul lor. Uneori chiar, conținutul se situează în afara problematicii indicate de titlu (e cazul paragrafului *Romanitatea moldovenilor în cadrul rivalității ungaro-polone din a doua jumătate a veacului XV,* în care materia tratată nu se integrează decât în parte în problematica enunțată de titlu). Sugerăm autorului o nouă reflexie asupra subdiviziunilor în care și-a grupat materialul și, în orice caz o mai corespunzătoare adaptare a titlurilor la materia tratată. Această lipsă e direct legată de insuficienta grupare a materialului documentar în arhetipuri și texte derivate. E drept că în unele cazuri autorul indică raportul dintre unele izvoare (de ex. raportul între Szentiványi și Lucius sau cel între Hiltebrand și Tröster); dar dacă domnia sa ar fi perseverat în acest efort, dacă ar fi stabilit în toate cazurile genealogia textelor discutate, fără îndoială că schema de ansamblu s-ar fi simplificat simțitor, tipurile la care se reduce masa de izvoare puse în circulație de Adolf Armbruster ar fi rezultat mai limpede, iar viziunea întregului ar fi fost neîndoielnic mai clară. Dar aceasta e poate o lucrare aparte, pe care autorul e cel mai indicat să o întreprindă în viitor.

De asemenea, nu toate tezele și afirmațiile autorului vor întruni o adeziune fără rezerve.

P. 12–14. E mai mult decât neîndoielnică apartenența romanității dalmate la care se referă Constantin Porfirogenetul la ceea ce autorul numește „lumea proto-românească". Din ansamblul romanității balcanice și în genere și în general răsăritene tocmai acest crâmpei e structural deosebit și din punct de vedere lingvistic constituind o realitate aparte. Pasajul împăratului cărturar nu e totuși mai puțin semnificativ și cu valoare de ilustrare generală pentru ansamblul romanității orientale.

P. 14–15. Mai multă prudență se impune în determinarea textului lui Pseudo Maurikios. Cercetări noi din domeniul istoriei, tehnicii militare, complet ignorate de editorul român al textului, au arătat imposibilitatea datării atât de timpurii (începutul sec. VII) și mută aproape cu un veac data redactării acestui însemnat izvor bizantin (Linn White jr., *Tecnica e società medioevo*, Milano, 1967, p. 34).

P. 24. Greșită prin generalizare este afirmația potrivit căreia „românii sud-dunăreni se dizolvă în masa sud-slavă", mai ales pentru perioada la care se referă (sec. XI–XII). La începutul sec. XV românii sud-dunăreni alcătuiau însă o masă suficient de numeroasă

pentru a inspira cunoscutul pasagiu din micul tratat de geografie al lui Ioan de Sultanyeh.

Un anacronism marcat pentru aceeaşi perioadă este afirmaţia potrivit căreia românilor nord-dunăreni le-ar fi revenit acum – adică în sec. XII – primatul de plan politic. Dar principala manifestare politică a românilor sud-dunăreni, participarea la întemeierea imperiului româno-bulgar nu se produce încă, şi înainte de această vreme centrul de greutate politică în lumea romanităţii răsăritene nu se deplasează încă la nordul Dunării. Faptul pare a fi corect înţeles de autorul însuşi când discută însemnătatea noului stat de colaborare (p. 26).

P. 30. Sugerăm autorului să mai reflecteze asupra afirmaţiei potrivit căreia papa Innocenţiu III nu ar fi avut pretenţii de hegemonie politică în societatea creştină. În cazul cel bun, faptul e adevărat doar pe planul ficţiunii ideologice.

P. 49. Nu se poate vorbi de eclipsa imperiului tătar în spaţiul nostru în primele decenii ale sec. XIV. Abia grava criză de la mijlocul sec. XIV a generat o nouă situaţie internaţională în legătură cu care se află întemeierea Moldovei.

P. 50. Autorul aderă la teza lui Iorga asupra „romaniilor populare". E neîndoielnic că acolo unde autoritatea de stat romană a dispărut, elementele romanice locale au încercat să-şi dea, sau chiar şi-au dat noi forme, proprii, de organizare, în cadrul unor formaţii care sunt corect denumite – uneori se denumeau ele singure – *romanii*; cât de populare erau însă aceste romanii rămâne ca cercetarea să stabilească pe cale mai puţin intuitivă şi mai puţin influenţată de viziunea romantică decât a făcut-o marele nostru istoric.

P. 56–57. E probabil că documentul pretins din 1366, păstrat într-un transumpt din 1566, să fie autentic şi cu valoare probatorie pentru conştiinţa colonizării romane la românii transilvăneni din sec. XIV. Argumentul de autoritate invocat: D. Onciul a spus, nu este suficient pentru a antrena adeziunea cititorilor. Documentul îşi păstrează însă întreaga însemnătate pentru veacul XVI.

P. 60–61. Autorul acordă atenţia cuvenită însemnatei mărturisiri a lui Ioan arhiepiscopul de Sultanyeh. Este incontestabil că textul lui Ioan de Sultanyeh care e localitate şi nu nume de persoană – cum a crezut un ilustru istoric – cuprinde una din cele mai însemnate mărturii ale conştiinţei romanităţii românilor sud-dunăreni. Cum textul misionarului dominican a alcătuit unul din elementele principale ale unei recente polemici desfăşurate în jurul conştiinţei originii romane, câteva lămuriri suplimentare sunt absolut necesare. N-a făcut-o autorul tezei, o vom face acum în câteva rânduri. Referindu-se la românii sud-dunăreni, Ioan de Sultanyeh afirmă că: „ei se fălesc că sunt romani şi lucru se vădeşte în limba lor, căci ei vorbesc ca şi romanii". Dar pentru a elimina din discuţia asupra conştiinţei romanităţii acest text însemnat, s-a emis ipoteza, în coloanele *Tribunei* de la Cluj că atunci când afirmau cu mândrie că sunt *romani*, românii pronunţau de fapt *români*, lipsa semnului diacritic împiedicându-l pe prelatul catolic să reproducă fidel pronunţia lor şi silindu-l să scrie romani. Dar această interpretare şi traducerea care stă la baza ei este cu desăvârşire greşită, pentru bunul motiv că argumentul invocat de prelatul catolic, caracterul latin al limbii este destinat să dovedească nu calitatea de români ci înrudirea lor cu romanii, pe care o afirmau cu mândrie românii sud-dunăreni. De prisos să mai adăugăm că oricât s-ar fi mândrit ei cu calitatea lor de români, faptul nu avea de ce să-l

impresioneze pe străin, dacă această mândrie nu ar fi fost legată, în spusele lor, de amintirea Romei.

P. 101. Autorul îşi intitulează cel de al treilea capitol al lucrării: Politizarea ideii romanităţii românilor (secolul al XVI-lea). Afirmaţia potrivit căreia abia acum această idee capătă caracter politic sau pentru a respecta termenul folosii de autor, se politizează, este evident eronată. Ea este de altminteri contrazisă de însăşi expunerea anterioară a autorului, care arată că afirmarea romanităţii în corespondenţa dintre Papa Innocenţiu III şi Ioniţă era *legată de o finalitate politică*: „Innocenţiu III şi-a îndreptat privirile asupra bisericii răsăritene, în cadrul acestei *politici* (s.n.) din Peninsula Balcanică, invocând ca argument spiritual şi *politic*" (s.n.) originea romană a românilor (p. 31). Afirmaţia este perfect îndreptăţită, numai că ea vine în contradicţie cu cea mai sus-amintilă. Aşadar ideea de romanitate nu putea fi politizată în sec. XVI pentru că a îndeplinit de timpuriu, cel puţin din veacul al XIII, cum o dovedeşte însuşi autorul, o funcţie politică. Dar această funcţie a putut evolua de-a lungul timpului până la transformarea conştiinţei într-o formă politică militantă. Observaţia făcută autorului are în acelaşi timp caracter de autocritică, întrucât am comis aceeaşi eroare atunci când am susţinut că proclamaţia celebră adresată de Despot moldovenilor a fost prima legătură dintre afirmarea romanităţii cu un program politic.

P. 160. Noţiunea de contrareformă este perfect explicabilă în lumea ortodoxiei în măsura în care progresele şi prozelitismul Reformei au declanşat reacţia ierarhiei bisericii ortodoxe. Încercarea unor cercuri istoriografice de a reduce Contrareforma la simplul fenomen de „reformă" în cadrul catolicismului nu e convingător. Este evident că tendinţa de reformare nu s-a impus în sferele superioare ale ierarhiei catolice decât ca reacţie împotriva succesului Reformei.

În sfârşit câteva sugestii:

Autorul discută formula utilizată de Carol Robert atunci când se adresează prin intermediul solilor lui Basarab „Sic dicite Bazarad; ipse est pastor ovium mearum..." interpretarea dată de domnia sa pasagiului este probabil corectă: Carol Robert a vrut să-i amintească lui Basarab că Ţara Românească este vasală regatului ungar. Nu tratează însă imaginea la care a apelat regele angevin influenţa noţiunii de *pastores romanorum* frecventă în cronicile ungare şi în alte scrieri contemporane? În cazul afirmativ ne-am aflat încă în faţa unei atestări, indirecte, implicite şi desigur chiar involuntare a romanităţii şi a unităţii membrelor separate ale României nord-dunărene. Cele două explicaţii nu se exclud, ci se completează.

Dispariţia referinţelor de romanitatea românilor în cronicile ungare după veacul al XIV-lea este observată şi subliniată de autor, care o pune în legătură cu alcătuirea ţărilor române şi cu modificarea consecutivă a politicii regalităţii ungare. Nu se poate oare vedea în această manifestare pe plan literar-istoriografic a unei noi politici, replica faţă de o afirmare autohtonă cunoscută nouă doar prin această reacţie, a originii romane? Poate fi despărţită contestarea, fie chiar prin tăcere, de afirmare? Dacă adoptăm această interpretare, atunci, ne-am afla în faţa începutului polemicii istorice care a culminat în sec. XVIII, în vremea luptei de emancipare a românilor din Transilvania. Autorul care a surprins şi sugerat o explicaţie pentru situaţia similară în istoriografia bizantină, ar

trebui să reflecteze şi asupra acestei modificări de optică în istoriografia maghiară, pe care tot domnia sa a descoperit-o.

De asemenea, socot că autorul ar trebui să caute o explicaţie faptului că izvoarele bizantine îi cunosc pe români sub un nume împrumutat de la slavi. Adâncirea şi explicarea acestui fapt ar putea duce la concluzii de cea mai mare însemnătate, depăşind chiar interesul tezei discutate azi.

Observaţii mărunte cu privire la tehnica lucrării şi la sistemul de trimiteri au fost făcute direct pe text.

*

* *

Când lua seama intendenţilor domeniilor sale, Marele Elector se îndruma după principiul recomandat acestora ca îndreptar: „ein Plus machen". Lucrarea lui Adolf Armbruster realizează acest plus de cunoaştere şi înţelegere care este ţelul şi justificarea oricărei lucrări cu adevărat ştiinţifice. De aceea, nu numai acceptarea ei ca teză de doctorat, dar şi introducerea cât mai grabnică în circuitul ştiinţific, prin publicare. Prin această lucrare, patrimoniul însuşi al istoriografiei noastre se va îmbogăţi. Pe deasupra, ea îl încadrează pe autor în şirul de remarcabili cărturari saşi din veacurile trecute, care s-au aplecat cu interes ştiinţific întotdeauna, cu simpatie uneori, asupra trecutului nostru şi cărora le datorăm câteva contribuţii de seamă la mai buna înţelegere a istoriei noastre.

Şerban Papacostea

În continuare s-a rezumat neobişnuit de numeroasele coreferate, după care mi-a venit rândul să-mi apăr şi să-mi susţin public teza. Judecând după spusele celor prezenţi a fost una din cele mai reuşite susţineri publice ale unei teze de doctorat. Am fost felicitat, s-a încheiat un proces-verbal corespunzător, urmând ca acest succes personal, profesional şi colectiv să fie validat de Comisia guvernamentală. Vestea reuşitei din 13 martie 1971 de la „Nicolae Iorga" s-a răspândit cu iuţeală şi dincolo de incinta onorabilului institut, dovadă fiind numeroasele felicitări primite, una venind chiar şi de la dascălul meu sas de istorie de la liceul „Ursulinelor" din Sibiu, anume Carol Göllner.

Spre finele anului 1971 am aflat că recunoaşterea titlului a fost refuzată. Academicianul Oţetea a fost pur şi simplu siderat de această decizie, căreia i-a urmat la scurt timp (29 ianuarie 1972) o confirmare definitivă. Ca atare, profesorul s-a dus personal la minister şi a cerut copiile celor două procese-verbale pe care le-a confruntat şi colaţionat cu stenogramele. Am şi astăzi aceste două documente cu scrisul academicianului Andrei Oţetea, atins deja de o gravă maladie, care de altfel se repercutează asupra grafiei savantului. Dincolo de deosebirile uneori surprinzătoare dintre textul procesului-verbal pus la dispoziţia lui Andrei Oţetea şi stenograma descifrată de el, care a notat pe margine nepotrivirile flagrante, mai exista şi o a treia variantă a felului cum a decurs şedinţa din 29 ianuarie 1972. Dar iată mai întâi textul celor două procese-verbale:

COMISIA SUPERIOARĂ DE DIPLOME

REFERAT

asupra lucrării de doctorat a lui A. Armbruster

Lucrarea dezbătută în comisia de doctorat numită de Ministerul Învățământului prin adresa Nr. 125359 din 6 febr. 1971 reflectă, așa cum remarca prof. M. Berza, „mai mult proiectarea unei dorinți, pe care, sentimental, nu putem decât să o împărtășim, decât rezultatul unei documentații".

Comisia împărtășește cu totul această apreciere, constatând tendința candidatului de a adapta în mod forțat faptele și izvoarele istorice la teza pe care dorește s-o demonstreze. Această tendință este evidentă de la primul la ultimul capitol. Modul defectuos și adesea neștiințific în care candidatul interpretează faptele istorice folosite, negarea și estomparea evidentă a faptelor care contrazic teza susținută și alte procedee neconforme metodei științifice nu permit Subcomisiei de a propune Comisiei superioare de diplome acordarea titlului de doctor în istorie tov. Armbruster pentru teza sa în forma actuală.

Subcomisia propune numirea următorilor referenți însărcinați să facă propuneri de refacere a tezei:

Acad. prof. Iorgu Iordan
Acad. prof. Nicolae Lascu
Acad. prof. Francisc Pall
Acad. prof. Eugen Stănescu

Subcomisia își rezervă dreptul de a lua o hotărâre definitivă după examinarea și discutarea referatului suplimentar.

București, 18 noiembrie 1971

Președinte
(Acad. prof. Const. Daicoviciu)

Membri
Dr. doc. Carol Göllner
Prof. Aron Petric
Prof. Tudor Bugnariu
Prof. Gáll Ernö

PROCESUL-VERBAL
al ședinței Comisiei superioare de diplome din 29.1.1972

Tov. *C. Dinulescu*: Tovarășii Daicoviciu și Göllner roagă să se prezinte singurul dosar ce-l au deoarece trebuie să plece. Dacă ședința e de acord să discutăm acest dosar pentru

ca tovarăşii să meargă în timp util şi apoi să mai revină. Tov. vicepreşedinte *A. Popescu*: Sunteţi de acord? (toţi sunt de acord). Trecem la secţia de istorie.

C. Göllner prezintă referatul privitor la A. Armbruster propus de Academia de Ştiinţe Sociale şi Politice pentru confirmarea titlului de doctor în istorie.

Vicepreşedintele *A. Popescu*: Întrebări, discuţii?

Tov. *Daicoviciu*: Este penibil pentru noi să dăm această sentinţă, dar părerea mea este că este ceva necaz cu tovarăşul. El vrea să demonstreze originea noastră de la Traian. El confundă lucruri care nu trebuie confundate. El uită că sunt romanişti în Transilvania. Ei vorbesc româneşte. Vreau să vă citesc câteva fragmente (citeşte).

Românii sunt de origine latină, dar la un moment dat nu mai spune, pentru că se formează cele două state Moldova şi Ţara Românească. Eu semnez lucrarea (sic!), nu pot să o trec, de aceea cer ca teza să fie văzută de tovarăşii propuşi de noi, cu toată seriozitatea.

Vicepreşedintele *A. Popescu*: Dacă mai sunt întrebări?

A. Takács: Dacă are aşa elementare greşeli, mai este nevoie să ocupăm oamenii aşa de valoroşi? Lucrarea trebuie respinsă. Şi să revină prin procedura legală.

Tov. *Iorgu Iordan*: Tov. Takács are dreptate. Tov. Daicoviciu a arătat afirmaţiile în vânt ale autorului şi nu trebuie să mai necăjim pe oameni ca să ajungem la aceleaşi concluzii.

C. Daicoviciu: Hotărâţi cum vreţi.

C. Dinulescu: Secţia de ştiinţe istorice apreciază că lucrarea este valoroasă sau nu?

C. Daicoviciu: Nu, este oribilă.

Vicepreşedinte *A. Popescu*: Eu cred că însăşi propunerea Secţiei ne arată ce trebuie să facem.

C. Daicoviciu: Lucrarea ar fi putut fi un interesant inventar. Aş propune ca autorul să stea de vorbă cu profesorii.

Vicepreş. *A. Popescu*: Aşa cum a fost prezentată lucrarea, ea nu poate fi acceptată. Eu cred că lucrarea nu trebuie să fie confirmată, candidatul să discute cu tovarăşii care i-a propus (sic!) şi să arate greşelile de fond, după aceea să fie prezentată. Dacă şedinţa este de acord cu acest mod de prezentare?

A. Takács: Comisia superioară de diplome are competenţa să arate cum să se facă o teză de doctorat?

Ş. Ţiţeica: Dacă dv., tovarăşe Daicoviciu, vreţi să staţi de vorbă cu candidatul este altceva.

Vicepreş. *A. Popescu*: Toţi sunteţi de acord că lucrarea aşa cum este prezentată nu poate trece. În afară de 5 abţineri, restul tovarăşilor sunt de acord ca teza să nu fie confirmată (Modul de lucru se va face aşa cum veţi discuta acel punct din ordinea de zi, punctul 4).

V. Novacu: Ce a făcut conducătorul ştiinţific când a dat drumul unei lucrări şi apoi cei trei referenţi ştiinţifici oficiali? Nici ei nu se pricep?

C. Daicoviciu: Eu nu mă mai mir de nimic!

Iorgu Iordan: Este lipsa oricărui simţ de răspundere, de aceea este ploaia asta de doctori şi docenţi. Eu am impresia că noi ne jucăm, pentru că toată lumea se crede obligată să aibă doctoratul.

I. Murgulescu: Cine a fost conducătorul ştiinţific şi care au fost referenţii?

C. Daicoviciu: Conducător A. Oţetea, şi referenţi Berza, Ştefănescu Şt. şi Papacostea. Autorul trece peste Iorga, peste toţi, aşa ceva nu se poate.

Vicepreş. *A. Popescu*: Să reţinem ca idee generală că uneori conducătorii de doctoranzi îşi îndeplinesc poate în mod superficial (datoria) şi nu controlează tezele, nu numai la istorie, dar şi la alte discipline.

Dumitrescu-Buşulenga Zoe: Sunt şi deosebiri de opinii şi nu putem să aruncăm atâta incapacitate unor oameni de ştiinţă.

Ascanio Damian: Titlul tezei „Romanitatea românilor. Istoria unei idei", deci istoria ideii. Însă tov. Daicoviciu are darul să convingă, şi cu multă pasiune. Pe mine însă nu m-a convins. Oamenii din comisie sunt specialişti!

Participanţi la această şedinţă mi-au relatat independent între ei, că atunci când C. Daicoviciu a făcut afirmaţia reţinută de protocol cum că „este ceva necaz cu tovarăşul", el a argumentat acest necaz în felul următor: Atenţie, Armbruster nu este român, el caută să introducă în lucrarea sa idei potrivnice intereselor naţionale şi statale. Când a dat citire unor mostre din teza mea, lucru de asemenea reţinut de protocol, C. Daicoviciu a „citit" un pasagiu din lucrarea mea din care rezulta că eu susţin că românii îşi află originea în culcuşul amoros al lui Traian cu o femeie dacică de moravuri îndoielnice. Când doamna Zoe Dumitrescu-Buşulenga i-a cerut indicarea paginii unde afirm asemenea „monstruozităţi" şi când şi-a exprimat nedumerirea de cum referenţii şi conducătorul ştiinţific au putut gira asemenea „elucubraţii", savantul de la Cluj i-a replicat cu cea mai pură şi desăvârşită politeţe comunisto-tovărăşească: „Tu să taci, tu te pricepi în ale literaturii, dar de istorie habar n-ai".

În urma expunerii pasionate a lui Constantin Daicoviciu, Comisia nu putea decât să dea verdictul pe care l-a dat. Ajuns în acest stadiu fără ieşire, academicianul Andrei Oţetea redactează o scrisoare către preşedintele Consiliului de Stat:

Tovarăşului Nicolae Ceauşescu
Preşedintele Consiliului de Stat
al Republicii Socialiste România

Mult stimate tovarăşe Preşedinte,

Faţă de hotărîrea – pe cât de nedreaptă pe atât de gravă prin consecinţele ei – a Comisiei Superioare de Diplome privind respingerea lucrării de doctorat a lui Adolf Armbruster, cercetător la Institutul de Istorie „Nicolae Iorga", îmi iau îngăduinţa de a apela la autoritatea Domniei Voastre pentru a pune capăt unui revoltător abuz de putere.

În ziua de 13 martie 1971, Adolf Armbruster a susţinut la Institutul „Nicolae Iorga" teza sa de doctorat cu subiectul *Romanitatea românilor: istoria unei idei*, în faţa unei comisii alcătuite, potrivit regulamentului, din: preşedintele comisiei, prof. dr. Ştefan Ştefănescu, directorul institutului; acad. prof. Andrei Oţetea, conducătorul ştiinţific al doctorandului, acad. prof. David Prodan, prof. dr. doc. Mihail Berza, membru corespondent al Academiei R.S. România, directorul Institutului de Studii Sud-Est Europene, dr. Şerban Papacostea, şeful sectorului de istorie universală din Institutul de Istorie „Nicolae Iorga". După discutarea lucrării, comisia, în unanimitate, a decis să acorde candidatului titlul de doctor şi să-l felicite călduros pentru lucrarea sa, considerată o contribuţie de cea mai mare însemnătate la elucidarea uneia dintre problemele fundamentale ale istoriei României.

Tema încredinţată şi-a aflat pentru prima oară în lucrarea lui Adolf Armbruster o tratare sistematică pe temeiul celei mai ample documentări realizate până acum în istoriografia română sau străină. Făcând dovada unei probităţi ştiinţifice şi a unui spirit de metodă cu totul remarcabile, autorul a reuşit să demonstreze în chip riguros caracterul autohton al conştiinţei originii romane la poporul român şi larga ei difuzare pe plan european. S-a făcut astfel dovada că ideea de romanitate a românilor nu a fost un articol de import; nu noi am luat-o de la străini, ci străinii de la noi. Pe această idee s-a întemeiat lupta poporului român pentru unitate şi independenţă. O problemă îndelung dezbătută în istoriografia noastră şi-a găsit răspunsul datorită efortului perseverent al autorului.

Înaintată imediat după susţinere Ministerului Învăţământului şi Educaţiei pentru confirmare, lucrarea a fost reţinută aproape un an, pentru a fi apoi respinsă prin hotărirea din 29 ianuarie a.c. a Comisiei superioare de diplome pe baza referatului subcomisiei pentru ştiinţe sociale prezentat de acad. C. Daicoviciu.

Referatul, ca şi completările orale ale acad. C. Daicoviciu, consemnate în procesul-verbal al şedinţei, condamnă această lucrare, fără a aduce nici un fel de argument care să-i dovedească lipsa de valoare ştiinţifică şi merge până la denaturarea conţinutului referatelor comisiei de doctorat.

Ţin să subliniez dintru început că acad. C. Daicoviciu a făcut dovada unei totale lipse de probitate intelectuală în această chestiune. De aproape doi ani de zile, el s-a angajat, prin articole publicate în săptămânalul „Tribuna", într-o campanie de contestare a caracterului autohton al conştiinţei originii romane la poporul român şi de discreditare a celor care împărtăşesc acest punct de vedere. Devenind, aşadar, parte în această controversă, acad. C. Daicoviciu a acceptat şi calitatea de judecător pentru a condamna printr-o sentinţă arbitrară o lucrare care ameninţă să năruie actualul său punct de vedere. În loc să se recuze, deci, şi să lase decizia pe seama unor specialişti imparţiali, acad. C. Daicoviciu a preferat să folosească autoritatea supremă ce i-a fost încredinţată în această privinţă, pentru a lovi în lucrarea de mare valoare a unui tânăr cercetător. Această condamnare este cu atât mai gravă, cu cât acad. C. Daicoviciu a realizat strania performanţă, unică prin ridicolul ei, de a susţine concomitent două puncte de vedere total opuse, în problema conştiinţei romanităţii, fapt relevat de curând şi de Ştefan Ştefănescu în „Tribuna" din 27.I.1972. Simpla alăturare a textelor acad. C. Daicoviciu este elocventă:

„E autohtonia pe care noi, astăzi, o ştim că înseamnă descendenţa din daci şi coloniştii romani, dar pe care masele poporului şi chiar şi păturile înalte ale neamului le uitaseră cu totul". Şi mai jos: „...acea tradiţie sau conştiinţă, după cum am văzut, nu exista" (Tribuna, 27 august 1970).

„Cei ce foloseau limba română, născută la nordul Dunării, şi-au dat întotdeauna numele de rumâni sau români, iar limba lor e numită românească (rumânească); e un semn incontestabil al conştiinţei originii lor romane" (*Histoire de la Roumanie des origines à nos jours*, 1970, p. 88).

În această situaţie, în care acad. C. Daicoviciu a susţinut în acelaşi timp două puncte de vedere total opuse, sfârşind prin a se fixa, fără a aduce nici o dovadă documentară, la negarea obârşiei româneşti a conştiinţei descendenţei romane, este oare admisibil ca să condamne, fără apel, pe un tînăr cercetător care a adus o contribuţie decisivă în această privinţă, numai pentru că punctul acestuia de vedere nu coincide cu capriciul momentan al domniei sale?

Semnalându-vă cele de mai sus, îmi permit să vă atrag atenţia asupra întreitei gravităţi a hotărîrii impuse de acad. C. Daicoviciu:

a) Din punct de vedere al eticii profesionale, acad. C. Daicoviciu, care, prin situaţia sa proeminentă în viaţa social-politică şi ştiinţifică a ţării, ar trebui să dea exemplu de corectitudine şi obiectivitate, recurge la procedee condamnabile, tocmai în momentul cînd partidul nostru se străduieşte să aşeze pe bazele moralei socialiste întreaga noastră viaţă publică.

b) Din punct de vedere ştiinţific, tov. C. Daicoviciu încearcă să discrediteze pe cei mai de seamă medievişti ai ţării, care au alcătuit comisia de doctorat, acuzîndu-i de superficialitate şi de lipsă de simţ de răspundere, precum şi Institutul de Istorie „N. Iorga", în cadrul căruia a fost elaborată şi susţinută teza de doctorat. Acad. C. Daicoviciu încearcă de asemenea să înăbuşe, pentru a-şi satisface capriciul, afirmarea unei tinere speranţe a istoriografiei noastre, care prin întreaga sa activitate de până acum a făcut cu prisosinţă dovada capacităţii sale ştiinţifice şi probităţii sale intelectuale. Acad. C. Daicoviciu aduce astfel un grav prejudiciu unui membru al minorităţii germane, care, continuînd tradiţiile cele mai avansate ale istoriografiei săseşti începând din sec. XVI, afirmă continuitatea românilor şi autohtonia conştiinţei originii romane la poporul nostru, aducînd astfel un mare serviciu intereselor istoriografiei noastre (semnalez că cu aprobarea Institutului „N. Iorga" fragmente din lucrarea pe care acad. C. Daicoviciu încearcă să o discrediteze se află în curs de publicare în periodice străine de mare circulaţie internaţională). Se poate oare admite ca lipsa de probitate a acad. C. Daicoviciu să prejudicieze grav prestigiul ştiinţei româneşti, în ţară şi peste hotare?

c) Din punct de vedere politic, campania prelungită susţinută în coloanele „Tribunei" de acad. C. Daicoviciu şi înăbuşirea încercărilor de replică au creat o regretabilă confuzie în frontul nostru istoriografic, acreditându-se părerea că punctul de vedere al acad. C. Daicoviciu constituie o revizuire oficială a unora din adevărurile fundamentale ale istoriografiei româneşti.

Liber este acad. C. Daicoviciu şi să conteste prezenţa românilor pe cea mai mare parte a teritoriului locuit de ei astăzi şi să le refuze cunoaşterea propriei lor origini, astfel

cum o face sistematic domnia sa printr-o campanie de presă care dă naştere la nedumerire şi consternare în ţară şi la speculaţii peste hotare. Ar fi foarte grav însă – şi nu numai din punctul de vedere al istoriografiei noastre – dacă s-ar da girul oficialităţii, în cazul de faţă al unei comisii guvernamentale, acestei poziţii.

Toate aceste considerente m-au determinat să mă adresez Domniei Voastre în speranţa că veţi lua măsurile necesare pentru repararea unei grave nedreptăţi făcute unui tînăr de mari perspective de dezvoltare ştiinţifică, pentru a pune capăt unei periculoase orientări în istoriografia noastră şi pentru a infirma ideea că opiniile acad. C. Daicoviciu, profund dăunătoare intereselor poporului nostru, ar reflecta o schimbare a poziţiei conducerii de stat şi de partid în această problemă.

Primiţi, Vă rog, Tovarăşe Preşedinte, asigurarea deosebitei mele consideraţiuni,

Acad. Prof. Andrei Oţetea

În calitatea sa de membru al Academiei, profesorul Andrei Oţetea reuşeşte o performanţă extraordinară: Editura Academiei tipăreşte cartea într-un timp record şi nefiind pe deasupra planificată! Cartea este identică cu textul tezei de doctorat în care operasem mici modificări sugerate de referenţii oficiali. Ea s-a lansat într-un cadru de ţinută la începutul lui august 1972 în Librăria „Mihai Eminescu". Scopul manevrei editoriale a mentorului meu a fost să dea ocazia unui public cât mai larg să se convingă de conţinutul cărţii, atât de grosolan denaturat de către referatele Comisiei superioare de diplome. Încă înaintea apariţiei cărţii am primit numeroase sfaturi şi îndemnuri să iau legătura cu Constantin Daicoviciu, să merg la Cluj şi să-i vorbesc şi astfel aş avea numaidecât recunoaşterea titlului. De mers la Cluj am mers, dar nu pentru a-l vedea pe Daicoviciu, ci pentru a ţine o conferinţă despre romanitatea românilor şi pentru a-l vizita pe academicianul David Prodan.

În ciuda scrisorii lui Andrei Oţetea şi a apariţiei cărţii, recunoaşterea doctoratului se lăsa aşteptată, eu refuzând categoric să merg la Cluj şi la Daicoviciu (nu ştiu de ce aveam mereu în minte asemănarea dintre o astfel de deplasare cu cea a lui Henric al IV-lea la Canossa şi la Grigore al VII-lea).

Nici cei mai optimişti susţinători ai mei (Şerban Papacostea, Andrei Oţetea, David Prodan) nu mai ştiau ce s-ar mai putea face pentru a determina grupul Daicoviciu - Göllner - Miron Constantinescu - Mircea Maliţa să-şi revizuiască poziţia.

Ajuns în acest impas am scris la rându-mi o scrisoare către preşedintele ţării, scrisoare despre care nu am suflat vorbă la nimeni:

Stimate Tovarăşe Preşedinte!

Mă numesc Adolf Armbruster; cu aproape doi ani în urmă am susţinut în cadrul Institutului de Istorie „Nicolae Iorga" o teză de doctorat consacrată romanităţii românilor, teză acceptată de comisia de specialitate şi apărută de curând la Editura Academiei R.S. România. Teza şi acordarea titlului au fost respinse în două rânduri de

Comisia superioară de diplome de pe lângă Ministerul Învățământului şi Educației. Nu vreau să vă răpesc din preamăsuratul Dumneavoastră timp cu expunerea întregului caz şi a persoanelor implicate în el începând cu susținerea tezei şi până la respingerea ei. Gravitatea cazului îmi este relevată de neputința rezolvării sale cu toate intervențiile întreprinse, inclusiv pe lângă Dumneavoastră de către acad. Andrei Oțetea după prima respingere a tezei de la începutul anului 1972. Aceeaşi gravitate a cazului m-a împins şi la această scrisoare. Dându-mi perfect seama de situație am luat o hotărâre vizând un deznodământ ce-mi displace atât în calitate de membru al comunității săseşti cât şi de cea de istoric; în schimb, deznodământul acesta îmi este dictat de respectul şi demnitatea ce-mi datorez ca om şi, de ce n-aşi spune-o, ca cetățean român. Acest deznodământ este rugămintea de a-mi îngădui să părăsesc cu forme legale România; îmi voi susține aceeaşi teză de doctorat la o universitate sau la un institut din străinătate, cu îndreptățita nădejde a unei reuşite ce n-am putut afla în patria mea. Oricare ar fi decizia ulterioară în acest caz, niciodată nu voi accepta să port titlul de doctor acordat în România. În acest refuz sunt la fel de ferm decis ca în decizia plecării mele legale şi definitive din țară. Hotărârea e gravă şi dureroasă în consecințele personale; de aceea am şi luat-o după chibzuințe îndelungate, adică în timpul scurs între cele două decizii guvernamentale, în care timp am cântărit şi răscântărit tot ce era *pro* şi *contra*. Atât ca istoric cât şi ca sas, îmi dau seama că acest pas este prejudicios pentru mine. Plecând din România, nu mai voi putea continua cercetări asupra trecutului saşilor, baza documentară fiind în măsură covârşitoare în România; voi continua în schimb cercetările asupra trecutului românilor, putând explora bibliotecile şi arhivele din străinătate, posibilitate de la care am fost privat până acum cu consecvență de către serviciul de paşapoarte (excepția 1971, 3 săptămâni în Polonia). Ca om şi cetățean român, însă, mă simt obligat la acest pas, singurul de altfel pentru a se rezolva într-un fel acest caz; părăsesc derutat şi cu sentimente contrariate un popor pe care l-am vrut şi iubit, dar care nu m-a acceptat pe mine. În toți cei 31 de ani ai mei am fost preocupat să mă comport demn de educația părintească, adică în conformitate cu principiile morale fundamentale ale existenței cu adevărat umane. Or, în toată această chestiune nu am fost tratat în concordanță cu aceste principii. Să mă abat de la ele, precum persoanele care au dejucat acordarea titlului, nu pot, tocmai pentru a nu-mi fi ruşine de nici o zi din viața mea; resemnat şi mâhnit mă retrag dintr-o confruntare care ar fi trebuit să fie exclusiv ştiințifică.

Toate acestea m-au îndemnat să apelez la Dumneavoastră. Niciodată nu voi părăsi România în mod ilegal. Voi întreprinde însă totul permis în limitele legii pentru a pleca legal. Părăsirea României, a patriei mele, a devenit pentru mine o necesitate dureroasă în fond, dar dictată de demnitatea umană şi de aceea vă rog tovarăşe Preşedinte să-mi permiteți plecarea cu formele legale.

Cu stimă şi respect
(Adolf Armbruster)

Fiind o scrisoare recomandată, am primit confirmarea primirii, pe care se văd în chip surprinzător două ştamplile „Bucureşti-Cartare" cu datele de 3 şi 6 dec. 1972, o însemnare

manuscrisă cu data de „4 XII 72" şi o ştampilă „5 DEC 1972"; semnătura la „calitatea primitorului" şi „Semnătura salariatului predător" sunt indescifrabile. În schimb la rubrica „confirm primirea" s-a aplicat în loc de semnătura primitorului următorul număr: 126670.

Ştiam aşadar că scrisoarea mea ajunsese la destinaţie. Timp de două luni nu s-a întâmplat nimic.

La începutul lui martie 1973 mă sună la Institut noul ministru al Învăţământului, Paul Niculescu-Mizil, invitându-mă să-i fac pe loc o vizită. M-a primit foarte amabil în prezenţa lui A. Popescu, acru la faţă şi deja marcat vizibil de boala finală. Ministrul mi-a cerut să-i expun felul cum văd eu cazul doctoratului meu. I-am urmat invitaţiei. Cunoscând rolul lui A. Popescu, mă aşteptam din partea lui să mă contrazică uneori, ceea ce nu a făcut-o în nici un moment. În fine, ministrul m-a asigura că-mi va rezolva urgent cazul „şi în viitor te rog să nu mai scrii tovarăşului dacă ai necazuri, ci vino direct la mine. Mai ai vreo nemulţumire?" Cu o zi înainte, serviciul de paşapoarte mă anunţase sec că nu mi se eliberează paşaportul pentru a putea pleca în Germania unde eram invitat să ţin o serie de conferinţe consacrate tocmai romanităţii românilor. Toate acestea i le-am spus ministrului Paul Niculescu-Mizil care m-a concediat extrem de amabil, promiţându-mi că se va interesa şi de cazul acesta. I-am mulţumit, l-am salutat şi m-am suit în maşina parcată pe strada Nuferilor unde se afla Ministerul şi am plecat spre Institut. Când am ajuns aici, profesorul Oţetea mă aştepta cu braţele deschise şi cu vestea incredibilă să mă duc imediat în strada Iorga pentru a-mi ridica paşaportul. Peste câteva săptămâni plecam pentru prima oară în Vest de unde m-am întors după o lună, adică exact cât aveam viza şi cât aveam treaba (conferinţe) în mai mult oraşe germane. Mă întorceam însă şi exact în timpul cât ministrul Paul Niculescu-Mizil garantase personal pentru mine şi întoarcerea mea. O atare încredere nu se uită niciodată şi de aceea îi voi purta domnului Paul Niculescu-Mizil mereu o recunoştinţă neştirbită de nimeni şi de nimic.

În timpul călătoriei mele în Germania mi-a sosit şi recunoaşterea titlului de doctor în istorie; mărturisesc că nu mi-a provocat nici o bucurie sau satisfacţie. Diploma ridică unele nedumeriri. Din înscrisurile de pe ea aflu că ea a fost „confirmată de Comisia superioară de diplome în şedinţa din 23 decembrie 1972", diploma fiind emisă pe data de „1 februarie 1973" şi semnată de Bányai Ládisláu în calitatea sa de „preşedintele secţiei", Ştefan Ştefănescu semnând ca preşedinte al Comisiei de doctorat.

La o săptămână după revenirea mea din Germania murea la Apahida, în acceleratul Bucureşti-Cluj, Constantin Daicoviciu (27 mai 1973). La scurt timp a murit şi A. Popescu, iar peste un an a survenit moartea năprasnică a lui Miron Constantinescu (18 iulie 1974). Lanţul acesta tragic 1-a impresionat şi pe ministrul Niculescu-Mizil, care la o întâlnire cu mine mi-a spus vizibil tulburat: „Ai văzut ce au păţit cei care s-au legat pe nedrept de tine, parcă i-a blestemat romanitatea românilor!" Între timp a murit şi Aron Petric, dar şi Andrei Oţetea, Mihail Berza şi David Prodan – Dumnezeu să-i aibă pe toţi în pace!

Astăzi, după 20 de ani, nu sunt mai dumirit decât atunci în privinţa rostului obstrucţiei declanşate de Constantin Daicoviciu în calea mersului firesc al tezei mele de doctorat. Ştiu doar că pe Carol Göllner 1-a şantajat, oblingându-l practic să redacteze un referat negativ. Atitudinea lui Miron Constantinescu era cea a unui orgolios maladiv, al unui geniu al răului, iar cea a lui Aron Petric şi Mircea Maliţa cea a unor suspuşi

servili față de o autoritate samavolnică şi strivitoare, întruchipată de Constantin Daicoviciu. Îmi place să cred că nu a fost o intrigă personală împotriva mea, cu toate că îi dădusem de înțeles lui Daicoviciu că-i cunosc trecutul dintr-o publicație a exilului românesc, unde Aurel Decei îl numise de asemenea „cameleon"; într-o conversație avută cu domnul Paul Niculescu-Mizil la începutul acestui an la Bucureşti, dânsul mi-a spus textual „bătrânul avea şi ceva personal împotriva ta". Prea schimbătorul Constantin Daicoviciu era departe de a fi prieten cu David Prodan şi Andrei Oțetea, doi români ardeleni de calitate morală şi profesională cum doar românismul ardelenesc a fost în stare să producă în cultura românească; mulți au opinat că am fost victima lui Daicoviciu în furia sa împotriva acestor doi savanți; dacă a fost aşa, această companie nu face decât să mă onoreze.

În istoria comunismului din România se constată de către specialişti o oarecare schimbare spectaculoasă începând cu anul 1964; faimoasele teze din aprilie şi publicarea manuscriselor lui Marx despre români (de către Andrei Oțetea!!) ar marca începutul fazei naționaliste a regimului comunist de la Bucureşti. Lucrarea mea de doctorat este uneori citată de acești politologi ca o expresie justificativă şi argumentatoare a acestei faze. Aici țin să arăt că nu am fost niciodată membru de partid, iar dacă lucrarea mea ar fi fost teleghidată de sus se mai ajungea oare la oprirea ei de către însăşi o comisie guvernamentală? Alți politologi prezintă cazul doctoratului Armbruster ca fiind o expresie tipică a „minirevoluției culturale" la noi; în acest caz Constantin Daicoviciu a dat dovada unei anticipări oculte şi supraomeneşti.

În jurul acestei lucrări s-au ivit şi țesut aşadar destule legende şi zvonuri, dintre care una a circulat cu persistență în mediile academice şi ardelene: Constantin Daicoviciu ar fi primit cam în acești ani o înaltă distincție de la Moscova, fie ca recunoştință pentru schimbarea sa, fie pentru a se angaja în combaterea continuității şi romanității românilor, atât de drage ruşilor şi sovieticilor – şi nu numai lor! Dacă s-ar verifica legenda (mediile de informare româneşti n-au suflat o vorbă de această mare onoare făcută unui savant român de renume şi în plus membru al Consiliului de Miniştri, deputat, academician, etc.!), ea ar confirma încă o dată cameleonul din Constantin Daicoviciu.

BIBLIOGRAFIE

Cesare Alzati, *Terra romena tra Oriente e Occidente. Chiese ed etnie nel tardo '500*, Milano, 1981.

Adolf Armbruster, *Dacoromano-Saxonica. Cronicari români despre saşi. Românii în cronistica săsească*, Bucureşti, 1980.

Adolf Armbruster, *Der Donau-Karpatenraum in den mittel- und westeuropäischen Quellen des 10–16. Jahrhunderts. Eine historiographische Imagologie*, Köln, Wien, 1990.

Adolf Armbruster, *Auf den Spuren der eigenen Identität*, Bukarest, 1991.

Vasile Arvinte, *Die Rumänen. Ursprung, Volks- und Landesnamen*, Tübingen, 1980.

Vasile Arvinte, *Român, românesc, România. Studiu filologic*, Bucureşti, 1983.

Mariano Baffi, *Un problema sempre attuale: La romanità dei romeni*, în „Studi Romani", III, 1955, p. 548–563.

Mariano Baffi, *La romanita della Romania e gli umanisti italiani*, în „L'Osservatore Romano", nr. 256 (32 633), 5 nov. 1967.

Mariano Baffi, *La latinità dei romeni negli studi cinquecenteschi*, în „L'Osservatore Romano", nr. 282 (32 659), 6 dec. 1967.

Werner Bahner, *Zur Romanität des Rumänischen in der Geschichte der romanischen Philologie vom 15. bis zur Mitte des 18. Jahrhunderts*, în „Romanistisches Jahrbuch", VIII, 1957, p. 75–94.

V. Beševliev, *Über manche ältere Theorien von der Romanisierung der Thraken*, în „Études Balkaniques", I, 1964, p. 147–158.

Arthur Beyrer, *Bezeichnungen für „ Volk" in der rumänischen Literatursprache (16. – 19. Jahrhundert)*, Leipzig, 1965.

Arno Borst, *Der Turmbau von Babel. Geschichte der Meinungen über Ursprung und Vielfalt der Sprachen und Völker*, I–IV, Stuttgart, 1957–1963.

Alex. Brătescu-Voineşti, *Originea neamului românesc şi a limbei noastre*, Bucureşti, 1942.

Gheorghe I. Brătianu, *O enigmă şi un miracol istoric: poporul român*, Bucureşti, 1940; vezi şi ediţia lui Stelian Brezeanu, Bucureşti, 1988.

Rudolf Briebrecher, *Der gegenwärtige Stand der Frage über die Herkunft der Rumänen*, în „Programm des evangelischen Gymnasiums A.B. Hermannstadt", 1896–1897, p. 5–30.

Victor Buescu, *Les études classiques en Roumanie*, în *Mélanges de philologie, de littérature et d'histoire anciennes offerts à J. Marouzeau par ses collègues et élèves étrangers*, Paris, 1948, p. 71–84.

Călători străini despre ţările române, I–VIII (volume îngrijite de Maria Holban ş.a.), Bucureşti, 1968–1983.

Scarlat Callimachi, *Din cărţi vechi. Pagini privitoare la istoria românilor*, Bucureşti, 1946.

Nicolae Cartojan, *Reflets de l'Humanisme et de la Renaissance dans les pays roumains*, în „Bulletin of the International Committee of Historical Sciences", XI, 1939, p. 154–159.

Paul Cernovodeanu, *Societatea feudală românească văzută de călători străini (secolele XV–XVIII)*, Bucureşti, 1973.

I.C. Chiţimia, *Bazele istorice şi izvoarele ideii originii latine a poporului şi a limbii române la Gr. Ureche şi M. Costin*, în „Analele Universităţii Bucureşti", Seria Ştiinţe Sociale, Filologie, XIV, 1965, p. 23–59.

Alexandru Ciorănescu, *La tradizione storica e le origini del popolo romeno*, Bucureşti, 1942 (a apărut şi în lb. franceză şi germană).

Constituirea statelor feudale româneşti, Bucureşti, 1980.

Eugen Coşeriu, *Von Genebrardus bis Hervás. Beiträge zur Geschichte der Kenntis des Rumänischen in Westeuropa*, Tübingen, 1981.

Beatrice Daicoviciu, *Mărturii apusene despre latinitatea şi continuitatea românilor (secolele XV–XVIII)*, în „Acta Musei Napocensis", V, 1968, p. 203–214 (vezi şi eadem, *Cărturari din secolul XV–XVIII despre latinitatea şi continuitatea românilor*, în „Steaua", XIX (1968), 4, p. 47–49).

Constantin Daicoviciu, Emil Petrovici, Gheorghe Ştefan, *La formation du peuple roumain et de sa langue*, Bucureşti, 1963 (în 1964 a apărut şi o traducere germană).

Ovid Densusianu, *Histoire de la langue roumaine*, I, Paris, 1901.

Nicolae Drăganu, *Românii în veacurile IX–XIV pe baza toponimiei şi onomasticei*, Bucureşti, 1933.

Emil Fischer, *Die Herkunft der Rumänen*, Bamberg, 1904.

Matthias Friedwagner, *Über die Sprache und Heimat der Rumänen in ihrer Frühzeit*, în „Zeitschrift für romanische Philologie", LIV, 1934, p. 641–715.

Ernst Gamillscheg, *Zur Herkunftsfrage der Rumänen*, în „Südost-Forschungen", V, 1940, p. 1–21 (vezi şi varianta românească a acestui studiu: *Despre originea românilor*, în „Revista Fundaţiilor Regale", VII, 1940, p. 251–271).

Dimitrie Găzdaru, *Menţiuni italiene şi dalmatine din secolul al XVI-lea despre limba şi poporul românesc*, în „Arhiva", XLVII, 1940, p. 123–127.

Maria şi Dim. Găzdaru, *Călători şi geografi italieni în sec. XVII. Referinţele lor despre ţările româneşti*, în „Arhiva", XLVI, 1939, p. 177–208; XLVII, 1940, p. 21–92.

Ilie Gherghel, *Zur Frage der Urheimat der Rumänen*, Wien, 1910.

Karl Gooss, *Die neueste Literatur über die Frage der Herkunft der Rumänen*, în „Korrespondenzblatt des Vereins für siebenbürgische Landeskunde", I, 1878, p. 17–22; 28–39; II, 1879, p. 26–31.

Alexandru Graur, *La Romanité du Roumain*, Bucureşti, 1965.

Mathias Gyóni, *La première mention historique des Vlaques des monts Balkan*, în „Acta Antiqua Hungariae", I (1952), 3–4, p. 495–515.

Petre V. Haneş, *Latinitatea limbii şi culturii noastre din nou actuale*, în „Preocupări literare", I (1936), 1, p. 67–72.

Bogdan P. Hasdeu, *Etymologicum Magnum Romaniae. Dicţionarul limbei istorice şi poporane a Românilor*, I–IV, Bucureşti, 1886–1898.

Paul Hunfalvy, *Die Rumänen und ihre Ansprüche*, Wien, Teschen, 1883.

Paul Hunfalvy, *Der Ursprung der Rumänen*, Wien, 1887.

Ion Hurdubeţiu, *Die Deutschen über die Herkunft der Rumänen (von Joh. Thunmann bis Ernst Gamillscheg)*, Breslau, 1944, Bucureşti, 1977 (ed. a II-a).

Gabriela Ionescu-Varo, *Valah = roman*, în „Magazin istoric", II, 12 (21), decembrie 1968, p. 87–89.

Nicolae Iorga, *Conştiinţa naţională românească de la Mihai Viteazul până astăzi*, în „Neamul Românesc", XV, 1920, nr. 162 urm.

Nicolae Iorga, *Istoria românilor prin călători*, I–II, ed. a 2-a, Bucureşti, 1928.

Nicolae Iorga, *Dovezi despre conştiinţa originei românilor*, în „Analele Academiei Române", Mem. secţ. ist., Seria III, tom. XVII, 1936, p. 257–265.

Petru Iroaie, *Umanesimo romeno*, Trapani, 1967.

Claudio Isopescu, *Notizie intorno ai romeni nella letteratura geografica italiana del Cinquecento*, în „Bulletin de la Section Historique", XVI, 1929, p. 1–90.

Claudio Isopescu, *Saggi romeno-italo-ispanici*, Roma, 1943.

Constantin J. Jireček, *Die Wlachen und Maurowlachen in den Denkmälern von Ragusa*, în „Sitzungsberichte der königlichen böhmischen Gesellschaft der Wissenschaften", 1878–1880.

Constantin J. Jireček, *Die Romanen in den Städten Dalmatiens während des Mittelalters*, I–III, Wien, 1901–1904 (extras din „Denkschriften der Kaiserlichen Akademie der Wissenschaften in Wien", Philos.-hist. Classe, XLVIII–XLIX).

Julius Jung, *Römer und Romanen in den Donauländern*, ed. a 2-a, Innsbruck, 1887.

Eugen Lozovan, *Byzance et la Romanité scythique*, apud Franz Altheim, *Geschichte der Hunnen*, II, Berlin, 1960, p. 197–224 (vezi idem, *Romains et barbares sur le Moyen-Danube*, *ibidem*, p. 225–244).

Petru Maior, *Istoriea pentru începutul Românilor în Dacia*, Buda, 1812.

Alexandru Marcu, *Riflessi di storia rumena in opere italiane dei secoli XIV e XV*, în „Ephemeris Dacoromana", I, 1923, p. 338–386; vezi şi substanţiala recenzie a lui Angelo Pernice, în „Arhivio Storico Italiano", ser. VII, vol. V, 1926 (extras).

Franz Miklosich, *Die Wanderungen der Rumunen*, în „Denkschriften der Wiener Akademie der Wissenschaften", Phil.-hist. Classe, XXX, 1879.

Ion Moga, *Les Roumains de Transylvanie au moyen-âge*, Sibiu, 1944.

Vasile Netea, *Conştiinţa originii comune şi a unităţii naţionale în istoria poporului român*, Bucureşti, 1980.

Dimitre Onciul, *Teoria lui Rösler. Studii asupra stăruinţei Românilor în Dacia Traiană, de A.D. Xenopol. Dare de seamă critică* (1885), în *Scrieri istorice*, ed. critică îngrijită de Aurelian Sacerdoţeanu, I, Bucureşti, 1968, p. 131–160.

Dimitre Onciul, *Despre controversata chestiune română* (1887), în *Scrieri istorice*, I, p. 261–279.

Dimitre Onciul, *Românii în Dacia Traiană până la întemeierea principatelor (Chestiunea română)* (1902), în *Scrieri istorice*, II, Bucureşti, 1968, p. 143–165.

Dimitre Onciul, *Tradiţia istorică în chestiunea originilor române* (1907), în *Scrieri istorice*, II, p. 196–220.

Dimitre Onciul, *Ideea latinităţii şi a unităţii naţionale* (1919), în *Scrieri istorice*, II, p. 261–284.

Ramiro Ortiz, *Per la storia della cultura italiana in Romania*, Bucureşti, 1916.

Ramiro Ortiz, *Manualetto romeno*, Bucureşti, 1936.

Andrei Oţetea, *Romanitatea orientală*, în „Contemporanul", nr. 52 (1159), 27 dec. 1968.

Petre P. Panaitescu, *Interpretări româneşti*, Bucureşti, 1947.

Petre P. Panaitescu, *Începuturile şi biruinţa scrisului în limba română*, Bucureşti, 1965.

Petre P. Panaitescu, *Introducere în istoria culturii româneşti*, Bucureşti, 1969.

Şerban Papacostea, *Les Roumains et la conscience de leur romanité au moyen-âge*, în „Revue Roumaine d'Histoire", IV (1965), 1, p. 15–24.

Şerban Papacostea, *Geneza statului în evul mediu românesc. Studii critice*, Cluj-Napoca, 1988.

Ştefan Pascu, *Formarea naţiunii române*, Bucureşti, 1967.

Ştefan Pascu, *Marea Adunare Naţională de la Alba Iulia – încununarea ideii, a tendinţelor şi a luptelor de unitate a poporului român*, Cluj, 1968 (I: Premisele unităţii de stat a românilor).

Ştefan Pascu, *Premisele unităţii politice a românilor*, în „Apulum", VII, 1969, p. 41–60.

Jan Peisker, *Die Abkunft der Rumänen*, în „Zeitschrift des historischen Vereins für Steiermark", XV, 1917, p. 160–205.

Alexandru Philippide, *Originea Românilor*, I–II, Iaşi, 1925–1928; cf. şi recenzia lui Karl Kurt Klein în „Korrespondenzblatt des Vereins für siebenbürgische Landeskunde", LI, 1928, p. 89–101.

Friedrich Phleps, *De Valachorum origine dissertatio*, Cibinii, 1829.

Ladislau J. Pić, *Über die Abstammung der Rumänen*, Leipzig, 1880.

Ladislau J. Pić, *Zur rumänisch-ungarischen Streitfrage*, Leipzig, 1886.

Alexandru Procopovici, *Die Rumänenfrage*, Sibiu, 1944.

David Prodan, *Supplex Libellus Valachorum*, Bucureşti, 1967.

Sextil Puşcariu, *Contribuţia Transilvaniei la formarea şi evoluţia limbii române*, în „Revista Fundaţiilor Regale", IV (1937), 5, p. 296–323.

Andrei Rădulescu, *Romanitatea dreptului nostru*, în „Analele Academiei Române", Mem. secţ. ist., Seria III, tom. XXI, 1938–1939, p. 1–23.

Günter Reichenkron, *Die Entstehung des Rumänentums nach den neuesten Forschungen*, în „Südost–Forschungen", XXII, 1963, p. 61–77.

Constantin G. Rosa, *Untersuchungen über die Romanier oder sog. Wlachen, welche jenseits der Donau wohnen*, Pesth, 1808 (trad. românească a apărut în 1867).

Robert Rösler, *Romänische Studien, Untersuchungen zur älteren Geschichte Romäniens*, Leipzig, 1871.

I.I. Russu, *Etnogeneza românilor*, Bucureşti, 1981.

Remigio Sabbadini, *Quando fu riconosciuta la latinità del rumeno*, în „Atene e Roma", XVIII, 1915, p. 83–85; de întregit cu V. Bogrea, *Mărturii despre latinitatea noastră la umaniştii italieni*, în „Cugetul Românesc", II, 1923, p. 369–370.

Aurelian Sacerdoţeanu, *Consideraţii asupra istoriei românilor în evul mediu*, Bucureşti, 1936 (vezi şi completările făcute de Aurel A. Mureşianu, *O nouă contribuţie la istoria românilor în evul mediu*, în „Ţara Bârsei", VIII, 1936, p. 401–415; 494–508; IX, 1937, p. 109–127; 195–214; 307–329.

Johann Karl Schuller, *Argumentorum pro latinitate linguae Valachicae s. Rumunae Epicrisis*, Cibinii, 1831.

Johann Karl Schuller, *Entwicklung der wichtigsten Grundsätze für die Erforschung der rumunischen oder walachischen Sprache*, în „Archiv des Vereins für siebenbürgische Landeskunde", I, 1843, p. 67–78.

Johann Karl Schuller, *Zur Frage über den Ursprung der Romänen und ihrer Sprache*, Hermannstadt, 1855.

Victor Spinei, *Moldova în secolele XI–XIV*, Bucureşti, 1982.

Victor Spinei, *Realităţi etnice şi politice în Moldova meridională în secolele X–XIII. Români şi turanici*, Iaşi, 1985.

Eugen Stănescu, *Premisele medievale ale conştiinţei naţionale româneşti. Mărturii interne*, în „Studii", XVII (1964), 5, p. 967–1000.

Eugen Stănescu, *Numele poporului român şi primele tendinţe umaniste interne în problema originii şi continuităţii*, în „Studii", XXI (1969), 2, p. 189–206.

Nicolae Stoicescu, *Unitatea românilor în evul mediu*, Bucureşti, 1983.

Nicolae Stoicescu, *Continuitatea românilor*, Bucureşti, 1980.

Nicolae Stoicescu, G. Lăzărescu, *Ţările române şi Italia până la 1600*, Bucureşti, 1972.

Franz Joseph Sulzer, *Geschichte des transalpinischen Daziens*, I–III, Wien, 1781–1782.

Gheorghe Şincai, *Hronica Românilor*, I–III, Iaşi, 1853–1851 (ed. a 2-a: Bucureşti, 1886; prima ediţie critică, în curs de apariţie, în *Opere*, I, *Hronicul românilor*, I, Bucureşti, 1967).

Lajos Tamás, *Romains, Romans et Roumains dans l'histoire de la Dacie Trajane*, în „Archivum Europae Centro-Orientalis", I, 1935, p. 1–96; II, 1936, p. 48–83; 245–374; completat cu *Roumanie–Hongrie*, în „Nouvelle Revue de Hongrie", XXXII, iulie 1939, p. 22–28.

Traugott Tamm, *Über den Ursprung der Rumänen*, Bonn, 1891.

Răzvan Theodorescu, *Bizanţ, Balcani, Occident la începuturile culturii medievale româneşti (secolele X–XIV)*, Bucureşti, 1974.

Johann Thunmann, *Untersuchungen über die Geschichte der östlichen europäischen Völker*, I, Leipzig, 1774.

Wilhelm Tomaschek, *Über Brumalia und Rosalia*, în „Sitzungsberichte der Wiener Akademie der Wissenschaften", LX, 1868.

Wilhelm Tomaschek, *Zur Kunde der Haemus-Halbinsel*, în „Sitzungsberichte der Wiener Akademie der Wissenschaften", XCIX, 1881.

V.A. Urechiă, *L'idée latine chez les Roumains*, Alais, 1900.

Romulus Vuia, *Dovezile etnografice ale continuităţii*, în „Transilvania", LXXIV (1943), 1, p. 21–32 (apărut şi în limba germană în vol. *Siebenbürgen*, I, Bucureşti, 1943, p. 35–56).

Walther von Wartburg, *Die Entstehung der romanischen Völker*, ed. a 2-a, Tübingen, 1951.

Alexandru D. Xenopol, *Teoria lui Rösler. Studii asupra stăruinţei Românilor în Dacia traiană*, Iaşi, 1884.

Alexandru D. Xenopol, *Une énigme historique. Les Roumains au moyen-âge*, Paris, 1885.

Alexandru D. Xenopol, *Ideia romană în dezvoltarea poporului român*, în „Arhiva", VII, 1896, p. 237–249.

Krista Zach, *Orthodoxe Kirche und rumänisches Volksbewußtsein im 15. bis 18. Jahrhundert*, Wiesbaden, 1977.

INDICE DE NUME DE PERSOANE ŞI DE LUCRĂRI

A

Abel, Caspar, 212, 213
Acropolitas, Georgios, 153
Acta s. Apostolorum, 96
Acta s. Demetrii, 22
Adam, 198
Additamentum..., 207
Adrian v. Hadrian
Ad Valachos, 158
Aeneas Sylvius Piccolomini v. Pius al II-lea
Alhen de Prusia, 80
Albinus, Petrus (Nivemontius), 117, 118
Albizzi, Rinaldo degli 46, 248
Albu, Corneliu, 81, 85
Alexăndrie, 190
Alexandru Basarab v. Nicolae
Alexandru (Basarab)
Alexandru cel Mare, 126
Alexandru Lăpuşneanu v.
Lăpuşneanu, Alexandru
Alfons de Aragon, 49
Allgemeines Historisches Lexikon, 213
Aloha v. Olaha
Altheim, Franz, 20
Alzati, Cesare, 272
Amadio, Giulio, 59
Amaldi, M. E., 196
Amiras, Alexandru, 204
d'Anania, Giovanni Lorenzo, 109
Andrés de Poça, 118
Andronico (Andronicus), Tranquillo (Tranquillus), 77, 78
Anghel, Paul, 9
Anibal de Capua, 112
Anonymus (Belae regis notarius; Pavsa dictus magister), 26, 31-35, 43, 70
Annus 1588 missionis Moldavicae Societatis Iesu, 114
Ansalone, N., 51
Ansbertus, 51
Antologhion Slavonesc, 179
Antonius de Spalalo, 47
Apaffy Mihail, 167
Apor Péter, 158
Apponyi Alex., 223
Aquaviva, Claudio, 113
Arator v. Szánto Ştefan
Arion, Dinu C., 135
Armbruster, Adolf, 7, 9, 37, 40, 42, 43-50, 58, 59, 65, 89, 91, 93, 127, 132, 167, 168, 172, 173, 198, 217, 218, 223, 224, 240, 244-248, 250-256, 258-263, 266, 267, 269, 271
Arnold, C., 168
Aron-vodă, 124, 181,
Arpadieni, dinastie, 235
Articuli universorum Statuum et Ordinum, 172
Arvinte, Vasile, 271
Asăneşti, dinastie, 31, 247
Attila (Eczel), 34-36, 37, 115, 144, 145, 189
Aubray de la Motraye, 209
Augustus, 103
Aurelian, 11, 12, 15, 100, 124, 140, 155, 156, 169, 200, 209, 213, 246
d'Avity, Pierre, 147
Avlae Turcicae Othomaniciquae Imperii Descriptio, 110

B

Babinger, Franz, 75, 91, 150, 158, 171
Baffi, Mariano, 48, 62, 206, 271
Bahner, Werner, 48, 49, 118, 140, 271
Baiazid Ilderim, 44, 248

Bakšić, Petru Bogdan, 146, 147, 149
Balasčev, G. D., 17
Balotă, A., 41
Bandini (Bandulovici), Marco, 148-152, 250
Bányai Ladislau, 268
Baraclough, George, 19
Bargrave, Robert, 150
Barovius, Decius I., 132
Barsi, Niccolò, 146, 201, 250
Basarab I Întemeietorul (Bazarad), 41, 43, 44, 55, 92, 115, 217, 258
Bascapé, G., 112, 125
Basta, Giorgio, 130
Báthoreşti, familie nobiliară, 97
Báthory Andrei, 130
Báthory Gabriel, 167
Báthory Sigismund, 97, 124, 126
Báthory Ştefan, 98-100, 113, 115, 116
Bazarad v. Basarab I Întemeietorul
Bălan, Th., 223
Bănescu, N,, 23, 28
Bărbulescu, Elena (n. Ceauşescu), 239
Bărbulescu, Ilie, 185
Bârsănescu, Ştefan, 49
Beck, H.G., 55
Becmann, Johann Christoph, 159
Beham v. Boemus
Beke Paul, 146, 147
Bél Mathias, 145, 221
Bela, 31
Bela al II-lea, 26, 32
Bela al IV-lea, 33, 34
Bell of Antermony, John, 209
Belleforest, François de ~, 110
Belsius, Ioan, 94
Benjamin de Tudela, 26, 27
Benvenuto di S. Georgio, 73
Bernath, Matthias, 225
Berza, Mihail, 14, 240, 251, 260, 262, 263, 268
Beševliev, V., 271
Bethlen Gabriel, 141
Bethlen Johannes, 173
Béthune, François Gaston de ~, 161
Beyrer, Arthur, 96 ,271
Beza, Marcu, 196
Bezdechi, Şt., 81, 85, 109, 175
Bianu, Ioan, 96, 175
Biblia (din 1688), 190, 191
Bibliander (Buchmann), Theodor 84
Bielski, Ioachim, 101, 102
Bielski (Bielschii, Wolski), Martin 101, 105, 113, 114, 121, 133, 149, 151, 155, 177, 183, 187, 220
Bielz, Julius, 81
Binder, Pavel, 87, 97
Biondo, Flavio, 48, 49, 254
Birken, Sigmund von ~ 162
Bisaccioni, Maiolino, 150
Bisselius, Joannes (Ioannes), 123, 157
Bitay A., 25, 157
Blaga, Lucian, 98
Bocignoli, Michael, 76, 77
Bodea, Cornelia, 228
Boemus (Beham), Ioann(es) Aubanus, 74-76, 83, 140
Bogdan al III-lea cel Orb, 68, 69
Bogdan, Ioan, 44, 57, 68, 77
Bogrea, Vasile, 16, 58, 118
Boldur, Alexandru V., 18, 26, 68, 69
Bologa, V., 227
Bombardus, Mihail, 211
Bonfante, G., 206
Bonfini (Bonfinius), Antonio 58-61, 72, 92, 112, 115-118, 127, 129, 130, 133, 134, 159, 168, 169, 183, 192, 210, 211, 254
Bongars, Jacques, 90, 128
Boroiana, C., 210
Borst, Arno, 18, 38, 52, 54, 69, 96, 158, 271
Botero, Giovanni, 119, 125, 129
Boxhorn, Marcus Zuerius, 150
Bracciolini, Poggio, 48, 49, 254
Brancovici, Gheorghe (Maxim), 69, 195
Brancovici, Sava, 195
Brandis, Moritz, 106
Brandsch, G., 223
Brătescu-Voineşti, Alex., 271
Brătianu, Gheorghe Ion, 17, 25, 26, 31, 37, 46, 58, 68, 69, 136, 150, 248, 272
Brâncoveanu, Constantin, 161, 190, 203, 210, 217
Brendeken, Johannis, 160
Brenta, Andrea, 53
Breve y exacta descripción de los Reynos de Hungria, 162

Brevis elucidatio..., 166
Brevis Historiae Transylvaniae Notitia Juri Patriae publico praemissa, 166
Brezeanu, Stelian, 33
Briebrecher, Rudolf, 272
Brincken, Anna-Dorothee von den ~ 45
Britannicus, 52
Brodarics Ştefan, 73
Brożek, Miecislaus, 65
Brukner, Johann, 223
Bruti, Bartolomeo, 114
Bruzzo, G., 196
Buccapadulius, Antonius, 112
Buchau, Daniel Prinz von ~ 70, 107
Buchmann v. Bibliander
Buckler, Georgina, 23
Buescu, Victor, 272
Bugnariu, Tudor, 261
Buonaccorsi v. Callimachus
Buonincontro, Pasquale, 142
Burgius, Antonius Ioannes, 77
Burmeister, Karl Heinz, 84
Büsching, A. F., 224
Busto, Pietro, 124, 249
Bzensky, Rudolf, 166

C

Caesar, Iuliu, 17, 33, 64, 70
Callimachi, Scarlat. 272
Callimachus (Callimaco), Filippo (Phillipo, Philippus) Buonaccorsi, 62-66, 73, 74, 80, 99, 254
Callmer, Christian, 151
Camerarius, Ioachim, 72
Camillus, 102
Cancel, Petru, 135
Candidus, Ioannes (Giovanni Candido), 74, 76
Candrea, I. A., 97
Cange, Charles du Fresne, seigneur du ~ 154
Cantacuzino, Constantin, stolnicul ~ 190-198, 200, 202, 250, 255
Cantacuzino, Şerban, 190, 203
Cantacuzino, Ştefan, 210
Cantemir, Constantin, 161
Cantemir, Dimitrie, 189, 190, 197-203, 226, 250, 255
Capeci, Ferrante, 113
Capesius, Bernhard, 75, 82, 86, 109, 115
Capitulum extractum, 104
Carataşu, M., 119
Carion, Johann, 105, 106, 168, 183, 185, 192
Carol al V-lea (Quintul), 76, 83, 105
Carol al XII-lea, 208
Carol cel Mare, 21, 92, 105, 134, 168
Carol de Valois, 36
Carol Robert de Anjou, 36, 43, 115, 258
Carpini, Plano (Giovanni da Pian del Carpine), 69
Carte cu învăţătură, 96
Carte cu multe întrebări foarte de folos..., 178
Cartea românească de învăţătură, 175
Cartojan, Nicolae, 190, 272
Castaldo, J. B., 98, 88-90
Catehismul luteran, 93, 94
Cavaţie v. Kowachoczy
Cazania I v. Tâlcul Evangheliilor
Cazimir al III-lea cel Mare, 64
Călători străini despre ţările române, 45, 49, 50, 52, 59-61, 71-72, 75-81, 82-84, 86-88, 90, 91, 94, 95, 102, 103, 107-111, 113, 114, 134
Călinescu, George, 130, 147, 184
Cândea, R., 184
Cândea, Virgil, 179
Cântecul Nibelungilor (Nibelungenlied), 36, 37
Ceauşescu Elena v. Bărbulescu, Elena
Ceauşescu, Nicolae, 263
Cech, 69
Cellarius, Andreas, 143
Centorio, Ascanio, 89
Cernovodeanu, Paul, 109, 196, 272
Chacón (Ciaconius, Ciaconnus), Alfonso, 110
Chalcocondil, Demetrie, 53
Chalcocondil, Laonic (Nicolas), 53-56, 61, 119, 153, 211
Chihaia, Pavel, 120
Chishull, Edmund, 196
Chiţimia, I. C., 51, 64, 100, 272
Christian al III-lea, 80
Christos v. Hristos
Chronicon Budense, 35
Chronicon Carionis, 105, 106
Chronicon Dubnicense, 35

Chronicon Monacense, 35
Chronicon pictum Vindobonense, 35, 43
Chronicon Posoniense, 35
Chronicon rhythmicum Sitticense, 33
Ciaconius (Ciaconnus) v. Chacón, Alfonso
Cihodaru, Constantin, 26
Cinnamus, Ioannes v. Kynnamos, Ioan
Ciobanu, Şt., 95
Ciorănescu, Alexandru, 272
Ciriaco d'Ancona, 51, 56
Clement al VI-lea, 42-44, 47, 49, 52, 69
Clement al VIII-lea, 123, 124, 129
Clement al XI-lea, 216
Coba, A., 129
Coccio, Marcantonio (Sabellico; Marcus Antonius Coccius Sabellicus), 71, 72, 75, 76, 83
Codrescu, Theodor, 83, 209
Commendone, Francesco Giovanni, 111, 112
Comnena, Ana, 153, 154
Comneni, dinastie, 31
Compendiosa descriptio Principatus Transilvaniae..., 222
Comşa, N., 227
Comuleo v. Komulović, Alexandru
Constantin cel Mare, 62
Constantin al VII-lea Porfirogenetul (Constantinus Porphyrogenitus), 21, 23-25, 38, 153, 222, 246, 253, 256
Constantin al X-lea Ducas, 24
Constantinescu, Miron, 266, 268
Constantinescu, Radu, 217
Constantiniu, Florin, 135, 137
Constituirea statelor feudale româneşti, 40, 42
Coq, M. Le ~ 162
Coresi, diaconul ~ 95-97, 174-176, 249, 250, 255
Cortesi, Alessandro, 58
Cortesi, Paolo, 58
Cortez, Viorica, 10
Corvina, familie romană, 59, 156
Corvineşti, familie, 59-62, 130
Corvini, dinastie, 115
Cosimo de Medici, 108
Costin, Miron, 103, 171-179, 191, 193, 194, 196-198, 249, 250, 255
Costin, Nicolae, 190, 197, 234, 250
Coşbuc, George, 142
Coşeriu, Eugen, 272
Cotore, Gherontie G., 227
Crăciun, I., 132-134
Cribellius, L., 52
Cricius, Andreas v. Krzycki, Andrzej
Cristescu, T., 175, 250
Cristofor, vlădică, 98
Cromer, Martin, 99-102, 106, 117, 141, 193, 211, 212
Crusius, Martin, 135
Csernovics, Franciscus, 219
Cureus, Joachim Freistadiensis, 106, 107, 143, 158, 159
Curiöse Beschreibung von der Moldau und Wallachey, 163
Curtius, Ernst Robert, 250
Cuspinianus, Ioannes, 72
Cuza, Alexandru Ioan, 228

D

Dabija-vodă, 186
Dacus v. Danus
Daicoviciu, Beatrice, 211, 272
Daicoviciu, Constantin, 232, 245, 261-266, 268, 269, 272, 284
Dain, Alphonse, 22
Dalechamps, Jacques (Jacobus Dalecampius), 118
Damian, Ascanio, 262
Dan, M. P., 126
Dani, Ianos, 227
Danus (Dacus), 52
Darius, 76
Dăianu, Ilie, 157
Decebal (Decebalus, Deceballus, Dechebal, Decheval), 23, 108, 141, 164, 165, 191-194, 209, 213, 216.
Decei, Aurel, 20, 25, 26, 51, 108, 268
Decius I. v. Barovius
Decsi de Baranya, Ioan Czimor, 118
De la Croix, 158
Del Chiaro, Anton-Maria, 210, 212
Demény L., 32
Densusianu, Ovid, 53, 272
Deogilo (Deuil), Odo de ~ 32, 33

De origine, conditione, religione gentis Valachicae, 166
Dernschwam, Hans, 91
Descriptio Europae Orientalis, 35, 36
Descriptio novissima Imperii Turcici, 163
Description de la Hongrie et de la Transylvanie, 94
Desericius Josephus Innocentius, 223
Des Khunigreichs Hungern... beschreybung, 96
Despot-vodă (Iacob Heraclid), 75, 92-94, 101, 104, 255, 258
Deuil v. Deogilo, Odo de ~
De Unione Ecclesiae Valachorum, 225
Die Verlassenheit eines Christlichen Wanderers, 224
Dilich, W., 132
Dima-Drăgan, C., 119, 154
Dinulescu, Constantin, 261
Dio Cassius, 186, 187
Diocleţian, 21, 60, 61, 169
Ditten, Hans, 54
Djuvara, Neagu, 24, 25
Djuvara, T. G., 72
Długosz, Jan, 64, 65, 70, 71, 99, 101, 103, 106, 107, 254
Docan, Nicolae, 212
Does, Joris van der ~ (Dousa Georgius), 107
Doglioni, Gio Niccolò, 142
Dölger, Franz, 16
Domiţian (Titus Flavius Domitianus), 164
Domşa, Ioan, 130
Domucus, 149
Dörrie, Heinrich, 32
Dosoftei, 175, 179
Drachula v. Vlad Ţepeş
Dragomir, Silviu, 73
Dragoş-vodă, 27, 77, 180, 187, 189
Dragus, 149
Drăganu, Nicolae, 16, 20, 227, 272
Du Cange v. Cange, Charles du Fresne, seigneur du ~
Dumitrescu, Al. T., 52
Dumitrescu-Buşulenga, Zoe, 262
Dupont, Philippe, 161
Duret, Claude, 140
Duţu, Alexandru, 175

E

Eczel v. Attila
Eder, Iosif Carl, 223
Eftimie, episcop, 98
Ehrismann, Gustav, 38
Eliade, Mircea, 9, 69
Elzevir, familie, 142
Enăceanu, Ghenadie, 222
Eneas, 200
Engel, Johann Christian, 75, 155, 222
Engel, Karl, 227
Epitome Geographiae Cluverianae Nova, 218
Ervta Transsylvania, 172
Eubulus, 116, 117, 185
Eustratie Logofătul (Istratie Logofătul), 175, 176, 187-189
Evanghelie învăţătoare, 177
Ex relatione de missionibus Dacicis; S.J. anno 1743, 221

F

Faptele Apostolilor, 96, 98
Fasching, Francisc, 219
Felmer, Martin, 223, 224, 234
Ferdinand I de Habsburg, 77, 79-81, 84-92, 94, 99, 120
Ferguson, Wallace K., 49
Fermendzin, P. Fr. Eusebius, 147, 156
Fessler, Josif, 167
Fest Sándor, 33
Filippo Buonaccorsi Callimaco v. Callimachus
Filitti, I. C., 113, 135, 162
Filstich, Johann, 213, 216-218
Firu, I. S., 81, 85
Fischer, Emil, 272
Fischer, H., 91
Flaccus (Flac, Flacco, Flacus, Flavus, Fleac, Fleacu, Fliah), Lucius Valerius ~, 51-53, 56, 57, 60, 61, 66, 73, 75, 76, 78, 87-89, 92, 99-101,103, 104, 106, 108-111, 118-120, 139, 140, 143, 144, 147-149, 152, 153, 154, 157-160, 162, 164-168, 170, 172, 174, 176, 177, 180, 181, 185, 201, 204, 212-214, 216, 234
Flaccus, Pomponius, 61
Flavius magnus Constantinus, 61
Flavius Vopiscus, 171
Flavus v. Flaccus

Fleac v. Flaccus
Fleacu v. Flaccus
Fliah v. Flaccus
Florescu, Radu R., 225
Florianus, M., 35
Formosus (Formos), 68-69
Fortunescu, C. D., 212
Fournier, Georgius, 150, 212
Frachetta, Girolamo, 126
Francisci, Johannes, 173
Franck, Sebastian, 80, 220
Franck, Valentin ~ von Franckenstein, 173, 196, 204-206, 209
Francus, 52
Fratta, Giovanni dalla ~ 145
Frederic I Barbarossa, 28
Frederic al III-lea, 59, 60
Friedlieb, Franz v. Irenicus, Franciscus
Friedwagner, Matthias, 63, 272
Frölich, David, 145, 168, 221
Fronius, Marcus, 206
Fumée, Martin, 89, 126

G

Gail, Veit (Vitus Geilel), 88, 89, 254
Galienus (Galieno), 60, 133, 140, 167, 189, 193
Gáll Ernö, 261
Gamillscheg, Ernst, 33, 48, 273
Gąrbacik, Ignacy, 62
Gardīzī, 25, 26, 38
Gaster, Moses, 95, 179
Găzdaru, Dimitrie, 20, 26, 27, 76, 84, 119, 130, 142, 150, 155, 167, 244, 273,
Găzdaru, Maria, 142, 150, 155, 244, 273
Geografie a Ardealului, 179
Geographia globi terraquei synopsis, 219
Georgescu, Vlad, 228
Georgius v. Horn, Georg
Gérard de Plaines, 76
Gerézdi Rabán, 57
Germanus, 52
Gerstinger, H., 92
Gessner, Konrad, 84, 91, 119
Gesta Hungarorum (Ungarorum), 26, 33-37
Geufraeo Gallice, Antonio, 110
Geyza (Geysa) al II-lea, 134, 168, 209
Gheran, Niculae, 123
Gherghel, Ilie, 16, 31, 33, 34, 273
Ghițescu, N., 176
Gianola, Albert, 196
Gilbert, F., 48, 71
Giovio, Paolo, 90, 91, 103, 117, 126, 129, 140, 153
Giuglea, G., 96, 249
Giurescu, Constantin, 103, 135, 212,
Giurescu, Constantin C., 145, 146, 179, 208, 221
Godelevaeus, Wilhelmus, 110
Goethe, Johann Wolfgang, 13
Göllner, Carol, 76, 126, 127, 129, 259-261, 266, 268
Golski, Șt., 107
Gooss, Karl, 273
Gorecki (Gorecius), L., 100, 127
Górka, Olgierd, 35, 36
Gose, W., 141
Gotzkircher, Sigismund, 47
Gradelehnus, Johannes, 152
Gragger, Robert, 141
Gratiani Gaspar, 142
Gratianus (Flavius Gratianus), 99, 157
Graur, Alexandru, 273
Graziani, Antonio Maria, 93, 94
Greceanu, Radu, 217
Grecescu, Constantin, 197
Grecu, Vasile, 21, 53, 55
Grégoire, Henri, 26, 28
Gregorian, M., 191, 192
Grigore al VII-lea, 266
Grigore al XI-lea, 47
Grigore al XIII-lea, 110-113
Grigore al XIV-lea, 119
Grigore al XV-lea, 175, 250
Gritti, Aloisio, 77, 78, 90
Gromo, Giovanandrea, 107, 108, 255
Guagnini, Alessandro, 94, 102, 103, 150
Guazzo, Stefano, 119
Guboglu, Mihai, 222
Gude, Heinrich Ludwig, 223
Guglielmo Ottavo, Marchese di Monferrato, 73
Guillaume de Normandie (Guilielmus Lenormantius Trunianus), 128
Gyóni Mathias, 17, 24, 273
György János, 32
Gyula, duce, 147

H

Habsburgi, dinastie, 91, 248, 254
Hadrian/Adrian (Publius Aelius Hadrianus), 100, 108
Hagen, H., 128
Hager, Johannes Georg, 223
Hagi-Gogu, T., 17
Hajek, Egon, 206, 207
Halici, Mihail, 226
Haluščynsky, Teodosius P., 29
Han, Paul-Conrad Balthasar, 162
Handelsmann, Marcel, 16
Haner, Georg, 172, 174
Haneş, Petre V., 179, 273
Happel, E. W., 163
Hartknoch, Christoph, 158-160
Hasdeu, Bogdan Petriceicu, 90, 102, 198, 273
Hausmann, F. R., 53
Heidenstein, R., 101
Helth Gáspár (Heltai Gáspár), 115, 127
Henric al IV-lea, 26, 266
Henry, Paul, 228
Heraclid, Iacob v. Despot-vodă
Herberstein, Sigmund von ~, 90, 91
Hermann, David, 168, 172
Hermannrich, 169
Hermelinus v. Olavius
Hertel, Johannes, 127
Hessus, Joh., 95
Heydendorff, Michael von ~, 174
Heylyn, Peter, 140, 141
Hiärne, Thomas, 106
Hieremia Mozila v. Movilă. Ieremia
Hiltebrandt, Conrad Jacob, 170, 256
Hispanus, 52
Histoire de L 'État present du Royaume de la Hongrie, 163
Histoire et Description ancienne et moderne du Royaume de Hongrie..., 163
Historia Transilvaniae antiquae, 222
Historica relatio..., 191
Hofmann, Johann Jacob, 158
Holban, Maria, 44, 86, 90, 272
Hóman Bálint, 32, 36
Honterus, Johannes, 84, 221
Horányi M., 57
Horn, Georg (Hornius, Georgius), 105, 157
Hristos, 68
Hübner, Johannes, 211
Huet, Albert, 168
Hulsius (Hulsii), Levinus, 126, 211
Humble, Gustav Adolf, 160, 161
Hunfalvy Paul, 16, 273
Huniazi, familie, 62
Hurdubeţiu, Ion, 59, 198, 273
Hurmuzaki, 29, 81, 87, 90, 93, 94, 96, 98, 103, 114, 119, 123-126, 127, 128, 130, 132, 134, 145, 161, 208, 227, 232
Huszti András (Andrei), 221, 222
Huttmann, Arnold, 97

I

Iancu de Hunedoara (Ioannes Hunniades, Ioannus Blancus), 47, 57, 61, 63, 72, 86, 115, 175, 227, 235
Iancu Sasul, 125
Ieremia Românul (Sfântul Ieremia Valahul/ Hieremias), 156
Illia, Andrea, 220, 221
Inchofer, Melchior, 147
Innocenţiu al III-lea, 28-31, 38, 44, 51, 112, 247, 248, 257, 258
Innocenţiu al VIII-lea, 62, 63
Ioan, apostolul ~, 44
Ioan al VI-lea Cantacuzino, 119, 153
Ioan de Capestrano, 156
Ioan de Sultanyeh, 45-48, 109, 248, 257
Ioan-vodă, 100, 140, 173
Ioannes Parvus (Ioanne Parvo), 72
Ioannes Ungheretus, 58
Ioannicius Rex v. Ioniţă
Ioannus Blancus, Hunniades v. Iancu de Hunedoara
Ionescu-Varo, Gabriela, 273
Ioniţă (Caloian; Ioannicius Rex; Joannitio; Ioniţă cel Frumos), 28-32, 44, 159, 186, 247, 248, 258
Iordan, A., 130
Iordan, Iorgu, 260-262
Iorga, Nicolae, 7, 23, 31, 36, 37, 41, 47, 52, 57, 59, 66, 67, 72-74, 78, 79, 89, 91, 93, 98, 101-103, 107, 114, 117, 120, 123-125, 130-132, 140, 142, 149, 150, 152, 157, 158, 159, 161, 196, 206, 209, 210, 222, 253, 254, 262, 273

Iosipescu, Sergiu, 30
Iova, V., 123
Iraclie, 21
Irenicus, Franciscus (Friedlieb, Franz), 74, 75
Iroaie, Petru, 58, 62, 110, 175, 273
Isaac al II-lea Anghelos, 105
Isidor de Sevilla, 33
Isopescu, Claudio, 51, 59, 71, 73, 78, 79, 84, 89, 102, 104, 107-110, 113, 115, 120, 125, 127-129, 180, 244, 273
Istratie Logofătul v. Eustratie Logofătul
Istvánffy Nicolae, 134
Italus, 52
Iulia, 95
Iulian, 32
Iulius Solinus Polyhistor, 80
Iustinian (Justinian), 28, 247
Ivaşcu, George, 67, 81, 85, 95, 97

J

Janco, 62
Janicki, J., 161
Janus Pannonius (Ivan Cesmicki), 57
Jernstedt, V., 24
Jimenez, Roderigo v. Rada
Jireček, Constantin J., 21, 273
Joachim de Brandenburg, 80
John Bell of Antermony v. Bell of Antermony
Josika, Ştefan, 120
Juigne, D. de ~, 158
Jung, Julius, 274
Justinian v. Iustinian

K

Kaprinai Ştefan, 221
Karadja, Constantin I., 52, 84, 209
Karadja, Marcelle C., 222
Karalevskij, Ch., 112
Karayannopulos, J., 23
Kardos T., 57
Karsai Géza, 32, 33
Katsougiannes, T., 17
Kazi Francisc, 222
Kedrenos, 16, 153
Kekaumenos, Katakalon, 23-26, 36, 38, 54, 236, 246, 253
Kelp(ius), Martin(us), 172, 173
Kémeny, 211
Kern, Anton, 45
Kętrzyński, W., 17
Kéza, Simon de ~, 34-36, 43, 88
Kinser, Samuel, 110
Kirchbach, Johann, 173
Kircher, Athanasius, 158
Klaniczay T., 57
Klein, Karl Kurt, 118, 127, 141-143, 168, 171, 173, 174, 204-206, 215
Kniesza István, 16
Köleseri Samuel, 212, 218
Kollar, A. F., 65, 82
Komulović (Comuleo), Alexandru, 123, 124
Körner, Daniel, 210
Korte. Beknopte, en Nette Beschryiving von der Konigryken..., 162
Kos, M, 33
Kovachich, M. G., 132
Kowachoczy (Cavaţie), Wolfgang (Farkas Kovácsoczy), 116-118, 132, 185, 189, 255
Kožíčić, Simun, 73
Kreckwitz, Georg, 163
Kremer v. Mercator
Krzvcki (Cricius), Andrzej, 79, 80
Kynnamos, Ioan (Ioannes Cinnamus), 27, 31, 38, 153, 154, 246

L

Lacea, Constantin, 37
Lachmann, K., 37
Ladislau cel Sfânt, 32
Ladislau Cumanul, 35
Laetus, G. Pomponius v. Pomponius, Laetus G.
Lakatos Stephano, 174, 207
Lapedatu, Alexandru, 161, 222
Lapedatu, Ioan I., 222
Lascu, Nicolae, 260
Lasicius v. Lazius, Wolfgang
Laski, Jan, 73, 74, 80
Laslo (Laslău), 187, 189
Lazius (Lasicius), Wolfgang, 91, 92, 116, 211
Lăpuşneanu, Alexandru, 91, 94
Lăzărescu, G., 276
Lebel (Lebelius), Johannes, 82, 83, 127, 255
Lech, 69
Lechner, K.., 55
Leclerc, Jean, 158
Legrand, Émile, 94, 218

Leibniz, Gotfried Wilhelm, 206
Lemerle, Paul, 23
Lencrovicz Andrea, 207
Leon al X-lea, 73, 77
Leopold I de Habsburg, 161, 226
Lescalopier, Pierre, 109, 110, 255
Leszcynski, Rafael, 182
Leto Pomponius v. Pomponius, Laetus G
Leunclavius (Löwenklau), Johannes (Ioannes), 62, 118, 119
Levahović, Rafael, 167
Lichońska, Irmina, 62, 63
Ligaridis, Paisie, 150
Lisznyai Kovács Pál, 163-166
Lithgow, William, 140
Liturghia, 190
Liutprand din Cremona, 153
L'origine del Danubio, 164
Löwenklau v. Leunclavius
Lozovan, Eugen, 20, 21, 23, 274
Luccari, Niccolò, 131
Luccari, Pietro, 130, 131
Lucius (Luòić), Ioan, 153-157, 166, 211, 256
Lucrul Apostolesc, 96
Ludescu, Stoica, 197, 201
Ludovic I cel Mare de Anjou, 43
Ludovic al II-lea, 77
Ludovic al VII-lea, 32
Ludovic al XIV-lea, 207
Lukács L., 113
Lupaş, Ioan, 31, 215
Lupaş-Vlasiu, Marina, 107

M

Macartney, C. A., 32
Machinensis, Nicolaus, 55-57
Macrea, M., 75, 110
Macůrek, Josef, 225
Madyda, W., 64
Maffei, Raffaello (Volterrano, Volterranus), 71-73
Maffei, Scipione, 219
Magini (Maginus), Giovanni Antonio, 127-129
Magoun, Francis P. jr., 17, 37
Mahomed, 54
Mailath, Ştefan, 90, 175
Maior, Petru, 155, 274
Makuscev, V., 46, 151
Maliţa, Mircea, 266, 268
Mancinelli, Giulio, 114
Mandić, D., 17
Mangiuka, S., 24
Manuel I Comnenul, 27, 28, 247
Manuzio, Paolo, 28, 129
Manuzio, Pietro, 28, 129
Marcu, Alexandru, 48-51, 53, 55-57, 61, 62, 132, 196, 210, 219, 244, 274
Mareschlacus, Nicolaus, 76
Maria Tereza, 227
Marin, diaconul ~, 97
Marinescu, Constantin, 89, 94, 126
Marsili (Marsigli), Luigi Ferdinando, 196, 197, 198, 250
Martinengo, Girolamo, 90
Martinuzzi, Gheorghe, 89, 90, 95
Marx, Karl, 17, 264
Matei Basarab, 175
Matei (Mátiás) Corvin, 55, 57-61, 64, 88, 103, 115, 116, 219, 248
Matl, Josef, 17, 18
Mattiolo, Pietro Andrea, 84
Maurer, C., 153
Mauriciu(s) (Maurikos), 22, 144, 246, 256
Maurocordati, Nicolai Laudatio, 218
Mavrocordat, Constantin, 137, 138, 204, 218
Mavrocordat, Nicolae, 209, 210
Mavrocordaţi, familie, 218
Maxim v. Brancovici, Gheorghe
Maximilian I de Habsburg, 91, 96
Maximilian al II-lea de Habsburg, 107
Mâciu, Mircea, 10
Melanchthon, Philipp, 105-107, 157, 168
Menius, Fridericus, 143, 145, 160, 202
Mercator (Kremer), Gerhard, 111
Merckwürdige Historische Nachrichten von denen bey den jetzigen..., 223
Mesrobeanu, A., 175
Metodie, 17, 18
Meyer, Ph., 36
Meysztowicz, V., 126
Micu, Inochentie, 225-228, 232, 243
Miechow, M., 106
Migne, J. P., 22, 32
Mihai Viteazu I, 82, 101, 121-126, 129, 137, 163, 167, 175, 176, 227, 230, 231, 235, 242, 249, 250

Mihăescu, H., 22
Mihăilă, G., 44, 67
Mihnea Turcitul, 120, 175
Mihordea, Vasile, 158
Miklosich, Franz, 274
Mikó Francisc, 135
Miles Mathias, 172
Milescu, Nicolae, spătarul, 157, 179
Milkowicz, J. W., 16
Milley, Ştefan, 147
Minea, Ilie, 99, 103, 129, 131, 133, 185, 198, 211
Minorsky, V., 25
Mircea cel Bătrân, 44, 55
Misail Călugărul, 177, 183, 187-189
Modesto, misionar, 153
Moga, Ion, 274
Molitvelnic rumânesc, 96
Monferrato, duce (Marchese di) ~ v. Guglielmo Ottavo
Montalbani, Giovanni Battista, 142, 143
Monte, Urbano, 120
Morariu, Tiberiu, 163
Moravcsik Gyula, 21, 23
Moreri, Louis, 158
Morosini, 161
Motogna, V., 32, 89, 118
Movilă, Ieremia (Hieremia Mozila), 124, 125, 132
Movilă, Simion, 132
Movileşti, familie, 175
Moxa (Moxalie), Mihail, 174, 250
Mucius Scaevola, 175
Mügeln, Heinrich von ~, 35
Müller, Fr., 134, 167
Müllner, K., 53
Mundi Mirabilis tripartiti oder Wunderbaren Welt..., 163
Münster, Sebastian, 83, 84, 140, 158, 159
Muratori (Muratorius), L. A., 73, 210
Mureşianu, Aurel A., 80, 205, 221, 222
Murgulescu, Ilie, 262
Murnu, George, 24
Musnai László, 227
Muşlea, Ion, 159

N

Nadanyi Ioannes, 150
Nadanyi, Keres, 150
Nagy Iosef, 221
Náprágyi Demeter, 134
Naso, Publius Ovidius ~ v. Ovidiu
Năstase, I. G., 102
Năsturel, Petre Ş., 28, 222
Năsturel, Udrişte, 175, 176, 179
Neacşu, I. I., 163
Negri, Domenico Mario, 73, 129
Negru Vodă v. Radu Negru
Nehring, Karl, 59
Neofit din Creta, 222, 223
Nero, 143
Nestor, 33, 230
Netea, Vasile, 274
Neue Historische, Geographische und Topographische... Siebenbürgen, 220
Neue Vngarische vnd Siebenbürgische Chronick..., 151, 156
Neugebauer, Solomon, 140, 141, 150
Nibelungenlied v. Cântecul Nibelungilor
Niccolò (Nicolae) de Modrussa, 57, 254
Nicolae Alexandru (Basarab), 43
Nicolae de Porta, 212
Nicolaescu, Şt., 132
Nicoletti, Marcantonio, 130
Nicolosi, Giovanni Battista, 150
Niculescu-Mizil, Paul, 267, 268,
Nilles, N., 167, 222
Nistor, Ioan, 25, 64
Nivemontius v. Albinus, Petrus
Noczinck, Jacob Schrenckh von ~, 20
Nogara, Bartolomeo, 50
Notarul anonim al regelui Bela v. Anonymus Belae regis notarius
Noul Testament, 176
Nour, A. M., 131
Novacu, V., 262
Novaković, S., 36
Novocomensis, Paulus Iovius, 90

O

O descriere anonimă a Moldovei, probabil din anii 1685-1687, 162
O descriere anonimă a Poloniei, probabil din 1557, 102
Odobescu, Alexandru, 208
Okolski, S., 175

Olaha (Aloha), 69
Olahus, Nicolaus, 65, 81, 82, 85, 92, 175
Olavius (Olav), Hermelinus, 160, 202
Olbracht, Jan, 65
Olesnicki, Zbigniew, 63, 65
Olinescu, Dumitru, 162,
Onciul, Dimitre, 16, 22, 24, 27, 28, 37, 40, 59, 64, 68, 257, 274
Onofrie di Leopoldi, 222
Opitz, Martin, 141-143
Orbini, Mauro, 130-131
Ortelius, Abraham, 111
Ortiz, Ramiro, 51, 119, 125, 184, 196, 274
Orzechowski (Orichovius), Stanislaw, 99-102, 106
Ostrogorski, Georg, 23
Otrokocsi, Fóris Franciscus, 164
Otto cel Mare, 21
Oţetea, Andrei, 9, 14, 18, 40, 67, 104, 105, 239, 240, 260, 262, 263, 265, 269, 274,
Ovidiu (Publius Ovidius Naso) (Ovidie Nason), 51, 75, 101, 104, 112, 117, 142, 153, 157, 159, 185, 192, 193, 201, 206, 209

P

Palia de la Orăştie, 97, 98
Pall, Francisc, 51, 52, 222, 260
Pamfil, Viorica, 97
Panaitescu, Petre P., 16, 17, 19, 22, 27, 40, 42, 68, 70, 101-103, 123-125, 135, 167, 176, 177, 179, 182, 198, 224, 274
Pancirolli, Guido, 129
Panvinio, Onofrio, 91
Papacostea, Şerban, 7, 10, 14, 27, 40, 45, 46, 48, 49, 55, 58, 66, 74, 78-80, 93, 104, 105, 107, 135, 211, 232, 240, 244, 259, 262, 263, 266, 274, 275
Papiu-Ilarian, Alexandru, 86, 100, 123, 157
Paris, Gaston, 23,
Pascu, Ştefan, 119, 239, 275
Pastis, Francesco, 127
Pastor, Ludwig, 123
Paszkowski, Martin, 102
Pásztor Lajos, 153
Pataki Iosif, 77
Paul al III-lea, 75, 80
Paul de Varda, 85
Pavie, François (seigneur de Fourquevaux) de ~, 117
Pavsa dictus magister v. Anonymus
Pătraşcu cel Bun, 91, 92,
Peisker, Jan, 275
Pernice, Angelo, 120
Pessina de Czechorod, M. Thoma Joannes, 152
Petancici, Felix, 71, 73
Petre, Ioan Şt., 190
Petric, Aron, 261, 268
Petrovici, Emil, 272
Petru, Sfântul ~, 31
Petru cel Mare, 206
Petru Cercel, 119
Petru din Duisburg, 158
Petru Rareş, 79, 90, 134
Petru Şchiopul, 96, 97, 103, 112-115, 119, 125,
Peucer, Kaspar, 105-108, 117, 143, 158, 192
Philippide, Alexandru, 275
Philippide, Daniel, 224, 225
Philodacus, 116-118, 185
Phelps, Friedrich, 275
Piasecki, Paul, 150, 151
Pić, Ladislau J., 275
Piccolomini, Aeneas Sylvius (Enea Silvio) v. Pius al II-lea
Pierling, P. O., 123, 124
Piluzio, Vito, 184
Pintor, F., 58
Pippidi, Andrei, 75
Piru, Alexandru, 67
Pisani, Ugolino, 48
Piteşteanu, Ec., 196
Pitiscus, Samuel, 211
Pius al II-lea (Aeneas Sylvius/Enea Silvio Piccolomini), 49, 53, 55-57, 60-63, 72, 73, 75-77, 80, 83, 87, 93, 101, 103, 105, 111-112, 117, 120, 121, 127-129, 140, 157, 161, 165, 183, 185, 186, 201, 210-212, 254
Pius al V-lea, 108
Pliniu(s), 74, 118
Podhradczky, J., 35
Pomarius, Christian, 87
Pompeius, 70
Pomponius Laetus (Leto), G., 53, 71
Pomponius Mela, 74

Pontanus, Iacobus, 119
Popa, Marcel, 10
Popa, Victor, 224
Popa-Lisseanu, G., 22, 26, 33-38, 43, 171
Popescu, A., 261, 262, 267, 268
Popescu, Radu, 197, 201
Popescu-Spineni, Marin, 50, 83, 127
Possevino (Possevinus), Antonio, 111-113, 237
Poşcovschii, Martin, 183
Poussin (Possinus), Pierre (Petrus), 154
Povestire pe scurt despre domnii Moldovei, de când s-a început Ţara Moldovei în anul 6867 (1359), 68
Pravila de la Govora, 176
Prela, Z., 129
Prezbiterul din Dioclea, 26, 27, 153, 155, 253
Primov, B., 28
Priscus, 22
Privilegium pro Valachis, 85
Procopovici, Alexandru, 275
Prodan, David, 14, 225-227, 240, 263-266, 268, 269, 275
Psaltirea din 1570, 97
Psaltirea din 1577, 97
Psaltirea din 1588, 98
Ptolemeu, 74, 83, 86, 92, 125, 141
Puşcariu, Sextil, 275

Q

Quatuor Aetates Transylvaniae, 165
Querini, Bernardino, 125

R

Rácki, Fr., 124
Racoviţă, Mihai, 204
Rada, Roderigo Jimenez de ~, 37, 38, 46
Radu cel Mare, 69
Radu, Constantin, 76, 94
Radu de la Afumaţi, 77
Radu Negru (Radul; Radu vodă Negrul; Rudolf; Negru Vodă), 197, 217
Radu Paisie, 81
Radul v. Radu Negru
Radu vodă Negrul v. Radu Negru
Radzewski, Fr., 161
Rákóczi, Francisc, 206
Rákóczi al II-lea Gheorghe, 169
Rålamb, Claes, 151
Ramunc (Râmunc), 37, 69
Randa, Alexander von ~, 123, 124
Ransano (Ranzanus, Ransanus), Pietro (Petrus), 59, 61, 62, 160
Ranulphus, Higden, 33
Rădulescu, Andrei, 275
Răspunsurile Mitropolitului Varlaam *de la Catechismul calvinesc,* 176
Răzvan-vodă v. Ştefan Răzvan
Reales Staats –, Zeitungs und Conversation – Lexicon, 210
Reichenkron, Günter, 275
Reicherstorffer, Georg, 87, 88, 127, 129, 153, 154
Reinerth, Karl, 88
Reisebeschreibung von Pultawa..., 207
Relation der Beschaffenheit des Fürstenthums Siebenbürgen, 223
Remus, 69
Republica sive Status Regni Poloniae, Lituaniae, Prussiae, Livoniae etc. diversorum auctorum, 142
Repvblica et Statvs Regni Hvngariae, 143
Reusner, Nikolaus, 132
Ricardus, dominican, 32, 33, 35
Rithaymer, Georg, 80, 127
Ritter, Gerhard, 67
Rocca, Angelo, 119
Roman, 68-71
Roman I Muşat, 254
Roman Mistislavici, 37
Romulus, 69
Róna, Eva, 52, 162
Rosa, Constantin G., 275
Rosaccio, Giuseppe, 125
Rose, V., 47
Rosenberg, Nicolaus de ~, 59, 60, 65
Rösler, Robert, 275
Roth, Erich, 95
Rudolf v. Radu Negru
Rudolf al II-lea de Habsburg, 107, 134
Rudolf von Ems, 37, 38
Ruggiero, Giulio, 108, 109
Russu, I. I., 275

S

Sabău, I., 167
Sabbadini, Remigio, 48, 53, 55-57, 275
Sabellico (Sabellicus) v. Coccio
Sacerdoțeanu, Aurelian, 16, 51, 56, 57, 69, 93, 99, 102, 116, 128, 133, 173, 208, 211, 275
Sadoletus (Sadoleto), Iacobus (Iacopo), 77
Sambucus (Zsamboki), Ioan, 61, 92
Sandu, A., 83
Sanuto, Marino, 151
Sarnicki (Sarnicius), Stansilas, 100-102, 107, 109, 143
Schaeder, Hildegard, 70
Schafarik, P. J., 20
Scharsius, Thomas, 172, 173
Schedel, Hartmann, 52, 53
Scheiner, Andreas, 173, 204, 215, 220
Schesaeus, Christian, 109, 174
Schillmann, Fr., 47
Schiltberger, Johann, 46
Schmeitzel, Martin, 215-217
Schönig, Johann Jacob, 161
Schuller, Johann Karl, 276
Schullerus, Adolf, 83, 95
Schünemann, K., 20, 31, 33, 34
Schurzfleisch, C. S., 173
Schuster, Fritz, 37, 136
Schwandtner, Iohann Georg, 27, 35, 59, 90, 128, 221
Schwanz, Friederich ~ von Springfels, 211, 213, 250
Schwencke, O., 51
Scipio, 102
Seivert, Johann, 82, 83, 212
Selim I, 73, 74
Septimius Severus (Sever, Seviru), 181
Serczyk, Jerzy, 160
Sergent, Pierre, 83
Severini, Francesco, 156, 157
SICVLIA adcuratius quam hactenus delineata et descripta, 208
Sigismund August, 98, 99
Sigismund I, 80, 90, 254
Sigismund de Luxemburg, 46, 55, 61, 71, 79, 89, 91, 130
Simache, N., 175, 250
Simeon (Simion) Dascălu, 178, 183, 187-189, 190, 201, 250
Simeonibus, Franciscus Antonius de ~, 215
Simocatta, Theophylactus, 22
Simon de Kéza v. Kéza, Simon de ~
Simonescu, Dan, 197, 204
Sinan paşa, 30
Sivori, Franco, 119
Sixt al IV-lea, 53
Sixt al V-lea, 113, 114
Slătineanu, Barbu, 246
Sobieski, Iacob, 161
Sobieski, Ioan, 161
Soimirovici, Francisc, 156
Solikowski, Ioan Dimitrie, 114
Soliman al II-lea Magnificul, 76, 79, 82, 92, 134
Sommer, Iohannes, 117
Soranzo, Lazaro, 129-132
Sorgo, Pasquale de ~, 51
Soterius, Georg, 213-216, 219, 220, 222
Spieralski, Zdisław, 79
Spinei, Victor, 276
Spontoni, Ciro, 130
Springer, Jan Teodorus, 150
Staat von Siebenbürgen, Wallachey und Moldau, 223, 224
Stainville, general, 212
Status Hungariae Authoris anonimi, 213
Stănescu, Eugen, 42, 126, 135, 136, 190, 224, 244, 260, 276
Stephani, S., 167
Stiernhielm, Georg, 157, 158
Stieröchsel v. Taurinus, Stephan
Stoicescu, Nicolae, 126, 276
Stökl, G., 111
Stoltz, Joh., 215
Strabon (Stravon), 76, 186
Stroici, Luca, 125
Stryikowski, Maciej, 102
Stübel, Andreas, 150
Sturdza, M.D., 228
Sulven, Enia, 192, 193
Sulzer, Franz Joseph, 276
Supplex Libellus Valachorum, 228, 230
Sybenbürgische Chronica und Kriegsshändel..., 126
Szádeczy Lajos, 158

Szamosközy (Zamosius) István (Ştefan, Stephanus), 32-34, 150, 159, 171, 183, 185, 193, 211, 222
Szánto Ştefan (Arator), 134
Szászky-Tomka János (Ioannes), 224
Szegedius Ioan, 221
Székely István, 92
Székfü Gyula (Julius), 43, 89
Szentiványi (Szent Iványi, Szent-ivány) Márton (Martin), 163, 165, 166, 256
Szentpétery Emericus, 33-36, 43
Szilágyi Loránd, 32
Szücs J., 43

Ş

Şăineanu, Lazăr, 36, 91, 140, 142, 163
Şerban (fiul lui Coresi), 97
Şincai, Gheorghe, 276
Ştefan, Sfântul ~, 249
Ştefan cel Mare, 57, 58, 65, 66, 68, 103, 114
Ştefan, Gheorghe, 272
Ştefan, Petre, 95
Ştefan Rareş, 86
Ştefan Răzvan (Răzvan-vodă), 124, 125
Ştefan Tomşa, 147
Ştefan-vodă (fiul lui Petru Şchiopul), 96
Ştefănescu, Ştefan, 14, 28, 132, 135, 136, 262-264, 268

T

Tacitus, 143, 157
Tagliavini, Carlo, 17
Takács A., 261, 262
Tamás Lajos, 16, 17, 276
Tamm, Traugott, 276
Tanoviceanu, I., 162
Tappe, E. D., 52
Tarcaniota, Marullo, 62
Tarnowski, Jan, 79
Tartler, Thomas, 215
Tasso, Torquato, 109
Taurinus, Stephan (Stieröchsel), 74-76
Tălcul Evangheliilor (Cazania I), 95
Tărnosanie, 176
Tăutu, Aloysius L., 43, 47
Teleki S., 58
Tetraevanghelul, 95
Teutsch, Andreas, 209, 210
Teutsch, Friedrich, 115
Teutsch, Georg Daniel, 52
Theodorescu, Răzvan, 276
Theophanes, 22
Thevet, André, 110
Thomas de Spalato, 32, 33
Thomas de Vio, 77
Thou (Thuanus), Jacques-Auguste de ~, 110
Thuani v. Thou
Thunmann, Johann, 276
Thurocz Ioan, 35
Tiberiu(s), 108, 157, 169
Tige, Carol de ~, 212
Timon Samuel, 221
Timur Lenk, 44, 47
Tiraboschi, G., 58
Tocănel, Petru, 145
Togan, G., 172
Tomaschek, Wilhelm, 24, 276
Tomasi, Giorgio, 130
Tonk Sándor (Alexandru), 85
Toppeltinus, Laurentius, 133, 154, 168, 171-174, 183, 185, 188, 189, 192, 193, 210, 215, 220,
Tordaş, Mihai, 97, 98
Traian (Traianu, Traian Ulpie, Trajanus), 15, 23-25, 48, 49, 60, 61, 65, 73, 74, 78, 82, 83, 100-104, 108, 110, 117, 133, 135, 141, 143, 146, 148-150, 154, 158, 161-165, 168, 170, 171, 174, 175, 177, 180, 183, 186, 189, 191-195, 197, 200, 204-207, 209, 212-216, 218, 220-222, 224-227, 233, 234, 250, 251, 261
Trausch, Joseph, 115, 163
Tröster, Johann, 174, 215, 218, 226, 256
Tröstler, Josef, 92
Tubero, Lodovicus, 213
Turchische und Ungarische Chronica, 153
Turcus, 52
Turdaş, Alexă, 179

Ţ

Ţiţeica, Ş., 262

U

Ulfilas, 157
Uncius, Leonhard, 115, 116

Ureche, Grigore, 69, 144, 176-180, 183, 185, 190, 194, 202, 255
Urechiă, V. A., 147-149,276
Ursu, Ioan, 79, 226

V

Václavek, Matous, 16
Vadianus (Watt), Joachim, 74, 75
Vaillant, A., 18
Vajs, J., 151
Valeria, 60, 61, 169
Valerius, Volusus, 60
Vallarga, Marioara, 120
Valle, Francesco della ~, 78, 79, 201, 254
Vanderbech, Michael Schendos, 212
Vargyas Lajos, 69
Varlaam, 175, 176
Varsevicius v. Warszewiecki, Krzystoff
Vašica, J., 151
Vasile, mitropolit de Târnova, 29
Vasile al II-lea Macedoneanul, 16, 23
Vasile Lupu, 175
Vasilievski (Wasilievski), B., 23
Vatatzes, Leon, 27
Verancsics (Wrancius), Anton, 87, 88
Veress Andrei, 73, 76, 78, 85, 90, 98, 100, 108, 111-115, 117, 127, 134, 148, 151, 226
Viaţa mitropolitului Maxim, 70
Vico, G., 206
Vigenère, Blaise de ~, 110
Vimina, Alberto, 155
Vita despothi Principis Moldaviae, 85
Vitéz Ioan, 55, 57
Vitus Geilel v. Gail, Veit
Vlad, Grigore, 179
Vladislav al II-lea, 68, 72,
Vladislavs Polonvs,115
Vlad Ţepeş (Drachula), 52, 55, 57, 62, 71
Vlahata, 68-71
Vlaicu-vodă, 131
Voigt, Georg, 49
Volcha (Volocha, Volchus), 149, 150
Volterrano (Volterranus) v. Maffei, Raffaello
Vuernherus, Georgius, 90
Vuia, Romulus, 277

W

Wagner, Valentin, 87
Walser, E., 48
Walther von der Vogelweide, 36
Wapowski, Bernhard, 106
Warszewiecki (Varsevicius), Krzystoff, 103, 104
Wartburg, Walther von ~, 277
Watt v. Vadianus
Wattenbach, W., 128
Weidenfelder, Laurentius, 218, 219
Weisgerber, Leo, 17
Weismantel, Erasmus Schneider von ~, 209
Werner, Ernst, 17
Wernher, Georg, 90
Westphalen, E. J. de ~, 76
Wey, William, 52
White jr., Linn, 22, 257
Wilke, E., 142
Wittstock, Heinrich, 95
Wolff, Daniel, 172, 173
Wolff, Robert Lee, 28
Wolfram von Eschenbach, 37
Wolski v. Bielski, Martin
Wolski, Thomas Stanislaus, 220
Wrancius v. Verancsics
Wurmlocher, Adalbert, 95
Wyhowska de Andreis, W., 126

X

Xenopol, Alexandru D.,27, 31, 37, 277

Z

Zach, Krista, 277
Zamosius (Zamoski, Zamovschii) v. Szamosközy István
Zamoyski, Ioan, 124, 125, 183,
Zápolya Ioan, 77, 79, 80, 84
Zápolya Ioan Sigismund, 84, 92, 106
Zarębski, Ignacy, 63, 64
Zeiller, Martin, 150
Zeissberg, H., 70
Ziegler, H., 105
Ziegler, Martin, 172
Zimolo, Giulio C., 52
Zonaras, Ioan, 102, 153
Zsamboki v. Sambucus, Ioan

Adolf Armbruster (7 decembrie 1941– 8 martie 2001) s-a născut în Tălmaciu, lângă Sibiu, unde urmează Liceul german (1956–1960); Facultatea de Istorie la Bucureşti (1960–1965), avându-i ca profesori, printre alţii, pe Ion Nestor, Emil Condurachi (istorie veche), Andrei Oţetea, Mihai Berza, Radu Manolescu (istorie medie), Emil Vârtosu (ştiinţe auxiliare); între 1965 şi 1980 este cercetător ştiinţific la Institutul de Istorie „Nicolae Iorga". Părăseşte legal România la începutul anului 1981. Între 1981 şi 1986 este cercetător ştiinţific al Universităţii Tübingen, apoi consilier cultural federal al Asociaţiei germanilor bucovineni cu sediul la München, pentru care a editat numeroase cărţi. Pe lângă *Romanitatea românilor*, cartea sa de vizită, a mai editat numeroase izvoare, a publicat cărţi (*Dacoromano-Saxonia,* 1980, *Der Donau-Karpaten-Raum in den mittel-und westeuropäischen Quellen vom 10. bis zum 16. Jahrhundert,* 1990, *Auf den Spuren der eigenen Identität,* 1991); studii şi articole ştiinţifice, traduceri; specialist în studii imagologice şi al relaţiilor româno-săseşti.

www.edituraenciclopedica.ro

9 789734 506606